Э.А. АКРАМОВ

ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ "ЎЗБЕК МОДЕЛИ" АМАЛДА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Э.А. АКРАМОВ

ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ» АМАЛДА

Ўқув қўлланма

Тошкент
«IQTISOD-MOLIYA»
2011

УДК33(075)
ББК65.9(5Ў)
А42

Тақризчилар: Ўзбекистон фанлар академияси академиги, и.ф.д. С.С. Гулямов;
Тошкент молия институти Иқтисодий назария кафедраси мудири, и.ф.д., проф. Т. Жураев

Акрамов Э.А.
А42 **Иқтисодий тараққиётнинг «Ўзбек модели» амалда.** Ўқув қўлланма/Э.А. Акрамов; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011 – 528 б.

Ушбу ўқув қўлланмада Республика Президенти И.А. Каримов томонидан «Ўзбек модели», унга асосланган иқтисодий ислоҳотларнинг ишлаб чиқилиши, уларнинг босқичлари, амалга оширии йўналишлари, иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг объектив зарурияти, асосий йўналишлари, уларни амалга оширишда кўлга киритилган социал-иқтисодий натижалар ва И.А. Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асаридан келиб чиқиб, умуман иқтисодий инқирозларнинг асослари, янги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг келиб чиқиш сабаблари, унинг мамлакатлар иқтисодиётига таъсири, Ўзбекистон Республикасининг инқироз шароитидаги ҳолати ва инқироздан чиқиш мақсадида республикада амалга оширилаётган чора-тадбирлар ёритилган.

Ўқув қўлланма республика иқтисодиёти назарияси ва амалиёти билан қизиқувчи китобхонларга, иқтисодий соҳа мутахассисларига, иқтисодиёт фанлари бўйича олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчи, талаба, аспирант ва магистрантларининг кенг доираси учун мўлжалланган.

УДК33(075)
ББК65.9(5Ў)

ISBN 978-9943-13-329-7

© «IQTISOD-MOLIYA», 2011

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларига ўтиш мақсадида Республика Президенти И.А. Каримов томонидан «ўзбек модели» ишлаб чиқилди ва унинг раҳбарлигида амалга оширилмоқда.

«Ўзбек модели»нинг асосланганлиги, тўғри йўналтирилганлиги, замон талабларига жавоб бераётганлиги республика амалиётида ўзини оқламоқда ва халқаро миқёсда тан олинмоқда.

«Биз истиқлолнинг дастлабки йилларида қабул қилган, машҳур «Беш тамойил»га асосланган ижтимоий йўналтирилган эркин бозор иқтисодиётига ўтиш модели йилдан-йилга илгарилаб боришимиз сари ўзини амалда оқлаб, нақадар тўғри ва пухта эканини исботламоқда, деб айтиш учун бугун барча асосларимиз бор»[1] – дейдилар И.А. Каримов.

Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» га ҳам республикада, ҳам халқаро миқёсда эътибор ошиб бормоқда.

2010 йили Тошкентда ўтказилган халқаро илмий-амалий конференцияларда «ўзбек модели» муаммолари мухокама марказида бўлди, унинг ҳар томонлама асосланганлиги тасдиқланди.

Лекин Республика Президенти И.А.Каримов асарларидан келиб чиқиб, республикада чоп этилган монография, рисолаларда, рўзномаларда чоп этилаётган мақолаларда ҳозирги пайтгача республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг – «ўзбек модели»нинг мазмуни, моҳияти ва уларнинг социал-иқтисодий натижалари етарли даражада, тўлиқ ёритилмаяпти, таҳлил этилмаяпти.

Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов ўзларининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги «Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли» мавзусидаги маърузаларида таъкидладиларки:

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент, 2009, 30-31 б.

«Мухтарам дўстлар! Шу кунларда халқимиз Ватанимиз мустақиллигининг 16 йиллик қутлуғ санасини кенг миқёсда нишонлаш учун катта ҳозирлик кўрмоқда. Барчамиз учун ҳақиқатан ҳам энг улуғ, энг азиз бўлган бу байрам арафасида ўтган давр мобайнида босиб ўтган мураккаб йўлимизга яна бир бор назар ташлаб, мустақил тараққиётимиз давомида амалга оширган ишларимиз, эришган натижаларимизни холисона баҳолаш ва уларнинг моҳияти ва аҳамиятини кенг жамоатчилик, бутун халқимизнинг эътибори ва онгу шуурига етказиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман.

Албатта, юртимизда яшаётган ҳар бир фуқаро ана шу ишларга ўз баҳосини бериш билан бирга, ҳар қайси инсон ва бутун мамлакат учун ҳаётий муҳим бўлган бошқа масалалар юзасидан ҳам ўзининг танқидий қараш ва фикр-мулоҳазаларини билдиришга тўла ҳақлидир.

Шуни таъкидлаш лозимки, мустақилликка эришиш даври ҳақида, эски тузум инқирозга дучор бўлиб, собиқ иттифоқ парокандаликка юз тутган бир пайтда мамлакатимизда тобора кескин тус олган сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий вазият, ўзлигимизни англаш ва топталган миллий ғуруримизни тиклашга қаратилган интилиш кучайиб боргани, Ватанимиз мустақиллигини қўлга киритиш қандай шароитда кечгани ҳақида яхлит, ягона ва холис кўз билан қараб баҳо берадиган жиддий таҳлил-тадқиқот ҳозиргача амалда йўқлигини афсус билан айтишга тўғри келади.

Ўзбекистон мана шундай таҳликали ва мураккаб вазиятда қандай мақсадларни кўзда тутиб, қандай амалий чора-тадбирларни амалга оширганини, бу ҳаракатларнинг илмий-тарихий, мантиқий ва қонуний замини ва омиллари, керак бўлса, истиқлол ўзбек халқига туҳфа тариқасида берилмагани – буларнинг барчаси ҳақида ҳар тарафлама чуқур ёритиб ва исботлаб берадиган изланиш ва таҳлил бугунги кунда ҳам ўзининг долзарблиги ва аҳамиятини йўқотмаганини қайд этишимиз зарур»[1]

«Ўзбек модели»нинг моҳияти, долзарблиги ва ҳозирги замон иқтисодий тараққиётидаги аҳамияти 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида яна бир бор тасдикланди.

---

[1] «Адолат» газетаси. 2007 йил 31 январь.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида инқирознинг республика иқтисодиётига таъсири бўлсада, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти юқори суръатларда ривожланиб бормоқда.

Бу вазиятнинг асоси «ўзбек модели» эканлигини таъкидлаб И.А. Каримов шундай дейдилар: «Бугунги кунда мамлакатимизни, аввало, иқтисодиётимизни ислоҳ этиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида амалга оширилаётган, ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат бизни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, айтиш мумкинки, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратди»[1].

Демак, «ўзбек модели»нинг моҳияти ва аҳамияти жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида янада ошиб бормоқда ва «ўзбек модели»нинг мазмунини, моҳиятини, келиб чиқишини, амалга ошириш йўналишларини, натижаларини, уни доимо такомиллашиб боришини мутахассислар кенг омма учун ёритиб бериши катта аҳамиятга эга.

Бу масалани иложи борича ечиш мақсадида Республика Президенти И.А. Каримовнинг асарларидан, республикада қабул қилинган Қонун, Фармон, Қарорлардан келиб чиқиб, мустақиллик даврида республиканинг социал-иқтисодий тараққиётини таҳлил қилиб, чоп этилаётган ўқув қўлланмада қуйидаги масалаларни ёритиб бериш кўзда тутилган:

республика иқтисодиётининг мустақилликкача бўлган даврдаги ҳолати ва иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказишнинг объектив зарурлиги;

«ўзбек модели»нинг назарий асосларини – республика шарт-шароитларига мосланганлиги, тамойил ва устуворлари, амалга ошириш йўналишларини И.А. Каримов томонидан асослаб берилганлиги;

«ўзбек модели» – республика иқтисодий ислоҳотларини амалга ошириш босқичлари: мақсад ва вазифалари;

иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш йўналишлари;

иқтисодий ислоҳотларни доимо такомиллашиб боришининг объектив зарурлиги ва уни амалга ошириш йўналишлари;

иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда қўлга киритилган социал-иқтисодий натижалар.

---

[1] *Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни чуқурлаштиришнинг йўллари ва чоралари.* Тошкент, 2009. 31 б.

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг ҳолати.

Муаллиф томонидан 1992-2009 йилларда Республика иқтисодий ислоҳотлари муаммолари бўйича бажарилган илмий-тадқиқот ишлари натижасида 1993 йили Тошкентда биринчи монография – «Узбекистан на пути к рынку: теоретические основы, условия и практика перехода». 1998 йили иккинчи монография – «Экономические реформы Республики Узбекистан», республика журналларида ўзбек ва рус тилларида 25 та илмий мақолалар, 25 та халқаро илмий-назарий, илмий-амалий конференциялар материалларида маъруза-тезислари чоп этилган.

Ушбу ўқув қўлланма муаллифнинг 1995 йилдан бошлаб «Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» амалда (Республика Президенти И.А. Каримовнинг асарлари асосида)» номли махсус ўқув курсини ишлаб чиқиб, уни Молия-банк ходимлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тармоқлараро институтида, кейинчалик бир қанча йиллар мобайнида Банк-молия академиясида, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва ижтимоий қурилиш академиясида, охирги йилларда Тошкент молия институти магистратурасида ва малака ошириш институтида ўқитувчилик фаолиятининг ва амалга оширилган илмий-тадқиқот ишларининг натижасидир.

Бу махсус ўқув курс амалиётда ўзини оқламоқда, чунки республика иқтисодий ислоҳотлари ва уларнинг амалга оширилиши республика аҳолисининг иқтисодий онгини ташкил этади ва бундан ҳамма хабардор бўлиши лозим.

Шу сабабли, фикримизча, буни ўқув курс сифатида ҳамма олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқитилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

I боб. БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ РОЛИ

1.1. Бозор муносабатларининг назарий асослари ва иқтисодий йўналтирилганлиги

Кенг китобхонлар эътиборига йўналтирилган ўқув қўлланмамиздан мақсад, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш борасида «ўзбек модели»ни ишлаб чиқиб, уни амалга ошириб, республика мустақиллиги даврида унинг социал-иқтисодий натижаларини таҳлил этиб, республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш йўналишларини кўрсатиб беришдан иборат, лекин ўқув қўлланмада республика мустақиллигидан олдинги даврда республика иқтисодиёти ҳолатини қисқача ёритишни ҳам мақсадга мувофиқ деб топдик.

Чунки Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидладиларки: «Ислоҳотлар бошлангунга қадар вужудга келган иқтисодий вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилмай, чуқур иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий инқирозга олиб келган сабабларни, хўжалик тизимидаги қатъиян воз кечиш лозим бўлган иллатларни *аниқламай туриб, жамиятнинг сифат жиҳатдан янги ҳолатига ўтиб* бўлмайди»[1]. Биз кўп қаҳрамонлик ва драматик мисраларга эга бўлган ва ўтган авлодларнинг ва боболаримизнинг кураши ва меҳнатини ўчира олмаймиз. Улар мамлакатимизни қолоқ, яримфеодалликдан замонавий социал ва фан-техника даражасига кўтаришди. Бу объектив омил, уни ҳеч ким инкор қила олмайди[2]. Биз янги қуришга киришдик. Лекин бизда ўтган даврга нисбатан газабланиш йўқ. Халқнинг доно сўзи борки: ўтмишга қаҳрлик тошини отиш – бу катта гуноҳ[3].

Ҳозирги Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги маданий ёдгорликлар, социал-иқтисодий тараққиётнинг тарихи 4-5 минг йилларни ташкил этади. Бу ҳудудда жойлашган халқлар ўз вақтида ўнларча

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, 1995, 8 б.

[2] «Правда Востока» газетаси, 1990, 5 июнь

[3] «Правда Востока» газетаси, 1992, 3 декабрь.

шарқ ва ғарб хорижий мамлакатлари билан ташқи алоқаларда бўлиб, ирригация иншоотларини қуришда, суғориладиган деҳончиликни ташкил қилишда, халқ ҳунармандчилигини, савдо, фан, маданият ва санъатни ривожлантиришда юқори ютуқларга эга бўлганлар.

Бу ҳудудда Ал Хоразмий ва Умар Хайём , Абу Наср Форобий ва Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний ва Муҳаммад Фарғоний, Мирзо Улуғбек ва Али Қушчи, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий, Аҳмад Дониш ва Фурқат, Завқий ва Мукимий ва бошқа бутун жаҳонга номи ёйилган фан ва маданият намоёндалари ўзларининг ўчмас асарларини ёзиб қолдиришган.

Ўзбекистон ССР иттифоқ таркибидаги иттифоқдош республикалар билан биргаликда Иттифоқ даврида ҳамма социал-иқтисодий ўзгаришларни босиб ўтди, яъни халқ хўжалигини индустриялаш, қишлоқ хўжалигини кооперациялаш, фуқаролик уруши қийинчиликлари, совет халқининг II жаҳон уруши йиллари, урушдан кейинги халқ хўжалигини тиклаш ва иқтисодиётни тинчлик йилларда ривожлантириш даврларини ўз бошидан кечирди.

Иттифоқ даврида Ўзбекистон Чор ҳукуматининг мустамлакасидан замонавий давлатга айлантирилди, унда саноат ва бошқа моддий ишлаб чиқариш тармоқларини шакллаштиришда, ривожлантиришда, социал соҳаларни барпо этиб, уларни ривожлантиришда маълум ижобий натижалар кўлга киритилди.

Лекин мамлакатда ҳукм сурган ҳаддан ташқари марказлаштирилган маъмурий бошқарув тизими, иттифоқ раҳбариятининг ижтимоий стратегияси, иқтисодий сиёсатида доимо ечилмаган муаммолар бўлганлиги ва амалий фаолиятида катта камчиликлар бўлганлиги сабабли бошқа иттифоқдош республикалар қаторида Ўзбекистоннинг социал-иқтисодий ривожланишида ечилмаган, нотўғри ечилган муаммолар тўпланган ва улар республикани иқтисодий инқирозга олиб келган.

Бу ечилмаган, нотўғри ечилган муаммолар режалаштиришга асосланган иқтисодий тизимнинг ижтимоий ривожланиш натижасидир.

Чунки бу тизимнинг ривожланишида назарий, ташкилий, амалий хатоликлар бўлган ва улар ўз вақтида бартараф этилмаган.

Бизнинг иқтисодий адабиётимизда кўп вақтлар бозорни режалаштиришга, режалаштиришни бозорга қарши қилиб кўрсатиш назарий, амалий мезонга айлантирилган эди.

Капиталистик социал-иқтисодий жамият товар ишлаб чиқаришга асосланган, режалаштиришга асосланган жамият эса товар ишлаб чиқаришни инкор килади деб қабул қилинган эди.

Бу фикр-мулоҳазалар товар ишлаб чиқаришни, товар-пул муносабатларини ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришдаги ролини асоссиз, нотўғри, ҳам назарий, ҳам амалий нуқтаи назардан тушуниш ва қабул килиш натижаси бўлган эди.

Иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқотларида, ҳукуматнинг иқтисодий сиёсатида қуйидаги назарий тушунчаларга эътибор берилмаган эди:

Биринчидан, товар ишлаб чиқариш жараёни, бозор муносабатлари аниқ бир социал-иқтисодий жамиятга тегишли, тааллуқли бўлмасдан, умуман ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳамма босқичларига тегишли ва тааллуқлиги.

Иккинчидан, товар ишлаб чиқариш, бозор муносабатларининг энг ривожланган даражаси капитализм социал-иқтисодий жамиятининг биринчи босқичида – капитализмнинг эркин рақобат ва хусусий мулкнинг якка ҳукмронлик даврига тўғри келганлиги

Учинчидан, капитализм социал-иқтисодий жамиятининг ривожланиш босқичларида товар ишлаб чикариш ва бозор муносабатларининг роли ўзгариб бориши, унинг биринчи босқичида энг ривожланиш даври бўлса, кейинчалик капитализмнинг қуйи ривожланиш босқичида иқтисодиётни ривожлантиришда давлат аралашуви амалга оширилиши, давлат-монополистик босқичида эркин рақобатнинг чегараланиши, хусусий мулк якка ҳукмронлигининг камайтирилиши, умуман ишлаб чиқариш, товар ишлаб чикариш, бозор муносабатлари давлат томонидан йўналтирилганлиги.

Демак, товар ишлаб чикариш, бозор, бозор муносабатлари умуминсоний қадриятлардан бўлиб, улар ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳамма босқичларида фойдаланилган, фойдаланилмоқда ва фойдаланилади.

Товар ишлаб чиқариш, бозор, бозор муносабатлари тўғрисида назария ўзгариб борди.

Марксизм-ленинизм назариясига кўра бозор муносабатлари фақат капиталистик жамият учун тааллуқли. Бу таълимотга асосланиб, социалистик жамиятда бозор муносабатларининг амал қилмаслиги қабул қилинган эди. Бу назарияга асосланиб, 1921 йилнинг август ойида ҳукуматнинг декретига биноан мамлакатда савдо

миллийлаштирилди ва товар-маҳсулотларни тақсимлаш савдо орқали эмас, давлат томонидан тақсимлаш тизимини амалга ошириш тасдиқланди.

Лекин жамият ривожланишида бозор муносабатларининг зарурлиги тасдиқлана бошланди.

Тасодиф эмаски, 1921 йили «Янги иқтисодий сиёсат» тасдиқланди ва бу сиёсатнинг негизини товар ишлаб чиқаришдан, бозор муносабатларидан фойдаланиш ташкил этган эди, лекин бу сиёсат охиригача амалга оширилмади.

Товар ишлаб чиқариш, бозор муносабатлари ижтимоий ишлаб чиқаришнинг асосий қуролига айлантирилмади. Савдо муносабатлари шакллантирилди, лекин савдо муносабатлари ҳам давлат режаларини бажариш жараёнида фақат омиллардан бирига айлантирилган эди.

Савдони ташкил этишда, нарх-наво сиёсатини шакллантиришда талаб ва таклиф ўртасидаги нисбат, муносабат асосий тамойилга айлантирилмаган эди.

Демак, савдо, товар ишлаб чиқариш, бозор муносабатлари мамлакатда бўлган, улардан фойдаланилган, шу билан бирга улар ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда асосий қуролга, асосий хўжалик юритиш механизмига айлантирилмаган эди.

Бозор, бозор муносабатларининг мазмуни, уларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришдаги моҳияти, тутган ўрни нималардан иборат?

Биринчидан, бозор, бозор муносабатлари умуминсоний қадриятлардан бўлиб, улар ижтимоий ишлаб чиқаришнинг деярли ҳамма босқичларида мавжуд бўлган, ривожланган ва бу босқичларда жамиятни, ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлган омиллардан бири бўлган.

Иккинчидан, бозор, бозор муносабатлари ҳеч вақт ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш босқичларининг бирортасида ишлаб чиқаришнинг мақсади бўлмаган, бўлмайди ҳам. Улар ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда асосий йўналишлардан, қуроллардан, омиллардан бири бўлган ва бўлиб келмоқда.

Бозор, бозор муносабатларининг мазмуни, моҳияти, хусусиятлари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

– савдо-сотиқ тамойилларига асосланган ҳолда хўжалик субъектлари, жамият аъзолари алоқаларини оқилона ташкил этишга хизмат қилади;

– *ижтимоий тизимнинг бир элементи бўлиб*, хўжалик субъектларининг, жисмоний шахсларнинг ўз мол-мулкига, ўзларининг меҳнат натижаларига, барпо этилган даромадларига эгалик килишига имконият яратади;

– сотувчи, сотиб олувчиларни эркин равишда танлаш, иқтисодиётни, *ишлаб чикариш, техника ва ташкилий соҳаларда рақобат*бардошликни амалга оширишни, ишлаб чикарувчи ва сотиб олувчиларнинг якка хукмронлигини чегаралайди;

– минимал ишлаб чиқариш харажатлар билан юкори сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришда ташаббускорликни кенг миқёсда амалга оширишга ёрдам беради;

– инсон кадр-кийматини, адолатлиликка ишончни, яхши турмуш даражасига интилишни, етишишни тиклайди;

– пулларга, уларнинг асосий функциясини – умумэквивалент функциясини тўлиқ амалга ошириб, пулга хохлаган жойда, хохлаган товарни сотиб олиш имконини беради;

– жамиятнинг хамма аъзолари учун пул топмоқ ва топилган пулга тегишли товарларни сотиб олиш учун бир хил имкониятларни барпо этади;

– юкори меҳнат унумдорлиги хўжалик субъектлари, ташаббускор жисмоний шахслар хизматига ижобий таъсир кўрсатиб, қолоқ хўжалик субъектларининг, ташаббусиз жисмоний шахслар фаолиятининг сиқишига, банкрот бўлишига олиб келади;

– халқ хўжалигини, *аҳолининг ҳақиқий эҳтиёжларини эътиборга* олиб, маҳсулотлар ишлаб чиқариш, товар-пул муносабатларининг нисбатини таъминлайди;

– ишлаб чикаришни ривожлантиришда фан-техника ютукларидан фойдаланиш учун имкониятлар яратади;

– *ишлаб чикаришни, меҳнатни ташкил килишни доимо такомиллаштириб* туришга йўналтиради;

– хўжалик субъектларининг иқтисодий мустакиллигини таъминлайди;

– ижтимоий ишлаб чикаришда хар хил социал-иқтисодий ишлаб чиқариш секторлари барпо этилишини таъминлайди;

– ишлаб чикарувчи ва истеъмолчиларни уюштиради ва улар ўртасидаги иқтисодий алокаларни ривожлантиради;

– меҳнатга хак тўлов тизимини такомиллаштириб, юкори унумдорликка йўналтирилган меҳнатни рағбатлантиради.

Кўриниб турибдики, бозор, бозор муносабатлари кўп қиррали жараён, мураккаб ижтимоий-иқтисодий ҳодиса бўлиб, ижтимоий ишлаб чиқаришни ташкил қилиш шакли ва унинг ривожланишини таъминловчи омиллардан биридир.

Лекин бозор, бозор муносабатлари ҳамма офатлардан сақловчи чора эмас, у автоматик равишда ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантира олмайди. Бу хулосани хорижий мамлакатлар тажрибасидан кўришимиз мумкин.

Маълумки, ҳозирги пайтда дунёнинг аксарият мамлакатларида бозор муносабатлари мавжуд, лекин баъзи мамлакатлар юқори, баъзилари ўрта, баъзилари эса паст суръатларда ривожланяпти, қолганлари иқтисодий инқирозга учрамоқдалар.

Бозор, бозор муносабатларининг шаклланиши учун тегишли тайёргарлик чора-тадбирлари амалга оширилиши ва уларнинг самарали шаклланиши учун керакли шарт-шароитлар барпо этилиши лозим.

Бозор, бозор муносабатларининг ривожланиши бир томондан ҳаддан ташқари кўп капитал қўйилмаларни, узоқ муддатли қурилишларни, бошқарув харажатларини қисқартирса, фан-техника тараққиётини жадаллаштирса, ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатларини, унинг самарадорлигини кўтарса, иккинчи томондан, бозор муносабатларининг ривожланиши нарх-навонинг кўтарилишига, ишсизлар сонининг кўпайишига, корхоналарнинг банкрот бўлишига олиб келиши мумкин. Бу вазиятни янги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози тўлик тасдиқламоқда.

Шундай қилиб, бозор, бозор муносабатлари умуминсоний қадриятлардан бири бўлиб, ҳозирги замонда бутун жаҳон иқтисодиёти бозор муносабатларига мосланган.

Демак, бозор, бозор муносабатлари аник назарий асосларга эга. Уларни эътиборга олиб, ҳар томонлама ўқиб-ўрганиш, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига мослашни жадаллаштириш, амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ривожланишини таъминловчи асосий омилларидан биридир[1].

---

[1] Ўқув қўлланманинг бу бобида берилган амалий маълумотлар муаллифнинг илгари чоп этилган ишларидан: «Узбекистан на пути к рынку. теоретические основы, условия и практика перехода» номли китобида (Ташкент, Узбекистон, 1993 г.), «Турецкая модель социально-экономического развития» номли мақоласида (журнал «Экономика и статистика», 1999 г. 4 и 5 номера) келтирилган материаллардан фойдаланилган.

1.2. Бозор муносабатларидан фойдаланишда жаҳон тажрибаси

Одатда капиталистик иқтисодиётни бозор иқтисодиёти дейишади. Бунинг сабаби иккита:

Биринчидан, капиталистик жамиятда товар ишлаб чиқариш ҳам умуман ривожлантирилади, ҳам кенгайтирилади. Товар сифатида фақат ижтимоий меҳнатнинг натижаси – товар маҳсулотлар эмас, меҳнатнинг ўзи ҳам – иш кучи ҳам товарга, олди-сотди предметига айланади.

Иккинчидан, капитализм жамиятининг эркин рақобат, хусусий мулк ҳукмронлиги даврида товар ишлаб чиқариш, бозор, бозор муносабатлари ўзининг энг ривожланган даражасига кўтарилади.

Лекин бозор иқтисодиёти социал иқтисодиёт тизимига айланмасдан ижтимоий ишлаб чиқаришнинг капиталистик жамиятнинг ташкил этилиш шакли бўлиб қолаверади. Шу сабабли капитализмнинг давлат-монополистик даврида бозор, бозор муносабатлари давлат томонидан тартибга солинади ва капитализм иқтисодиётида хусусий мулк билан биргаликда давлат, кооператив, акциядорлик, жамоа мулклари барпо этилади, ривожлантирилади ва капиталистик жамият кўп уклади иқтисодиётга айлантирилади.

Иқтисодчи олимларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, ҳозирги пайтда жаҳонда 20 тадан кўп тур ва шаклларда кооператив ташкилотлари барпо этилиб, улар ўз таркибига 60 миллион кишини қамраб олади

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фермер хўжаликларининг салмоғи Швеция, Дания, Норвегия, Финляндия, Исландия, Нидерландия, Японияда 100 фоизни, Франция, Германияда 80 фоизни, АҚШ, Буюк Британия ва Италияда 25-30 фоизни ташкил этади.

Капитализм жамиятида бозор, бозор муносабатларидан фойдаланишнинг асосий хусусиятларидан бири – бу умуман иқтисодиётни, бозор, бозор муносабатларини давлат томонидан тартибга солишдир.

Давлатнинг бозор, бозор муносабатларини тартибга солиш фаолияти мулк, шартнома, мажбуриятлар, меҳнат, аҳолининг аниқ гуруҳларини, истеъмолчиларни, табиатни ҳимоя қилиш тўғрисида қонунларни қабул қилиш, солиқ ва нарх-наво сиёсатини амалга оширишда ўз ифодасини топади. Масалан корхоналар фойдасидан олинадиган солиқ Германияда-56, Бразилия, Буюк Британияда-35,

Грецияда-40. Нидерландияда-42. Мисрда-40. Ирландияда-50. Францияда-42. Жанубий Африкада – 50 фоизни ташкил этади. Швецияда бу солиқ 52 фоиздан 33 фоизга камайтирилди. АҚШда бу солиқ тармоқлараро ҳар хил бўлиб, 15-33 фоизни ташкил этади.

Жаҳон амалиётида нарх-навонинг ўртача 10-30 фоизи давлат томонидан бевосита тартибга солинади. Швецияда 50 фоиз нарх-наволар ҳукумат томонидан тартибга солинади.

Японияда бозор, бозор муносабатларини тартибга солишда Адлия вазирлигининг махсус бошкармаси, савдо бўйича Федерация комиссияси фаолият олиб боради. Францияда нарх-навони тартибга солишда рақобат ишлари бўйича Кенгаш фаолият кўрсатади.

Шундай қилиб, ҳозирги замон капиталистик ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда бозор, бозор муносабатларидан кенг фойдаланиляпти ва бу муносабатлар давлат томонидан тартибга солиниб турибди.

Бозор, бозор муносабатларини ташкил қилишда, уни ривожлантиришда, тартибга солишда капиталистик мамлакатлар тегишли хусусиятларга эга.

Германия. Германия Федератив Республикаси иқтисодиёт вазири Эрхарднинг бозор муносабатларидан фойдаланиш асосида Германия халқ хўжалигини урушдан кейинги йилларда барқарорлаштириш ва уни келгусидаги тараққиётини таъминлашга бағишланган иқтисодий ислоҳотлари катта эътиборга лойиқ.

Бозор муносабатларидан фойдаланиш борасидаги Эрхарднинг иқтисодий ислоҳоти уч йўналишда амалга оширилди:

- пул ислоҳоти;
- нарх-наво ислоҳоти;
- давлат томонидан иқтисодиётни ривожлантиришга аралашуви.

Пул ислоҳотига асосан рейхмарка ўрнига муомалага Германия маркаси киритилди.

Нафақа ва иш ҳақи тўлашда Германия маркаси билан рейхмаркаси ўртасида нисбати 1:1 эди. Омонат кассалардаги жамғармалардан ярмиси 1:10 нисбатда айирбошланди, колган ярмиси музлатилди, ишлатилмасдан қўйилди, кейинчалик улар ҳам 1:20 нисбатда айирбошланди. Корхоналарга янги маркалар фақат биринчи иш ҳақига берилди, кейинчалик маҳсулотларнинг сотилишига қараб ажратилди.

Бозор муносабатларидан фойдаланиш ва бозор иқтисодиётини ривожлантиришда давлат томонидан аралашувни амалга оширишда Швеция тажрибаси алоҳида эътиборга сазовор.

Швеция социал-демократик партиясининг фаолияти инсон манфаатлари учун курашга йўналтирилган. Мамлакатда умумфаровонлик жамиятини барпо этиш социал-иқтисодий ривожланиш мақсади қилиб қўйилган. Бу сиёсат оилаларга ёрдам беришда, давлат соғлиқни сақлаш тизимида, халқ хўжалиги учун мутахассислар тайёрлаш, уларни қайтадан тайёрлашда ўз ифодасини топмоқда.

Бозор муносабатлари ҳукумат томонидан тартибга солинади. Шу мақсадда *Маъмурий фуқаролар вазирлиги* ҳузурида нарх-наво устидан назорат қилиш учун нарх-наво ва рақобат давлат бошқармаси ташкил этилган. Унинг идоралари ҳамма 23 губернияларда ташкил этилган.

Мамлакатда нарх-навони тартибга солиш тўғрисида Қонун қабул қилинган. Унга биноан ҳукумат истеъмол товарларига нархларнинг максимал даражасини, нархлар ўзгаришини тартибга солади.

Давлат молия-кредит тизими орқали аҳолининг меҳнат билан бандлиги, инвестиция сиёсати, экспорт, импорт ва инфляция жараёнлари устидан назорат олиб боради.

Давлат сиёсатида солиқ сиёсати алоҳида ўрин эгаллайди. Швеция фуқаролари ўз даромадларидан 50 фоизини, юқори иш ҳақи олувчилар эса 75 фоизини давлатга берадилар. фуқаролар даромадлари дифференцияланган. Паст ва юқори иш ҳақи ўртасидаги нисбат 1:2 ва капиталдан олинган даромадлар ҳисобга олинса 1:3 бўлиши мумкин. Демак, тадбиркорларнинг ўртача даромади фуқароларнинг ўртача даромадига нисбатан уч маротаба юқори бўлиши мумкин.

Социал таъминотдан бутун аҳоли фойдаланади. Яъни миллий маҳсулотнинг 70 фоизи иш ҳақи ва бошқа тўловларга тўғри келади.

Демак, бозор муносабатларидан фойдаланишда «швед модели»*нинг асосий хусусиятлари – бу бозор иқтисодиётининг социал* йўналтирилганлигида ва иқтисодиётни ривожлантиришда давлатнинг аралашувидадир. Бу модель мамлакатда бозор муносабатларини ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатмоқда. Натижада Швецияда жаҳон аҳолисининг 0,2 фоизи яшасада, жаҳон моддий ишлаб чиқаришида 1 фоиз, халқаро савдода 2 фоиз улушга эга.

Швецияда кўп укладли бозор иқтисодиёти шаклланган бўлиб, 4.5 миллион аҳолидан 41 фоизи давлат секторида, 59 фоизи хусусий секторда банд.

Қишлоқ хўжалигида 4 фоиз аҳоли банд бўлиб, улар мамлакатнинг истеъмол молларига бўлган эҳтиёжининг 80 фоизини таъминлайди.

Қишлоқ хўжалигида асосий хўжалик субъектлари бўлиб оилавий фермер хўжаликлар ҳисобланади. Ҳар бир фермер хўжаликка ўртача 79 гектар ер ва 30 бош қорамол тўғри келади. Ҳамма фермер хўжаликлар 5-6 кооператив уюшмалар – ишлаб чиқариш, маиший хизмат кўрсатиш, истеъмол ва ҳар хил хизматлар кўрсатиш кооператив уюшмалар таркибида фаолият олиб боради.

Швецияда 90 фоиз оилалар алоҳида квартираларда, уйларда яшашади. Ҳар битта яшовчига иккитадан хоналар ёки 45 $м^2$ яшаш майдони тўғри келади. Ҳар 100 оиладан 98 таси кир ювиш машинаси, 97 таси телевизор, 92 таси холодильник, 64 таси телефон билан таъминланган.

Швеция ҳар бир кишига истеъмол қилиш бўйича дунёда АҚШ ва Канададан кейин учинчи ўринда туради.

Юқоридаги кўрсаткичларга қарамасдан Швеция социалистик давлат эмас, балки капиталистик давлат ҳисобланади. Мамлакатда хусусий мулк сезиларли ўрин эгаллайди, жамият аъзолари меҳнаткашларга ва тадбиркор капиталистларга бўлинади.

Кўриниб турибдики, Швеция бозор муносабатларидан фойдаланиш борасида ўзига хос хусусиятларга эга, улар фикримизча қуйидагилардан иборат:

– бозор муносабатларини ривожлантиришда, иқтисодиётни ривожлантиришда давлат томонидан аралашув тегишли даражада шакллантирилган;

– жамиятда социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти барпо этилган;

– ишлаб чиқаришни ривожлантиришда хусусий мулкнинг тегишли ҳукмронлигига қарамасдан жамиятда олинадиган даромад нуқтаи назаридан жамият аъзоларининг ҳаддан ташқари табақаланишига йўл қўйилмайди;

– қишлоқ хўжалигида асосий хўжалик субъектлари бўлиб оилавий фермерлар ҳисобланади;

– ижтимоий ишлаб чиқаришни ташкил этишда давлат социал-иқтисодий укладининг юқори ўрни сақлаб қолинган ва у 41 фоизни ташкил этади;

– қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ҳар хил шаклда бўлган – ишлаб чиқариш, маиший ва бошқа хизматлар кўрсатиш кооперативлари кенг миқёсда ривожлантирилган.

Шу ва бошқа хусусиятларга кўра, бозор, бозор муносабатларидан оқилона фойдаланиб, Швеция дунёда энг ривожланган давлатлардан, аҳолисининг фаровонлиги бўйича энг таъминланган мамлакатлардан бирига айланган.

Туркия Республикасининг ҳам бозор муносабатларидан фойдаланиш тажрибаси алоҳида эътиборга сазовор.

1923 йили 23 апрелда Туркия Улуғ Миллий мажлисининг қарорига биноан машҳур давлат ва ҳарбий арбоб Мустафо Камол (Отатурк) раҳбарлигида Туркия буржуа парламент республикасига айлантирилди.

Отатурк раҳбарлигида республикада буржуа-демократия иқтисодий ислоҳотлари амалга оширилди, уларнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат эди:

мамлакатда кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш;

– бу укладлар таркибида давлат укладини ташкил этишга алоҳида эътибор қаратиш;

– давлат социал-иқтисодий укладини ишлаб чиқариш воситаларини экспроприация қилиш йўли билан эмас, уларни давлат томонидан сотиб олиш йўли билан ташкил этиш;

– иқтисодиёт ривожини давлатнинг аралашуви асосида амалга ошириш;

– ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда режалаштириш принципларидан фойдаланиш. Республика иқтисодиёти беш йиллик режалар асосида ривожлантирилмоқда;

– Туркия Республикаси ислом республикаси бўлиб, мамлакатда дин давлатдан ажратилган, лекин давлат билан дин ўртасидаги алоқалар ҳамкорликда, давлат устуворлигида амалга оширилади;

– мамлакатда «модний ғарб» социал иқтисодий қийматларидан фойдаланиб, ислом индустриал жамиятини қуриш;

– мамлакатда кўп партияликка, касаба уюшмалари ҳаракатига рухсат бериб, жамият ҳаётини ҳар томонлама демократлаштириш;

– социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш.

Республика Президенти Отатурк раҳбарлигида бу хусусиятларга асосланиб, ривожлана бошлади ва керакли ижобий натижаларни кўлга кирита бошлади.

Лекин Отатуркнинг вафотидан кейин (1938 йил) Туркия ўз вақтида бошланган прогрессив буржуа-демократия социал-иқтисодий ўзгаришлардан воз кеча бошлади.

Туркия АҚШ билан яқинлашди. 1952 йили НАТОга аъзо бўлиб кирди, харбий харажатлар давлат бюджети харажатларининг 20 фоизини ташкил кила бошлади. Мамлакат иқтисодий инкирозга учради. Ундан чиқиб кетиш учун янги иқтисодий стратегия амалга оширилиши лозим эди.

Мамлакат бу вазифани амалга оширишни 1980 йили давлат арбоби Тургут Ўзалга юклади.

Тургут Ўзал Туркия Республикаси Бош Вазирининг маслахатчиси лавозимида ишлаётган пайтда Халкаро валюта фонди. Жахон банки билан хамкорликда Туркия Республикаси иқтисодиётини баркарорлаш дастурини тузиб, уни 1980 йили 12 январда хукуматга топширди ва Туркия хукумати 24 январда бу дастурни мухокама қилиб, «Туркия иқтисодиётини баркарорлаштириш чора-тадбирлар Пакетини» қабул килди.

Лекин мамлакатда 1981 йил 12 сентябрда харбий тўнтариш ташкил этилди ва харбий хукумат барпо этилди ва бу хукумат таркибига Тургут Ўзал Бош вазирнинг ўринбосари лавозимига тасдиқланди.

Янги хукумат «Туркия иқтисодиётини баркарорлаштириш чора-тадбирлари Пакетига» биноан фаолият юритади деб ваъда қилинишига карамай, 1961 йилги қабул қилинган демократик конституцияни бекор килди, парламент тарқатилди, сиёсий партиялар фаолияти тақиқланди ва демократияга карши бошка чоралар кўрилди.

Лекин мамлакатда вазият аста-секин ўзгара бошлади. 1982 йили янги конституцияга биноан коммунистлар партиясидан ташқари бошқа партиялар фаолиятига рухсат берилди.

1983 йил охирида мамлакатда харбийлар назоратида парламентга сайловлар ўтказилди ва бу сайловларда Тургут Ўзал томонидан ташкил этилган «Ватан партияси» ғалаба козонди. Тургут Ўзал янгидан ташкил қилинган фукаролар хукуматига бош вазир этиб тайинланди.

Тургут Ўзал 1989 йилдан то ўзининг вафотигача (1993 йил) Туркия Республикасининг Президенти лавозимида фаолият юритди.

Маълумки, Туркия Республикасида қабул килинган «Туркия иқтисодиётини баркарорлаштириш чора-тадбирлари Пакети» ёки

«Туркия модели», «Ўзал модели» халқаро миқёсда кенг эътиборга эга. Бу моделга ўз вақтида, Ўзбекистонда ҳам катта эътибор берилган.

Туркия моделининг моҳияти, мазмуни нимадан иборат, у қандай амалга оширилди, қандай натижалар берди?

Бу саволга жавоб беришдан олдин шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир алоҳида мамлакат бутун халқаро тажрибасидан ажралган, у билан боғлиқ бўлмаган ҳолда социал-иқтисодий ривожланиши мумкин эмас. Хоҳлаган мамлакат модели бу тажрибани эътиборга олиб, ўзининг табиий, маънавий, социал-иқтисодий шарт-шароитларини эътиборга олиб барпо этилади ва тасодиф эмаски, ҳар бир мамлакатнинг социал-иқтисодий тараққиёт модели ўз хусусиятларига эга бўлади.

Фикримизча, «Туркия модели»нинг ҳам хусусиятлари мавжуд, улар қуйидагилардан иборат:

– «Ўзал модели» «Отатурк модели»нинг давом эттирилиши деб қабул қилиниши лозим. Бу моделда ҳам «Отатурк модели»да қабул қилинган: кўп уқладли бозор иқтисодиётини барпо этиш, иқтисодиётни ривожлантиришда давлат аралашувининг бўлиши, жамиятнинг диний ҳаётини аристократлик бошқарув билан биргаликда олиб бормоқ, ислом индустриал жамиятини барпо этиш ва жамият ҳаётини демократлаштириш қабул қилинган;

– давлат корхоналаридан бир қисмини хусусийлаштириш ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини эркинлаштириш йўли билан иқтисодиётни ривожлантиришда давлат томонидан аралашувни чегаралаш;

– миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини кучайтириш, корхоналарнинг ташқи иқтисодий алоқаларга интилишини рағбатлантириш, ишлаб чиқарилаётган товарларнинг рақобатбардошлигини ошириш йўли билан импорт сиёсатидан экспорт сиёсатига ўтиш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш, ривожлантириш, эркин иқтисодий зоналарни ташкил қилиш, солиқ-молия-кредит сиёсатини такомиллаштириш йўли билан мамлакатда очиқ бозор иқтисодиётини барпо этиш;

– миллий валютани конвертация қилиш, хорижий фирмаларнинг кўрган фойдаларини хорижга олиб чиқиб кетишга рухсат бериш, қўшма корхоналарни барпо этиш ва ривожлантириш, ҳам шарқ, ҳам ғарб мамлакатлари билан алоқаларни ривожлантириб, халқаро иқтисодий алоқаларни ривожлантириш;

– мажбурий ўрта таълимни амалга ошириб, халқ таълими тизимини тубдан ўзгартириб, халк хўжалигининг бутун соҳалари учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш, жамиятда илм, техника билан қуролланган инсон ролини кўтариш йўли билан фан-техника тараккиётини ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ривожланишида асосий омилга айлантириш;

– халқ хўжалигининг социал йўналтирилганлигини эътиборга олиб, хукумат инвестицион сиёсатини ташкил этиб, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда давлат томонидан субсидиялар беришни ташкил этиб, мамлакат иқтисодиётидаги ҳамма тармоқларни пропорционал ривожлантиришни таъминлаш;

– мамлакатда янги иш жойларини ташкил қилишни рағбатлантириш ва мамлакатдаги меҳнат ресурсларидан бир қисмини хорижий мамлакатларга экспорт қилиш йўли билан мамлакатда аҳолини меҳнат билан бандлик муаммосини ечиш.

– Туркия Республикасида давлатчилик шакли ҳам катта аҳамиятга эга. Мамлакатда бирпалатали парламент, кўппартиялилик ва Президентнинг кенг ваколати кабул қилинган.

«Ўзал модели» Туркия Республикасининг социал-ижтимой ривожланишида ижобий натижалар берди.

1981-1982 йиллардаёқ соноатда ишлаб чиқариш кучларидан фойдаланиш 40 фоиздан 70 фоизгача кўтарилди. Экспорт ҳажми бир йилда, яъни 1981 йилда 60 фоизга кўпайтирилди.

1979-1980 йилларда миллий ялпи маҳсулот қисқарган бўлса, унинг ўртача йиллик ўсиш суръатлари 1980-1983 йиллар 3-4 фоизни, 1984-1985 йиллар – 5 фоизни, 1986-1987 йилларда 7-8 фоизни ташкил этди.

Савдо баланси яхшиланди. 1980 йили экспорт импортнинг фақат 37 фоизини ташкил этган бўлса, 1988 йилдан бошлаб экспортни импорт устидан устуворлиги таъминланди. Ташки савдо товар обороти 1977-1988 йилларда 7,3 млрд. АҚШ долларидан 24.5 млрд. долларга кўпайди.

Тегишли шарт-шароитлар барпо этилганлиги сабабли Туркия иқтисодиётига хорижий инвестициялар кўплаб жалб қилинди.

1980-1987 йилларда республика иқтисодиёти ривожланишида ўзларининг инвестициялари билан иштирок этаётган хорижий компанияларнинг сони 100 дан 839 га етди. Республикага жалб

киритилган хорижий инвестицияларнинг ҳажми 1980-1989 йилларда 40 млрд. долларни ташкил этди.

Туркия Республикасида мамлакатни истеъмол моллари билан таъминланиш муаммоси ечилди.

Лекин «Ўзал модели» Туркия Республикасининг социал-иқтисодий ривожланишида ижобий натижалар билан бирга айрим салбий натижаларга, қийинчиликларга ҳам олиб келди.

Давлат бюджетининг танқислиги ошиб борди. Давлатнинг ташқи қарзлари 1989 йили 35,3 млрд. долларни ёки ялпи ички маҳсулотнинг 53 фоизини, давлатнинг ички қарзлари эса ялпи ички маҳсулотнинг 27 фоизини ташкил этди.

Истеъмол товарларга нарх-наво кўтарилди ва бир йиллик инфляция 50-60 фоизни ташкил этди.

Туркия ҳукумати тадбиркорларни рағбатлантириш мақсадида пул ҳақи оширилишини чегаралади.

Амалга оширилган чора-тадбирларга қарамасдан ишсизлик муаммоси ечилмади. Ишсизлик даражаси 20 фоизни ташкил этди.

Туркия Республикаси миллий валютасининг конвертацияга эга бўлишига қарамасдан миллий валюта-лира кадрсизланди.

Агарда Америка долларининг лирага бўлган нисбати 1980 йили 1:56 бўлган бўлса, 1989 йили у 1:2137 ни ташкил этди.

Шундан келиб «Туркия модели» унинг амалга оширилишида ижобий натижалар билан бирга салбий натижаларга эга бўлса ҳам, у кенг эътиборга сазовор.

Масалан, бу республикада очиқ бозор иқтисодиётини барпо этиш, фан-техника тараққиётини ижтимоий ишлаб чиқаришнинг асосий омилига айлантириш, миллий меҳнат ресурслардан бир қисмини расмий равишда-давлатлараро шартномаларга биноан хорижий мамлакатларга экспорт қилиш ва ҳоказо.

«Туркия тажрибаси, – таъкидлайди Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов, – унинг иқтисодиётини ислоҳот қилиш йўли, бизга ўхшаш этник-маданий шароитларда давлат билан дин ўртасида уйғун муносабатларга эришишдаги ютуқлари ўзимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва давлат ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни белгилаш чоғида зўр қизиқишга моликдир.[1]

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли.Т.,Ўзбекистон,1992. 84 бет.

Франция «Либорасьон» рўзномасининг мухбири саволига жавоб бериб. И.А. Каримов фикр билдирдики: «Туркия бозор муносабатлари йўлига ўтиб эришган туб ўзгаришлари билан хам хурматга лойикдир. Бирок мустакил Ўзбекистон Туркия йўлидан кўр-кўрона нусха кўчирмокчи эмас».

Япония мўжизаси. Япония социал-иктисодий ривожланиш тажрибасини хар томонлама ўрганиб ва тушуниб олиш хам назарий. хам амалий ахамиятга эга.

Япония хозирги даврда энг ривожланган жахон давлатларидан бири бўлиб. 2008 йили 127.3 млн. ахолига эга ва шу йили 4.9 триллион долларлик ялпи ички махсулот ишлаб чикарган[1].

Япония бутун жахон социал-иктисодий ривожланишига ривожланаётган давлатлар. ўтиш давр иктисодига эга бўлган мамлакатларнинг тараккиётига кучли таъсир кўрсатаётган давлатдир.

Бу вазият ўзидан ўзи бўлган эмас. Бу индустриал салохиятга етишиш хар томонлама ўйланган. асосланган ва амалга оширилган тажриба натижасидир.

Япония ахолисининг факат 7 фоизи кишлок жойларда истикомат килади. мамлакат экинзорлари 127.3 млн. ахолига хаммаси бўлиб 4.3 млн.гектарни ташкил этади. Япония умуман энергия-ресурслар билан хаммаси бўлиб 18.1 фоизга таъминланган. Шундай шарт-шароитларга карамасдан Япония дунёда энг ривожланган давлатлардан бирига айланди.

Япония 1641 йилдан бошлаб 300 йил мобайнида дунё учун ёпик мамлакат бўлиб. амалда бошка давлатлар билан иктисодий алокаларда бўлмаган.

Лекин социал-иктисодий ривожланишдаги «Япон модели», Япон адабиёт манбаларга караганда бундан 150 йил олдин шаклланган. Иккинчи жахон урушидан 70 йил олдин Японияда мамлакатни индустриялаш сиёсати амалга оширилди, мамлакатда урбанизация ўтказилди, ўрта мулкдорлар синфи барпо этилди.

Япония моделининг асосий хусусиятлари куйидагилардан иборат:

– Япон халкида мехнатсеварлик, алкоголизмга. наркоголизмга каршилик кўрсатиш табиий мужассамланган. Бу хусусият мамлакатни ресурслар билан керакли даражада таъминланмаганлиги *билан боғлик*. Бу *шароитда юкори суръатлар билан ривожланиш* учун юкори унумли мехнат объектив зарурият. Японияннинг Ўзбе-

[1] International Financial Statistics, June 2009, IMF, P. 688,696.

кистондаги фавқулотдаги элчиси Акио Каватонинг фикрича, агарда мамлакат табиий ресурслар билан керакли равишда таъминланган бўлса, бу мамлакат офатга учраши мумкин, чунки бу шароитда тадбиркорлар мавжуд ресурсларни бўлиб олиш билан овора бўлиб, улардан оқилона фойдаланиб, уларни кўпайтириш орқали ишлаб чиқаришни ривожлантириш билан шуғулланмайдилар.

– Японияда ишчиларни бутун умри мобайнида ишга ёллаш принципи амалга оширилади. Бу принцип ишчиларнинг меҳнат ҳақини уларнинг иш стажига қараб кўтариб туришга йўналтирилган ва мақсади юқори малакали ходимларни компаниялар фаолиятида ушлаб туришдан иборат. Бу принципга асосан компаниялар раҳбарияти нафақат ходимларни сақлаб, уларни муҳофаза қилади, балки уларнинг оила аъзоларини ҳам муҳофаза қилади. Шундай экан, ходимлар юқори унумдорликда меҳнат қилишга рағботлантирилганлар, натижада компанияларнинг ривожланиши жадаллаштирилади ва молиявий ҳолати яхшиланади. Россия журналисти Валентин Цветов билан суҳбатда Япониянинг бир тадбиркори таъкидлаган эдики: «Бизлар ишчилар учун шундай социал шарт-шароитларни барпо этиб қўямизки, улар мавжудлигида ишчилар кам унумдорликда ишлай олмайди».

– Компаниялар фаолиятида меҳнатни ташкил қилиш, ходимларни бутун умр мобайнида ишга ёллаш билан бирга ходимларни – кадрларни ротация қилиш принципига асосланган. Бу принцилга биноан кадрларни юқори лавозимларга кўтарилиши, тавсия этилиши, уларни иш стажининг, ҳаётий тажрибасининг ошишига, юқори лавозимларни бажаришга тайёрлигига қараб амалга оширилади. Ундан ташқари кадрлар ротация принципи алоҳида мутахассисликлар бўйича амалга оширилади. Бу демак, банк тизимига раҳбар бўлиб агроном эмас, банкир, молия тизимига раҳбар қилиб технолог эмас, молиячи тайинланади.

Япония иқтисодиётини ривожлантиришнинг яна бир хусусияти шундан иборатки, мамлакатнинг ташқи ва ички эҳтиёжлари бир-бири билан чамбарчас боғланган ҳолда амалга оширилмоқда. Масалан, иккинчи жаҳон урушидан кейин Япония иқтисодиётини юқори суръатлар билан ривожлантириш мақсадида мамлакатнинг ички эҳтиёжларини таъминлаш асосий омил сифатида қабул қилинган эди.

Компаниялар раҳбарияти билан ходимлар ўртасидаги иқтисодий, маънавий ва оилавий алоқаларнинг қулай шаклда ташкил

қилинганлиги ва компаниялар фаолиятидаги муаммоларни ечишда ходимларнинг бевосита иштироки таъминланганлиги. Бунинг учун қабул қилинаётган қарорларнинг ҳар томонлама муҳокама қилиниши, бошқарувнинг кўп босқичларида ходимлар иштирокида муҳокама қилиб, қабул қилиниши. Бундай шароитда ҳар бир ходим компания фаолиятининг яхшиланишидан манфаатдордир. Яна шу нарсани таъкидлаш зарурки, фақат ходимлар эмас, уларнинг фарзандлари ҳам компания, фирмаларга нисбатан юқори хурмат-иззат руҳида тарбияланади.

Юқорида кайд этилган «Япония модели»нинг бевосита миллий хусусиятларидан ташқари яна умуминсоний, халқаро хусусиятлари ҳам мавжуд ва улар қуйидагилардан иборат:

– мамлакат социал-иқтисодий ривожланишини ташкил қилишда режалаштирилган иқтисодиётнинг принципларидан фойдаланиш. Бу принцип социал-иқтисодий ривожланишни прогнозлашда, беш йиллик, олти йиллик, ўн йиллик режаларни ишлаб чиқиб, уларни амалга оширишда ўз ифодасини топган;

– мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда давлат томонидан аралашувни амалга ошириш. Бу борада давлат сиёсати солиқ тизимини ишлаб чиқаришни ривожланишини рағбатлантириш таъсирини ошириш мақсадида соликлар бўйича имтиёзлар тасдиқлаш, банк кредитлари бўйича паст ставкаларни белгилашда ўз ифодасини топади;

– мамлакат миқёсида давлат инвестицион сиёсатини амалга ошириш. Япония социал-иқтисодининг алоҳида ривожлантириш босқичларида давлат сиёсатига биноан, давлат ва хусусий компанияларнинг сармоялари аниқ кўрсатилган мақсадлар учун – энергетика, транспорт, шаҳар қурилиши, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, ҳудудларни ривожлантириш, янги техника ва технологиялардан кенг фойдаланиш, аҳолининг турмуш даражасини кўтаришга йўналтирилган. Булар давлатнинг бевосита кўрсатмаларига биноан амалга оширилса, ундан ташқари давлатнинг билвосита кўрсатмаларига биноан тегишли чора-тадбирлар амалга оширилади. Бу масалан, давлат ҳисобидан қайтиб бериш шарти билан мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришни молиялаштириш

мамлакат иқтисодиётини қўйилган мақсадга мувофиқ ривожлантиришда солиқ тизимидан фойдаланиш. Шу мақсадда хусусий солиқлар фаолиятини мувофиқлаштиришдан ташқари, давлат банк-

ларини ташкил қилиш. Бу масалан, Японияни ривожлантириш банки, Шахсий бизнесни молиялаштириш давлат корпорацияси, Кичик ва ўрта бизнесни молиялаштириш давлат корпорацияси, Уй-жойни кредитлаш давлат корпорацияси, Давлат почта корпорацияси, Кичик ва ўрта корхоналар кредитларини суғурталаш давлат корпорацияси, Қишлоқ, балиқ, ўрмон хўжаликларини молиялаштириш давлат корпорацияси, Жамоа корхоналарини молиялаштириш давлат корпорацияси. Бу давлат банк тизими Япония социал-иқтисодий ривожланишида алоҳида аҳамиятга эга;

– мамлакатда социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуриш. Бу принципни амалга ошириб, Япония нафақат энг юқори социал-иқтисодий ривожланиш даражаси билан бирга аҳоли турмуш даражасининг ҳам энг юқори даражасини қўлга киритди.

давлат сиёсати эътибори асосида Японияниг социал-иқтисодий ривожланишида фан-техника тараққиётини ижтимоий ривожланишнинг асосий омилига айлантирилди. Мамлакатда 40 та давлат илмий текшириш ташкилотларининг ходимлари иштирокида илмий-текшириш ва конструкторлик ишларини ривожлантириш ҳукумат дастури ишлаб чиқилган, тасдиқланган ва амалга оширилмоқда. Бу борада Японияниг хусусияти шундан иборатки, эндиликда мамлакатда машиналар инсонларнинг фақат жисмоний функцияларини эмас, балки компьютеризация, кибернетикани қўллаш орқали инсонларнинг интеллектуал функцияларини ҳам ўз зиммасига олмоқда. Натижада ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг 80 фоизи фан-техника, интенсив омиллар таъсирида амалга оширилмоқда.

– пировардида яна бир принцип, мамлакатда кадрлар ва мутахассисларни тарбиялаш, ўқитиш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш ягона тизимга асосан амалга оширилиб, бу жараён тўлиқ компьютерлаштирилган Мамлакатда аҳолининг 95 фоизи тўлиқ ўрта маълумотга эга. Ташкилот ва муассасаларда иш жойи йўққи, у ерда компьютерларнинг охирги авлодлари ўрнатилмаган бўлса.

Юқорида кўрилган Япония иқтисодиётининг хусусиятлари ва бозор муносабатларини шакллантиришда, уларни ривожлантиришда фойдаланилган мамлакат милий ва умуминсоний принциплари Японияниг энг ривожланган замонавий давлатга айланишига олиб келди.

Бу принципларни амалга оширишда ҳам Япония ўзининг миллий хусусиятларига эга.

Бу авалло, мамлакатнинг социал-иқтисодий ривожланишида аниқ мақсадга йўналтирилган Япон ҳукуматининг иқтисодий сиёсатини амалга оширишдир. Бу банк тизимини такомиллаштириш, валюта тушумлари устидан ҳукумат назорати, соликка тортиш сиёсатини такомиллаштириш, аҳоли жамғармаларини иқтисодиёт тараққиётига жалб қилиш, истеъмол молларига ички давлат эҳтиёжини ривожлантириш, мулкка, ишлаб чиқариш воситаларига бўлган ҳуқуқни кафолатлаш, мамлакатни сиёсий эркинлаштириш, аҳоли томонидан банкларга ишончни тиклаш, тезлаштирилган амортизация «тизимини» амалга ошириш, асосий капиталга хусусий инвестицияларни жалб қилиш, устувор тармокларни юқори суръатларда ривожлантиришни рағбатлантириш, корпоратив қимматли қоғозларни муомалага кенг миқёсда чиқариб фойдаланиш, банк кредитларига паст ставкаларни тасдиқлаш, узоқ муддатли кредитлардан, давлат фискал кредитларидан кенг фойдаланиш, Жаҳон банки, Халқаро Валюта фонди билан ҳамкорликда бўлиш, Халқаро валюта фондининг 8-моддасига имзо қўйиш, ҳукумат ҳисобидан жамоат ишларини амалга ошириш, экспортни ривожлантиришни рағбатлантириш, валюта устидан назоратни эркинлаштириш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва ҳоказо чора-тадбирларда ўз ифодасини топди.

Натижада иқтисодиётни ривожлантириш суръатлари кўтарилди. Япония ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича дунёда АҚШдан кейин иккинчи ўринда. Япония товарлар билан бирга инвестициялар бўйича ҳам йирик экспортерга айланди ва Япония аҳолиси юқори турмуш даражасига эга.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда Японияниинг миллий хусусиятлари ислоҳотлар босқичларининг шаклланишида ҳам ўз ифодасини топган. Масалан:

– 1868-1911 йиллар феодал тизимини бартараф этиб, капиталистик жамият асосини шакллантириш;

– 1911-1945 йиллар – иқтисодиётни ривожлантириш суръатларини кўтариш ва унинг таркибини такомиллаштириш;

– 1945-1952 йиллар – иқтисодиётни тиклаш ва уни иқтисодий ислоҳотлар асосида реконструкция қилиш. АҚШнинг Япониядаги Элчиси Додж дастурига биноан қаттиқ молиявий валюта, пул сиёсатини амалга ошириш;

– 1952-1970 йиллар – мамлакатда индустриялашни чуқурлаштириш, табиатни мухофаза килиш. Долж дастурини қайтадан кўриб чиқиш, аҳолининг турмуш даражасини кўтариш;

– 1971-1990 йиллар – глобал иқтисодий куч барпо этиш, юқори суръатларда ишлаб чиқаришни ривожлантириш, янги саноат тармокларини барпо этиш, Япониянинг халқаро позициясини ривожлантириш;

– 1990-2000 йиллар – иқтисодий, социал глобал иқтисодиётни барпо этиш, Япония учун керак бўлган ташқи ва ички сиёсий муаммоларни ечиш;

2000-2008 йиллар Япония иқтисодиётининг таркибини янада такомиллаштириб, ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда фан ва техника тараққиёти ролини янада кучайтириш ва мамлакатнинг халқаро миқёсдаги ўрнини янада кучайтириш.

Демак, Японияда:

Биринчидан, кичик ва тадбиркорлик корхоналарининг кўпчилиги йирик корхоналарнинг буюртмаларини бажариш билан фаолият кечиради. Демак, улар йирик корхоналарнинг «бола-чакаларига» айлантирилган, уларнинг доимий фаолияти кафолатланган.

Иккинчидан, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш учун Японияда бир канча махсус давлат органлари ташкил этилган. Бу масалан, кичик ва ўрта корхоналар учун Япон молиявий корпорацияси, Миллий молиявий корпорация, Молиялаштириш корпорацияси, Савдо ва саноат корхоналари учун Марказий кооператив банк, Кичик ва ўрта корхоналар кредитларини кафолатлаш корпорацияси.

Учинчидан, табиий бойликлардан, ресурслардан окилона фойдаланиш. *Табиатга караш Японияда умуммиллий урфу одатга* айланган, бу одат ҳам мамлакат, ҳам фирма, компания, ташкилот миқёсида сўзсиз амалга оширилади. Мамлакатда ташлаб қўйилган, қурилиши тугалланмаган, каровсиз бино, иншоотлар йўқ, на шаҳарларда, на қишлоқ жойларда эгасиз, каровчисиз бир квадрат метр ерни, дарахтни учратмайсиз ва ҳоказолар.

Юқорида кўрсатилган ва бошқа имкониятлардан фойдаланиш учун Ўзбекистонда ҳам объектив зарурият ва мухтожлик бордир, улар амалга оширилса, республикада бозор муносабатлари жадаллаштирилади ва шаклланаётган бозор иқтисодиёти юқори самара беради.

Иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш тўғрисида гап кетар экан, бу борада ҳозир Ўзбекистон учун хорижий мамлакатлар, собиқ социалистик мамлакатларнинг тажрибаси ҳам катта эътиборга эга.

Венгрия бозор муносабатларига ўтишни 1966 йили бошлади. Мамлакатда кенг миқёсда кооператив ва шахсий тадбиркорлик ривожлантирилди.

Давлат буюртмаси фақат мудофаа маҳсулотлари учун қолдирилди. Нарх-наво сиёсатида асосан эркин, шартнома нарх-наво тизимига ўтилди.

Мамлакатда хўжалик уюшмалар тўғрисида 1988 йили Қонун қабул килинди ва бу қонунга биноан хар хил шаклдаги мулклар конунлаштирилди ва уларни ривожлантириш учун шарт-шароитлар барпо этилди.

Бозор муносабатларига ўтиш борасида Польшанинг тажрибаси 1980 йилдан бошланди.

1989 йили мамлакатда кўп укладли бозор иктисодиётини қуриш, давлат мулкини хусусий мулкка айлантириш тўғрисида Қонунлар қабул килинди.

Польша тажрибасининг асосий хусусияти шундан иборатки, бутун мол ва товарларга эркин нарх-наволар эълон килинди, яъни «шок терапия» тизими қўлланилди, натижада нарх-наволар кўтарилиб кетди, аҳоли томонидан мол, товарларни истеъмол қилиш пасайди. Лекин бу вазият социал ларзаларга олиб келмади, чунки Польша халқи ҳукумат атрофида жипслашган бўлиб, унга ишонар эди.

Бозор ва бозор муносабатларидан фойдаланиш бўйича Хитой Халқ Республикасининг тажрибаси ҳам эътиборга сазовор. Бу тажрибанинг мазмуни қуйидагилардан иборат:

– Режалаштириш социал-иқтисодий тизимидан воз кечмасдан ижтимоий ривожланишни бозор муносабатларига мослаб амалга ошириш. Шу мақсадда марказлаштирилган режалаштириш тизими уч йўналишда такомиллаштирилмоқда:

а) директив режалаштириш марказнинг кўрсатмаларига биноан – 30%;

б) йўналтирилган режалаштириш корхоналарнинг талабларига биноан – 40%;

в) бозор режалаштириш, бозор талабларига биноан – 30%.

Демак, мамлакатда иқтисодиётни ташкил қилишнинг 70 фоизи режалаштириш (директив ва йўналтирилган) тизими ва 30 фоизи бевосита бозор муносабатлари билан боғлиқ.

– Бозор муносабатларига ўтиш жараёнини фан-техника тараққиёти билан боғланган ҳолда амалга ошириш. Шу мақсадда мамлакатда «Искра» дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Унда илмий-текшириш ишларининг ривожланиши, янги техника, технологияларнинг барпо этилиши, улардан кенг фойдаланиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилган.

– Очиқ иқтисодий зоналарни ташкил этиш. Бу йўл билан мамлакатга хорижий инвестициялар, янги техника, технологиялар, ишлаб чиқаришни янгидан ташкил қилиш методлари жалб қилинди, кенг фойдаланилди.

– Қишлоқ хўжалигида хонадон пудрат тизими амалга оширилди. Хонадонларга ерлар 15 йил ва ундан узоқ муҳлатга бўлиб берилди. Ер давлат мулки шаклида қолиб, унда жойлашган ишлаб чиқариш воситалари хонадонлар мулки сифатида фойдаланилди. Хонадонларга ишчиларни ёллаш ҳуқуқи берилди. Пудрат шартномаларида кўрсатилган маҳсулотларни давлат органларига сотилгандан қолган маҳсулотлардан деҳқонлар ўзлари хоҳлаганларича фойдаланганлар. Бу меҳнаткашларнинг ишлаб чиқариш, моддий рағбатлантирилишини кўтарди.

– Нарх-наво сиёсатини такомиллаштириш. 1988 йили эркин, шартнома, ўзгариб турадиган нархлар салмоғи 65 фоиз ва давлат томонидан тасдикланадиган нархлар салмоғи 35 фоизни ташкил этган. Ундан ташқари шуни таъкидлаш керакки, ҳам улгуржи, ҳам чакана нархлар устидан давлат органлари томонидан назорат олиб борилади.

Хитой Халқ Республикасида бозор муносабатларидан фойдаланиш 80-йилларда бошланиб, мамлакат иқтисодиётининг тараққиётини таъминлашда катта аҳамиятга эга бўлди. Натижада мамлакат иқтисодиёти дунё миқёсида юқори суръатларда ривожланмоқда.

Бозор муносабатларига ўтиш, улардан фойдаланиш борасидаги хорижий мамлакатлар тажрибасини таҳлил этиш бизни қуйидаги хулосаларга олиб келди:

– бозор иқтисодиёти, бозор муносабатлари умуминсоний қадриятлардан бири экан, бозор иқтисодиётига ўтувчи, бозор муносабатларидан фойдаланувчи давлатларнинг социал-иқтисодий ри-

вожланишида умумий, бир-бирига ўхшаш принциплар, методлар, чора-тадбирлар бўлиши табиий ҳолат;

– лекин ҳар бир давлат ўзининг тарихий, табиий, иқтисодий, маънавий, социал шарт-шароитларидан келиб чиқиб бозор иқтисодиётига ўтиш, бозор муносабатларидан фойдаланиш бўйича ўзига алоҳида моделни ишлаб чиқиб, уни амалга ошираяпти;

– шундан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикаси ҳам албатта, хорижий мамлакатларнинг тажрибасини синчиклаб ўқиб, ўрганиб, уларни эътиборга олиб, лекин ўзининг халқаро миқёсда «ўзбек модели» номи билан тан олинган, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш, бозор иқтисодиётини шакллантириш йўлини ишлаб чиқиб, уни амалга ошириш борасида ижобий натижаларни қўлга киритмоқда.

1.3. Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтишнинг объектив зарурлиги

Юқорида таъкидланганлардан умумий хулоса шундан иборатки, капиталистик жамият ижтимоий ривожланишида ўзининг иқтисодий назарияларини, ривожланиш йўналишларини, методларини такомиллаштирмоқда ва пировардида ижобий натижаларга эришмоқда.

Афсуски, шундай вазият иттифоқ амалиётида амалга оширилмади. Бу борада ечилмаган муаммолар икки йўналишдан иборат.

Биринчидан, ўз вақтида қабул қилинган марксизм-ленинизм назарияси мутлақ шаклда қабул қилиниб, табиий ривожланиш талабларига биноан такомиллаштирилмади.

Иккинчидан, марксизм-ленинизмнинг таълимотида қабул қилинган мезонлар, тамойиллар керакли даражада амалга оширилмади.

Натижада 80-90 йилларга келиб, режалаштирилган иқтисодий тизимнинг табиий салоҳиятларидан тўлиқ фойдаланиб бўлинган эди, унинг янги салоҳиятини барпо этиш учун назарий асослари, иқтисодий салоҳияти, ривожланиш йўналишлари, методлари ўзгартирилиши, такомиллаштирилиши лозим эди. Лекин иқтисодиётни қайтадан қуриш даврида бу муаммолар ечилмади. Мамлакат иқтисодий инқирозга учради ва у парчаланиб кетди.

Бу тизимнинг социал-иқтисодий ривожланишидаги назарий хатоликлар, камчиликлар:

– режалаштиришга асосланган ақидалар, догмаларининг устуворлиги, мавжуд назариядан, принциплардан, куриш методларидан тўлиқ фойдаланмаслик, ижтимоий ишлаб чиқаришда объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини тўлиқ эътиборга олмаслик, жамият аъзоларининг давлат мулкидан узоқлаштирилганлиги, давлат, жамият, тармоқ, минтақа, иттифоқдош республикалар, алоҳида корхона, ташкилот, алоҳида жамият аъзолари манфаатларининг бир-бирига тўғри келмаслиги, жамиятнинг социал ривожланишини қолдиқ принципига асослаб очилганлиги, халқ хўжалиги ривожланишига раҳбарликда маъмурий методларнинг устуворлиги, ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларнинг нокомплекслиги ва уларнинг охиргача амалга оширилмаганлиги, иқтисодиётни ривожлантириш режаларини «пастдан юқорига» принципи асосида эмас, «юқоридан пастга» принципига асослаб амалга оширилиши.

Жамият тараққиётини ташкил қилишда йўл қўйилган камчиликлар ва хатоликлар: жамият ривожланишида демократиянинг ташкил қилинмаганлиги, принципда йўқлиги, молия, кредит органларининг рағбатлантирувчи органлардан жазоловчи органларга айлантирилганлиги, ишлаб чиқаришни ташкил қилишда, халқ хўжалигига раҳбарликда интенсив методларга нисбатан экстенсив методларнинг устуворлиги, ишлаб чиқаришни ривожлантиришда фан-техника тараққиётини асосий омилга айлантирилмаганлиги, халқ хўжалигига бошқарувнинг хаддан ташқари марказлаштирилганлиги, маъмурийлиги; минтақа, корхона ва ташкилотлар фаолиятида иқтисодий мустақилликни мутлақо йўқлиги, қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотларига тасдиқланадиган нарх-наволар ўртасидаги номутаносиблик, диспаритетнинг мавжудлиги.

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш амалиётида йўл қўйилган камчилик ва хатолар: кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришга давлат томонидан эътиборнинг пастлиги, монопол тармоқ, корхоналар томондан минтақаларни социал нуқтаи назардан ривожлантиришга тегишли эътибор берилмаганлиги, меҳнатга ҳақ тўлаш тизимида тенглаштириш принципининг кенг таркалганлиги, асосий фондлар бўйича тасдиқланган амортизация нормаларининг пастлиги ва натижада асосий фондларни янгидан тиклаш суръатларининг паст бўлганлиги, иқтисодий ричаглар – режа-

лаштириш, молиялаштириш, кредитлаштиришнинг салоҳиятларидан тўлиқ фойдаланмаслик.

Бу камчиликлар, хатоликлар, ечилмаган муаммолар умуман иттифоқ амалиётига тааллукли бўлиб, уларнинг мавжудлиги ҳамма иттифоқдош республикаларнинг социал-иқтисодий ривожланишига таъсир кўрсатган ва уларнинг амалиётида ҳам қайтарилган десак янглиш бўлмайди. Лекин иттифоқдош республикаларнинг ўзига мос хусусиятлари, ечилмаган муаммолари, камчиликлари ва хатоликлари ҳам бўлган.

Ўзбекистон учун бу хусусиятлар, ечилмаган муаммолар, камчиликлар, хатоликлар, фикримизча, қуйидагилардан иборат эди:

– бошқа давлатлар билан иқтисодий алоқалар бевосита республика номидан олиб борилмаган;

– республикада деформациялашган, паст самарали халқ хўжалиги таркиби барпо этилган. Хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиёт барпо этилган;

– республикада меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолининг меҳнат билан бандлиги ҳаддан ташқари паст бўлган. Бу кўрсаткич республикада 73 фоизни ташкил этган;

– республиканинг халқаро товарообороти салбий салдога эга бўлган, яъни республиканинг экспорти унинг импортидан кам бўлган;

– республиканинг социал ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган. 1990 йили Ўзбекистон ўзининг иқтисодий салоҳияти бўйича 15та иттифоқдош республикалар таркибида тўртинчи ўринда бўлиб, социал ривожланиш даражаси бўйича 13 ўринни эгаллаган;

– республика аҳолисининг турмуш даражаси паст бўлган. 1990 йили иттифоқ миқёсида ўртача 15 фоиз. Ўзбекистонда эса 45 фоиз аҳоли қашшоқликда ҳаёт кечирган.

«Ўзбекистонда, – деганлар И.А. Каримов, – аҳолининг турмуш даражаси энг паст бўлиб қолди. Маълумотларга қараганда 1990 йилда республика аҳолисининг 70 фоизига яқинининг жами даромади тирикчилик ўтказиш учун зарур бўлган энг қуйи даражадан ҳам паст эди. Айни маҳалда Россия ва Украинада аҳолининг 30 фоизга яқинигина шундай аҳволда кун кечирган».[1]

– республика импортида истеъмол товарлар 86 фоизни, янги техника, ускуна, технология факат 0,2 фоизни ташкил этган.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Т. Ўзбекистон. 1993, 18 б.

– Республика истеъмол товарларга бўлган эҳтиёжининг 50 фоизи импорт ҳисобидан қопланган;

– республикалараро ижтимоий меҳнат тақсимотига биноан республика халқ хўжалиги тармоқлари бошқа республикалар иқтисодиёти билан боғланиб қўйилган эди;

– республиканинг аграр секторини ривожлантиришда асосий эътибор янги ерларни суғориш ва ўзлаштиришга бағишланиб, ерларнинг мелиоратив ҳолатига эътибор ажратилмай қўйилиб, *суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашган ва* 1990 йили республикада суғориладиган ерларнинг 40 фоизи шўрланган эди;

– янги ерларни суғориш, ўзлаштириш учун сув ресурсларидан кўплаб фойдаланиш натижасида Орол денгизига бориб тушадиган оқим ҳаддан ташқари камайтирилди – 35-40 млрд. куб.м. дан 8-12 млрд. куб.м. гача камайди. Натижада Орол денгизини сув сатҳи 53 *метрдан 30,0 метргача, сув ҳажми 1064 куб.* км.дан, 400 куб км.гача, сув майдони 66 минг кв. км.дан 32,0 кв. км.гача камайиб, сувнинг тузланиш даражаси 10 г/л дан 25 г/л гача кўпайди;

– кимё воситаларининг қишлоқ хўжалигида нотўғри қўлланилиши, уни яхши асосланмаган режа асосида ривожлантириш, захарланган сув оқимининг Орол денгизи водийсига йўналтирилганлиги натижасида Орол денгизи водийсида экологик офат зонаси юзага келди. Қорақалпоғистонда *аёлларнинг 80% темир танқислиги* касаллигига дучор бўлган;

– республиканинг социал-иқтисодий ривожланиши учун ажратилган сармоялар унинг объектив эҳтиёжидан кам бўлган. Республика моддий ишлаб чиқариш тармоқларида ҳар бир одамга тўғри келадиган капитал қўйилмалар бўйича ўртача иттифоқ кўрсаткичига қараганда 62 фоизни, номоддий-социал соҳаларда бу кўрсаткич 70 фоизни ташкил этган;

– халқ таълимини ривожлантириш паст суръатларда амалга оширилган. 1990 йили 8,5 минг умумтаълим мактабларидан 1800 таси мослаштирилган биноларда жойлаштирилган эди. Иттифок миқёсида мактаб ёшигача бўлган болалардан 100 тасидан 65 таси ясли ва боғчаларга борган. Ўзбекистонда бу кўрсаткич 33 ни ташкил этган;

– республикада «энг арзон иш кучи» дан келиб чиқиб, республикада мавжуд ишлаб чиқаришнинг мураккаблигига, юқори

интенсивлигига қарамасдан меҳнаткашларнинг иш ҳақи даражаси асоссиз паст бўлган. Масалан, 1990 йили республика колхозчилари, совхозлар ишчиларининг ўртача иш ҳақи иттифоқдаги аграр ходимларнинг ўртача иш ҳақига нисбатан 70 фоизни ташкил этган;

– маълумки, республикада умуман аҳолининг, меҳнат ресурсларининг ўсиш суръатлари нисбатан юкори бўлган. Демак, республикада меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолининг меҳнат билан бандлиги республика учун доимо долзарб муаммо бўлиб келган. Шунга қарамасдан, республикада кўп меҳнат сарфини эмас, балки кам меҳнат сарфини талаб қилувчи ишлаб чиқариш тармоқлари юқори суръатлар билан ривожлантирилган.

Ҳисоб-китобларга қараганда, асосий воситаларнинг бир миллион сўмга кўпайтирилганлиги ёқилғи ва электроэнергетика тармоқларида банд ходимларни 9 кишига, кимё саноатида 16 кишига, кора металлургия саноатида –34 кишига, енгил саноатда эса 168 кишига, машинасозлик саноатида 112 кишига, озиқ-овқат саноатида – 90 кишига кўпайтирган.

Республика учун зарур бўлган бу вазиятни эътиборга олмасдан, 1940-1990 йилларда республикада енгил саноат маҳсулотини салмоғи умумий саноат маҳсулоти ҳажмида 54 фоиздан 37 фоизгача, озиқ-овқат саноати маҳсулоти салмоғи 30 фоиздан 14 фоизгача камайтирилган. Демак, республикада бу даврда аҳолининг меҳнат билан бандлик муаммосини енгиллаштириш ўрнига оғирлаштирилган, мураккаблаштирилган;

– ҳукумат сиёсатида аҳоли фаровонлиги олий мақсад бўлишига қарамасдан республика ҳаётий эҳтиёжи керакли даражада қопланмаган. Республиканинг бу эҳтиёжи умумиттифоқ кўрсаткичларига нисбатан уй-жой бўйича 65 фоизни, чакана савдо бўйича 66 фоизни, гўшт бўйича – 53 фоизни, тухум бўйича 41 фоизни, мева-сабзавот бўйича – 61 фоизни, пуллик хизматлар бўйича 50 фоизни ташкил этган.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистонда режалаштиришга асосланган тизимни шакллантиришда, социал-иктисодий ривожланишда ижобий натижалар билан бирга хатоликлар, камчиликлар ва ечилмаган, нотўғри ечилган муаммолар бўлган. Булардан келиб чикиб, шундай хулосага келинадики, республиканинг социал-иктисодий ривожланишида тубдан ўзгаришлар бўлиши объектив зарурятга айланган эди. Бунинг учун ижтимоий тараккиётга раҳбарлик метод-

ери. хўжалик юритиш механизмлари, иқтисодий ривожланиш йўналишлари қайтадан кўриб чиқилиши лозим эди. Бунинг учун жаҳон амалиётидан келиб чиқиб, ижтимоий ривожланишда бозор муносабатларидан фойдаланиш объектив заруриятга айланди.

Бу объектив зарурият республика раҳбарияти томонидан ўз вақтида аниқланди ва унга эътиборан тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ўзбекистон сиёсий, иқтисодий мустақилликка эришди. Республикада иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги «Ўзбек модели» Республика Президенти И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилди.

«Ўзбек модели»нинг асосланганлиги Республика иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланишида ўз тасдиғини топмоқда. Шу сабабли жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида унинг шаклланишини, амалга ошириш йўналишларини, натижаларини таҳлил этиш долзарб масалага айланди.

II боб. И.А. КАРИМОВ ТОМОНИДАН ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИНГ ИШЛАБ ЧИҚИЛГАНЛИГИ

2.1. «Ўзбек модели»нинг шаклланиш асослари

Жаҳон миқёсида режалаштиришга асосланган тизимнинг иқтисодий инкирозга учраганлиги муносабати билан, уни такомиллаштириш, ижтимоий ривожланишда янги методлардан, янги йўналишлардан фойдаланиш масалалари кун тартибига қўйилди.

Юкорида қайд этилгандек, бу тизимдаги мамлакатларда, унинг таркибидаги Ўзбекистонда ҳам бу борада янги мақсадлар, интилишлар, чора-тадбирлар аниқланиб, амалга оширила бошлади.

Бу интилишларнинг негизини ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда бозор муносабатларидан фойдаланиш жараёни ташкил этар эди.

Бу жараён икки вариантда, икки йўналишда амалга оширила бошлади.

Биринчидан, бир гуруҳ мамлакатларда режалаштиришга асосланган тизимдан воз кечмаган ҳолда ишлаб чиқаришни ривожлантиришда бозор муносабатларидан фойдаланиш йўли.

Иккинчидан, бир гуруҳ мамлакатларда режалаштиришга асосланган тизимидан воз кечиб, унинг ўрнига бозор муносабатларидан фойдаланиш йўли.

Ҳам биринчи, ҳам иккинчи йўллардан фойдаланиш учун мамлакатларнинг тарихий, табиий, социал-иқтисодий хусусиятларини эътиборга олиб, уларга мослаб бозор муносабатларини ишлаб чиқиш лозим эди.

Бунинг учун бу мамлакатларга мосланган ҳолда бозор муносабатларининг мазмуни, унинг назарий асослари, бозор муносабатларини шакллантириш тамойиллари, устуворлари, йўналишларини асослаб ишлаб чиқиш керак эди.

Бу муаммоларни ҳамма собиқ социалистик мамлакатлар ўзича ишлаб чиқдилар ва уларни амалга оширмоқдалар.

СССРда бозор муносабатларига ўтиш борасидаги дастур бутун мамлакат бўйича тузилиши керак деган кўрсатма бор эди. Унга

ошиоан 1989-1990 йилларда СССР миқёсида иккита дастур лойиҳалари тузилди: академик Л.И.Абалкин раҳбарлигидаги СССР Министрлар Совети комиссияси, академик С.С.Шаталин раҳбарлигидаги СССР Олий Совети комиссияси томонидан дастур тузилди. Лекин улардан битгаси ҳам тасдиқланмади, амалга оширилмади.

Бир жамиятнинг бир босқичидан иккинчи босқичига ўтиш даврда, айниқса бир жамиятдан иккинчи жамиятга ўтиш даврда янги муаммолар, иқтисодий, социал қийинчиликлар пайдо бўлади, уларни бартараф этиш учун ижтимоий ишлаб чиқариш назарияси такомиллаштирилиши, ишлаб чиқаришнинг янги йўналишлари, хўжалик юритишнинг янги механизмлари ишлаб чиқилиши, амалга оширилиши лозим. Худди шундай вазият, зарурият Ўзбекистон иқтисодиётида ҳам пайдо бўлди.

Бу вазиятдан чиқиш мақсадида назарий ва амалий муаммолар кўтарилиши, бозор муносабатларига ўтишнинг социал-иқтисодий асослари, тамойиллари, устуворлари, йўналишлари ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши керак эди.

И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги «ўзбек модели» ҳар томонлама асосланган бўлиб, у ўзини Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик давридаги социал-иқтисодий тараққиётида тўлиқ оқламоқда ва унинг асосланганлиги халқаро миқёсда тан олинмоқда.

«Ўзбек модели»нинг долзарблиги, эътиборга сазоворлиги яна бир бор XXI аср бошланишидаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида республика иқтисодиётининг жадал ривожланишини ҳисобга олсак янада кучайди.

Шу сабабли «ўзбек модели»нинг моҳияти, мазмуни, барпо этиш жараёни, амалга ошириш босқичлари, йўналишлари, уни янада чуқурлаштириш йўналишлари, амалга ошириш натижалари ва республика иқтисодиётини жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитидаги ҳолатини таҳлил қилиш, кўрсатиб бериш замон талаби бўлиб колди.

Лекин республика иқтисодий адабиётида бу муаммолар тегишли даражада ёритилмаган.

1997 йили С.С. Гулюмов томонидан чоп этилган «Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти» номли ўқув қўлланмада республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг алоҳида муаммолари: ислоҳотларнинг ҳуқуқий асослари, ислоҳотларнинг

саноат ва қишлоқ хўжалигида амалга оширилиши, таркибий ўзгаришлар, молиявий барқарорлик, ташқи иқтисодий вазият, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш, маънавиятни ривожлантириш ёритилган, лекин «ўзбек модели» муаммолари комплекс равишда кўрилмаган.

1997 йили Ё.Абдуллаев «Бозор иқтисодиёти асослари: 100 та савол ва жавоб» номли рисоласини чоп этди. Бу рисоланинг «Бозор муносабатларига ўтишнинг «Ўзбекистон йўли» номли бобида «Ўзбекистон йўли»нинг мазмуни, И.А. Каримов томонидан «Ўзбекистон йўли»нинг илмий-назарий асослари ишлаб чиқилганлиги, «Ўзбекистон йўли»нинг хусусиятлари, таркибий қисмлари, миллий андозанинг моҳияти, бозор муносабатларига ўтишнинг асосий принциплари қисқача ёритилган.

2000 йили С.Ғуломов, М.Шарифхўжаев таҳрири остида чоп этилган, Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртлараро илмий-услубий бирлашмалар фаолиятларини мувофиқлаштирувчи Кенгаш томонидан олий ўқув юртлари магистрантлари учун дарслик сифатида тавсия қилинган «Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти» да бозор муносабатларига ўтиш борасидаги «ўзбек модели» «Ўзбекистон йўли» номи билан қисқача ёритилган.

2000 йили М.С.Гафарли ва А.Г.Касаевларнинг «Узбекская модель развития: мир и стабильность -- основы прогресса» номли рисоласи Москвада чоп этилди ва бу рисола «Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик - тараққиёт асоси» номи билан ўзбек тилида Тошкентда чоп этилди.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ислоҳотлари, бозор муносабатларига ўтишнинг «ўзбек модели» бўйича муаллифнинг чоп этилган асарлари – бу 1993 йили Тошкентда чоп этилган «Узбекистан на пути к рынку: теоретические основы, условия и практика перехода» номли монографияси, унда бозор ва бозор муносабатларининг мазмуни, мамлакатда бозор муносабатларига ўтишга интилиш, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишнинг объектив зарурлиги, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш дастурининг ишлаб чиқилиши ва уни амалга ошириш муаммолари ёритилган. 1998 йили Москвада чоп этилган «Экономические реформы Республики Узбекистан» монографиясида республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий шарт-шароитлари, «ўзбек модели»нинг асосий тамойиллари, иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш йўналиш-

тари ва уларнинг натижалари, қишлоқ хўжалигида амалга оширилган *иқтисодий ислоҳотлар, иқтисодий ислоҳотлар* самарадорлигига таъсир килувчи омиллар ёритилган.

Кўриниб турибдики, республикада мавжуд иқтисодий адабиётларда бозор муносабатларига ўтишнинг «ўзбек модели» комплекс равишда, ҳар томонлама тегишли даражада ёритилмаган.

Демак, республикада ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар мазмунини илмий тадқиқ этиш, уларни амалга оширшдаги натижаларини таҳлил қилиш, иқтисодий ислоҳотларни келгусида чуқурлаштириш йўналишларини, уларни амалга ошириш жараёнини ёритиб бериш долзарб масала бўлиб колмокда.

Маълумки, 1989-1991 йилларда И.А. Каримов шу даврда ўтказилган Ўзбекистон Олий Совети сессиялари ва бошқа мажлисларда ва республика мустақилликка *эришгандан кейинги* даврда махсус ёзиб чоп этилган қуйидаги асарларида:

- «Ўзбекистоннинг ўз истиқбол ва тараққиёт йўли», Тошкент, Ўзбекистон, 1992;

- «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли», Тошкент, Ўзбекистон, 1993;

– «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида, Тошкент, Ўзбекистон, 1995;

– «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози – Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари», Тошкент, Ўзбекистон, 2009. ва Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг ўн учинчи сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмокда» номли, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги «Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли» номли, 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги «Мамлакатни модернизация қилиш ва янгилашни давом эттириш – давр талаби» номли ва 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим устувор йўналишларига *бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги* маърузаси, «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» ва

«Инқирозга қарши чоралар дастурининг самаралорлигини ва инқироздан кейинги ривожланишнинг устувор йўналишлари (Ўзбекистон мисолида)» халқаро илмий-амалий конференциялар, Осиё тараққиёти банки Бошқарувчилар Кенгаши 43 йиллик мажлиси қатнашчиларига йўлланган мурожаатларида:

Республика иқтисодиётининг ҳолати, унинг истиқболлари, республиканинг социал-иқтисодий ривожланишида бозор муносабатларидан фойдаланишнинг объектив зарурлиги тўғрисида фикр-мулоҳазалар юритиб, бозор муносабатларининг назарий асослари, тамойиллари, бозор муносабатларига ўтишнинг асосий йўналишлари, бозор муносабатларига ўтишда республикага тааллуқли хусусиятлар кўрсатиб берилди;

– Республика халқ хўжалигини иқтисодий, сиёсий, социал нуқтаи назардан таҳлил этиб, республиканинг ижтимоий ривожланишининг истиқболида республикада яшаётган халклар орасидаги дўстлик, биродарлик, ҳамкорлик хусусиятларини сақлаб қолиш, халқ хўжалиги таркибини тубдан ўзгартириш, иқтисодиётни ривожлантиришда хом ашё ишлаб чикаришга йўналтирилганликдан воз кечиш зарурлигини тасдиклаб бердилар;

– Республиканинг келгусида ривожланиш муаммолари тўғрисида тўхталиб, республикада социал йўналтирилган, аҳоли манфаатини кўзда тутувчи иқтисодиётни шакллантириш учун республика сиёсий ва иқтисодий мустакилликка эга бўлиши лозимлигини тасдиқладилар;

– Республика аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш, республика иқтисодиётини ривожлантиришда социал йўналтирилганликни амалга ошириш, республикада бошқарув тизимини тубдан ўзгартириш, республиканинг сиёсий, иқтисодий мустақиллигини таъминлаш, диний ташкилотлар билан ҳамкорликда бўлиш, республика фукароларини бирлаштириш, жипслаштириш зарурлигини кўрсатиб бердилар;

– халқ хўжалигини комплекс равишда ривожлантириш, фан-техника муаммоларини республикада мустақил равишда ечиш, хорижий мамлакатлар билан мустакил равишда иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, халқаро ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш, рақобатбардош махсулотларни кўпроқ ишлаб чиқариш ва уларни экспорт қилиш, жамиятни демократлаштириш, бозор муносабатларига ўтишни тан олиш, уларни юқори суръатларда амалга ошириш зарурлигини тасдиклаб бердилар.

– республикада корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш ва бошқа йўллар асосида кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш йўлларини кўрсатиб бердилар;

– республикадаги умуман ишлаб чиқариш, меҳнат, табиий ресурслар салоҳиятидан келиб чиқиб, республика ташқи иқтисодий алоқаларини юқори суръатларда ривожлантириб, республикани жаҳон бозор иқтисодиётига кириб боришини жадаллаштириш йўлларини аниқладилар;

– жаҳон мамлакатлари тажрибасидан, республиканинг тарихий, табиий, моддий ва социал хусусиятларидан келиб чиқиб, иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги иқтисодий ислоҳотларнинг назарий, ташкилий асосларини, амалга ошириш йўналишларини ишлаб чиқдилар ва бу иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида келиб чиққан муаммоларни эътиборга олиб, уларни келгусида такомиллаштириш, чуқурлаштириш йўналишларини ҳар томонлама асослаб бердилар;

– XXI аср бошланишида пайдо бўлган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида, унинг мазмуни ва натижалари тўғрисида тўхталиб, бу шароитда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ҳолати ва бу инқирознинг республикага салбий таъсирини юмшатиш ва инқироздан чиқишга бағишланган республика чора-тадбирларини кўрсатиб бердилар;

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида республика иқтисодиёти ҳолатини таҳлил қилиб унинг истиқболини аниқловчи қуйидаги асосий омилларни, йўналишларни аниқлаб бердилар:

1) мамлакатимизда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжалланган, қабул қилинган инқирозга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш;

2) мамлакатда бошланган таркибий ўзгаришларни ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнини давом эттириш;

3) қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш, унинг инфратузилмасини жадал ривожлантириш, кичик бизнес ва тадбиркорлик сектори ролини кўтариш ва шу асосда қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кўтариш;

4) кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириб, аҳоли турмуш даражасини кўтарувчи энг муҳим омил сифатида аҳолини меҳнат билан бандлик даражасини кўтариш;

5) республика ишлаб чиқаришини модернизациялаш ва аҳоли бандлигини оширишнинг энг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш;

6) банк ишини янада такомиллаштириш, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш маблағларини тижорат банклари депозитларига жалб қилишни рағбатлантириш.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг махсус ёзилган асарларида, қилинган маърузаларида Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тараққиётининг иқтисодий-назарий асослари, хусусиятлари, тамойил ва устуворлари, амалга ошириш йўналишлари аниқланиб, бозор муносабатларидаги «ўзбек модели» барпо этилди. Бу моделнинг асоси бўлиб республика иқтисодий ислоҳотларининг бешта тамойили ҳисобланади.

Бу тамойиллар И.А. Каримов томонидан ўзларининг республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги «ўзбек модели»ни ишлаб чиқишга бевосита бағишланган «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли» номли асарларида ҳар томонлама асослаб, кўрсатиб берилди.

И.А. Каримов таъкидладиларки: «Бешта асосий қоида Ўзбекистон давлат қурилиши ва иқтисодиётини ислоҳ қилиш дастурининг ўзагидир. Уларнинг моҳияти қуйидагича:

биринчидан, иқтисодий ислоҳотлар ҳеч қачон сиёсат ортида бўлмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Бунинг маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан холи қилиш зарур;

иккинчидан, давлат бош ислоҳотчи бўлиши лозим. У ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини бартараф этиши шарт;

учинчидан, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган, янги Конституция ва Қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим. Бу бозор

иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб колади.

бешинчидан, бозор мунсабатларига ўтиш объектив иқтисодий қонунлар талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги «инкилобий сакрашларсиз», *яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб*, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қоидалар ўз нетиклол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади. Ҳозир бу қоидаларнинг амалга оширилиши Республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликни жорий этиш йўлидан изчил ҳаракат қилишни таъминлайди»[1].

Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг бу тамойиллари И.А. Каримовнинг «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асари ва ундан кейинги асар ва маърузаларида яна чуқурроқ ёритиб берилди. улар Республика социал-иқтисодий тараққиётида ўзини оқламоқда ва халқаро миқёсда уларнинг асосланганлиги, ҳаётийлиги тан олинмоқда.

2.2. *Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги*

Иқтисодиёт ва сиёсат бир-бири билан чамбарчас боғланган жараёнлардир. Жамият ривожланишида улар бир бири билан алокадор бўлиб, бир бирига таъсир кўрсатиб келган.

Иқтисодиёт-муайян социал-иқтисодий тузимдаги ишлаб чикариш муносабатлари мажмуи, халқ хўжалиги ва айрим тармокларнинг аҳволини ифодалайди, сиёсат эса, бу ижтимоий ҳаётдаги бир мақсадга етишиш учун йўналтирилган вокеа-ҳодисалар, иш-ҳаракат услублари мажмуидир.

Жамият олдига қўйилган сиёсат иқтисодиётни ривожлантириш орқали амалга оширилади. Иқтисодиётни ривожлантиришда жамият олдига қўйилган сиёсатнинг хусусиятлари эътиборга олинади.

Лекин ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда иқтисодиёт сиёсатдан устувор бўлиши мумкин. ёки сиёсат иқтисодиёт устидан устуворлик қилиши мумкин

И.А. Каримов республикада бозор муносабатларини шакллантиришда, бозор иқтисодиётини барпо этишда иқтисодиётнинг

---

[1] *И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли* Тошкент 1993, 42-43 б.

сиёсатдан устуворлигини таъминлаш зарурлигини ва уни амалга ошириш йўлларини ўз нутк ва асарларида асослаб бердилар, таъкидладиларки:

«Биринчи навбатда иқтисодий негизни (базисни) барпо этиш ва иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш янги жамият қуришнинг энг муҳим шартидир. Бунда иқтисодий ўзгаришлар стратегияси мафкурадан бутунлай холи этилиши, яъни сиёсий мақсадларга эришиш воситаси бўлиб хизмат қилмаслиги керак.

Сиёсий кураш ботқоғига ботиш қолган бир қанча мамлакатларнинг аччиқ тажрибаси иқтисодий ислоҳотлар сиёсий манфаатларга бўйсундирилган жойларда иқтисодиёт бутунлай барбод бўлишини, ишлаб чиқариш ҳажми камайиб кетишини, аҳолининг моддий аҳволи ёмонлашиб, ижтимоий зиддиятлар авж олишини кўрсатмоқда. Аксинча, иқтисодий ислоҳотлар изчиллик билан амалга оширилаётган жойларда демократик ва сиёсий ислоҳотлар учун мустаҳкам моддий негиз яратилмоқда».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 301-302 б.

«Энг муҳим масала – бозор муносабатларига ўтишнинг илк қоидаси ҳақида гапирмоқчиман. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги таъминланиши керак. Жамиятнинг ҳаддан ортиқ сиёсийлашуви иқтисодиётга зиён етказади».

И.А. Каримов. Ҳар қандай муаллиф билан баҳслашмоққа тайёрман. «Труд» газетаси саволларига жавоблар. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 230 б.

«Энг муҳими – иқтисодиётни мафкурадан холи қилиш лозим. Биз сиёсий жиҳатдан жамиятнинг қиёфаси қандай бўлишини нақадар хоҳламайлик, иқтисодиёт мустақил бўлиши керак. Менинг фикрим ана шундай».

И.А. Каримов. Ҳар қандай муаллиф билан баҳслашмоққа тайёрман. «Труд» газетаси саволларига жавоблар. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 231 б.

«Ўзбекистонда барча демократик меъёрларга мос келадиган матбуот эркинлиги йўқ, деб гапиришса, мен уларга: тўғри, ҳақиқатан ҳам шундай, мен бу фикрга қўшиламан, деб жавоб қиламан.

Бирок, биз бунга интиляпмиз, бундай демократик меъёрларга эришиш бизнинг максадимиздир. Бу масалада мен бошбошдоқликни тан олмайман ва бунга йўл қўймайман ҳам. Бошбошдоқлик қон тўкилишига, вайронагарчиликка олиб келади. Буни тушуниш учун атрофга назар солиш кифоя. Айнан шу сабабли биз иқтисодиётнинг сиёсатдан устун туришини эълон қилдик».

И.А. Каримов. Ислоҳотимиз тамойиллари. «Русская газета» мухбирининг саволларига жавоблар. Асарлар тўплами. 3-жилд. Тошкент,1996,136-137 б.

Кўриниб турибдики, И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида иқтисодиётнинг сиёсатдан устувор бўлиши сабаблари, моҳияти ва бу устуворлик бозор муносабатларини шакллантиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири бўлиши ва уни бозор муносабатларини ривожлантиришдаги роли кўрсатиб берилган.

Демак, республикада иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш борасида иқтисодий ислоҳотларнинг тамойилларидан бири сифатида И.А. Каримовнинг тавсияларига биноан иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги қабул қилинди.

Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлигини таъминлаш учун иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши лозим. Бунинг учун иқтисодиётни ривожланиш стратегияси жамият аъзоларининг бир гуруҳи манфаатлари билан эмас, умумжамият манфаатларидан келиб чиқиши лозим.

Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги қабул қилиниши авваламбор, республикада иқтисодий ислоҳотларни сиёсий ва ташкилий ислоҳотларга нисбатан устуворлигини амалга ошириш имкониятини барпо этди ва республика раҳбариятининг иқтисодий стратегияси республика иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Бу вазият ўз навбатида республиканинг ижтимоий, сиёсий-иқтисодий ривожланишини, реал иқтисодиётни юқори суръатларда ривожланишини таъминлади ва И.А. Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарларида таъкидлаганидек, «Биринчи навбатда иқтисодиётнинг мафкурадан холи бўлиши, иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлигида ўз ифодасини топган прагматик иқтисодий сиёсат ... каби тамойиллар, айниқса дунёда авж

олиб бораётган молиявий ва иқтисодий инқироз шароитида ўзининг долзарблиги ва хаётийлигини яна бир бор кўрсатмоқда»[1].

2.3. Давлат асосий ислоҳотчи

Маълумки, илгари давлатнинг ислоҳотчилиги, давлатнинг иқтисодиёт устидан раҳбарлиги, назорат функциясини олиб бориш социалистик жамиятга тааллуқли эди ва у собиқ иттифокнинг социал-иқтисодий ривожланиши учун ишлаб чиқилган, шаклланган эди. Давлатнинг иқтисодиётга раҳбарлиги режалаштирилган социал-иқтисодий жамият учун асосий тамойил сифатида қабул қилинган эди.

Кейинчалик давлатнинг иқтисодиёт ривожланишига аралашуви капиталистик жамиятнинг ривожланишида ҳам амалга оширила бошлади.

Бу масалани авваламбор, 1923 йили барпо этилган Туркия Республикаси қабул қилди ва уни амалга оширди. Туркия Республикасининг биринчи Президенти Отатурк – Мустафо Камолнинг тавсиясига биноан давлатнинг иқтисодиёт ривожланишига аралашуви зарурлиги асосланиб, у республика конституциясига киритилди, амалга оширилди.

АҚШ Президенти Франклин Рузвельт 1933 йили давлатнинг иқтисодиётни ривожлантиришга аралашувини, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш зарурияти асослаб берди ва бу борада унинг раҳбарлигида «Рузвельт курси» номи билан чора-тадбирлар амалга оширилиб, натижада бу чора-тадбирлар ёрдамида АҚШ иқтисодиёти иқтисодий инқироздан олиб чикилди.

1936 йили Джон Мейнард Кейнс «Бандликнинг умумий назарияси, процентлар ва пул» номли асарини чоп этиб, унда эркин тадбиркорликни, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш билан бирга амалга оширишни асослаб берди ва бу назария умуман капиталистик жамият томонидан қабул қилинди.

Фикримизча, ҳозирги замонда ер юзида бирорта ҳам давлат йўқки, унда давлат иқтисодиётни ривожлантиришга аралашмаса, иқтисодиётни тартибга солмаётган бўлса.

Демак, иқтисодиётни ривожлантиришда давлат томонидан аралашув, тартибга солув умуминсоний тамойилга айланди.

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент, 2009, 31 бет.

Лекин Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни ривожлантиришда умуман давлатнинг аралашуви тўғрисида эмас, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш даврида бунга бағишланган иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш тўғрисида ва ўх иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда чора-тадбирлар бевосита давлат сиёсати орқали ва давлат раҳбарлиги асосида амалга ошириш тўғрисида гап кетяпти.

Бу борада И.А. Каримовнинг таклиф-тавсиялари унинг қуйидаги фикр мулоҳазаларида ўз ифодасини топган.

«Бозорга ўтилган сари иқтисодиётни бошқариш ва тартибга солишда давлатнинг роли жиддий ўзгаради...

Иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни давлат йўли билан тартибга солиш ҳаммага маълум дастурлар - мюлия, кредит, солиқ, валюта сиёсати, нархларни назорат қилиш ҳамда бевосита таъсир кўрсатишнинг бошқа чоралари ёрдамида амалга оширилади».

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Асарлар тўплами, 1-жилд. Тошкент, 1996. 66 б.

«Бозор муносабатларига ўтиш даврида давлат бош ислоҳотчи бўлиши, иқтисодиёт ва ижтимоий турмушнинг ҳамма соҳаларини ўзгартириш режаларини тузиб, уни изчиллик билан амалга ошириш зарур»

«Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган ҳозирги бозор – давлат *томонидан тартибга солиб турилади*ган *бозордир*».

«Бозор муносабатларининг қарор топиши даврида давлат ислоҳот жараёнида фаол иштирок этиши, унинг ташаббускори бўлиши ва ислоҳотларни изчиллик ва қатъийлик билан амалга ошириши шарт».

«Бозор муносабатларига ўтиш даврида иқтисодий эркинликларнинг кафолати бўлади. Айни шу туфайли давлат иқтисодиётга ўзининг тартибга солиш таъсирини мақбул равишда ўтказа олади.»

«Тартибга солинадиган бозор шароитида асосий мақсад йўналишларини ишлаб чиқиш, ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг стратегик йўлини белгилаш ва бу йўлни ўтказиш юзасидан тактик қарорлар қабул қилиш давлат зиммасига юклатилади».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996. 309, 310 ва 312 б.

«Бошқа давлатларнинг аччиқ тажрибаси шуни кўрсатадики, ўтиш даврида дадил чора-тадбирлар билан бозор тузилмаларини ривожлантиришда кўмаклашишга қодир фаол ислоҳотчи давлат зарур экан».

И.А. Каримов. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг очилиши маросимида сўзланган нутқ. 1995 йил 3 октябр. Асарлар тўплами. 4-жилд. Тошкент, 49 б.

«Давлат бутун халқнинг манфаатларини кўзлаб, ислоҳотлар жараёнининг ташаббускори бўлиши, иқтисодий тараққиётнинг етакчи йўналишларини белгилаш, иқтисодиётда, ижтимоий соҳада ва суверен давлатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида туб ўзгаришларни амалга ошириш сиёсатини ишлаб чиқиши ва изчил рўёбга чиқариши керак».

И.А Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Асарлар тўплами. 3-жилд. Тошкент. 1996. 178 б.

«Стратегик аҳамиятга молик масалалар, муҳим иқтисодий ва хўжалик масалалари бўйича, пул ва валюта муомаласи бўйича қарорлар қабул қилиш, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларини яратиш, экология масалалари, умум республика транспорт ва муҳандислик коммуникацияларини ривожлантириш, янги тармоқларни вужудга келтирадиган ишлаб чиқаришни барпо этиш масалалари давлат миқёсида ҳал этилиши лозим».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда, Биринчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза. 1999, 14 апрел Асарлар тўплами. Тошкент. 1999. 388 б.

«Давлатнинг бошқарув соҳасидаги роли инкор этилса, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан иқтисодиётнинг бозор тамойилларига ўтишини таъминлаш қийин кечади».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Асарлар тўплами. 6-жилд. Тошкент, 1998. 163 б.

И.А. Каримов ўз асар ва нутқларида давлатнинг асосий ислоҳотчилигини амалга ошириш йўналишларини ҳам кўрсатиб бердилар ва бу йўналишлар қуйидагилардан иборат:

– республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш қонун-қарорларини ишлаб чиқиш;

– республикада соцнал йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш мақсадида тегишли иқтисодий ислоҳотларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш;

– республикада социал-иқтисодий тараққиётнинг стратегиясини аниқлаш;

– республика социал-иқтисодий тараққиётининг асосий йўналишларини асослаб бериш;

– хўжалик субъектларининг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш мақсадида тегишли ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш;

– республика иқтисодиётини, бутун жамиятнинг ривожланишига раҳбарлик қилиш ва уни тартибга солиш.

Шундай қилиб, И.А. Каримов асарларида халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш, шу мақсадда иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида давлатнинг асосий ислоҳотчи бўлиши зарурлигини, унинг бозор муносабатларига ўтиш давридаги тутган ўрнини, моҳиятини ва йўналтирилганлигини ифодалаб бердилар. Шу билан бирга бозор муносабатларининг шаклланиши, бозор иқтисодиётининг барпо этилиши, унинг ривожланиши жараёнида давлатнинг мамлакат иқтисодиёти ривожланишидаги аралашувини камайтириб бориш зарурлигини ҳам асослаб бердилар.

«*Иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш мақсади* – биринчи навбатда давлатнинг бошқарув ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк микёсларини кенгайтириш, мулкдорларнинг мавқеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш демакдир».

И.А. Каримов. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза. Асарлар тўплами. 7-жилд. Тошкент. 1999. 381 б.

«Яъни жамиятимиз ривожлангани, юксак босқичларга кўтарилгани сари давлатнинг кўпгина вазифалари, шу жумладан, назорат вазифаси ҳам, унинг роли ва аҳамияти ҳам тобора камайиб.

у ўз ўрнини жамоат ва нодавлат ташкилотларига, фуқаролар уюшмалари ва идораларига бериши, бу жараён тўхтовсиз кучайиб бориши зарур».

И.А. Каримов, Ўзбекистон Конституцияси-нинг 9 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. Асарлар тўплами. 10-жилд. Тошкент. 2002. 157 б.

«Мен яна бир марта огоҳлантириб қўймоқчиман, ўзбошимчалик билан корхоналар фаолиятига аралашиш бўйича ҳар бир факт қонуннинг кўпол бузилиши деб баҳоланади ва айбдор шахслар қатъий равишда маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортилади. Бу масала бўйича прокуратура алоҳида жавоб беради».

И.Каримов. 1999 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2000 йилда иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза,. Асарлар тўплами. 8-жилд. Тошкент, 2000. 402 б.

Республика иқтисодиётини ривожлантиришда давлат томонидан раҳбарликнинг ўзгариб боришини ифодалаб И.А. Каримов таъкидладиларки: «Бозорга ўтилган сари иқтисодиётни бошкариш ва тартибга солишда давлатнинг роли жиддий ўзгаради». «Истиқболда унинг ҳиссаси жиддий равишда қискаради. Давлат ихтиёрида фақат асосий ва халқ хўжалиги тармоқларининг стратегик аҳамиятга эга бўлган тармоқлари қолади. Булар ёкилғи, нефть ва газ саноати, электр энергетикаси, йўллар, темир йўл, ҳаво ва трубопровод транспорти, алоқа, сув ва газ таъминоти, ирригация иншоотлари қурилиши ва улардан фойдаланишдир»[1].

Ундан ташқари И.А. Каримов давлат томонидан хўжалик субъектлари фаолиятига аралашувни камайишининг асосий йўналишларини ҳам аниқлаб бердилар, улар қуйидагилардан иборат:

– корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш;

– хўжалик субъектлари фаолиятига давлат органлари аралашувини камайтириш;

[1] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиет йўли. Тошкент. 1992. 49 б.

бозор иқтисодиёти талабларига мосланган бошқарув тизимини шакллантириш;

хўжалик субъектлари фаолиятида хўжалик юритиш механизмини такомиллаштириш;

давлат корхона ва ташкилотлари томонидан ўзларининг харажатларини ўзи қоплаш ва молиялаштиришни таъминлаш мақсадида уларнинг фаолиятини тижоратлаштириш;

корхона ва ташкилотлар фаолиятини ташкил қилиш ва таъминлашда маҳаллий органлар, сиёсий ва жамоа ташкилотлар иштирокини кенгайтириш;

умуман корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш.

И.А. Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарида таъкидлайдиларки: «Энг муҳими парокандалик ва бошбошдоқлик таъсирига тушиб қолмаслик учун ўтиш даврида давлат бош ислоҳотчи сифатида масъулиятни ўз зиммасига олиши зарурлигини биз ўзимизга аниқ белгилаб олдик.

Мамлакатимизнинг узоқ ва давомли манфаатлари тақозо этган ҳолатларда ва кескин вазиятлардан чиқиш, улар туғдирадиган муаммоларни ҳал этиш зарур бўлганда иқтисодиётда давлат томонидан бошқарув усуллари қўлланди ва бундай ёндашув охир-оқибатда ўзини тўла оқлади»[1].

Шундай қилиб, республикада иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги «ўзбек модели»нинг асосий тамойилларидан бири сифатида давлатнинг бош ислоҳотчилиги қабул қилиниши ва унинг амалга оширилиши жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида республика иқтисодиётини юқори суръатларда ривожлантиришда асосий омиллардан бири бўлди.

2.4. Қонун устуворлиги

Маъмурий - буйруқбозлик тизимидан воз кечиб бозор муносабатларига мосланган жамиятга ўтар эканмиз, мамлакатда қонуний давлат шаклланар экан, демак жамиятнинг ривожланишида қонун устуворлигини таъминлаш табиий заруриятдир. Буни асослаш

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент, 2009. 7-8 б.

максадида И.А. Каримов бу борада энг асосий асарлари «Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли»да қуйидаги фикр-мулоҳазаларни таъкидлайдилар:

«Ижтимоий йўналтирилган маданий-маърифий бозор хўжалигини тегишли равишда ҳуқуқий жиҳатдан таъминламасдан туриб бундай хўжаликни шакллантиришни тасаввур қилиб бўлмайди».

«Қонун устуворлиги – ҳуқуқий давлатнинг асосий принципидир. У хаётнинг барча соҳаларида қонуннинг катъиян ҳукмронлигини назарда тутади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий – сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсуниш мажбуриятидан халос бўлиши мумкин эмас.

Қонун олдида ҳамма баробардир. Қонун устуворлиги шуни билдирадики, асосий ижтимоий, энг аввало, иқтисодий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча катнашчилари эса ҳеч бир истисносиз ҳуқуқ нормаларини бузганлиги учун жавобгар бўлади».

«Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг қонунчилик асосини яратиш бу – фақат ўтиш даврининг мажбурий шартигина бўлиб колмай, балки ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг ўзига хос хусусияти ҳамдир».

«Қонунчилик ва ҳуқуқий тартибот тантана килмас экан, ҳуқуқий давлат қуришни тасаввур қилиб бўлмайди Иқтисодий фаолиятнинг, тадбиркорлик ва меҳнатнинг давлат томонидан кафолатланган эканлиги, мулкчиликнинг барча шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий ҳимояланганлиги конунчилик ва ҳуқуқ-тартибот тантанасининг энг муҳим омилидир».

И.А. Каримов. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами, 1-жилд. Тошкент. 1996, 318,319,321,318,319,320 б.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида қонуний давлат шаклланар экан, қонуний давлат қонун устуворлиги билан чамбарчас боғланганлигини таъкидлаб, И.А. Каримов шундай дейдилар: – «барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглигини ва қонун устуворлигини, жамият манфаатлари ҳимоя килиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни

қарпо этиш. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички хотиржамлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди»[1].

«Шу билан бирга биз ҳар ким ва ҳар бир нарса қонунга бўйсуниши лозим бўлган ҳуқуқий давлат қурмоқчимиз. Бизнинг жамиятда қонун бошқарувнинг асосий ва кўп қиррали воситасига айланиши зарур».

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Асарлар тўплами. 3-жилд. Тошкент. 1996. 14 б.

«...бутун янгиланиш ва тараққиёт жараёни қонунларга асосланмоғи зарур. Иқтисодий ўзгаришлар синалган, амалий кучга эга бўлган қонунларга таянгандагина бу ўзгаришлар сезиларли натижалар бериши, муқаррар бўлиши мумкин».

Бозор муносабатларини шакллантиришда қонуннинг устуворлигини, тегишли қонунларни ўз вақтида ишлаб чиқиш зарурлигини таъкидлаб И.А. Каримов шундай дейдилар: «Мустаҳкам ҳуқуқий негиз бўлгандагина ўзини оқламаган эски тизимни тўла ишонч билан қайта қуриш, маданий бозор иқтисодиётига эга бўлган янги жамият қуриш мумкин...

Шу сабабли биринчи боскичда биз ислоҳотларнинг ўз ҳуқуқий негизини яратишга асосий эътиборни қаратиб келдик».

«Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий нуқталаридан бири бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Аввал бошданоқ биз ўзимиз учун муҳим сабоқ чиқариб олдик-зарур ҳуқуқий омилни шакллантирмасдан туриб, тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан туриб, ислоҳотларни амалга оширишнинг ишончли кафолатини, ислоҳотлар ортга чекинмаслигининг кафолатини амалда яратиб бўлмайди».

И.А. Каримов, Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент. 1995. 11, 29 б.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент. 1992.17б.

«Қонун, яна бир бор қонун – каттаю-кичик, жинсидан, миллати, эътикоди ва мансабидан қатъий назар – барчамиз учун устувор бўлмоғи даркор».

И.А. Каримов. Қонун ва адолат устуворлигининг ҳаётбахш манбаи. Асарлар тўплами, 7-жилд. Тошкент, 1999, 252 б.

Демак, республикада қонун устуворлиги иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб, у республикада бозор муносабатларини шакллантиришда, социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этишнинг шарт-шароитларидан биридир.

Ундан ташқари, И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида қонун устуворлиги фақат ўтиш даврида-бозор муносабатларини шакллантириш даврида эмас, бутун ҳуқуқий давлатнинг фаолияти, социал йўналтирилган бозор иқтисодиётининг ҳамма боскичларига тааллуқлиги ва бу тамойилнинг амалга оширилиш соҳалари, йўналишлари аниқланиб берилган.

Шундай қилиб, И.А. Каримовнинг асарларида, маърузаларида республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишда қонуннинг устуворлиги иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири эканлигини тасдиқлаб, қонун устуворлиги бозор муносабатлари самарали шаклланишининг асосий шарт-шароити эканлиги, республикада шаклланаётган қонуний давлат билан боғланганлиги ва республикада ишлаб чиқиб, амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи боскичидаёк бозор муносабатларига ўтишнинг асосий қонунларини яратиш зарурлиги кўрсатиб берилди.

Ҳақикатан ҳам республика иқтисодий ислоҳотларини амалга оширишдаги биринчи боскичнинг асосий вазифаларидан бири сифатида тегишли қонунларни яратиш қабул қилинган эди ва у амалга оширилди. Натижада «Ислоҳ қилишнинг биринчи боскичида биз ҳуқуқий асосларни яратишда ўзимизга хос ёндашувларни, қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бўйича ўз механизмимизни вужудга келтирдик», – дейдилар И.А. Каримов[1].

Қонун устуворлигини иқтисодий ислоҳотлар тамойилларидан бири сифатида қабул қилинишининг асосланганлиги республи-

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995. 32 б.

қонинг мустақиллик давридаги самарали социал-иқтисодий тараққиётида тасдиқланди. Республикада қонуннинг устуворлиги социал инқирозлар, МММ каби пирамидалар, молия-банк соҳасида «совун пуфакларни» келиб чиқмаслигига ва жаҳон молиявий инқирози даврида республика иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланишини таъминлаш сабабларидан, омилларидан бири бўлди.

2.5. Кучли ижтимоий сиёсат

Маълумки, режалаштирилган социал-иқтисодий жамиятни бозор муносабатларига ўтказишни асослаш, режалаштирилган социал-иқтисодий жамиятдан умуман бозор иқтисодиётига асосланган жамиятга ўтиш учун комплекс сиёсий, иқтисодий, социал чора-тадбирлардар амалга оширилиши лозим эди.

Жаҳон амалиёти шуни тасдиқладики, бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши ишсизлар сонининг кўпайишига, истеъмол молларига нарх-навонинг кўтарилишига олиб келади. Демак, бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши жамият аъзолари, аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатади.

Бу вазиятни ўз вақтида тушунган ҳолда республика раҳбари И.А. Каримов бозор муносабатларига ўтишнинг тамойилларидан бири сифатида бозор муносабатларининг салбий таъсиридан республика аҳолисини ҳимоя қилиш мақсадида кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишни асослаб бердилар. Бу борада И.А. Каримовнинг позицияси авваламбор, 1989-1991 йилларда Республика Олий Совети, Ҳукумат мажлисларида қилинган маърузаларида ўз ифодасини топди. Уларда бозор муносабатларига ўтиш пайтида, уларнинг салбий таъсирларидан республика аҳолисини ҳимоя қилиш, бунинг учун ҳукумат томонидан кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилиши зарурлиги, унинг асосий йўналишлари ёритиб берилди.

Республика мустақилликка эришгандан кейин республикада бозор муносабатларини шакллантиришда унинг салбий таъсирларидан республика аҳолисини ҳимоя қилишга яна кўпроқ эътибор қаратиб, уни иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири эканлигини яна ҳар томонлама тасдиқлаб бердилар ва бу

борадаги И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазалари қуйидагилардан иборат:

«*Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга* унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак».

«...миллий бойликнинг кўпайишини, республиканинг мустаҳкамлигини, одамларнинг муносиб турмуш ва иш шароитларини таъминлайдиган қудратли, барқарор ва жўшкин ривожланиб борувчи иқтисодиётни барпо этиш».

«Ички сиёсатнинг негизи – инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни рағбатлантириш кучли механизмга эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини *давлат йўли* билан ҳимоя қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдан иборатдир».

«Бозорга ўтиш муқаррар. Бу давр амри, объектив реалликдир. Айни вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш, одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатидан тубдан юқори даражасига эришиш услуби ва воситасидир».

«Бозор механизмларини *жорий этишдан олдин инсонларни* ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирлари амалга оширилмоғи лозим.»

«Инсонга муносиб ҳаёт шароити – унинг ўзини намоён қила олиши учун имкониятлар яратиш – иқтисодиётимизни ва бутун жамиятни ривожлантиришнинг олий мақсадидир.»

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992, 16, 18-19, 43, 44, 47, 48 б.

«Ҳар бир иқтисодий ривожланган мамлакат хўжалиги ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бўлади.»

«Бу шуни билдирадики, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти тўла-тўкис ҳам бозор иқтисодиёти, ҳам ижтимоий иқтисодиёт ҳисобланади. иктисодий ривожланиш самарадорлигини ижтимоий кафолатлар ва ижтимоий адолат билан боғлаш мақсадини кўзлайди.»

«Фақат ривожланган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига эга бўлган жамиятгина республиканинг давлат мустақиллигини ва иқтисодий қудратини таъминлаши мумкин.»

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, 1993, 46, 54 б.

«Биз кескинликка йўл қўймаслик учун кучли ижтимоий сиёсат юритишимиз керак. Аввало, фуқароларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш борасида аниқ ишлар қилиш лозим».

И.А. Каримов. Ҳар қандай мухолиф билан баҳслашмоққа тайёрман... «Труд» газетаси саволларига жавоблар. 1993 йил, 26 май. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996, 232 б.

«Бозор иқтисодиётини барпо этиш – шунчаки бир мақсад эмас. Барча иқтисодий, демократик, сиёсий ислоҳотларнинг пировард мақсадларининг ўзи бу энг авало, инсон учун муносиб турмуш ва фаолият шароитларини яратишдир».

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XIII сессиясида сўзланган нутқ. 1993 йил 2 сентябр. Асарлар тўплами. 2-жилд. Тошкент, 1996, 14 б.

«Шу туфайли бозор механизмларини жорий қилишдан аввал одамларни ижтимоий ҳимоялаш бўйича олдиндан кучли чораларни амалга ошириш лозим».

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XIII сессиясида сўзланган нутқ. 1993 йил 2 сентябр. Асарлар тўплами. 2-жилд. Тошкент, 1996, 14 б.

«Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос бўлган энг муҳим қоидалардан бири бозор иқтисодиётига ўтишнинг барча босқичларида олдиндан кучли ижтимоий сиёсатни ўтказишдир. Қолган барча қоидалар ижтимоий вазифаларни ҳал этишда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида қатъий кафолатни вужудга келтиришга бўйсундирилган».

«Бошланган поклаииш жараёнини тоталитар режим, одамларни маъмурий ва мафкуравий жиҳатдан қул қилиш сари буриб юборишга йўл қўймайдиган ижтимоий таянч бўлади. Шу боисдан бозор муносабатларини жорий этишдан аввал одамларни олдиндан кучли даражада ижтимоий ҳимоялаш чоралари кўрилиши керак».

«Аҳолининг муҳтож табақаларини ижтимоий ҳимоялаш сира кечиктириб бўлмайдиган, энг устувор вазифа, амалий ҳаракатларнинг энг асосий қоидаси бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади».

«Самарали ижтимоий сиёсатни иқтисодиётни барқарорлаштириш, таркибий ўзгартиришлар, бозор муносабатларини босқичма-босқич жорий этиш чора-тадбирлари билан уйғунлаштириб амалга ошириб борган тақдирдагина ижтимоий соҳага йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш мумкин».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли, Тошкент, 1996, 322, 323, 333 б.

«...демография соҳасидаги реал аҳволни, аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда одамларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни олдиндан амалга ошириш керак. Ижтимоий ҳимоялаш ва кафолатлашларнинг кучли, таъсирчан механизми мавжуд бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда бозор иқтисодиёти сари тинимсиз ривожланиб боришни таъминлаш мумкин.»

«Барча ислоҳотларнинг – иқтисодий, демократик, сиёсий ислоҳотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат.»

«...бозор механизмини жорий этишдан аввал одамларни ижтимоий ҳимоялаш бўйича кучли эҳтиёт чора-тадбирлар олдиндан кўриб чиқилиши объектив заруратдир.»

И.А. Каримов, Ўзбекистон – иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 11,119,120 б.

«Бозор муносабатлари ва иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар чуқурлашган сари аҳолининг турмуш даражасига таъсир қиладиган камчиликлар ҳам сўзсиз пайдо бўлишини тушунишимиз керак. Шу сабабли кучли ижтимоий сиёсатни унутмаслигимиз лозим. Ижтимоий муҳофаза воситаларини янада мустаҳкамлаш учун аниқ йўналишини кучайтириш зарур».

И.А. Каримов. Бунёдкорлик-фаровон ҳаёт асоси, Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг IV-сессиясида сўзланган нутқ, 1995 йил 21 декабрь. Асарлар тўплами, 4-жилд. Тошкент, 1996, 178 б.

«Ижтимоий масалаларга устувор аҳамият бериш бу борада фаол, энг муҳими, кучли самарали сиёсат олиб бориш ҳамиша

бизнинг диққат марказимизда бўлиб келган ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади албатта».

И.А. Каримов «Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш бош йўлимиз. 2001 йил натижалари, 2002 йилга вазифалар». Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси йиғилишида сўзланган нутқ. 2002 йил 14 февраль. Асарлар тўплами, 10-жилд. Тошкент, 2002. 210 б.

«Аҳолининг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш ислоҳотларнинг барча босқичларида асосий йўналиш бўлиб хизмат қилади. Бу ислоҳотларимизга асос қилиб олинган беш тамойилдан биридир. *Биз бундан кейин ҳам шу тамойилга таянган ҳолда иш олиб* боришимиз керак».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза. 1999 йил 14 апрел. Асарлар тўплами. 7-жилд. Тошкент,1999, 382 б.

«Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос қилиб олинган етакчи тамойиллардан бири кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишдан иборатдир».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Асарлар тўплами. 6-жилд. Тошкент, 1998 , 182 б.

Кўриниб турибдики, И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида *кучли социал сиёсат нима учун республикада бозор муносабатларини* шакллантиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири бўлишлиги, бозор муносабатларини шакллантиришда у муҳим шарт-шароитлардан бири бўлишлиги, бозор муносабатларига ўтиш чора-тадбирларини амалга оширишда кучли социал сиёсатни олдиндан режалаштириб амалга ошириш зарурлиги ва кучли социал сиёсат иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг ҳамма босқичларида эътибор марказида бўлиб, амалга оширилиши ҳар томонлама кўрсатиб берилган.

И.А. Каримов ўз фикр-мулоҳазаларида ундан ташқари кучли социал сиёсатнинг мазмуни, зарурлиги ва йўналтирилганлигини ифодалаб бердилар.

Уларга асосланиб кучли социал сиёсат қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш;

– иқтисодиётнинг социал тармоқларини ривожлантириш;

– республика истеъмол моллар бозорини ҳимоя қилиш;

– маҳсулот, товарларга нарх-навонинг кўтарилиши билан иш ҳаки, пенсия, нафақа, стипендия даражасини ошириб туриш;

– меҳнат қобилиятига эга аҳолини иш жойлар билан таъминлаш,

– кам таъминланган, болали оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш;

– қишлоқ жойларда томорқа хўжаликларини ривожлантириш ва хоказо.

Демак, кучли социал сиёсат ҳақиқатда иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб, у керакли даражада амалга оширилмоқда.

2.6. Бозор муносабатларига ўтишни босқичма-босқич амалга ошириш

Маълумки, бир жамиятдан иккинчи жамиятга, бир социал-иқтисодий тизимдан иккинчи социал-иқтисодий тизимга ўтиш пайтида тарихий икки йўлдан: революцион ва эволюцион йўллардан фойдаланилади.

Революцион йўл – бу мавжуд социал-иқтисодий тизимини инкор қилиб, уни тубдан ўзгартириш, йўқ қилиш мақсадида ҳукм сураётган сиёсий – иқтисодий тизимни, ишлаб чиқариш алоқаларни, фойдаланилаётган методларни, йўналишларни бир пайтда революцион йўл билан инкор қилиб, йўқ қилиб, уларни ўрнига янги сиёсий, иқтисодий тизимни, янги ишлаб чиқариш алоқаларини, янги метод ва йўналишларни тиклашдан иборатдир.

Эволюцион йўл – бу мавжуд социал-иқтисодий тизимни инкор қилиш, унинг ўрнига янги социал-иқтисодий тизимни барпо этишни бир пайтда революция йўли билан эмас, бир давр мабайнида аста- секин, босқичма – босқич, керакли шарт-шароитларни барпо этиш йўли билан амалга оширишдир.

Ўзбекистонда маъмурий, режалаштирилган социал- иқтисодий тизимдан бозор иқтисодиёти тизимига ўтиш учун бу борада амалга ошириладиган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири сифатида И.А. Каримов эволюцион йўл билан босқичма-босқич бозор иқтисодиётини барпо этишни асослаб бердилар. Бу борада И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазалари, тавсиялари қуйидагиларда ифодаланган:

«Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, сохта истиқболли сакрашларсиз, фожиали оқибатларсиз ва кучли ижтимоий ларзаларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётга ўтиш - *танлаб олинган йўлнинг асосий мазмуни ва моҳиятидир*».

«Бозор иқтисодиёти сари буюк сакрашлар, инқилобий қайта ўзгаришлар йўли билан эмас, балки собиткадамлик ва изчиллик билан босқичма-босқич ҳаракат қилиш керак. Бизнинг бозорга ўтишимиздаги ўзига хос хусусиятларимиз ана шундадир».

«Зарур шарт-шароитларни яратмай туриб, одамларни жиддий ўзгаришларга руҳан тайёрламай туриб, бозор муносабатларининг белгиларини ўта жадаллик билан, сунъий равишда ўтказиш кутилган натижаларни бермаслиги у ёқда турсин, хатто бозор иқтисодиётини қуриш ғоясига путур етказади.»

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992 , 10, 45-46 б.

«Бир тизимдан иккинчисига ўтишнинг аста-секин, эволюцион равишда бўлиши мухимдир. Иқтисодий ислоҳотлар мамлакатни максад сари аста-секин, қадам-бакадам илгарилатиб бориши, бозор муносабатларининг айрим жиҳатларини ва умуман бутун тизимини шакллантириши лозим.»

«Республикада ҳақиқатан вужудга келган иқтисодий вазият, оилалар аксарият кўпчилигининг турмуш даражаси пастлиги Ўзбекистон учун бозор иқтисодиётига ўтишда «фалаж қилиб даволаш» усулининг маъқул эмаслигини кўрсатади. Бу усул амалда аҳоли учун «даволамай фалаж қилиш»га айланади, яъни мавжуд барча тузилмалар, нормалар, алоқаларнинг тезда барбод бўлишига, бошқача қилиб айтганда, тўла вайрон бўлишига олиб келади.»

«Халқимизда *«янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг* – бошпанасиз қоласиз», деган нақл бор...

Бозор иқтисодиёти томон сакрашларсиз, инқилобий ўзгаришлар йўли билан эмас, балки изчиллик билан босқичма-босқич

бориш керак. Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш йўлининг ўзига хос хусусияти ҳам шунда. Бир босқични тугаллаб, зарур шарт-шароитларни яратиб, шундан кейингина янги босқичга ўтилади.»

«Марказлаштирилган тартибда режалаштириш ва бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик услубидан бозор муносабатларига ўтиш – бу мавжуд хўжалик юритиш усулини янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки тамоман янгича хўжалик юритиш тизимини жорий этишдир. Бу одамлар учун мутлақо янги ҳаёт фалсафасидир. Шунга кўра у бир вақтнинг ўзида бўладиган тадбир сифатида амалга оширилиши мумкин эмас, балки бир қанча босқичларни ўз ичига олувчи узоқ даврни талаб қилади».

«Бозор иқтисодиёти томон сакрашларсиз, инқилобий ўзгаришлар йўли билан эмас, балки изчиллик билан босқичма-босқич бориш керак. Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш йўлининг ўзига хос хусусияти ҳам шунда».

«Бозор муносабатларига хос бўлган руҳият, дунёқараш шаклланиб, одамлар шунга мувофиқ равишда иш тута бошлаган тақдирдагина бозор иқтисодиёти вокеликка айланади. Шу сабабли энг асосий вазифа-ижтимоий ларзаларсиз, одамларнинг қашшоқлашувига йўл қўймаган ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққиёт янги босқичига ўта боришдан иборат».

И.А. Каримов. «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Асарлар тўплами 1-жилд. Тошкент. 1993, 62-63, 315, 317 ва 318 б.

«...янги иқтисодий бозор муносабатларини пухта ўйлаб, босқичма-босқич карор топтириш лозим.»

«Биз бозор муносабатларига катта сакрашлар, тубдан вайрон қилиш йўли билан эмас, балки бир босқичдан иккинчи босқичга кетма-кет ўтиш, яъни эволюцион тарзда илгарилаб боришни ўзимиз учун қатъиян танлаб олдик...

Бозор муносабатларига босқичма – босқич ўтиш тамойилини амалга ошириш, бир томондан, бизга мерос бўлиб қолган барча прогрессив жиҳатларга авайлаб муносабатда бўлишни тақозо этади. Иккинчи томондан, ислоҳ қилишнинг асосий босқичларини аниқ ажратиш, бу босқичларнинг ҳар бири учун конкрет мақсадларни, уларга эришиш воситаларини белгилаб олишни талаб қилади».

«Айтиш мумкинки, иқтисодиётни ислоҳ қилиш тамойилларидан бири – республикада ислоҳотларни аста-секин ва босқичма-

боскич ўтказиш тамойили бўлиб, у ҳеч қайси соҳада нархларни эркинлаштиришга ёндашиш, унинг тактикаси ва стратегиясини танлаб олишдагидек аниқ намоён бўлган эмас.»

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлда. Тошкент. 1995. 11 – 13, 89-90 б.

«Бозор муносабатлари ишлаб чиқилган қоидаларга мувофиқ қатъий равишда, яъни боскичма-боскич жорий этилмоқда. Бунда «шок терапияси» усуллари мутлақо қўлланиб, давлат имкониятлари ҳисобидан одамларни, айниқса, аҳолининг ижтимоий ночор табақалари: етим-есирлар, болалар, ўқитувчилар, нафақахўрлар, ногиронларни, ёлғиз оналар ва камбағал оилаларни ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилиш бўйича олдиндан чоралар кўриб борилмоқда».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XI сессиясида 1992 йил 8 ва 10 декабрда сўзланган нутқ. Асарлар тўплами. 1-жилд. 1996. 109-110 б.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларда республикада бозор муносабатларига ўтиш мақсадида иқтисодий ислоҳотларни эволюцион йўл билан амалга ошириш зарурлигини кўрсатиб бериш билан бирга бу эволюцион йўлнинг мазмунини, уни амалга ошириш йўналишларини ва кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш йўлларини ҳам аниқлаб берилган.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларини шакллантириш, социал йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётини қуриш мақсадида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойиллари бешта бўлиб, улар иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг мазмун, негизини ташкил этиб, улар самарали амалга оширилмоқда.

2.7. «Ўзбек модели»нинг устувор муаммолари

Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиш борасидаги иқтисодий ислоҳотларининг назарий, амалий асосини сўзсиз юқорида қайд этилган бешта асосий тамойиллар ташкил этади.

Лекин республиканинг иқтисодий ислоҳотлари – республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишдаги «Ўзбек моде-

ли» бу тамойиллардан ташқари бир канча устуворларга ҳам асосланган.

Устуворлар мазмунан икки турда бўлиши мумкин.

Биринчи турдаги устуворлар иқтисодий ислоҳотларнинг алоҳида босқичларида, даврларида амалга оширилаётган вазифаларни ифодалаши мумкин.

Иккинчи турдаги устуворлар мазмунан қўшимча тамойиллар шаклида бўлиб, улар узлуксиз, доимийдир ва улар иқтисодий ислоҳотларнинг ҳамма босқичларига тааллуқлидир.

И.А. Каримов таъкидлайдиларки: «Иқтисодий ислоҳотларимизнинг бутун дастурида айтиб ўтилган энг асосий устувор вазифалар *билан бир қаторда, бир қанча узлуксиз устувор йўналишларни* ҳам аниқ-равшан ажратиб кўрсатиш керак.

Узлуксиз устувор йўналишлар нима?

Бунинг маъноси шуки, мазкур йўналишлар ислоҳотларимиз ҳамма босқичларида устувор ҳисобланади. Улар жамиятни янгилашдан иборат бутун жараённинг йўналишларига сингиб кетади».[1]

И.А. Каримовнинг нутқ ва асарларида ҳам биринчи, ҳам иккинчи турдаги устуворлар ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ислоҳотларининг назарий асослари тўғрисида фикр юритилганда иккинчи турдаги, доимий устуворлар тўғрисида гап юритилиши лозим.

И.А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XIII сессиясида сўзлаган нутқи(1993 йил 2 сентябрь) «Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида» номли маърузалари ва бошқа маърузаларида, махсус ёзилган асарларида республика иқтисодий ислоҳотларининг доимий устуворлари сифатида янги бошқарув тизимини шакллантириш, ҳар хил шаклдаги мулкларни барпо этиш, республика табиий бойликларидан унинг эҳтиёжлари учун фойдаланиш, ташқи иқтисодий алоқаларни бевосита республика номидан олиб бориш, республика ташқи, ички сиёсатини аниқлаш, миллий валютани барпо этиш, унинг конвертациясини таъминлаш, экспортни импорт устидан, эҳтиёжни ишлаб чиқариш *устидан устуворлигини таъминлаш, республика иқтисодиёти* таркибини такомиллаштириш ва бошқа муаммоларни ечиш зарурлигини тасдиқлаб бердилар.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Т.: Ўзбекистон, 1993. 17 б.

Ундан ташқари И.А. Каримов иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг алоҳида даврларида амалга ошириладиган устуворлар тўғрисида ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор этдилар. Бу бозор иқтисодиётига ўтиш механизм ва йўллари, корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чикариш ва хусусийлаштириш, республика иқтисодиётини барқарорлаштириш, бозор муносабатларига мосланган молия-кредит сиёсатини амалга ошириш, кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш ва ҳоказо.

Таъкидлаш лозимки, республика иқтисодий адабиётида, иқтисодий ислоҳотлар тўғрисида гап юритилганда одатда фақат юқорида кўрилган бешта тамойиллар эсга олинади. Фикримизча, агарда доимий устуворлар – ҳам эътиборга олинса «ўзбек моделининг» мазмуни, моҳияти, йўналтирилганлиги янада чуқурроқ намоён бўлади.

И.А. Каримов таъкидлайдиларки, «Ўзбекистон учун жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларини ажратиб олиш зарурдир, чунки уларни амалга ошириш республикани сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаради»[1].

И.А. Каримовнинг нутқ ва асарларида асослаб берилган доимий устуворларнинг бир гуруҳи қуйидагилардан иборат:

Янги бошқарув тизимини шакллантириш

Маълумки, бошқарув тизими иқтисодиёт самарадорлигини аниқловчи асосий омиллардан биридир.

Илгариги маъмурий – буйруқбозлик режалаштирилган социал – иқтисодий тизимга тегишли ҳаддан ташқари марказлаштирилган бошқарув тизими шакллантирилган эди.

Бу тизим ўтган асрнинг 80-йилларига келиб замон талабларига жавоб бермай қолди. Ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотлар комплекс характерга эга эмас эди ва бошқарув соҳасида ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотлар тўлиқ ва охиригача амалга оширилмади.

Маъмурий – бошқарув тизимидан бозор муносабатларига ўтиш табиий равишда янги бошқарув тизимини ишлаб чиқишни ва уни амалга оширишни талаб этди.

---

[1] И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992. 51-б.

Республика мустақилликка эришмасдан олдин, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш мақсадида республиканинг биринчи дастури тузилаётган пайтдаёқ, янги бошқарув тизимининг шакллантирилиши зарурлигини эътиборга олиб, И.А. Каримов 1989-1991 йилларда қилган маърузаларида ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор этган эдилар.

Республика мустақилликка эришгандан кейин бошқарув тизимини тубдан ўзгартириш янада долзарб муаммога айланди ва И.А. Каримов янги шароитда янги бошқарув тизимини шакллантириш иқтисодий ислоҳотларнинг устувор муаммоларига айланганлигини тасдиқлаб, бу борада ўзларининг тегишли фикр-мулоҳазаларини *ўзларининг асар ва маърузаларида ифодаладилар.*

Бозор муносабатларини шакллантириш шароитида иқтисодиётни бошқаришнинг тубдан ўзгартирилиши зарурлиги, уни амалга ошириш йўналишлари, янги бошқарув тизимининг олдига қўйиладиган вазифалар тўғрисида И.А. Каримовнинг позициялари қуйидаги фикр-мулоҳазаларида ўз ифодасини топган:

«Халқ ҳам бевосита, ҳам ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини амалга оширишда тўлиқ имкониятга эга бўлиши лозим.»

«...барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглигини ва қонун устуворлигини, жамият манфаатлари ҳимоя қилиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни барпо этиш.»

«...мулк эгалари ҳуқуқларининг давлат йўли билан ҳимоя қилинишини таъминлаш ва барча мулкчилик шакли – ширқат, давлат, хусусий хамда бошқа мулкчилик шаклларининг ҳуқуқий тенглигини қарор топтириш.»

«Ўзининг миллий – давлат манфаатлари устун бўлгани ҳолда ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олиш. Бизнинг мустақил давлатимиз бирон-бир буюк давлатнинг таъсир доирасига тушиб қолиш ниятида эмас. Ўзбекистон яна кимгадир бўйсуниш учун мустақил бўлгани йўқ.»

«Маъмурий – буйруқбозлик тизимининг ўзини оқламаган лаёқатсиз томонларидан воз кечмоқ даркор. Уларни бозор муносабатлари механизмининг самарали ва амалий жиҳатлари билан алмаштирмоқ лозим.»

И.А. Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». Тошкент, 1992, 16, 17, 19, 25, 56 бетлар.

«Авваламбор, яккахокимлик тизимининг иллатларини зудлик билан тугатиш, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик услубларининг ва директив режалаштиришнинг салбий оқибатларини тугатиш, иқтисодий ва молиявий вазиятнинг барқарор бўлишини таъминлаш зарур».

«Ишлаб чиқаришнинг бевосита давлат томонидан бошқаришидан узоқлашиш, иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқликдан келиб чиққан ҳолда фаолият турини, етиштириладиган маҳсулот ҳажмини ва хилини, ишлаб чиқариш хўжалик алоқалари доирасини аниқлаш эркинлигини товар ишлаб чиқарувчиларнинг ўзларига бериш».

«Давлат иқтисодий воситалар ва рағбатлантиришлар ёрдамида иқтисодиётни билвосита бошқариш, умуммиллий муаммоларни ҳал этиш билан шуғулланиши лозим»

И.А. Каримов. «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Тошкент. 1993. 9, 49, 57-58 бетлар

«...биз марказлаштирилган, маъмурий – буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш – эски хўжалик юритиш механизмини шунчаки янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтиш эканлигини қайта-қайта таъкидладик. Бу иқтисодий муносабатлар ва ташкилий – бошқарув тизимларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташкилий – бошқарув тизимлари билан алмашувидир».

«Бозор иқтисодиётига ўтиш, иқтисодий муносабатларни янгилаш институционал (муассасалар соҳасидаги) ўзгаришларни амалга оширишни, бошқаришнинг тегишли структурасини яратишни талаб қилмоқда. Шу сабабли иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида биз бошқарув тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор бердик».

«Ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тизимида бошқаришни изчил, босқичма-босқич ташкил этиш модели қабул қилинди. Бошқарув тизимини ислоҳ қилиш жараёни бир қанча босқичлардан ўтиб тараққий килди ва ҳозир ҳам такомиллаштирилмоқда.»

«...ҳозирги кунда асосий вазифалардан бири кўпгина бошқарув органларида ҳозиргача сақланиб келаётган расмиятчиликка, ўта-

кетган қоғозбозликка, қолоқликка қарши қатъиян кураш олиб боришдан иборатдир».

И.А. Каримов. «Ўзбекистон – иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» Тошкент, 1995., 17, 75, 77 ва 87 бетлар.

«Биз учун бошқаришнинг барча бўғинлари, шу жумладан, қонун чиқарувчиларимиз ва ижроия тузилмаларининг диққат марказида туриши лозим бўлган биринчи даражали вазифаларни белгилаб олиш фавқулодда аҳамият касб этади».

И.А. Каримов. Асарлар тўплами. 5-жилд. Тошкент, 1997, 91 б.

«...давлат бошқаруви тизимининг ўзини ривожланган ва демократик мамлакатлар намунаси асосида, уларга ўхшатиб такомиллаштириш. Бу тўхтовсиз давом этадиган жараёндир».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Асарлар тўплами. 7-жилд Тошкент, 1999, 387 б.

«Биз олдимизга фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсадини қўйганмиз. Фуқаролик жамиятини қуриш бир қанча ваколатли вазифаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига боскичма-боскич топширишни кўзда тутади».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Асарлар тўплами. 7-жилд. Тошкент, 1999. 389 б

«Ўзини ўзи бошқаришнинг халқимизга хос ноёб усули бўлган маҳалла жамоатчилик назоратини ташкил этишда ҳам шундай салоҳият имкониятларга эгаки, биз улардан ҳали - бери тўлиқ фойдалана олганимиз йўқ. Бинобарин, бу борада ҳам кўп ишлашимиз керак».

И.А. Каримов. Қонунга ҳурмат, қонунга итоат ҳаётимиз меъёни бўлсин.. Асарлар тўплами. 10-жилд. Тошкент. 2002. 158 б.

«Келинг, мавжуд бошқарув тизимининг нуқсон ва иллатларини танқидий нуқтаи назардан кўриб чиқиб баҳолайлик.

Аввало кейинги йилларда қатор соҳа вазирликлари турли хўжалик бирлашмаларига, яъни корпорациялар, уюшмалар, компа-

ниятларга айлантирилганлигига қарамай, уларнинг моҳияти, иш усуллари амалда деярли ўзгаришсиз қолмоқда».

И.А. Каримов, Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. Асарлар тўплами. Тошкент. 11-жилд, 2003, 304 бет

«Биринчи навбатда, турли даражадаги бошқарув тузилмалари эски маъмурий – буйруқбозлик, тақсимлаш тизимига хос, ўз умрини ўтиб бўлган вазифалардан халос бўлиши зарур».

И.А. Каримов, Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислоҳотлар йўлидан изчил *бориш асосий вазифамиз*. Асарлар тўплами, 12-жилд. Тошкент, 2004, 220 б.

«Амалда бошқарув тузилмаси ва шакли ўзгарган бўлсада, кўпинча ишнинг бевосита мазмун-моҳияти ўзгармай қолаётган ҳоллар учраб турибди. Лўнда қилиб айтганда, бу ўзгаришлар, афсуски, биз олдимизга қўйган бош мақсад – муддаога, яъни ўзини оқламаган ва касодга учраган, марказдан режалаштириладиган маъмурий буйруқбозлик тизимидан воз кечиш, жойлардаги тузилмаларга кўпроқ эркинлик бериш, хўжалик юритишнинг бозор иқтисодиётига хос усул-услубларини жорий этишга олиб келмаяпти».

И.А. Каримов, Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз, Асарлар тўплами, 9-жилд, Тошкент, 2001, 243-244 б.

Кўриниб турибдики, И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида, кўрсатма, тавсияларида бозор муносабатларига ўтиш даврида янги бошқарув тизимни ишлаб чиқишнинг объектив зарурлиги, унинг моҳияти, хусусиятлари, бозор муносабатларининг талабларига мосланиши, унинг шаклланиш йўналишлари ва янги бошқарув тизимининг бозор иқтисодиётини барпо этилишидаги роли ҳар томонлама асослаб берилган.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш

Иқтисодиётнинг таркибий тузилиши унинг ривожланиш суръатларини, самарадорлик даражасини аниқловчи асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда иқтисодиётнинг таркибини такомиллаштиришга ҳамма мамлакатларда катта эътибор берилган ва берилиб келяпти.

Иқтисодиётнинг таркибий тузилиши дейилганда реал иқтисодиёт билан иқтисодиётнинг социал соҳалари ўртасидаги нисбат, реал иқтисодиёт таркибида тармоқлараро алоқалар, айниқса саноат билан қишлоқ хўжалиги ўртасидаги нисбат, реал иқтисодиёт таркибидаги асосий моддий ишлаб чиқариш тармоқлари, яъни саноат, қурилиш ва қишлоқ хўжалиги ва улар билан боғланган, уларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш инфратузилма тармоқлари ўртасидаги нисбат, саноат ишлаб чиқариши таркибида тармоқлараро нисбат, айниқса қазиб олувчи тармоқлар, қазиб олинган ресурсларни қайтадан ишлаш саноат тармоқлари ўртасидаги нисбат ва бошқа нисбий тақкослашувлар тушунилади.

Маъмурий-режалаштирилган социал иқтисодий тизим даврида ҳам халқ хўжалиги таркибини такомиллаштириш борасида бир канча чора-тадбирлар, иқтисодий ислоҳотлар амалга оширилган.

Лекин Ўзбекистон Республикасида ўша пайтда шаклланти-рилган халқ хўжалигининг таркибий тизими замон талабларига, ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш талабларига жавоб бермас эди.

Шу сабабли республика халқ хўжалигини бозор муносабат-ларига ўтказиш мақсадида республикада ишлаб чиқилган ислоҳот-ларни доимий устуворликларидан бири сифатида И.А. Каримов халқ хўжалиги таркибини тубдан ўзгартириш объектив зарурли-гини исботлаб бердилар. И.А. Каримов таъкидладиларки:

«Ўзбекистон иқтисодиётининг бир томонлама – хом ашёвий йўналишига қатъий барҳам бериш республика ички сиёсатининг энг муҳим стратегияси ҳисобланади. Факат хом ашё етиштирувчи ва сотувчи ўлка сурункали ночорликка гирифтор бўлади. Асосий вазифа – халқ хўжалигини чуқур таркибий қайта қуришни амалга оширишдир. Барча ресурсларимизни ҳисобга олган холда Ўзбе-кистоннинг иқтисодий ва сиёсий мустакиллигини таъминлаш имконини берувчи тузилмани вужудга келтириш бизнинг макса-димиздир.»

И.А. Каримов, Ўзбекистоннинг ўз истиқ-лол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992, 62 б.

«Якин истиқболдаги энг муҳим муаммо – халқ хўжалиги-мизнинг ички тузилишини ўзгартиришдир».

И.А. Каримов, Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Асарлар тўплами, 1-жилд. 1996. 116 б.

«Иқтисодий дастуримизнинг стратегик вазифаси иқтисодиётимизнинг таркибини қайта қуришдир. Иқтисодиётимизнинг бир ёқлама хом ашёга йўналтирилганлигини қатъиян бартараф этиш ички сиёсатимизнинг энг муҳим устувор йўналишидир. Стратегик жиҳатдан ўсишга эришмоқ учун ишлаб чиқариш структурасини ўзгартириш зарур».

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотининг устувор йўналишлари. Асарлар тўплами. 2-жилд. Тошкент. 1996. 6 б.

«Ўзбекистон иқтисодиётининг хом ашё манбаи сифатида бир томонлама йўналишининг қатъий бартараф этилиши ички *сиёсатнинг устувор стратегияси ҳисобланади.*

...Таркибий ўзгаришлар мураккаб тармокларнинг устувор ривожланишини таъминлагани ҳолда, жамиятнинг тараққиёт ҳамда чиқиланиш йўлидан баркарор бориши учун шарт-шароит яратиб беради. Шу сабабли бош вазифа – бутун ўтиш даври мобайнида халк хўжалигининг жами тузилмасини тубдан ўзгартиришдан иборат».

«Халк хўжалигининг хом ашёвий йўналишини бартараф этиш республика иқтисодиётининг барқарор ва бир маромда ривожланишини таъминлаш имконини беради, иш билан таъминланмаган меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб этишга, кадрларнинг касб даражасини оширишга, маҳсулотни четдан келтириш ва ташқарига чиқаришни мувофиқлаштиришга кўмаклашади, асосийси - Ўзбекистоннинг мустақиллигига, унинг халки турмуш даражасининг ўсишига ишончли кафолатлар яратади».

И.А. Каримов, Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996, 354-355, 357б.

«Тўртинчи стратегик вазифа - иқтисодиётимиз структурасини тубдан ўзгартириш, хом ашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш, унинг сифатини ва ракобатга бардошлигини жаҳон бозори талаблари даражасига етказишдан иборат»...

«Иқтисодиёт таркибини тубдан ўзгартирмай туриб чинакам мустакилликка эришиб бўлмайди.»

И.А. Каримов, Ўзбекистон – иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида, Тошкент, 1995, 177 б.

«Иқтисодиётимизда, асосий ва етакчи тармоқларда тузилмавий *ўзгаришларни амалга оширибгина, биз маҳсулотларимиз экспорти* кўпайишига, тўлов балансида ижобий қолдиқни таъминлашга ва шу йўл билан иқтисодий мустаҳкамлигимизни кафолатлашга эриша оламиз».

И.А. Каримов. Демократик ўзгаришлар *жамиятимиз янгиланиши* асоси. Асарлар тўплами, 5-жилд. Тошкент, 1997. 293 б.

«Стратегик жиҳатдан баркарорликни сақлаш, иқтисодий мустақилликка эришиш ва иқтисодий ўсиш, республика аҳолисининг фаровонлигини таъминлашнинг энг муҳим шарти – иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат».

И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, баркарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Асарлар тўплами, 6-жилд. Тошкент , 1998, 173 б.

«...биз учун иқтисодиётда аниқ мақсадларни кўзлаб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш стратегик аҳамиятга эга. Бу борада биз аниқ-равшан структура сиёсатини олиб боришимиз керак. Ушбу сиёсат, аввало мамлакатнинг иқтисодий қудратини янада мустаҳкамлаш, бой табиий, хом ашё ва меҳнат ресурслари интеллектуал ва илмий-техникавий салоҳиятимиздан тўла ва самарали *фойдаланишга йўналтирилган бўлиши даркор*».

И.А. Каримов. Ислоҳотлар ва инвестициялар бўйича идоралараро мувофиқлаштирувчи кенгаш йиғилишидаги маъруза. Асарлар тўплами. 8-жилд. Тошкент, 2000. 371-372 б.

«...иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, унинг мутаносиблиги ва кўп жиҳатдан тўлақонли бўлишини таъминлаш, уни доимий равишда модернизация қилиш ва янгилаб бориш, ўз маҳсулотлари билан жаҳон иқтисодиёти ва савдо тизимида муносиб ўрин эгаллай оладиган замонавий тармоқларни жадал ривожлантириш лозим. Фақатгина мана шу тамойиллар асосида қурилган иқтисодиёт бу талабга жавоб бера олади».

И.А. Каримов, Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислоҳотлар йўлидан изчил бориш – асосий вазифаси, Асарлар тўплами, 12-жилд. Тошкент. 2004. 198 б.

И.А. Каримов бозор муносабатларига ўтиш даврида республика халқ хўжалигида тубдан таркибий ўзгаришларнинг объектив зарурлигини, унинг моҳиятини кўрсатиб бериш билан бирга, уни амалга ошириш йўлларини аниқлаб, таркибий ўзгаришларнинг республика иқтисодиётини ривожлантиришдаги ролини ҳам ҳар томонлама ифодалаб бердилар.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш

Маълумки, иқтисодиёт инфратузулмаси уч шаклда бўлиши мумкин.

Биринчидан, халқ хўжалигининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси.

Иккинчидан, халқ хўжалигининг социал инфратузилмаси.

Учинчидан, бозор иқтисодиёти инфратузилмаси.

Халқ хўжалигининг асосий тармоқлари бўлиб, саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ҳисобланади. Улар билан боғланган, уларга хизмат кўрсатадиган тармоқлар ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳисобланиб, улар таркибига ўрмон хўжалиги, юк ташиш транспорти, ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи савдо ва харид қилиш, умум-овкатланиш, бошқа моддий ишлаб чиқариш тармоқлари киради.

Юкорида кўрсатилганлар халқ хўжалиги таркибидаги моддий ишлаб чиқариш тармоқлари бўлиб, халқ хўжалиги таркибида ундан ташқи номоддий тармоқлар мавжуд. Улар таркибига уй-коммунал хўжалиги, фан, таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, санъат, молия, банк, бошқарув ва бошқа номоддий ишлаб чиқариш тармоқлари соҳалари киради. Улар халқ хўжалигининг социал инфратузилмаси ҳисобланади.

Бозор муносабатлари даврида бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси алоҳида тан олинган ва у катта аҳамиятга эга.

Бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси таркибига бозор муносабатларини ривожлантиришга хизмат кўрсатадиган ташкилот – муассасалар киради. Булар масалан – молия, банк, суғурта органлари, биржалар, савдо уйлари, аудиторлик, лизинг, холдинг компаниялари, брокерлик конторалари ва ҳоказо.

Республика бозор муносабатларига ўтар экан, И.А. Каримов бозор иқтисодиётининг инфратузилмасига кўпроқ эътибор қаратиб, уни республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишга

бағишланган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий устуворлардан бирилигини исботлаб берди. И.А. Каримов ўз маъруза ва асарларида таъкидладиларки:

«Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш бозорнинг кенг тармоқли инфраструктурасини ташкил қилишни талаб қилади».

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент. 1992. 56 б.

«Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш бозорнинг кўп бўғинли инфратузилмасини талаб қилади. Инфратузилмага эга бўлмасдан бозор механизмлари тўлиқ ишлай олмайди...

Замонавий инфратузилмани яратиш бозор муносабатларига ҳақиқий маданий-маърифий характер бахш этиш, стихияга ва бошбошдоқликка йўл қўймаслик имконини беради».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 308 ва 309 б.

«Бозор муносабатларини шакллантиришни тегишли муҳитсиз – товар, пул бозорида ва меҳнат ресурслари бозорида хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ўзаро алоқани таъминлаши керак бўлган бозор инфратузилмасисиз тасаввур этиб бўлмайди.»

«Бозорга ўтишдан олдин бозор инфратузилмасини яратиш зарур. Молия, банк – кредит тизимлари билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш, суғурта, аудиторлик, юридик ва консалтинг фирмалари ҳамда компанияларини, биржа тизимини яратиш зарур».

«Инфраструктура комплекси – иқтисодиётимизнинг бутун структураси таянадиган пойдевордир.»

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент. 1995. 97-98, 240 б.

«Бозор иқтисодиётига асосланган жамият қурмоқчи эканмиз, *бозор хизмат тармоқларини шакллантириш ва изчил ривожлантириш* стратегик жиҳатдан устун йўналишдир. Ривожланган бозор иқтисодиётига хизмат қиладиган тармоқлар-тижорат банклари *тармоғини, замонавий молия ва солиқ тизими, аудит, суғурта воситаси* ва биржа фаолиятини ривожлантирмай туриб маърифатли бозор сари аниқ қадам ташлаш тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмас».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 119 б

«Бозор инфратузилмаси ва таркибий-ташкилий ўзгаришлар хусусида сўз юритар эканмиз, унинг мазмуни, характери ва шакли бугунги кун талабларига мувофиқ эмаслигини қайд этиш керак. Бир қарашда барча тузилмалар яратилгандай туюлади, лекин афсуски, уларнинг иш услуби ва иш натижалари амалда ўзгаргани йўқ.

Энг муҳими шуки, бозор тузилмаларини шакллантириш биз учун шунчаки мақсад эмас. Улар шунчаки номига, рўй бераётган ўзгаришларни намойиш этиш, кўз-кўз қилиш учун тузилмайди, балки иқтисодиётга, хўжалик юритувчи субъектларга, ҳам ҳуқуқий ва ҳам жисмоний шахсларга хизмат қилиш учун тузилади».

И.А. Каримов. Ҳозирги босқичда демократик ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Асарлар тўплами. 5-жилд. Тошкент. 1997. 92 б.

«Биз иқтисодиётни бошқаришнинг ўз даврини ўтаб бўлган эски давлат тизими ўрнига бозор иқтисодиётига мос институтлардан ташкил топган мустаҳкам тизимини тезроқ яратиш тарафдоримиз».

И.А. Каримов. Ислоҳотлар ва инвестициялар бўйича идоралараро мувофиқлаштирувчи кенгаш йиғилишидаги маъруза. Асарлар тўплами. 8-жилд. Тошкент. 2000. 370 б.

«Бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланишига хизмат қилувчи инфратузилма етарли даражада ишламаяпти.

Инфратузилма йўналишларининг қайси тармоғини олманг – у суғурта соҳасими, лизинг соҳасими, аудит соҳасими – барчасида аҳвол қониқарли эмас».

И.А. Каримов. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштириш – энг муҳим вазифамиз. Асарлар тўплами. 8-жилд. Тошкент. 2000. 397-398 б.

И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида нафақат бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг объектив зарурлиги, унинг моҳияти, бозор иқтисодиётини шакллантиришдаги, ривожлантиришдаги роли кўрсатиб берилган.

Ундан ташқари, бу борада амалга оширилган чора-тадбирларга қарамасдан республикада ҳали бозор иқтисодиётининг инфратузилмасининг тўлиқ шаклланмаганлиги ва барпо этилган инфратузилманинг элементлари замон талабларига жавоб бермаётганлиги таъкидланган.

Республика мустақиллигини таъминлаш

Маълумки, илгари мамлакатда қабул қилинган Конституцияга биноан ҳамма иттифоқдош республикалар тенг ҳуқуқли бўлишлари керак эди. Лекин амалиётда иттифоқдош республикалар йирик ва майда республикаларга бўлинар эди, яъни республикалар таркибида «катта акалар», «кичкина укалар» -- республикалар қабул қилинган эди. Ўзбекистоннинг учта «катта акалари» бўлган, бу Россия, Украина, Белоруссия. Ўзаро иқтисодий, социал, сиёсий алоқаларда уларнинг манфаатлари, эҳтиёжлари биринчи галда, лекин бошқа «кичик укалар» манфаатлари ҳисобидан амалга оширилар эди.

Бутун Иттифоқ даврида бу вазиятни ўзгартириш мақсадида интилишлар бўлган, лекин бу вазият охиригача бартараф этилмаган эди.

Тасодиф эмаски, 80-йилларнинг охирида, 90-йилларнинг бошида иттифоқдош республикаларнинг тенг ҳуқуқлилиги, уларнинг сиёсий, иқтисодий мустақиллиги муаммоси кўтарилди, кун тартибига қўйилди. Шу сабабли, иттифоқдош республикаларни регионал хўжалик ҳисобига ўтказиш, Иттифоқни Федерациядан Конфедерацияга айлантириш, янги Иттифоқ шартномасини қабул қилиш масалалари кенг муҳокамага қўйилди.

Ўзбекистон раҳбари И.А. Каримов бу муаммоларни муҳокама қилишда бевосита қатнашиб, республикаларнинг тенг ҳуқуқлилигини, унинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини таъминлаш бозор муносабатларига ўтишдаги иқтисодий ислоҳотларнинг асосий устуворларидан бири бўлишлигини асослаб бердилар.

И.А. Каримов ўзларининг 1989-1991 йиллардаги маърузаларида республиканинг мустақилликка эришиши зарурлиги, уни амалга ошириш шарт-шароитлари, мустақиллик шароитида бошқа республика ва давлатлар билан ҳамкорликда бўлиш, республика социал-иқтисодий тараққиётида мустақилликдан фойдаланиш йўллари кўрсатиб берилди.

Республика мустақилликка эришгандан кейин И.А. Каримов ўз маъруза ва асарларида, янги шароитда мустақилликнинг мазмуни, моҳияти, уни амалга ошириш ва ундан фойдаланиш йўналишларини аниклаб қуйидаги фикр-мулоҳазаларни изҳор этдилар:

«Халқ манфаатларига жавоб берувчи мустақил иқтисодий сиёсат – Ўзбекистоннинг мустақил ривожланишининг ажралмас шартидир».

«Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама фаол ташқи сиёсатини амалга ошириш – давлати-

мизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, иқтисодий қийинчиликларни бартараф этиш ва халқ турмушини яхшилашнинг зарур *шарти ва гоят муҳим воситасидир.*

Ўзбекистон Республикаси учун мустақил ташқи сиёсат юритиш – давлат фаолиятининг янги ва амалда қўлланилмаган йўналишларидан биридир»

«Республиканинг ташқи сиёсати тенг ҳуқуқлик ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидалари асосида қурилади. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида, бутун ташқи сиёсатда ҳам бизнинг шиоримиз – тенглар орасида тенг бўлиш, «катта оға»нинг қош-қовоғига қараб иш тутишдан узил-кесил ва абадул-абад халос бўлишдир».

«...юз йиллар мобайнида озодликни орзу қилган Ўзбекистон чинакам мустақилликни қўлга киритиб, гуллаб-яшнаши ва фаровонликка эришиши, тараққий этган демократик давлатлар қатори халқаро ҳамжамиятда муносиб ўринни эгаллаши биз кўзлаган олий мақсаддир».

И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996, 49-51, 61 б.

«Шуни айтиб қўяйки, Ўзбекистон Совет Иттифоқини парчалаб ташлаган давлатлар қаторига кирмайди. Россия матбуотида мустақиллик паради тўғрисида гапирилганида нима учундир кўпинча Ўрта Осиё давлатлари тилга олинади. Аслида эса, мустақиллик парадини биз бошлаган эмасмиз».

И.А. Каримов. Ислоҳотларимиз томойиллари. Асарлар тўплами, 3-жилд. Тошкент, 1996, 138 б.

Иттифоқдош республикалар мустақиллигининг *эълон қилинганлиги*

	Мустақиллик эълон қилинган саналар
Литва	11.03.1990
Латвия	04.05.1990
Грузия	09.04.1991
Эстония	20.08.1991
Украина	24.08.1991
Беларусь	25.08.1991
Молдова	27.08.1991

Озарбайжон	30.08.1991
Қирғизистон	31.08.1991
Ўзбекистон	01.09.1991
Тожикистон	09.09.1991
Арманистон	21.09.1991
Туркманистон	27.10.1991
Россия	12.12.1991
Қозогистон	16.12.1991

15 иттифоқдош республикалар таркибида Ўзбекистон 10-бўлиб ўзининг мустақиллигини эълон қилди. Иттифоқ 1991 йил 8 декабрда тарқатилди.

Кўриниб турибдики, И.А. Каримов ўз фикр-мулоҳазаларида республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишда иқтисодий ислоҳотлар республиканинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини таъминлаш билан бирга амалга оширишни асослаб, республика мустақиллигининг мазмунини, зарурияти, мустақилликка етишишнинг социал-иқтисодий натижаларини ҳар томонлама аниқлаб бердилар.

Республика халқларини жипслаштириш

Бу муаммо иқтисодий муаммо бўлмаслигига қарамасдан, бу муаммонинг қўйилиши, ечилиши иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнига катта таъсир кўрсатиши табиийлиги учун бу муаммо тўғрисида ҳам И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларини эътиборга олиш лозим.

Маълумки маъмурий-буйруқбозлик тизими даврида нафақат иттифоқ территориясида, вақоланки, ҳамма иттифоқдош республикалар территориясида кўп миллатлар, халқлар вакиллари ҳаёт кечирган. Бу шароитда тасодиф эмаски, ўша даврда халқлар ўртасидаги дўстлик, биродарлик давлат сиёсати даражасида қўйилган, амалга оширилган.

Яна маълумки, Ўзбекистон ўша даврда энг байналмилал иттифоқдош республикалардан бири бўлган. Республика ижтимоий ҳаётининг бу ажойиб хусусиятини мураккаб бозор муносабатлари даврида ҳам сақлаб қолиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш иқтисодий ислоҳотларнинг устуворларидан бири эканлигини И.А. Каримов асослаб бердилар.

И.А. Каримов республика мустақилликка эришмасдан олдин қилган маъруза ва нутқларида республикада яшаётган ҳамма халқ, миллатлар бирлигини сақлаш ва уни янада кучайтириш зарурлигини ва бу бирликка қарши ҳаракатларни тезда бартараф қилишни кўп маротаба таъкидлаган эдилар.

Республика мустақиллика эришгандан кейин ҳам бу фикр И.А. Каримов томонидан қайтарилиб, амалга оширилди.

«*Миллий тотувликни барбод этишга қаратилган* ҳар қандай ҳатти-ҳаракат амалдаги қонунларга мувофиқ қаттиқ жазоланади.

Халқнинг бирлиги, жипслиги, тинч-тотувлиги бизнинг бебаҳо бойлигимиздир».

И.А. Каримов. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996, 208 б.

«Ўзбекистонда туғилган, унинг заминида яшаётган, меҳнат қилаётган ҳар бир киши миллий мансублигидан ва эътиқодидан қатъий назар, республикамизнинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлишга муносибдир, деган инсонпарварлик ва ватанпарварлик қоидасини *рўёбга чиқариш.»*

«...озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқукларини ҳимоя қилиш, уларнинг маданияти, тили, миллий урф-одатлари ва анъаналари сақланиши ҳамда ривожланишини кафолатли таъминлаш, давлат тузилмаларининг фаолиятида ва жамият турмушида фаол қатнашиш...

Фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқук – тартиботни қарор топтириш мана шундай сиёсий, давлат ва конституциявий тузимга эришиш калитидир».

«Мамлакатимиз тупроғида яшаб турган ва ўзини ватанпарвар деб ҳисоблаган ҳар бир киши унинг яхлитлиги ва бирлигини асраб-*авайлаши шарт.»*

«Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир.»

И.А. Каримов, Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992, 17, 18, 22, 23, 70 б.

«...давлат мустақиллиги ва унинг иқтисодиёти ғойибдан келмай, унга эришиш учун халқнинг тинчлиги, осойишталиги ва бирдамлиги зарур, бир ёқадан бош чиқариб, ташаббус билан меҳнат қилиш зарур.»

«Бизнинг максадимиз битта – Ўзбекистон Республикасида истикомат килувчи барча миллатлар ва динларга мансуб кишиларнинг тинчлик ва равнакини таъминлашдир.»

«Мамлакатимиздаги мустакиллик, тинчлик ва баркарорлик фақат ўзбек халқи учунгина эмас, балки шу билан бир қаторда ўлкамизда яшовчи бошка барча миллатларнинг вакиллари учун ҳам бебаҳо бойлик ҳисобланади.»

«Кўп миллатли жамиятимизда ижтимоий-сиёсий баркарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланганлиги мустақил Ўзбекистоннинг бунёд бўлиши ва ривожланишининг биринчи, бошланғич боскичидаги қўлга киритилган энг асосий ютуғи бўлди.»

«Баркарорлик, тинчлик, тотувлик – булар давлатчилигимизнинг янги биноси барпо килинадиган пойдеворидир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир.»

«Биз тинчлик, тотувлик, ўзаро ёрдам орқали ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтамиз».

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 142, 146, 150, 167, 169, 170 б.

Шундай қилиб республика фуқароларини жипслаштириш, республикада яшаётган ҳамма халкларнинг маънавий бойлигини тиклаш ва уни янада ривожлантириш республика ислоҳотларининг асосий устуворларидан бири бўлиб, республикада бозор муносабатларини осойишталикда амалга оширишда асосий омиллардан бири сифатида фойдаланилди.

Республика жамиятини демократлаштириш

Замонавий давлат маданийлаштирилган, цивилизациялашган, демократлашган бўлиши лозим. Бозор муносабатларининг шаклланиши табиий ҳолда жамиятни демократлаштиришни талаб этади.

И.А. Каримов ўзларининг маъруза, нутқларида республика мустақиллигидан олдинги даврда бозор муносабатларини шакллантириш, бозор иқтисодиётини барпо этишда жамиятни демократлаштиришнинг объектив зарурлиги ва уни амалга ошириш йўналишлари, демократиянинг максади, йўналтирилганлиги тўғрисида бир қатор фикр-мулоҳазаларни изҳор этди ва республика мустақилликка эришгандан кейин бу борада яна янги хулоса, тавсия, кўрсатмалар бердилар.

Маълумки, жамиятни демократлаш кўп йўналишларда амалга оширилади. Бу давлат билан диний ташкилотлар ўртасидаги алоқаларни такомиллаштириш, жамиятда кўп партияликка ва хар хил шаклда бўлган ижтимоий харакатлар фаолиятига рухсат бериш ва жамиятнинг ривожланишида нодавлат, ноҳукумат ташкилотлар фаолиятини ривожлантириш кабилардир.

Шу сабабли И.А. Каримовнинг асарларида, нутқларида республика ислоҳотларининг асосий устуворларидан бири сифатида жамиятни демократлаштириш асослаб берилган. И.А. Каримовнинг бу борада фикр – мулоҳазалари қуйидагилардан иборат:

«Мустақил давлатимизнинг сиёсатини белгилаб олар эканмиз ислом динини албатта назарда тутишимиз керак. Негаки, дин турмуш тарзимизга, маънавий қадриятларимизга, кишилар онгига ўзининг ўчмас муҳрини босган. Худога қарши курашганларнинг аҳволи нима кечганини кўрдик. Энди бу хил бесамар ва қурғ инкор йўли ярамайди».

«Бизнинг жамиятимизда турли партиялар ва харакатларнинг пайдо бўлаётгани ижобий ҳол. Қарашларнинг ранг-баранглиги тўғ ри йўлни танлаб олишга ёрдам беради. Қайси ғоя инсоний бўлса одамларга фойдаси тегса, ўша ғоя жамиятга керак. ...

Айни замонда, мавжуд конституциявий ҳокимиятни куч билан ағдаришни мақсад қилиб олган партия ва харакатлар, шуни аниқ айтишимиз керак, тақиқлаб қўйилиши керак. Республика чегара лари дахлсизлиги ва хавфсизлигига қарши курашувчи, фашизм ирқчилик, зўравонлик, миллий ва диний низоларни тарғиб этувчи демократик эркинликлар ва халк маънавият асосларига тажовуз этувчи хар қандай партия ва жамоат харакатлари қонунга хилоф деб эълон қилиниши шарт».

«Дин одамзодни хеч качон ёмон йўлга бошламайди. Дин ҳ дунёни ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам болани ҳушёр бўлишга, харом йўллардан узок юришга, яхши бўлишга яхши из қолдиришга ундаб туради».

«Айни замонда биз дин пешволарига ўзимизга ўхшаган мусулмон биродарларимизга бир нарсани такрор ва такрор уқтирмоқчиман: дин ўз йўли билан, давлат ўз йўли билан. Диний партиялар тузиб, ҳокимият талашиб юришлар худога ҳам ёқмайди».

«Дин пешволарига яна бир илтимосимиз бор. Уламолар сафи турли бақироқлар, куни кеча партбилетни кўтариб райкомга югу ган, бугун саллани қийшик ўраб масжидга йўрғалаган бебур

кимсалар адашиб кириб колмасин. Яхши одам хар куни эътикодини алмаштирмайди».

И.А. Каримов. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент. 1996. 12, 16, 17, 26-27,27 б.

«Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Бу – мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътикодларидан қатъий назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир».

И.А. Каримов давлат томонидан бу вазифаларни бажариш учун амалга ошириладиган чора-тадбирларни ҳам аниклаб бердилар[1]. Бу:

Сиёсий соҳада:

– халқнинг манфаатларига мос келадиган ҳакиқий демократия принципларини қарор топтиради;

– қонун чиқарувчи, ижро қилувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида давлатчиликни барпо этади;

– барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий тенглигини ва қонун устуворлигини таъминлайди;

– Ўзбекистондаги фуқароларни республикамизнинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлишга муносибдир, деган инсонпарварлик ва ватанпарварлик қоидасини рўёбга чиқаради;

– озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқукларини ҳимоя қилади;

– бирорта ҳам мафкура мутлак ҳақиқатни билишга даъво қилмаслигини таъминлайди;

– чинакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўппартияликни амалга оширади.

Иқтисодий соҳада:

– миллий бойликларнинг кўпайишини, республика мустақиллигини, аҳолининг юкори турмуш даражасини таъминловчи иқтисодиётни барпо этади;

– ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини босқичма-босқич шакллантиради;

– мулк эгалари ҳуқуқларини давлат йўли билан ҳимоялайди;

корхона ва ташкилотлар мустақиллигини кенгайтиради;

---

[1] И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиет йўли. Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996. 44-49 б.

– фуқароларнинг турмуши учун тегишли шарт-шароитларни барпо этади;

– табиий ресурслардан самарали фойдаланишни ташкил этади.

Ижтимоий ва маънавий соҳада:

– инсонпарварлик ғояларига содиқликни амалга оширади;

– маънавият ва ахлоқийликни қайта тиклайди;

– республика ҳудудларида яшовчи халқларнинг миллий маданияти ва тилларига ўзаро ҳурмат билан муносабатда бўлишни ташкил қилади;

– ҳурфикрлик, виждон ва дин эркинлиги қоидаларини амалга оширади;

– ижтимоий адолат қоидаларини рўёбга чиқаради;

– ҳамма учун мақбул сифатли тиббий хизматларни амалга оширади;

– янги демократик таълим концепциясини ишлаб чиқиб, уни амалга оширади;

– инсоннинг барча турларини ривожлантиради.

«Хўш, бугунги кунда, биз барпо этаётган янги жамиятда давлат ва дин муносабатлари қандай асосда қурилиши лозим?

Бу масала Конституциямизда очиқ-ойдин ифода этилган. Яъни республикамизда дин давлатдан расман ажратилган. Бироқ биз яхши биламизки, дин давлатдан ажратилгани билан жамиятнинг маънавий ҳаёти билан диний муносабатларни уйғунлаштириш тақозо этилади ..

Давлатнинг иши-давлатники, диннинг иши- динники бўлиши лозим».

И.А. Каримов, Иқтисодий ислоҳот: масъулиятли босқич. Асарлар тўплами, 2-жилд, Тошкент, 1996, 197-198 б.

«Мамлакат ташқарисидаги тажовузкор ақидапараст кучлар ислом дини халқимиз учун муқаддас қадрият эканидан фойдаланиб, Ўзбекистонни демократик, маърифий тараққиёт йўлидан оғдиришга интилмоқдалар».

И.А. Каримов, Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда, Асарлар тўплами, 7-жилд, Тошкент, 1999, 376 б.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалар, тавсиялардан кўриниб турибдики, И.А. Каримов республика жамиятини демократ-

лаштириш жараёнининг объектив зарурлигини, унинг моҳияти, амалга ошириш йўналишларини ва жараённинг устувор сифатида республикада бозор муносабатларини шакллантиришдаги ролини ҳар томонлама кўрсатиб бердилар.

«Матбуот эркинлиги нуқтаи назаридан қараганда, инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ масалаларда биз ҳали ўзимиз интилаётган демократик меъёрларга етишмаганимизни ҳам эътироф этаман....

Ўзбекистонда барча демократик меъёрларга мос келадиган матбуот эркинлиги йўқ, деб гапиришса, мен уларга: тўғри, ҳақиқатан ҳам шундай, мен бу фикрга қўшиламан, – деб жавоб қиламан. Бироқ биз бунга интиляпмиз, бундай демократик меъёрларга эришиш бизнинг мақсадимиздир. Бу масалада мен бошбошдоқликни тан олмайман ва бунга йўл қўймайман ҳам, бошбошдоқлик қон тўкилишига, вайронгарчиликка олиб келади. Буни тушуниш учун атрофга назар солиш кифоя».

И.А. Каримов, Ислоҳотимиз тамойиллари, Асарлар тўплами, 3-жилд, Тошкент, 1996, 136-137 б.

«Ўйлайманки, бу ҳеч кимга сир эмас ҳар қандай партия ва ижтимоий ҳаракатнинг пайдо бўлиши, авваламбор, шу юрт ҳаётида содир бўлаётган ўзгариш ва янгиланишлар, аҳолининг, ижтимоий-сиёсий гуруҳ ва қатламларининг хоҳиш-иродаси, интилишлари билан чамбарчас боғлиқдир».

И.А. Каримов, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ижтимоий қатлами Ўзбекистон сиёсий майдонида ўз ўрнини эгаллаши лозим, Асарлар тўплами, 12-жилд, Тошкент, 2004, 14-15 б.

Кўриниб турибдики, И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида, тавсияларида республика жамиятини демократлаштириш йўналишларини асослаб бериш билан бирга уларни жамият ривожланишидаги моҳияти, тутган ўрни ва уларни ташкил этиш, амалга ошириш йўллари аниқлаб берилган.

Республика миллий валютасини барпо этиш ва унинг конвертациясини таъминлаш

Маълумки, миллий валюта давлатнинг мустақиллиги омилидир. Миллий валюта бошқа мамлакатлар билан мустақил равишда

иқтисодий алоқаларни шакллантириш шарт-шароитидир. Давлатлар фаолиятида миллий валюталар барпо этилиши ёки, барпо этилмаслиги мумкин. Давлатлар бошқа мамлакатлар валюталаридан фойдаланиши мумкин. Лекин миллий валютанинг барпо этилиши унинг конвертациясини таъминлаш давлатнинг сиёсий, иқтисодий мустақиллиги рамзи ва унинг мустақил равишда социал-иқтисодий тараққиётининг асосий омилларидан, шарт-шароитларидан биридир.

Шу сабабли И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида миллий валютанинг барпо этилиши, унинг конвертациясини таъминланиши республикада бозор муносабатлари шаклланишининг асосий устуворларидан бири бўлишини асослаб бердилар. Бу борада И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазалари қуйидагилар:

«Энди яна рубль масаласи. Бизнинг ўз валютамиз бўладими ёки йўқми деган саволни кўп эшитамиз. Ҳаммангизга маълум: пул зарб этадиган дастгоҳ Россияда. Мен илгари ҳам МДҲда тенглик бўлмоғи учун пул дастгоҳи ва банк системаси ҳаммага бирдек қараши керак, деб айтган эдим. Нега деганда: нима учун қадрсизланган рублни ҳам тилаб, ҳам тиз чўкиб сўрашимиз керак? Бу қанақа мустақил давлат?! Шу нуқтаи назардан қараганда агар бизларнинг таклифларимиз ўтмаса, инобатга олинмаса ўз валютамизни зарб этишимиз шарт, деб ҳисоблайман.

Умуман олганда, миллий валюта давлат мустақиллигининг асосий белгиси ҳисобланади».

И.А. Каримов, Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар, Асарлар тўплами, 1-жилд, Тошкент, 1996, 22 б.

«Ҳолбуки, мустақил давлат бошқа давлатлардан айри тарзда иқтисодий ҳур бўлиши учун ўз пулига, ўзининг миллий валютасига эга бўлмоғи керак. Бу иқтисодий мустақилликнинг асосий шартларидан биридир...

Яна такрорлайман: истиқлолимизни мустаҳкамлаш, уни баркарор иқтисодий йўлга солишимиз учун албатта миллий пулимизни чиқаришимиз керак...

Янги валютага ўтиш-инқилоб билан баробардир».

И.А. Каримов, Янги валютага ўтиш инқилоб билан баробардир, Асарлар тўплами, 1-жилд, Тошкент, 1996, 220, 221, 22 бб.

«Макроиқтисодиётни баркарорлаштириш билан бир қаторда миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг жорий ва тўла алмашадиган бўлишига эришиш келгуси йилдаги бизнинг биринчи ва асосий вазифамиздир. Аслини олганда, бу иқтисодий вазифагина эмас, ҳозирги пайтда ижтимоий – сиёсий аҳамиятга молик вазифага айланмоқда, чунки иқтисодиётнинг юксалиши ҳам, аҳоли турмуш даражаси ҳам, давлатнинг обрў-эътибори ҳам шу вазифанинг бажарилишига боғлиқ....

«Миллий валютамизни мустаҳкамлаш ва уни эркин муомаладаги қувватини ошириш иккинчи устувор вазифа – пул қадрсизланишини кескин равишда камайтириш билан бевосита боғликдир».

И.А. Каримов, Бунёдкорлик – фаровон ҳаёт асоси, Асарлар тўплами, 4-жилд, Тошкент 1996, 168-170 б.

«Ўзбекистон Республикасининг миллий пул бирлигини муомалага киритиш тўғрисидаги масала алоҳида эътиборга моликдир».

«Ўзбекистоннинг рубль минтақасида бундан буён ҳам бўлиб туриши зарурлиги ва мақсадга мувофиқлигини тақозо этувчи талайгина бошқа муҳим сабаблар мавжуд».

И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Асарлар тўплами, 1-жилд, Тошкент, 1996, 352 б.

«Иқтисодиёт барқарорлигининг ўзига хос кўрсаткичи, белгиланган ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишнинг асосий мезони бўлган ўз валютамизни мустаҳкамлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинггина эмас, балки ижтимоий ислоҳотларнинг ҳам энг устувор йўналишидир. Қачон миллий валюта кучли ва обрўли бўлса, иқтисодиёт ўшандагина мустаҳкам бўлади....

Миллий валюта – миллий ифтихор, давлат мустакиллигининг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир...

Бугун энг муҳим вазифа-валютамизни бақувват, дунёда обрўли валютага айлантиришдир. У юксак қийматга ва катта кучга эга бўлиши лозим».

И.А. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 176,217,218 б.

И.А. Каримовнинг фикр-мулоҳазаларида миллий валютанинг моҳияти, иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли, республика миллий валютасининг барпо этилиш сабаблари, унинг амалга оширилиш жараёни, миллий валютани конвертация қилиш муаммолари ўз ифодасини топган.

Юқорида кўрилган устувор муаммолардан ташқари И.А. Каримовнинг асарларида ва маърузаларида республика табиий бойликларидан унинг эҳтиёжлари учун фойдаланиш, хорижий давлатлар билан иқтисодий алоқаларни бевосита республика номидан олиб бориш, ҳар хил шаклдаги мулкларни барпо этиш ва уларни ривожлантириш учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш, Ўзбекистон Республикасининг ташқи ва ички сиёсати мазмуни сифатида Республикада мустақил, демократик ва адолатли давлат, фуқаролик жамиятини қуриш, социал йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш ва ҳоказо устувор муаммолар тўғрисида ҳам аниқ фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Улар ҳам эътиборга олиниб, амалга оширилмоқда ва улар республиканинг социал-иқтисодий тараққиётида катта аҳамиятга эга.

Шундай қилиб:

1. И.А. Каримовнинг нутқ, маъруза ва махсус ёзилган, чоп этилган асарларида республиканинг мустақилликдан олдинги даврдаги ҳолати, уни бозор муносабатларига ўтиш йўли билан тубдан ўзгартиришнинг объектив зарурлиги ва бу ўзгартиришларни амалга ошириш мақсадида иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш зарурияти тасдиқлаб берилган.

2. Республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш мақсадида тегишли иқтисодий ислоҳотларнинг назарий асосларини, бу иқтисодий ислоҳотларнинг асосий негизини ташкил қилувчи тамойил ва устуворларни асослаб бердилар.

3. Республикада бу тамойил ва устуворларга асосланиб республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш иқтисодий ислоҳотлари – «ўзбек модели» ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда.

4. Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар маълумки, ижобий натижалар бермоқда. Демак, И.А. Каримов томондан ишлаб чиқилган, асослаб берилган тамойил ва устуворларнинг назарий, амалий асосланганлиги, ҳаётийлиги тасдиқланмоқда.

И.А. Каримов тасдиқлайдиларки: «Ўзбекистон ўзининг истиқлол ва тараққиёт йўлини танлаб олди, ўзининг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти йўлини ишлаб чиқди. Миллий хусусиятлар ва анъаналарни ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтишнинг аниқ устуворларини, принципларини ва йўналишларини аниқлаб олди.»[1]

2.8. «Ўзбек модели» нинг шаклланиш босқичлари

Маълумки иттифоқда 1987 йили халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш зарурияти тан олинди ва юқорида кўрилгандек, керакли чора-тадбирлар амалга оширилди. Бозор муносабатларига ўтиш дастурлари тузилди. Муҳокама қилинди, лекин расмий равишда улар тасдиқланмади.

Ўзбекистонда ҳам бу ишлар И.А. Каримов раҳбарлигида бошлаб юборилди ва республикада «Ўзбекистон халқ хўжалигини барқарорлаштиришнинг асосий йўналишлари ва бозор иқтисодиётига кириш принциплари» номи билан республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш Дастури ишлаб чиқилди ва у 1990 йил 17 октябрда умумхалқ муҳокамаси учун республиканинг ҳамма рўзномаларида чоп этилди. Дастур 1990 йил октябрь ойининг охирида Ўзбекистон ССР Олий Совети сессиясида тасдиқланди.

Қабул қилинган дастур қуйидаги бўлимлардан иборат эди:

– кириш қисми;

– бозор муносабатларига ўтишнинг замини, шарт-шароитлари;

– Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини давлат томонидан ҳимоялаш;

– бозор муносабатларининг шаклланиш босқичлари;

– бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини социал ҳимоя қилишнинг давлат механизми;

– давлат иқтисодий ричаглар тизимини қайтадан қуриш;

– бозор муносабатларини ривожлантириш;

– республиканинг бозор муносабатларига ўтиш жараёнини ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш;

– бозор муносабатларига ўтиш дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари.

---

[1] И.А. Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, 1993, 126 б.

Дастурда авваламбор, республика иқтисодиётининг 80-йилларнинг охирги даврдаги вазияти, ҳолати ҳар томонлама ифодаланиб таъкидландики:

– республика ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда асосан экстенсив йўлдан фойдаланди, натижада миллий даромаднинг ўсиши асосан моддий ишлаб чиқаришга қўшимча меҳнат ресурсларини жалб қилиш йўли билан амалга оширилди;

– республика иқтисодиёти комплекс равишда ривожлантирилмади;

– республикада ишчи кучларини жойлаштиришда, ривожлантиришда республика манфаатлари деярли эътиборга олинмади;

– қишлоқ хўжалигини нотўғри кимёлаш ва пахтанинг якка ҳукмронлиги амалга оширилди, натижада республикада оғир экологик вазият барпо этилди;

– халқ хўжалигида асосий воситаларнинг янгиланиши паст суръатларда олиб борилиб, натижада корхона ва ташкилотларда фойдаланилаётган асосий воситалар ҳам жисмоний, ҳам маънавий ҳаддан ташқари эскирди;

– республикада социал ривожланиш суръатлари ҳаддан ташқари паст бўлган.

Шундай қилиб, республика 80-йилларнинг охирги даврида иқтисодий инқирозга учраш арафасида бўлган. Демак, республикада вазият тубдан ўзгартирилиши лозим эди. Бунинг учун бозор муносабатлари имкониятларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эди.

Шу мақсадда тузилган ва қабул қилинган дастурда таъкидландики, бозор муносабатларига ўтиш даврида республикада шаклланган аҳоли турмуш даражасини максимал ҳолда сақлаб қолиб, бозор муносабатларининг салбий таъсиридан республика аҳолисини, айниқса кам таъминланган аҳоли қатламларини социал ҳимоя қилишни давлат томонидан кафолатлашни амалга ошириш кўзда тутилди.

Республиканинг 1990 йилда бозор муносабатларига ўтиш борасидаги дастури қуйидаги принципиал хусусиятларга асосланган эди:

– Ўзбекистон Республикасининг истиқболи, унинг иқтисодиётининг келгусидаги тараққиёти иттифоқ билан боғлиқ бўлиб унинг таркибида бўлган ҳолда амалга оширилади.

– лекин Ўзбекистон янгиланган иттифоқ таркибида мустақил давлат сифатида фаолият кечиради.

– И.А. Каримов таъкидлаган эдиларки. Ўзбекистон ўзгартирилган иттифоқ таркибида қолиб, ўзининг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигига эга бўлиш мақсадида эди.

Демак республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш жараёни республиканинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигига етишиш билан бирга амалга оширилади.

Юқорида қайд этилган хусусиятларни эътиборга олиб, республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш дастурида қўйилган мақсад: бу иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида – республикада иқтисодий, социал, демографик ва илмий-технологик ҳолатни барқарорлаштириш ва иқтисодий ислоҳотларнинг кейинги босқичида республикада асосий ишлаб чиқариш тармоқларини жаҳон фан-техника технология тараққиёти даражасига кўтариш.

Бу мақсад оғир ва мураккаб бўлиб, уни амалга ошириш кўп қиррали, ҳар томонлама асосланган иқтисодий ислоҳотларни ишлаб чиқиб, уни амалга оширишни талаб этади.

Республика дастурида бу ишлаб чиқиладиган иқтисодий ислоҳотларнинг асоси сифатида И.А. Каримовнинг нутқларида аниқлаб берилган қуйидаги тамойил ва устуворлар қабул қилинган:

Тамойил: давлат томонидан республика аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш мақсадида кучли социал сиёсатни амалга ошириш.

Бу тамойил республика иқтисодий ислоҳотларининг беш тамойилларидан бири бўлиб, у республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги биринчи дастурни тузишда қабул қилинган эди.

Биринчи дастурни тузишда қабул қилинган устуворлар:

– республика фуқароларини жипслаштириш ва ўзбек халқининг ўз-ўзини миллий англашини ва маънавиятини тиклаш;

– бошқа иттифоқдош республикалар билан иқтисодий алоқаларни тенг ҳуқуқликка асослаш, марказ билан иқтисодий алоқаларни иттифоқдош шартномага биноан ўзгартириш;

– халқ хўжалигида бошқарувнинг янги тизимини шакллантириш;

– бозорни тартибга солиш янги иқтисодий ричагларини шакллантириш;

– мулкчилик муносабатларини ўзгартириш ва ҳар хил шаклдаги мулкларни шакллантириш;

– бошқа давлатлар билан иқтисодий алоқаларни бевосита республика номидан олиб бориш;

– республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш;

– республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишни ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш.

Республика дастурида қуйидаги асосий, социал-иқтисодий муаммоларнинг ечилиши кўзда тутилган.

Республиканинг иқтисодий мустақиллигини таъминлаш

Ўзбекистон иттифоқ ҳукуматига қуйидаги ваколатларни тақдим этади:

– иттифоқдош давлатларнинг ташқи чегараларини аниқлаш ва уларни ҳимоя қилиш;

– мамлакатнинг иқтисодий, социал ривожланишини прогнозлаш, бутун иттифоқ мақсадли дастурларини шакллантириш, амалга ошириш ва иттифоқдош республикалар билан келишилган пул-кредит ва валюта сиёсатини амалга ошириш;

– ягона божхона тадбирларини ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва иттифоқ бозори ҳимоясини таъминлаш;

– иттифоқдош республикалар билан келишилган ҳолда стратегик хом ашё маҳсулотларига нарх-наволарни тартибга солиш;

– иттифоқдош республикаларни социал-иқтисодий ривожланиш даражасини баробарлаш ва бутун иттифоқ бозорини ташкил қилиш ва фаолият олиб бориш принципларини аниқлаш;

– фундаментал илмий-текшириш ишларини бошқариш, мудофаа дастурлари, атом энергетикаси, магистрал темир йўл, коинот тизимларига, бутун иттифоқдош алоқа тизими ва бошқа дастурларни амалга оширишга раҳбарлик қилиш;

– иттифоқдош республикалар билан келишилган ҳолда хорижий мамлакатларга қарз бериш, улардан қарз олиш муаммоларини амалга ошириш;

– иттифоқдош давлат чегаларини ҳимоя қилиш, қуролли кучларга, разведка, чегара қўшинларга раҳбарлик қилиш ва керак бўлганда бошқа давлатларга нисбатан уруш эълон қилиш;

– республикалараро келишмовчиликларни бартараф этиш.

Шу билан бирга дастурда республика мустақиллигини амалга ошириш йўналишлари кўрсатиб берилган. Улар қуйидагилардан иборат:

– тиллага нарх-наволарни жаҳон бозорларида шаклланган нархларга биноан аниқлаш;

– республикада қазиб олинган тилланинг 65 фоизи республикада заргарлик маҳсулотларига айлантирилади ва уни сотгандан тушган тушум эркин конвертацияланган валюта сифатида республикага берилади;

– пахта-толага бўлган давлат буюртмаси унинг ишлаб чиқарилган ҳажмидан 40 фоиздан ошмасдан, кейинчалик республика бутун ишлаб чиқарилган пахтани мустақил эркин нархларда сотади.

Давлат буюртмаси асосида сотилган пахтага жавобан республика эҳтиёжини таъминлаш учун гўшт, сут маҳсулотлари, шакар ва бошқа маҳсулотлар республикага жўнатилади;

– республика социал-иқтисодий даражасини бошқа иттифоқдош республикалар билан баробарлаш мақсадида иттифоқ регионга ривожланиш фондидан 55-60 млрд. рубл маблағлар ажратади;

– иттифоқ бюджети ҳисобидан Орол денгизи бўйи экологик фожиа натижаларини, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, социал инфратузилмасини шакллантириш билан боғлиқ бўлган чора-тадбирлар амалга оширилади.

Бошқарув тизимини такомиллаштириш

Бошқарув тизимини такомиллаштириш жараёнини республикада умуман амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларга биноан олиб бориб:

– янги хўжалик юритиш тизимини шакллантирмасдан эски хўжалик юритиш тизимидан воз кечмаслик;

– ишлаб чиқариш уюшмаларига, корхона ва ташкилотларга мустақил равишда хоҳлаган ассоциация, концерн, акциядорлар жамиятларига кириш ҳуқуқини бериш;

– хўжалик юритувчи ишлаб чиқариш субъектлари билан юқори ташкилотлар ўртасида иқтисодий алоқаларни хўжалик ҳисоби принципларига асослаб давлат томонидан хўжалик субъектларига фан-техника тараққиётидан фойдаланиш бўйича имкониятлар барпо этиш, кадрлар тайёрлаш, моддий ресурслар билан таъминлаш эвазига юқори ташкилотларга хўжалик субъектлари даромадларидан бир қисмини ажратиш;

– тасдиқланган тармоқлар бўйича хўжалик субъектларига вазирликлар, идоралар ҳузуридан чиқиб, ўз фаолиятини давлат мол-

мулки базасида ижара муносабатларида олиб бориш ҳуқуқини бериш;

– республика иқтисодиётида иттифоқдош, республика, муниципиал, жамоа, хусусий чет эл капиталига асосланган ассоциация, акциядорлар жамияти шаклидаги мулкларга асосланган уюшмаларни шакллантириш;

– бозорни ташкил этиш, уни тартибга солиш, уни бошқариш тизимини, бошқарув иқтисодий методларини шакллантириш;

– халқ хўжалигининг асосий тармоқларида, соҳаларида бошқарув тизимини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги халқ хўжалиги комплексларини шакллантириш:

а) халқ истеъмол моллари ва хизматларни ишлаб чиқариш комплекси;

б) оғир саноат комплекси;

в) агросаноат комплекси;

г) қурилиш комплекси;

д) транспорт ва алоқа комплекси;

е) умумиқтисодий органлари ва банк тизими.

Ташқи иқтисодий алоқаларда республика мустақиллиги

Ташқи иқтисодий алоқаларни республика мустақиллигида амалга ошириш қуйидаги мустақил ташқи иқтисодий стратегик сиёсатни ифодалаши лозим эди:

– саноат, экспорт базиси асосини барпо этиш учун енгил, озиқ-овқат, маҳаллий саноат, машинасозлик, кимё, рангли металлургия тармоқлари учун импорт қилинадиган маҳсулотларни якка ҳукмронликдан чиқариш;

– туризм инфратузилмасини ривожлантириш;

– қўшма корхоналарни, авваламбор асосий саоат тармоқларида, кейинчалик савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида ташкил қилиш;

– эркин тадбиркорлик зоналарни барпо этиш;

– хом ашё экспортидан тайёр маҳсулот экспортига ўтиш.

Бу чора-тадбирларни амалга ошириш учун республикада қуйидагиларни ўз таркибига оладиган мустақил «ташқи бозор» дастурини ишлаб чиқиш:

– ташқи иқтисодий алоқаларга бошқарувлик тизимини такомиллаштириш;

– ташқи иқтисодий алоқаларнинг устувор йўналишларини аниқлаш;

– қўшма корхоналарни оптимал равишда жойлаштириш;

– ўзини-ўзи молиялаштириш восита механизмини ишлаб чиқиш;

– кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш;

– хорижий мамлакатларда Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий вокалатхоналарини ташкил қилиш;

– ҳамкорликни ривожлантириш учун хорижий мамлакатларнинг устувор регионларини аниқлаш.

Ўзбекистон ташқи иқтисодий алоқаларини амалга оширишда, хорижий давлатлар билан савдо шартномалари тузишда, кредит-молия муносабатларини олиб боришда, қарзлар олиш, қарзлар бериш шартномаларни тузишда, ташқи иқтисодий фаолиятни суғурталашда, қимматли қоғозлар бозорини ташкил қилишда мустақил давлат сифатида фаолият олиб боради.

Республикадан экспорт қилинган товар, маҳсулотлар учун тушумлар бевосита товар ва маҳсулот сотувчилар-корхоналар, ташкилотлар счетларига туширилади, улар ўз навбатида қабул қилинган меъёрларга биноан тушумнинг бир қисмини маҳаллий бюджет органларга ўтказади, улар республика бюджет органларига, республика бюджет органлари – иттифоқ бюджет органларига ўтказишади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат механизми

Бозор муносабатларига ўтиш дастурида давлат томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бозор муносабатлари шаклланиши, ривожланиши жараёнида амалга оширилиб, унда бозор муносабатларининг аҳоли турмуш даражасига салбий таъсирини олдини олишни кўзда тутади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат механизмида чора-тадбирлар қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

– пенсия билан таъминлашни, стипендия тўлашни, кам таъминланган ва болали оилаларга нафақа беришни давлат томонидан кафолатлаш;

– нарх-наво кўтарилиши билан аҳоли даромадларини индексация қилиб, аҳоли даромадларининг номинал даражасини сақлаб туриш;

– республиканинг бутун аҳолисига меҳнатга, дам олишга, уй-жойга, пулсиз таълим ва тиббий хизматлар олиш ҳуқуқини кафолатлаш;

– ҳаёт кечириш ва меҳнат қилиш шароитлари билан боғлиқ имтиёзларни таъминлаш;

– иқтисодий фаолиятга, тадбиркорликка эркинлик бериш;

– мулкка эга бўлишга, ундан даромад олишга ҳуқуқ бериш.

– ишсизларга нафақа бериш, ишсизларни камайтириш мақсадида жамоа ишларини ташкил этиш.

Бу чора-тадбирларни амалга ошириш учун республикада минимал эҳтиёжни қоплаш мақсадида минимал истеъмол бюджети ишлаб чиқилади, аҳолининг меҳнат билан бандлик дастури тузилади, таълим ва соғлиқни сақлашни молиялаштириш такомиллаштирилади, республика меҳнат бозори барпо этилади, меҳнатга ҳақ тўлаш тизими такомиллаштирилади, меҳнатга ҳақ тўлаш минимал истеъмол бюджет даражасини эътиборга олган ҳолда давлат томонидан кафолатланади, аҳоли даромадлари индексация қилинганда «истеъмол саватига» кирувчи товар, маҳсулотлар қиймати эътиборга олинади.

Истеъмол маҳсулотлари бозорини ҳимоя қилиш

Истеъмол маҳсулотлар бозорини ҳимоя қилиб, республика аҳолисини товар, маҳсулотлар билан таъминлашда қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилиши кўзда тутилган:

– бозор муносабатларига ўтиш даврида товар, маҳсулотларга давлат буюртмалари сақланиб, давлат буюртмалари давлат томонидан моддий ресурслар билан таъминланади;

– истеъмол товар, маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхона, ташкилотларни солиқдан озод қилиш, солиқ ставкаларини пасайтириш, имтиёзли кредитлар бериш йўллари билан рағбатлантирилади;

– фавқулодда вазиятларда фойдаланиш учун истеъмол товар, маҳсулотлари бўйича республика давлат захиралар фонди ташкил этилади;

– ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида истеъмол товар, маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхона ва ташкилотлар биринчи галда давлат тасарруфидан чиқарилади;

– товар биржалари, ярмаркалар ташкил этилади;

– истеъмол товар, маҳсулотларга нарх-наво эркинлаштирилади.

Аҳоли даромадларини индексациялаш

Бозор муносабатларига ўтиш даврида аҳолининг меҳнат билан бандлиги, уларнинг турмуш даражаси каби муаммолар мураккаб-

лашган шароитда амалга оширилади. Шу сабабли аҳолини бозор муносабатларининг салбий таъсирларидан ҳимоя қилиш, аҳоли даромадларини индексация қилиш долзарб муаммоларга айланади.

Аҳоли даромадларини индексация қилиш учун хўжалик ҳисобидаги корхона ва ташкилотларнинг даромадлари ва давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга ошириш кўзда тутилган.

Аҳоли даромадларини индексация қилиш асоси сифатида бир гуруҳ индикатор кўрсаткичлар қабул қилинган. Бу ишсизлар сони, нарх-наво динамикаси, инфляция даражаси, ўсиш суръатлари, мамлакатда нақд пулларни товар, маҳсулотлар билан таъминланганлиги, реал даромадлар, иш ҳақи даражаси ва уларнинг ўзгариш кўрсаткичлари қабул қилинган эди.

Аҳоли даромадларини индексация қилиш мақсади аҳоли пул даромадларининг реал мазмунини, даражасини давлат томонидан тасдиқланган, социал кафолатланган даражада сақлаб қолишдан иборат бўлган.

Давлат иқтисодий ричаглари тизимини қайтадан қуриш

Давлатнинг иқтисодий ричагларини: молия, кредит, пул муомаласини такомиллаштиришдан мақсад – давлат бюджети танқислигини бартараф этиш, нарх-наво сиёсатини бозор муносабатларига мослаш, давлат томонидан корхона ва ташкилотларга бериладиган дотация ва субсидияларни камайтириш, солиқ тизимини такомиллаштириш, икки табақали банк тизимини шакллантириш, тижорат банкларини ташкил этиш, нақд пул эмиссияси тизимини такомиллаштириш, молиявий бозор, валюта биржаларни ташкил қилиш ва бюджетни давлат иқтисодий сиёсатининг асосий дастурига айлантириш.

Нарх-наво сиёсатини такомиллаштириш

Дастурда давлат томонидан тасдиқланадиган нархлар билан бирга эркин нархлардан кенг фойдаланиш кўзда тутилади.

Давлат томонидан аниқланадиган прейскурант нархлар аҳоли турмуш даражасига бевосита таъсир кўрсатувчи асосий истеъмол ва ноистеъмол товар маҳсулотларига сақланади.

Бошқа товар, маҳсулотларга тартибга солинадиган нархлар аниқланади. Улар ишлаб чиқарувчилар, савдо ташкилотлари билан

келишилган ҳолда аҳоли томонидан юқори талабга эга бўлган товар, маҳсулотларга аниқланади.

Эркин чакана нархлар эса чегараланган товар, маҳсулотлар гуруҳига аниқланиб, истеъмол товарлар бозорини товар, маҳсулотлар билан таъминланишига қараб, бу чегара кенгайтирилади.

Давлат буюртмасига кирмайдиган, товар, маҳсулотларнинг бир қисмига ва якка ҳукмрон корхоналарнинг маҳсулотларига давлат ва унинг маҳаллий органлари томонидан тартибга солиш тадбирлари сақланади.

Таркибий ва инвестицион сиёсат

Бозор муносабатларига ўтиш даврида ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш табиий ҳол. Республика дастурида халқ хўжалиги таркибини такомиллаштириш учун қисқа, ўрта ва узоқ муддатли чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Бу борада амалга ошириладиган чора-тадбирлар қуйидаги вазифаларни бажаришга бағишланган:

– халқ хўжалиги таркибида шаклланган юқори самарали тармоқларни сақлаб, уларни янада ривожлантириш;

– республика эҳтиёжидан ортиқча барпо этилган ишлаб чиқариш кучларидан воз кечиш ва уларни бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқаришга мослаш;

– кўп сув, кўп энергия талаб қиладиган ишлаб чиқариш тармоқлари салмоғини камайтириш;

– кўп меҳнат, кам фондлар сарфини талаб қилувчи тармоқларни юқори суръатларда ривожлантириш;

– мудофаа ишлаб чиқариш комплексини конверция қилиш;

– кенг миқёсда кичик ва ўрта корхоналарни ташкил этиш ва уларни юқори суръатларда ривожлантириш.

Бу вазифаларни бажариш учун республика дастурида ҳар томонлама асосланган, қисқа, ўрта, узоқ муддатли давлат инвестицион сиёсати амалга оширилиши кўзда тутилган.

Мулкчилик ва хўжалик юритиш шаклларини ривожлантириш

Маълумки, бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш пировардида кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо

этишга олиб келади. Буни амалга оширишни корхона ва ташкилотларни давлат тассаруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнисиз фараз қилиш хам мумкин эмас.

Шу сабабли республика дастурида бу жараён ўз ифодасини топган.

Республикада ишлаб чиқилган давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тизими қуйидаги хусусиятларга эга:

– халқ хўжалигининг кўпчилик тармоқларида бир пайтда йирик, ўрта, кичик корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш;

– шу билан бирга республика миллий бойлигининг бир қисми давлат мулки шаклида сақланади;

– давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш республика қонун-қоидаларига биноан ўтказилиб, қуйидаги принципларга асосланади:

1. Аҳоли томонидан жамоа назоратини амалга ошириш.

2. Меҳнат коллективлари, юридик ва жисмоний шахслар томонидан давлат мол-мулкини ихтиёрий равишда сотиб олиш ёки ижарага олиш.

3. Чиқарилган акциялар таркибида корхона меҳнат коллективлари манфаатларининг устувор бўлишини таъминлаш.

4. Корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқаришда, хусусийлаштиришда республика ва маҳаллий органларнинг манфаатларини кўзда тутиш.

5. Давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхоналарда бошқарувчилик ва мулкчилик функцияларини алоҳида амалга ошириш.

6. Якка ҳукмронликни бартараф этишга интилиш.

Давлат тасарруфидан чиқариладиган, хусусийлаштириладиган корхона ва ташкилотлар сотилиши, ижарага берилиши, текинга берилиши, акциядорлар жамиятларига айлантирилиши мумкин.

Республиканинг дастурида давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш босқичлари, амалга ошириш шакллари, соҳалари асослаб берилган.

Республика дастурида пировардида республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишнинг, иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий босқичлари асослаб берилган. Бу босқичлар қуйидагилардан иборат:

– иқтисодиётни барқарорлашдаги фавқулодда чора-тадбирларнинг биринчи босқичи (1990-1992 йиллар). Бу босқичда иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш, халқ хўжалигини барқарорлаш, республика мустақиллигини таъминлаш, халқ хўжалигига бошқарувлик тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлар амалга оширилиши керак эди;

– бозор иқтисодиётининг асосий элементларига ўтиш босқичи (1993-1994 йиллар). Бу босқичда нарх-наво сиёсатини ўзгартириш, республика аҳолисини меҳнат билан таъминлаш, бозор иқтисодиёти инфратузилмасини барпо этиш, халқ хўжалиги таркибини такомиллаштириш вазифалари қўйилган эди;

– бозор механизмларини ҳар томонлама ривожлантириш босқичи (1995-1996 йиллар). Бу босқичда бозорлар тизимини шакллантириш, бозорни барқарорлаш, бозор муносабатларини чегаралашни камайтириш, бутунитгифоқ дастурларини амалга ошириш, иқтисодиётни моддий – молия баланслаштириш, халқ хўжалиги таркибини такомиллаштириш ва ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистоннинг мустақиллиги эълон қилинмасдан олдин ҳар томонлама асосланган бозор муносабатларига ўтиш дастури ишлаб чиқилди ва қабул қилинди.

Лекин Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилингандан кейин республика социал-иқтисодий ривожланиш шароитлари тубдан ўзгариб кетди ва республиканинг келгуси ривожланишида бозор муносабатларига ўтиш учун янги шарт-шароитларни эътиборга олиб 1990 йили қабул қилинган дастурни такомиллаштириш, қайтадан тузиш объектив заруриятга айланди ва у амалга оширилди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин бозор муносабатларига ўтишдаги «ўзбек модели» қайтадан ишлаб чиқилди.

Республика 1991 йил 1 сентябрдан сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эришгандан кейин республиканинг социал-иқтисодий ривожланиш шарт-шароитлари тубдан ўзгарди, уларни эътиборга олиб, республикада бозор муносабатларига ўтиш дастури қайтадан ишлаб чиқилиши, такомиллаштирилиши, бунинг учун дастурни янги мавжуд бўлаётган шарт-шароитларга мослаш керак эди.

Бу муаммони ечиш икки йўналишда амалга оширилди:

Биринчидан, республика мустақиллиги шароитида унинг истиқбол йўлини аниқлаб олиш.

Иккинчидан, бозор муносабатларига ўтиш дастурини такомиллаштириш мақсадида янги, қўшимча тамойил ва устуворларни эътиборга олиш.

Республика мустақиллика эришгандан кейин унинг келгусидаги истиқболини, социал-иқтисодий ривожланиш йўлини аниқлашда қуйидаги ўзгаришлар қабул қилинди:

– мустақиллик даврида Ўзбекистон бозор муносабатларидан фойдаланиб Хитой Халқ Республикаси, Куба, Вьетнам ва Шимолий Корея республикаси сингари режалаштирилган жамиятни қуриш давом этиши ёки бошқа собиқ социалистик мамлакатларга, собиқ иттифоқдош республикаларга ўхшаб у жамиятдан воз кечиб, бозор муносабатларига асосланган жамиятга ўтиши мумкин эди. Ўзбекистон иккинчи йўл билан ўз истиқболини аниқлади, ҳаддан ташқари марказлаштирилган бошқарув тизимга асосланган маъмурий режалаштириш социал-иқтисодий жамиятдан воз кечиб, хусусий мулкка асосланган, социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш йўлига ўтди;

– бу танланган истиқбол йўлга мосланган ҳолда 1990 йили қабул қилинган республика дастурига қуйидаги ўзгартиришлар киритилди:

1. Бозор муносабатларига асосланган жамият қуриш.

2. Кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда мамлакат иқтисодиётида асосий социал-иқтисодий уклад сифатида давлат уклади эмас, хусусий уклад бўлишини таъминлаш.

3. Кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатини бир вақтда ҳамма корхоналарга – кичик, ўрта, йирик корхоналарга нисбатан эмас, бу сиёсатни босқичма-босқич, аста-секин, олдин кичик, кейин ўрта, пировардида йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш йўли билан амалга ошириш.

4. Республика ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий мустақилликка эга бўлиб, ўзининг ички ва ташқи сиёсатини мустакил равишда амалга ошириш.

5. Халқ хўжалигида бошқарув тизимни тубдан ўзгартириш мақсадида тегишли комплексларни ташкил қилиш ўрнига маъмурий бошқарув органларидан воз кечиб, бир хил вазирликлар, идораларни саклаб колиб, бошқалари ўрнига бозор муносабатларига

мосланган компания, ассоциация, концерн ва бошқа структураларни ташкил қилиш.

6. Иттифоқ ягона халқ хўжалиги комплекси тарқатилиши билан, республика мустақиллигининг дастлабки йилларида рубль зонасида иқтисодий алоқаларни олиб бориб, кейинчалик республика миллий валютасини барпо этиш.

Юқорида таъкидланганидек, И.А. Каримовнинг мустақилликка эришгандан кейинги даврда чоп этилган асарлари, қилинган маърузаларида бу тегишли тамойил ва устуворлар ишлаб чиқилди, асосланиб берилди. Улар қуйидагилардан иборат:

Тамойиллар:

1. Иқтисодиётни мафкурадан батамом холи қилиш. Иқтисодиётни сиёсатдан устунлигини таъминлаш.

2. Давлатнинг бош ислоҳотчилигини таъминлаш.

3. Жамият тараққиётида Қонун устуворлигини таъминлаш.

4. Янги иқтисодий, бозор муносабатларини пухта ўйлаб, босқичма-босқич эволюция йўли билан амалга ошириш.

Бу тамойиллар республиканинг биринчи дастурида қабул қилинган аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни олдиндан амалга ошириш тамойили билан бирга умуман республика иқтисодий ислоҳотларини бешта тамойилларини ташкил этади.

Янги устуворлар:

– Ўзбекистон Республикаси ташқи ва ички сиёсатининг мазмуни – бу республикада мустақил, демократик, адолатли давлат, фуқаролар жамиятини қуриш;

– собиқ иттифоқдош республикалар билан иқтисодий алоқаларни, ўзаро ижтимоий меҳнатни янгичасига тақсимлашга асослаш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасини барпо этиш;

– экспортнинг импорт устидан устуворлигини таъминлаш;

– эҳтиёжнинг ишлаб чиқариш устидан устуворлигини таъминлаш;

– республика табиий бойликларидан унинг эҳтиёжлари учун фойдаланиш;

– республика истеъмол моллар бозорини ҳимоя қилиш;

– жамиятни демократлаштириш, ҳар хил партия ва ижтимоий ҳаракатларга рухсат бериш;

– давлат билан дин ташкилотлариаро алоқаларда давлатнинг дин устидан устуворлигини таъминлаш;

– миллий валютани барпо этиш ва унинг конвертациясини таъминлаш.

Бу янги, қўшимча тамойил ва устуворларни ҳам инобатга олиб, бозор муносабатларига ўтиш «ўзбек модели» такомиллаштирилди.

Шундай қилиб кўриниб турибдики, И.А. Каримовнинг нутқларида, маърузаларида, махсус ёзилган, чоп этилган асарларида республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш «ўзбек модели»нинг мазмуни, йўналтирилганлиги, асосий тамойиллари, устуворлари асослаб берилган бўлиб, уларга биноан республикада бозор муносабатларига ўтиш «ўзбек модели» ишлаб чиқилди.

Хориж иқтисодий адабиётларида Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларига ўтиш борасида махсус дастур ишлаб чиқилмаган деган фикр-мулоҳазалар учраб туради. Бу фикрларнинг асоссизлигини тасдиқлаб, И.А. Каримов 1993 йили таъкидлайдиларки:

«Ўзбекистон ўзининг истиқлол ва тараққиёт» йўлини танлаб олди, ўзининг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти йўлини ишлаб чиқди. Миллий хусусиятлар ва анъаналарни ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтишнинг аниқ устуворларини, принциплари ва йўналишларини аниқлаб олди ...

Бугунги кунда ижтимоий ислоҳотларнинг барча воситаларини созлаш, уларни тўла ишга тушириш зарур».[1]

---

[1] И.А. Каримов «Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Асарлар тўплами. 1-жилд. Тошкент, 1996. 126 б.

III боб. ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1. Бозор муносабатларига ўтишда «ўзбек модели»ни амалга ошириш босқичлари

Юқорида кўрилганидек, республика иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги «ўзбек модели» – иқтисодий ислоҳотлари, бозор муносабатларига ўтиш дастури икки босқичда ишлаб чиқилди: республика мустақиллигидан олдинги 1989-1990 ва республика мустақилликка эришгандан кейинги йиллар.

1989-1990 йилларда «ўзбек модели»нинг асоси И.А. Каримовнинг маърузаларида барпо этилиб, республика мустақилликка эришгандан кейин у ҳам назарий, ҳам ташкилий томондан Республика Президенти И.А. Каримовнинг махсус тайёрланган асарларида ва маърузаларида бойитилди, такомиллаштирилди ва натижада бозор муносабатларига ўтишнинг «ўзбек модели» шакллантирилди.

Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» республиканинг бозор муносабатларига ўтиш Дастури тўғрисида гап борар экан, унинг шаклланиш босқичларидан ташқари, уни амалга ошириш босқичларини алоҳида ёритиш зарур. Чунки бозор муносабатларига ўтиш Дастурида ишлаб чиқилган чора-тадбирлар бирин-кетин, ҳар хил қўйилган мақсадлар учун амалга оширилади.

Маълумки, иқтисодий ислоҳотлар кўп қиррали бўлиб, комплекс чора-тадбирларни амалга оширишни кўзда тутади. Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг хусусияти шундан иборатки, улар орқали бир иқтисодий муносабатлар ва ташкилий-бошқарув тузилмаларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташкилий – бошқарув тузилмалари билан алмашинувидир.

Шу сабабли, республика иқтисодий ислоҳотлари янада кўп қиррали ва мураккаб бўлганлиги учун улар бир давр мобайнида бирин-кетин, босқичма-босқич амалга оширилиши лозим эди, ва шундай амалга оширилмоқда.

Юқорида таъкидланганидек, республиканинг 1990 йили қабул қилинган дастури уч босқичда амалга оширилиши керак эди. Бу 1990-1992, 1993-1994, 1995-1996 йиллар.

Республика мустақиллиги ўрнатилиши билан 1990 йилда қабул қилинган дастур қайтадан кўриб чиқилди, иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш босқичлари ҳам ўзгартирилди, чунки республика социал-иқтисодий ривожланиши шарт-шароитлари тубдан ўзгарди.

И.А. Каримовнинг 1995 йили чоп этилган «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асарида республика иқтисодий ислоҳотларини икки босқичда амалга оширилиши асослаб берилди.

Бу 1990-1995 йиллар ва 1996 йилдан кейинги йиллар.

Республика иқтисодий ислоҳотларининг биринчи босқичининг йўналтирилганлиги бу - «...маъмурий-буйруқбозлик тизимининг оғир оқибатларини енгиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш, республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг негизларини шакллантиришдан иборат»[1] деб аниқлади И.А. Каримов.

Иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида республика иқтисодиётини барқарорлаштириш, иқтисодий инқироздан чиқиш мақсадидан келиб чиқиб, қуйидаги вазифалар бажарилди:

– иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш;

– маъмурий бошқарув тизимининг оғир натижаларини бартараф этиш;

– аста-секин корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш;

– ҳар хил шаклдаги мулкларни барпо этиш;

– ташқи иқтисодий алоқаларни эркинлаштириш;

– кўп укладли бозор иқтисодиёти асосларини яратиш;

– нарх-навони эркинлаштириш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмаси элементларини шакллантириш;

– республика аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш;

– республика халқларининг маънавий бойлигини тиклаш;

– маъмурий бошқарув тизимидан воз кечиб, бозор муносабатларига мосланган давлатчиликни шакллантириш;

– халқ хўжалиги молиявий ҳолатини яхшилаш;

---

[1] И.А. Каримов «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» Тошкент, 1995 йил, 19 б.

– миллий валютани барпо этиш;

– корхона ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш;

– рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариб, жаҳон иқтисодий тизимига кириб бориш;

– республика иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;

– ишлаб чикаришнинг пасайиб боришига барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш;

– молия, солиқ, нарх-наво сиёсатини такомиллаштириш.

И.А. Каримов республика иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичининг амалга оширилишига баҳо бериб шундай деган эдилар: «Биз ислоҳотлар стратегияси ва улар йўлини шакллантиришга қаратилган ўз моделимизни ишлаб чиқишга ва амалга оширишга муваффақ бўлдик. Бу – амалга оширилаётган туб ўзгаришлар бошланғич боскичининг асосий натижасидир»

«Биз республикада вужудга келган вазиятга ҳақиқий баҳо берар эканмиз, Ўзбекистон ўз давлатчилик-сиёсий ва моддий қурилишида сифат жиҳатдан янги босқичга кадам қўйганини алоҳида таъкидлашга ҳақлимиз».[1]

Республика иқтисодий ислоҳотларининг иккинчи босқичи олдига қўйилган мақсад тўғрисида тўхталиб, И.А. Каримов шундай деган эдилар:

«Ҳозир республика жамиятни ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичига изчил суръатда қадам қўйди. Иккинчи босқич – бу қонуниятли ва бизнинг бош стратегиямиздан мантиқан келиб чиқадиган тараққиёт ва янгиланиш йўлидан олға томон илгарилаб бориш давридир».[2]

Иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичида халқ хўжалигида қўлга киритилган барқарорликни сақлаб, мамлакат иқтисодиётининг тараққиётини таъминлаш мақсадида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган:

– корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини давом эттириш;

– миллий валюта конвертациясини амалга ошириш учун тегишли шарт-шароитларни яратиш ва амалга ошириш;

---

[1] И.А. Каримов Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент,1995, 17 ва 172 б

[2] И.А. Каримов Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент,1995, 174 б.

– республика иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни давом эттириш;

– ишлаб чиқаришда тугалланган технологиялардан кенг фойдаланиш;

– республика иқтисодиётини хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилганлигини бартараф этиш;

– республика маҳсулотларини рақобатбардошлигини кўтариш;

– ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш;

– кучли социал сиёсатни амалга ошириш;

– республикада мустақил, демократик, адолатли давлат, фуқаролар жамиятини қуриш;

– инвестиция сиёсатини ривожлантириш;

– республикада иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш;

– республика иқтисодиётининг узлуксиз тараққиётини таъминлаш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш;

– республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш;

– ташқи иқтисодий алоқаларни янада ривожлантириб, экспортнинг импорт устидан устуворлигини таъминлаш;

– социал йўналтирилган, кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш;

– республика аҳолиси фаровонлигини кўтариш ва республикада яшаётган ҳамма халқларнинг маънавий бойлигини ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов республика иқтисодий ислоҳотларини амалга оширишнинг асосий шартини эслаб таъкидлайдиларки: «Ислоҳотларнинг муваффақияти ҳар биримизнинг қўлимизда, Ўзбекистонда яшовчи барча аҳолининг қўлидадир. Мамлакатимиз эркин, бой ва равнақ топаётган мамлакат бўлсин десак, фарзандларимиз бахтиёр ва тўкин-сочин яшасин десак, ислоҳотлар иккинчи босқичидаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун бутун куч-ғайратларимизни сарфламоғимиз даркор. Бу босқич мамлакатимизнинг жадал ривожланиши, унинг қудрати ҳамда жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини кучайтириш учун мустаҳкам замин яратишга қаратилгандир. Ушбу мақсадларга эришиш – бизнинг муқаддас бурчимиз, келажак авлодлар олдидаги эзгу мажбуриятларимиз».[1]

---

[1] И.А. Каримов Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент,1995, 267 б.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов ўзининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги «Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёти йўли» номли маърузасида республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг босқичлари масаласини қайтадан кўриб чиқиб, уларнинг муҳлатларини, мақсадларини янгичасига ифодалаб бердилар.

И.А. Каримов 1995 йили республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни, бозор муносабатларига ўтиш борасидаги «ўзбек модели» ни шакллантириш босқичларини аниқлаганларида мезон сифатида республика иқтисодиётини барқарорлаштириб, иқтисодий инкироздан олиб чиқиб, уни келгусидаги узлуксиз тараққиётини таъминлаш қабул қилинган бўлса, ўзларининг «Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли» маърузаларида янги мезон қабул қилинди, яъни: ислоҳотларнинг биринчи босқичида республика иқтисодиётини барқарорлаштириб, ривожлантириб уни 1990 йилдаги даражасига кўтариш ва ислоҳотларнинг иккинчи босқичида – республика иқтисодиётини янада ривожлантириш, уни модернизация қилиш аниқланди.

Юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти 1991-1995 йилларда иқтисодий инкирозда бўлди ва 1996 йилдан бошлаб иқтисодиётнинг ривожланишини амалга ошириб, ҳамдўстлик мамлакатлар таркибида 2000 йили биринчи бўлиб ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича 1990 йил даражасига кўтарилди. Бу вазиятдан келиб чиқиб, И.А. Каримов республика иқтисодий ислоҳотларининг янги муҳлатларини асослаб бердилар, яъни биринчи босқич 1990-2000 йиллар, иккинчи босқич 2001 йилдан бошлаб.

Иқтисодий ислоҳотларнинг бу босқичлари олдига қўйилган вазифалар тўғрисида тўхталиб, И.А. Каримов шундай дейдилар: «Бугун 16 йил мобайнида бошимиздан кечирган кунлар, ҳафталар, ойларни ана шу нуқтаи назардан баҳолар эканмиз, қатъий ишонч билан айтиш мумкинки, ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислоҳот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар мамлакатимиз ва халкимиз ҳаётида улкан из қолдирган ўтиш даври том маънода тарихий аҳамиятга эга бўлган давр бўлди.

2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич – фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври эса иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш, сиёсий ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишни таъминлашда ғоят муҳим роль ўйнаган давр бўлди.

Биз мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид совет тизимидан воз кечиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга азми қарор қилдик»[1]

Шундай қилиб, И.А. Каримовнинг янги кўрсатмаларига биноан республика иқтисодий ислоҳотлари икки босқичда: 1991-2000 ва 2001 йилдан кейинги йилларда амалга оширилмоқда.

И.А. Каримов кўрсатганларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, республика иқтисодий ислоҳотлари уч босқичда амалга оширилмоқда ва ҳар босқичнинг ўзига хос мақсадлари ва вазифалари мавжуд.

Биринчи босқич – 1991-1995 йиллар – республика халқ хўжалигини барқарорлаш ва иқтисодий инқироздан чиқиш.

Иккинчи босқич – 1996-2000 йиллар – республика халқ хўжалигида қўлга киритилган барқарорликни сақлаб қолиб, республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлаш, республика иқтисодиётининг 1990 йил даражасига кўтарилиши.

Иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи ва иккинчи босқичлари олдига қўйилган мақсад ва вазифалар юқорида келтирилди.

Учинчи босқич – 2001 йилдан бошлаб кейинги йилларда амалга оширилиб, бу даврда республика иқтисодиётини фаол ислоҳотлаб уни модернизация килиш максади қўйилган ва бу мақсадга етиш учун қуйидаги вазифаларни бажариш кўзда тутилган:

– республика давлат тизимини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш;

– республика макроиқтисодиёти барқарорлигини таъминлаш;

– устувор ишлаб чиқариш тармокларини юкори суръатларда ривожлантириш;

– ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва қайтадан жиҳозлаш;

---

[1] «Адолат» газетаси, 2007 йил, 31 август.

– хўжалик субъектлари фаолияти, умуман миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини кўтариш;

– маҳсулот таннархини, моддий ва энергия харажатларини камайтириш йўли билан республика иқтисодиёти самарадорлигини кўтариш;

– республика банк тизимини такомиллаштириш ва унинг иқтисодиёт тараққиётига таъсирини кучайтириш;

– республика иқтисоднётида таркибий ўзгартишларни чуқурлаштириш;

– республика аҳолиси фаровонлиги ва маданий даражасини кўтариш;

– давлат ва хўжалик субъектларининг инвестиция сиёсатини такомиллаштириш,

– корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тизимини такомиллаштириш;

– социал йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш;

– республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш;

– миллий валюта ички ва ташқи конвертациясини таъминлаш;

– республиканинг жаҳон бозор иқтисоднётига ҳар томонлама кириб боришини таъминлаш;

– қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш;

– ташқи иқтисодий алоқаларни янада ривожлантириш.

Иқтисодий ислоҳотларнинг учинчи босқичидаги ҳозирги пайтда амалга оширилаётган чора-тадбирлар Республика Президенти И.А. Каримовнинг 2008-2009 йилларда қилган маърузаларида, улар томонидан махсус тайёрлаб, чоп этилган «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли рисоласида ва республикада 2009-2012 йилларга мўлжалланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозга қарши чора-тадбирлар Хукумат Дастурида аниқланган ва улар амалга оширилмоқда.

Республикада ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотлар, босқичма-босқич амалга оширилиб, ижобий натижалар бермоқда ва келгусида республика иқтисодиётини янада юкори суръатларда ривожлантириш мақсадида иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилмоқда.

3.2. Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш

Республика бир жамиятдан иккинчи жамиятга ўтиш муаммосини ечаётган экан, бу мақсадда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш объектив заруриятга айланди.

«Мустаҳкам ҳуқуқий негиз бўлгандагина, – таъкидлайди И.А. Каримов, – ўзини оқламаган эски тизимни тўла ишонч билан қайта қуриш, маданий бозор иқтисодиётига эга бўлган янги жамият қуриш мумкин...

Шу сабабли биринчи босқичда биз ислоҳотларнинг ўз ҳуқуқий негизини яратишга асосий эътиборни қаратиб келдик»[1].

Бу заруриятнинг амалий сабабларини ҳам И.А. Каримов асослаб бердилар. Улар қуйидагилардан иборат:

– мамлакатда шаклланган қонунлар тизими аввалги тоталитар, маъмурий-буйруқбозлик тизимини ҳимоя қилиш манфаатларига хизмат қилар эди;

– мамлакатда қабул қилинган қонунлар бутунлайтифоқ талабларига мосланган бўлиб, республиканинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмас эди;

– республика бозор муносабатларига ўтиш борасида ўз йўлини танлаб, ўз моделини ишлаб чиқар экан, бу модель мазмунига мосланган қонунлар тизимини ишлаб чиқиш керак эди.

И.А. Каримов таъкидладиларки: «Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий нуқталаридан бири бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Аввал бошданоқ биз ўзимиз учун муҳим сабоқ чиқариб олдик – зарур ҳуқуқий омилни шакллантирмасдан туриб, тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан туриб, ислоҳотларни амалга оширишнинг ишончли кафолатини, ислоҳотлар ортга чекинмаслигининг кафолатини амалда яратиб бўлмайди»[2].

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий негизи республикада қабул қилинган Конституцияда, Қонунларда, Республика Президенти Фармонларида, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорларида ўз ифодасини топди.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995 й., 29-бет.

[2] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995 й., 29-бет.

Республика қонунларида мамлакатимизда барпо этилаётган социал йўналтирилган, кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш борасидаги асосий назарий ва амалий муаммолар ўз ифодасини топади.

Республика Президенти Фармонларида қабул қилинаётган қонунларни амалга оширишга бағишланган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий мафкураси ва уларнинг амалга ошириш босқичлари, йўналишлари ўз аксини топади.

Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида Республика Президенти Фармонларида кўтарилган муаммолар ҳуқуқий асосда ёритиб берилади ва уларни амалга ошириш механизми ишлаб чиқилади.

Республикада тайёрланаётган норматив маъмурий ҳужжатлар оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади, кенг аҳоли оммасига тақдим этилади, муҳокама якунларини эътиборга олиб кўрилади ва тасдиқланади. Буни ташкил қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида махсус иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва чет эл инвестициялари бўйича идоралараро Кенгаш тузилган. Кенгаш республика ижтимоий-иқтисодий ривожлантирилишининг ягона стратегиясини ҳамда бу стратегияни рўёбга чиқаришнинг амалий чора-тадбирларини ишлаб чиқади.

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш мураккаб ва кўп қиррали жараён бўлиб, бу жараён И.А. Каримовнинг кўрсатмаларига биноан қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

1. Республика мустақиллигининг ҳуқуқий негизларини яратиш, давлатнинг бошқарув қоидаларини тартибга солувчи қонунларни қабул қилиш. Шу мақсадда республикада «Ўзбекистон Республикаси давлат Мустақиллигининг асослари тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида», «Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида» ва бошқа Қонунлар қабул қилинди.

2. Республикада шакллантирилаётган янги иқтисодий муносабатлар таркибида мулкчилик муносабатларига асос соладиган қонунларни яратиш. Шу мақсадда республикада мулк тўғрисидаги, ер тўғрисидаги, давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш тўғрисидаги, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисидаги ва бир қанча бошқа Қонунлар тайёрланди, қабул қилинди.

3. Мамлакат иқтисодиётида хўжалик юритишнинг бозор муносабатларига мос келадиган янги механизмини, бозор иқтисо-

диётининг инфратузилмасини ташкил қилиш асосларини аниқлаб бериш. Бу муаммоларни ечиш учун республикада корхоналар тўғрисидаги, кооперация тўғрисидаги, фермер хўжалиги тўғрисидаги, деҳқон хўжалиги тўғрисидаги, хўжалик жамоалари ва ширкатлари тўғрисидаги, банк ва банк фаолияти тўғрисидаги, пул тизими тўғрисидаги, тадбиркорлик тўғрисидаги, суғурта тўғрисидаги, биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги, аудиторлик фаолияти тўғрисидаги, қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги ва бошқа Қонунлар қабул қилинди.

4. Республиканинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш, Ўзбекистон Республикасининг халқаро муносабатларида тенг ҳуқуқли субъект сифатида ифодаланишини таърифловчи ҳуқуқий асосларни ишлаб чиқиш. Шу мақсадда республикада ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида, Ўзбекистон Республикасининг етакчи халқаро ташкилотларга аъзолиги тўғрисида, валютани тартибга солиш тўғрисида, хорижий инвестициялар ва хорижий инвесторлар фаолиятини кафолатлаш тўғрисида, Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўғрисида, инвестиция фаолияти тўғрисида, чет эл инвестицияси тўғрисида, чет эл инвесторлар ҳуқуқининг кафолатланишини ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида Қонунлар ишлаб чиқилди, қабул қилинди.

5. Республикада социал-йўналтирилган бозор иқтисодиёти барпо этилар экан, республика аҳолисининг конституцион ва юридик ҳуқуқларини, социал кафолатларини, социал ҳимоялашни таъминлайдиган қонунларни яратиш. Бу борада қабул қилинган қонунлар, иш билан бандлик тўғрисида, ногиронларни ҳимоя қилиш тўғрисида, фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти асослари тўғрисида, таълим тўғрисида, ёшларга доир давлат сиёсатининг асослари тўғрисида, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида, аёлларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида, давлат уй-жой сиёсати асослари тўғрисида, кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур тўғрисида ва ҳоказо Қонунлар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ислоҳотларининг мазмунини, унинг социал-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг ҳуқуқий асосларини белгиловчи юридик ҳужжат – бу республикада 1992 йили қабул қилинган Конституция. «Конституция ёш давлатимиз чинакам мустақиллилигининг, янги ижтимоий ва иқтисодий

муносабатлар дунёга келишининг мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилмоқда»[1].

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ислоҳотларини ҳуқуқий базасини барпо этиш жараёни аниқ хусусиятларга эга.

Бу хусусиятлардан биринчиси – бозор муносабатларига ўтишга йўналтирилган иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий негизини барпо этиш республикада унинг мустақилликка эришмасдан олдинги даврда бошланганлиги.

Маълумки, бир гуруҳ қонунлар, ҳукумат қарорлари 1989-1991 йилларда, республика мустақиллиги эълон қилинмасдан олдин, албатта, марказнинг рухсатини олмасдан ишлаб чиқилди, қабул қилинди. Бу Ер тўғрисида – (1990 йил 20 июн), Ўзбекистон ССРда мулк тўғрисида – (1990 йил 31 октябрь), Банклар ва банк фаолияти тўғрисида – (1991 йил 15 февраль), Ўзбекистон ССРда корхоналар тўғрисида – (1991 йил 15 февраль), Ўзбекистон ССРда кооперация тўғрисида – (1991 йил 14 июнь), Ўзбекистон ССРда чет эл инвестициялари тўғрисида – (1991 йил 14 июнь), Ўзбекистон ССРнинг ташқи иқтисодий алоқалари тўғрисида – (1991 йил 14 июнь), Ўзбекистон ССРда тадбиркорлик тўғрисида – (1991 йил 15 февраль) ва б.

1989-1991 йилларда ҳукуматнинг қарорларига биноан томорқа хўжаликларини ривожлантириш учун 360 минг гектар ерлар ажратилди, бўлиб берилди, демак 1,5 млн. қишлоқ оилалари томорқа хўжалиги учун ерлар олдилар ёки мавжуд томорқа ерларининг майдонини кенгайтирдилар. Шу сабабли республика аҳолисидан 9 млн. кишининг турмуш даражаси кўтарилди.

Бу чора-тадбирларни амалга оширишнинг сабаби шундан иборат эдики, 1989 йили республика қишлоқ хўжалигида томорқа хўжаликларнинг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ҳаммаси бўлиб 20 фоизини берар эди, 240 минг оилалар томорқалар ташкил қилиш учун ер майдонларига, 1,5 млн. оилалар томорқа хўжаликлари майдонини кенгайтиришга муҳтож эдилар.

Мустақилликка эришмасдан олдин тегишли республика қонун-қарорларини қабул қилишнинг заруриятини, моҳиятини эсга олиб, И.А. Каримов бундай деган эдилар:

---

[1] Каримов И.А. *Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида.* Тошкент, 1995 й., 41-бет.

«Янги иттифоқ шартномасига биноан бизга бериладиган мустақилликни кутмасдан, бу мустақилликни биз амалга ошира бошладик. Бу бизнинг ҳуқуқимиз, уни биздан ҳеч ким олиб қўёлмайди.»[1]

Бу тегишли қарорларни қабул қилиб, томорқа хўжаликлари учун қўшимча ер майдонларини ажратиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига харид нарх-наволарни кўтариш, бюджет муассасалари ходимларининг иш ҳақи даражасини, пенсия, нафақа, стипендия даражасини ошириш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш, майда хусусийлаштиришни амалга ошириш, ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва ҳоказо муаммолар ечила бошлади.

Демак, республика мустақилликка эришмасдан олдинги даврдан бошлаб, республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш борасидаги иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базаси барпо этила бошлади ва унга асосланиб керакли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Иккинчидан, иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базаси комплекс, ҳар томонлама ёндашилган равишда ишлаб чиқилди, таъминланди. Бу Конституция, Қонун, Фармон, Қарорлар тизими шаклида эди.

1992 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси республикада шаклланаётган, ривожланаётган янги социал-иқтисодий тизимнинг мазмуни, назарий асослари, мақсади, йўналтирилганлигини ёритиб берди.

1989-2009 йилларда республиканинг социал-иқтисодий ривожланиш иқтисодий муаммолари, иқтисодий ислоҳотлар ва уларни амалга ошириш йўналишлари бўйича 150 дан ортиқ Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, 250 дан ортиқ Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, 350 дан ортиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Демак, республика иқтисодий ислоҳотларининг ҳуқуқий базаси барпо этилди.

Бу қабул қилинган Республика Қонунларида халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш, республикада бозор муносабатларини шакллантириш, бозор иқтисодиётини барпо этиш билан боғлиқ бўлган корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, ижара муносабатлари, якка ҳукмрон-

[1] «Правда Востока» газетаси, 1 сентябрь, 1991 йил.

лик фаолиятини чегаралаш, биржалар фаолияти, фермер ва деҳқон хўжаликларини ташкил қилиш, аудиторлик фаолияти, солик ва солиққа тортиш, суғурта, республика аҳолисини социал ҳимоялаш, корхоналарни санацияга ўтказиш, банкрот деб эълон қилиш, қимматли қоғозлар бозори, республика халқаро шартномалари, кичик ва ўрта тарбиркорликни ривожлантириш, республика банклари ва банклар фаолияти, республика Марказий банкининг фаолияти, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш, эркин иқтисодий зоналарни ташкил қилиш, хорижий инвестицияларни республикага жалб қилишни рағбатлантириш, акциядорлар жамиятларини ташкил қилиш ва акциядорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш, ерлар ва улардан фойдаланиш, сув ресурслари ва улардан фойдаланиш, корхоналараро рақобатбардошлик ва уни ташкил этиш ва бошқа муаммолар ўз ечимини топди.

Республика мустақиллиги эълон қилинмасдан олдин қабул қилинган қонунлар республика мустақилликка эришгандан кейин қайтадан кўриб чиқилди. бир гуруҳ кейин қабул қилинган қонунлар бозор муносабатларига ўтиш даврида мавжуд бўлган шарт-шароитларни этиборга олиб, улар ҳам ўзгартирилиб, қайтадан қабул қилинди.

Қабул қилинган Республика Қонунларини амалга ошириш мақсадида Республика Президентининг тегишли Фармонлари қабул қилинди. Бу қабул қилинган Фармонларда халқ хўжалигида бошқарув тизимини такомиллаштириш, республика банк тизимини шакллантириш, республика аҳолиси ҳаётий даражасини қўллаб-қувватлаш, бозор муносабатлари инфратузилмаси элементларини барпо этиш, фермер, деҳқон (томорка) хўжаликларини ривожлантириш, нарх-наво тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларига мослаб солиқ тизимини шакллантириш, ҳар хил ҳуқуматдан ташқари фондларни ташкил қилиш, иқтисодий ислоҳотларни барпо этиш ва уларни чуқурлаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, миллий валютани барпо этиш ва унинг конвертациясини таъминлаш, қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ва уни ривожлантириш, солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини кучайтириш, хорижий инвесторлар билан алоқадор корхоналар фаолиятини ривожлантиришни рағбатлантириш, давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, халқ хўжалигида ўзаро ҳисоб-китобларни яхшилаб, тўлов интизомини кучай-

тириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, экспортга йўналтирилган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, пул-кредит муносабатларини такомиллаштириш, аҳолининг пул жамғармаларини ва давлат суғуртасини индексация қилиш, давлат томонидан фан ва инновация фаолиятини қўллаб-қувватлаш, корхоналарнинг якка ҳукмронлик фаолиятини чегаралаш, иш ҳақи, пенсия, нафақа, стипендия даражасини ошириб туриш, давлат буюртмаси бўйича топшириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг харид қилиш нархларни кўтариш, корхона, ташкилотлар устидан назорат қилишни тартиблаш, назорат олиб борувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштириш, республикада чет эл нақд пуллари муомаласини тартибга солиш, банк тизимини янада эркинлаштириш, меҳнат ва аҳолини социал ҳимоя қилишни кучайтириш, давлат тассаруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада такомиллаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кучайтириш, халқ таълими соҳасида ислоҳотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётда хусусий секторни ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва бошқа муаммоларни ечиш йўналишлари кўрсатиб берилган.

Кўриниб турибдики, бозор муносабатларига ўтиш даврининг иқтисодий муаммолари йўққи, улар қабул қилинган Фармонларда ўз ифодасини топмаган бўлса.

Президент Фармонларида қўйилган муаммоларни, кўрсатилган чора-тадбирларни амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли Қарорлари қабул қилинди. Бу қарорларда республика халқ хўжалигида бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш масалалари ёритилган, республика истеъмол товарлар бозорини ҳимоя қилиш, нарх-навони эркинлаштириш, республикада касса операцияларини тартибга солиш, давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни ташкил қилиш, халқ хўжалигининг алоҳида тармоқларида иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш ва чуқурлаштириш, республиканинг келгусидаги экспорт салоҳиятини рағбатлантириш, миллий валютанинг ички конвертациясини таъминлаш, кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастури, деҳқон бозорлар фаолиятини, унга бошқарувликни тартибга солиш, республиканинг социал-иқтисодий тараққиёти нати-

жалари ва халқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш, қўшма корхоналарнинг самарали фаолиятини таъминлаш, бозор муносабатлари инфратузилмасини ривожлантириш давлат дастури, республика халқ хўжалигида пул муомаласини тартибга солиш ва республика истеъмол товарлар бозорини маҳсулотлар билан таъминлаш, пахта толасини экспорт қилишни рағбатлантириш, республикада савдо тизимини эркинлаштириш, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада ривожлантириш, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, халқ хўжалигида вексел тизимидан фойдаланиш, нақд пулларни конвертацияга эга бўлган валютага алмаштиришга бошқарувлик қилиш, бошқарув органларининг фаолиятини ташкил қилиш, республика банк тизимини, унинг алоҳида таркибий қисмларини шакллантириш, аҳолини социал ҳимояланишини кучайтириш, нақд пулларни эмиссия қилишни қисқартириш, республика ҳудудида акциз маркаларни татбиқ этиш, республика солиқ тизимини такомиллаштириш йўналишлари, марказлаштирилган валюта захираларидан фойдаланиш самарадорлигини кўтариш, бюджетга тўловлар интизомини кучайтириш, бартерга асосланган экспорт-импорт операцияларни қисқартириш, томорқа хўжаликларини келгусида янада ривожлантириш, кичик ва ўрта тадбиркорликка бериладиган хорижий кредитларни ташкил қилиш, биржадан ташқари валюта бозорини ривожлантириш, тижорат банкларининг тадбиркорликни ривожлантиришдаги таъсирини кучайтириш, аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш, қишлоқ хўжалигида кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, хорижий инвестицияларни жалб этишни кенгайтириш, валюта бозорини эркинлаштириш, иқтисодиётни кредитлаштиришни янада такомиллаштириш, давлат мулкига бошқарувликни такомиллаштириш, пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш, қимматли қоғозлар иккиламчи бозорини ривожлантириш, божхона тарифларини тартибга солиш, акциядорлик жамиятларининг акцияларидан самарали фойдаланиш, ўқитувчилар меҳнатини рағбатлантириш ва бошқа масалалар ўз ифодасини топган.

Кўриниб турибдики, республикада ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базаси комплекс равишда, ҳар томонлама яратилган.

Республикада иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этишнинг яна бир хусусияти, шундан иборатки, ишлаб чи-

қилаётган ҳуқуқий база бозор муносабатларига ўтишдаги асосий иқтисодий муаммоларни ўзига жалб этиб, улар қуйидагилардан иборат:

– бозор муносабатларига мослашган янги иқтисодий муносабатларни барпо этиш;

– кўп укладли бозор иқтисодиётини қуриш;

– аҳолини социал ҳимоялаш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасини барпо этиш;

– янги бошқарув тизимни шакллантириш.

Кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда ерга нисбатан иқтисодий муносабатларни ташкил этишни тартибга солиш катта аҳамиятга эга. Шу сабабли республикада бозор муносабатларига ўтиш даврида ер муаммоларини ечишга тегишли эътибор қаратилди.

Бу муаммони ечишга бағишланган Мулк тўғрисида, Ижара тўғрисида, Ер тўғрисида Республика Қонунлари, Ер кодекси қабул қилинди.

Бу қонунларни амалга ошириш максадида бозор муносабатларига мосланган ер муаммоларининг ечилиш йўналишлари, уларни амалга ошириш механизмлари бўйича Республика Президенти томонидан тегишли Фармонлар ва Республика Вазирлар Махкамаси томонидан тегишли Қарорлар қабул қилинди.

Қабул қилинган меъёрий ҳужжатларга биноан республикада ер муносабатларининг қуйидаги тизими тасдиқланди:

– республикада қабул қилинган Конституцияга биноан республикада ерлар умуммиллий бойлик, мулк ҳисобланади ва бу ерлар давлат томонидан ҳимоя қилиниб, оқилона фойдаланиш лозим;

– қишлоқ хўжалигида ерлар 5-10 йил ва ундан узоқ муҳлатга ижарага берилиб, ерларни ижарага олган жисмоний шахслар ерларни келгуси авлодларига меросга қолдириш ҳуқуқига эга;

– 1994 йил 24 ноябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президенти «Ерлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги Фармонига асосан:

1. Шаҳар ва туман ҳокимиятларига шахсий уй қуриш учун 0,04 гектар, шахсий томорқа ташкил этиш учун 0,06 гектар чегарасида ерларни аукционда сотиш ҳуқуқи берилган.

2. Қорақалпоғистон Республикасида тажриба сифатида суғориладиган ерлардан 5 гектаргача, лалмикор ерлардан 15 гектаргача,

фойдаланилмаётган ерларни ва зарар кўриб фаолият юритаётган, паст рентабелликка эга бўлган қишлоқ хўжалиги корхоналари ерларини аукцион ёки конкурс ташкил қилиш йўли билан сотиш тартиби аниқланган.

– 1994 йили 4 майда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорига биноан умуман қабул қилинган тартибга истисно сифатида савдо, маиший хизмат объектлари жойлашган ерлар билан аукционда хусусий мулкка сотилиши мумкин.

– 1994 йили 24 февралда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг Қарорига биноан кичик ер участкаларида жойлашган боғ ва узумзорлар хусусий мулкка сотилиши мумкин.

– Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида ер солиғи татбиқ этилди. Бу солиқни ердан фойдаланувчи қишлоқ хўжалиги корхоналари тўлайди. Агарда ерлар ижарага берилган бўлса, ижарага олганлар ижара ҳақи тўлайди.

Шундай қилиб республикада ерларга эгалик қилиш, ерлардан фойдаланиш тўловли бўлиб, у ерларни хусусий мулкка сотиш, ижарага бериш, ер солиғи тўлаш йўли билан амалга оширилади.

Республикада қабул қилинган ер муносабатларини ташкил қилиш тартиби бир қанча муаммоларни ечишга имконият бермоқда. Бу:

– илгари ўзлаштирилган ерларни сақлаш, улардан оқилона фойдаланиш билан бирга янги ерларни ўзлаштириш давом этмоқда, уларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасида чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. 1990-1995 йилларда, яъни иқтисодий инқироз давридаги қийинчиликларга қарамасдан 50 минг гектар янги ер ўзлаштирилди, илгари ўзлаштирилган ерларнинг 200 минг гектарида уларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди;

– қишлоқ хўжалигида пахтанинг якка ҳукмронлиги бартараф этилди. Унинг майдони 340 минг гектарга камайтирилди, дон маҳсулотлари учун экин майдонлар кенгайтирилиб, республика дон бўйича мустақилликка эришди;

– Республикада кенг миқёсда томорқа-деҳқон хўжаликлари ривожлантирилмоқда. Илгари томорқа хўжаликлари учун ажратиб берилган 200 минг гектарга қўшимча 1990-1993 йилларда 500 минг гектар ажратилди, торморқа хўжаликлари учун бўлиб берилди.

Демак, республикада ташкил қилинаётган, амалга оширилаётган ер муносабатлари умуман ижобий натижаларга эга.

Республика бозор муносабатларига ўтар экан, демак республикада кўп укладли бозор иқтисодиёти шакилланиши лозим. Бу муаммо доимо мамлакатимиз раҳбарияти диққат марказида бўлиб келмокда. Бу борада авваламбор, кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишнинг ҳуқуқий базаси ташкил этилди.

Кўп укладли бозор иқтисодиётининг муаммоларига бағишланган корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, монополия фаолиятини чегаралаш, очиқ иқтисодий зоналарни ташкил қилиш, корхоналар, акциядорлик жамиятлари, табиий монополия корхоналар, кооперативлар, деҳқон ва фермер хўжаликлари, кичик бизнес ва тадбиркорликни рағбатлантириш ва ҳоказо муаммолар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди.

Бу Қонунларни амалга ошириш мақсадида Республика Президентининг 20 тадан ортиқ Фармонлари, Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 80 дан ортиқ Қарорлари қабул қилинди.

Барпо этилган ҳуқуқий базага асосланиб республикада кўп укладли бозор иқтисодиёти шаклланди.

Корхона ва ташкилотларнинг 90 фоизи давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди.

Республика аҳолисининг 75 фоизи нодавлат социал-иқтисодий укладларда банд, бу укладлар республика ялпи маҳсулотининг 65 фоизини ишлаб чиқармокда.

Маълумки, республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти барпо этилмокда. Бозор муносабатларининг шаклланиши, ривожланиши аҳолининг турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки бу даврда нарх-наво кўтарилади ва ишсизлар сони кўпаяди.

Республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуриш, ривожлантириш ва республика аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш мақсадида республика иқтисодий ислоҳотларининг асосий тамойилларидан бири сифатида мамлакатда кучли социал сиёсатни амалга ошириш қабул қилинган.

Демак, кучли социал сиёсатнинг моҳияти, мазмуни амалга ошириш йўналишлари бўйича ҳам ҳуқуқий базани барпо этиш лозим эди. Бу муаммо ҳам республикада ўз вақтида кун тартибига қўйилди ва ечилди.

Кучли социал сиёсатнинг муаммолари-республика аҳолисининг меҳнат билан бандлиги, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш,

таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларини ривожлантириш, республика бюджет тизими, аҳоли саломатлиги, меҳнатини ҳимоя қилиш, солиқ сиёсати, аҳоли жамғармалари ҳимоясини кафолатлаш, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш, ногиронларни социал ҳимоялаш, кадрлар тайёрлаш ва бошқа муаммолар бўйича Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди.

Бу қонунларни амалга ошириш мақсадида Республика Президентининг 35 тадан ортиқ Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг 30 дан ошиқ Қарорлари қабул қилинди.

Барпо этилган ҳуқуқий базага асосланиб, республикада кўп қиррали кучли социал сиёсат амалга оширилмоқда, социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда ва республика иқтисодиёти имкониятларидан келиб чиққан ҳолда республика аҳолиси бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилинмоқда.

Маълумки, бозор иқтисодиётининг самарадорлиги унинг инфратузилмасига боғлиқ.

Инфратузилма – бу бозор муносабатлари шаклланишига, ривожланишига керакли шарт-шароитларни барпо этувчи соҳалар, ташкилот ва муассасалардир. Шу сабабли бозор иқтисодиётининг инфратузилмасини барпо этишнинг ҳуқуқий базасини ишлаб чиқиш ҳам республика раҳбариятининг диққат марказида бўлган.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг элементлари бўлмиш банк, молия, солиқ, суғурта, божхона органлари, биржалар, аудиторлик компаниялари, валюта бозори, депозитария тизими, қимматли қоғозлар бозори, товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси ва бошқа муаммолар бўйича Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди.

Бу қонунларни бажариш мақсадида 50 дан ошиқ Республика Президенти Фармонлари, 55 дан ошиқ Республика Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Қабул қилинган Қонун, Фармон ва Қарорларга биноан республикада бозор иқтисодиёти инфратузилмаси шаклланмоқда ва у миллий иқтисодиётнинг ривожланишига сўзсиз ижобий таъсир кўрсатмоқда. Лекин бу борада ҳали ечилмаган муаммолар кам эмас.

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базаси бозор муносабатларига мосланган янги бошқарув тизимни шакллантириш, ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва бошқа йўналишлар бўйича ҳам барпо этилган.

Шундай қилиб бозор муносабатларига ўтиш борасида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи йўналиши бўлиб ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш бўйича тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди ва улар республикада бозор муносабатлари шаклланишини жадаллаштиришда асосий омиллардан бири бўлмоқда.

И.А. Каримов таъкидлайдиларки: «Ислоҳ қилишнинг биринчи босқичида биз ҳуқуқий асосларни яратишда ўзимизга хос ёндашувларни, қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бўйича ўз механизмимизни вужудга келтирдик...

Ҳозирги вақтда ислоҳотлар жараёнини давлат – ҳуқуқий жиҳатдан бошқаришнинг яхлит тизими таркиб топди...

Ислоҳотлар жараёни ривожланиб ва чуқурлашиб борган сари, уларнинг ҳуқуқий негизи сайқалланиб ва такомиллашиб боради, қабул қилинган қонун ҳужжатларига ўз вақтида зарур ўзгартиришлар киритилади»[1].

Шундай қилиб:

Биринчидан, республикада бозор муносабатларига ўтиш борасидаги «ўзбек модели» ишлаб чиқиш, барпо этиш унинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқишдан бошланди, амалга оширилди.

Иккинчидан, иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий асосларини авваламбор ишлаб чиқиш «ўзбек модели»нинг тамойилларидан бири бўлмиш қонун устуворлигини таъминлашдан келиб чиқиб, у билан чамбарчас боғлиқ.

Учинчидан, «ўзбек модели»нинг ҳуқуқий асосларини авваламбор ишлаб чиқилиши республика иқтисодий ислоҳотларини илмий, қонуний ва ташкилий асосланганлигини таъминлайди.

Тўртинчидан, иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий асосларини ўз вақтида ишлаб чиқилганлиги республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг юқори самарадорлигини таъминлади.

3.3. Бозор муносабатларига мосланган бошқарув тизимини шакллантириш

Совет давридаги ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ҳаддан ташқари марказлаштирилган маъмурий бошқарув тизими ҳукмрон эди. Бу тизим мамлакатнинг социал-иқтисодий

---

[1] *Каримов И.А., Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида*, Тошкент, 1995 й., 32-33 бетлар

ривожланишининг аниқ бир даврларида – Совет ҳукуматининг биринчи йилларида, иккинчи жаҳон уруши, ундан кейинги йилларда мамлакат олдига қўйилган вазифаларни ечиш мақсадида моддий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишда ижобий натижалар берди.

Лекин 80-йиллардан бошлаб, бу тизимнинг салоҳияти тугай бошлади. Буни тубдан ўзгартириш мақсадида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда давлат аралашувини такомиллаштириш, бунинг учун тегишли чора-тадбирлар амалга оширилиши керак эди. Бу борада ишлаб чиқилган тадбирлар иқтисодий ҳаёт талабларига тўлиқ жавоб бермади, ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотлар комплекс равишда ва охиригача амалга оширилмади.

«Ўтиш даври муаммоларининг йиғиндиси ва хусусиятлари бир вақтнинг ўзида катор ғоят мураккаб ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал этишни тақозо қилади. Авваламбор, яккаҳокимлик тизимининг иллатларини зудлик билан тугатиш, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик услубларининг ва директив режалаштиришнинг салбий оқибатларини тугатиш, иқтисодий ва молиявий вазиятнинг барқарор бўлишини таъминлаш зарур» деб таъкидлайди И.А. Каримов[1].

Ижтимоий ишлаб чиқариш суръатлари йилдан-йилга пасайиб бориб, мамлакат халқ хўжалиги 1990 йилдан бошлаб иқтисодий инқирозга учради. Ўзбекистонда бу ҳолат 1991 йилдан бошлаб юз берди.

Амалиётдаги бу иқтисодий инқироз одатдаги қабул қилинган иқтисодий инқироздан тубдан фарқланарди. Маълумки, одатда иқтисодий инқироз – бу жамият эҳтиёжига нисбатан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришдир.

Иттифоқда 1990 йилда бошланган иқтисодий инқироз – бу жамият эҳтиёжига нисбатан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш эмас, уни акси бўлди. Мамлакатда ишлаб чиқариш орқага кета бошлади. 1990 йили 1989 йилга нисбатан, 1991 йили 1990 йилга нисбатан ва ҳоказо кам маҳсулот ишлаб чиқарилди. Бу жараёнга ҳам «иқтисодий инқироз» деб ном беришди.

Бундай вазият барпо бўлишининг асосий сабабларидан бири – бу давлатда шакллантирилган бошқарув тизимининг замон талабларига жавоб бермаслиги эди.

---

[1] Каримов И.А., Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли, Тошкент, 1993 й., 9 б.

Ўзбекистон мустақилликни кўлга киритиш билан, бозор муносабатларига ўтиш даврида янги бошқарув тизимини ишлаб чиқиб, уни амалга ошириши лозим эди. Бу муаммонинг мураккаблиги шундан иборат эдики:

Биринчидан, мамлакатда шаклланган ҳаддан ташқари марказлаштирилган бошқарув тизимини инкор қилиб, ундан воз кечиш керак эди.

Иккинчидан, бозор муносабатларига ўтиш учун иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда давлат асосий ислоҳотчи сифатида фаолият олиб борар экан, демак янги бошқарув тизимида ҳам иқтисодиётни ривожлантиришда давлат аралашуви аниқ бир шаклда сақланиши керак эди.

Учинчидан, демак илгариги бошқарув тизими асосан маъмурий методларга асосланган бўлса, янги шаклланадиган бошқарув тизими асосан иқтисодий методларга асосланган бўлиши керак эди.

Янги бошқарув тизими қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топиши керак эди:

– умумдавлат миқёсида;

– халқ хўжалигининг алоҳида тармоқлари миқёсида;

– алоҳида корхона ва ташкилотлар миқёсида.

Бу йўналишлар бўйича республикада керакли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Умумдавлат миқёсида

Бу борада республикада авваламбор, Президентлик тизими қабул қилинди.

Шуни таъкидлаш керакки, Ўзбекистон 15 та иттифоқдош республикалар таркибида биринчи бўлиб ўзига Президент сайлади.

1990 йил март ойида Республика Олий Советининг XII чи чақириғининг биринчи сессиясида Ўзбекистон ССР Президенти лавозими тасдиқланди ва бу лавозимга И.А. Каримов сайланди.

1991 йил декабрь ойида Республика иттифоқдош республикалар таркибида якка ҳолда альтернатив асосда бутун халқ овоз бериш йўли билан И.А. Каримов Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти қилиб сайланди.

Овоз бериш бюллетенида икки – Ислом Каримов ва Муҳаммад Солиҳ номзодлари кўрсатилган эди. Сайловда қатнашганлардан 86 фоизи ўз овозини И.А. Каримовга беришди.

Республикада Президентлик тизими ўзини оқлаяпти. И.А. Каримов республикада ҳам давлат ҳокимияти раҳбари, ҳам Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг раиси.

Шубҳа йўқки, И.А. Каримов бу вазифаларни керакли даражада бажармоқдалар.

Ўзбекистон Республикасининг 1992-йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциясига биноан республика Олий Советининг XI-сессиясида республика қонун чиқарувчи, қонунлар бажарилишини таъминловчи ва бошқарув органларининг функциялари аниқланди. Республика марказий ва маҳаллий ҳокимият органларининг функциялари конкретлаштирилди.

Марказлаштирилган режалаштириш бошқарув тизими хизматидаги маъмурий-буйруқбозлик органлари тугатилди ва улар ўрнига бозор муносабатлари талабларига мосланган иқтисодий органлар ташкил этилди.

Давлат планлаштириш қўмитаси тугатилиб, унинг ўрнига Давлат прогнозлаш ва статистика қўмитаси ташкил этилиб, унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар якунини баҳолаш ва уларни келгусида чуқурлаштириш учун тавсиялар тайёрлаш;

– балансланган ҳисоб-китобларга асосан макроиқтисодий мутаносибликларни, тармоқ ва минтақавий таркибий ўзгаришларни таҳлил қилиш;

– республика иқтисодиёти, унинг тармоқ, секторлари социал-иқтисодий ривожланишининг кўп вариантли ҳисоб-китобларини олиб бориш, республиканинг иқтисодий мустақиллигини таъминловчи йўлларни аниқлаш

Давлат прогнозлаш ва статистика қўмитаси келгусида Республика макроиқтисодиёт ва статистика вазирлигига айлантирилди ва унга асосан Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси ташкил этилди.

Давлат таъминот органи ўрнига ташкил этилган Ўзбекистон контрактсавдо органи ўрнига бозор муносабатларига мосланган Улгуржи ва биржа савдоси республика акциядорлар ассоциацияси ташкил этилди ва бу ассоциация олдига товар-ресурслар бозорида товар ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларни тенг ҳуқуқликда иштирок этишини таъминлаш вазифаси қўйилди.

Молиявий соҳада бошқарувни такомиллаштириш мақсадида Молия вазирлигини сақлаш билан бирга янгидан Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш республика Давлат қўмитаси ташкил этилди ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– «Яккаҳукмронлик фаолиятини чегаралаш тўғрисида»ги қонунга бўйсуниш устидан давлат назоратини олиб бориш;

– инсофсиз рақобатнинг олдини олиш чораларини, монополиядан чиқариш бўйича тармоқ ва минтақа дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

– товар ва молия бозорларида рақобат муҳитини ташкил қилиш мақсадида Давлат мол-мулк қўмитаси билан биргаликда ягона методологик йўлни ишлаб чиқиш;

– ассоциация ва концернларни ташкил қилиш ва улар фаолиятини тартибга солиш;

– рақобат сиёсатининг методологик базасини ривожлантириш, молия-саноат, холдинг компанияларини ташкил этишда яккаҳукмронликка қарши талабларга риоя қилиш устидан назорат олиб бориш;

– корхоналар – якка ҳукмронлар давлат реестрини олиб бориш;

– бошқарув органларнинг якка ҳукмронликка қарши қонунларга риоя қилмасдан қабул қилган қарорларини бекор қилиш;

– рақобат муҳитини яратиш ва тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш ва ҳоказо.

Республикада молия муносабатларини, молия тизими фаолиятини такомиллаштириш – бюджет тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш, бюджет тизими фаолиятида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши устидан назоратни кучайтириш ва барча даражадаги бюджет даромадлари ва харажатларини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида 2007 йил 28 февралида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 594-сонли «Давлат бюджетининг ғазна ижро тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди ва унга биноан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузурида Ғазначилик тизими ташкил қилиниб, унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– давлат бюджетининг касса ижросини таъминлаш;

– давлат бюджети маблағларини ягона ғазначилик ҳисоб рақамларида олиб бориш;

– бюджет ташкилотларига хизмат кўрсатишлар бўйича тузиладиган шартномаларнинг тўғри тузилганлиги устидан назорат олиб бориш ва бу шартномаларни рўйхатдан ўтказишни таъминлаш;

– тузилган шартномаларга нисбатан бажарилган ишлар бўйича тўлов интизоми устидан назоратни амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ғазначилик тизими фаолиятини ташкил қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ўзининг 2007 йил 20 мартидаги Қарори билан «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг ғазначилиги тўғрисида Низом» тасдикланди. Унда ғазначилик фаолиятининг умумий қоидалари, асосий вазифалари, функциялари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жавобгарлиги, ташкил этиш асослари кўрсатилди.

Алоҳида тармоқлар миқёсида

Қишлоқ хўжалигида бошқарувни такомиллаштириш мақсадида Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва сув хўжалиги вазирлиги бирлаштирилди ва Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ташкил этилди ва янги вазирлик олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– ерлар ҳосилдорлиги ва самарадорлигини ошириш мақсадида ягона стратегик сиёсатни шакллантириш ва уни амалга ошириш;

– қишлоқ хўжалигида ягона фан-техника ва технология сиёсатини амалга ошириш;

– қишлоқ ва сув хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини рационализация қилиш ва қишлоқ хўжалиги экинзорларини оптимал алмашлаб экиш тизимини татбиқ этиш;

– республика агросаноат мажмуи ҳолатини таҳлил этиб, унинг ривожланиш истиқболини аниқлаш;

– қишлоқ хўжалигини интенсивлаштирилишини таъминлаш;

– республика ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш устидан давлат ҳисоб ва назоратини амалга ошириш;

– илгари ўзлаштирилган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, янги ерларни суғориш ва қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда прогрессив методлардан фойдаланиш;

– республика сув ресурслари ва ирригация-мелиорация тизимларига бошқарувлик қилиш.

Республикадаги суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини эътиборга олиб, уни тубдан ўзгартириш замон талаби эканлигини тасдиклаб, республика ирригация ва мелиорация иншоотларини эксплуатация қилишни такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2007 йил 12 декабрда 256-сонли «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги ирригация ва дренаж миллий қўмитаси

фаолиятини ташкил қилиш тўғрисида» Қарор қабул қилди ва бу Қўмита олдига республикада сув ва ер ресурсларидан окилона фойдаланиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасида ягона иқтисодий ва илмий-техник сиёсатни амалга ошириш вазифаси қўйилди.

Илгари республикада солиқ ва солиққа тортиш билан Молия вазирлиги ҳузуридаги солиқ органлари шуғулланган, лекин халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш, кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш, солиқ ва солиққа тортиш муносабатларининг мураккаблашиши билан солиқ органлари молия органларидан олиниб, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ Қўмитаси ташкил этилди ва бу қўмитага қуйидаги вазифалар юклатилди:

– давлат бюджети ва бошқа фондларга жалб этиладиган солиқ ва тўловларнинг тўғри аниқланганлиги, уларнинг тўғри ва ўз вақтида тўланиши устидан назорат қилиш;

– солиқ тўловчиларни, солиққа тортиладиган объектларни тўлиқ ва ўз вақтида ҳисобга олиш ва фуқаролардан олинадиган солиқларни тўғри аниқлаш;

– Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини амалга оширишда қатнашиш;

– солиқлар ва тўловлардан бош тортганларни аниқлаш, қабул қилинган солиқ қонунларини бузганликлари тўғрисида юридик ва жисмоний шахсларга нисбатан материалларни тегишли текшириш – суд органларига топшириш.

Бир гуруҳ вазирликлар ўрнига бозор муносабатларига мосланган органлар барпо этилди. Озиқ-овқат вазирлиги ўрнига Давлат-акциядорлик концерни, Йўл алоқа вазирлиги ўрнига Давлат-акциядорлар компанияси, Нефть ва газ саноати вазирлиги ўрнига, Давлат-нефть ва газ саноат концерни, Маҳаллий саноат вазирлиги ўрнига Давлат-акциядорлар корпорацияси, Пахта тозалаш саноати вазирлиги ўрнига Пахта бўйича Давлат-акциядорлар концерни, Қурилиш материаллари саноати вазирлиги ўрнига Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш бўйича давлат концерни ташкил этилди.

Социал таъминот вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълим вазирлиги сақланиб қолинди.

Бошқарув органларининг самарали фаолияти назорат органларининг фаолияти билан боғлиқ бўлганлиги сабабли республикада янги назорат органлар тизимини ташкил қилишга ҳам тегишли эътибор ажратилди.

1998 йили Республика Президентининг «Текширишларни тартибга солиш ва текширувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштиришни такомиллаштириш тўғрисида» Фармони қабул қилинди. Бу Фармонга биноан республикада ўтказилаётган текширувларни тартибга солиш, текширувчи органлар томонидан хўжалик субъектларининг фаолиятига асоссиз аралашувларга йўл қўймаслик мақсадида хўжалик субъектларининг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириш ва назорат қилиш ишлари устидан мувофиқлаштириш Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитасига юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг шу йили қабул қилинган Фармойишига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти аппаратида назорат Инспекцияси ташкил этилди ва бу инспекция ўз таркибига қуйидагиларни олди:

Ўзбекистон Республикаси Президент Маҳкамаси назорат инспекцияси:

Қорақолпоғистон Республикаси Жуқори Кенгес раиси ҳузуридаги назорат инспекцияси;

Республика шаҳарлари, туманлари аппаратларининг назорат инспекциялари.

Назорат инспекциялари олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан ҳаракатчан назорат ташкил қилиб, улар томонидан бажарув интизомига риоя қилишни назорат қилиш;

– фуқаролар томонидан республикада қабул қилинган қонун, қарор. Президент фармойишларининг бажарилиши тўғрисидаги тушган ариза ва хатларни текшириш;

– бозор муносабатлари механизмларини амалга ошириш, корхоналар манфаатларини ҳимоя қилиш, хорижий инвестицияларни республикага жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўналишлари бўйича таклифларни ишлаб чиқиш.

Республика иқтисодий ислоҳотларини келгусида чуқурлаштириш ва янги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида республика кенг фан жамоасини жалб қилиш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва хорижий инвестициялар бўйича идоралараро Кенгаш ташкил этилди ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қуйилди:

– республика социал-иқтисодий ривожланишининг ягона стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш;

– иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштиришга йўналтирилган таклифларни ишлаб чиқиш;

– республикада иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш мақсадида конкрет модель ва дастурларни тайёрлаш;

– тадбиркорликни ривожлантириш ҳолатини таҳлил қилиш;

– хорижий инвесторларни актив жалб қилиш мақсадида тегишли чора-тадбирларни аниқлаш.

Кўриниб турибдики, республикада иқтисодиётга умуман, унинг алоҳида тармоқларига бошқарувлик такомиллашиб бормоқда. Шу билан бирга алоҳида корхона ва ташкилотларга нисбатан ҳам тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда ва улар қуйидаги йўналишларда ўтказилмоқда:

– корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва уларга нисбатан давлат раҳбарлигини пасайтириш;

– давлат корхона ва ташкилотларини хусусийлаштириш, уларни бошқа мулк шаклларига айлантириш, иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш;

– нарх-наво сиёсатини эркинлаштириш, нархларни асосан ўзаро шартномаларга, таклиф ва талаб нисбатига асосан аниқлаш;

– маҳсулот ишлаб чиқаришга давлат буюртмаларини қисқартириб бориш;

– моддий-хом ашё ресурсларини давлат лимитларига асосан эмас, шартномаларга асосланиб таксимлаш;

– корхона ва ташкилотлар фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлашни камайтира бориб, уларни ўзини-ўзи оқлаш, ўзини-ўзи молиялаштириш учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш.

Шундай қилиб:

Биринчидан, республика халқ хўжалигини, иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишнинг асосий шарт-шароитларидан бири бўлган янги бошқарув тизимни шакллантиришга республикада зарур бўлган тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу муносабат билан Республика Президенти И.А. Каримов таъкидлайдиларки: «Иқтисодиётнинг бошқарув тизими тубдан ўзгартирилди. Тармоқ вазирликлари тугатилиб, ишлаб чиқариш тармоқлари ва соҳаларини бошқаришнинг бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритиш талабларига кўпроқ мос келадиган янги тизими ташкил этилди»[1].

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 8-жилд. Тошкент, 2000 й., 363 б.

Иккинчидан, амалга оширилаётган чора-тадбирлар бошқарув тизимнинг ҳамма йўналишларини ўз таркибига қамраб олмоқда. Бу чора-тадбирлар умуман халқ хўжалиги, мамлакат иқтисодиёти, иқтисодиётнинг алоҳида тармоқ ва соҳалари миқёсида ва алоҳида корхона ва ташкилотларга нисбатан амалга оширилмоқда.

Учинчидан, республикада давлат асосий ислоҳотчи экан, янги бошқарув тизимини шакллантиришда бозор муносабатларига эркинлик бериш, давлат томонидан иқтисодиётни ривожлантиришда давлатнинг аралашув сақланиб қолмоқда ва бу аралашуви доимо такомиллашиб бормоқда.

Тўртинчидан, республикада социал йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиёти аста-секин, босқичма-босқич шаклланар экан, республиканинг социал-иқтисодий ривожланишида қабул қилинган бошқарув тизимининг принциплари, амалга оширилиш йўналишлари, бошқарув органларнинг таркибий тузилиши янги мавжуд бўлаётган талабларга жавобан ўзгартирилиб бормоқда.

Бешинчидан, шаклланаётган янги бошқарув тизими республика социал-иқтисодий тараққиётининг асосий омилларидан бирига айланмоқда ва республикада халқ хўжалиги барқарорлигини сақлаб қолиш ва республика иқтисодиёти ривожлантирилишини таъминлашда асосий шарт-шароитга айланмоқда.

Олтинчидан, лекин бозор муносабатларига мосланган янги бошқарув тизим республикада ҳали тўлиқ шаклланган йўқ. Бу борада режалаштирилган чора-тадбирлар ҳамма вақт, ҳамма жойда ҳам самарали даражада амалга оширилмаяпти.

Бу камчиликларнинг борлигини таъкидлаб, уларни бартараф этиш мақсадида И.А. Каримов шундай дейдилар:

«Келинг, мавжуд бошқарув тизимининг нуқсон ва иллатларини танқидий нуқтаи назардан кўриб чиқиб, баҳолайлик.

Аввало, кейинги йилларда қатор соҳа вазирликлари турли хўжалик бирлашмаларига, яъни корпорациялар, уюшмалар, компанияларга айлантирилганига қарамай, уларнинг моҳияти, иш усуллари амалда деярли ўзгаришсиз қолмоқда.»[1]

Бу борадаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида И.А. Каримов қуйидаги муаммоларни ечиш зарурлигини ва бунинг учун тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш йўлларини кўрсатиб бердилар:

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 11-жилд. Тошкент, 2003 й. 304 бет

– Бошқарув органлари, бошқарув тизими бўйича ҳукумат томондан қабул қилинган қонун ва қарорларнинг ҳамма жойларда ижросини таъминлаш.

– Бозор муносабатларининг талабларига биноан хўжалик субъектларининг иқтисодий эркинлигини кенгайтириш мақсадида давлат, ҳукумат органлари томонидан уларнинг ишлаб чиқариш, молиявий фаолиятига асоссиз аралашувини бартараф этиш.

– Бошқарувни ўта марказлаштириш тамойилидан воз кечиб, айрим вазифаларни бошқарувнинг ҳудудий бўғинларига кенг кўламда ўтказиш.

– Замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этиш, кераксиз ҳисоботларни ва қоғозбозликни қисқартириш асосида давлат бошқарув тизимини модернизация қилиш.

– Бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда айрим идоравий, тармоқ ва ҳудудий бошқарув тузилмаларини қайта тузиш, бирлаштириш, қисқартириш ва тугатиш асосида иқтисодиётнинг бошқарув тизилмалари самарадорлигини ошириш.

«Ўзбек модели»ни амалга ошириш йўналишларидан бири бўлмиш бозор муносабатларига мосланган бошқарув тизимини шакллантириш республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этишда катта аҳамиятга эга.

Шакллантирилаётган янги бошқарув тизими иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» тамойилларини амалга оширишда тегишли имкониятлар, шарт-шароитларни барпо этди ва натижада республика иқтисодий ислоҳотлари самарали амалга оширилмоқда.

Янги бошқарув тизими айниқса давлатнинг асосий ислоҳотчи функциясини амалга оширишда ва умуман республикада янги жамиятни, янги социал-иқтисодий тизимни шакллантиришда давлатнинг тутган ўрнини кучайтирди ва бу вазият республика иқтисодиётининг юқори суръатларда тараққий этишини таъминламоқда.

Демак, республиканинг келгусидаги тараққиётида иқтисодий ислоҳотларнинг чуқурлаштирилишида республикада ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган янги бошқарув тизимини ҳам такомиллаштириб бориш – замон талаби.

3.4. Кучли социал сиёсатни амалга ошириш

Маълумки, 20-асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, 21-асрнинг бошланишида жаҳон ишлаб чиқариши, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви билан ҳамма мамлакатларда иқтисодиётнинг ри-

вожланиши социал йўналтирилган шаклда амалга оширилмоқда. Тасодиф эмаски, Бирлашган миллатлар ташкилоти жаҳон миқёсида аҳолининг турмуш даражасини кўтариш, ишсизликка, қашшоқликка қарши кураш бўйича кенг миқёсда чора-тадбирларни амалга оширмоқда ва алоҳида мамлакатлардан бу муаммоларни ечишни талаб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ҳам бу социал-иқтисодий тараққиёт йўналиши қабул қилинди ва бу борада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш, республикада бозор иқтисодиётини шакллантиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири-бу республикада кучли социал сиёсатни амалга оширишдан иборат.

И.А. Каримов таъкидлаган эдиларки: «Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос бўлган энг муҳим қоидалардан бири бозор иқтисодиётига ўтишнинг барча босқичларида олдиндан кучли ижтимоий сиёсатни ўтказишдир. Қолган барча қоидалар ижтимоий вазифаларни ҳал этишда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида қатъий кафолатни вужудга келтиришга бўйсундирилган».[1]

Юқорида таъкидланганидек, республикада кучли социал сиёсатни амалга ошириш мақсадида 15 дан ортиқ республика Қонунлари, 25 дан ортиқ Президент Фармонлари ва 20 дан ортиқ Республика Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Қабул қилинган қонунлар ногиронларни ҳимоя қилиш, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш, давлат томонидан фуқароларни пенсия билан таъминлаш, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш, фуқароларнинг сиҳат-саломатлигини ҳимоя қилиш, таълим, кадрлар тайёрлаш, аҳолини меҳнат билан бандлиги, бюджет тизими, уй-жой тўғрисида давлат сиёсати, меҳнатни ҳимоя қилиш, аёлларга қўшимча имтиёзлар, аҳоли жамғармалари ҳимоясини кафолатлаш ва бошқа муаммоларга бағишланган эди.

Қабул қилинган Президент Фармонларида солиқ сиёсатини такомиллаштириш, иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендияни ошириш, томорқа хўжаликларини ривожлантириш, ўқитувчилар меҳнатини рағбатлантириш ва бошқа муаммолар ўз ифодасини топган.

Вазирлар Маҳкамасининг Қарорларида коммунал хўжалик хизматлари, ўқитувчиларни рағбатлантириш, аҳолининг сиҳат-саломатлиги, республика истеъмол моллар бозорини ҳимоя қилиш,

---

[1] И.А. Каримов. Асарлар тўплами. 1-жилд. 1996 й. Тошкент. 322 б.

нарх-навони эркинлаштириш, аҳоли даромадларини индексация қилиш, болали оилаларни ҳимоя қилиш, иш ҳақини кўтариш, томорқа хўжаликларини ривожлантириш, солиқ сиёсатини такомиллаштириш, пенсия фонди, савдо-сотиқ тизимини ривожлантириш, кам таъминланган оилаларга ёрдам бериш ва бошқа муаммолар ўз ечимини топган.

Республикада амалга оширилаётган кучли социал сиёсат тегишли мазмунга ва алоҳида хусусиятларга эга.

Кучли социал сиёсат давлат сиёсати бўлиб, у давлат томонидан билвосита ва бевосита йўналишларда амалга оширилмоқда.

Давлатнинг билвосита чора-тадбирлари қуйидагилар:

– мамлакатда социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш;

– халқ хўжалиги, макроиқтисодиёт, унинг социал соҳаларини ривожлантириш;

– республика истеъмол моллари бозорини ҳимоя қилиш;

– меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолини оптимал даражада иш жойлари билан таъминлаш.

Давлатнинг бу борада бевосита чора-тадбирлари қуйидагилар:

– истеъмол товар, молларга нарх-навонинг кўтарилиши билан аҳоли даромадларин, жамғармаларин, иш ҳаки, пенсия, нафақа ва стипендиясини индексация қилиб туриш;

– қишлоқ жойларда томорқа хўжаликларини ривожлантириш учун тегишли ер ресурсларини ажратиб, бўлиб бериш;

– кам таъминланган, болали оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш;

– мактаб болаларига кийим-кечак, ўқув қуролларини бериш ва уларни текин овкатлантириш;

– қарияларни пенсия, нафақа ва бошқа моддий ёрдамлар билан таъминлаш;

– меҳнаткашлар-жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкасини камайтириш.

Кўриниб турибдики, республикада қабул қилинган кучли социал сиёсат кўп қиррали ва мураккаб жараён бўлиб, у республикага тааллуқли шарт-шароитларда амалга оширилмоқда. Бу республика аҳолисининг ҳар йили 1,2-1,5 фоизга кўпайиб туриши, аҳоли таркибида 16 ёшгача бўлганлар 55 фоизни ташкил қилиши, республика аҳолисининг 49,0 фоизининг қишлоқ жойларда яшаши кабилардир.

Республика кучли социал сиёсати босқичма-босқич амалга оширилиб, унинг йўналтирилганлиги, мазмуни такомиллашиб бормоқда.

Умуман аҳолини социал таъминлаш билан бирга аҳолининг кам таъминланган қатламларига кенгроқ эътибор берилмоқда, умумий қўллаб-қувватлашдан ташқари давлат томонидан кам таъминланган оилаларни социал ҳимояси кафолатланмоқда.

Бозор муносабатлари хусусиятларини эътиборга олган ҳолда республика аҳолисини, меҳнаткашларни давлат дотация ва субсидия тизимларидан воз кечиб, кўпроқ тадбиркорликдан даромад топишга йўналтирилмоқда.

Юқорида кўрсатилган йўналишлар бўйича республикада кучли социал сиёсат амалга оширилмоқда ва бу жараён республикада бозор иқтисодиёти шаклланишини тезлаштирмоқда, ундан ташқари иқтисодиётнинг янада ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий омиллардан бирига айланмоқда.

Бу борада авваламбор, республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда. Бунинг учун республикада халқ хўжалиги, макроиқтисодиёт структураси-таркиби тубдан ўзгартирилмоқда.

Бу таркибий ўзгариш қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқлар ёки моддий ишлаб чиқариш тармоқлари ва хизмат кўрсатувчи тармоқлар ёки номоддий ишлаб чиқариш соҳалари ўртасидаги нисбатни ўзгартириш. Бу нисбат илгари 70:30 бўлган бўлса, ҳозирги вақтда 60:40 ни ташкил этмоқда;

– ишлаб чиқарувчи тармоқлар таркибида бевосита маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқлар ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларни қайта ишлаб чиқарувчи тармоқлар ўртасидаги нисбатни ўзгартириш. Мустақиллик даврида қайта ишлаб чиқарувчи тармоқлар улуши ошиб бормоқда;

– ишлаб чиқарувчи тармоқлараро нисбатнинг ўзгариши. Мустақиллик даврида устувор тармоқларнинг экспортга йўналтирилган тармоқлари улуши ошиб бормоқда;

– шуни таъкидлаш керакки, республикада бозор муносабатларига ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамасдан Ўзбекистон Республикасида социал соҳалар ривожланишининг пасайишига йўл қўйилмади, уларни ривожлантириш давом эттирилди.

Бу ўзгаришлар ўз навбатида республикада социал тармоқларни юқори суръатда ривожлантириш ва республика аҳолисини социал ҳимоя қилиш учун имконият бермоқда.

Маълумки, макроиқтисодиётнинг социал соҳалари таркибига халқ таълими, соғлиқни сақлаш, социал таъминот, уй-жой хўжалиги, фан, спорт ва бошқа соҳалар киради.

Халқ таълими соҳаси хоҳлаган жамиятнинг тараққиёт негизи ҳисобланади. Шу сабабли халқ таълими соҳасини ривожлантиришга республика мустақиллиги даврида катта эътибор берилмоқда.

Социал сиёсатнинг асосий йўналишларидан бири бўлган халқ таълими соҳасида кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Республикада бозор муносабатларининг, иқтисодий инқирознинг қийинчиликларига қарамасдан таълим соҳаси тўхтовсиз ривожланиб борган. Бу ривожланиш умуман ҳам миқдоран, ҳам мазмунан, ҳам таркибий такомиллашиб борган.

Бозор муносабатларининг талабларига мосланган ҳолда ҳунар-техника ва ўрта махсус билим юртлари шаклини ўзгартириб, касб-ҳунар коллежлари ва махсус академик лицейлар ташкил этилмоқда.

Кўриниб турибдики, республикада кучли социал сиёсатни амалга оширишда таълим соҳасининг ривожланиши алоҳида аҳамиятга эга. Лекин бу борада ечилмаган муаммолар мавжуд. Бу мактабгача тарбия муассасаларининг ривожланиш ҳолати.

Республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти шакллантирилар экан, республикада мактабгача тарбия муассасаларини ривожлантириш республика раҳбариятининг диққат марказига кўтарилиб, уларнинг ривожланиш суръатларини тубдан кўтариш лозим.

Кучли социал сиёсатнинг яна бир асосий йўналиши бўлиб соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантириш ҳисобланади.

Соғлиқни сақлаш соҳасини бозор муносабатлари шароитида ташкил этиш ва уни ривожлантириш мақсадида республикада тегишли меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Булар – «Фуқаролар сиҳат-саломатлигини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги, «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, «Республикада дори-дармонларни сотишни тартибга солиш тўғрисида»ги, «Аёллар ва ёш авлод сиҳат-саломатлигини кучайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, «Социал заиф аҳоли қатламларини қўллаб-қувватлаш манзилли

дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Республика Президенти Фармонлари ва «Республика соғлиқни сақлаш тизимини илмий техника потенциалини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, «Даволаш-профилактика муассасаларни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги, «Дори-дармон ва тиббий товарларни сотишни тартибга солиш тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимида бошқарувни такомиллаштириш тўғрисида»ги, «Соғлом авлод» давлат дастури тўғрисида»ги, «Сиҳат-саломатлик тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидир.

Республика соғлиқни сақлаш тизимини янги шароитда ташкил қилиш ва уни ривожлантиришга йўналтирилган давлат чора-тадбирлари ҳам билвосита, ҳам бевосита йўллар билан амалга оширилмоқда.

Билвосита йўл билан республика аҳолиси сиҳат-саломатлигига умуман таъсир кўрсатувчи шарт-шароитларни, яъни аҳоли даромадларини кўтариб туриш, уларни индексация қилиб туриш, меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолини иш жойлари билан таъминлаш, болалик ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш ва бошқа тадбирларни амалга оширишда ўз ифодасини топмоқда.

Шу билан бирга давлат томонидан бевосита йўл билан кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, шошилинч ёрдам кўрсатиш марказларини ташкил қилиш, бола кўришни истаган аёлларни текширувдан ўтказиш, 3000 та қишлоқ тиббий пунктларни ташкил қилиш, қўшимча касалхона, поликлиникалар қуриш, тиббий муассасаларининг моддий базасини кучайтириш, соғлиқни сақлашга ажратилган маблағларни кўлайтириб туриш, шу мақсадда ҳар хил манбалардан фойдаланиш ва ҳоказо.

Республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти шаклланар экан, келгусида таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларига янада кўпроқ эътибор ажратилиши лозим.

Кучли социал сиёсатнинг яна бир йўналиши бўлиб республика истеъмол моллар бозорини ҳимоя қилиш ҳисобланади.

Маълумки, Ўзбекистоннинг социал-иқтисодий ривожланиш даражаси ва унинг ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминланганлиги бошқа қўшни республикаларга нисбатан юқори эди. Табиийки бу шароитда иттифоқ тўзиб кетиши билан Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётган саноат товарлари, озиқ-овқат маҳсулотларига

шаклланаётган нарх-наволар бошқа республикалардаги нархларга нисбатан 25-30 фоизга пастроқ бўлган.

Натижада Ўзбекистонга қадрсизланаётган рублнинг кенг миқёсда миграцияси бошланди. Бир чамадон пул келиб, республикадан бир вагон товар ва маҳсулотлар чиқиб кета бошлади.

Республика истеъмол товарлар, моллар бозорини ҳимоя қилиш объектив заруриятга айланди ва пайдо бўлган вазият керакли чора-тадбирларни амалга оширишни талаб этди.

Акс ҳолда, республикада товар ва молларга бўлган танқислик янада кучайиб, нарх-наволарнинг кўтарилишига, демак, республика аҳолиси турмуш даражасининг пасайишига олиб келиши мумкин эди.

Бу вазиятни эътиборга олиб республикада керакли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Авваламбор, бу борада республикада истеъмол товар ва моллар бозорини ҳимоя қилиш ҳуқуқий базаси ташкил этилди. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бир қатор Қарорлар қабул қилди. Булар:

– 1992 йилда: кабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси истеъмол бозорини ҳимоя қилиш тўғрисида», «Истеъмол товарларни купонлар бўйича сотиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида», «Республика истеъмол бозорини ҳимоя қилишни ва пул муомаласини кучайтириш тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси территориясида сўм-купонни параллел ҳолда тўлов воситаси сифатида муомалага киритиш тўғрисида». «Нақд пул муомаласини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» ва бошқа катор қарорлар шулар жумласидандир.

Кўриниб турибдики, республика истеъмол товар ва моллар бозорини ҳимоя қилиш ҳар томонлама ўйлаб ишлаб чиқилган жараён бўлиб, унинг объектив зарурлиги ҳар томонлама тасдиқланди ва бу жараён амалга оширилди.

Чора-тадбирларнинг амалга оширилиши қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топди:

– божхона назоратини ташкил этиш ва республикадан ташқарига олиб чиқилаётган товар ва маҳсулотларга божхона пошлинасини киритиш;

– товар ва маҳсулотларни республикадан ташқарига олиб чиқиб кетиш жараёнини назорат остига олиб, чегаралаш;

– республика истеъмол бозорида сотиб олинаётган товар ва маҳсулотларнинг кўпчилигига талон ва купон тизимларини ўрна-

тиш. Демак, сотиб олувчиларда кадрсизланаётган рубль пуллари бўлсада, улар талон ва купонсиз бу товар, махсулотларни сотиб олиш ва республикадан олиб чиқиб кетиш имкониятига эга бўлмайдилар. Талон ва купонлар фақат республика фуқаролари ўртасида давлат назорати остида тарқатилди: купон тизими 1992 йил 10 январдан амалиётга киритилиб, 1992-1993 йилларда фойдаланилди.

Лекин Ўзбекистонда истеъмол товар, моллар бозорини ҳимоя қилиш мақсадида, кадрсизланаётган, кенг миқёсда республикага йўналтирилаётган рублнинг муомалада бўлиши чегараланди ва 1994 йил 1 январдан бошлаб 1961-1992 йилларда чиқарилган рубль сифатидаги пуллар умуман пул муомаласидан чиқарилди

Бу амалга оширилган чора-тадбирлар шубҳасиз республика истеъмол товар ва моллар бозорини ҳимоя қилиш имкониятини берди ва республика аҳолисини социал ҳимоя қилишда асосий омиллардан бири бўлди.

Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳамма босқичларида меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолини иш жойлар билан таъминлаш энг долзарб муаммолардан бири бўлган ва шундай бўлаверади.

Айниқса, бу муаммонинг моҳияти бир жамиятдан иккинчи жамиятга ўтиш даврида, масалан, режалаштириш социал-иқтисодий тизимдан бозор муносабатларига ўтиш даврида ошиб боради, уни ечилиш жараёни мураккаблашади. Чунки:

Масалан, Ўзбекистон учун Иттифок тарқатилиши билан республика, корхоналараро иқтисодий алоқалар бузилди, натижада корхоналарда махсулот ишлаб чиқариш ҳажми камайди, корхоналарда банд ходимларнинг бир қисми ишдан бўшатилди.

Бозор муносабатлари рақобатга асосланган бўлиб, бозор муносабатларининг шаклланишида рақобат талабларига чидай олмаган корхоналар банкротга учрайди, демак яна ходимлар ишсизликка учрайди.

Бозор муносабатлари рақобатга асосланган экан, рақобат талабларига жавоб бериш мақсадида корхоналарда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш такомиллаштирилади, ишлаб чиқаришга механизация ва автоматизация, компьютеризация киритилади, натижада яна ишлаб чиқаришда банд ходимларнинг бир қисми ортиқча бўлиб қисқартирилади.

Режалаштирилган социал-иқтисодий тизимдан бозор муносабатларига ўтишда ҳамма корхона, ташкилотлар бозор муносабатлари талабларига ўз вақтида мослаша олмайди, бозор муноса-

батларини тушунган, уларни батафсил ўзлаштирган менежментлар-бошқарувчи ходимлар етишмайди ва натижада бу корхоналар ҳам банкротга учраши мумкин, пировардида яна ишсизлар таркиби кенгаяди.

Бу вазиятни ўз вақтида тушунган республика раҳбарияти республика мустақиллигининг биринчи кунлариданоқ республика аҳолисининг бандлик муаммосига кўп эътибор бериб келмоқда.

Бу муаммони ечиш йўналишларини аниқлаш мақсадида «Аҳоли бандлиги тўғрисида» Республика Қонуни қабул қилинди, у қайтадан кўриб чиқилди, «Меҳнатни ҳимоя қилиш тўғрисида» Республика Қонуни қабул қилинди.

Республикада кучли социал сиёсатни амалга ошириш мақсадида республикада мавжуд меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолини иш жойлари билан таъминлаш муаммоси қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– Халқ хўжалигида ташкил этилган иш жойларини ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамасдан сақлаб қолиш.

Шу мақсадда 1990-1995 йилларда, яъни иқтисодий инқироз даврида Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг ҳаддан ташқари орқага кетишига, пасайиб кетишига йўл қўйилмади. 1990-1995 йилларда Ўзбекистон Республикасида ялпи ички маҳсулотнинг камайиши 19 фоизни ташкил этди. Шу даврда бошқа ҳамдўстлик мамлакатларда ялпи ички маҳсулотнинг камайиши 35-55 фоизни ташкил этган. Демак, бошқа ҳамдўстлик мамлакатларида ишлаб чиқаришнинг камайиши Ўзбекистон Республикасига нисбатан 2-3 маротаба юқори бўлган.

Бу ҳолат Ўзбекистон Республикасида аҳоли бандлиги муаммосини ечишда катта аҳамиятга эга бўлган.

– ўтиш даврининг, бошланғич йилларидаги иқтисодий даврнинг қийинчиликларига қарамасдан республикада ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш масалалари республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келди.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида халқ хўжалигининг асосий тармоқлари бўлмиш қурилиш, энергетика, енгил ва озиқ-овқат саноатлари орқага кетмасдан, аксинча ўз ривожланишини давом эттирди.

Маълумки, республикада меҳнат ресурслари ҳар йили 1,2-1,5 фоизга кўпайиб бормоқда. Бу ҳолат аҳолини меҳнат билан бандлик муаммосини янада мураккаблаштирмоқда. Шу сабабли республи-

када янги иш жойлари барпо этиш республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келмокда.

Маълумки, жамият ҳаётида қандайдир муаммо пайдо бўлса у ўрганилади ва уни ечиш механизми, йўналишлари аниқланади. Бу ҳодиса аҳоли бандлиги муаммосига ҳам тааллуқли эди. Бу муаммони қабул қилиб уни ечиш мақсадида республикада меҳнат биржалари ташкил этилди. Меҳнат биржалари республиканинг ҳамма минтақаларида ташкил этилиб, улар орқали иш кидирётганлар рўйхатга олиниб, иш билан таъминланмоқдалар. Бунинг учун меҳнат биржалари республикада меҳнат ресурсларига эҳтиёжи бор корхона ва ташкилотлар билан доимий алоқада бўлмоқдалар.

Агарда ишсизларнинг рўйхатдан ўткандан сўнг 10 кун орасида бандлик органлари уларга иш жойларини топиб бера олмаса, махсус комиссия уларга ишсизликдан нафақа белгилайди ва бу нафақа рўйхатга ўтилган кундан ярим йил мобайнида берилади.

Республика аҳолисини меҳнат билан бандлигини таъминлаш имкониятларидан бири бўлиб меҳнат ресурсларини республикадан ташқарига экспорт қилиш ҳисобланиши лозим. Лекин республика бу имкониятдан ҳали тўлиқ фойдаланаётгани йўқ.

Республика аҳолисини социал ҳимоя килиш мақсадида уни меҳнат билан бандлигини таъминлаш борасида республикада амалга оширилаётган чора-тадбирлардан бири – бу республикада кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришдир. Барпо этилаётган янги иш жойларининг 70-80 фоизи шу соҳада амалга оширилмоқда.

Лекин республикада меҳнат билан умумий бандлик ҳали керакли даражага кўтарилганлиги йўқ.

Маълумки, республикада меҳнат билан умумий бандлик 1990 йили 73 фоизни ташкил этган. Мустакиллик даврида бу кўрсаткич 75 фоизгача кўтарилди, лекин бу даража кейинги йилларда пасайди.

1991 йили республикада ишлаб чиқилган дастурга биноан умумий меҳнат билан бандлик даражаси 85 фоизга кўтарилиши керак. Бу масала демак, ҳозирча ечилгани йўқ. Лекин керакли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республикада амалга оширилаётган кучли социал сиёсат йўналишларидан яна бири бўлиб республикада бозор муносабатларига мосланган нарх-наво сиёсатини шакллантириш ва аҳоли даромадларини индексация қилиш ҳисобланади.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида нарх-наво сиёсатини такомиллаштириш бу табиий ҳолат. Бу вазият бутун собиқ социалистик мамлакатларнинг, собиқ иттифоқдош республикаларнинг бозор муносабатларига ўтиш борасидаги тажрибасида тасдиқланди. Чунки режалаштирилган тизимдан бозор иқтисодига ўтиш муносабати билан нарх-наво сиёсатини ташкил этишнинг назарий, объектив асослари тубдан ўзгаради. Илгари нарх-наво давлат томонидан маъмурий аниқланадиган бўлса, бозор муносабатлари даврида нарх-наво талаб ва таклиф ўртасидаги нисбатга асосланади.

Ундан ташқари, бу ҳам собиқ социалистик мамлакатлар, собиқ иттифоқ республикалари фаолиятида тасдиқландики, бозор муносабатларига ўтиш даврида нарх-наво истеъмол товар, молларга кўтарилади ва бу ҳолат аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатади.

Демак, бозор муносабатларига ўтиш даврида бозор муносабатларининг талабларига жавоб берадиган, уларга мосланган нарх-наво сиёсатини шакллантириш ва шу билан бирга нарх-наво жараёнининг салбий таъсиридан аҳолини ҳимоя қилиш зарурияти келиб чиқади.

Бу муаммо Ўзбекистон Республикасида ўз ифодасини топди ва у керакли даражада ечилди.

Бу муаммонинг ечилиши Ўзбекистон Республикасида икки йўналишда амалга оширилди.

Биринчидан, бозор муносабатларига мосланган нарх-наво сиёсати шакллантирилди.

Иккинчидан, истеъмол товар, молларга нарх-наволарнинг кўтарилишини республика аҳолиси турмуши даражасига салбий таъсирининг олдини олиш мақсадида республика аҳолиси даромадларини – иш ҳақи, жамғарма, пенсия, нафақа, стипендиялар индексация қилинмоқда.

Республикада нарх-навони эркинлаштириш, бозор муносабатларига мосланган нарх-наво сиёсати революцион йўл – «шоковая терапия» йўли билан эмас, эволюцион йўл билан, аста-секин, босқичма-босқич шакллантирилди.

Давлат томонидан тасдиқланадиган, режалаштириладиган нарх-наволардан эркин, шартнома асосларида аниқланадиган нарх-наволарга ўтиш республикада бир вақтда, бир кунда эмас, аста-секин 3-4 йил мобайнида амалга оширилди.

Бозор муносабатларининг талабларидан келиб чиқиб ишлаб чиқариладиган маҳсулотларга, кўрсатиладиган хизматларнинг асосий қисмига шартнома асосида аниқланадиган нарх-наволар шакллантирилмоқда

Маълумки, хорижий ривожланган мамлакатларда истеъмол, товар, молларга шаклланадиган нарх-наволардан 10-20 фоизи давлат томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикасида унинг иқтисодий-ташкилий хусусиятларини эътиборга олиб истеъмол товар, молларнинг асосий қисмига эркин ва шартнома нархлари шакллантирилган.

Ҳозирги пайтда давлат томонидан тасдиқланадиган нархлар фақат бир гурух дори-дармонларга, бир гурух истеъмол товарларига, коммунал хизматларга, пахта ва дон маҳсулотлари бўйича давлат буюртмаси ҳажмида сақланиб қолган.

Лекин республикада шаклланаётган бозор муносабатларини эътиборга олиб алоҳида тармоқ маҳсулотларига шаклланаётган нархларни давлат томонидан тартибга солиш амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига биноан дори-дармонлар бўйича аниқланадиган устамалар улгуржи савдо бўйича 25 фоиздан, чакана савдо бўйича 30 фоиздан ошиқ бўлмаслиги тасдиқланди.

Республика аҳолиси даромадларини индексация қилиш масаласига ўтсак, бу борада давлат томонидан керакли чора-тадбирлар бир неча йўналишларда амалга оширилди.

Авваламбор, бу республика аҳолисини омонат касса, банклардаги ва давлат суғуртасидаги жамғармаларини индексация қилиш.

Маълумки, республика аҳолисининг жамғармалари омонат кассаларда, банкларда ва давлат суғурта полисларида сақланар эди ва улар давлат томонидан халқ хўжалигини ривожлантириш учун фойдаланиларди. Лекин бу жамғармалар нарх-навонинг эркинлаштирилиши, инфляциянинг юқори суръатларда бўлганлиги сабабли қадрсизлана бошлади. Шу сабабли бу борада аҳолини қўллаб-қувватлаш зарурияти келиб чикди.

Бу муаммони ечиш мақсадида 1995 йили 20 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Аҳолининг омонат ва давлат суғуртасидаги пул маблағларини индексация қилиш тўғрисида» Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан:

– 1992 йил 1 январга шаклланган ва 1 январь 1996 йилгача ҳаракатда бўлган аҳоли жамғармалари индексация қилишга қабул қилинди.

– Аҳоли пул жамғармаларининг ҳажми 4000 марта кўпайтирилиб қўйилди, чунки 1990-1994 йилларда истеъмол товарларга нарх-наво 4000 фоизга кўтарилган эди.

– 1996 йил 1 январдан бошлаб 10 йил мобайнида жамғармаларни индексация қилиб аҳолига қайтариб бериш аниқланди, амалга оширилди.

Демак, республика аҳолисининг жамғарма пул маблағлари 1991-1995 йилларда нарх-наволарнинг кўтарилиш суръатларини эътиборга олиб индексация қилинди.

1995-2009 йилларда иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендияни индексация қилиш мақсадида 40 дан ортиқ Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди. Улар истеъмол товар, молларга нарх-наволарнинг кўтарилишининг аҳоли турмуш даражасига салбий таъсирини камайтиришга албатта ёрдам берди.

Шундай қилиб, бозор муносабатларига мосланган нарх-наво сиёсатини шакллантириш, республика аҳолиси даромадларини индексация қилиш республикада кучли социал сиёсатни амалга оширишда катта аҳамиятга эга бўлган йўналишлардан бири бўлмоқда.

Республика қишлоқ жойларида шахсий томорка – деҳқон хўжаликларини ривожлантириш ҳам республикада кучли социал сиёсат йўналишларидан бири сифатида амалга оширилмоқда.

Маълумки, Совет даврида томорқа хўжаликлари ҳар хил вазиятда бўлган. Бир хил йилларда улар ривожлантирилган, бошқа бир йилларда улар чегараланган, «Хрушевлик» даврида эса улар йўқ қилишгача олиб келинган. Лекин шахсий томорқа хўжаликлар аҳоли турмуш даражаси учун зарур бўлганлиги сабабли, улар сақланди, лекин яхши суръатларда ривожлантирилмади .

Совет даврининг охирги йилларида Ўзбекистонда шахсий томорқалар учун ажратилган ва бўлиб берилган ерлар ҳаммаси бўлиб 200 минг гектарни ташкил этган эди. Бу республикада суғориладиган ерларнинг фақат 5 фоизини ташкил этган бўлиб, уларнинг ўртача майдони 8 сотик эди.

Бозор муносабатларига ўтиш муносабати билан, республика аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсирларидан ҳимоя қилиш мақсадида Республика раҳбарияти республикада томорқа хўжаликларини янада ривожлантириш масаласини республика мустақилликка эришмасдан олдин кўтарди ва уни ҳал эта бошлади.

Ўзбекистон мустақилликка эришмасдан олдинги даврда Республика Олий Совети Президиуми, республика Министрлар Совети қарорларига биноан республика қишлоқ жойларида шахсий томорқа хўжаликларини ривожлантириш мақсадида 360 минг гектар ажратилди ва бўлиб берилди. 1989-1993 йилларда ҳаммаси бўлиб шахсий томорқа хўжаликларини ривожлантириш учун 500 минг гектар ерлар ажратилди, бўлиб берилди.

Ажратилган, бўлиб берилган ерлардан самарали фойдаланиш мақсадида ажратилган майдонларда уй-жой қуриш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун керакли шарт-шароитлар барпо этилди ва чора-тадбирлар амалга оширилди.

Республика томорқа хўжаликлари ўзларининг истеъмол молларга бўлган эҳтиёжларини қондириш билан бирга, улар товар ишлаб чиқариш шаклига айланмоқдалар, ҳамда жамоа эҳтиёжларини қондиришда ҳам етарли фаолият олиб бормоқдалар.

Республика шахсий томорқа хўжаликлари республика қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 65 фоизини етказиб бермоқдалар. Демак, илгари томорқа ерлари асосан уй-жой қуриш мақсадлари учун йўналтирилган бўлса, энди бозор муносабатлари даврида, деҳқон хўжаликларининг ўртача майдони кенгайиб бориб, деҳқон хўжаликлари товар хўжаликларига айланиб, бозорга маҳсулотлар чиқармоқдалар.

Республикада кучли социал сиёсатни амалга ошириш натижасида республика аҳолисининг турмуш даражасининг ҳаддан ташқари орқага кетишига йўл қўйилмади.

Банк муассасаларидаги аҳоли жамғармалари, ойлик, пенсиялар ҳажми, ижтимоий нафақаларнинг ўртача ҳажми, уй-жой фондини, уй-жой фонди ободонлаштириш кўрсаткичларини йилдан-йилга ўсиб бориши, бу республикада кучли социал сиёсатни амалга оширилишини тасдиқловчи кўрсаткичлардир.

Республикада кучли социал сиёсатнинг амалга оширилаётганлигини тасдиқловчи яна бир асос – бу 1997 йилдан бошлаб республика ривожланишидаги йилларга тегишли ном бериб, бу мақсадга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишдир, яъни:

1997 йил – Инсон манфаати йили
1998 йил – Оила йили
1999 йил – Аёллар йили
2000 йил – Соғлом авлод йили
2001 йил – Оналар ва болалар йили
2002 йил – Қарияларни қадрлаш йили
2003 йил – Обод маҳалла йили
2004 йил – Меҳр ва мурувват йили
2005 йил – Сиҳат-саломатлик йили
2006 йил – Ҳомийлар ва шифокорлар йили
2007 йил – Ижтимоий ҳимоя йили
2008 йил – Ёшлар йили
2009 йил – Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили
2010 йил – Баркамол авлод йили.

Бу йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Фармонларига биноан бу соҳаларда, бу муаммолар бўйича махсус Давлат дастурлари ишлаб чиқилиб, улар амалга оширилди.

Республикада кучли социал сиёсатни амалга ошириш таҳлили бизни қуйидаги хулосаларга олиб келди:

Биринчидан, республикада кучли социал сиёсат ишлаб чиқилган, у амалга оширилмоқда.

Иккинчидан, кучли социал сиёсат бир қанча йўналишларда амалга оширилмоқда.

Учинчидан, кучли социал сиёсатни амалга ошириш республика иқтисодиётининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Тўртинчидан, кучли социал сиёсатни амалга оширишда кенг миқёсда ижобий натижалар, ютуқлар қўлга киритилмоқда.

Бешинчидан, бу ижобий натижалар билан бирга, кучли социал сиёсатни амалга оширишда, айниқса, таълим соҳасини ривожлантиришда, аҳолини меҳнат билан бандлигини кўтариш соҳасида, республика аҳолиси турмуш даражасини кўтариш соҳасида ҳали ечилмаган муаммолар мавжуд.

Олтинчидан, демак, келгусида республикада кучли социал сиёсатни амалга оширишда мавжуд камчиликларни бартараф этиб, ечилмаган муаммоларни ечишга янада кўпроқ эътибор ажратиш замон талабидир ва бу вазифани кун тартибига қўйиш ва амалга ошириш республика иқтисодиётининг ривожланиш суръатларини кўтариш омилларидан биридир.

И.А. Каримов республикада кучли социал сиёсатнинг амалга оширилаётганлигини тасдиқлаб шундай дейдилар: «Мустақиллигимизнинг биринчи кунларидан бошлаб амалга оширилаётган бу сиёсатнинг амалий тасдиғи сифатида шуни таъкидлаш керакки, ижтимоий соҳага йўналтирилаётган маблағлар давлатимиз бюджетининг умумий харажатларига нисбатан 2006 йилда 51,9 фоизни, 2007 йилда 53,8 фоизни ташкил этди. 2008 йилда эса бу кўрсаткич 54,6 фоиз даражасида бўлиши белгилаб қўйилган.

Бундай кўрсаткичлар бошқа давлатлар тажрибасида камдан-кам учрайдиган ҳол десак, бу – айни ҳақиқатдир»[1]

3.5. Кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш

Бозор муносабатларидан кенг фойдаланиш, бозор муносабатларини шакллантириш кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишга олиб келади. Шу сабабли Ўзбекистон Республикасида кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш бутун мустақиллик даврида республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келмоқда.

Кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш республикада ишлаб чиқилган «ўзбек модели»га биноан қуйидаги йўллар билан амалга оширилмоқда:

– корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш,

– фермер хўжаликларини ташкил қилиш, ривожлантириш;

– деҳкон хўжаликларини ташкил қилиш ва ривожлантириш;

– қўшма корхоналарни ташкил қилиш.

Хорижий мамлакатларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бир сўз билан, яъни «хусусийлаштириш» сўзи билан ифодаланади, чунки хорижий мамлакатларда давлат мулкидан ташқари мулклар хусусий мулк ҳисобланади, давлат социал-иқтисодий укладидан ташқари ҳамма социал-иқтисодий укладлар, хусусий ишлаб чиқариш укладлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси қонун-меъёрий ҳужжатларида, амалиётда корхона ва ташкилотларнинг мулкий ўзгариши давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш шаклларида ифодаланади. Мулкий ўзгаришларни бундай шаклларда ифодалашга аниқ асос бор.

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2007 йил, 8 декабрь.

Давлат тасарруфидан чиқариш деганда мулк объектлари, хўжалик субъектларига нисбатан давлат ҳукмронлигини, давлат томонидан уларнинг хўжалик фаолиятига аралашувни чегаралаш, камайтириш тушунилади. Давлат тасарруфидан чиқарилганда давлат мулки шаклан мутлақ ўзгармаслиги мумкин. Масалан, давлат мулки ижарага берилса, мулк шакли ўзгармайди, давлат мулки бўлиб қолаверади. Лекин бу мулкка давлат ҳукмронлиги, аралашуви ўзгаради, йўқ бўлади. Давлат корхонаси акциядорлар жамиятига айлантирилса, бу корхонага нисбатан давлатнинг ҳукмронлик аралашув даражаси камаяди. Бу мулк қийматида давлат улуши 26 ва 51 фоиз даражада бўлиши мумкин. Демак, давлат аралашуви 2-4 марта камаяди.

Хусусийлаштириш деганда умуман мулк шакли ўзгаради. Масалан, давлат мулки хусусий мулк шаклларига айлантирилади. Бу мулк, бу корхоналарга нисбатан давлат томонидан ҳукмронлик тубдан ўзгаради, давлатнинг бу корхона хўжалик фаолиятига аралашуви деярли йўқ қилинади.

Бу икки жараён Ўзбекистонда кенг фойдаланилмоқда. Масалан, давлатнинг уй-жой фонди, маиший хизмат кўрсатиш муассасалари, дорихоналар, савдо ташкилотлари, саноат корхоналарининг бир қисми, қишлоқ хўжалигида давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари – совхозлар, давлат чорвачилик фермалари умуман хусусийлаштирилди – хусусий мулк субъектларига айлантирилди. Бошқа саноат корхоналари, қурилиш ташкилотлари, қишлоқ хўжалигида – кооператив мулки корхоналари-колхозлар, давлат тасарруфидан чиқарилди, уларга нисбатан давлат ҳукмронлиги, аралашувн камайтирилди. Масалан, қишлоқ хўжалигида колхозлар ширкат хўжаликларига айлантирилгани, мулк шакли ўзгаргани йўқ, у кооператив мулки бўлиб қолаверди, лекин давлат томонидан ҳукмронлик, аралашув даражаси ўзгарди. Ширкат хўжаликлар фермер хўжаликларга айлантирилди, демак энди улар хусусийлаштирилди, кооператив мулки хусусий мулкка айлантирилди.

Демак, давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш бозор муносабатларини шакллантиришда объектив зарурият ва объектив жараён экан.

Давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш:

– кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишда катта аҳамиятга эга бўлган шарт-шароит;

– давлатнинг иқтисодиётга аралашувини чегараловчи омил;

– давлат мулкидан хусусий мулкка ўтиш чораси;

– социал-иқтисодий укладлараро рақобатни ташкил қилиш имконияти;

– ишлаб чиқаришни ишлаб чиқариш воситалари билан боғлаш;

– ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш омили;

– социал адолатлиликни тиклаш йўли;

– давлатнинг молиявий ҳолатини кучайтириш чора-тадбири;

– давлат томонидан бериладиган дотация ва субсидияларни қисқартириш имконияти;

– ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш йўли;

– ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатларини кўтариш йўли;

– мулкдорлар таркибини кенгайтириш шарт-шароити;

– хорижий инвесторларни жалб қилишни тартибга солиш йўли;

– бозор муносабатларидан фойдаланишни иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш билан боғлаш;

– ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда фан-техника ютуқларидан фойдаланишни кучайтириш йўли.

Демак, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш хорижий мамлакатлар амалиётида кенг фойдаланилганлиги тасодиф эмас.

Бу жараённи амалга ошириш учун тегишли шарт-шароитлар бўлиши керак. Бу:

– мавжуд молиявий бозорни соғломлаштириш;

– ички бозорда нарх-наво сиёсатини эркинлаштириш;

– тижорат қонуниятларини ривожлантириш;

– солиқ сиёсатини ривожлантириш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасини барпо этиш;

– давлат мулкини тижоратлаш;

– қўшма корхоналар ташкил қилиш йўли билан иқтисодиётни ривожлантириш;

– давлат аралашувини чегаралаш.

Давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш жараёнининг ривож топиши билан унинг назарий асослари ҳам ривожлана бориб, у қуйидаги ўзгаришларда ўз ифодасини топди:

– давлат тассарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхоналарнинг хўжалик юритиш шаклларини аниқлашда очиқ турдаги акциядорлар жамиятларини ташкил этишдан ёпиқ акциядорлар жамиятларини ташкил этишга ўтиш;

– давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхоналар фаолияти устидан назорат қилишдан уларга ёрдам бериш тизимига ўтиш;

– корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни формал равишда ўтказишдан ҳар томонлама асосланган равишда амалга оширишга ўтиш;

– давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхоналарга нисбатан солиқ, нарх-наво, кредит тизимларини такомиллаштириш;

– давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришни амалга оширишда оммавий методдан якка тартибдаги методга ўтиш;

– давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришда давлат улушини қисқартириб бориш;

– давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхоналарда бошқарув тизимини такомиллаштириб бориш;

– давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришдан тушган маблағлардан фойдаланиш йўналишини ўзгартириб бориш.

Хорижий мамлакатларнинг корхоналарини хусусийлаштириш тажрибасининг асосий хусусияти бу жараёнга тайёргарлик кўришдан иборатдир. Бу борада хорижий мамлакатларда қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилади:

– хусусийлаштириш жараёнининг ҳуқуқий базасини барпо этиш;

– хусусийлаштириш методларини ишлаб чиқиш;

– хусусийлаштириладиган корхоналарнинг ҳолатини таҳлил қилиш;

– хусусийлаштириладиган корхоналарнинг ҳолатини соғломлаштириш режасини ишлаб чиқиш, амалга ошириш;

– хусусийлаштириладиган корхоналар фаолиятининг маркетинг стратегиясини яратиш;

– хусусийлаштириладиган корхоналар ҳузуридаги социал муассасаларни йўқ қилиш ёки маҳаллий органларга топшириш;

– қисқартирилган ходимларни моддий қўллаб-қувватлаш ва уларни қайта тайёрлаш;

– эҳтиёждан ортиқ мол-мулкларни сотиш.

Хорижий мамлакатлар корхоналарини хусусийлаштириш тажрибасини Буюк Британия ва Германия мисолида кўришимиз мумкин.

Буюк Британияда мамлакатда банд ходимларни 3,8 фоизини ташкил этувчи 2 миллион киши ишловчи 51 компания давлат мулки эди, улардан бир қисми хусусийлаштирилди.

Хусусийлаштириш давлат корхоналарини бевосита сотиш йўли билан амалга оширилди.

Корхоналарни хусусийлаштириш олдига қўйилган мақсадлар, бу:

– ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш;

– макро ва микро иқтисодиёт даражасининг бир-бири билан боғлиқлигини кучайтириш;

– хусусийлаштирилган корхоналар фаолиятида бозор муносабатларини тиклаш;

- корхоналар фаолиятига давлат томонидан аралашувни камайтириш;

- хусусийлаштирилган корхоналарнинг акцияларини сотиб олишга аҳолини жалб қилиш;

– хусусийлаштирилган корхоналарга бошқарувлик қилишга фуқароларни жалб қилиш;

– хусусийлаштирилган корхоналарнинг ходимларига нисбатан касаба уюшмалари ташкилотлари таъсирини камайтириш.

Корхоналарни хусусийлаштириш жараёни бошланиш даврида давлат мулкининг мамлакат миқёсидаги улуши 19 фоиздан иборат эди ва бу корхоналар мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 11 фоизини ишлаб чиқарар эди. Хусусийлаштириш натижасида давлат улуши 19 фоиздан 8 фоизгача камайтирилди.

Буюк Британияда амалга оширилган давлат корхоналарини хусусийлаштириш жараёнининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– давлат корхоналари фақат сотиш йўли билан хусусийлаштирилди;

– хусусийлаштириш очиқ ва ёпиқ сотиш шаклида амалга оширилди;

– хусусийлаштириладиган корхоналар ҳомийларни рағбатлантириш мақсадида олдиндан соғломлаштирилиб, кейин сотилди;

– хусусийлаштирилаётган йирик корхоналар олдин майда корхоналарга бўлиниб, кейин сотилди;

– корхоналарни хусусийлаштиришда аҳоли маблағлари жалб этилди;

– хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг қийматини 20 фоиздан ошиқ бўлмаган қисмини сотишга хорижий инвесторлар маблағлари жалб этилди;

– хусусийлаштириладиган корхоналарнинг қарзлари давлат ҳисобидан кечирилди;

– хусусийлаштирилган корхоналарнинг бир қисмига давлат субсидияси сақланди.

Шундай қилиб, Буюк Британияда 1,3 млн. киши банд бўлган 19 давлат компаниялари хусусийлаштирилди. Хусусийлаштиришдан давлатга тушган даромад 60 млрд. долларни ташкил этди. Хусусийлаштирилган корхоналар томонидан чиқарилган акцияларнинг 7-24 фоизи аҳоли томонидан сотиб олинди.

Германияда 1956 йили хусусийлаштириш концепцияси ишлаб чиқиб қабул қилинди. Хусусийлаштириш жараёни хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга, аҳоли жамғармаларидан фойдаланишга, мамлакат молиявий бозори ҳажмини кенгайтиришга, Германиянинг молиявий марказ шаклидаги позициясини кучайтиришга йўналтирилган эди.

Германияда хусусийлаштириш жараёни икки босқичда амалга оширилди:

Биринчи босқичда давлат корхоналари Германия Федератив республикаси территориясида амалга оширилди:

– 60-йилларда давлат хусусийлаштирилган корхоналар асосида ташкил этилган акциядорлар жамиятлари акцияларининг бир қисмига эга бўлиб, уларнинг фаолиятида иштирок этди;

– 80-йилларда давлат бу акциядорлик жамиятларининг таркибидан чиқа бошлади;

– 1982 йили давлат 808 та компаниялар капиталида қатнашган бўлса, 1989 йили бу компанияларнинг сони 132 гача қискартирилди;

– хусусийлаштиришдан олинган давлат даромади 9,9 млрд. маркани ташкил эди.

Иккинчи босқичда хусусийлаштириш жараёни Германия демократик республикаси территориясида амалга оширилди. Бу территорияда давлатга тегишли 10500 корхоналар, 25 млрд. $м^2$ ерлар, 9,6 млрд. $м^2$ ўрмонлар хусусийлаштирилди.

Германияда амалга оширилган хусусийлаштириш тизимининг ҳам ўзига хос хусусиятлари мавжуд.

Авваламбор, бу хусусийлаштиришда иштирок этувчи инвесторларни, шу жумладан, хорижий инвесторларни рағбатлантириш

чора-тадбирларини амалга ошириш, хорижий инвесторларга ўз вақтида объектларни сотиб олиш учун ариза берганлари учун мукофот бериш, хусусийлаштирилган корхоналарни модернизация қилиш учун ажратилган маблағлардан 25 фоизини давлат томонидан субсидиялар билан қоплаш, инвесторларга 20 йиллик муҳлатга пасайтирилган фоизлар билан кредит бериш.

Кейинги хусусият. бу хусусийлаштириладиган объектларни сотув жараёнида сотув шарт-шароитларини аниқлаш, хусусийлаштириладиган корхоналарнинг тузилган бизнес режасини, 3-5 йил мобайнида фаолият олиб бориш режаларини ишлаб чиқиш, ходимларнинг бандлигини таъминлашни кафолатлаш, корхонанинг ривожланиши учун келгуси сармояларнинг ҳисоб-китоблари, ортиқча мол-мулкни сотиш имкониятларини аниқлаш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш тадбирларини, сотиладиган объектлар нархини ҳар томонлама аниқлаш ва ҳоказо.

Фақат иккита хорижий мамлакатларнинг – Буюк Британия ва Германияда амалга оширилган давлат корхоналарини хусусийлаштириш тажрибасини қисқа бўлсада таҳлил қилиш шуни кўрсатяптики, хусусийлаштиришни амалга оширишда уларга оид хусусиятлар бор, лекин уларда шундай чора-тадбирлар ишлаб чиқилган ва амалга оширилганки, улардан бошқа мамлакатларда, шу жумладан Ўзбекистон Республикасида ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бу хусусийлаштириладиган корхоналарни хусусийлаштириш жараёнини тайёрлаш, инвесторларни рағбатлантириш, хусусийлаштириш концепциясини олдиндан ишлаб чиқиш, хусусийлаштириш жараёнига кенг миқёсда аҳоли жамғармаларини жалб қилиш ва хоқазо. Бу борада энг асосий муаммо-бу хусусийлаштириладиган корхоналарни олдиндан соғломлаштиришдир.

Бу чора-тадбирлар инвесторларни хусусийлаштириладиган корхоналарга нисбатан рағбатлантиради, ишончини оширади ва хусусийлаштириладиган объектлар нисбатан юқори қийматда амалга оширилади ва давлат хусусийлаштириш жараёнидан кўп даромад кўради.

Ғарбий Европа мамлакатларининг хусусийлаштириш борасидаги тажрибаси тўғрисида тўхталадиган бўлсак, уларга қуйидаги хусусиятлар тааллуқли эди:

– мамлакат давлат мулкини хусусийлаштиришда хорижий инвесторлар иштирокини чегаралаш;

– бу мамлакатларда яшаётган аҳоли жамғармаларининг чегараланганлиги, камлиги натижасида аҳоли маблағларини кенг миқёсда хусусийлаштириш жараёнига жалб қилиш имконияти бўлмаганлиги;

– халқ хўжалигидаги социал соҳаларнинг хусусийлаштирилмаганлиги;

– хусусийлаштирилган корхоналар томонидан чиқарилган акцияларнинг асосан хусусийлаштирилган корхоналар ходимлари ўртасида тарқатилиши;

– хусусийлаштирилаётган корхоналарни қуришда, ташкил этишда мамлакатлар аҳолисининг моддий иштироки борлигини эътиборга олиб, ваучерлар чиқариш, уларни аҳоли ўртасида тақсимлаш тизимидан фойдаланиш;

– давлат корхоналарини хусусийлаштиришда кичик ва йирик хусусийлаштириш шаклларидан фойдаланиш.

Жаҳон миқёсида корхоналарни хусусийлаштириш 83 та мамлакатларда амалга оширилди. Бу жараённинг олдига қўйилган мақсад давлат социал-иқтисодий ишлаб чиқариш уклади ҳолатини яхшилаш, давлат бюджети танқислигини бартараф этиш, корхоналар фаолияти самарадорлигини кўтариш, хусусий сектор олдидаги оғирликларни бартараф этиш, катта аҳамиятга эга бўлган ишлаб чиқариш тармоқларининг ривожланиш суръатларини кўтариш, мамлакат табиий бойликларидан фойдаланишни давлат назорати остида ушлаб туришдан иборат бўлган эди.

Россия Федерациясининг ҳам тажрибаси эътиборга сазовор.

Корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш сиёсатини амалга ошириш мақсадида олдиндан унинг ҳуқуқий базаси барпо этилди, тегишли давлат органлари ташкил этилди.

Россия тажрибасининг энг асосий хусусияти бу ваучер тизимидан фойдаланиш. Мамлакатдаги 150 млн. аҳолига мўлжалланган 1.5 триллион рублик ваучерлар чиқарилди ва улар аҳоли ўртасида тарқатилди. Корхоналар акциядорлаштирилса, чиқарилган акцияларнинг 25 фоизи корхона жамоасига пулсиз тарқатилди, яна 10 фоизи жамоа аъзоларига, 5 фоизи маъмурий ходимларга сотилди, 60 фоизи бозор нарх-навосида хоҳлаганларга сотилди. Агарда корхона конкурс шаклида сотилган бўлса, унда акцияларнинг 10 фоизи корхона жамоасига пулсиз берилди, қолган қисми бозор нархида сотилди.

Россия тажрибасининг салбий томонлари шундан иборатки, унда кичик ва йирик хусусийлаштириш бир даврда ўтказилди, ўзини оқламаган ваучер тизимидан фойдаланилди, мамлакат аҳолиси хусусийлаштириш жараёнига ҳали тайёр эмас эди, хусусийлаштириш жараёни устидан самарали давлат назорати, раҳбарлиги бўлмади, давлат мулки бартараф этилди, талон-тарож қилинди.

Кўриниб турибдики, хорижий мамлакатлар корхоналарни хусусийлаштириш борасида бой тажрибага эга, бу тажрибани ўқиш, ўрганиш ва ундан фойдаланиш ҳар нуқтаи назардан мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикасида ҳам бозор муносабатлари шакллантирилар экан, кўп укладли бозор иқтисоди қурилар экан, табиийки республикада корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсати ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда.

Республика корхона ва ташкилотларини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш сиёсати олдига қуйидаги мақсадлар қўйилди:

– иқтисодий инқирозга учраган республика халқ хўжалигини баркарорлашга ёрдам кўрсатиш;

– эркин нарх-наво сиёсатига ўтишни енгиллаштириш;

– корхона ва ташкилотларга давлат томонидан бериладиган дотация ва субсидияларни камайтириш;

– малакатда кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш;

– хорижий инвесторларни мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга жалб этиш;

– мамлакатда мулкдорлар таркибини кенгайтириш;

– мамлакат социал-иқтисодий ривожланиш суръатларини кўтариш;

– республика ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтариш;

– пировардида республика аҳолиси турмуш даражасини ошириш.

Республикада амалга оширилган корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсати аниқ хусусиятларга эга ва улар қуйидагилардан иборат:

– давлат хусусийлаштириш сиёсатини амалга оширишда асосий ташкилотчи ва мувофиқлаштирувчи орган;

– хусусийлаштириш сиёсатини амалга оширишда қонун устуворлигини таъминлаш;

– республика аҳолисини социал ҳимоялаш, яъни хусусийлаштирилаётган корхоналар ходимлари манфаатини кўзда тутиш;

– хусусийлаштириш сиёсатини революцион йўл билан эмас, эволюцион йўл билан, босқичма – босқич амалга ошириш;

– ваучер тизимидан воз кечиш;

– хусусийлаштирилаётган корхоналарни давлат томонидан қўллаб- қувватлаш;

– йирик корхоналарни монополиядан чиқариш;

– хусусийлаштирилган корхоналардан тушган маблағлардан уларни келгусида ривожлантириш учун фойдаланиш;

– хусусийлаштирилган корхоналар фаолиятида хўжалик механизмини такомиллаштириш.

Республикада корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсати қуйидаги принципларга асосланиб амалга оширилди:

– хусусийлаштириш жараёнининг ҳар хил шакллари ва йўналишларидан фойдаланиш;

– хусусийлаштиришни пулга ўтказиш, лекин шу билан бирга имтиёзларга асосланиш;

– хусусийлаштиришда қатнашаётган республика фуқароларининг тенг ҳуқуқлигини таъминлаш;

– хусусийлаштириш жараёни устидан давлат ва жамоа назоратини амалга ошириш;

– монополия фаолиятига қарши кураш борасида қонун-қарорларга бўйсуниш;

– корхоналар хусусийлаштирилаётганда ушбу корхона ходимларининг ҳоҳишини эътиборга олиш;

– хусусийлаштиришда хорижий инвесторлар иштирокининг квоталарини аниқлаш;

– хусусийлаштиришни кенг ошкораликда ўтказиш;

– хусусийлаштиришни Республика ҳукумати қарорларига биноан, лекин коммунал хўжалик объектларини хусусийлаштиришни маҳаллий ҳокимиятликлар қарорларига биноан ўтказиш;

– социал адолатлиликни таъминлаш;

– хусусийлаштиришни идоралар, тармоқлар, минтақалар ва республика миқёсида тузилган дастурларга биноан амалга ошириш;

– хусусийлаштириш жараёнида атроф-муҳитни ҳимоя қилиш;

– бир гуруҳ тармоқ, корхона, ташкилотларга нисбатан давлат мулкини сақлаб қолиб, хусусийлаштириш натижасида акциядорлар,

кооператив, жамоа, хусусий ва қўшма корхоналар мулк шаклларини барпо этиш;

– хусусийлаштиришни очиқ ва ёпиқ акциядорлаштириш, аукционда ва конкурс бўйича сотиш йўллари билан амалга ошириш;

– корхоналарнинг иқтисодий мустақиллигини шакллантириш;

– мулкий алоқаларни ривожлантириш;

– ишлаб чиқариш укладлариаро рақобат тизимини шакллантириш;

– ишлаб чиқарувчиларни ишлаб чиқариш воситалари билан бирлаштириш;

– ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш;

– хусусийлаштиришни республика аҳолиси, корхоналар, банклар кредити, хорижий инвестиция маблағлари ҳисобига амалга ошириш

Ўзбекистонда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш 1990 йилдан бошланди.

1990 йил 9 апрелда Ўзбекистон Олий Совети Президиуми, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети «Ўзбекистон Республикаси маҳаллий саноат вазирлиги ҳузурида давлат – кооперативга асосланган туман, шаҳар саноатларини ташкил қилиш ва бу корхоналар фаолиятига ижтимоий меҳнат билан банд бўлмаган республика аҳолисини жалб қилиш тўғрисида» Қарор қабул қилишди ва унга асосан маҳаллий саноат корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш амалга оширилди.

Қисқа муддат мобайнида республикада давлат ва хусусий мулкка асосланган 250 туманшаҳарсаноаткомбинатлари барпо этилди. Бу комбинатларга нисбатан солиққа тортиш бўйича имтиёзлар тасдиқланди. Уларга пулсиз бино ва иншоотлар берилди.

Туманшаҳарсаноаткомбинатлар республика аҳолисини, айниқса қишлоқ жойларда бандлик даражасини кўтаришда, миллий ишчилар синфини шакллантиришда, халқ истеъмол молларини ишлаб чиқаришни кўпайтиришда, товарлар танқислигини камайтиришда алоҳида аҳамиятга эга бўлдилар.

Республикада биринчи марта давлат – кооператив мулкига асосланган корхоналар барпо этилди. Туманшаҳарсаноаткомбинатлари республиканинг 217 шаҳар ва туманларида ташкил этилди ва уларда янгидан 25 минг иш жойлари ташкил этилди.

Ўзбекистонда корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш кенг миқёсда уч босқичда амалга оширилмоқда.

Биринчи босқич 1990-1993 йиллар. Бу даврда кичик-майда хусусийлаштириш амалга оширилди. 52,3 минг корхона ва ташкилотлар хусусийлаштирилди. Улардан 12,6 минги маиший хизмат кўрсатиш корхоналари, 10,6 минги – савдо корхоналари. 4,8 минги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш корхоналари, 24,3 минги – матлубот кооперация корхоналари.

Корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш жараёнининг «Майда хусусийлаштириш» номи билан амалга оширилган чора-тадбирларда уй-жой, савдо, тайёрлов, истеъмол кооперацияси, дорихона, маиший хизмат ва маҳаллий саноат корхона ва ташкилотлари давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди.

Шу даврда бир миллиондан кўп квартиралар хусусийлаштирилди, 5 миллион киши квартира мулкига эга бўлдилар. 45 фоиз квартиралар текинга хусусийлаштирилди. Республика аҳолисининг турмуш даражаси пастлигини эътиборга олиб, қолган 55 фоиз квартиралар паст тўлов даражасида хусусийлаштирилди. Масалан, икки хоналик квартира учун уч ойлик ўртача ойлик ҳажмида тўлов олинди.

«Майда хусусийлаштириш» натижасида квартирантлардан ташқари 52268 мулкдорлар барпо этилди, шу жумладан аҳолига маиший хизмат кўрсатиш соҳасида – 12561 та, савдо соҳасида – 10638 та, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлов соҳасида – 4753 та, истеъмол кооперацияси соҳасида – 24316 та.

6014 та давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхона ва ташкилотлардан 532 таси акциядорлар жамиятларига, 5390 таси-хусусий корхоналарга, 92 таси ижара корхоналарига айлантирилди. 450 та маҳаллий саноат корхоналаридан 171 таси акциядорлар жамиятларига, 105 таси хусусий корхоналарга, 115 таси – жамоа ва бошқа шаклдаги корхоналарга айлантирилди.

Иккинчи босқич 1994-1995 йиллар. Бу даврда 7 минг корхона ва ташкилотлар хусусийлаштирилди.

Умуман иккинчи босқичда енгил, озиқ-овқат, кўмир саноати, қайта ишлаб чиқариш саноати, агросаноат комплекси, қора металлургия, қурилиш, транспорт, алоқа, тиббий муассасалар, меҳмонхона ва қисман машинасозлик саноати корхоналари давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди.

1996 йилнинг бошланишига давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатини амалга ошириш натижасида республикада очиқ турдаги 2884, ёпиқ турдаги 210 акциядорлар жамиятлари, 24649 хусусий, 2029 кооператив, 1658 жамоа, 14236 кичик ва 609 ижара корхоналари ташкил этилди.

Учинчи босқич 1996 йилда бошланиб ҳозиргача давом этяпти.

Бу босқичда саноатнинг ҳамма тармоқларида, қишлоқ хўжалигида асосан ўрта ва қисман йирик корхоналар давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди. Бу босқичнинг асосий хусусияти шундан иборат эдики, унда майда корхоналар хусусий корхоналарга, ўрта ва йирик корхоналар очиқ турдаги акциядорлар жамиятларига айлантирилди.

Қишлоқ хўжалигида бу босқичда 1150 давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари – совхозлар, 1200 та давлат чорвачилик фермалари хусусийлаштирилди.

Республика колхозларида эса, уларнинг хўжалик юритиш шакллари ўзгартирилди, ширкат хўжаликларига айлантирилди ва уларнинг фаолиятига пай ва оилавий пудрат тизимлари киритилди. Ширкат хўжаликлар фермер хўжаликларига айлантирилди.

Бу босқичда ёқилғи – энергетика комплекси, кимё, металлургия, машинасозлик саноатларининг энг йирик корхоналари ҳам давлат тасарруфидан чиқарилмоқда, хусусийлаштирилмоқда.

Республикада амалга оширилаётган корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш жараёнининг асосини 1990 йилда қабул қилинган «Мулк тўғрисида»ги, 1991 йили қабул қилинган «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги республика Қонунлари ташкил этади.

Бу жараённинг учинчи босқичи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йили қабул қилинган «Хусусийлаштириш жараёнини янада ривожлантириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва хусусийлаштириш бўйича минтақа ва тармоқлар дастурларини тузиш тўғрисида» Қарори билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998 йил 18 ноябрда 477-сонли «Давлат мулкини хусусийлаштиришда хорижий капитални жалб қилишни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарор қабул қилди, унда қуйидаги вазифалар қўйилди:

– давлат мулкини хусусийлаштиришга хорижий инвестицияларни жалб қилишни кучайтириш;

– хорижий инвесторларга бир гуруҳ корхоналарнинг акциялари назорат пакетини сотиш.

1999 йил 22 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 309-сонли «Давлат мол-мулкини хорижий инвесторларга сотишда тендер савдоларини ўтказиш Давлат комиссияси тўғрисидаги Низомнинг янги таҳририни тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарорида низомга қуйидаги янгиликлар киритилди:

– илгари тасдиқланган имтиёзлар кенгайтирилди, янгилари аниқланди;

– стратегик ҳамкорларни жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида бир гуруҳ шартлар аниқланди;

– хорижий инвесторларни жалб қилиш жараёнига хизмат кўрсатувчи институцион инфратузилмани барпо этиш кўрсатилди;

– хорижий инвесторлар иштирокида амалга оширлаётган лойиҳаларни бажариш устидан давлат мониторингини ташкил қилиш;

– Республика Президенти ҳузурида Ислоҳотлаштириш ва инвестициялар бўйича тармоқлараро мувофиқлаштириш Кенгашини ташкил қилиш;

– якка хусусийлаштиришни амалга оширишда халқаро консалтинг компанияларини жалб қилиш.

1999 йил 26 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 511-сонли «2000-2001 йилларда чет эл инвесторларини жалб қилиш йўли билан корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарор қабул қилди, унда қуйидаги муаммоларни ечиш кўзда тутилди:

– тендер ва биржа савдоси орқали бир гуруҳ корхоналарни эркин конвертация қилинадиган валютага (СКВ) сотиш;

– хорижий инвесторлар фойдасини чет элга олиб чиқиб кетишга (репортисидия) рухсат бериш;

– якка хусусийлаштириладиган корхоналар рўйхатини аниқлаш;

– чет эл инвесторларга бевосита хусусий мулкка сотиладиган корхоналар рўйхатини ёки акциялар пакетини аниқлаш;

– йирик корхоналарни якка хусусийлаштириш сиёсатига асосан амалга ошириш;

– тасдиқланган рўйхатга биноан хорижий инвесторларга давлат корхоналарини тўлиқ хусусий мулкка сотиш.

Кўриниб турибдики, республикада корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатини амалга

оширишнинг учинчи босқичида асосий эътибор қуйидаги йўналишларга сафарбар этилган эди:

Биринчидан, республикадаги бир гуруҳ йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш.

Иккинчидан, йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқаришда, хусусийлаштиришда якка хусусийлаштириш шаклидан фойдаланиш.

Учинчидан, йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришда хорижий инвесторларни кенг миқёсда жалб қилиш

Шу мақсадда 400 дан ошиқ халқаро компаниялар республика давлат мулкини хусусийлаштиришда қатнашиш учун чақирилди.

Жаҳон тараққиёт ва ривожланиш банки, Европа тараққиёт ва ривожланиш банки, Халқаро валюта фонди, Осиё ривожланиш банки ва бошқа халқаро ташкилотлар билан мулоқотлар ўтказилди.

Республикада амалга оширилаётган якка хусусийлаштириш шаклининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– акциялар пакетини сотиш бўйича Давлат тендер комиссияси тайинланади;

– хусусийлаштириш тартиби Жаҳон тараққиёт ва ривожланиш банки билан келишилди;

– хусусийлаштириш жараёни кўп босқичли мулоҳаза, келишувлар орқали ўтказилади;

– инвестицион банклар тендер ўтказишда консультацион ёрдам кўрсатишади;

– хусусийлаштириладиган корхоналар бўйича олдиндан индустриал ва молиявий аудит ўтказилади;

– хусусийлаштириш бўйича тайёрланган ҳужжатлар потенциал сотиб олувчиларга тарқатилади;

– хусусийлаштириладиган корхоналар истиқболини эътиборга олувчи стратегик инвесторлар танланади;

– республикада якка хусусийлаштириш учун 18 та йирик корхоналар ажратилди.

Якка хусусийлаштириш шаклида бу корхоналар давлат тасарруфидан чиқарилмоқда, хусусийлаштирилмоқда.

Республикада корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришда Жаҳон банкининг тавсияларига биноан чиқарилган акцияларнинг 25 фоизи корхона жамоасига, давлатга

25 фоизгача, эркин сотувга 50 фоиздан кам қисми, шу жумладан хорижий инвесторларга 25 ва ундан кўп фоизи ажратилади.

Давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришдан тушган маблағлардан республикада қабул қилинган тартибга биноан, 50 фоизи кичик ва ўрта бизнесни кредитлаш учун Бизнес-фондга, 20 фоизи бозор инфратузилмасини ривожлантириш учун маҳаллий ҳокимиятларга, 20 фоизи хусусийлаштирилган корхоналарни кредитлашга, 10 фоизи кадрлар тайёрлаш ва инфратузилмани ривожлантириш учун Давлат Мулки қўмитасига ажратилади.

Ҳамдўстлик мамлакатлар таркибида фақат Ўзбекистон Республикасида давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришдан тушган маблағлар давлат бюджети маблағлари бўлиб, лекин улар асосан хусусийлаштирилган корхоналарнинг келгуси фаолиятини яхшилаш, кучайтириш учун йўналтирилади.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик даврида корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатини амалга ошириш йўналишлари ҳажми ва унинг натижалари қуйидаги жадвал маълумотларида ўз ифодасини топган[1].

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– республикада корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни кенг миқёсда амалга оширилмоқда. 1993-2008 йилларда 86,2 мингдан кўп корхона, ташкилотлар давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди.

– Шу даврда давлат тасарруфидан чиқаришдан, хусусийлаштиришдан давлат бюджетига тушган маблағлар 1354,0 млрд. сўмни ташкил этди.

– Корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш республикада кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишда асосий йўналиш сифатида амалга оширилди.

– 1993-2008 йилларда нодавлат социал-иқтисодий укладларида банд аҳолининг салмоғи 50,6 фоиздан 78,7 фоизга, бу укладларнинг республика ялпи ички маҳсулоти таркибидаги салмоғи 1995-2008 йилларда 58,4 фоиздан 79,4 фоизга кўтарилди.

---

[1] 3.5.1 жадвалдаги ва бошқа жадвалларда келтирилган амалий маълумотлар асосан Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигидан олинган ва бир хил маълумотлар республикада чоп этилган адабиётлардан олинган ва бу манбалар алоҳида кўрсатилган.

3.5.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш кўрсаткичлари

	1993	1994	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1. Давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган корхона, объектлар сони	53902	9744	1915	1231	451	448	374	1912	1519	1228	980	673	631	392
2. Хусусийлаштиришдан тушган пул маблағлари, млн. сўм	858	459,1	5296,8	4415,9	8868,2	9100,1	14279,4	43590,8	56060,9	78465,1	80522,2	70452,4	11129,9	130577,3
3. Республика иқтисодиётида нодавлат секторининг салмоғи:														
а) аҳоли бандлигида	50,6	60,9	71,4	72,8	74,2	74,9	75,9	76,6	76,8	76,9	77,2	77,6	78,0	78,7
б) ЯИМ ишлаб чиқаришда	x	x	56,4	65,0	67,3	69,2	72,6	74,4	76,1	75,7	76,4	77,2	78,3	79,4

Ўзбекистон Республикасида кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишда катта аҳамиятга эга бўлган йўналиш фермер хўжаликларини ташкил этишдир.

Фермер хўжаликларини ташкил этиш, жуда муҳим бўлиб, уларнинг бозор муносабатларини ривожлантиришдаги роли катта ва уларнинг фаолият самарадорлиги юқори. Бу ҳолат кўп хорижий мамлакатлар тажрибасида ҳар томонлама тасдиқланган.

Бизнинг республикамизда илгари деҳқон хўжаликлари деб аталган фермер хўжаликлари 20-асрнинг 20-йилларида мамлакатда ер-сув ислоҳотларини ўтказиш даврида ташкил этилди.

1929 йилги фермер хўжаликлар уюшмалари 98,9 фоиз деҳқонларни бирлаштирган эди.

Бу даврда республикада 1888 пахтачилик, 442 дончилик, 269 пиллачилик, 250 чорвачилик, 205 боғдорчилик хўжаликлари – ерларни биргаликда ишлаш ўртоқчилик хўжаликлари – фермер хўжаликларининг бир шаклида ташкил этилган эди, кейинчалик улар асосида жамоа хўжаликлари – колхозлар, давлат қишлоқ хўжалиги корхоналари – совхозлар ташкил этилди.

Иттифоқ даврида жамоа ва давлат қишлоқ хўжалиги корхоналарида ердан ва бошқа асосий воситалардан фойдаланиш ҳамда олинган даромадларни тақсимлаш усули сўнгги йилларда кутилган натижаларни бермай қўйди. Яъни ер, сув ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларига жамоа ва давлат мулки бўлганлиги туфайли кўпчилик ҳолларда хўжасизликни келтириб чиқарди, деҳқон, ўзини ер ва мулк эгаси эканлигини ҳис қила олмади, чунки ишлаб чиқарилган маҳсулотдан олинган даромадни бажарилган ишнинг сифати ва маҳсулот олишга қўшган ҳиссасига қараб эмас, йил давомида деҳқоннинг ишга қатнашган кунига қараб ҳаммага пропорционал бўлиб берилди. Бу эса ўз навбатида колхозчи деҳқонда, совхоз ишчисида ернинг унумдорлигини, олинган маҳсулот сифатини оширишга бўлган қизиқишини табиий равишда пасайтириб, уй, рўзғор ишларидан бўшаган пайтдагина колхоз ишида қатнашиш одатга айланди, жамоа қишлоқ хўжалиги ишларига деҳқонларни жалб қилиш муаммога айланди, натижада қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатлари пасайиб кетди, охирги йилларда ишлаб чиқариш ҳажми қисқара бошлади, ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги пасайди, бу вазият, умуман халқ хўжалигида, шу жумладан, қишлоқ хўжалигида янги иқтисодий ислоҳотларни ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишни талаб этди.

Шундай қилиб, бозор муносабатларига ўтиш ва республикада кўп укладли аграр секторнинг барпо этилиши билан республикада фермер хўжаликларини ташкил этиш ва уларни ривожлантириш яна кун тартибига қўйилди.

Маълумки, фермер хўжаликлари 1998 йилгача деҳқон хўжаликлари деб аталган эди.

1992 йили «Деҳқон хўжаликлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Унда таъкидланган эдики: «Деҳқон хўжалиги мустақил ишлаб чиқариш бирлиги бўлиб, у бошқа корхоналар ва ташкилотлар билан бир хил ҳуқуққа эгадир».

Бу қонунга биноан деҳқон хўжаликлари республиканинг махсус захира ерларида, меҳнат ресурслари билан тўлиқ таъминланмаган хўжаликларда ва янгидан ўзлаштирилаётган ерларда ташкил қилинар эди.

Бу кўрсатма шу билан боғланган эдики, республиканинг кўп минтақаларида қишлоқ хўжалиги жойларда меҳнат ресурсларининг нисбий ортиқчалиги мавжуд. Бундай шароитда фермер хўжаликларини ташкил этиш меҳнат ресурсларидан фойдаланиш муаммосини янада оғирлаштириши мумкин эди.

Бу вазиятни эътиборга олиб, қонунга биноан фермер хўжаликлари паст рентабелликка эга бўлган ёки зарар кўриш билан фаолият кечираётган хўжаликлар негизида барпо этилиши кўзда тутилди.

Республикада бозор муносабатларига ўтишнинг бошланғич йилларидаёқ деҳқон хўжаликлари шакллана бошлади. Лекин бу борада тажриба ҳали етишмаганлиги натижасида деҳқон хўжаликлари фаолиятида камчиликлар, ечилмаган муаммолар кам эмас эди. Уларни ўрганиш, аниқлаш ва уларни бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш мақсадида 1992 йили фаолият кечираётган 684 деҳқон хўжаликларида кузатиш ўтказилди, бу деҳқон хўжаликлари умуман фаолият кечираётган деҳқон хўжаликларининг 37 фоизини ташкил этарди.

Кузатиш натижасида қуйидагилар аниқланди:

– деҳқон хўжаликларидан фақат 79 фоизи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун ер майдонларига эга бўлганлар, қолганларига ҳали ер ажратилган эмас;

– 98 фоиз деҳқон хўжаликлари колхоз ва совхозлардан ижарага олинган ерлардан ва фақат 2 фоизи меросга қолдириш ҳуқуқи билан олинган ерлардан фойдаланган;

– 72 фоиз деҳқон хўжаликлари колхоз ва совхозлардан ижарага олинган техникадан ва фақат 12 фоизи ўзининг мулкида бўлган техникадан фойдаланган;

– кредит олиш учун деҳқон хўжаликлари кафолатловчи корхонага эга бўлишлари лозим эди, демак улар колхоз ва совхоз раҳбариятининг қарамлигида фаолият кечирарди;

– 80 фоиз деҳқон хўжаликлари ер майдонларини қисқа муддатга ижарага олганлар (5 йилгача), фақат 5 фоиз деҳқон хўжаликлари ерларни узоқ муддатга (15 йилдан ошиқ) ижарага олганлар. Бундай вазият ерлардан самарали фойдаланиш имкониятини бермасди;

– деҳқон хўжаликларидан 67 фоизи чорвачилик соҳасига йўналтирилган;

– ишлаб чиқарилган маҳсулотлардан деҳқон хўжаликлари 70 фоизини колхоз ва совхозга, 16 фоизини давлат тайёрлов ташкилотларига топширарди, фақат 3 фоизини колхоз бозорида сотиш ҳуқуқига эга эдилар.

– деҳқон хўжаликларини моддий-техника билан таъминланганлиги паст даражада, чорвачилик биноларидан фақат 14 фоизи сув иншоотлари билан таъминланган, 40 фоизи электрлаштирилган эди.

Кўриниб турибдики, деҳқон хўжаликларини рўйхатдан ўтказишда, моддий – техник таъминотида, кредитлаштиришда, ер майдонлари ажратишда, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишда ва социал ривожланишда ҳали ечилмаган муаммолар кам эмас эди.

Республиканинг кўп минтақаларида фермер хўжаликларини ташкил этишда, улар фаолиятини таъминлашда хатоликларга йўл қўйилди, камчиликлар ва ечилмаган муаммолар бор эди.

Фермер хўжаликларини ташкил этиш ҳамма вақт ҳам олдиндан ҳар томонлама асосланиб тузилган дастурларга биноан амалга оширилмади, кўп фермер хўжаликлари стихияли равишда ташкил этилди, хўжаликларга самарали раҳбарлик қилиш учун олдиндан мутахассислар тайёрланмади, натижада кўп фермер хўжаликлари бозор муносабатлари талабларига жавоб бера олмасдан ўз фаолиятини тўхтата бошлади. 1997 йил октябрь ойигача республикада 790 та фермер хўжаликлари фаолияти тўхтатилди.

Республикада фермер хўжаликларини ташкил қилиш қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири сифатида қабул қилинганлиги учун бу борада

мавжуд вазиятни тубдан ўзгартириш, тез фурсатда амалга ошириладиган чора-тадбирларни ишлаб чиқиб, уларни амалга ошириш лозим эди.

Шу сабабли 1998 йилдан бошлаб фермер хўжаликларини ташкил қилишнинг янги босқичи амалга оширилмоқда.

Шу мақсадда 1998 йили «Давлат ер кадастри тўғрисида», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги (янги варианти) Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди. Бу қонунларни амалга оширишга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли Қарорлари қабул қилинди. 1998-2000 йилларда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш Давлат мақсадли дастури тасдиқланди. Қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар устидан назоратни кучайтириш мақсадида қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш бўйича махсус республика комиссияси ташкил этилди.

Бу чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2003 йил январь ойида «Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий сектор аҳамияти ва улушини кескин ошириш тўғрисида», 2003 йил февраль ойида «Қишлоқ хўжалиги соҳасида ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим йўналишлари тўғрисида» Фармонлар ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2000 йил март ойида «Фермерларни, хусусий тадбиркорликни ҳамда кичик ва ўрта бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил июль ойида «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларнинг хизмат кўрсатувчи ташкилотлар билан шартномалар тузиш ва уларни бажариш тартиби тўғрисида» Қарорлар қабул қилинди.

1998 йилда қабул қилинган «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунда фермер хўжалиги қуйидагича аниқланган: «Фермер хўжалиги ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкалардан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи фермер хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритувчи субъектдир».

Бу таърифда 1992 йилда қабул қилинган қонундаги таърифга нисбатан фермер хўжаликларини янги, қўшимча хусусиятлари ўз ифодасини топган.

Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланади.

Иккинчидан, фермер хўжаликлари узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланади.

Учинчидан, фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалигида товар ишлаб чиқарувчи хўжалик ҳисобланади.

Тўртинчидан, фермер хўжаликлари бу фермер хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги хўжалигидир.

Бешинчидан, фермер хўжаликлари юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил фаолият юритувчи хўжаликдир.

Фермер хўжаликлари бозор муносабатлари шаклланиши билан боғлиқ бўлиб, кўп укладли аграр секторнинг алоҳида социал-иқтисодий укладидир.

Фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги меҳнаткашларига, зиёлиларга, шаҳардан келганларга тадбиркорлик билан шуғулланиш имкониятини берди.

Фермер хўжаликлари аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондирибгина қолмасдан, товар муносабатларида қатнашиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни давлат буюртмаси бўйича топшириш, давлат харид ташкилотларига ва деҳқон бозорларида сотиш имкониятларига эга.

Фермер хўжаликларида моддий рағбатлантириш, шахсий манфаатдорлик амалга оширилар экан, демак фермер хўжаликларида меҳнат сарфи, ишлаб чиқариш самарадорлиги жамоа хўжаликларига нисбатан юқори бўлиб, аграр сектор тараққиётини таъминлашда катта аҳамиятга эга.

Фермер хўжаликларининг ривожланиши уларнинг миқдоран кўпайиши билан бирга, улар фаолиятининг давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш натижасидир.

2004 йил августда қабул қилинган 1998 йилдаги «Фермер хўжалиги тўғрисидаги Қонун»га ўзгаришлар киритиш тўғрисидаги Қонунда «Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи мустақил хўжалик юритувчи субъектдир» дейилади.

Бу янги таҳрирдаги Қонунга биноан фермер хўжаликларини ташкил этиш, уларнинг фаолияти учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш, фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тартиби, чора-тадбирлари такомиллаштирилган ва аграр

соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш борасида фермер хўжаликлар қишлоқ хўжалиги тармоғининг асосий хўжалик субъектларига айлантирилди.

Республика қишлоқ хўжалигини фермерлаштириш, ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш сиёсати амалга оширилар экан, демак келгусида республика фермер хўжаликларини ривожлантириш суръатлари янада кўчайтирилади.

Аграр секторда кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишнинг яна бир йўналиши бўлиб томорқа – деҳқон хўжаликларини ривожлантириш ҳисобланади.

Маълумки томорқа – деҳқон хўжаликлари Совет даврида ҳам қишлоқ хўжалиги соҳасининг асосий бўлимларидан бири бўлиб келган.

Томорқа хўжаликлари қишлоқ жойларда уй-жой қуриш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун фойдаланилган. Демак, томорқа хўжаликлари қишлоқ аҳолисини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондиришда ва қишлоқ аҳлининг турмуш даражасини аниқловчи омиллардан, шарт-шароитлардан бири бўлган.

Халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш жараёни томорқа хўжаликларига нисбатан эътиборни тубдан ўзгартиришни талаб этди. Чунки бозор муносабатларига ўтишнинг асосий мақсади республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришдан иборат бўлиб, бозор муносабатларига ўтиш даврида республика аҳолисини бозор муносабатлари ривожланишининг салбий таъсирларидан ҳимоя қилиш лозим эди.

Томорқа хўжаликларини ташкил этиш, ривожлантириш қишлоқ хўжалигида бозор иқтисодиётини шакллантиришда республика қишлоқ аҳолисини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилишда шубҳасиз катта аҳамиятга эга бўлиши керак.

Шу сабабли томорқа хўжаликларини янада ривожлантириш чора-тадбирларини амалга ошириш Ўзбекистонда мустақилликка эришмасдан олдинги йилларда бошланди.

1990 йили сентябрь ойида Ўзбекистон ССР Министрлар Совети «Колхозчи, совхоз ишчилари, фуқаролар томорқа хўжаликларини шахсий уй қуриш мақсадида янада ривожлантириш тўғрисида» Қарор қабул қилди, 1991 йил ноябрь ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Деҳқон хўжаликларини (фермер) янада ку-

чайтириш ва республикада тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисида» Фармони қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонига биноан 1991-1994 йилларда республикада деҳқон хўжаликларини ривожлантириш мақсадида 500 минг гектар ер майдонлари ажратилди. бўлиб берилди. Бу демак:

– қишлоқ жойларда икки миллионга яқин оилаларда деҳқон хўжалиги ер майдонлари кенгайтирилди ёки янгидан ташкил этилди;

– 9 миллион кишидан иборат республика аҳолисининг турмуш даражаси кўтарилди;

– деҳқон хўжаликларининг ўртача майдони 8 сотихдан 25 сотихга кенгайтирилди;

– 600 мингдан кўп янги деҳқон хўжаликлари ташкил этилди ва уларнинг умумий сони 2,3 миллиондан 2,9 миллионга кўпайди;

– 700 мингдан ортиқ меҳнат аҳли янги иш жойлари билан таъминланди.

Шуни таъкидлаш лозимки, деҳқон хўжаликларида меҳнат унумдорлиги, ишлаб чиқариш самадорлиги даражаси жамоа ва фермер хўжаликларига нисбатан анча юқори.

Демак, деҳқон хўжаликларининг ривожланиши қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш тараққиётига ижобий таъсир кўрсатади ва бу ижобий таъсир қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

– қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси кўтарилади;

– қишлоқ хўжалигида меҳнат қобилиятига эга аҳолининг меҳнат билан бандлик даражаси ошади;

– саноат тармоқлари учун хом ашё, аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш кўпаяди;

– қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги кўтарилади;

– деҳқон хўжаликлари ҳаётий мактаб бўлиб, унда келгуси фермер хўжаликлари раҳбарлари шаклланади.

Ўзбекистон Республикасида деҳқон хўжаликларини ривожлантиришда давлат томонидан фақат ер майдонларини ажратиш билан чегараланмасдан. деҳқон хўжаликларини ривожлантириш учун керакли шарт-шароитлар яратилмоқда. Бу деҳқон хўжаликларида уй-жой қуришни қурилиш материаллари билан таъминлаш, чорвачиликни ривожлантириш учун ем-хашаклар ажратиш ва ҳоказо.

Деҳқон хўжаликларнинг ривожланишини давлат томонидан янада қўллаб-қувватлаш, деҳқон хўжаликлари ривожланишини давлат назоратига олиш мақсадида 1997 йил 19 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг мамлакатда истеъмол таъминотини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони қабул қилинди ва бу Фармонда қуйидаги муаммолар ечилиши кўзда тутилган:

– республиканинг ҳамма органлари томонидан шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш билан боғлиқ қабул қилинган қонуний актларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлаш;

– шахсий томорқа, деҳқон хўжаликларига ер ресурсларини ажратиш, бўлиб бериш тартибини яхшилаш ва ажратилган ер майдонларидан фойдаланишда хўжасизликка йўл қўймаслик;

– ер майдонларини шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларга ажратилишини ташкил қилиш ва улардан фойдаланиш жараёнини инвентаризация қилиш мақсадида махсус республика комиссиясини ташкил қилиш;

– ажратилган ер майдонларидан самарали фойдаланувчи товар ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш;

– шахсий томорқа хўжаликлари учун ажратиладиган ўртача ер майдонини суғориладиган ерларда 0,24 гектардан 0,35 гектарга, лалми ерларда 0,5 гектардан 1,0 гектарга кенгайтириш;

– «Ўзбекплодоовош» – «Ўзбекмевасабзовот» акциядорлар компанияси ҳузурида томорқа ва деҳқон хўжаликлари Ассоциациясини ташкил қилиш ва бу Ассоциацияга шахсий ва деҳқон хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштириш, ерлардан фойдаланиш самарадорлигини ўрганиш, шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларига сервис хизматларини кўрсатишни ташкил қилиш ва бу хўжаликларга ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишда ёрдам кўрсатиш вазифалари юклатилди;

– шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликлари Ассоциацияси ҳузурида шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси ташкил этилиб, бу жамғарманинг маблағларидан шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларига имтиёзли кредитлар бериш, инфратузилма объектларини қуриш, айланма маблағларини тўлдириш ва уларнинг моддий – техника базасини кўчайтириш учун фойдаланиш;

– шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликлари Ассоциациясини, унинг жамғармасини, ташкил этилган шўъба муассасаларни уларни давлат рўйхатидан ўтган вақтдан бошлаб беш йил муддатга даромад солиғидан озод қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг бу Фармони республика шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликларини ривожлантиришда жуда катта аҳамиятга эга бўлди ва ҳозирги пайтда шахсий томорқа - деҳқон хўжаликлари республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда асосий ишлаб чиқарувчиларга айланди.

Республикада кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда алоҳида йўналиш сифатида қўшма корхоналарни ташкил этиш ҳисобланади. Қўшма корхоналарни ташкил этиш ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг бир йўналишидир.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий алоқаларининг ташкил этилиши, ривожлантирилиши республикада қабул қилинган «Ўзбекистон ССР нинг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида»ги, «Ўзбекистон ССРда хорижий инвестициялар қилиш тўғрисида»ги Қонунларга асосан амалга оширилмоқда.

Республика мустақиллиги эълон қилингандан сўнг 1992 йили республикада «Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестициялар тўғрисида»ги қонунга ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. Бу қонунда ўз ифодасини топган ўзгартиришлар, қўшимчалар қуйидагилардан иборат:

– Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестициялар давлат томонидан ҳуқуқий кафолатланади;

– республика халқ хўжалигининг устувор тармоқларига йўналтирилган хорижий инвестициялар бўйича Республика Вазирлар Маҳкамаси томонидан қўшимча имтиёзлар тасдиқланиши мумкин;

– ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш учун хорижий инвесторлар республикада қонуний тартибда лицензия олишлари лозим;

– агарда республика давлат органлари томонидан хорижий инвесторлар манфаатларини чегараловчи, зарар етказувчи меъёрий актлар қабул қилса, хорижий инвесторлар томонидан кўрилган зарарлар республика суд органлари орқали тикланади;

– табиий офат ва эпидемиядан ташқари шароитларда хорижий инвестициялар реквизиция қилинмайди;

– хорижий инвесторлар томонидан қонуний йўл билан олинган фойда ва бошқа маблағларнинг чегарадан олиб ўтилиши давлат томонидан кафолатланади;

– хорижий инвесторлар республика банкларида ўзларининг валюта счетларида ўз маблағларини чегараланмаган ҳажмда сақлаши мумкин;

– республикада қабул қилган қонунларга биноан хорижий корхоналарни якка ёки бирлашган ҳолда ташкил этишлари мумкин;

– хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилган (қўшма) корхоналарнинг бўлинмалари, филиаллари республикадан ташқари, бошқа мамлакатларда ташкил этилиши мумкин;

– хорижий инвесторлар Ўзбекистон Республикасининг бошқа юридик шахсларининг қимматли қоғозларини сотиб олишлари мумкин;

– агарда ташкил этилган қўшма корхоналар йўқ қилинса ёки хорижий инвесторлар қўшма корхоналар таркибидан чиқса, улар бозор нархида улушларини қайтиб олиш ҳуқуқига эга.

Республикада қўшма корхоналарни ташкил этиш ва ривожлантириш йўналишларини аниқлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хорижий инвестицияли корхоналарни ташкил этиш ва улар фаолиятини рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, «Хорижий инвестицияли корхоналарга қўшимча имтиёзлар бериш тўғрисида», «Хорижий инвестицияли корхоналарни ривожлантириш ва инвестиция фаолиятини рағбатлантиришда қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Фармонлари қабул қилинди.

Қабул қилинган Республика Қонунлари ва Республика Президенти Фармонларини амалга ошириш механизмларини аниқлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хорижий инвестицияли корхоналарни Давлат рўйхатидан ўтказиш, хорижий инвесторлар фаолиятини кафолатлаш, уларнинг экспорт ва импорт фаолиятини ривожлантириш ва бошқа муаммолар бўйича тегишли Қарорлар қабул қилди.

Республика иқтисодиётини ривожлантиришда қўшма корхоналарнинг роли, моҳияти қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

Биринчидан, республика ташқи иқтисодий алоқалари ривожлантирилади.

Иккинчидан, республика жаҳон бозори иқтисодиётига кириб боради.

Учинчидан қўшма корхоналар фаолияти орқали республикага хорижий инвестициялар жалб этилади.

Тўртинчидан, одатда қўшма корхоналар янги техника ва технологияларга асосланади, демак қўшма корхоналар орқали республикага янги техника ва янги технологиялар келтирилади.

Бешинчидан, қўшма корхоналар хорижий мамлакатларнинг яхши ривожланган компаниялари иштирокида ташкил этилар экан, қўшма корхоналар орқали республикага меҳнатни ишлаб чиқаришни ташкил қилишнинг янги методлари жалб этилади.

Олтинчидан, одатда қўшма корхоналар кенг равишда экспорт операцияларини амалга оширишади, демак қўшма корхоналар республика экспорт салоҳиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

Еттинчидан, қўшма корхоналарнинг ташкил этилиши республика учун долзарб бўлган республика аҳолисини меҳнат билан бандлик муаммосини ечишга ҳам катта ёрдам беради.

Саккизинчидан, республика иқтисодиётини очиқлигини ривожлантиришда асосий йўналишлардан бирига айланади.

Тўққизинчидан, республикада кўл укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда алоҳида рол ўйнайди.

Шулар сабабли республикада қўшма корхоналарни ташкил этишга, ривожлантиришга ҳамма вақт республика раҳбарияти эътибори қаратилган.

Республика қўшма корхоналарининг ташкил этилиши, уларнинг ривожлантирилиши қуйидаги жадвал маълумотларидан яққол кўриниб турибди.

3.5.2-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси қўшма корхоналари фаолиятининг асосий кўрсаткичлари

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2008	2009
Қўшма корхоналар сони	1039	1963	1910	1958	2209	2627	3579	3995	4124
Улардан тармоқлар бўйича:									
Саноат	550	753	795	1048	1307	1487	1748	1908	1923
қишлоқ хўжалиги	15	25	22	36	56	62	80	79	78
Транспорт ва алоқа	53	93	104	86	94	115	158	163	159
Қурилиш	73	70	72	74	77	116	197	245	264

Ишлаб чиқарилган маҳсулот, млрд. сўм	7,3	123,5	266,6	610,2	1437,2	2523,9	5786,3	9230,0	11928,7
Экспорт, мин. АҚШ доллари	73,1	399,6	371,5	416,9	564,4	823,1	2063,4	2863,2	3264,2
Импорт, млн. АҚШ доллари	420,6	1777,9	1027,9	997,2	858,4	1592,9	3134,6	4426,8	4836,1
Ходимлар сони, минг киши	32,7	79,0	88,7	90,4	101,4	111,3	149,5	156,7	158,0

Қўшма корхоналарни ташкил этиш республика учун янги жараён бўлиб, республика уни керакли даражада амалга оширмокда.

Хорижий сармояларни республикага жалб қилиш, қўшма корхоналарни республикада ташкил қилишни рағбатлантириш мақсадида республикада тегишли қонун, меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган.

1995-2009 йилларда қўшма корхоналарнинг сони деярли тўрт маротаба кўпайтирилди. Қўшма корхоналарни ташкил қилиш кенг миқёсда саноат соҳасида амалга оширилмокда.

Қўшма корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулот шу даврда 7,3 млрд. сўмдан 11,9 млрд. сўмга кўпайтирилди.

Қўшма корхоналар республиканинг экспорт ва импорт операцияларида фаол қатнашмокдалар. Экспортнинг ҳажми 1995-2009 йилларда 44,6 марта, импортнинг ҳажми – 11,5 марта кўпайди. Қўшма корхоналарда банд бўлган ходимларнинг сони 32,7 минг кишидан 158,0 минг кишига ортди.

Бу борада ижобий ўзгариш шундан иборатки, қўшма корхоналар илгари ўзларининг техника, моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжларини импорт орқали кенг миқёсда қоплаган бўлсалар, охирги йилларда улар экспорт операцияларини юқори суръатларда ривожлантирмокдалар.

Келгусида ҳам қўшма корхоналарни ташкил қилиш, ривожлантириш республика халқ хўжалиги барқарорлигини сақлаш ва республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлаш шарт-шароитларидан биридир.

Юқорида қайд этилган йўллар орқали Республикада кўп укладли бозор иқтисодиёти шакллантирилмокда ва бу шаклланаётган

бозор иқтисодиёти республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан биридир.

Келгусида республикада шаклланган кўп укладли бозор иқтисодиётини янада ривожлантириб, унинг инфратузилмасини бутунлай барпо этиб, бозор иқтисодиётини янги сифат даражасига кўтариб, унинг самарадорлигини ошириш лозим. Бу муаммо республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврида, албатта ечилади.

3.6. Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш

Инфратузилма иқтисодий категория бўлиб, бозор иқтисодиёти ташкил қилиниши ва ривожлантирилишининг асосий шарт-шароитларидан биридир.

Инфратузилманинг бутун элементларини барпо этиш иқтисодиётнинг юқори самарадорлигини таъминловчи омиллардан биридир.

Иқтисодиёт инфратузилмаси икки шаклда ифодаланади:

Биринчидан, бутун иқтисодиёт, халқ хўжалиги мажмуаси инфратузилмаси.

Иккинчидан, алоҳида бозор иқтисодиёти инфратузилмаси.

Халқ хўжалиги мажмуаси инфратузилмаси ўз навбатида яна икки шаклда ифодаланади:

Биринчидан, ишлаб чиқариш инфратузилмаси.

Иккинчидан, социал инфратузилмаси.

Халқ хўжалиги мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибига реал иқтисодиётнинг – моддий ишлаб чиқаришнинг асосий тармоқлари бўлмиш саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалигидан ташқари моддий ишлаб чиқариш тармоқлари транспорт, алоқа, савдо, моддий – техника таъминоти ва бошқалар киради.

Халқ хўжалиги мажмуасининг социал инфратузилмаси таркибига халқ хўжалигининг социал соҳалари – халқ таълими, соғлиқни сақлаш, социал таъминот, фан, спорт ва бошқалар киради.

Халқ хўжалиги мажмуасининг ишлаб чиқариш ва социал ёки ноишлаб чиқариш инфратузилмалари бутун халқ хўжалиги мажмуасига, айниқса унинг асосий тармоқлари бўлмиш саноат, қурилиш ва қишлоқ хўжалиги тармоқларини ташкил қилиш ва уларни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Бозор муносабатлари шаклланиши сабабли бозор иқтисодиётига алоҳида инфратузилма тааллуқлидир.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмаси таркибига ўз навбатида икки гуруҳ ташкилот ва органлар киради:

Биринчидан, бевосита бозор иқтисодиёти инфратузилмаси.

Иккинчидан, билвосита бозор иқтисодиёти инфратузилмаси.

Бевосита бозор иқтисодиёти инфратузилмаси бозор муносабатлари билан бевосита боғланган бўлиб, улар товарлар бозори, молиявий ресурслар бозори ва меҳнат ресурслари бозорларига хизмат кўрсатади.

Бевосита бозор иқтисодиёти инфратузилмаси таркибига қуйидагилар киради:

– банк, молия, солиқ, суғурта, божхона органлари;

– хом ашё, товар ва молия ресурслари биржалари ва аҳоли бандлик органлари;

– савдо уйлари, брокерлик, аудиторлик, консалтинг, маклер ва дилер, депозитарий, лизинг, инжиниринг идора, ташкилотлари;

– маркетинг, менежмент, ахборот, реклама марказлари ва инвестицион фондлар.

Билвосита бозор иқтисодиёти инфратузилмаси таркибига қуйидагилар киради:

– кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш бўйича тижорат, бизнес марказлари;

– холдинг компаниялар;

– тадбиркорлар, товарлар ишлаб чиқарувчилар палатаси, аудиторлар ва бухгалтерлар ассоциацияси, деҳқон ва фермер хўжаликлари ассоциацияси;

– ҳар хил жамғарма фондлари ва хайрия ташкилотлари;

– ҳукумат ҳузурида пул – кредит сиёсати, халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни такомиллаштириш, қимматли қоғозлар ва фонд биржаси ва бошқа муаммолар бўйича ташкил қилинган махсус республика комиссиялари ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, иқтисодиёт инфратузилмаси, бозор иқтисодиёти инфратузилмаси кўп қиррали, мураккаб механизм бўлиб, уни ташкил қилиш, шакллантириш ҳам мураккаб, кўп вақт талаб этувчи жараён, лекин бу механизмни ташкил қилмасдан, ривожлантирмасдан туриб, бозор муносабатларини шакллантириш, юкори самарали социал йўналтирилган, кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишни фараз қилиб ҳам бўлмайди.

Шу сабабли Республика Президенти И.А. Каримов таъкидлайдиларки:

«Бозор муносабатларини шакллантиришни тегишли муҳитсиз – товар, пул бозорларида ва меҳнат ресурслари бозорида хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ўзаро алоқани таъминлаши керак бўлган бозор инфратузилмасисиз тасаввур этиб бўлмайди....

Бозорга ўтишдан олдин бозор инфратузилмасини яратиш зарур. Молия, банк – кредит тизимлари билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш суғурта, аудиторлик, юридик ва консалтинг фирмалари ҳамда компанияларини, биржа тизимини яратиш зарур».[1]

Шундай экан, республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказиш мақсадида республикада ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда асосий йўналишлардан бири сифатида бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириб бориш қабул қилинган.

Бу йўналишнинг объектив зарурлигини яна тасдиқлаб, И.А. Каримов шундай деган эдилар: «Бозор иқтисодиётига босқичма – босқич ўтиш бозорнинг кўп бўғинли инфратузилмасини яратишни талаб қилади, инфратузилмага эга бўлмасдан бозор механизмлари тўлиқ ишлай олмайди...

Замонавий инфратузилмани яратиш бозор муносабатларига ҳақиқий – маданий-маърифий характер бахш этиш стихияга ва бошбошдоқликка йўл қўймаслик имконпятини беради».[2]

Шундай экан, тасодифан эмаски, республика бозор иқтисодиётини барпо этиш борасида бу соҳада кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Юқорида кўрсатилгандек, бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси бозор иқтисодиётида мавжуд учта бозорга хизмат кўрсатувчи инфратузилма орган ва ташкилотларига бўлинади.

Товарлар бозори инфратузилмасига улгуржи ва чакана савдо органлари, аукционлар, кўргазмалар, брокерлик идоралари, товар биржалари, давлат маҳсулотлар харид килиш контракт тизими, монополияга қарши кураш органлари, нарх-навони шакллантириш органлари, халқаро савдо ташкилотлари, тижорат марказлари, савдо уйлари, савдо-саноат палатаси ва ҳоказолар киради.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 97 - 98 бетлар.

[2] Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли Асарлар тўплами, 1-жилд, Тошкент, 1996, 308, 309 бетлар

Молиявий ресурслар бозори инфратузилмасига банк тизими, валюталар биржаси, брокерлик идоралари, суғурта ва холдинг компаниялар, нарх-наво, қимматли қоғозлар устидан назорат қилувчи давлат органлари, давлат мол-мулк органлари ва ҳоказолар киради.

Меҳнат ресурслар бозори инфратузилмасига меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолининг меҳнат билан бандлигини таъминловчи ташкилотлар, меҳнат ресурсларига талаб ва таклифни ўрганувчи давлат ва минтақа органлари, кадрларни қайтадан тайёрлаш, ижтимоий ишларни ташкил қилувчи, ишсизларга нафақаларни аниқловчи, меҳнат ресурслари миграциясини тартибга солувчи давлат органлари ва ҳоказолар киради.

Халкаро қабул қилинган тартибларга биноан бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг элементларидан бири – банк тизими иқтисодиётнинг томирлари, Республика Президенти И.А. Каримовнинг таърифлари бўйича банк тизими иқтисодиётнинг локомотиви ҳисобланади.

Шундай экан, Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётининг инфратузилмасини шакллантиришда асосий эътибор бозор муносабатларининг талабларига жавоб берадиган банк тизимини шакллантиришга йўналтирилган эди.

Янги банк тизимининг шаклланиши

Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш мақсадида тегишли иқтисодий ислоҳотларни ишлаб чиқар экан, бу иқтисодий ислоҳотлар таркибида республика бозор инфратузилмасининг асосий элементларидан бири бўлган банк тизимини шакллантиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотлар ўз ўрнини топди.

Республика банк тизимини ислоҳотлаштириш республикада уч босқичда амалга оширилди. Бу:

1991-1994 йиллар;

1995-1998 йиллар;

1999 йилдан бошлаб ҳозиргача.

1991-1994 йилларда республикада қабул қилинган «Банк ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Республика банк тизимини такомиллаш-

тириш ва пул-кредит муносабатларини барқарорлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси банк тизимига молиявий ёрдам кўрсатиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорларига биноан қуйидаги вазифаларни ечиш кўзда тутилган эди:

– республикада икки поғонали банк тизимини шакллантириш;

– банк тизимининг ташкилий – бошқарув структурасини такомиллаштириш;

– Ўзбекистон Марказий банкининг фаолият йўналишларини ва бошқарув методларини такомиллаштириш;

– пул муомаласи ва кредитни тартибга солувчи методларни шакллантириш ва ривожлантириш;

– самарали тўлов тизимини шакллантириш;

– банк тизимида институционал ўзгаришларни амалга ошириш;

– банк ва молия инфратузилмасини шакллантириш;

– пул ва қимматли қоғозлар бозорларини ташкил қилиш;

– тижорат банклар фаолияти устидан назорат тизимини шакллантириш;

– давлат банк органлари билан бирга нодавлат банк органларини ташкил қилиш;

– банк тизимини универсаллаштириш ва якка ҳукмронлигини бартараф этиш;

– республика банк тизимини жаҳон банк тизими билан интеграциялаш.

Бу вазифалар керакли даражада амалга оширилиб, авваламбор республикада икки поғонали банк тизими шакллана бошлади.

Совет даврида Ўзбекистонда собик СССР нинг қуйидаги банк муассасалари фаолият кўрсатган эди:

СССР давлат банки.

СССР саноат – қурилиш банки.

СССР агросаноат банки.

СССР уй-жой коммунал ва социал ривожланиш банки.

СССР жамғарма банки.

СССР ташқи иқтисодий фаолият банки.

«Банк ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунга биноан СССР давлат банки негизида Ўзбекистон Марказий банки ва бошқа ихтисослашган банклар негизида ихтисослаштирилган тижорат банклар – Саноат-қурилиш банки, Агросаноат банки, Жамғарма банки ва бошқа банклар ташкил этилди. Келгусида саноат қурилиш банки негизида «Енгилсаноат-банк», «Алоқа банк», «Трастбанк»,

«Савдогарбанк», «Уй-жой жамғарма банки» ва Агросаноат банки негизида «Пахтабанк», «Тадбиркорбанк», «Ғаллабанк», «Мевасабзавотбанк», «Туронбанк» ташкил этилди.

Демак, республика банк тизимини ислоҳотлаштиришнинг биринчи босқичида республикада икки поғонали банк тизими шакллантирилди. Биринчи поғона Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, иккинчи поғона давлат – акциядорлик, акциядорлик – тижорат, хусусий ва қўшма банклардан иборат бўлди.

Икки поғонали банк тизимининг ташкил этилиши, банклар фаолиятининг керакли даражада ташкил этилиши республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишни жадаллаштирди, республика халқ хўжалигини баркарорлаштиришни тезлаштирди.

Иккинчи босқичда – 1995-1998 йилларда 1995 йилда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги ва қайтадан тасдиқланган «Банк ва банк фаолияти тўғриси»ги Қонунлар асосида ва И.А. Каримовнинг «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асарида ўз ифодасини топган кўрсатмаларини эътиборга олиб, республика банк тизимини ислоҳотлаштириш борасида қуйидаги вазифалар кўтарилган ва ечилган эди:

– миллий валюта ҳаракатини таъминлаш;

– пул муомаласини янда такомиллаштириш;

– икки поғонали банк тизимини батафсил шакллантириш;

– кенг миқёсда мустақил тижорат ва хусусий банкларни ташкил этиш;

– республикада хорижий банкларнинг бўлимларини, ваколатхоналарини очиш учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш;

– бақувват пул муомаласини таъминлаш;

– кредит ва нақд пул эмиссиясини чегаралаш;

– тижорат банклар фаолиятининг ҳуқуқий базасини барпо этиш;

– махсус давлат молия-кредит структураларини ташкил этиш;

– ихтисослаштирилган банкдан ташқари молиявий структураларни ташкил қилиш;

– тижорат банклар фаолиятида назаратни – мониторингни, тафтишни ва аудитни такомиллаштириш;

– банклар фаолиятида янги бухгалтерия ҳисоби, счетлар режасини киритиш;

– валюта бозорини ташкил этиш;

– халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш.

Республика банк тизимини ислоҳотлаштиришнинг бу босқичида республика халқ хўжалигини барқарорлаб, республиканинг иқтисодий инқироздан чиқишига банк тизими, шубҳасиз, ижобий таъсир кўрсатди.

Бу босқичда катта эътиборга сазовор чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат эди:

Биринчидан республика банк тизимини ривожлантириш рағбатлантирилди, банклар фаолияти давлат томонидан қўллаб-қувватланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 13 июлда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси банк тизимини молиявий қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги Қарорига биноан банклар икки йиллик муҳлатга ҳамма солиқлардан озод қилинди, кейинчалик Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 9 ноябрида қабул қилинган қарорига биноан қўшимча яна бир йилга ҳамма солиқлардан озод қилинди ва натижада тежалган маблағлар банклар фаолиятини компъютерлаштиришга, замонавий алоқа воситаларидан фойдаланишга, кадрлар малакасини оширишга йўллантирилди. Республика банкларида электрон тўлов тизими қисқа муддатда жорий этилди. Бундан ташқари банк ишининг барча йўналишларида компьютер технологияси жорий этилди.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган «Хусусий банкларнинг ташкил этилишини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонига биноан хусусий банкларни барпо этиш шарт-шароитлари аниқлаб берилди.

Учинчидан, бу даврда республикада қўшма банкларни ташкил этиш кучайтирилди. Бу ЎзДЭУбанк, ЎзАБН АМРО банк, У-Т банк, Ўзприватбанклар очилди. Бундан ташқари автомобилсозлик тармоғига хизмат кўрсатиш учун ИАТ «Асакабанк» ташкил қилинди.

Демак, банк тизимини ислоҳотлаштиришнинг иккинчи босқичида республикада банк тизимини шакллантиришга катта эътибор берилди.

Республика банк тизимининг асоси, негизини, албатта, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ташкил этади.

1995 йил 21 декабрда «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида» Ўзбекистон Республика Қонуни қабул қилинди,

унда банкнинг республика иқтисодиётидаги ўрни, ташкил қилиниш принциплари, фаолият йўналишлари ва унинг олдига қўйилган вазифалар кўрсатиб берилди.

Бу қонунга биноан Марказий банк:

– ягона иқтисодий муассаса бўлиб, унинг устав ва захира фонди тўлдирилгандан кейин, унинг фаолиятидан олинган фойда тўлиқ давлат бюджетига ўтказилади;

– Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатлари Республика Адлия вазирлигида экспертизадан ўтказилмайди, лекин улар республиканинг бутун ҳудудида мажбурий бажарилиши лозим.

Марказий банк олдига қуйидаги вазифалар қўйилган:

– банклар учун иқтисодий нормативларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди;

– банклар фаолияти бўйича санкцияларни амалга ошириш - жаримадан тортиб, фаолият олиб бориш учун лицензияларни қайтариб олиш, раҳбарларни ўзгартириш;

– ҳукумат органлари билан биргаликда республика валюта сиёсатини аниқлаш;

– банк тизими барқарорлигини таъминлаш, банк мижозлари, кредиторларининг манфаатларини ҳимоя қилиш, халқ хўжалигида тўлов интизомини кучайтириш мақсадида тижорат банклар фаолиятида республикада қабул қилинган қонуний – меъёрий ҳужжатлар бажарилиши устидан назорат олиб бориш;

– халқаро молиявий ташкилотлар-Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди билан ҳамкорликда банк ходимларини ўқитиш, малакасини ошириш бўйича семинарлар ўтказиш;

– банклар фаолиятида ҳисоб-китобларни компьютерлаштириш тизимларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;

– республика учун мустақил пул-кредит тизимини шакллантириш;

– тижорат банкларининг шакллантирилишини таъминлаш;

– республика валюта захираларини шакллантиришни таъминлаш;

– ҳукумат органлари билан биргаликда давлат пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

– тижорат банклари фаолияти устидан хар йили мониторинг ўтказиш;

– тижорат банклар фаолияти очиқлигини таъминлаш;

– микрокредитлаш тартибини аниқлаш;

– халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларини тиклаш, ривожлантириш;

– республика пул муомаласи сиёсатини ишлаб чиқиш, амалга ошириш;

– миллий валютани барпо этиш, унинг ички, ташқи конвертациясини таъминлаш, қадрини мустаҳкамлаш чора-тадбирларини амалга ошириш.

Кўриниб турибдики, Марказий банкнинг республика иқтисодиётида тутган ўрни, моҳияти, унинг олдига қўйилган вазифалар мураккаб ва кўп қиррали.

Мустақиллик даврида Республика Марказий банки, унинг олдига қўйилган вазифаларни бажаришда тегишли чора-тадбирларни амалга ошириб, республика халқ хўжалигини барқарорлаштиришда, республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлашда асосий омиллардан бирига айланди.

Мустақилликнинг биринчи йилларида Марказий банк томонидан банкларараро махсус ҳисоб-китоб счетлари очилиб, улар ёрдамида собиқ иттифоқдош республикалар билан ўзаро ҳисоб-китоблар самарали амалга оширилди ва бу вазият республиканинг келгуси республикалараро иқтисодий алоқаларни амалга оширишига негиз тайёрлади.

Марказий банк раҳбарлиги ва бевосита иштирокида:

– республика банк тизимининг компьютерлаш тизимини ташкил этиш амалга оширилди;

– Жаҳон банки маблағлари ҳисобидан, Германиянинг бир фирмаси иштирокида республикада банкларараро ахборот алмашишнинг ягона технологияси ишлаб чиқилди ва жорий қилинди;

– Ўзбекистон Республикаси валюта сиёсати ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда;

– банклар бухгалтерия ҳисоби бўйича халқаро стандартлар талабларига жавоб берадиган счетлар режаси ишлаб чиқилди ва банклар фаолиятида жорий этилди;

– республика банк тизими бўйича республика электрон тўловлар тизими яратилди, амалга оширилди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлаш тизмини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қуйидаги меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқди:

Юридик шахслар шаклида ташкил этмасдан ўз фаолиятини олиб бораётган, шахсий товар ишлаб чиқарувчилар ва деҳқон хў-

жаликларини миллий ва чет эл валюталарида микрокредитлаштириш тартиби.

Юридик шахслар шаклида ташкил этилиб ўз фаолиятини олиб бораётган фермер хўжаликлари ва бошқа кичик бизнес субъектларини молиявий ва чет эл валюталарида микрокредитлаш тартиби.

Бу меъёрий ҳужжатларга биноан:

– агарда илгари микрокредитлаш ҳажми 350 минимал иш ҳақига тўғри келган бўлса, энди юридик шахслар шаклида ташкил этилмаган хўжалик субъектлари учун микрокредитлаш ҳажми 5000 долларгача, юридик шахслар учун 10000 доллар ҳажмида аниқланди;

– микрокредитлар олиш учун тайёрланадиган ҳужжатлар сони 6-7 дан 3-4та гача қисқартирилди;

– микрокредит олишда кафиллик ҳуқуқи маҳалла фуқароларининг йиғин органларига ҳам берилди;

– берилаётган микрокредитлардан 50 фоизи накд пул шаклида берилиб, улар 1,5 йил мобайнида қайтарилиши лозим;

– агарда берилаётган кредитлар микрокредитлаш махсус фондидан ажратилаётган бўлса, улар бўйича тўланадиган процентлар қайта молиялаштириш ставкаси даражасида ёки ундан ҳам паст бўлиши мумкин;

– кредитлар олиш учун ҳужжатларни расмийлаштириш 10 кунда эмас, 5 кунда амалга оширилиши лозим;

– олинган кредитларни қайтиб бериш чет эл валютаси ва биржадан ташқари валюта курси бўйича амалга оширилиши мумкин;

– микрокредитлар фақат аҳоли истеъмол моллари ишлаб чиқариш учун берилади.

Республикада бозор муносабатларини шакллантиришнинг асосий шарт-шароитларидан бири – бу республиканинг собиқ иттифоқ республикалар, хорижий давлатлар билан иқтисодий алоқаларини янгичасига ташкил қилиш ва ривожлантириш экан, тасодифан эмаски, республикада янги банк тизимини шакллантиришда Ташқи иқтисодий алоқалар миллий банкини ташкил қилишга алоҳида эътибор ажратилди.

Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар миллий банки республика банк тизми, айниқса тижорат банклар тизимининг флагмани ҳисобланади. Миллий банкда республика банкларининг 72 фоиз активлари ва 57 фоиз капиталлари мужассамлаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар миллий банки

Маълумки, Миллий банк республика банк тизимида йирик банк ҳисобланади.

Халқаро молия бозорида Миллий банк Ўзбекистон иқтисодиётининг вакили сифатида кенг миқёсда фаолият олиб бормоқда.

Миллий банк республикада банк тизимини янада такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган қонун-қарорларда қўйилган вазифалардан келиб чиқиб:

– Банк томонидан берилаётган кредитлар, шу жумладан микрокредитлар йилдан-йилга кўпайиб бормоқда

– Берилган кредитлар таркибида ўрта ва узоқ муддатли кредитлар салмоғи ошиб бормоқда.

– Банк фаолиятида универсаллик кенгайиб, кўрсатиладиган хизматлар турлари кўпайиб бормоқда.

– Халқаро нуфузда тутган ўрни юқори даражада бўлмоқда.

– Экспортга мўлжалланган, импорт ўрнини олувчи ишлаб чиқаришни молиялаштириш кучайтирилмоқда.

– Хорижий инвестицияларни республикага жалб қилишда фаол қатнашмоқда.

– Халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларини кенг миқёсда амалга оширмоқда.

– Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда фаол қатнашмоқда.

– Харидоргир товарларни ишлаб чиқарувчи тадбиркорларга тегишли хизматларни кўрсатмоқда.

– Иқтисодиётда тўлов – ҳисоб-китоб тизимини такомиллаштиришда фаол қатнашмоқда.

– Республика экспорт салоҳиятини янада ривожлантиришга ёрдам бермоқда.

– Республика бозорини ўзимизда ишлаб чиқарилган юқори сифатли маҳсулотлар билан тўлдиришда қатнашмоқда.

– Республика ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда, такомиллаштиришда фаол фаолият олиб бормоқда.

– Аҳоли омонатларини банкларга жалб қилиш борасида чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

– Банк томонидан кўрсатилаётган хизматлар ҳажми ҳар йили 25-30 фоизга кўпаймоқда.

– Тадбиркорларга чет эл валюталари шаклида берилаётган кредитларнинг 80 фоизи миллий банкка тўғри келади.

– Банк ўзига тегишли ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан имтиёзли асосда тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга тегишли маблағлар ажратмоқда.

– 2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясини амалга оширишда фаол қатнашди.

– Банк томонидан берилаётган кредитларнинг 70 фоизи республика енгил, озиқ-овқат тармоқларини ривожлантиришга йўналтирилмоқда.

– Банк республика хом ашё ресурсларини қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш суръатларини кўтаришда қатнашмоқда.

– Республикада пул муомаласини такомиллаштириш мақсадида банк пластик карточкалар чикарди ва 600 дан кўп савдо ташкилотлари тўлов воситаси сифатида бу карточкаларни қабул қилмоқда.

– Энг катта ташкилотлар ва корхоналарнинг ходимларига иш ҳақини сўм карточкалари орқали бериш бўйича 300 та лойиҳа амалга оширилмоқда.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар Миллий банкини ҳам республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда, ҳам республика ички иқтисодиёти тараққиётида тутган ўрни ошиб бормоқда.

Банкнинг халқаро алоқалари ҳам фаол ривожланиб бормоқда. Банкнинг вакиллик тармоғи 610 дан ортик етакчи халқаро банкларни ўз ичига олган.

Миллий банкнинг кредит потрфели ҳажми 2007 йил 1 январь ҳолатига кўра 2,1 триллион сўмни ташкил этди ва улардан 65,6 фоизи узоқ муддатли кредитларга тўғри келади.

Банк кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш борасида хорижий банклар ва молия муассасалари, республика бюджетдан ташқари жамғармалари ва банк ўз маблағлари ҳисобидан кенг миқёсда лойиҳаларни амалга оширишда қатнашмоқда. Ҳозирги пайтда ҳаммаси бўлиб умумий қиймати 445,1 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 147 лойиҳалар молиялашга қабул қилинди, амалга оширилмоқда.

Республиканинг барча ҳудудларида жойлашган банкнинг 93 бўлим ва филиаллари корпоратив ва чакана мижозларга кенг кўламдаги замонавий хизматлар кўрсатмоқда.

Бугунги кунда фақат чакана хизматларнинг 70 дан ортиқ турларини амалга оширмоқда. Банк филиаллар ва бўлимлар орқали электрон хизматларнинг кенгайиши, аҳоли ишончининг ошиши, омонатлар шартларини мақбуллаштириш, янги депозитларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш, хизматлар сифатини яхшилаш бўйича кенг миқёсда чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Республика аҳолисининг ҳам миллий валюта, ҳам хорижий валютадаги депозитлари ҳажмини сўмга нисбатан эквивалентда 184,6 миллиард сўмга етказди. Йил охирига келиб банкнинг миллий валютадаги қўйилмалар қолдиғи 116,6 миллиард сўмни ташкил этди. Жисмоний шахсларнинг миллий валютадаги депозитлари 2004-2006 йилларда 66370 миллиондан 116610 миллион сўмга ортди.

2006 йилда миллий банк «Western Union» тизими орқали тезкор пул ўтказишларни амалга ошириш ишларини давом эттирди. Банк мазкур тизимда ишлаш назоратига эга бўлган шохобчалар миқдори 2005 йили 15 тадан 2006 йилда 102 тага етказилди. Пул ўтказиш операцияларининг умумий ҳажми 108 миллион АҚШ долларини ташкил этди.

Банк пластик карточкаларга оммавий тўлов воситаси мақомини бериш учун ҳам фаол ишларни амалга оширмоқда. Банк пластик карточкалар эгаларини янада кўпайтириш, мазкур карточкалар бўйича амалга оширилаётган хизматлар турини кенгайтириш ва яхшилаш, уларга хизмат кўрсатувчи банкомат ва терминал инфратузилмасини мақбуллаштириш ишларини давом эттирмоқда. Банк томонидан чиқарилган ва муомалага тарқатилган пластик карточкаларнинг умумий сони 910 минга етказилди ва пластик карточкалар бўйича операцияларнинг умумий ҳажми 55,6 миллиард сўмдан ортди ва бу 2005 йилга нисбатан 1,6 баробар кўпдир.

Миллий банк халқаро муносабатларни кенг миқёсда амалга оширмоқда. Бугунги кунда банк ОТБ, ЭТБ, ХМК, ОПЕК сингари нуфузли халқаро молия муассасалари билан ҳамкорлик алоқаларини олиб бормоқда.

Миллий банк келгусида қуйидаги йўналишлар бўйича ўзининг кўп қиррали фаолиятини янада ривожлантиришни режалаштирмоқда:

– мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш ва унинг экспорт салоҳиятини кенгайтиришда тегишли хизматларни амалга ошириш;

– кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида уларга имтиёзли кредитлар беришни давом эттириш;

– банк мижозларига кўрсатиладиган хизмат турларини кенгайтириш;

– банкнинг капиталлашув даражасини янада кўтариш ва инвестицион фаолиятини кенгайтириш;

– республика иқтисодиётини, унинг алоҳида тармоқларини, соҳаларини кредитлаш ҳажмини кенгайтириш;

– халқаро молия муассасалари билан ҳамкорлик алоқаларини янада ривожлантириш.

Шундай қилиб «Ўзмиллийбанк» республика иқтисодиётини ривожлантиришда, ташқи иқтисодий алоқаларни амалга оширишда фаол қатнашмоқда ва банкнинг тутган ўрни ҳам республика миқёсида, ҳам халқаро миқёсда тан олинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар миллий банки:

– рейтинг бўйича дунёдаги бутун йирик банклар таркибида 503-, ишончлик кўрсаткичи бўйича 50-ўринда;

– банк баланси 55 млрд. сўмга тенг, мижозлар сони 50 мингдан ошиқ;

– банк филиаллари сони 100 дан ортиқ;

– республика рейтинги бўйича тижорат банклар таркибида ҳамма вақт биринчи ўринда;

– банк томонидан берилаётган кредитларнинг 85 фоизи республика реал иқтисодий секторига йўналтирилган;

– банк 450 та дунёдаги йирик банклар билан ҳамкорлик алоқаларини боғлаган;

– банк йирик инвестиция лойиҳалари бўйича АҚШ, Япония, Германия, Франция, Буюк Британия, Туркия, Швейцария, Европа тараққиёт ва реконструкция, Осиё ривожланиш банклари кредит линияларини амалга оширишда хизмат кўрсатади;

– тўлов операцияларини электрон ҳисоб-китоблар орқали жаҳоннинг хоҳлаган нуқтасидаги мижоз билан бир неча секунд мобайнида амалга оширади;

– савдо операцияларини, молиялаштириш учун кредитларни ҳам сўмда, ҳам долларда амалга оширади;

– банкдан олинган маблағлар эркинлигича хорижий мамлакатга ўтказилади;

– банк томонидан берилган кредитларнинг 92 фоизи юқори даражада баҳоланмоқда;

– 1977 йилдан бошлаб банк томонидан кўрсатиладиган хизматлар универсаллаштирилди;

Маълумки, республикада асосий ишлаб чиқариш тармоғи бўлиб қишлоқ хўжалиги ҳисобланади. Шу сабабли, республикада ташкил қилинган тижорат банклари таркибида биринчилардан бўлиб «Пахтабанк» ташкил қилинди.

1991 йили 40 та таъсислар – юридик шахслар иштирокида 100 млн. рубль Устав фондига эга бўлган Ўзбекистон акциядорлар – тижорат банки – «Узагропромбанки» ташкил қилинганлиги эълон қилинди.

1995 йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан бу банк «Пахтабанк» га ўзгартирилди.

«Пахтабанк» олдига қўйилган мақсад:

Мижозларга кенг миқёсда, комплекс равишда хизматлар кўрсатиш, халқаро банк операцияларини амалга ошириш, корреспондентлик операцияларини олиб бориш, қимматли қоғозлар билан биржа операцияларини ўтказиш, лизинг, нотовар операциялар ва ҳомийлик фаолиятини олиб боришдан иборат эди.

Банк фаолияти қишлоқ хўжалиги корхоналари, айниқса пахтачилик корхоналари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари фаолияти билан боғлиқ.

Банк ўз фаолиятини тегишли даражада ташкил қилиш ва самарали олиб бориш учун халқаро мустақил аудиторлик компания назоратидан ўтди ва унинг яхши хулосасига эга бўлди.

Банк Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида, Болтиқбўйи давлатлари фонд бозорларида маркетинг текширувларини ўтказиб, бу давлатлар валюта бозорларида иштирок этиш имкониятларини аниқлади.

1999 йили банк АҚШ банклари билан ҳамкорликда бўлиш ва ўзи чиқарган акцияларни хорижий мамлакатларнинг фонд биржаларида сотиш мақсадида тақдимотдан ўтди.

Банк ўз фаолиятини халқаро стандартлар талаблари даражасида компьютерлаштирган ва бу жараённи амалга ошириш учун учта бўлим ташкил этилган:

– банк операцияларини автоматлаштириш бўлими;

– телекоммуникация ва техника хизматларини кўрсатиш бўлими;

– методология ва янги ахборот технологияларини жорий этиш бўлими.

Кўриниб турибдики, «Пахтабанк» фаолияти замон талабларига жавоб берадиган даражада ташкил этилган бўлиб, банк республикада бозор муносабатларини шакллантиришда, республика иқтисодиётини ривожлантиришга сўзсиз ижобий таъсир кўрсатмоқда.

«Пахтабанк» фаолиятининг жадаллаштирилганлиги, кенгайтирилганлиги, самарали амалга оширилганлиги, айниқса 2006-2007 йилларга тааллуқлидир. Бу борада банк фаолиятининг қуйидаги хусусиятлари, йўналишлари эътиборга сазовор:

– Банкнинг капитал ва ресурслар базаси мустаҳкамланмоқда. 2007 йилнинг охирида банк активлари 956,0 миллиард сўмни ташкил этди. Жами активлар таркибида даромад келтирадиган активлар салмоғи 79,0 фоизга етди. Капиталнинг етарлилик коэффициенти меъёрдан 1,9 фоиз юқори кўтарилиб, 11,9 фоизга тўғри келди. Биринчи даражали капиталнинг жами капиталдаги ҳажми эса белгиланган энг кам даражадан 32,5 фоиздан юқори бўлиб, 82,5 фоизга етди.

– Қишлоқ хўжалигини кредитлашда фаол қатнашиш. «Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган пахта ва ғалла етиштириш харажатларини тижорат банклари томонидан кредитлаш тартиби тўғрисида»ги Низомга биноан банк пахта етиштириш харажатларини молиялаштириш учун 261,3 миллиард сўмлик имтиёзли кредит ажратди. Ғалла етиштириш харажатларини молиялаштириш учун 55,3 миллиард сўмлик имтиёзли кредит ажратди.

Қишлоқ хўжалиги ва унга хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг моддий-техника даражасини кўтариш мақсадида банк техника ва эҳтиёт қисмлар сотиб олиш учун 39,5 миллиард сўмлик кредит ажратди.

Банк қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш учун чет эл кредит йўналишларини жалб қилишда фаол қатнашмоқда. Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки лойиҳаларига биноан 319 қишлоқ хўжалиги корхонаси ва уларга хизмат кўрсатувчи ташкилотларга 15,5 миллион АҚШ доллари ҳажмида узоқ муддатли кредит берилди.

– Республика аҳолисининг турмуш даражасини кўтаришда қатнашиш. Банк республика, айниқса қишлоқ жойларда савдо

алоқаларини ривожлантиришда қатнашмоқда. Бу эса қишлоқ аҳлини истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини ўз вақтида қондирмоқда.

Республика Президентининг «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорига биноан қишлоқ туманларида банкнинг фаол иштирокида 109 та агрофирмалар ташкил этилди. Улар банкнинг имтиёзли кредитлари билан таъминланмоқда.

Банк қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга ҳам ўз ҳиссасини қўшмоқда. Бевосита банк иштирокида 6069 та кичик бизнес субъектлари ташкил этилди. Бу борада 14264 лойиҳа молиялаштирилди. Бунинг учун 28 миллиард 235 миллион сўмлик кредит берилди.

Пахтабанк 13 вилоят бошқармаларидан, 186 филиаллардан, 702 минибанклардан иборат бўлиб, 161 минг юридик, 317 минг жисмоний шахсларга хизмат кўрсатмоқда.

Банк фаолияти қуйидаги соҳа ва йўналишларда амалга оширилмоқда:

– қишлоқ хўжалиги корхоналарини ривожлантириш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарга хизмат кўрсатувчи корхоналарни ривожлантириш;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишловчи корхоналарни ривожлантириш;

– фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш;

– пахта, ғалла маҳсулотларини етиштириш, йиғиб олиш харажатларини кредитлаш;

– кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналари эҳтиёжларини қондириш мақсадида лизинг операцияларни амалга ошириш;

– республика иқтисодиётига, айниқса республика қишлоқ хўжалигига хорижий инвестицияларни жалб қилиш, халқаро молия ташкилотлари, хорижий банкларнинг кредит линияларидан фойдаланиш;

– республика аҳолиси бўш пул маблағларини банкка жалб қилиб, уларни республика иқтисодиётини ривожлантиришга йўналтириш;

– республика қимматли қоғозлар бозорида фаол қатнашиш;

– коммунал хизматлар учун республика аҳолиси томонидан тўловларни амалга оширишни ташкил қилиш;

– республика пул муомаласини такомиллаштириш мақсадида пластик карточкаларни чиқариш, уларни жойлаштириш ва улардан фойдаланиш;

– ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш жараёнида фаол қатнашиш мақсадида банк қўшимча 140 та мини-банклар ташкил этди;

– депозит ва фоиз сиёсати стратегияси ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда;

– 1999 йилдан бошлаб банк фаолиятида корпоратив бошқарув тизими жорий этилди;

– 2001 йилдан бошлаб банк фаолияти универсаллаштирилди;

– банк устав фонди, капитали, активлари йилдан-йилга кўпайиб бориб, унинг фаолиятини кенгайтиришга имкон бермоқда;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарига «кредит бериш тартиби» ишлаб чиқилди, жорий қилинди;

– банкда ҳисоб, ҳисобот, назорат тизимлари такомиллашиб бормоқда;

– фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга оширишда фаол қатнашиш мақсадида банкда махсус дастур тузилди ва амалга оширилди;

– республика аҳолисидан ҳамма коммунал хизматлар учун тўловларни ўз вақтида ва тинимсиз қабул қилишни таъминлаш учун банкда махсус компьютор дастури ишлаб чиқилди.

Юқорида таъкидланган соҳа, йўналишлар бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш учун «Пахтабанк» республика иқтисодий ислоҳотларини такомиллаштириш борасида банк тизимига тегишли қабул қилинган қонун-қарорларга *биноан* ўз фаолиятини бозор муносабатларига янада мослаб такомиллаштирмоқда.

Банк фаолиятида бундай чора-тадбирларни амалга ошириш банк фаолиятининг ривожига, *унинг* самарадорлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатди.

2004 йили банк активлари 238 млрд. сўмга тенг бўлиб, улардан 166,0 млрд. сўм ёки 70 фоизини даромад келтирадиган активлар ташкил этди.

82208 кичик бизнес ва хусусий тадбиркорларга 14,4 млрд. сўмлик кредит берилди, улардан 21 фоизи қисқа муддатли, 79 фоизи узоқ муддатли кредитга тўғри келди.

Шу йили банк кредитларидан фойдаланган кичик корхоналар 83,2 мингга етиб, улардан 46,0 мингини деҳқон ва фермер хўжаликлари ташкил этди.

2005 йили банк активлари 2004 йилга нисбатан 45 фоизга кўпайиб, 347,8 млрд. сўмни ташкил этди, устав фонди эса 13,5 млрд. сўмни ташкил этди. Банк акциядорлари 77494 га етиб, улардан 20524-юридик шахслар, 56970 жисмоний шахслардан иборат бўлди.

2006 йили пахта ҳосилини етиштириш эҳтиёжлари учун 253 млрд. сўмлик кредитлар ажратилди, улардан 80,0 млрд. сўм қишлоқ хўжалиги кимё акциядор жамияти органларига, 49,5 млрд. сўм – Ўзнефтемаҳсулотга, 27,4 млрд. сўм – машина-трактор паркларига, 35,1 млрд. сўм – ширкат ва фермер хўжаликларига ажратилди.

Ширкат ва фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи Ўзагромашсервисга, Ўзқишлоққимёга 103 млрд. сўмлик факторинг хизматлари кўрсатилди.

Пахта йиғим-терим мавсумини самарали ўтказиш учун тегишли меҳнат ҳақи далаларда тарқатилди. Буни ташкил қилиш мақсадида банк ходимларидан 257 киши туманларга, 367 киши ширкат хўжаликларига, 1957 киши фермер хўжаликларига бириктирилди.

Республика қишлоқларида 640 минибанклар ташкил этилди, улар тадбиркорларга ва фермер хўжаликларига 119 млрд. сўмлик кредит тарқатди.

Пахтабанк Республика Президентининг «Лизинг фаолиятини янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида қўйилган вазифалардан келиб чиқиб, лизинг операцияларини ташкил этишга алоҳида эътибор ажратмоқда.

Банк бундай хизматларни 1996 йилдан бошлаб, 2003 йили 1,7 млрд. сўмлик 217 лойиҳаларни, 2004 йили 2,0 млрд. сўмлик 385 лойиҳаларни, 2005 йили 7,3 млрд. сўмлик 880 лойиҳаларни ва 2006 йили 15,2 млрд. сўмлик 1351 лойиҳаларни амалга оширишга ёрдам берди.

Банк қимматли қоғозлар бозорида ҳам ўз фаолиятини фаоллаштирмоқда. 2005 йили банкнинг қимматли қоғозлар портфели 6,0 миллиард сўмдан ошди ва ундан 1,8 млрд. сўми қисқа муддат-

ли давлат облигацияларидир. Банк акцияларининг эмиссиялари 11 марта амалга оширилди.

Банк фаолиятини ривожлантиришда, банк филиалларининг ташкил этилишида минибанкларнинг очилиши алоҳида рол ўйнамоқда. Минибанклар сони 2001-2005 йилларда 98 дан 618 тага етказилди.

Банк раҳбарияти республика аҳолисининг бўш омонатларини банкка жалб қилишга ҳам алоҳида эътибор ажратмоқда. Чунки бунинг ёрдамида банк ресурслар базаси мустаҳкамланмоқда, аҳоли омонатлари республика иқтисодиётини ривожлантиришга йўналтирилмоқда ва республика аҳолиси қўшимча даромадларга эга бўлмоқда.

Банк фаолиятида аҳолини банкка бўлган ишончини кўтариш борасида тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Банк фаолиятида аҳоли омонатларини жалб қилиш мақсадида 20 дан ортиқ омонат турлари: «Саховат», «Баҳор», «Қадрият», «Саломатлик», «Мураббий», «Фаровонлик», «Кафолат», «Орзу», «Мўъжиза», «Имконият», «Обод юрт», «Хазина», «Маиший тўлов» ва бошқалар ташкил қилинди.

Омонатчиларни рағбатлантириш мақсадида банк бошқа банкларга нисбатан юқорироқ фоизлар (Марказий банкнинг қайта молиялаш фоизидан юқори) тасдиқлаган.

Банк омонатчилари 2006 йил 1 январда 240 мингдан ортиб, уларнинг омонатлари ҳажми 50,5 млрд. сўмни ташкил этди. Аҳолининг муддатли омонатлари 2000-2004 йилларда 12 марта, 2002-2004 йилларда 2,5 марта кўпайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида» ва «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб қилиш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорларидан келиб чиқиб, Пахтабанк бу масалани ечишга ҳам эътибор ажратмоқда.

Банк томонидан тарқатилган пластик карточкаларнинг сони 600 мингдан ошди. Пластик карточкалар орқали ҳисоб-китобларни амалга оширишни ташкил қилиш мақсадида 1500 терминаллар, 20 та банкоматлар ўрнатилди.

Банк пластик карточкаларидан республиканинг ҳамма ҳудудларида фойдаланиш мумкин. Банк томонидан халқаро тоифадаги пластик карточкалар ҳам чиқарилган.

Банк пластик карточкаларини олган мижозлар сони 2003 йили 10 минг бўлган бўлса, 2006 йили 441 мингга етган. 500 дан ошиқ корхона ва ташкилотларда банк пластик карточкалари ёрдамида иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар амалга оширилмоқда.

Банк валюталарни алмаштириш борасида ҳам кенг миқёсда иш олиб боряпти. Шу мақсадда 261 валюта алмаштириш шохобчалари ташкил қилинди. Улар орқали валюта алмаштириш операциялари 2003-2005 йилларда 8,5 марта кўпайди.

Кўриниб турибдики, Пахтабанк республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш шароитида кўп қиррали, самарали фаолият кечирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 30 мартда «Агробанк акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида» Қарори қабул қилинди. Бу карорга биноан «Иқтисодиётнинг аграр секторини янада барқарор ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни изчиллик билан чуқурлаштириб бориш, фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш, унинг моддий ва молиявий базасини мустаҳкамлаш, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларига қишлоқ хўжалик маҳсулотларини чуқур қайта ишловчи замонавий корхоналарни жадал барпо этиш, юқори сифатли, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш бўйича замонавий технологиялар ва ускуналарни татбиқ қилиш ҳамда ички бозорни маҳаллий озиқ-овқат товарлари билан тўлдиришга йўналтирилган кенг турдаги банк хизматларини кўрсатиш мақсадида»; «Пахтабанк» акциядорлик тижорат банки» акциядорларининг уни «Агробанк» акциядорлик тижорат банки этиб қайта ташкил қилиш тўғрисидаги таклифи қабул қилинди ва Қарорда «Агробанк» олдига қўйилган вазифалар ва ташкил қилиш йўналишлари аниқланди.

Республикада доимо ўтказиладиган банкларараро рейтингда Агробанк тижорат банклар таркибида ҳамма вақт энг юқори даражада бўлиб келмоқда.

Республика Президентининг «Шахсий ёрдамчи деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ва «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорларига биноан чорвачиликни ривожлантириш учун 9 миллиард 960 миллион сўмлик микрокредит ажратилди.

Халқаро ҳамкорликларни янада ривожлантириш. Банкнинг ташқи иқтисодий фаолияти кенгайиб бормоқда. Биржа ва биржадан ташқари бозорлардаги конвертация бўйича операциялар ҳажми бир йилда 15,3 фоизга кўпайиб, 164,5 миллион АҚШ долларини ташкил этди.

Пул ўтказмаларини қабул қилиш ва бериш жараёни, валюта айирбошлаш шохобчалари тармоғи янада кучайтирилди. Банк тизимида 273 та валюта айирбошлаш шохобчаси мижозларга хизмат кўрсатди.

Банк халқаро ҳамкорлик, мамлакат қишлоқ хўжалигини ривожлантириш лойиҳаларини амалга оширишга хорижий сармояларни жалб қилмоқда. У нуфузли халқаро молиявий муассасалар – Германиянинг КФВ банки, Осиё тараққиёт банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки билан ҳамкорлик олиб бормоқда.

Банк хизмат кўрсатиш шакллари такомиллаштирилмоқда. Банк аҳоли учун қулай, даромадли омонатларни жорий этиш, хизмат кўрсатиш маданиятини ошириш борасида тегишли чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Бир йил мобайнида банк 14 та янги омонат турларини ишлаб чиқиб, амалга оширди. Натижада аҳолининг банкдаги жами жамғарма ва муддатли омонатлар қолдиғи икки баробарга кўпайди.

Кейинги пайтда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ривожлантирилмоқда. 2006 йилнинг охирига келганда мижозлар ўртасида жойлаштирилган пластик карточкалар сони 562665 тага етказилди. Савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчаларида 2 минг 103 та терминал ўрнатилди. Натижада пулнинг пластик карточкалар орқали айланиши бир йилда 3,3 баробар ортди. Пластик карта ҳисоб варақларидаги қолдиқ маблағ 9 миллиард 400 миллион сўмга етди. Савдо шохобчаларига ўрнатилган терминаллар орқали 14 миллиард 800 миллион сўмлик пулсиз ҳисоб-китоблар амалга оширилди.

Кўриниб турибдики, республика банк тизимини янада такомиллаштиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотлар «Агробанк» фаолиятида ҳам ўз ифодасини топмоқда.

Агробанкнинг республика иқтисодий ислоҳотларини, шу жумладан, банк соҳасидаги ислоҳотларни чуқурлаштириш давридаги фаолияти қуйидаги жадвал маълумотлари билан ифодаланади:

Агробанк фаолияти кўрсаткичлари (млн.сўм)[1]

3.5.1-жадвал

	Кўрсаткичлар номи	1998	1999	2001	2002	2004	2005	2007	2008	2009	2010
1	Банк капитали	5414,72	7515,11	17996,67	25597,54	46030,67	51296,61	66172,66	108329,47	131232,61	172588,29
2	Устав капитали	1500,00	3191,70	8461,10	10000,00	11504,30	12507,40	13500,00	38916,60	50000,00	80100,0
3	Захира капитали	2819,67	3243,11	4723,92	7185,49	19150,34	23030,67	29637,40	53581,43	60788,58	72740,23
4	Банк активлари суммаси	61640,29	78211,72	71022,02	101846,79	250367,31	238927,45	503881,42	737777,27	959613,61	1383388,99
5	Кредит қўйилмалари	45787,96	57480,12	45691,23	64151,01	121862,35	154186,68	338411,68	524175,47	730217,07	1017444,56
	Шу жумладан:										
5.1	Юридик шахсларга берилган кредитлар	45786,56	57478,02	44868,68	63028,48	119913,04	143236,53	303981,99	450789,01	631755,10	916199,63
5.2	Жисмоний шахсларга берилган кредитлар	1,4	2,10	822,55	1122,53	1949,31	10950,15	34429,69	73386,46	98461,94	101244,93
5.3	Бир йилдан ортиқ муддатга берилган кредитлар	509,20	2305,70	5614,82	15806,31	51041,43	100933,25	19733,70	338164,62	459971,24	677251,69
5.4	Хорижий валютада берилган кредитлар	0,00	0,00	0,00	2302,19	15411,89	31301,93	44445,05	60771,09	71886,44	99117,71
6	Банк ресурслари	56114,14	68856,93	61694,23	69310,20	180338,24	195366,81	449655,05	630678,98	770134,65	1126430,66
7	Жалб қилинган депозитлар хажми	10485,11	10067,97	20422,34	34670,44	105487,03	79144,55	269910,97	367686,19	455064,08	709103,06
8	Банк томонидан жалб қилинган аҳоли омонатлари	384,78	617,67	4725,10	8588,04	23677,31	32000,14	94601,53	120590,94	179594,54	275950,41
	Шу жумладан:										
8.1	Муддатли омонатлар	61,93	123,68	515,03	2591,47	14435,55	22235,77	48486,29	23802,60	32187,82	27083,77
8.2	Жамғарма омонатлари	277,23	385,42	1756,47	1711,16	4097,70	5074,47	25144,07	81327,78	126009,73	232129,65
8.3	Талаб қилиб олингуна	45,62	108,57	2453,60	4285,41	5144,07	4689,90	20971,17	15460,57	21396,99	16736,99
8.4	Мишбанклар сони	120	154	185	210	229	312	665	702	710	468
8.5	Қимматли қоғозлар ва инвестиция портфели	2340,02	4094,38	2948,51	2983,96	8058,19	7407,74	15139,49	7067,64	7254,24	15055,02

[1] жадвал маълумотлари бевосита Агробанкдан олинган

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– банкнинг моддий базаси, капиталлашув даражаси йилдан-йилга ошиб борди. 1999-2009 йилларда банкнинг ялпи капитали 32 марта, устав капитали – 54 марта, захира капитали – 26,0 марта, активлари – 23 марта кўпайди.

– Банкнинг моддий базасини кучайтиришда юридик ва жисмоний шахслар омонатларини банкка жалб қилиш катта аҳамиятга эга бўлган. 10 йил мобайнида банкка жалб этилган депозитлар ҳажми 10485 млн. сўмдан 789303 млн. сўмга, шу жумладан аҳоли омонатларининг ҳажми 385 млн. сўмдан 275950 млн. сўмга кўпайтирилган. Шу жумладан:

– муддатли омонатлар – 47 марта, жамғарма омонатлар – 84 марта, талаб қилиб олингунча омонатлар – 37 марта кўпайтирилган.

– Банк фаолиятини ривожлантириш мақсадида унинг инфратузилмаси доимо ривожланиб борган. Таҳлил қилинаётган даврда минибанклар сони 120 тадан 468 га етказилган.

– Республика иқтисодиётини ривожлантиришда банкнинг иштироки фаоллашиб борган. Банк томонидан берилган кредитлар 1998-2009 йилларда 45787 млн. сўмдан 3017444 млн. сўмга, шу жумладан юридик шахсларга берилган кредитлар 45786 млн. сўмдан 916199 млн. сўмга, жисмоний шахсларга берилган кредитлар 1,4 млн. сўмдан 101244 млн. сўмга кўпайтирилган.

– Берилган кредитлар ҳам миллий ҳам хорижий валюта шаклида бўлган. Хорижий валюта шаклида берилган кредитлар 2001 йилдан бошланиб, 2002-2009 йилларда 2302 млн. сўмдан 99117 млн. сўмга оширилган.

– Берилган кредитлар таркибида узоқ муддатли кредитлар салмоғи йилдан-йилга ошиб борган. Бу кўрсаткич 1998 йили 1,1 фоизни ташкил қилган бўлса, 2009 йили 66,5 фоизга кўтарилган.

– Банк республика қимматли қоғозлар бозорида фаол қатнашмоқда. Банкка тегишли кимматли қоғозлар ва инвестициялар портфели 1998-2009 йилларда 2340 млн. сўмдан 15055 млн. сўмга кўпайтирилган.

Демак, Агробанк фаолияти республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлашда асосий омиллардан бири бўлмоқда.

Республика тижорат банкларининг сардорларидан бири бўлиб «Ўзсаноатқурилишбанки» ҳисобланади.

«Ўзсаноатқурилиш банки»:

– халқаро электрон тўлов тизими аъзоси;

– трансмиллий оборот дилинг тизими абоненти;

– Ўзбекистон банкларида аҳоли омонатларининг кафолатланганлиги тизими иштирокчиси;

– «Тошкент» фонд биржаси акционери ва аъзоси;

– Халқаро пул ўтказмалари тизимининг вакил банки.

«Ўзсаноатқурилишбанк» республика иқтисодёти, республика банк тизимини такомиллаштиришда фаол қатнашмоқда.

Бу борада банк ўзининг фаолиятини қабул қилинган қонун-қарорларга биноан қуйидаги йўналишларда такомиллаштирмоқда:

– Умуман республика иқтисодиётини, айниқса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашни жадаллаштириш мақсадида махсус имтиёзли фонд ташкил этилди.

– Банкда пул маблағлари келиб тушиши устидан мониторинг ташкил этилди.

– Ютуқли омонатлар тизими ишлаб чиқилди, жорий этилди.

– Банк-мижоз. «Минибанк» дастурлари ишлаб чиқилди, амалга оширилди.

– Ишлаб чиқарувчи – банк – харидор дастури тузилиб, амалга оширилмоқда.

Банк ўз мижозларига уларнинг ҳисоб-китобларини мақбуллаштиришга, дебиторлик, кредиторлик қарздорлигини қисқартиришга, вақтинча бўш маблағлардан янада самарали фойдаланишга кўмаклашувчи хизматлар, чора-тадбирларининг максимал пакетини тақдим этмоқда.

Банк тизими бўйича ҳар бир қабул қилинган қонун-қарорлар бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда.

«Ўзсаноатқурилишбанк» универсал банк сифатида кўп қиррали фаолиятни амалга оширмоқда. Бу:

– авваламбор, саноат тармоқлари ва қурилиш соҳасига хизматлар кўрсатиш;

– кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш;

– республика иқтисодиётига хорижий инвестицияларни, халқаро ва хорижий банкларнинг кредит линияларини жалб қилиш;

– қимматли қоғозлар бозорида фаолият олиб бориш;

– республика аҳолисининг бўш пул маблағларини омонатга жалб қилиб, уларни республика иқтисодиётини ривожлантириш учун йўналтириш;

– лизинг операцияларини амалга ошириш;

– аҳоли томонидан коммунал хизматлар учун тўловларни амалга ошириш;

– пластик карточкаларни чиқариш, жойлаштириш ва айланишини таъминлаш.

Банкнинг 2001-2006 йиллардаги фаолияти натижалари банкнинг республика иқтисодиётини ривожлантиришда фаол қатнашётганлигини ҳар томонлама тасдиқламоқда.

Банк устав фонди 2001-2005 йилларда 6,0 млрд. сўмдан 11,3 млрд. сўмгача кўпайтирилди.

Банк активлари шу даврда 400 млрд. сўмдан 542,7 млрд. сўмга етказилди.

Банк мажбуриятлари эса шу даврда 350,0 млрд. сўмдан 500,0 млрд. сўмга оширилди.

2005 йил 1 январ ҳолатига банк томонидан берилган кредитлар 235,5 млрд. сўмни ташкил этди, ундан қисқа муддатли кредитлар 49,8 млрд. сўмни ташкил этди, узоқ муддатли кредитлар 187,6 млрд. сўмни ёки умумий кредитларнинг 80,3 фоизини ташкил қилди.

Шу даврда депозит ҳисобваракларида умуман 157,6 млрд. сўмлик омонатлар жамлаштирилди, улардан 26,3 фоизи муддатли ва жамғарма депозитларидир.

2005 йили банк активлари рентабеллиги 13,7 фоизни, фоиз маржаси 1,89 фоизни, капитал рентабеллиги – 24,5 фоизни, ишловчи активлар улуши 82,0 фоизни ташкил этди.

Демак, тасодифан эмаски, 2005 йил натижалари бўйича ўтказилган банкларараро рейтингда Ўзсаноатқурилиш банки юқори даражада баҳоланди.

2006 йил 1 январ ҳолатига банк капитали 47,7 млрд. сўмни ташкил этиб, 2005 йил 1 январга нисбатан 7,1 млрд. сўмга кўпайтирилди.

Банк акцияларининг олтинчи эмиссияси амалга оширилди, банк акциядорларининг сони 32,4 мингга етказилди, улардан юридик шахслар – 3,7 минг, жисмоний шахслар – 28,6 мингдан иборат.

Банк активлари 542,7 млрд. сўмни ташкил этиб, 2005 йил 1 январга нисбатан 149,8 млрд. сўмга купайтирилди.

Банк активларининг 72 фоизи – даромад келтирувчи активлардир.

Банк активларининг 67 фоизи банкка тегишли маблағлар ҳисобидан шаклланган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш учун 20,3 минг инвестиция лойиҳаларига 10.6 млрд. сўм, ундан микрокредитларга 4,6 млрд. сўм ажратилди.

2006 йил 1 январга умуман республика реал секторини кредитлаш учун 299,1 млрд. сўм йўналтирилди. бу умумий ажратилган кредитларнинг 97,4 фоизини ташкил этди.

Йўналтирилган кредитларнинг 41,0 фоизи саноатга, 13.0 фоизи қишлоқ хўжалигига, 16,0 фоизи қурилиш ва хизмат кўрсатишга ва 30,0 фоизи бошқа тармокларга ажратилди.

Республика аҳолисининг миллий ва хорижий валюталардаги омонатлари 76,0 млрд. сўмга етказилиб ўтган йилга нисбатан 34,5 млрд. сўмга кўпайтирилди.

Шакллантирилган махсус имтиёзли фонд ҳисобидан 7,6 млрд. сўмлик имтиёзли кредитлар берилди.

Банк филиаллари ҳисобидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка 770 та лойиҳалар бўйича 4.2 млрд. сўм ажратилди, улардан 28,1 фоизи қишлоқ хўжалигига, 58,2 фоизи саноатга ва қолганлари қурилиш, алоқа ва хизмат кўрсатиш соҳаларига йўналтирилди.

Аҳоли бўш пул маблағларини жалб қилиш мақсадида банк ҳар хил омонат турларидан фойдаланди. Бу: «Фаровон-1», «Фаровон-2», «Кафолат», «Кафолат» тақдим этувчи учун, «Саховат» тақдим этувчи учун, ФЗУ, Қувонч, Хазина-1, Хазина-2 ва ҳоказо.

Узоқ муддатларга мўлжалланган товарлар сотиб олиш учун 3 йиллик муддат билан «Умид» ва «Ишонч» омонатлари орқали 14,7 млрд. сўмлик истеъмол кредитлари берилди.

Республика Президентининг «Пул массаси улушини чегаралаш ва молиявий интизомга риоя этиш бўйича масъулиятни ошириш тўғрисида» ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Иш ҳақини ўз вақтида тўлашни таъминлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида», «Пул маблағларининг банкдан ташқари айланмасини қисқартиришнинг келгусидаги чора-тадбирлари тўғрисида», «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоблар тизимини ривожлантиришнинг келгусидаги чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорларини бажариш мақсадида банк пластик карточкалардан фойдаланишни жорий қилди.

Банк 2006 йил 1 январга 200 минга яқин пластик карточкаларни чиқарди, уларни жойлаштириш ва жорий қилиш учун супермаркетларда 1086 та, жамғарма кассаларда 221 та, жами 1307 терминаллар ўрнатилди

Пластик карточкалардаги пулларга банк 16,0 фоиз миқдорида аҳолига даромад тўлайди.

Пластик карточка ҳисобварақларига 13,4 млрд. сўм маблағлар ўтказилди.

Республикада қабул қилинган «Фуқароларнинг банкдаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида» ги Қонунга биноан республика миқёсида мазкур фонд ташкил қилинди ва бу фондга «Ўзсаноатқурилишбанки» аъзо бўлиб кирди.

Аҳоли маблағларини банкка жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида банк «Сюрприз» ютуқ омонатини ишлаб чиқиб, жорий қилди. Унга биноан ҳар 1000та ҳисобварақларидан 100 тасига ютуқлар чиқади. Ютуқлар омонат қолдиғидан: 5 тасига 200 фоиз, 10 тасига – 100 фоиз, 20 тасига 50 фоиз ва 65 тасига 25 фоиз тўланади.

Банкда аҳоли томонидан коммунал хизматлар учун тўловларни қабул қилиш ҳам ташкил этилган. Шу мақсадда 110 та махсус кассалар очилди, сайёр кассалар ташкил этилмоқда.

Вазирлар Маҳкамасининг «Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва валюта айирбошлаш операцияларини кенгайтиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорига биноан банк томонидан 143 та валюта айирбошлаш шохобчалари (улардан 82 таси Тошкентда, 61 таси вилоятларда) ташкил қилинди.

Банк корхона, ташкилотлар томонидан чиқарилган корпоратив облигацияларни, давлат облигацияларини, Марказий банк облигацияларини жойлаштиришда ва сотиб олишда фаол қатнашмоқда.

Банк 2002 йилдан бошлаб халқаро миқёсда пуллар ўтказиш билан ҳам шуғулланмоқда, фақат 2005 йилда банк шохобчалари ёрдамида 223 минг жисмоний шахслар бу имкониятдан фойдаланишди.

«Ўзсаноатқурилишбанк» юқори самарага эга. Банк капиталининг етарлилиги меъёрдаги 10,0 фоизга нисбатан 13-17 фоизни, банк активлари ликвидлик коэффициенти меъёрдаги 30,0 фоизга нисбатан 50-80 фоизни ташкил этмоқда.

Кўриниб турибдики, «Ўзсаноатқурилишбанк» фаолияти такомиллашиб бормоқда ва банкнинг республика иқтисодиётини ривожлантиришдаги ижобий таъсири кучайиб бормоқда.

Республиканинг юқорида кўрилган, учта йирик банкларининг фаолияти тасдиқлаяпдики, республика банк тизими соҳасидаги иқтисодий ислоҳотлар янада чуқурлаштирилмоқда.

Кредит олувчилар ва ўз омонатларини тижорат банкларига топширувчилар билан банклар ўртасидаги ишончни, ҳамкорликни шакллантириш мақсадида республикада «Банк-Мижоз дастури» ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда. Бу дастурдан 2500 та корхона ва ташкилотлар фойдаланмоқдалар.

Ҳозирги вақтда 48 та филиал, 158 та омонат касса, 155 та валюта айирбошлаш пункти, 89 та минибанкка эга ва улар орқали банк кўп қиррали фаолият олиб бормоқда. Банк 30 мингдан ортиқ корпоратив ва 900 мингдан зиёд мижозларга хизмат кўрсатмоқда. Бу хизматлар «Мижоз манфаати – ҳамма нарсадан устун» деган шиорга асосан амалга оширилмоқда. Шу мақсадда кредитлар бериш соддалаштирилди, кредит жамланмаси узлуксиз мониторинг қилинмоқда.

Банк Республика Президентининг «Ёш оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонига биноан 2007 йилда 1725 нафар ёш оилага жами 8,3 миллиард сўмлик имтиёзли кредит ажратди. Банк келгусида ҳам ёш оилаларга ҳар ойда 4 миллиарддан кам бўлмаган миқдорда кредит маблағлари ажратишни режалаштирган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ҳам кредитлаш банкнинг эътибор марказида бўлиб келмоқда. 2007 йилнинг 9 ойи мобайнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 79,4 миллиард сўмликдан кўп, шу жумладан инвестицион лойиҳаларга 61,8 миллиард сўмлик кредитлар берилди.

Республика Президентининг «Банк тизимини янада ривожлантириш ва бўш пул маблағларини банк айланмасига жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига биноан аҳолининг бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилиш учун юқори даромадли, жозибадор янги омонатлар ишлаб чиқилиб, жорий этилмоқда. Шу мақсадда Марказий Банкнинг қайта молиялаш ставкасидан анча юқори – йиллик 18-30 фоиз ҳисобидан даромад тўланмоқда. Фуқароларнинг банкдаги омонатлари махсус фонд ҳисобидан кафолатланмоқда.

Банк томонидан халқаро VISA пластик карточкалар чиқарилиб, бугунги кунда улардан 1363 корхона ва ташкилотлар, 360 минг нафар жисмоний шахслар самарали фойдаланмоқда.

Банк фаолияти самарасини кўтаришда замонавий кадрлар сиёсатини амалга ошириш алоҳида аҳамиятга эга. Банк бу борада кадрларга нисбатан ўз эҳтиёжини таъминлаш билан чегараланмайди. Бу банкда ишлаб тажриба орттирган кўплаб мутахассислар бугунги кунда бошқа банкларда фаолият кўрсатмоқдалар. Шунинг учун ҳам «Ўзсаноатқурилишбанк» ҳақли равишда республика банк секторининг кадрлар ўчоғи деб аталиши бежиз эмас.

Келгусида амалга ошириладиган вазифалар жуда кенг. Уларни амалга ошириш учун банкнинг моддий-молиявий базаси кўчайтирилиши лозим. Шу мақсадда 2010 йилга бориб банк низом жағармаси ҳозирги 34,6 миллиарддан 130 миллиардга кўтарилиши ва банк жами жамғармалари 180 миллиардга етказилиши, аҳоли томонидан қўйиладиган жамғарма миқдори 273 миллиард сўмга етказилиши режалаштирилган.

«Ўзсаноатқурилиш банки»:

– республика саноат – қурилиш комплексига хизмат кўрсатади;

– республика инвестицион дастурларининг 20%, инвестицион фаолиятини 75 фоизини молиялаштиради, улар бўйича банк операцияларини олиб боради;

– республикада қурилаётган йирик объектларга – электростанциялар, металлургия, газ саноати корхоналарига имтиёзли кредитлар беради;

– 87 кредитлар ҳукумат қарорларига биноан мақсадли дастурларни амалга ошириш учун берилади ва натижада кредитлар ўз вақтида қайтарилади;

– умуман кредитларни қайтарилмаслик коэффициенти банк фаолиятида 1,2 фоизни ташкил этади;

– устав фонди ташкил килинганда 500 минг сўм бўлиб, ҳозирга пайтда 39 млрд. сўмга кўпайтирилди;

– банк моддий – техника базаси доимо ривожлантирилмоқда, такомиллаштирилмоқда;

– хорижий мамлакатлар банкларининг маблағлари республикага жалб қилинмоқда.

Шундай қилиб, кўриниб турибдики, банк ўзининг кўп қиррали, мураккаб, самарали фаолияти билан республикада бозор иқтисодиётини шакллантиришда, ҳозирги пайтда республика халқ хўжалиги баркарорлигини сақлаб, республика макроиқтисодиёти тараққиётини таъминлашда ўз ҳиссасини қўшмоқда.

Қишлоқ хўжалиги мажмуасига хизмат кўрсатадиган банклардан бири – бу ипотека банки – «ЗАМИН» банкдир.

«Замин» банки таъсисчилари: Республика мулки қўмитаси, Қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги вазирлиги, Миллий банк, Ўзавтодорбанк, Ўзмевасабзавотбанк, Ғаллабанк, ЎзГадбиркорбанк.

Банк қуйидаги мақсадларга кредит беради:

– уй-жойдаги участкаларни, савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчалари қурилишини лойиҳалаштиришга;

– қишлоқ хўжалиги объектлари қурилиши, ерлар ҳосилдорлигини ошириш чора-тадбирлари, қишлоқ хўжалиги техникасини, уйларни, квартираларни ва бошқа ишлаб чиқариш ва социал соҳа объектларини сотиб олишга;

– ишлаб чиқариш объектлари қурилиши, корхоналарни қайтадан қуроллантириш, реконструкция қилиш ва ишлаб чиқаришни кенгайтиришга.

Республиканинг ҳамма минтақаларида банкнинг филиаллари ташкил этилган.

Банк олдига қўйилган вазифалар:

– кўчмас мулк билан алоқадор гаровга қўйиш муносабатларини ривожлантириш;

– ерлардан оқилона фойдаланишда қатнашиш;

– инвестицион фаолият олиб бориш;

– банк хизматларини кўрсатиш.

Ўзбекистон ипотека банки

Банк Марказий Осиёда ягона ипотека банки.

Ипотека – бу кўчмас мулкни гаровга қўйиш бўлиб, у гаровга қўйилаётган мулкни ипотека кредиторига бермасдан амалга оширилади.

Республикада ипотека муносабатларини ривожлантириш мақсадида «Гаров тўғрисида», «Ипотека тўғрисида» Қонунлар қабул қилинди.

Банк фаолияти қуйидаги хусусиятларга эга:

– товар ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорлар палатаси, бизнес – фонди билан ҳамкорликда фаолият олиб боради;

– банкнинг ярмидан кўп кредитлари – бу ўрта ва узоқ муддатли кредитлар;

– банк ҳам макрокредит, ҳам истеъмол кредитларини беради;

– банк томонидан бериладиган кредитлар асосан имтиёзли кредитлар;

– бериладиган кредитлар ҳажми 50 минимал иш ҳақидан 150 минимал иш ҳақигача;

– бериладиган кредитларнинг йиллик ставкаси 23 фоиз;

– кредит ҳажми кўчмас мулкнинг 70 фоизигача бўлиши мумкин;

– бериладиган кредитлар асосан узоқ муддатли – 20 йиллик мухлатгача;

– бериладиган кредитларнинг йўналтирилганлиги – қишлоқ хўжалигини ривожлантириш;

– банк ўзининг акцияларини чиқаради ва уни жойлаштиради;

– кредитлар беришда кўчмас мулк таркибида ер ҳам эътиборга олинади;

– ипотека объекти бўлиб корхона мол-мулклари, бино, иншоотлар, савдо ташкилотларининг хусусий мулки бўлган ер участкалари, республика ва чет эл жисмоний шахсларининг хусусий мулки, уй-жойлар, улар жойлашган ер участкалар ҳисобланади. Улардан ташқари яна бутун умрга фойдаланиш учун олинган ер участкалар, аукционда томорқа хўжаликлари ташкил қилиш учун, шахсий уй-жой қуриш учун сотиб олинган ер участкалари.

Банк 1998 йилдан бошлаб «Бизнес фонди», Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш ва Бандлик фондлари билан кредит линиялари очиш тўғрисида генерал келишувларга эга.

Бериладиган қисқа муддатли кредитлар – бир йилгача, ўрта муддатли кредитлар – 5 йилгача, узоқ муддатли кредитлар – 5 йилдан ошиқ муддат учун берилади.

Банк кредитини таъминловчи ҳужжатлар – суғурта полиси ва кафиллик.

Банкда «Банк – мижоз» тизими ишлаб чиқилган ва жорий этилган.

Кўриниб турибдики, «Замин» ипотека банки республикада кўчмас мулкдан, ер ресурсларидан оқилона фойдаланишда, қишлоқ хўжалиги жойларини социал ривожланишида, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришда тегишли ролга эга.

Юқорида қайд этилган банклар фаолиятини қисқача ифодаланиши шуни кўрсатмоқдаки, республикада фаолият олиб бораётган банклар халқаро стандартлари талаблари даражасида ташкил этилган, бозор муносабатлари талабларига мосланган ва улар республиканинг социал-иқтисодий тараққиётида катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Юқорида бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш борасида республика банк тизимини шакллантиришга батафсил тўхталдик.

Шу билан бирга бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг бошқа элементлари ҳам катта аҳамиятга эга. Шу сабабли республика раҳбарияти бозор иқтисодиётининг бошқа элементларини шакллантиришга ҳам керакли эътибор ажратмоқда.

Мустақиллик даврида бозор муносабатларини шакллантиришга йўналтирилган иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида солиқ, молия, суғурта органларини шакллантиришда ҳам тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган молия, солиқ, суғурта органлари ҳам шакллантирилди. Молия органларининг бозор муносабатларига мосланган функциялари аниқланди, солиқлар тизими ишлаб чиқилди, суғурта ташкилотларининг функциялари конкретлаштирилди.

Шу билан бирга бозор муносабатлари билан бевосита алоқада бўлган инфратузилманинг бошқа элементлари ҳам барпо этилди, шаклланлантирилди, ривожлантирилди.

Улар таркибида «Тошкент» республика фонд биржаси. У 1994 йили ташкил этилиб республикада қимматли қоғозларнинг бирламчи, иккиламчи бозорлари фаолиятини таъминлашга йўналтирилган.

Фонд бозорини шакллантириш мақсадида республикада «Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди, унда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш аниқланди:

– листинг, клиринг операцияларини ташкил қилиш тартибини аниқлаш;

– фьючерс операциялар бўйича шартномалар тузиш;

– республика қимматли қоғозларини хорижий мамлакатлар бозорида жойлаштириш;

– депозитарий тизимини ташкил қилиш;

– корхона ва ташкилотларни хусусийлаштиришда ёрдам кўрсатиш;

– корхоналарнинг қимматли қоғозлар билан алоқадор операцияларни амалга оширишда ёрдам бериш;

– республика фонд биржасини халқаро фонд биржалари билан интеграциясини амалга ошириш;

– республика фонд биржаси фаолиятини халқаро фонд биржалари билан интернет оркали алоқаларини таъминлаш;

– қимматли қоғозларнинг бирламчи ва иккиламчи бозорларини шакллантириш;

– хорижий мамлакатлар, уларнинг фирмалари билан моддий техника таъминоти, янги техника ва технологиялардан фойдаланиш борасида иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга таъсир кўрсатиш;

– қимматли қоғозлар чиқарилишини регистрациядан ўтказиш;

– акциядорлар жамиятлари томонидан чиқарилган акцияларни сотишга ёрдам бериш.

«Тошкент» фонд биржаси Марказий Осиёда биринчи бўлиб, республика универсал товар – фонд биржаси асосида ташкил этилди ва у халқаро, регионал биржалар, савдо иттифоқи, биржалар конгреси, Марказий Осиё биржалар Ассоциацияси аъзоси сифатида қабул қилинди.

«Тошкент» фонд биржаси республика бозор муносабатларини шакллантиришда, бозор иқтисодиётини барпо этишда тегишли хизматда бўлмоқда:

– республика фонд биржасини халқаро капитал бозорларига олиб чиқиш;

– листинг орқали хорижий қимматли қоғозларига кириб бориш;

– республикада хақиқатан ҳам иккиламчи қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш;

– республикани кредит рейтингига эга бўлишига ёрдамлашиб, шу орқали халқаро капитал бозорига кириб бориш;

– республика эмитетлари томонидан чикарилган акцияларни хорижий қимматли қоғозлар бозорига кириб боришини таъминлаш;

– хорижий фирма, ташкилотлар билан моддий техника таъминотини, янги технологияларни жорий қилиш, таркибий ўзгариш ва телекоммуникацияни ривожлантириш бўйича иқтисодий алоқаларни ривожлантириш;

– накд пулсиз акцияларни чиқариш;

– чиқарилаётган қимматли қоғозларни рўйхатга олиш;

– республика компьютер тизимини халқаро компьютер тизимига кириб боришини таъминлаш;

– корхоналарга уларни хусусийлаштиришда ва қимматли қоғозлар билан операцияларни олиб боришда ёрдам кўрсатиш.

«Тошкент» фонд биржаси ўтган даврда республикада қимматли қоғозлар бозорини ташкил қилишда, уни ривожлантиришда бозор муносабатларини шакллантиришда ўз хиссасини қўшди.

Ўзбекистон Республикасида фонд бозорининг ташкил этилиши ва ривожланиши (И.Бутиковнинг фикри бўйича[1] биз унга қўшиламиз), қуйидаги босқичларни босиб ўтди:

1991-1993 йиллар – Республика фонд бозорининг барпо этилиши, «Тошкент» биржаси ҳузурида фонд бўлимини ташкил этилиши.

1994-1996 йиллар – корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тизимининг кенг миқёсда амалга оширилиши билан акциялар бозорини, вексел ва депозитария тизимларини жадал ривожлантириш.

1997-2000 йиллар – давлат қисқа муддатли облигациялар бозорининг пайдо бўлиши, уни ривожлантириш, инвестицион фондларни ва биржадан ташқари қимматли қоғозлар бозорининг ташкил этилиши.

2001-2006 йиллар – депозитар сертификатлар, корпоратив облигациялар, Марказий банк облигациялари ва давлат ўрта муддатли ғазначилик мажбуриятлар бозорининг ташкил этилиши ва унинг ривожланиши.

2007 йилдан бошлаб илгари республика фонд бозорини тартибга солиш бўйича қабул қилинган тўртта қонунлар ўрнига ягона «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши, қимматли қоғозлар бозорини ташкил қилишни халқаро стандартларга мослаш, миллий валютани халқаро бозорга интеграция қилиш, қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорини жадал ривожлантириш, банк тизимининг қимматли қоғозлар бозоридаги иштирокини кучайтириш.

Кўриниб турибдики, қимматли қоғозлар бозорини ташкил қилишда, уни ривожлантиришда республикада босқичма-босқич тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди ва натижада республикада қимматли қоғозлар бозори юқори суръатларда ривожланди.

---

[1] Бутиков И. Рынок ценных бумаг Узбекистана: проблемы формирования и развития. Ташкент, 2008 г.

3.6.2-*жадвал*.

Ўзбекистон Республикасида қимматли[1] қоғозлар бозорининг ривожланиши (1999-2007 й.й.)

	Бирламчи бозор		Иккиламчи бозор	
	Ҳажми (млрд. Сўм)	Салмоғи (фоиз)	Ҳажми (млрд. Сўм)	Салмоғи (фоиз)
1999	4,6	42,1	6,2	57,9
2000	6,2	36,3	10,9	63,7
2001	12,0	46,3	13,9	53,7
2002	16,3	39,1	25,4	60,9
2003	53,9	72,2	20,8	27,8
2004	18,5	44,8	22,8	55,2
2005	100,0	60,3	65,9	39,7
2006	114,9	33,6	227,2	66,4
2007	269,6	67,1	131,9	32,9

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– республикада қимматли қоғозлар бозори ривожланиб бормоқда. 1999-2007 йилларда қимматли қоғозларнинг сотилиш ҳажми бирламчи бозорда 58,6 марта, иккиламчи бозорда – 21,8 марта кўпайган.

– бозор муносабатларининг табиий талаби – қимматли қоғозлар бозори ташкил қилингандан кейин иккиламчи бозор жадал равишда ривожланиб бориши лозим. Лекин бу талаб республика амалиётида хозирча амалга оширилмаяпти.

– Демак, республикада қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорини юқори суръатларда ривожлантириш замон талабидир.

Маълумки, бозор иқтисодиётининг негизи бу маҳсулотлар ишлаб чиқариш. Бозор муносабатларини ривожлантиришда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни истеъмолчиларга ўз вақтида етказиб бериш катта аҳамиятга эга. Шу сабабли республикада товар – хом ашё биржасини ташкил этишга, уни ривожлантиришга тегишли эътибор ажратилмоқда.

Бозор муносабатларини шакллантириш даврида тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида Республика Президентининг «Хусусий тадбиркорликни ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш

[1] Бутиков И. Рынок ценных бумаг Узбекистана: проблемы формирования и развития. Ташкент, 2008, стр. 56

фондини (Бизнес фонди) ташкил қилиш тўғрисида»ги Фармонига биноан ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорига асосан 1995 йили республикада акциядорлар жамияти сифатида «Бизнес фонди» ташкил этилди.

Бизнес фонднинг маблағлари сифатида давлат томонидан қайтариб бериш шарти билан ажратилган маблағлар, корхона ва ташкилотларни хусусийлаштиришдан тушган маблағлардан 15 фоизи, аҳолини меҳнат билан бандлик фонди маблағларидан 10 фоизи ташкил этди.

Бизнес фонд олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун керакли шарт – шароитларни барпо этиш;

– мулкдорлар синфининг шаклланишига ёрдам бериш;

– имтиёзли кредитлар хисобидан шахсий лойиҳаларни молиялаштириш, хусусий ва кичик бизнес устав фондини шакллантиришда қатнашиш, хусусий ва кичик бизнесга маслаҳат ёрдамларини кўрсатиш, улар учун инфратузилмани барпо этиш, техник ёрдамлар кўрсатиш йўллари билан нодавлат иқтисодий сектор салоҳиятини ривожлантириш;

– қўшма корхоналарни ташкил этиш ва бошқа йўллар билан янги иш жойларни барпо этиб, республика аҳолисини меҳнат билан бандлик даражасини кўтариш;

– тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантиришда хориж инвестициялардан фойдаланиш;

– республика аҳолисини бозор муносабатлари жараёнига жалб қилиш;

– тадбиркорликни ривожлантиришда давлат, идора, маҳаллий органларнинг фаол иштирокини таъминлаш.

Бизнес – фонд бюджетдан ташқари тижорат хўжалик субъекти шаклида ташкил этилган. Фонднинг фаолияти йилдан-йилга такомиллашиб, ривожланиб борди.

Агарда 1998 йилгача Бизнес фонди тарбиркорлик ва кичик бизнесни мустақил равишда тижорат банклари орқали кредитлаган бўлса, 1998 йилдан бошлаб Республика Президентининг «Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», «Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида»ги Фармонларига биноан тадбиркорлар ва кичик бизнесни кредитлаш «Бизнес фонд» маблағлари ҳисобидан тижорат банклари орқали амалга оширилди.

Бизнес фонд маблағлари ҳисобидан берилган кредитлар асосан узоқ муддатли бўлиб, улар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш, фермер хўжаликлари, қурилиш ташкилотларини, маҳаллий саноат корхоналарини, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга йўналтирилган.

Бизнес фонд 1995-2004 йилларда республикада тарбиркорликни, хусусий секторни ривожлантиришда аниқ чора-тадбирларни амалга оширди. Лекин маълумки, бозор муносабатлари шаклланиш даврида бозор иқтисодиётининг барпо бўлаётган инфратузилмаси элементлари ҳам ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу нуқтаи назардан 2004 йили кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштиришни соддалаштириш ва такомиллаштириш мақсадида Давлат мулки қўмитаси, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш фондини (Бизнес – фонд) тузувчи ташкилотларнинг тавсиясига биноан Бизнес – фонди ёпилди ва унинг бутун кредит ресурслари «Тадбиркор» банкига ўтказилди.

2006 йили Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2006 йил 6 июлдаги УП-3767-сонли Фармонига биноан «Тадбиркорбанк» «Микрокредитбанк» акциядорлик – тижорат банкига айлантирилди.

Бу Фармонга биноан «Бизнес – фонд» томонидан хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг фаолият юритиши учун ажратиладиган, «Тадбиркорбанкка» ўтказилган маблағлардан фойдаланиш йўналишлари ўзгартирилди, конкретлаштирилди.

Масалан, корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришдан тушган маблағлар Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий бюджетларга ўтказилиб, бу маблағлар 1991 йилдан олдин қурилган кўп квартиралик турар уйларни капитал таъмирлашга ва шу билан бирга умумтаълим мактаблар, мактабгача болалар муассасаларини капитал таъмирлаш ва уларни керакли ускуналар билан таъминлашга, аҳоли бандлигини кўтаришга ёрдам бериш Давлат фонди маблағларини тижорат банклари кичик тадбиркорлик субъектларини кредитлаш орқали аҳоли бандлигини кўтаришга ёрдам бериш Давлат дастурини амалга оширишга йўналтирилиши тасдиқланди.

Бозор муносабатлари даврида товар ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни ташкил қилиш ва ривожлантиришда ёрдам кўрсатиш мақсадида Республика

Президентининг 1996 йил апрел ойида қабул қилинган «Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатасини ташкил қилиш тўғрисида»ги Фармонига биноан республикада товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатаси барпо этилди ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– ҳар хил инвестиция лойиҳалари бўйича хорижий фирмалар билан алоқаларни олиб бориш;

– инвестиция лойиҳаларини кўриб чиқиш ва уларнинг самарадорлиги устидан мониторинг олиб бориш;

– республика миқёсида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан тижорат банклари томонидан кичик ва ўрта шахсий субъектларни кредитлаш тартиби ва маҳаллий органлар учун кичик ва ўрта бизнес лойиҳаларини инвестициялашни амалга ошириш устидан кузатиш ва мониторингни амалга ошириш;

– меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;

– шахсий инвестиция лойиҳалари тўғрисида ахборотларни йиғиш, умумлаштириш;

– бизнес – режаларни тузишда ёрдам кўрсатиш;

– хорижий мамлакатларда, республика корхоналарида ишлаб чиқилган ва истеъмол учун олинган ускуналар тўғрисида маълумотларни йиғиш;

– кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун инвестицион таклифлар ва кичик ва ўрта корхоналар томонидан кредит олиш тўғрисида бюллетенлар чиқариш;

– хорижий мамлакатлар, халқаро тадбиркорлик ташкилотлари билан алоқада бўлиш;

– чет эл фирмалари билан ҳамкорлик бўйича шартномалар тузиш;

– чет эл фирмалари, халқаро ташкилотлари билан республика тадбиркорлик вакиллари ўртасидаги учрашувларни ташкил қилиш.

Товар ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорлар Палатаси низомига биноан Палатага Республика тадбиркорларини бирлаштиради, давлат органларида уларни манфаатларини ҳимоя қилади, мавжуд кичик ва ўрта бизнес корхоналарни қўллаб-қувватлаб, янгиларини ташкил қилишга ёрдам беради, уларга маркетинг, реклама, юридик, информацион маслаҳатлар беради, кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлашда ёрдам кўрсатади.

Палата ҳукуматдан ташқари ташкилот бўлиб, у ўз таркибига 14 та вилоят, 200 дан кўп шаҳар ва туман бўлинмаларни олади. Палата

аъзолари 160 мингдан иборат бўлиб, улардан етмиш минги юридик ва тўқсон минги жисмоний шахслардир.

Бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси элементи сифатида депозитарий тизимини ташкил қилиш катта аҳамиятга эга.

Республикада «Қимматли қоғозлар бозорида депозитарийларнинг фаолияти тўғрисида» ва «Қимматли қоғозларнинг марказий депозитарийсини ташкил қилиш ва фаолияти тўғрисида» Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинган. Уларга биноан депозиторий тизими олдига қуйидаги вазифалар қўйилган:

– накд пулсиз чиқарилган қимматли қоғозларни сақлаш;

– давлат тасарруфидан чиқарилган ва хусусийлаштирилган объектлар томонидан чиқарилган накд пулли қимматли қоғозларни сотилгунча сақлаш;

– накд пулли ва накд пулсиз қимматли қоғозларга давлат ҳуқуқини ҳисобга олиш;

– биржа ва биржадан ташқари савдо қатнашчилари томонидан чиқарилган қимматли қоғозларни сотишдан олдин уларнинг мавжудлиги ва ҳақиқийлигини тасдиқлаш;

– биржа ва биржадан ташқари савдо қатнашчиларига тузилган шартномаларга биноан қимматли қоғозларни етказишни таъминлаш;

– муомалага чиқарилган пулли ва пулсиз қимматли қоғозлар чиқарилганлиги тўғрисидаги ҳужжатларни сақлаш;

– Республика ҳудудида норезидентлар томонидан ва хорижий фонд биржаларига Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан чиқарилган қимматли қоғозларни ҳисобга олиш;

– Депозиторий тизимида ҳаракатдаги қимматли қоғозлар тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва тизимлаштириш;

– қимматли қоғозларни эмиссия қилиш лойиҳаларини тайёрлашда акциядорлар жамиятларига маслаҳат хизматларини кўрсатиш;

– инвестиция фондлари томонидан чиқарилган ва уларга тегишли қимматли қоғозларни сақлаш ва уларнинг эгаларини рўйхатга олишда инвестиция фонларига хизматлар кўрсатиш.

1994 – 1998 йилларда республиканинг депозитарий тизими бир гуруҳ мустақил тижорат депозитарийлардан иборат бўлиб, улар қимматли қоғозлар ҳаракатини ҳисобга олиш, сақлаш билан шуғулландилар. Ҳар бир депозитарий ўзи мустақил равишда қимматли қоғозларни ҳисобга олар, сақлар эди. Республика миқёсида

чиқарилган қимматли қоғозларни ҳисобга олишнинг ягона марказлаштирилган шакли ташкил қилинмаган эди. Бу шароитда депозитарий тизими олдига қўйилган вазифаларни тўлиқ бажаришининг иложи йўқ эди.

Шу сабабли 1999 йилдан бошлаб республикада икки даражали депозитарий тизими ташкил этилди ва унинг таркибига биринчи даражали марказлаштирилган Давлат депозитарийси ва қимматли қоғозларни сақловчи иккинчи даражали тижорат депозитарийлари киритилди.

Марказий депозитарий тижорат эмас давлат ташкилоти бўлиб, унинг раҳбарияти Республика Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинланади ва депозитарий ўз фаолиятида Республика давлат мулки қўмитасига ва Республика молия вазирлигига бўйсунади.

Марказий депозитарийнинг депонентлари бўлиб давлат ташкилоти – Давлат мулки қўмитаси, холдинглар, корпорациялар, ассоциациялар, хусусийлаштириш инвестиция фондлари ва бошқа қимматли қоғозлар бозорининг мутахассис қатнашчилари ҳисобланади.

2006 йил июль ойи даврида Марказий депозитарий устав фондларида давлатнинг активлари мавжуд 1005 акциядор жамиятлар қимматли қоғозлар эмиссиялари ҳисобини олиб бормоқда, 35 та иккинчи даражадаги тижорат депозитарийлар билан шартномалар тузган ва 4 та хусусийлаштириш- инвестиция, битта инвестицион фондларга хизмат кўрсатмоқда.

Бозор иқтисодиётининг зарурий элементи бўлиб хусусийлаштириш – инвестиция фондлари ҳисобланади.

Акциядорлик жамиятлари фаолияти шарт – шароитларидан бири бу акциялар чиқариш ва уларни сотиш. Бу жараённинг самарали ташкил қилинмаганли сабабли корхона, ташкилот ва республика аҳолиси хусусийлаштирилган корхоналар томонидан чиқарилган акцияларнинг фойдали эканлигини тушунишмаяпти.

Хусусийлаштирилган корхоналар томонидан чиқарилган акцияларни республика аҳолиси маблағларини жалб қилиш йўли билан сотишни жадаллаштириш мақсадида 1995 йилдан бошлаб хусусийлаштириш инвестиция фондлари ташкил қилина бошлади.

Хусусийлаштириш – инвестиция фондларининг фаолияти қуйидаги принципларга асосланган:

– республика аҳолисини кенг миқёсда корхоналарни хусусийлаштириш жараёнига жалб қилиш;

– хусусийлаштириш – инвестиция фондлари ўзларининг акцияларини сотиш йўли билан керакли маблағларни йиғади;

– хусусийлаштириш – инвестиция фондлари давлат томонидан қўллаб-қувватланади. давлат уларга етти йиллик муддатга кредитлар беради ва тўрт йил давомида фондлар олинган кредитлар учун фоиз тўламайдилар;

– республика Давлат мулки қўмитаси, Жаҳон банки эксперт-лари иштирокида республикада хусусийлаштирилган корхоналардан 300 та энг яхши фаолиятли корхоналарни ажратиб олиб, улар чиқарган акциялардан хусусийлаштириш – инвестиция фондлари сотиб олишади;

– бу номинал қийматида сотиб олинган акциялар келгусида дивиденд келтириши лозим;

– сотиб олинаётган акциялар қийматининг 1/6 ни хусусийлаштириш – инвестиция фондлари тўлайдилар, бошқа қисмини Давлат мулки қўмитаси тўлайди. Демак хусусийлаштириш – инвестиция фонди ўзиш акцияларини. масалан. бир миллионга сотиб, олти миллионли хусусийлаштирилган корхоналар акцияларини сотиб олиши мумкин;

– фонд акциялари эркин равишда фонд биржаси ёки биржадан ташқари бозорда – магазинларда сотилиши мумкин;

– фонд томонидан чиқарилган акциялар акциядорлар манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида миллий депозитарийнинг реестрига киритилади;

– фонд томонидан чиқарилган акциялар хусусийлаштирилган корхоналарни акция сифатидаги активлар билан таъминланади;

– республика фуқаролари сотиб олинган фонд акцияларини фонд магазинлар, брокерлик идоралар орқали сотишлари мумкин;

– хусусийлаштириш – инвестиция фондлари бир қанча хусусийлаштирилган корхоналар акцияларини сотиб олар экан, самарасиз ишлаётган корхоналар зарарлари яхши фаолият кечираётган корхоналар даромадлари билан қопланиб, акциялар эгалари даромад – дивиденд олиш билан кафолатланади;

– хусусийлаштириш – инвестиция фонди камида 200 минимал иш ҳақи ҳажмидаги активга эга бўлиб, қимматли қоғозлар бозорида фаолият олиб бориш ҳуқуқига эга бўлиш учун тегишли лицензия олишлари лозим;

– фондлар ўз фаолиятини бошқарувчи компаниялар орқали амалга оширади. Бошқарувчи компаниялар юридик шахс мақомига

эга бўлиб, улар фондлар номидан ишончли пул муомалаларини олиб боради;

– фонд раҳбарияти бошқарувчи компанияга фонднинг инвестицион фаолиятига бошқарувлик қилишни ва тегишли қимматли қоғозлар пакетини шакллантиришни топширади;

– бошқарувчи компания фонднинг қимматли қоғозлар портфелига бошқарувлик қилиб, фонд инвестициялари тўғрисидаги маълумотлар махфийлигини сақлаб, дивидендларнинг тўлиқлигини таъминлайди;

– хусусийлаштириш – инвестиция фондларининг чиқарган акциялари фақат номинал нархда сотилади, лекин қимматли қоғозлар бозорида бу акцияларнинг нархи номинал нархдан юқори бўлиши мумкин;

– хусусийлаштириш фондлари хусусийлаштириш – инвестиция ва инвестиция фондлари шаклида бўлиши мумкин. Улар ўртасидаги фарқ шундан иборатки, хусусийлаштириш – инвестиция фондлари ёпиқ шаклдаги акциядорлар жамиятлари шаклида бўлиб, улар фонд акциядорларининг акцияларини қайта сотиб олиш ҳуқуқига эга эмас, инвестиция фондлари эса очиқ акциядорлар жамиятлари шаклида бўлиб, улар фонд акциядорларининг акцияларини қайта сотиб олиши мумкин.

Республикада давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш жараёнини амалга ошириш, унинг самарадорлигини – кўтаришда, қимматли қоғозлар бозорини ривожлантиришда хусусийлаштириш – инвестиция фондлари алоҳида аҳамиятга эга.

Лекин бозор муносабатлари талабларини ҳар томонлама эътиборга олиш ва фаолият кечираётган бозор иқтисодиёти инфратузилмасини янада такомиллаштириш мақсадида республика тадбиркорлар ташкилотлари, кичик ва хусусий корхоналар. Иқтисодиёт вазирлиги, Давлат Мулки қўмитаси ва товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатасининг товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатасини ўзгартириш ва Ўзбекистон савдо- саноат Палатасини ташкил этиш тўғрисидаги тавсияларини эътиборга олиб, 2004 йил 7 июлда УП – 3454-сонли «Ўзбекистон савдо-саноат палатасини ташкил қилиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан «Ўзбекистон савдо-саноат палатаси» олдига қуйидаги фазифалар қўйилди:

– республикада тадбиркорликни, айниқса кичик ва хусусий бизнесни ривожлантиришни жадаллаштириш, ҳақиқий мулкчилар

синфини шакллантириш ва хусусий сектор ролини мамлакат иқтисодий хаётида кўтариш;

– республика тадбиркорларига хорижий ҳамкорлар билан алоқаларни боғлашда ёрдам кўрсатиш, мамлакат тадбиркорлари томонидан ишлаб чикарилган маҳсулотларни чет эл бозорларига чиқариш, республикага хорижий мамлакатларнинг тўғри инвестицияларини жалб қилиш;

– хорижий мамлакатларнинг савдо-саноат палаталари, жамоа уюшмалари билан ҳамкорлик алоқаларни ўрнатиш, халкаро бизнес-форумлар, савдо-саноат кўргазмаларини республикада ва хорижда ташкил қилиш;

– тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини умуман ҳимоя қилиш, шу жумладан уларни рўйхатдан ўтказиш, маҳсулотларини сертификатлаш, лицензиялар бериш, суд органларида кўриш бўйича давлат ва хўжалик бошқармаларининг нотўғри интилишларидан ҳимоя қилиш;

– тадбиркорлик учун кадрлаш тайёрлашда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва кадрларни қайтадан тайёрлаш ва малакасини оширишда ёрдам кўрсатиш.

Фармонга биноан савдо-саноат палатаси нотижорат ташкилот бўлиб, улар ўз хоҳиши билан кираётган тадбиркорларни умумлаштиради.

2004 йил 22 сентябрда «Ўзбекистон савдо-саноат палатаси фаолиятини ташкил қилишни таъминлаш чоралари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг карори ва 2004 йил 3 декабрда «Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси тўғрисида» Ўзбекистон Республика Қонуни қабул қилинди.

Бу қабул қилинган меъёрий ҳужжатларни амалга ошириш бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантиришда, такомиллаштиришда катта аҳамиятга эга бўлди.

Суғурта тизими бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг асосий элементларидан бири бўлиб ҳисобланади.

1993 йили 6 майда «Суғурталаш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Бу қонунга биноан республикада бозор муносабатлари талабларига мосланган суғурта тизими шаклана бошлади ва ҳозирги пайтда республикада 30 дан ортиқ суғурта компаниялари, жумладан, «Мадад», «Ўзагросуғурта», «Ўзбекинвест суғурта» ва б. компаниялар фаолият кўрсатмокда.

Суғурта тизимининг шаклланишини, йўналтирилганлигини, моҳиятини, бажараётган вазифаларининг мураккаблигини, кўп қирралигини ва унинг бозор муносабатларининг шаклланишидаги ролини ифодалаш ва тушуниш учун «Мадад» суғурта компанияси тўғрисида тўхталамиз.

1995 йили «Мадад» Агентлиги фаолиятини ташкил қилиш масалалари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг карори қабул қилинди.

Суғурта компаниялари банкдан ташқари молиявий-кредит муасасилари бўлиб, уларнинг фаолияти Республика Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги суғурта бўйича Давлат инспекцияси томонидан тартибга солинади.

«Мадад» суғурталаш компаниясининг суғурталаш портфели таркибининг 39 фоизи мол-мулкни гаров қилиш, 32 фоизи корхона ва ташкилотларни кредитлаш, 18 фоизи мол-мулкни суғурталаш, 10 фоизи ҳар-хил нохуш ҳодисаларини суғурталаш ва бир фоизи бошқа суғурталардан ташкил этилиши тасдиқланди.

«Мадад» суғурта компаниясини ташкил қилишда таъсисчилар сифатида Ўзбекистон миллий банки, Ўзбекистон қурилиш банки, Ўзбекистон тадбиркорбанк, «Пахта» банки, Савдогарбанки, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, Деҳқон ва фермер хўжаликлари Ассоциацияси қатнашдилар.

«Мадад» суғурта компанияси олдига қабул қилинган қонун ва қарорга биноан қуйидаги вазифалар қўйилган:

– гаровга олинган мол-мулкларни суғурталаш;

– лизинг объекти бўлган мол-мулкларни суғурталаш;

– мол-мулк, юкларни фалокат, офатлардан суғурталаш;

– аудиторлар ва иш берувчилар жавобгарлигини суғурталаш;

– акциядор жамиятларни инвесторлар маблағларини сақлаш бўйича жавобгарлигини суғурталаш;

– қиммати қоғозлар билан тасдиқланган гаров ва мол-мулкка бўлган ҳуқуқни суғурталаш;

– олинган кредитларни қайтартиб беришни таъминлаш учун қўйилган қимматли қоғозларни суғурталаш;

– олинган кредитларни қайтартиб беришни таъминлаш учун қўйилган қора молларни суғурталаш;

– олинган кредитлардан гаров билан таъминланмаган кредитларни суғурталаш;

– мол-мулкни, транспорт воситаларини, хусусийлаштириш – инвестиция фондлар жавобгарлигини суғурталаш;

– тадбиркорлар жавобгарлигини ҳимоя қилишни суғурталаш;

– кичик ва ўрта бизнесни инвестиция лойиҳаларини баҳолаш ва экспертизадан ўтказиш;

– хорижий инвесторларнинг манфаатлари ҳимоясини таъминлашни суғурталаш;

– ўзининг молиявий мустаҳкамлиги ва суғурта портфелини оптимал таркибини таъминлаш;

– хусусий тадбиркорлик ва ўрта бизнес манфаатларини ҳимоя қилиш;

– хусусий тарбиркорлик ва кичик бизнес фаолиятини таҳлил қилиб бориш;

– инвестиция лойиҳалари устидан мониторинг олиб бориш.

«Мадад» суғурта компанияси фаолиятини таъминлаш учун тегишли шарт-шароитлар барпо этилди. Улар қуйидагилардан иборат:

– компаниянинг бирлашган суғурта фондини шакллантириш учун компанияга Республика Вазирлар Маҳкамаси томонидан фоизсиз ссудалар ажратилди;

– компания 3 йил мобайнида ҳамма солиқ ва тўловлардан озод қилинди ва бу тежалган маблағлар суғурта фондини тўлдириш учун фойдаланилди;

– суғуртанинг мукофот тарифлари 3-5 фоиз даражасида тасдиқланди;

– суғурта полиси берилган кредитнинг бутун келишилган муҳлатига ажратилади;

– бундан кейинги муҳлатга суғурта тўловлари асосий кредитнинг ҳақиқий қолдиғини эътиборга олиб аниқланади;

– суғурта мукофотларини тўлаш муҳлатини узайтириш;

– мижозлар таклифларини, ҳолатини экспертизадан ўтказиш.

Республикада шаклланган суғурта тизими бозор муносабатларини ривожлантиришда тегишли ҳисса қўшаётган бўлсада, у ҳали бозор муносабатларининг талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Бу борада ҳам ечилмаган муаммолар кам эмас. Улардан асосийлари қуйидагилар:

– суғурта тизимига нисбатан мижозлар ишончини янада кўтариш;

– суғурта компанияларининг ривожланишини янада рағбатлантириш;

– давлат томонидан суғурта тизими фаолиятини қўллаб-қувватлашни кучайтириш;

– суғурта компаниялари фаолиятидаги тижорат операцияларини йўқ қилиш ва уларнинг асосий функцияларини кучайтириш;

– суғурта захира фондини ташкил этиш;

– суғурта компаниялар ишида инвестицион фаолиятни кучайтириш;

– суғурта брокерлари фаолиятини яхшилаш;

– кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш чора-тадбирларини амалга ошириш.

Бу ва бошқа муаммоларнинг ечилиши суғурта тизимининг бозор иқтисодиётининг ривожланишига ижобий таъсирини кучайтиради.

Республикада шакллантирилган бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси таркибида юқорида қайд этилганлардан ташқари яна 500 та аудиторлик компаниялар, 500 та брокерлик идоралар, холдинг компаниялар, савдо уйлари мавжуд. Улар ҳам республикада бозор муносабатларини ривожлантиришда катта рол ўйнамоқдалар.

Шундай қилиб, республикада бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг асосий элементлари барпо этилди ва улар республикада бозор иқтисодиётини ривожлантиришда фаол қатнашмоқдалар. Лекин республикада шакллантирилган бозор иқтисодиёти инфратузилмаси ҳали бозор муносабатларининг талабларига мосланган эмас. Шу муносабат билан И.А. Каримов таъкидлайдиларки: «Бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланишига хизмат қилувчи инфратузилма етарли даражада ишламаяпти....

Инфратузилма йўналишларининг қайси тармоғини олманг – у суғурта соҳасими, лизинг соҳасими, аудит соҳасими – барчасида аҳвол қониқарли эмас».[1]

Демак, келгусида республикада бозор иқтисодиёти инфтузилмасини янада ривожлантириш, такомиллаштириш ва унинг фаолияти самарадорлигини кўтариш республика социал – иқтисодий тараққиёти суръатларини ошириш шарт-шароитларидан биридир.

3.7. Макроиқтисодиёт таркибини такомиллаштириш

Маълумки, макроиқтисодиётнинг таркиби унинг ривожланиш суръатларини, самарадорлик даражасини аниқловчи асосий омиллардан биридир. Шу сабабли ҳамма давлатлар тараққиётида икти-

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 8-жилд, Тошкент, 2000., 397-398 бетлар.

содиёт таркибини доимо такомиллаштиришга катта эътибор берилган ва берилмокда.

Лекин иктисодиёт таркибини самарали ташкил қилиш учун давлатлар иктисодий ва сиёсий мустақилликка эга бўлишлари лозим. Акс холда иктисодиётни ривожлантиришда шу давлатнинг бевосита манфаатлари эмас, бошқа давлатларнинг манфаатлари эътиборга олиниб, улар амалга оширилади. Худди шундай вазият Ўзбекистоннинг Иттифоқ давридаги социал-иктисодий ривожланишига тааллуқли эди.

Иттифоқ даврида Ўзбекистон ССР ягона халқ хўжалиги мажмуасининг бир қисми бўлиб, иттифоқ республикалараро ижтимоий меҳнат тақсимотига биноан республика мамлакатнинг хом ашё базасига айлантирилиб, унинг социал-иқтисодий ривожланишида асосан иттифокнинг, марказнинг манфаатлари эътиборга олиниб, амалга оширилган эди. Бу вазиятнинг мазмунини, йўналтирилганлигини аниқлаб И.А. Каримов шундай деган эдилар: «Бизга издан чиққан, хом ашё етиштиришга қаратилган, чуқур номутаносибликларга, ҳамда асосан маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирган ишлаб чиқариш базасига эга бўлган, ортиқча марказлаштирилган иқтисодиёт накадар оғир аҳволда мерос қолганлигини ҳаммамиз биламиз. Шу сабабли илгариги чалкашликлардан узил – кесил халос бўлиш, чинакам мустақиллик ва иқтисодий эркинликларга эга бўлиш учун биз таркибий тузилишларни ўзгартириб, уларни қайта қуришимиз шарт»[1].

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий, сиёсий мустақилликка эришгандан сўнг республика иктисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш мақсадида ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш йўналишларидан бири сифатида иқтисодиёт таркибини тубдан ўзгартириш вазифаси қабул қилинди ва амалга оширилмокда.

Таркибий тузилишда чуқур ўзгаришларни амалга ошириш макроиктисодий барқарорликка эришишнинг, истиқболда Ўзбекистоннинг барқарор иқтисодий ўсишини ва аҳоли фаровонлигини таъминлашнинг, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилишнинг энг асосий шартларидан биридир.

И.А. Каримов асарларида, нутқларида иқтисодиёт таркиби нималиги, республика иқтисодиёти таркибини тубдан ўзгартиришнинг объектив зарурлиги ва унинг амалга оширишдаги асосий

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 228 бет.

йўналишлари ҳар томонлама кўрсатиб берилди ва уларга асосланиб мустақиллик даврида республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштириш мақсадида тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб амалга оширилмоқда.

Иқтисодиёт таркиби кўп қиррали мураккаб жараён бўлиб, республикада уни тубдан ўзгартириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– республика иқтисодиёти таркибини бозор муносабатларининг талабларига биноан шакллантириш, яъни иқтисодиётда ҳар хил шаклдаги мулкларни барпо этиш ва кўп укладли бозор иқтисодиётини қуриш;

– республика иқтисодиётини хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилганлигини бартараф этиб, асосан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга мослаш;

– бевосита ишлаб чиқариш тармоқлари билан уларнинг ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмалари ўртасидаги нисбатни такомиллаштириш;

– ишлаб чиқариш тармоқлараро нисбатини такомиллаштириш;

– халқ хўжалигининг такрор ишлаб чиқариш структурасини тубдан ўзгартириш.

Республика иқтисодиёти таркибини тубдан ўзгартириш жараёни қуйидаги аниқ талабларга жавоб бериши керак эди:

– таркибий ўзгаришлар оқибат-натижада ишлаб чиқариш манфаатларини, аҳоли манфаатларини эътиборга олиши керак;

– илгариги иқтисодий тизимдан мерос қолган – яхши ривожланмаган, қолоқ инфратузилмага эга бўлган минтақаларнинг социал-иқтисодий ривожланиш даражасини кўтариш;

– ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар турини ўзгартириш билан бирга улар сифатини, рақобатбардошлигини кўтариш;

– республикада ишлаб чиқарилаётган хом ашё ресурсларини асосан республика ҳудудида қайтадан ишлаб чиқаришни ташкил этиб, хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётни тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётга айлантириш;

– республикада мавжуд табиий бойликлардан, ишлаб чиқариш салоҳиятидан, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш;

– республиканинг хом ашё ва аниқ маҳсулотларга бўлган эҳтиёжини иложи борича республикада ишлаб чиқарилган хом ашё ва маҳсулотлар билан қондириш ва республикада ишлаб чиқариш

имкониятлари бўлмаган ва хаддан ташқари қимматга тушадиган хом ашё ва маҳсулотларни хорижий мамлакатлардан импорт қилиш;

– республиканинг экспорт салоҳиятини кўтариш, экспорт, импортни ривожлантириш суръатларини ошириш, республика экспортини импорт устидан устуворлигини таъминлаб, экспорт-импорт сальдосининг ижобийлигига эришиш.

Республикада иқтисодиёт таркибини тубдан ўзгартириш мақсадида унинг юқорида кўрсатилган йўналишларини, улар олдига қўйилган талабларни эътиборга олиб иқтисодий таркибий ўзгартириш дастури, чора-тадбири ишлаб чиқилди ва улар амалга оширилмоқда.

Мустақиллик даврида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида республикада бозор муносабатлари талабларига биноан ҳар хил шаклларга асосланган корхона, ташкилотлар барпо этилиб ривожлантирилмоқда.

3.7.1-жадвал.

Республика корхона ва ташкилотларининг мулк шакллари бўйича *таркиби* (1 январ ҳолатига, минг бирлик).

	2000й	2001й	2002й	2003й	2004й	2005й	2006й	2007й	2008й	2009й
Жами	178,3	203,3	223,1	260,5	283,9	315,9	347,4	423,3	468,8	503,4
Шу жумладан:										
Давлат мулки	18,6	25,0	26,2	26,1	26,0	25,3	24,2	24,0	32,7	36,9
Нодавлат мулки	159,7	178,3	196,9	234,4	257,9	290,6	323,2	399,3	436,1	466,5
Улардан:										
Фуқаролар хусусий мулки	75,5	77,1	78,5	84,8	92,4	94,6	91,5	95,2	98,5	104,5
Ширкатлар	1,2	0,8	0,6	2,0	2,7	1,6	1,3	0,8	0,5	0,4
Хўжалик бирлашмалари	0,7	0,9	0,7	1,0	1,4	1,6	1,8	1,7	1,6	1,6
Қўшма корхоналар	3,1	2,9	2,9	3,0	3,2	3,4	3,6	3,8	4,1	4,5
Бошқа нодавлат мулк шакллари	79,2	96,6	114,2	143,6	158,2	189,4	225,0	297,8	331,4	327,4

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

Биринчидан, республика мустақиллиги даврида корхона ва ташкилотлар сони йилда-йилга ошиб борди. Бу жараён айниқса, республика иқтисодиёти баркарор бўлгандан кейинги даврга тааллуқли. Корхона ва ташкилотлар сони 2000-2009 йилларда 2,8 марта кўпайган.

Иккинчидан, бозор муносабатлари талабларига биноан давлат мулки шаклидаги корхоналар, ташкилотлар чегараланиб, нодавлат

мулки шаклидаги корхона ва ташкилотлар юқори суръатларда кўпайган. Масалан, 2000-2008 йилларда нодавлат мулки шаклидаги корхона ва ташкилотлари 2,9 марта кўпайган, қўшма корхоналар ташкил этилган.

Демак, иқтисодий таркибий ўзгаришларни амалга ошириш натижасида республикада ҳар хил мулк шаклига асосланган корхона ва ташкилотлар барпо этилмоқда, яъни кўп укладли бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда. Республика иқтисодиётида мулкий ўзгаришлар билан бир қаторда, корхона ва ташкилотларнинг ташкил этилиши, хўжалик юритилиши бўйича ҳам тегишли ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

3.7.2-жадвал.

Республика корхона ва ташкилотлари турлари
(1 январга, минг бирлик)

	2000й	2001й	2002й	2003й	2004й	2005й	2006й	2007й	2008й	2009й
Жами	178,3	203,3	223,1	260,5	283,9	315,9	347,4	423,3	468,8	503,4
Шу жумладан										
Йирик	18,6	20,3	21,2	21,0	20,1	38,5	38,7	39,2	46,5	50,5
Ўрта	8,9	7,3	7,5	7,6	7,9	-	-	-	-	
Кичик	23,2	24,6	24,8	27,7	29,2	18,1	18,4	21,4	26,5	34,5
Микрофирмалар	127,6	151,1	169,6	204,2	226,7	259,3	290,3	362,8	395,8	418,4

Кўриниб турибдики, мустақиллик даврда иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш натижасида корхона ва ташкилотларнинг турлари ҳам ўзгариб борди. Республика раҳбариятининг микрофирмаларни ривожлантиришга алоҳида эътибор йўналтирилганлиги натижасида уларнинг сони 3,0 марта кўпайди. Бу вазият Республика иқтисодиётида кичик бизнес ва тадбиркорликнинг роли ошаётганлигини тасдиқлайди.

Республика таркибий сиёсатини амалга ошириш натижасида етиштирилган хом ашёларни республиканинг ўзида қайта ишлаб, уларни яримфабрикатларга, тайёр маҳсулотларга айлантириш ривожланмоқда. Агарда Совет даврининг охирги йилларида республикада етиштирилган пахта толасининг фақат 8 фоизи республикада қайта ишланган бўлса, ҳозирги пайтда бу кўрсаткич 30 фоизга яқинлашди. Таркибий сиёсатнинг амалга оширилиши ўз ифодасини республика экспорти структурасини такомиллаштиришда ҳам топди. Агарда 1990 йили республика экспорти тар-

кибида тайёр маҳсулот 2.0 фоизни ташкил қилган бўлса, ҳозирга келиб республика экспортининг 50 фоизини тайёр маҳсулот ташкил этмоқда.

Таркибий сиёсатни амалга оширишда республика иқтисодиётининг инфратузилма тармоқларини ривожлантиришга ҳам тегишли эътибор берилмоқда. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

3.7.3-жадвал.

Республика ялпи ички маҳсулот таркиби, фоиз

	1991й	1995й	1997й	1999й	2001й	2003й	2005й	2006й	2007й	2008й	2009й
Жами		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:											
1. Бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш (саноат, қишлоқ, ҳўжалиги, қурилиш)	73	52,4	51,1	50,3	50,2	49,0	50,6	51,3	50,1	47,3	46,1
2. Хизмат кўрсатиш	27	34,4	36,3	36,3	38,0	37,3	38,4	39,3	42,7	45,3	47,2
Шу жумладан:											
Ишлаб чиқариш инфратузилма тармоқлари (транспорт, савдо ва алоқа)	12,0	17,0	17,8	18,2	20,3	20,3	20,6	20,0	20,7	21,9	21,0
Социал инфратузилма соҳалари (маориф, соғлиқни сақлаш, коммунал хўжалик ва ҳоказо)	10,0	17,4	18,5	18,1	17,7	17,0	17,8	22,0	19,1	21,5	26,2
3. Маҳсулотларга соф солиқлар	5	13,2	12,1	13,4	11,8	13,7	11,0	9,4	10,1	9,3	6,7

Маълумки, бозор муносабатлари шаклланган мамлакатларда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг асосий қисмини хизмат кўрсатиш тармоқлари яъни ишлаб чиқариш инфратузилмаси тармоқлари ва социал инфратузилмаси соҳалари ташкил этади. Меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолининг 65-70 фоизи бу тармоқларда банд бўлиб, улар ялпи ички маҳсулотнинг 60-65 фоизини барпо этишади.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, бу муаммо Ўзбекистонда ҳали ечилгани йўқ, лекин бу муаммони ечишга йўналтирилган ишлаб чиқариш тараққиёти сезилмоқда.

1991-2008 йилларда иқтисодиётда бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш 73,0 фоиздан 46,1 фоизгача қисқартирилди, умуман хизмат кўрсатиш тармоқларининг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи 27,7 фоиздан 47,2 фоизгача кўтарилди. Шу жумладан ишлаб чиқариш инфратузилмаси тармоқлари 12,0 фоиздан 21,0 фоизга кўтарилди, социал инфратузилма соҳалари салмоғи 10,0 фоиздан 26,2 фоизгача кўтарилди.

Бу таркибий ўзгаришлар республикада амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар сиёсатининг натижасидир.

Республикада таркибий ўзгаришлар сиёсатини амалга ошириш натижасида кўп укладли бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда.

Таркибий ўзгариш сиёсатини амалга оширишда инвестициялар орқали иқтисодиёт асосий капиталини такрор ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш катта аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, республика мустақиллиги даврида иқтисодиёт таркиби тубдан ўзгартирилди, бунинг учун республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда ҳар томонлама асосланган таркибий сиёсат ишлаб чиқиб, амалга оширилди.

Бу даврда бевосита ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари давлат ва давлатдан ташқари социал-иқтисодий секторлари ўртасидаги мутаносибликлар, республика экспорти ва импорти таркибини такомиллаштириш билан бирга яна қуйидаги таркибий ўзгартиришлар бўйича тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди:

– республика реал иқтисодиётида, айниқса саноат соҳасида устувор тармоқларни юқори суръатлар билан ривожлантириш;

– республика халқ хўжалиги эҳтиёжларини, аҳоли эҳтиёжларини таъминлашга йўналтирилган хом ашё ишлаб чиқариш билан бирга уларни қайта ишлаш соҳаларини юқори суръатларда ривожлантириб, республиканинг иқтисодиётини хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилганлигини камайтириб, тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилганлигини кучайтириш;

– республика табиий ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш мақсадида республикага импорт қилинадиган маҳсулотларни республикани ўзида ишлаб чиқаришни кучайтириш;

– республика экспорт салоҳиятини ривожлантириш мақсадида экспортга йўналтирилган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатларини кўтариш ва бу маҳсулотлар рақобатдошлигини кўтариш;

– республика минтақаларини, вилоятларни ҳар хил социал-иқтисодий даражада эканлигини эътиборга олиб, республикада регионал иқтисодий сиёсатни амалга ошириш, яхши социал-иқтисодий ривожланмаган минтақалар иқтисодиётини юқори суръатлар билан ривожлантириш;

– республика иқтисодиётида кичик бизнес ва тадбиркорликни юқори суръатлар билан ривожлантириб, бу соҳани республика иқтисодиётининг асосий секторига айлантириш;

– республика иқтисодиётида фойдаланилаётган асосий ишлаб чиқариш фондларини ҳаддан ташқари жисмоний ва маънавий эскирганлигини эътиборга олиб республикада тегишли инвестицион сиёсатни амалга ошириш ва бунинг учун янги корхоналарни барпо этиш билан бирга фаолият кечираётган корхоналарни реконструкция ва модернизация қилиш чора-тадбирларини амалга ошириш;

– республика реал секторининг алоҳида тармоқлари таркибини такомиллаштириш: саноатда қазиб олувчи, қайта ишловчи тармоқлар, оғир ва енгил саноат нисбати, қишлоқ хўжалигида деҳқончилик ва чорвачилик тармоқлари ўртасидаги нисбат ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда республикада кўп қиррали таркибий сиёсат амалга оширилмоқда ва бу борада ижобий натижалар қўлга киритилмоқда.

Лекин республика иқтисодиёти олдига қўйилган таркибий сиёсат ҳали тўлиқ амалга оширилгани йўқ. Шу сабабли И.А. Каримов таъкидлайдиларки:

«...биз учун иқтисодиётда аниқ мақсадларни кўзлаб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш стратегик аҳамиятга эга. Бу борада биз аниқ-равшан таркибий сиёсатни олиб боришимиз керак. Ушбу сиёсат аввало, мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини янада мустаҳкамлаш, бой табиий, хом ашё ва меҳнат ресурслари, интеллектуал ва илмий техникавий салоҳиятимиздан тўла ва самарали фойдаланишга йўналтирилган бўлиши даркор»[1]

Демак, келгусида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ҳам республика таркибий сиёсати уларнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолади ва у амалга оширилади.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 12-жилд, Тошкент, 2004, 198 бет.

3.8. Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш

Иттифоқ даврида ҳам Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларда бўлган. Республика маҳсулотлари 100 дан ортиқ мамлакатларга сотилган. Республика бошқа мамлакатлардан ўз эҳтиёжларини қондириш мақсадида ҳар хил маҳсулотларни сотиб олган.

Лекин республика мустақил ташқи иқтисодий алоқалар сиёсатига эга бўлмаган. Республиканинг ташқи иқтисодий алоқалари бевосита унинг эмас, умуман мамлакатнинг – СССРнинг манфаатларини қондиришга йўналтирилган эди.

Республикада бозор муносабатларини шакллантиришнинг асосий шарт-шароитларидан бири бўлиб ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Демак, республика мустақилликка эришиши билан ташқи иқтисодий алоқаларни ташкил этиш, ривожлантириш республика социал-иқтисодий тараққиётининг асосий йўналишларидан бирига айланди.

Республика ташқи иқтисодий алоқаларини тубдан ўзгартириб, уларни республика мустақиллик шароитларига, республика халқ хўжалигини бозор муносабатларига ўтказишга мослаш керак эди. Бу муаммо республикада кун тартибига қўйилди ва керакли даражада ечилди, республиканинг ташқи иқтисодий алоқалар сиёсати шакллантирилди.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар сиёсати қуйидаги принципларга асосланди:

– республика иқтисодиётини ташқи иқтисодий алоқалардан беркитилганлигини бартараф этиш;

– республика иқтисодиётининг очиклик негизи фундаментини шакллантириш;

– ташқи иқтисодий алоқаларни бошқаришда бевосита республика бошқарув тизимини шакллантириш;

– республика ташқи иқтисодий алоқалар фаолиятини эркинлаштириш;

– республиканинг мустақил равишда жаҳон ҳамкорлигига кириб боришини таъминлаш;

– республика ташқи иқтисодий сиёсатини тенг ҳуқуқликда, ўзаро фойда кўришга асослаш;

– бошқа мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларни икки томонлама, кўп томонлама иқтисодий шартномаларга асослаб амалга ошириш;

– республиканинг халқаро ижтимоий меҳнат тақсимотида қатнашишини таъминлаш;

– республиканинг ташқи иқтисодий алоқаларини республикада социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этишга мослаш;

– республиканинг ҳамма халқаро молия-иқтисодий ташкилотларига аъзо бўлишини таъминлаш;

– республика экспорти, импортини ривожлантириш суръатларини кўтариш, уларнинг таркибини такомиллаштириш;

– республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда хорижий мамлакатларнинг, халқаро ташкилотларнинг кредит ва сармояларидан кенг фойдаланиш.

Юқорида таъкидланган принципларга асосланиб республика ташқи иқтисодий алоқалар сиёсатини ташкил этиш, ривожлантириш максадида республикада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди, амалга оширилмоқда.

Авваламбор, республика ташқи иқтисодий сиёсатининг ҳуқуқий базаси барпо этилди.

Ўзбекистон ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида, Ўзбекистонга хорижий инвестицияларни жалб қилиш тўғрисида ва республика ташқи иқтисодий фаолияти асосий принциплари, республика билан хорижий мамлакатлар ўртасида тузиладиган шартномалар, республикада очиқ иқтисодий зоналарни ташкил қилиш, хорижий инвестициялар, хорижий инвесторлар фаолиятини кафолатлаш ва бошқа муаммоларга бағишланган қонунлар қабул қилинди.

Республика ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисидаги қонунда республика ташқи иқтисодий фаолиятининг асосий принциплари, инвестицияларни, ташқи иқтисодий алоқалар қатнашчиларининг ҳуқуқларини, манфаатларини ва мол-мулкларини ҳимоя қилиш тартиби ва республика иқтисодиётининг жаҳон иқтисодиёт тизимига кириб бориш асослари аниқланган.

Қонунда ташқи иқтисодий фаолият объектлари, субъектлари аниқланган, ташқи иқтисодий фаолият субъектларини давлат органлари орқали рўйхатдан ўтказиш тартиби кўрсатилган ва республика ташқи иқтисодий фаолиятини республикадан ташқари ва республикада хорижий инвесторлар билан биргаликда амалга ошириш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Юқорида таъкидланганлардан ташқари қонунда ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш тизими аниқланган, ташқи иқтисодий фаолият олиб борувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ва улар томонидан валюта бўйича ўзини ўзи оқлаш зарурлиги тасдиқланган.

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш билан чамбарчас боғлиқ. Шу сабабли республикада хорижий инвестициялар тўғрисида қонун қабул қилинди.

Бу қонунга биноан республикада *хорижий инвестиция* фаолиятини ташкил қилиш, олиб бориш, қонуний, иқтисодий, ташкилий асослари аниқланди.

Қонунда хорижий инвесторлар турлари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ва шу билан бирга улар фаолиятини давлат томонидан кафолатлаш тартиби аниқланди.

Бу қонунларни амалга ошириш йўналишларини аниқлаш мақсадида ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигини ташкил этиш, ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш, республикага хорижий инвестицияларни жалб этиш, экспорт, импорт операцияларини ривожлантириш, хорижий инвестициялар иштирокида фаолият кўрсатаётган корхоналарни ривожлантириш ва бошқа масалалар бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари қабул қилинди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 1992 йил 24 июнда «Ўзбекистонда хорижий инвестицияларни ҳимоялаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони алоҳида аҳамиятга эга.

Бу Фармонда товарларни импорт қилишга солинадиган солиқлар тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари, давлат божхона тизими, импорт қилинган товарларни сотиш, хорижий валюталар курсини аниқлаш, экспорт ва импорт қилинаётган товарларни лицензия қилиш, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, уни технологик модернизация қилишга, социал дастурларни амалга оширишга йўналтирилган маблағлар бўйича хорижий инвесторларга солиқлар бўйича имтиёзлар тасдиқланди.

Фармонга биноан республика иқтисодиётидаги энг устувор ишлаб чиқариш тармоқларини юқори суръатларда ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси республика ташқи иқтисодий алоқаларини ташкил қилиш, ривожлантириш механизмларини шакллантириш мақсадида республика экспорт салоҳиятини ривожлантиришни рағбатлантириш, хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилган корхоналарни давлат рўйхатидан ўтказиш, кичик ва ўрта бизнесга хорижий кредитларни бериш, импорт, божхона пошлина ставкаларини такомиллаштириш, экспорт-импорт операцияларида бартер тизимидан фойдаланиш, хорижий инвесторлар фаолиятини давлат томонидан кафолатлаш, халқаро иқтисодий шартномаларни тузиш, очиқ иқтисодий зоналарни ташкил қилиш ва бошқа масалалар бўйича тегишли Қарорларни қабул қилди.

Кўриниб турибдики, республика ташқи иқтисодий фаолияти, сиёсатини ташкил этиш, шакллантириш ва ривожлантириш борасида тегишли ҳуқуқий база ҳар томонлама барпо этилди.

Қабул қилинган Қонун, Фармон, Қарорларга биноан республика ташқи иқтисодий алоқаларини ташкил этиш, ривожлантириш учун тегишли бошқарув органлар, инфратузилма муассасалари ташкил этилди, республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун керакли чора-тадбирлар амалга оширилди, қўшма корхоналар ташкил этилди.

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга мосланган корхоналарга кенг миқёсда имтиёзлар аниқланди. Бу имтиёзлар қуйидагилардан иборат:

– республика давлат инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни беш йил мобайнида солиқлар тўлашдан озод қилиш;

– қўшма корхоналарнинг ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, модернизация қилишга йўналтирилган даромадларининг бир қисмини солиққа тортишдан озод қилиш;

– қўшма корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ҳеч қандай қаришликсиз, лицензиясиз экспорт қилишга рухсат бериш;

– мулк шаклидан қатъий назар, уларда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар таркибида экспорт қилинган маҳсулот улуши 30 фоиздан кам бўлмаса, бу корхоналар фойдасидан олинадиган солиқ икки маротаба камайтирилади;

– қўшма корхоналарнинг устав фондини кенгайтириш учун импорт қилинган мол-мулкдан божхона пошлинаси олинмайди;

– хорижий мамлакатларнинг жисмоний ва юридик шахсларни республика давлат мулкини хусусийлаштириш жараёнида эркин қатнашишини таъминлаш;

– қўшма корхоналар томонидан импорт қилинган товарларни божхона пошлинасидан озод қилиш ва бу корхоналарнинг ўзида ишлаб чиқарилиб экспорт қилинаётган товарларга пасайтирилган божхона пошлинасини аниқлаш;

– қўшма корхоналарни ташкил этиш жараёнини, уларни давлат рўйхатидан ўтказиш тизимини оддийлаштириш;

– қўшма корхоналар фаолиятига нисбатан уларни ташкил қилиш пайтида қабул қилинган қарорлар 10 йил мобайнида ўз кучини сақлайди;

– хорижий инвесторларга инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга зарур ер участкаларни узоқ муддатга олиб, улардан фойдаланиш ҳуқуқи берилади.

1997 йил 18 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экспорт -импорт суғурта миллий компанияси «Ўзбекинвест»ни ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди. Бу Фармонга биноан «Ўзбекинвест» миллий суғурта компанияси олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– капитал, технология, товарлар ва хизматларни чет элга чиқарувчи миллий экспортерларни халқаро бозорларда сиёсий, тижорат ва тадбиркорлик рискларидан суғурта ҳимоясини таъминлаш;

– тижорат банклари томонидан технология, товарлар ва хизматлар экспортини молиялаштириш мақсадида ажратилган экспорт кредитларни қоплаш учун суғурта кафолати бериш;

– республика маҳсулотларини халқаро технология товарлар ва мақсадлар бозорига йўналтириш учун комплекс маркетинг таҳлилини ташкил қилиш ва унинг стратегиясини ишлаб чиқиш;

– республика халқ хўжалиги устувор тармоқларига жалб қилинаётган хорижий инвестицияларни комплекс равишда суғурталаш.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалари, ташқи иқтисодий сиёсатнинг шаклланиши, ривожланиши қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

1. Ўзбекистон Республикасининг халқаро иқтисодий, молиявий ташкилотларга аъзо бўлиб кириши ва халқаро ҳамкорлик лойиҳаларида иштирок этиши.

2. Республика экспорт ва импорт операцияларини ривожлантириш.

3. Республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва қўшма корхоналарни ривожлантириш.

4. Республика меҳнат ресурсларини хорижий мамлакатларга экспорт қилиш.

Ўзбекистон Республикаси 20 тадан ортиқ халқаро молия-иқтисодий – ижтимоий ташкилотларга аъзо бўлиб кирди, улар билан кенг ҳамкорликда фаолият олиб бормоқда. Бу Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, унинг иқтисодий муассасалари, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Жаҳон тикланиш ва тараққиёт банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки, Халқаро молия корпорацияси, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, Шимолий атлантика ҳамкорлик кенгаши, Пахта бўйича халқаро консультатив қўмитаси, Интиллектуал мулк халқаро ташкилоти, Халқаро парламентлар кенгаши, Халқаро тараққиёт ассоциацияси.

Ўзбекистон Европарламенти, Европа Кенгаши, Патент кооперацияси халқаро келишуви, Нархларни халқаро регистрацияси Мадрид келишуви ва бошқа халқаро ташкилотлар фаолиятида актив қатнашмоқда.

Республика «Тинчлик учун ҳамкорлик», Ўзбекистон Республикаси билан НАТО ўртасидаги ҳамкорлик Дастурларига имзо қўйди.

Ўзбекистон Саноат мулкини ҳимоялаш Париж конвенцияси, Чўл зоналарда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш халқаро дастури, Бирлашган Миллатлар ташкилоти ПРООН дастури, Европа кенгаши комиссияси ТАСИС дастури, Халқаро тараққиёт бўйича АҚШ агентлиги, технология ҳамкорлиги бўйича Германия Марказига кирди ва уларда кенг фаолият олиб бормоқда.

Демак, Ўзбекистон Республикаси яқин орада – бундан ҳаммаси бўлиб 18 йил муқаддам мустақил давлатга айлантирилганлигига қарамасдан у жаҳон ҳамкорлик тизимига, жаҳон бозор иқтисодиётига кириб бормоқда, ҳар томонлама халқаро алоқаларни амалга оширмоқда ва натижада Ўзбекистон жаҳонда юқори обрўга эга бўлган давлатлардан бирига айланмоқда, жаҳон жамияти буни тан олмоқда.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигини 165 тадан кўп хорижий мамлакатлар тан олди, улардан 150 тасидан кўпи республика билан ҳамкорлик алоқаларни олиб бормоқда, 30 тадан кўп давлатлар Тошкентда элчихоналарни очдилар. 30 га яқин хорижий давлатларда республиканинг дипломатия элчихоналари фаолият олиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамкорлигига кириб бориши тўғрисида гап юритилар экан, бу борада республиканинг хусусиятини тилга олиш мақсадга мувофик.

Бу – Ўзбекистон халқаро алоқаларни ривожлантиришда ўзининг мустақиллигини камайтириш, ундан воз кечиш ҳисобига эмас, аксинча, ўзининг ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий мустақиллигини янада ривожлантириш, кучайтириш асосида амалга оширмоқда. Бу борада республика Президенти И.А. Каримов таъкидлайдики: «Биз бирон – бир давлатнинг таъсир доирасига кирмаймиз деган қоидага қатъий амал қилиб келмоқдамиз ва бундан буён ҳам ўз миллий – давлат манфаатларимизга асосланиб, мафкуравий қарашлардан қатъий назар, дунёнинг барча мамлакатлари билан ўзаро муносабатларни мустақил белгилайверишга аҳд қилганмиз.»[1]

Ўзбекистон Республикасининг жаҳонда юкори обрўйга эга бўлганлигини, Жаҳон ҳамкорлик тизимига кириб борганлигини тасдикловчи асослардан яна бири Ўзбекистон халқаро конференциялар, форумлар, семинарлар, учрашувлар ўтказиш марказига айланди. Республикада 40 дан ортиқ халқаро конференциялар, 50-дан ошиқ халқаро семинарлар, 10 дан ошиқ симпозиумлар ва бир қанча давлат раҳбарларининг учрашувлари ўтказилди. Улар республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлди.

Республика ташқи иқтисодий алоқаларининг асосий йўналиши бўлиб ташқи савдо оборoти, экспорт ва импорт алоқаларини ривожлантириш ҳисобланади.

Мустақиллик даврида республика экспорти, импортининг ривожланиш суръатлари кўтарилди, экспорт ва импортнинг таркибий тузилиши тубдан ўзгартирилди.

Республика ташқи иқтисодий фаолиятининг асосий йўналишларидан бири – бу республикага хорижий инвестициялар ва кредитларни, жалб қилишдан иборат. Бу муаммо ҳам республикада кенг миқёсда қўйилмоқда ва амалга оширилмоқда.

Республикага жалб қилинган чет эл инвестицияларининг ҳажми ва уларнинг республика иқтисодиётида тутган ўрни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибди.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чукурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995 й., 103-104 бетлар

3.8.1-жадвал.

Хорижий мамлакатлар инвестиция ва кредитларининг Ўзбекистон Республикаси инвестиция фаолиятидаги ўрни (млрд. сўм)

	Ўзбекистон Республикаси асосий капиталига киритилган умумий сармоялар	Шу жумладан: чет эл инвестициялари ва кредитлари	
		сумма	фоиз
1995	88,9	12,4	13,9
1996	176,7	28,4	16,1
1997	276,6	48,3	17,5
1998	396,4	78,2	19,7
1999	537,4	122,0	22,7
2000	744,5	171,2	23,0
2001	1320,9	305,1	23,1
2002	1526,6	369,6	24,2
2003	1978,1	479,5	24,2
2004	2629,0	659,9	25,1
2005	3165,2	687,0	27,0
2006	4041,0	748,3	18,5
2007	5903,5	1447,8	24,5
2008	8483,7	1772,1	20,9
2009	13660,6	4394,9	32,2

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 1995-2009 йилларда республика иқтисодиётини ривожлантиришга жалб этилган сармояларнинг умумий ҳажми 153,6 марта, шу жумладан республикага жалб қилинган чет эл инвестиция ва кредитлар ҳажми 354,4 марта кўпайган. Шу билан бирга чет эл инвестициялари ва кредитларининг республика иқтисодиётини ривожлантириш учун сарф қилинган сармоялар таркибидаги салмоғи йилдан-йилга ошиб бориб, 2009 йили 32,2 фоизни ташкил этган. Яна шу нарсани таъкидлаш жоизки, хорижий мамлакатлар сармояларининг республика иқтисодиётига жалб қилинишини юқори суръатларда ўсиши республика иқтисодиётининг барқарор бўлгандан кейинги даврга тўғри келади.

Маълумки, республика иқтисодиёти 1996 йилдан бошлаб барқарорлашди, яъни республика ялпи ички маҳсулотининг камайиши тўхтатилди, унинг йилдан-йилга ўсиши таъминланди. Бу вазият хорижий инвесторларни Ўзбекистон Республикасига бўлган ишончини кучайтирди.

Хорижий мамлакатларнинг инвестиция ва кредитлари республикадаги устувор ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришга, долзарб муаммоларни ечишга йўналтирилди.

3.8.2-жадвал.

Ўзбекистон Республикасига жалб қилинган чет эл инвестиция ва кредитларининг йўналтирилганлик кўрсаткичлари (фоиз)

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Чет эл сармоялари, ҳаммаси:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан тармоқларга:										
Саноат	89,8	46,9	63,3	69,4	47,0	46,4	46,7	57,3	47,2	24,7
Қишлоқ хўжалиги	-	8,0	11,9	4,9	4,2	2,4	5,0	3,7	1,3	0,7
Транспорт	-	19,3	12,7	12,3	27,1	30,6	6,1	5,9	4,0	43,2
Алоқа	1,4	18,9	7,5	1,9	3,0	26,5	24,8	19,4	19,5	9,6
Бошқа тармоқлар	8,8	6,9	4,6	11,5	17,8	11,9	17,4	13,7	28,0	21,8

Кўриниб турибдики, хорижий мамлакатлар сармояларининг йўналтирилганлиги йилдан-йилга ўзгариб бормоқда. Бу борада умумий қонуният шундан иборат бўляптики, республика саноатини ривожлантириш учун йўналтирилган сармояларнинг салмоғи 1995-2009 йилларда 89,8 фоиздан 24,7 фоизгача қисқарди ва бунинг ҳисобидан бошқа йўналишлар салмоқлари кўпайиб бормоқда.

Хорижий сармояларнинг йўналтирилганлиги тўғрисида гап борар экан шуни таъкидлаш керакки, сармояларнинг йўналишлари аниқланганда ҳам инвесторларнинг, ҳам республиканинг манфаатлари эътиборга олинади.

Маълумки, инвестицияларни амалга ошириш учун тегишли лойиҳалар ишлаб чиқилади. Лойиҳалар амалга ошириш шакллари нуқтаи назаридан икки хил бўлиши мумкин:

Биринчидан, республика ҳукумати гарантияларига асосан амалга ошириладиган лойиҳалар.

Иккинчидан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, яъни республика иқтисодиётига алоҳида хорижий фирмалар, ташкилотлар томонидан бевосита йўналтирилган инвестициялар.

Бир гуруҳ хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, ташқи иқтисодий алоқаларни ташкил этишда, ривожлантиришда меҳнат ресурсларини экспорт қилиш бу алоқаларнинг асосий йўналишларидан бирига айланиши лозим.

Маълумки, республика меҳнат ресурслари йилдан-йилга кўпайиб бормоқда, улардан фойдаланиш учун республикада тегишли

чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу тўғрисида илгари тегишли фикр-мулоҳазалар келтирилган эди.

Лекин маълумки, республикада нисбий ортиқча меҳнат ресурслари мавжуд, айниқса қишлоқ жойларда.

Демак, республика учун аҳолининг меҳнат билан бандлигини таъминлаш республикада ҳали ечилмаган муаммо бўлиб қолмоқда.

Бу муаммонинг ечилиш йўлларидан бири бу республика меҳнат ресурсларидан бир қисмини хорижий мамлакатларга экспорт этишни расмий давлат дастурига айлантиришдир.

Хорижий тажриба мисолида Туркия республикасини келтиришимиз мумкин.

1980 йиллардан бошлаб хорижий мамлакатларда меҳнат ресурсларидан 4 млн. киши фаолият кечирмоқда. Уларнинг асосий қисми ҳукуматлараро шартномаларга биноан жўнатилган.

Маълумки, Ўзбекистон фуқароларидан ҳам минглаб одамлар хорижий мамлакатларда фаолият олиб бормоқда. Лекин :

Биринчидан, уларнинг асосий қисми ҳукуматлар, ташкилот-фирмалараро шартномаларга асосан эмас, шахсий ташаббускорлик асосида ишга жойлашганлар.

Иккинчидан, хорижий мамлакатларга борганлар қандайдир мутахассисликларда эмас, балки асосан оддий ишчи, қоровул, ҳаммол сифатида фаолият кечирмоқдалар.

Фикримизча, бу борада ҳукумат дастури ишлаб чиқилиб, қабул қилиниши лозим ва республикада иш билан таъминланмаган меҳнат ресурсларини ҳукумат чора-тадбирларига биноан мутахассисликларга, чет эл тилларига ўргатиб, ҳукуматлараро, ташкилот-фирмалараро шартномаларга асосан хорижий мамлакатларга ишга жўнатилса, республика ташқи иқтисодий алоқалари самарадорлиги янада кўтарилар эди.

Шундай қилиб, мустақиллик даврида Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий алоқалар сиёсати шакллантирилди. «Мустақиллик йилларида ташқи сиёсатимизни йўлга қўйишнинг асосий тамойиллари ишлаб чиқилди ва изчил амалга оширилди».[1]

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий йўналиш-

---

[1] Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Тошкент, 1995. 103.

ларидан бирига айланиб, у республикада бозор муносабатларини шакллантиришда, социал йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этишда асосий чора-тадбирлардан бири бўлмоқда ва келгусида ҳам шундай бўлади, чунки «Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олишга интилмоқда. Эшикларимиз дунё учун очиқ ва дунё эшиклари ҳам биз учун очиқ бўлишига ҳаракат қиляпмиз» деб таъкидлайди И.А. Каримов[1].

3.9. Миллий валютани барпо этиш ва унинг конвертациясини таъминлаш

Маълумки, пул, товар ишлаб чиқариш, бозор муносабатлари, бозор иқтисодиётининг асосий қуролларидан биридир.

Бозор муносабатлари даврида пул товарлар қийматини ўлчашда, товарлар алмашувида, жамғармаларнинг шаклланишида, баҳолаш қуроли сифатида хизмат қилади.

Алоҳида давлат миллий пули – бу давлатнинг байроғи, мадҳияси, герби сингари мустақиллик белгисидир.

Миллий пул орқали давлат ўзининг пул муомалаларига раҳбарлик қилиш имкониятига эга бўлади.

Миллий пул орқали давлат иқтисодиётга раҳбарлик қилишда, молия-пул тизимининг иқтисодиётга таъсирини оширишда фойдаланади.

Миллий пул орқали ҳар бир давлатнинг ички истеъмол товарлар бозори ҳимоя қилинади.

Демак, миллий пул давлатнинг иқтисодий мустақиллик белгиси.

Ҳар хил давлатлар ташкил этилиб, жаҳон жамияти шаклланиб, ривожланиб бориши билан давлатлар миллий пулларга – валюталарга эга бўлишади.

Лекин давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши, уларнинг бозор-товар муносабатларига асосланиши билан миллий валюталардан жаҳон пулларига ўтиш, келгусида миллий валюталарни конвертация қилиш муаммоси заруриятга айланди, кун тартибига қўйилди.

Бу жараён 19-асрда ҳамма давлатларга тааллуқли бўлган ва металл пулларнинг барпо этилишига олиб келди. Тилла пуллар

---

[1] Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Тошкент, 1995, 119 бет.

Англияда 19-асрнинг 20-йилларида барпо этилиб, 19-асрнинг 70-йилларига келиб, жаҳон пулларига айланди.

1891-1910 йилларда тилла ва кумушдан ясалган пуллар товар айланишининг 69-86 фоизини таъминлади. Шу даврда ҳамма миллий пуллар тиллага асосланган, ўзаро алмаштириш хусусиятига эга бўлиб, улар демак, конвертацияга эга бўлган.

Биринчи жаҳон уруши даврида қоғоз пулларни тилла пулларга алмаштириш ман қилинди. 20-асрнинг 30-йилларида жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий таъсирига биноан миллий пулларнинг тилла стандартидан қоғоз пул стандартига ўтилди.

Лекин миллий валюталарнинг ягона асоси-уларнинг курслари тиллага нисбатан аниқланиши ман қилингандан сўнг тилла халқаро савдода хисоб-китоб қуроли сифатида сақланиб қолди. Миллий валюталарнинг ўзаро алмашуви муаммога айланди, миллий валюталарнинг конвертация қилиниш масаласи пайдо бўлди.

Тилла стандарти ман қилиниши билан алоҳида миллий валюталарни конвертация қилинишидан олдин алоҳида давлатларнинг валюталари зоналари барпо этилди. Бу:

– стерлинг зонаси – Англия, унинг мустамлака, доминионларида пул-товар алоқалар фунтстерлингда олиб борилди;

– Франция франки зонаси – Франциянинг 14 мустамлака давлатларида пул-товар алоқалари Франция франкида олиб борилди.

Бу зоналар билан бирга жаҳон валюта тизимлари барпо этилди. Бу:

– Замонавий Ямай зонаси – бу зонадаги давлатларнинг миллий валюталари тилла мазмунига эга бўлмай, улар жаҳон валюта фонди томонидан чиқарилган умумий валюта – СДРга асосланган эди.

1944 йили ташкил этилган Жаҳон валюта фондининг Низомига биноан миллий валюталарнинг курслари қуйидагича аниқланади:

– ривожланган капиталистик мамлакатлар валюталари учун эркин сузувчи курслар;

– 30 та ривожланаётган мамлакатларнинг валюталари курси америка доллари курсига боғланган;

– Франциянинг 13 та собик мустамлака мамлакатларининг валюталари Франция франки курсига боғланган;

– Кения, Иордания ва бошқа 12 та мамлакатларнинг валюталари СДРга боғланган;

– Европа валюта тизимига кирувчи мамлакатларнинг валюталари курси биргаликда сузувчи курс бўлиб, улар учинчи валютага

боғланган. Масалан, бир доллар 5 франкка тўғри келса, демак, АҚШда бир долларга Францияда бир франкка нисбатан 5 маротаба кўп товар сотиб олиш мумкин.

Халқаро миқёсда миллий валюталарнинг конвертацияга эга бўлиши қуйидаги босқичларда амалга оширилди:

1. 1929 йилгача, яъни жаҳон иқтисодий инқирозигача миллий валюталар тиллага доимий алмаштириш курслари бўйича алмаштирилган.

2. Жаҳон иқтисодий инқирози билан иккинчи жаҳон уруши ўртасидаги даврда валюталар ўзгарувчан курсларга биноан алмаштирилган.

3. Иккинчи жаҳон урушидан кейин миллий валюталарнинг ўзаро алмашуви Марказий банклар томонидан тасдиқланган расмий курслар бўйича алмаштирилган.

70-йиллардан бошлаб мамлакатларнинг тенгсиз суръатларда ривожланиши, инфляциянинг кучайиши сабабли миллий валюталар алмашувида тасдиқланган валюта курсларидан сузувчи валюта курсларига ўтишга тўғри келди.

Юқорида таъкидланган халқаро миқёсда миллий валюталарнинг алмашуви жараёни билан бирликда алоҳида миллий валюталарнинг конвертация қилиниши кенгайиб борди.

1940 йили Жаҳон валюта фонди Низомининг VIII моддасига имзо қўйган давлатлар 6 та бўлиб, улар жаҳон экспортидан 13,1 фоизига эга эдилар. 1999 йилга келиб бундай давлатлар 150 тага етди ва улар жаҳон экспортининг 90,0 фоизига эга эдилар.

Миллий валюталарнинг конвертация қилиниши – бу бозор муносабатларининг шаклланиши, ривожланиши натижаси ва иккинчидан миллий валюталарнинг конвертация қилиниши бозор муносабатларининг тараққиётини кучайтирувчи омиллардан, шарт-шароитлардан биридир.

Миллий валюталарнинг конвертация қилиниши – бу миллий валюталарнинг барпо этилиши, ривожлантирилиши натижасидир.

Бир давлат бошқа давлатлар билан иқтисодий алоқада бўлар экан, демак, бу давлатнинг миллий валютаси бошқа давлатларнинг валюталарига алмашиш хусусиятига эга бўлиши лозим. Яъни давлат миллий валютаси конвертация-қайтарувчанликка эга бўлиши керак.

Миллий валютанинг конвертацияси – қайтарувчанликка эга бўлиши бу:

– миллий валютанинг давлат томонидан бевосита аралашувисиз бошқа мамлакатларнинг валюталарига алмашуви;

– бу жараён бўлиб, унда валюта алоқаларига нисбатан давлат томонидан аралашув камайиб боради;

– миллий валютанинг хорижий мамлакатлар валюталарига алмашуви давлат томонидан кафолатланади;

– миллий валютанинг либоси ўзгартирилади;

– ички ва ташки бозорлар ўртасидаги аниқ альтернативни сақлаш ва қўллаб-қувватлаш шарт-шароитига айланади;

– миллий иқтисодиётнинг очиқлигини тасдиқловчи омил.

Миллий валюталарнинг конвертация қилиниши кўп қиррали, мураккаб жараён бўлиб, у ўзининг йўналтирилганлиги, мазмуни бўйича ҳар-хил шаклда бўлиши мумкин.

Ички конвертация – эркин равишда миллий валютани хорижий мамлакатлар валюталарига алмаштириш, ёки аксинча, хорижий мамлакатлар валюталарини миллий валютага алмаштириш ҳуқуқи фақат шу давлат резидентларига, фуқароларига берилади.

Ташқи конвертация – эркин равишда миллий валютани хорижий мамлакатларнинг валюталарига алмаштириш ёки аксинча, хорижий мамлакатларнинг валюталарини миллий валютага алмаштириш ҳуқуқи хорижий мамлакатлар фуқароларига – бу мамлакатнинг норезидентларига берилади.

Тўлиқ конвертация – бир гуруҳ ривожланган мамлакатларга тааллуқли бўлиб, уларда валюталар алмашуви чегарасиз ҳамма ички, ташқи иқтисодий алоқалар бўйича, жаҳоннинг ҳамма бозорларида амалга оширилади. Бу мамлакатлар очиқ барқарор иқтисодиёт, кучли экспорт базасига, ривожланган инвестиция бозорларига эга.

Тўлиқ конвертацияда миллий валюта жаҳоннинг ҳамма минтақаларида, халқаро бозорларида фойдаланилади.

Жаҳон валюта фондининг Низомига биноан «тўлиқ конвертация» жорий операциялар бўйича амалга оширилади. Сармоя операциялари ва бир гуруҳ миллий валюталар «эркин фойдаланиладиган валюталар» сифатида тасдиқланган.

1970 йили 35 давлатнинг миллий валюталари конвертацияга эга бўлган бўлса, улардан 5 тасида – АҚШ, ГФР, Япония, Англия ва Франция миллий валюталари «эркин фойдаланадиган валюталар» сифатида тасдиқланган.

Жаҳон валюта фондининг квотасига биноан алмаштирилаётган валюталардан 60 фоизи – «эркин конвертирлаштирилган валюталар», 40 фоизи «эркин фойдаланилаётган валюталардан» иборат бўлган.

Миллий валюталар конвертацияси нотўлиқ, қисман бўлиши мумкин. Бунда валюталар алмашуви чегараланган бўлади. Конвертация жорий ва капитал, узоқ муддатли операциялар бўйича бўлиши мумкин.

Миллий валюталар конвертацияга эга бўлмаса халқаро иқтисодий алоқаларни ривожлантириш мураккаблашади, миллий валюта курси формал бўлиб қолади, мамлакат иқтисодиёти импортга асосланади, иқтисодиётни ривожлантириш мураккаблашади.

Миллий валюталарни конвертация қилишнинг натижалари ижобий ёки у тайёргарликсиз амалга оширилса, салбий бўлиши мумкин.

Конвертациянинг ижобий натижалари қуйидагиларда ўз ифодасини топиши мумкин:

– ички бозорнинг жаҳон бозори билан алоқадорлигини таъминлаб, миллий иқтисодиётда жаҳон техника ва технологияларидан фойдаланишни заруриятга айлантириб, миллий иқтисодиётни ривожлантиради;

– иқтисодиёт таркибини такомиллаштиришни талаб этиб, самарасиз ишлаб чиқаришдан воз кечишга олиб келади;

– иқтисодиётнинг очиқлигини амалга оширишни талаб этади;

– мамлакатга кенг миқёсда хорижий сармоялар жалб этилади;

– миллий валютага халқаро талабни ривожлантиради;

– мамлакат валюта курсига ижобий таъсир кўрсатиб, мамлакатда валюта вазиятини яхшилайди;

– мамлакат экспорти, импорти ривожланишини кучайтиради;

– мамлакатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги кўтарилади;

– мамлакатда пул муомаласи бошқа давлатлардан мустақилликда амалга оширилади;

– мамлакат истеъмол товарлар бозорини ҳимоя қилади, чунки четдан келиб товар олувчилар ўзларининг валюталарини миллий валютага алмаштиришади;

– мамлакат халқаро савдо операцияларида кенг қатнашади;

– мамлакат эркин сифатда ўзининг маҳсулотларини сотишда, маҳсулотлар сотиб олишда самарали ички, ташқи бозорларни танлайди;

– хорижий мамлакатларга сармоялар жойлаштириш имкониятига эга бўлади;

– ташқи рақобат таъсири натижасида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги, самарадорлиги кўтарилади;

– нарх-наво, ишлаб чиқариш харажатлари, маҳсулотлар сифати, техника ва янги технологиялардан фойдаланишда халқаро стандартларга биноан миллий иқтисодиётнинг даражаси ошади;

– мамлакат халқаро ижтимоий меҳнат тақсимотига кириб боради.

Агарда миллий валютани конвертация қилишни вақтидан олдин, тайёргарликсиз амалга оширилса, унинг салбий натижалари қуйидагиларда ифодаланиши мумкин:

– мамлакатга импорт орқали юқори рақобатбардош хорижий капиталнинг кириб келиши;

– мамлакатда рақобатга чидамасдан миллий ишлаб чиқаришнинг камайиши;

– мамлакатни долларлаштириш;

– мамлакатдан сармояларнинг хорижий мамлакатларга чиқиб кетиши;

– рабокатга чидамаган корхоналарнинг банкрот бўлиши;

– алмашув курсининг девальвация бўлиши ва аҳоли реал даромадларининг камайиши;

– корхоналарнинг банкрот бўлиши натижасида ишсизлар сонининг кўпайиши;

– тўлов балансининг мураккаблашиши;

– мамлакатда валюта захираларининг қисқариши;

– халқаро миқёсдаги иқтисодий ислоҳотларнинг мамлакат миллий иқтисодиётига салбий таъсири.

Маълумки, иккинчи жаҳон урушидан олдин 6 та мамлакатларда миллий валюталар конвертацияга эга бўлган. Лекин иккинчи жаҳон уруши тугаши даврида миллий валюталарни конвертацияга эгалиги фақат иккита давлатда – АҚШ ва Швецарияда сақланган.

Миллий валютани конвертация қилишдан олдин тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш зарурлигини Буюк Британия мисолида кўришимиз мумкин.

Урушдан кейин Буюк Британия 1947 йили ўзининг миллий валютаси – фунтстерлинг конвертациясини эълон қилди, лекин 35

кун ўтгандан кейин Англия ҳукумати конвертацияни бекор қилишга мажбур бўлди, чунки фунтстерлинг конвертацияси тайёргарликсиз, миллий иқтисодиёт тикланмасдан эълон қилинган эди. Бу тадбирдан 35 кунда давлатнинг кўрган зарари 2,5 млрд. долларни ташкил этди.

Келгусида керакли чора-тадбирлар амалга оширилиб фунтстерлингнинг қисман конвертацияси 1958 йилда, тўлиқ конвертацияси 1979 йилда эълон қилинди.

Демак, миллий валюталарни конвертация қилинмасдан олдин тегишли чора-тадбирлар амалга оширилиши, миллий иқтисодиётни керакли даражага кўтариш керак экан.

Миллий валюталарни конвертация қилиш борасида мамлакатларда тўпланган тажрибани таҳлил қилиб, умумлаштирилган ҳолда айтиш мумкинки, миллий валюталарни конвертация қилишдан олдин керакли шарт-шароитларни амалга ошириш объектив зарурият бўлиб, бу шарт-шароитлар қуйидагилардан иборат:

– ташқаридан келадиган валюта интервенциясининг олдини олиш учун тилла-валюта захираларининг борлиги;

– кучли монетар ва молиявий сиёсатни амалга ошириш;

– қайд қилинган алмашув курсини ушлаб туришга имкониятларнинг борлиги;

– валютани чегарасиз ҳамма мақсадлар учун фойдаланиш;

– мамлакат валютасини хоҳлаган бошқа валюталарга алмашувини таъминлаш;

– миллий валютани бошқа валюталарга алмашувини расмий алмашув курси бўйича амалга ошириш;

– ташқи савдо ва сармоялар ҳаракати чегараланишини йўқ қилиш;

– ҳамма иқтисодий агентларга хорижий валюталарни сотиш ва сотиб олишга эркинлик бериш;

– алмашув курсини аниқланишида тўлов баланси ҳолатини эътиборга олиш;

– молиявий барқарорликни таъминлаб, мамлакатда нақд пул ҳажмини камайтириш;

– давлат бюджетини қаттиқ чегаралаб, давлат томонидан бериладиган дотация ва субсидияларни бекор қилиш;

– хусусийлаштириш сиёсатини амалга ошириб, ташқи иқтисодий фаолиятни олиб боришда ҳамма хўжалик субъектларига бир хил ҳуқуқ бериш;

– мамлакатда иқтисодий ва молиявий барқарорликни таъминлаш;

– мамлакатда пул муаммолари бўйича қонун-қоидаларни ишлаб чиқилганлиги, тегишли коммуникация, бозор инфратузилмаси ва юқори малакали мутахассисларнинг борлиги;

– мамлакатда товар ва валюта бозорларининг мавжудлиги;

– мамлакатда рақобатбардошлик муҳитини барпо этиш;

– рақобатбардош ишлаб чиқариш тармоқларини юқори суръатлар билан ривожлантириш;

– истеъмол моллари бозорини ривожлантириш, нарх-навони пасайтириш ва аҳоли реал даромадларини кўпайтириш;

– мамлакатда ижобий молиявий баланс бўлиши, аҳолининг меъёрий бандлигини таъминлаш ва тегишли инфляция суръатларини сақлаш;

– миллий жамғармалар ва инвестицион сиёсатни таъминловчи ташқи молиявий балансининг мавжудлиги;

– рағбатлантириш тизимини эркинлаштириш – савдо, божхона, нарх-наво, банк процентларини асосли аниқлаш;

– мамлакат валютасини конвертация қилиш жараёнининг Жаҳон валюта фонди томонидан тасдиқланганлиги;

– миллий иқтисодиётни интернационаллаштириш, глобаллаштириш;

– ҳамма валюта эгаларига валюталарини ҳеч қандай чегарасиз хорижий валюталарга эркин вазиятда алмаштириш имкониятларини бериш;

– хорижий валюталарга бўлган таклифнинг талабга тўғри келишини таъминлаш;

– хорижий валюталарга талаб кўтарилса, давлат валюта захираларидан фойдаланиш ёки алмашув курсини кўтариш;

– хорижий валюталарга талаб камайса, алмашув курси қисқартирилади ва давлат валюта захиралари кўпайтирилади;

– самарали фаолият олиб борувчи тижорат банкларининг ташкил этилганлиги;

– миллий валюта алмашув курсининг ҳар томонлама асосланганлиги;

– миллий иқтисодиётнинг ташқи ва ички омилларининг барқарорлиги ва баланслаштирилганлиги;

– миллий иқтисодиёт ривожланишининг импорт операциялари билан мослаштирилганлиги;

– миллий иқтисодиётни ривожлантиришда мамлакатнинг ички эҳтиёжи ва экспорт эҳтиёжининг эътиборга олинганлиги;

– экспорт ва импортни ривожлантиришда экспортнинг импорт устидан устуворлигини таъминлаш;

– ташқи савдони ривожлантириш суръатларининг миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатларидан юқори бўлишини таъминлаш;

– халқаро иқтисодий алоқаларни давлатнинг миллий валютасида амалга оширишга эришиш;

– валюта муносабатларига давлат томонидан бошқарувда маъмурий-бюрократик тизимнинг бўлмаслиги;

– мамлакатда соғлом, барқарор иқтисодиётнинг бўлиши ва иқтисодиётда товар, бюджет ва валюта танқислигининг бўлмаслиги;

– инфляция суръатларини тегишли даражада ушлаб, мамлакат ичидаги нарх-наволарни жаҳон нарх-наволарига мослаштириш;

– жорий ва молиявий операциялар бўйича валюта алмашувида чегараланганликнинг йўқлиги;

– ҳар томонлама асасланган савдо, божхона, валюта сиёсати;

– ҳар томонлама асосланган пул, кредит, бюджет сиёсати;

– давлат томонидан бозор муносабатларининг аниқ бир шаклда тартибга солиб турилиши;

– иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш, ишлаб чиқаришнинг социал-йўналтирилганлиги, истеъмол моллар бозорини маҳсулотлар билан таъминлаш, ресурслардан самарали фойдаланиш ва ҳарбий ишлаб чиқаришни конвенция қилиш орқали миллий иқтисодиётни соғломлаштириш;

– валюта эгаларини товар ва хизматларга бўлган эҳтиёжини қондириш учун имкониятларнинг мавжудлиги;

– мамлакат миллий валютаси реал курсини таъминлаш имкониятларининг мавжудлиги;

- мамлакатда бозор муносабатларининг мавжудлиги;

– иқтисодиётни ривожлантиришда давлат томонидан аралашувнинг меъёрий даража бўлишини таъминлаш;

– бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг барпо этилганлиги;

– савдо баланси активлигининг таъминланганлиги;

– давлат томонидан иқтисодиётга бошқарувликда иқтисодий методлардан фойдаланиш;

– мулк муносабатларининг яхши ривожланганлиги:

– корхона ва ташкилотлар иқтисодий мустақиллигининг мавжудлиги;

– валюта алоқаларини ташкил қилишда давлатнинг якка ҳукмронлигининг йўқ қилинганлиги;

– мамлакатда очиқ миллий иқтисодиётнинг ташкил этилганлиги;

– мамлакатдаги хорижий фирмаларнинг фойдасини ташқарига олиб чиқишга имконият борлиги;

– мамлакатда валюта захираларининг мамлакатнинг икки ойлик импорти ҳажмидан кам бўлмаслиги.

Юқорида таъкидланганидан кўриниб турибдики, миллий валютани конвертация қилиш учун кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилиши лозим, валюта конвертацияси ижобий натижалар бериши учун тегишли шарт-шароитлар мавжуд бўлиши лозим.

Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси ўзининг миллий валютасини конвертация қилиш борасида шошма-шошарликсиз, астасекин тегишли чора-тадбирларни амалга оширмоқда.

Миллий валюталарни конвертация қилиш ҳар-хил усулда амалга оширилмоқда.

Болгария, Польша, Чехия, Эстония миллий валюталарининг конвертация қилинишини нарх-наволарни эркинлаштириш билан амалга оширдилар.

Венгрия, Қирғизистон, Латвия, Молдавия ва Россия миллий валюталари конвертациясини валюта захираларини кўпайтириш, тўлов балансини яхшиланишига қараб, импортни чегаралашнинг камайтирилишига биноан амалга оширдилар.

Иттифоқ тарқатилиши ва ҳамма иттифоқдош республикалар мустақиллиги эълон қилиниши муносабати билан Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги республикалар учун миллий валюталарни барпо этиш муаммоси кун тартибига қўйилди. Лекин иттифоқдош республикалар мустақилликнинг биринчи йилларида Россиянинг рубль валютаси зонасида қолишларини билдирдилар.

1992 йил 6 июлда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларининг раҳбарлари Москвада йиғилишиб шундай қарорга келишди: агарда бу давлатлардан бири ўз миллий валютасига ўтмоқчи бўлса, ушбу давлат миллий валютага ўтмасдан 3 ой олдин ҳамма давлатларга ахборот бериши керак.

1992 йил сентябрь ойида ҳамма собиқ иттифоқдош республикалар рублни валюта сифатида қабул қилганлари тўғрисида керакли ҳужжат қабул қилдилар.

1992 йил сентябрь-октябрь ойларда Бирлашган ҳукуматлар комиссиясининг 8 та мажлиси ўтказилди ва уларда мустақил давлатлар ҳамдўстлигида пул муомаласи муаммолари муҳокама қилинди.

Лекин Россия Федерацияси бу келишувларни бузиб, 1992 йил декабрь ойида ўзининг 1993 йилги янги пулини чиқарди ва бу пулдан фойдаланишни ҳаддан ташқари мураккаблаштирди. Бу пул Россия банкларига топширилиб, ундан фойдаланиш учун республикаларга махсус ҳисоб-китоб варақалари очилди.

Бу пулдан фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси олдига қуйидаги талаблар қўйилди:

– олинадиган пулларни халқаро кредит сифатида шакллантириш;

– нақд пулли ва нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг 50 фоизи даражасида Россия Марказий банкасига республиканинг тилла ва америка доллари захираларини топшириш. Бу республика тилла ва валюта захираларининг 40 фоизини ташкил қилар эди.

– 1961-1992 йилларда чиқарилган Россия пулларини 1993 йилда чиқарилган янги пулларга 3:1 нисбатда алмаштириш;

– агарда икки томонлама шартнома тасдиқлангандан кейин 6 ой мобайнида Ўзбекистон Республикаси келишилган талабларни бажармаса, 1993 йили чиқарилган янги пулнинг ҳажмига биноан Ўзбекистон 100 фоиз жарима тўлаши керак;

– Ўзбекистон Марказий банкини Россия Марказий банкига бўйсундириш;

– Республикада икки ёқлама фуқароликни амалга ошириш.

Албатта Ўзбекистон бу талабларни қабул қилишдан воз кечди.

Ўзбекистонда миллий валютанинг барпо этилиши объектив заруриятга айланди. «...истиқболимизни мустаҳкамлаш, уни барқарор иқтисодий йўлга солишимиз учун албатта миллий пулимизни чиқаришимиз керак...

Янги валютага ўтиш-инқилоб билан баробардир»[1] деб таъкидлади И.А. Каримов.

---

[1] И.А. Каримов. Янги валютага ўтиш инқилоб билан баробардир. Асарлар тўплами, 1-жилд. Тошкент. 1996. 221, 226 бетлар.

Мустақилликнинг биринчи йилларида Ўзбекистоннинг рубль ҳудудида бўлиши объектив зарурият эди, чунки хўжалик алоқалари, одатда йиллаб йўлга қўйилади ва ҳар қандай ўзгаришлар муайян вақтни талаб этади.

Лекин республика рубль ҳудудида бўлган даврда:

– рублнинг қадрсизланиши нихоятда юқори бўлди;

– молиявий ва иқтисодий беқарорлик пайдо бўлди;

– нархларнинг эркинлаштирилиши республикалараро савдо айламасини номутаносибликка олиб келди;

– республика ноэквивалент тарзда товар алмашишга мажбур бўлди.

Республикамиз раҳбарлари ва бошқа кўплаб масъул ходимлар ҳафталаб Москва шаҳрида хизмат сафарларида бўлиб, катта машаққатлар билан республикамизга зарур миқдорда нақд пул маблағларини олиб келишга мажбур бўлган эдилар.

Россия ўз сарф-харажатларини бошқа республикаларга юклай бошлади, масалан, дастлаб Россия давлат банки «рубль зонасидаги» мамлакатларга берилаётган ҳар бир рублнинг 25 фоизи миқдорида тўлов белгилаган бўлса, «аста-секин» бу тўлов миқдори ошиб борди.

Ундан ташқари Россияга Ўзбекистондан жўнатиладидан пахта ва бошқа маҳсулотларга эҳтиёж ошиб борди, уни қоплаш учун Россиядан келадиган товарларга пул эмас, республика маҳсулотларини сўрай бошлади. Яъни Ўзбекистонга келаётган қадрсизланган рублда баҳоланган товарларга жаҳон бозорида қимматли олтин билан ўлчанадиган пахта толасини ва бошқа маҳсулотларни беришга мажбур эдик.

Бундай шароитда Ўзбекистон ва бошқа собиқ иттифоқдош республикалар ўз миллий валюталарига ўтишга мажбур бўлдилар:

Белоруссия – 1992 йил, май (белорусь рубли)

Эстония – 1992 йил, июнь (крона)

Латвия – 1992 йил, июль (латвия рубли)

Озарбайжон – 1992 йил, август (манат)

Литва – 1992 йил, октябрь (Литва талони)

Украина – 1992 йил, ноябрь (карбовонец)

Қирғизистон – 1993 йил, май (сом)

Грузия – 1993 йил, август (купон)

Ўзбекистон – 1993 йил, ноябрь (сўм-купон)

Арманистон – 1993 йил, ноябрь (драм)

Қозоғистон – 1993 йил. ноябрь (танге)
Молдова – 1993 йил. ноябрь (лей)
Туркманистон – 1993 йил, ноябрь (манат)
Ўзбекистон – 1994 йил. июль (сўм)
Тожикистон – 1995 йил. май (тожик рубли)

Шундай қилиб. 1992-1995 йилларда ҳамма собиқ иттифоқ республикалари ўз миллий валюталарига эга бўлдилар.

Рубль ҳудудида қолиб Ўзбекистон Республикаси Марказий банки республикада пул-кредит соҳасининг ривожланиши устидан тўлиқ назоратни мустақил равишда амалга ошира олмас эди. чунки республика сиёсий мустақилликка эга бўлиб, автоматик равишда иқтисодий жиҳатдан мустақил бўла олмас эди. Мавжуд иқтисодий алоқаларни давом эттириб, республика корхоналарини умуман тўхтаб қолишдан сақлаб қолиш керак эди.

Лекин республикада миллий валютани жорий этиш табиий ҳолда объектив заруриятга айланди ва амалга оширилди.

Бундай мавжуд бўлган шароитда Ўзбекистон Республикаси ўзининг миллий валютасини барпо этиб унга ўтишга мажбур бўлди ва керакли чора-тадбирларни амалга оширди.

1992 йил 2 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси истеъмол товарлар бозорини ҳимоя қилиш тўғрисида», 1992 йил 30 март ойида «Истеъмол товарларини купонлар бўйича сотиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида» Қарорлари қабул қилинди.

Қабул қилинган қарорларга биноан:

– 1993 йил 15 ноябрдан бошлаб 1961-1992 йилларда чиқарилган пулларнинг республикага олиб келиниши ман қилинди. халқ истеъмол товарлари фақат сўм-купонларга сотиладиган бўлди (нон, ун, шакар. чой. совун, ўсимлик ёғи, умумовқатланиш маҳсулотлари);

– 1993 йил 22 ноябрдан бошлаб 25 минг рублгача бўлган товарлар рублга сотилади. ундан қиммат товарлар-фақат республика фуқароларига чекларга сотилади:

– 1993 йил 25 ноябрдан бошлаб Россиянинг 5000 ва 10000 рубль банкнотлари савдо муомалаларида қабул қилинмайди, агарда улар республика аҳолисида бўлса, улар омонат кассаларга топширилади;

1993 йили Марказий банк ҳузурида Давлат ишлаб чиқариш бошқармаси қоғоз фабрикаси, босмахона ташкил қилинди. Янги

технологиялардан фойдаланиб, сифатли қоғозлар ишлаб чиқарила бошлади.

Шу билан бирга импорт ўрнини олувчи ва экспортга мўлжалланган қўшма корхоналарни ривожлантириш, солиқ-бюджет, пул-кредит сиёсатини яхшилаш, олтин-валюта захираларини кўпайтириш чора-тадбирлари амалга оширилди.

1993 йил 22 ноябрдан бошлаб бир марталик купонлар бекор қилинди. 1961-1992 йиллар 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 рубль банкнотлари сўм-купонлар билан бирга чегараланишсиз фойдаланилади;

– 1993 йил 10 январдан бошлаб купонлар пул муомаласига киритилди;

– 1993 йил 10 майда республика фуқаролари учун пул муомаласига чек ва чек китобчалари киритилди, улардан фойдаланиш учун паспорт кўрсатилиши керак эди;

– 1993 йили 10 майдан бошлаб бошқа республика фуқароларининг омонат кассалардаги жамғармалари бўйича операциялар тўхтатилди ва бу жамғармалар уларнинг эгаларини бошқа республикалардаги яшаш жой – адресларига жўнатилди.

– 1993 йил 10 майдан бошлаб республикадан мол ва қуш маҳсулотларини экспорт қилиш ман қилинди;

– 1993 йил 26 июндан бошлаб 1961-1992 йиллар банкнотларини тўлов учун кабул қилиш ман қилинди;

– 1993 йил 26 июлдан бошлаб республикага келтирилаётган 15 минг рублдан кўп Россия банкнотлари мусодара қилинди;

– республикада накд пуллар фақат иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендия тўлаш учун берилди;

– корхоналараро ҳисоб-китоблар фақат накд пулсиз амалга оширила бошлади;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини умумдавлат эҳтиёжлари учун харид қилиш ҳам накд пулсиз ўтказила бошлади;

– меҳнат унумдорлигининг ҳар бир фоизига иш ҳақи фондининг ўсиши 0,7 фоиз даражасида тасдиқланди;

– 1994 йил 1 июлдан сўм-купон чиқариш тўхтатилди;

– 1994 йил 1 июлдан 1994 йил 1 августгача сўм-купонлар чегараланмасдан 1000:1 нисбатда республиканинг расмий валютаси сўмга алмаштирилди;

– 1994 йил 1 августдан бошлаб сўм республикада ягона пул муомала воситаси сифатда тасдиқланди.

– 1994 йил 1 июлда Республика Президенти «Муомалага миллий валюта сўмни киритиш тўғрисида» Фармон қабул қилди, унга биноан муомаладаги сўм-купонлар 1000:1 нисбати асосида сўмга алмаштирилди.

Шундай қилиб Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси сўм шаклланди.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг хусусияти шундан иборат эдики, миллий валютанинг барпо этилиши унинг конвертациясини таъминлаш билан биргаликда амалга оширилди. Шу мақсадда тегишли қарорлар қабул қилинди ва чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1994 йил июль ойида «Ўзбекистон Республикаси миллий валютанинг ички конвертациясини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида», «Банк тизимини такомиллаштириш, пул-кредит муносабатларини барқарорлаш ва тижорат банклари мустақиллигини кенгайтириш тўғрисида», «Республикада валюта бозорини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарорлар қабул қилди. Бу қарорларда миллий валютани конвертация қилиш босқичлари ва бу чора-тадбирни амалга оширишда тижорат банкларининг роли ва фаолияти ёритиб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1995 йил октябрда «Патент эгаларининг операцияларини кенгайтириш тўғрисида» Қарор қабул қилди ва бу қарорда қуйидаги муаммолар ечилди:

– юридик ва жисмоний шахсларга Республика Марказий банкининг патентларини бериш;

– сўмни СКВга – эркин конвертация қилинадиган валютага конвертация –алмашувини ваколатланган тижорат банклари орқали амалга ошириш;

– республикага олиб келинадиган озиқ-овқат ва ноозиқ-овқатларни чегаралаш;

– республикага олиб келиб сотишдан тушган тушумни конвертация қилинишини таъминлаш;

– қўшимча алмаштирув пунктларини ташкил қилиш, шу жумладан бозорларда.

Маълумки, миллий валютани конвертация қилишнинг икки йўли бор эди:

Биринчи йўл – бир вақтда миллий валютани конвертация қилиш ва валюта режимини – эркинлаштириш.

Иккинчи йўл – миллий валютани конвертация қилиш шарт-шароитларини барпо этиш ва кейин валюта режимини эркинлаштириш, конвертациялаш.

Ўзбекистон Республикаси ўзининг миллий валютасини иккинчи йўл билан амалга оширди.

Республика миллий валютаси конвертация қилиниши бир қанча босқичларда амалга оширилмоқда:

– 1994 йил миллий валютани барпо этиш ва унинг ички конвертациясини таъминланиши;

– 1995 йил – ваколатланган тижорат банкларининг тасдиқланиши ва корхона ташкилотларнинг валюта бозорида қатнашувининг кенгайтирилиши;

– 1995 йили 27 июнда Республика Президентининг «Ўзбекистон Республикаси миллий валютасининг ички конвертациясини янада кенгайтириш тўғрисида» Фармони қабул қилинди, унда:

– нақд сўмларни СКВга алмаштириш бўйича чегараланган ҳажми бекор қилинди;

– алмашув суммаларини фуқаролар паспортида ифодаланиши бекор қилинди;

– республика валюта бозори фаолияти янада эркинлаштирди;

– миллий валютани конвертация қилишда қўшма корхоналарга, аҳоли истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи корхоналарга, экспортга ишловчи корхоналарга устунлик бериш;

– қўшма корхоналарнинг фойдасидан бир қисмини хорижга ўтказиш учун конвертация қилиш;

– корхона ва ташкилот, жисмоний шахсларни кредитлашни фақат миллий валютада амалга ошириш;

– 1995 йил 12 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Нақд сўмларни СКВга алмаштириш бўйича алмаштириш чегарасининг чекланишини бекор қилиш тўғрисида» Қарор қабул қилди.

– 1997 йил – биржадан ташқари валюта бозорининг ташкил этилиши ва унда ваколатланган тижорат банклари орқали сўмнинг СКВга – эркин конвертация қилинадиган валютага алмашувини таъминлаш.

– 1998 йил 1 июлда Республика Президентининг «Биржадан ташқари валюта бозорини ривожлантириш ва эркинлаштириш

тўғрисида» Фармони қабул қилинди ва унга биноан Марказий банкнинг расмий алмашув курсига нисбатан ваколатланган тижорат банкларидан олинадиган 12 фоизли маржа бекор қилинди ва тижорат банкларнинг молиявий мустаҳкамлигини таъминлаш ва банк тизимини барқарорлаш мақсадида республика Марказий банки томонидан олиб бориладиган банк назоратини такомиллаштириш чора-тадбирлари аниқланди.

– 2000 йил 1 майдан бошлаб давлат томонидан қабул қилинган миллий валюта алмаштириш курси ва тижорат банклари томонидан аниқланадиган алмашув курси тенглаштирилди.

– 2000 йил 29 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Бюджетдан ташқари валюта бозорини янада ривожлантириш ва кучайтириш тўғрисида» Қарор қабул қилди.

– 2000 йил 1 июлдан бошлаб ваколатланган тижорат банкларга чет эл валюталарини сотишда, сотиб олишда валюталар алмашув курсларини мустақил равишда аниқлаш ҳуқуқи берилди.

– сўмни конвертация қилиш Республика валюта биржасидан биржадан ташқари валюта бозорига ўтказилди.

– Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг лицензия эгаларига валюта сотиш, экспортерлардан валютани эркин сотиб олиш валюталарнинг талаб ва таклиф курсларига биноан аниқланади.

Республикада миллий валюта конвертациясини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси яна қуйидаги қарорларни қабул қилди:

2000 йил 24 март «Биржадан ташқари валюта бозорини ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида».

2000 йил 30 июнь «Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва валюта алмаштириш операцияларини кенгайтиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»

2001 йил 17 январь «Валюта алмаштириш операцияларини кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида».

2001 йил 22 июнь «Нақд пул муомаласини мустаҳкамлаш ва тижорат банкларининг масъулиятини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида».

2001 йил 12 июнь «Валюта бозорини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида».

2001 йил 8 июль «Биржадан ташқари валюта бозорини эркинлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида».

2004 йил 25 февраль «Ўзбекистон Республикаси нақд миллий валютасини четга олиб чиқишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида» ва бошқалар.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси валюта сиёсати қуйидаги вазифаларни бажаришга йўналтирилган:

– нақд пулни эмиссия қилиш суръатларини қисқартириш;

– инфляция суръатларини қисқартириш;

– валюта биржасини ривожлантириш;

– миллий валютанинг қадрсизланишига йўл қўймаслик;

– кредит ресурсларидан, авваламбор, устувор ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш учун фойдаланиш;

– миллий иқтисодиётни ривожлантиришда банк тизими таъсирини кучайтириш.

Ўзбекистон Республикасида миллий валютани барпо этиш, унинг конвертациясини таъминлаш жараёнини таҳлил қилиш бизни қуйидаги хулосаларга олиб келди:

– республиканинг бу борадаги тажрибаси, унинг танлаган йўли ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, республика миллий валютани барпо этишда, унинг конвертациясини таъминлашда шошма-шошарликсиз, аста-секинлик, эволюция йўлини танлаб олди.

Иккинчидан, миллий валютани конвертациялашда асосий муаммо бўлган валюталар алмашув курсини танлашда таъкидланган курс эмас, сузувчан курсни танлаб, уни амалга оширмоқда.

Чунки республиканинг ўша даврдаги шарт-шароитларида – инфляциянинг юқори суръатларда бўлиши, республиканинг бошқа республикага қарамлиги, нефть ва дон бўйича қарамлик реал алмашув курсининг кўтарилишига, экспортни ривожлантириш суръатларининг пасайишига, миллий валютанинг қадрсизланишига, валюта савдо-сотиғининг ривожланишига олиб келиши мумкин эди.

Учинчидан, миллий валютанинг конвертация қилиниши миллий иқтисодиётнинг ҳали оғир аҳволда эканлигида амалга оширилди. Республика ҳали иқтисодий инқироздан чиқмаган эди, инфляция ва давлат бюджети танқислиги юқори даражада эди.

Тўртинчидан, юқорида қайд этилган сабабларга кўра республика миллий валютасининг конвертация қилинганлиги 1994-1995 йилларда амалга оширилиб, кейин у Халқаро валюта фондининг қаттиқ огоҳлантиришларига қарамасдан чегараланди ва республика

Халқаро валюта фонди битимлар келишувининг VIII моддасига 2003 йилгача имзо чекмади.

Кейинчалик Халқаро валюта фонди Битимлар Келишувининг VIII моддасида кўзда тутилган мажбуриятларни қабул қилиш учун Республикада тегишли шарт-шароитлар барпо этилди.

Халқаро Валюта Фонди Битимлар Келишувининг VIII моддаси том маънода жорий халқаро операциялар бўйича миллий валютанинг эркин конвертацияланишини кўзда тутади. Бирок унда бир қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳам ўз ифодасини топган.

Халқаро Валюта Фонди Битимлар Келишувининг VIII моддаси «Аъзо давлатларнинг умумий мажбуриятлари» деб номланиб, у ўз ичига 7 та бўлимдан иборат бўлган йирик моддани қамраб олади.

Ўзбекистон Республикаси 2003 йил 15 октябрда ўз миллий валютасини жорий халқаро операциялари бўйича конвертациясини таъминлаш мақсадида Хақаро Валюта Фонди Битимлар Кенгашининг VIII моддасининг 2 (а). 3 ва 4 бўлимлари бўйича тегишли мажбуриятларни қабул қилди.

Иккинчи бўлим «Жорий тўловлар бўйича чекловлар ўрнатмаслик мажбурияти», деб номланган бўлиб, унинг а бандида «VII модданинг 3 (б) банди ва XIV модданинг 2 қисмидан келиб чиққан ҳолда ҳеч қандай аъзо мамлакат фондниг рухсатисиз (розилигисиз) халқаро жорий операцияларга доир тўловлар ва ўтказмалар бўйича чекловлар ўрнатиш ҳуқуқига эга эмас» дейилган.

Битимлар Келишувининг VIII моддасининг учинчи бўлими «Чекловни (дискриминацион) валюта амалиётчилигидан воз кечиш» деб номланган бўлиб, унда ҳеч қандай аъзо мамлакат ва у вакил қилган фискал агентлар валюта келишувларига оид бирор-бир чекловларда қатнашиши ёки бир нечта валюта айирбошлаш курсларини қўллаш амалиётидан фойдаланиши мумкин эмаслиги таъкидланади.

Битимлар Келишувининг тўртинчи бўлими « Чет элда сақланаётган валюта қолдиқларининг конвертацияси» деб номланган бўлиб, у «а» ва «б» бандлардан иборат.

Бу бўлимнинг «а» бандида «Ҳар битта аъзо мамлакат ўзининг бошқа аъзо мамлакатлардаги валюта қолдиқларини сотиб олишишини таъминлашга мажбурдир» дейилган.

Бу бўлимнинг «б» бандида «а» бандидаги ҳолатлар бўйича юзага келган мажбуриятларнинг қайси ҳолатларда содир этмаслиги кўрсатилган.

Шундай қилиб, республика миллий валютаси Битимлар Кенгашининг VIII моддасига биноан ҳозирча қисман конвертация қилиниб, демак, республика миллий валютасининг жорий халқаро операциялар бўйича тўлиқ конвертация қилиниши республика иқтисодий ислоҳотларининг келгуси вазифаларидан биридир.

Маълумки, миллий валютани конвертация қилишнинг асосий шарт-шароити, омили-бу мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлиги ва унинг юқори самарадорлигидадир.

1996 йилдан бошлаб мамлакат миллий валютани конвертациялаштирганлигининг чегараланганлиги сабаби шундан иборатки, мамлакат халқ хўжалиги ҳали барқарорлашмаган, мамлакат иқтисодиёти ҳали иқтисодий инқирозда эди.

Кейинчалик, 1996 йилдан бошлаб мамлакат халқ хўжалигининг барқарорлаштирилишига қарамасдан республика яна кўп йиллар давомида ўзининг миллий валюта конвертациясини тикламади. Чунки ташқи иқтисодий омилларнинг салбий таъсири остида республика иқтисодиёти ривожланиши мураккаблашди.

Республиканинг социал-иқтисодий ривожланишида давлат даромадларининг 65% пахта, тилла, уранни экспорт қилишдан тушарди.

1999 йилдан бошлаб бу табиий ресурсларга жаҳон бозорида нарх-наволар пасайиб борди. Бунинг натижасида давлатнинг ҳар йилда кўрган зарари 2 млрд. америка долларини ташкил эди. Демак, халқаро бозордаги вазият республика иқтисодиётини ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатди. Республика миллий валютасини конвертация қилиш жараёнини яна қолдиришга сабаб бўлди.

Лекин миллий валютани конвертация қилиш ниятида керакли чора-тадбирларни амалга ошириш давом этди. Республиканинг миллий валюта конвертациясини таъминлашни Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банки бир қанча йиллар мобайнида Ўзбекистон Республикасидан расмий равишда талаб этганлар.

Ўз вақтида миллий валютани конвертация қилишда республика иқтисодиётида ҳали тегишли шарт-шароитлар барпо этилмаганлигини тасдиқлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси 14 тадан иборат асосларни кўрсатиб берган эди.

Бу валютани конвертация қилиш халкаро тажрибадан келиб чиққан ҳолда кўп вақтни талаб этади, республика валютасини конвертация қилишда шарқ мамлакатлари манфаатлари эътиборга олинмоқда, шундай яхши ривожланаётган мамлакатлардан Россия

ва Қозоғистонда ҳам реал конвертация амалга оширилгани йўқ, хорижий валюталарни миллий валютага алмаштирмасдан республика ўзининг валюта захираларини кўпайтирмоқда, республика капитални четга чиқиб кетишининг олдини олмоқда, республика 2004 йил миллий валютани фақат ички конвертациясини амалга ошириб, инфляция суръатларини қисқартирди, саккизинчи моддага имзо чекиш учун халқаро валюта фондининг талабига биноан ягона алмашув курси қабул қилиниши лозим, унга ҳали республика тайёр эмас, америка долларининг юқори қадрлигини эътиборга олган ҳолда валютани конвертация қилиш долларга интилишни кучайтириб, миллий валютанинг қадрсизланишига олиб келади, бу ўз навбатида инфляция суръатларининг кўтарилишига, аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади, республикага хорижий мамлакатлардан паст сифатли товар маҳсулотлари келтирилади, республикада устувор тармоқлар корхоналарининг банкрот бўлишига олиб келади.

Лекин ҳозирги замон халқаро иқтисодий ва сиёсий алоқаларга биноан Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки билан ҳамкорликда бўлиши – бу объектив замон талабидир. Шу сабабли республикада миллий валютани конвертация қилиш борасида аниқ чора-тадбирлар амалга оширилди.

Республикада 2002 йилда мамлакатда иқтисодий ислоҳотларни жадаллаштириш, республика иқтисодиётини ривожлантиришда таркибий чора-тадбирларни амалга ошириш ва валюта муносабатларини эркинлаштириш борасида, Халқаро валюта фонди билан келишилган ҳолда 2002 ва ундан кейинги йилларга мўлжалланган дастур қабул қилинди.

Республика миллий валютаси конвертациясини таъминлаш республика социал-иқтисодий ривожланишида объектив заруриятга айлангани тўғрисида И.А. Каримов 2001 йили шундай деган эдилар: «Миллий валюта- миллий ифтихор, давлат мустақиллигининг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир...

Бугунги энг муҳим вазифа – валютамизни бақувват, дунёда обрўли валютага айлантиришдир. У юксак қийматга ва катта кучга эга бўлиши лозим»[1]

---

[1] Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Тошкент, 1995, 217, 218 бетлар

Пировардида 2004 йил октябрь ойида миллий валютанинг конвертация қилинганлиги эълон қилинди, республика Халқаро валюта фонди Низомининг VIII моддасига имзо чекди ва жорий валюта операциялари бўйича чегаралаш бартараф этилди.

Халқаро валюта фонди Низомининг VIII моддасида жорий валюта операциялари бўйича чегаралашларнинг бўлмаслиги валюта амалиётида дискриминация бўлмаслигини таъминлаш, хорижий мамлакатлардаги миллий валюта қолдиқларини конвертация қилишни таъминлаш, тегишли маълумотларни бериб туриш, мавжуд халқаро келишувлар бўйича фонд аъзолари – давлатлар билан маслаҳатлар олиб бориш, фонд актив захиралари бўйича ҳамкорлик олиб бориш кўрсатилган.

Республикада демак, миллий валютанинг конвертация қилиниши тўлиқ эмас, қисман амалга оширилмоқда.

Жорий валюта операциялари бўйича чегаралашни бартараф этиш, бу:

– ҳамма валюта муносабатлари агентларининг республика валюта бозорида эркин қатнашишини таъминлаш;

– валюталар алмашувида ягона алмашув курсини тасдиқлаш;

– миллий валютани тўлов баланси бўйича эркин конвертация қилишни таъминлашдир.

Жорий валюта операциялари бўйича миллий валютани конвертация қилиш ўз таркибига қуйидагиларни киритди:

– товарларни экспорт ва импорт қилиш операциялари;

– валюталарни сотиш ва сотиб олиш операциялари;

– банклардаги жамғармалар, кредитлар, инвестициялар ва бошқа молиявий операциялар бўйича процент, дивиденд ва бошқа даромадларни хорижий мамлакатларга, хорижий мамлакатлардан республикага эркин равишда ўтказиш;

– нотовар характерга эга бўлган операциялар бўйича операциялар – таълим олиш учун тўловлар, соғлиқни сақлаш, суғурта, наслдорчилик ва бошқаларни амалга ошириш.

Республикада демак, жорий валюта операциялари бўйича миллий валюта конвертацияси амалга оширилмоқда.

«Капитал счети» бўйича миллий валюта ҳозирча конвертация килинмай, келгусида бу масала ҳам албатта ечилади.

Маълумки, мамлакатлар ўз миллий валюталарини конвертация қилишда конвертация қилиш жараёнида пайдо бўладиган қийинчиликларни бартараф этиш мақсадида стабилизацион фондни ташкил

этиш учун халқаро молиявий ташкилотларнинг – Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки ва бошқа ташкилотларнинг молиявий ёрдамидан фойдаланишади.

Ўзбекистон Республикаси эса бу молиявий ёрдамдан фойдаланмасдан ўз миллий валютасини жорий валюта операциялари бўйича конвертациясини амалга оширмоқда.

Юқорида қайд этилганидек, мамлакат миллий валютасини конвертация қилиш учун унинг меъёрий-ҳуқуқий базасини барпо қилиш мақсадида Республика Президентининг Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинган.

Ундан ташқари хорижий инвесторларнинг процент ва дивидендларини, бошқа даромадларини республикадан эркин равишда олиб чиқиб кетиш имкониятлари кафолатланган ҳолда улар республикада қабул қилинган «Хорижий инвестициялар тўғрисида», «Хорижий инвесторларнинг ҳуқуқини кафолатлаш ва ҳимоя қилиш тўғрисида», «Инвестицион фаолият тўғрисида»ги Қонунларда ўз ифодасини топган.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси ўзининг барпо этилган, жорий валюта операциялари бўйича конвертациялаштирилган миллий валютасига эга.

Келгусида республика олдида миллий валютанинг ички конвертациясини тўлиқ амалга ошириш ва ташқи конвертациясини таъминлаш масаласи турибди.

Бу масалани ечиш учун халк хўжалиги барқарорлигини сақлаб, макроиқтисодиётни юқори суръатларда ривожлантириб, миллий валютанинг керакли даражада ички ва ташқи конвертациясини аниқловчи шарт-шароитларни барпо этиш лозим ва шунда миллий валютанинг конвертация қилинганлиги республиканинг социал-иқтисодий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи асосий омиллардан бирига айланади.

IV боб. РЕСПУБЛИКА ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРИНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

4.1. Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш асослари

Маълумки, иқтисодий ислоҳотлар бир вақт мобайнида ишлаб чиқилади ва улар амалга ошириш даврида доимо такомиллашиб боради. Бу табиий ҳолат, чунки иқтисодий ислоҳотлар амалга ошириш даврида янги социал-иқтисодий мақсад, вазифалар пайдо бўлади, жамиятни ривожлантиришда янги шарт-шароитлар барпо этилади ва табиийки, иқтисодий ислоҳотларнинг бир ечимлари амалиёт синовидан ўтмай қолади, иқтисодий ислоҳотларнинг янги йўналишлари, ечимлари пайдо бўлади. Худди шундай вазият Ўзбекистон Республикасига ҳам тааллуқли.

Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асослари республикада 1990-1993 йилларда ишлаб чиқилди.

Республиканинг иқтисодий ислоҳотлари 1990-1995 йиллардан биринчи синовдан ўтди ва уларнинг асосланганлиги амалиётда тасдиқланди.

Юқорида таъкидланганидек, шу даврда республикада бозор иқтисодиётининг асоси барпо этилди, республика халқ хўжалиги барқарорланди, у иқтисодий инқироздан чиқа бошлади.

Республиканинг шу даврдаги социал-иқтисодий ривожланиш натижаларини таҳлил этиш шуни тасдиқладики:

Биринчидан, республикада ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларнинг тўғрилиги амалда кўрилди.

«... биз танлаб олган ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлимиз ҳамда андозамиз тўғрилигини ҳаётнинг ўзи яққол тасдиқлади, ислоҳотларни амалга ошириш соҳасидаги чора-тадбирларимиз одамларнинг манфаатларига мос бўлиб тушаётганлигини исботлади».[1]

Иккинчидан, республикада ишлаб чиқилган иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш объектив заруриятлиги сезилди. Буни эътиборга олиб И.А. Каримов кўрсатдиларки: «Ҳозир республика

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 141-142 б.

жамиятни ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичига изчил суръатда қадам қўйди. Иккинчи босқич – бу конуниятли ва бизнинг бош стратегиямиздан мантиқан келиб чиқадиган тараққиёт ва янгиланиш йўлидан олға томон илгарилаб бориш давридир. Бу жамиятимиз иқтисодий ва ижтимоий ҳаётининг ҳамма томонларини ислоҳ қилиш жараёнини кенг қамраб олиш давридир»[1].

Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг республика социал-иқтисодий тараққиётининг асосий натижалари, қўлга киритилган ютуқлари ва иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришдаги асосий йўналишлари И.А. Каримов томонидан махсус ёзилган ва 1995 йилда чоп этилган «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асарида ўз ифодасини, ечимини топди.

Ўзбекистон республикаси иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш вазифалари сифатида И.А. Каримов қуйидагиларни асослаб берди:[2]

– давлат мулкини хусусийлаштириш соҳасидаги бошланган ишларни охирига етказиш;

– ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам бериш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, ҳам корхоналар, тармоқларнинг, ҳам умуман давлатнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигига эришиш;

– миллий валюта – сўмни янада мустаҳкамлаш;

– иқтисодиётнинг структурасини тубдан ўзгартириш, хом ашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш, унинг сифати ва рақобатбардошлигини жаҳон бозори талаблари даражасига етказиш;

– кучли ижтимоий кафолатни таъминловчи демократик давлатни қарор топтириш.

И.А. Каримов ўз асарида бу вазифаларни бажаришда республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш, республиканинг социал-иқтисодий тараққиётидаги асосий йўналишларни кўрсатиб берди.

Лекин 1995-1999 йилларда асосан республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш давом этди, уларни чуқурлаштириш

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 174 б.

[2] Ўша жойда, 174-179 б.

жараёни 1999-2000 йилларда кенг миқёсда бошланди. 1999 йилдан бошлаб И.А. Каримовнинг аниқ кўрсатмаларига биноан республика иқтисодий ислоҳотлари чуқурлаштирила бошлади.

Бу борада И.А. Каримовнинг кўрсатмалари унинг 1999 йил 14 апрелда «Ўзбекистон Республикаси XXI асрга интилмоқда» деб аталган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Биринчи чақириқ ўн тўртинчи сессиясидаги, 2000 йил 1 февралда Ислоҳотлар ва инвестициялар бўйича идораларо мувофиқлаштирувчи Кенгаш йиғилишидаги ва 2000 йил 11 февралда 1999 йилда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш якунлари ва 2000 йилда иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаларида, 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма Мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир» ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон Мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги «Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли» номли маърузаларида янада ривожлантирилди.

И.А. Каримов 1999 йил 14 апрелдаги маърузасида таъкидладики: «Ислоҳотларнинг айнан босқичма-босқич амалга оширилиши, демократик ва бозор ислоҳотларини кучли ижтимоий сиёсат, аҳолининг ночор қатламларини муҳофаза қилиш билан уйғун олиб борилиши ижобий натижалар бермоқда»[1]

Бу ижобий натижалар И.А. Каримовнинг фикрича қуйидагилардан иборат:

– Республика мустакиллика эришди. Дунё харитасида жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган янги давлат – Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди.

– Мамлакатда маъмурий-буйруқбозлик социал тизимига барҳам берилди.

– Республика бозор тамойилларига асосланган демократик давлатнинг ҳуқукий ва амалий асосларини яратди.

– Республика бозор муносабатларига асосланган янги социал-иқтисодий тизимни барпо этишга эришди.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 7-жилд. Тошкент, 1999, 379 б.

– Мамлакатнинг жаҳон ҳамжамаятидаги нуфузи ва ўрнини олишга хизмат қиладиган ташқи ва ички сиёсат шакллантирилди ва амалга оширилмоқда.

– Давлатда хавфсизлик ва жамоат тартибини таъминловчи мутлақо янги тизим яратилди.

– Республика халқларининг тарихий, миллий ва ахлоқий қадриятлари тикланди.

– Республикада иқтисодий, сиёсий барқарорлик, миллатлараро ва фуқароларо тотувлик шаклланди.

– Республикада иқтисодиёт ва жамиятда шахсий мулк ва мулкдорларнинг, тадбиркорларнинг мавқеи ва ўрни мустаҳкамланмоқда.

– Республика фуқароларининг тафаккури ва ҳаётга муносабати ўзгармоқда.

Республика ютуқлари билан бирга унинг олдида турган муаммолар борлиги табиий ҳол эди. Бу муаммоларни ечиш учун республика иқтисодий ислоҳотлари чуқурлаштирилиши лозим эди. Бунинг учун унинг асосий йўналишлари ишлаб чиқилиши керак эди.

Бу устувор йўналишлар тўғрисида тўхталиб, И.А. Каримов улар таркибида жамиятнинг барқарорлигини сақлаш, иқтисодиётни янада эркинлаштириш, бозор иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш, ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш, валюта бозорини эркинлаштириш, иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш, аҳоли турмуш даражасини кўтариш, кадрлар масаласини ечиш, жамият маънавиятини янада юксалтириш вазифаларининг объектив зарурлигини асослаб бердилар.

2000 йил 1 февралдаги, 2000 йил 11 февралдаги маърузаларида бу фикр-мулоҳазаларни янада конкретлаштириб, аниқлаштириб И.А. Каримов таъкидладиларки: «...биз мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари бўйича ўз олдимизга қўйган мақсад ва вазифаларни асосан амалга ошириб бўлдик»[1].

Лекин Ўзбекистон Республикасининг 1999-2006 йиллардаги социал-иқтисодий ривожланишида, бозор муносабатларига ўтиш жараёнида, замон талабларига жавоб берадиган, социал йўналти-

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 8-жилд. Тошкент, 2000, 362 б.

рилган, кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда ҳали ечилмаган муаммолар кам эмас эди. Улардан асосийлари қуйидагилар:.

– халқ хўжалигининг ишлаб чиқариш, социал ва бозор иқтисодиётининг инфратузилмалари тўлиқ миқёсда шакллантирилмаяпти;

– иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда расмиятчиликка, формализмга йўл қўйиш давом этмоқда;

– маъмурий бошқарув давом эттирилиб, бозор муносабатларига мосланган бошқарув принциплари тўлиқ шаклланмаяпти;

– жамият аъзолари, корхона, ташкилотлар фаолиятида бокимандалик психологияси йўқ қилинмаяпти;

– корхона, ташкилотлараро рақобат муҳити тўлиқ шакллантирилмаяпти;

– корхона ва ташкилотлар фаолиятида давлат, ишлаб чиқариш ва технология интизоми тўлиқ таъминланмаяпти;

– фонд бозори, биржалар тизими бозор муносабатлари талаблар даражасида фаолият олиб бормаяпти;

– республика банк тизими замон талаблари даражасида ҳали шаклланган йўқ ва унинг иқтисодиётни ривожлантиришда самарали таъсири ҳар томонлама амалга оширилмаяпти;

– корхона ва ташкилотлар фаолиятига давлат, ҳукумат органлари томонидан асоссиз аралашувлар давом этмоқда;

– республикада қабул қилинган қонун, фармон, қарорлар жойларда тўлиқ амалга оширилмаяпти;

– корхона ва ташкилотлар фаолиятида маркетинг ва менежмент тизимлари тўлиқ амалга оширилмаяпти;

– давлат, ҳукумат органлари ва юқори ташкилотларда коррупция ва порахўрлик йўқ қилинмаяпти;

– фермер хўжаликларини ташкил қилишда, ер ва бошқа ресурсларни тақсимлашда адолатсизликка йўл қўйиш ҳолатлари учраб турибди;

– республика лизинг компаниялари самарали фаолият кечирмаяпти;

– иқтисодий ислоҳотларнинг имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаяпти;

– иқтисодиётда бошқарувда прогнозлаш, мувофиқлаштириш, баланслаштириш тизимларидан жуда кам фойдаланилмоқда;

– умуман кредит олишда, айниқса кичик бизнес ва тадбиркорлар томонидан имтиёзли кредитларни олишда тўсиқлар йўқ қилинмаяпти.

Бу муаммоларни бартараф этиш ва муаммоларни ечиш учун республика раҳбарияти томонидан аниқланган йўналиш – бу республика иқтисодий ислоҳотларини ҳар томонлама янада чуқурлаштиришдан иборатдир.

«Ҳозир бизнинг биринчи навбатдаги вазифамиз, – дейдилар И.А.Каримов – амалга оширилган ишларни таҳлил қилиб, сифат жиҳатидан янги босқичда ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг янги стратегиясини қабул қилишдан, унинг асосий фазифалари ва мақсадларини белгилаб олишдан иборат».[1]

Республиканинг келгусидаги истиқболи республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш билан боғлиқлигини тасдиқлаб кўрсатдиларки: «Мен оддий бир ҳақиқатни тушуниб олишни истайман: эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштириш – бу бизнинг олға интилишимизнинг кафолати ва асоси. у нафақат иқтисодий, балки ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий вазифаларни хал қилинишининг асосий шартидир».[2]

Бу маърузаларида И.А. Каримов республикада амалга оширилаётган ислоҳотларни истиқболий чуқурлаштириш йўналишларини: сиёсий, иқтисодий, давлат қурилиши, жамият маънавияти, суд-ҳуқуқ соҳаси, республика ташқи сиёсати ва республиканинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича асослаб бердилар.

И.А. Каримов ўзларининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаларида республикада амалга оширилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг объектив зарурлигини тасдиқлаб дейдиларки: «Ўз-ўзидан аёнки, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш, ўз халқининг тинчлиги ва фаровонлигини таъминлашга интилаётган бошқа давлатлар қатори ҳозирги шиддат билан ўзгариб бораётган мураккаб давр ўртага қўяётган талаб ва саволларга жавоб берадиган, аниқ ва равшан, ҳар томонлама пухта ўйланган стратегия ва ҳаракат дастурига эга бўлиши зарурлигини бугун ҳаётнинг ўзи такозо этмоқда...

---

[1] Каримов И.А Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида Тошкент, 1995. 15 б.

[2] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 8-жилд. Тошкент . 2000. 365 б.

Фақат ана шундай сиёсатгина ўз олдимизга қўйган узоқ муддатли мақсад-муддаоларимиз – Ўзбекистонимизнинг дунёдаги ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олишига эришиш борасидаги зарур шарт-шароит ва мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилиши мумкин»[1]

Шундай қилиб, республикада И.А. Каримовнинг юқорида таъкидланган кўрсатмаларига биноан иқтисодий ислоҳотлар қуйидаги устувор йўналишларда чуқурлаштирилмоқда:

– Республика иқтисодиётини янада эркинлаштириш.

– Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини тўлиқ шакллантириш.

– Ташқи иқтисодий алоқаларни янада эркинлаштириш, ривожлантириш.

– Агросаноат соҳасида иқтисодий ислоҳотларни такомиллаштириш.

– Кичик бизнес ва тадбиркорлик тараққиётини рағбатлантириш.

– Кучли социал сиёсат самарадорлигини янада ошириш.

– Республика иқтисодиёти таркибини янада такомиллаштириш.

Юқоридаги барча устувор йўналишлар бўйича республикада иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилмоқда.

4.2. Республика иқтисодиётини янада эркинлаштириш

Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш борасида республика иқтисодиётини янада эркинлаштириш катта аҳамиятга эга.

И.А. Каримов таъкидлайдиларки: «Ички сиёсатимиздаги энг муҳим йўналиш эса бу жуда чуқур принципиал аҳамиятга эга – ҳаётимизнинг барча жабҳаларини либераллаштириш, ўзбекча айтганда, эркинлаштириш ва яна бир бор эркинлаштиришдир».[2]

Республика иқтисодиётини эркинлаштириш – бу республика хўжалик субъектларининг фаолиятига давлат ва ҳукумат органларининг аралашувини чеклаш, камайтириш ва хўжалик субъектлари – корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий, ҳуқуқий мустақиллигини янада кенгайтиришдан иборатдир.

«Иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш мақсади, – дейдилар И.А. Каримов, – биринчи навбатда давлатнинг бошқарув

---

[1] «Адолат» газетаси, 2007 йил, 21 август.

[2] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 12-жилд, 2004, Тошкент, 92 б.

ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк миқёсларини кенгайтириш, мулкдорларнинг мавкеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш демакдир».[1]

Республика иқтисодиётини эркинлаштириш кўп қиррали, мураккаб бўлиб, у И.А. Каримов кўрсатмаларига биноан, қуйидагиларни ўз таркибига олади:

– мулкдорлар синфини шакллантириш масаласини тубдан ҳал этиш;

– ҳақиқий рақобат муҳитини шакллантириш;

– бозор инфратузилмасини ривожлантириш;

– ташқи иқтисодий фаолиятни тубдан қайта кўриб чиқиш;

– валюта тизими ва бозорини эркинлаштириш;

– хорижий сармояларни жалб этиш бўйича рағбатлантиришни кучайтириш;

– давлат ва турли текширувчи, назорат қилувчи органлар томонидан корхоналарнинг хўжалик фаолиятига ноўрин аралашишни чеклаб қўйиш.

Маълумки, республика мустақилликка эришгандан сўнг мамлакат иқтисодиётини кенг миқёсда эркинлаштиришга тегишли эътибор ажратилмоқда ва бу борада керакли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Лекин республика халқ хўжалиги баркарорлашгандан, республика иқтисодий инқироздан чиққандан сўнг, айниқса XXI аср бошланиши билан республика иқтисодий ислоҳотларининг чуқурлаштирилиши муносабати билан иқтисодиётни эркинлаштиришда янги босқич бошланди. Бу босқичда иқтисодиётни эркинлаштириш янги хусусиятларга, амалга ошириш янги услубларга эга ва бу босқичда янги вазифалар ечилмоқда. Уларни аниқлаш катта аҳамиятга эга.

Кўриниб турибдики, мамлакат иқтисодиётини эркинлаштиришнинг асосий мақсади мулкдорлар синфини шакллантириш ва кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришдан иборат. Бу муаммони ечишда асосий йўналиш – бу корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришдир.

Ўзбекистон Республикаси корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чикариш ва хусусийлаштириш жараёни бўйича ўзининг алоҳида сиёсатига эга.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 7-жилд. Тошкент ,1999. 381 б.

Республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш шароитида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни янада амалга оширилар экан, унинг ҳуқуқий базаси такомиллаштирилиши лозим эди ва бу масала республикада керакли даражада ечилди – Республика Қонунлари, Президент Фармонлари, Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

2000 йил 25 майдан «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида», 2003 йил 11 декабрда «Хусусий корхона тўғрисида», 2003 йил 24 апрелда «Банкротлик тўғрисида» (янги таҳрири) Республика Қонунлари қабул қилинди, 2006 йил 16 октябрда «Давлат корхонаси тўғрисида Низом» тасдикланди.

2001 йил 9 мартда «2001-2002 йилларда хорижий инвестицияларни жалб қилиш билан давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида», «2003-2004 йилларда Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш Дастури тўғрисида», 2003 йил 26 октябрда «Паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор корхоналар ва объектларни хусусийлаштиришни тезлаштириш қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йили 20 апрелда «Давлат мулки бўлган алоҳида иншоотларни бирламчи қийматда сотишни тезлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йил 25 июнда «Акциядорлик жамиятлари ва компанияларида давлат акциялари улушидан самарали фойдаланиш учун мониторинг фаолияти ташкил қилиш тўғрисида», 2003 йил 24 январда «Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий сектор аҳамияти ва улушини кескин ошириш тўғрисида», 2005 йил 14 июнда «Бозор муносабатларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишларни амалга оширишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва 2005 йил 14 мартда «2005-2006 йилларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш Дастури тўғрисида», 2006 йил 10 июлда «2006-2008 йилларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш тўғрисида», 2006 йил 11 январда «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» Республика Президенти Қарорлари қабул қилинди.

Юқорида қайд этилган Қонун ва Фармонларни амалга ошириш механизмларини аниқлаш мақсадида 2000 йил 15 июлда «Давлат мулкини бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғриси-

да», 2003 йил 18 апрелда «Иқтисодий ночор корхоналарни реструкциялаш ва молиявий соғломлаштириш самарадорлигини кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йил 5 майда «Давлат мулки айрим объектларини инвестиция мажбуриятлари эвазига бепул берилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2006 йил 16 октябрда «Устав фондида давлат улуши бўлган корхоналарнинг самарали бошқарилишини ва давлат мулкининг зарур даражада ҳисобга олинишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2006 йил 10 мартда «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида агросаноат фирмалари ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Кўриниб турибдики, корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш йўли билан республика иқтисодиётини, эркинлаштириш борасида қўшимча ҳуқуқий база барпо этилди, уларга асосланиб республикада кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Бу қабул қилинган Қонун, Фармон, Қарорларда республика корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш борасидаги сиёсати янада такомиллаштирилди, республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш, республика иқтисодиётини янада эркинлаштириш даврида корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш йўналишлари, хусусиятлари ўз ифодасини топди.

1999 йил 26 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 511-сонли «2000-2001-йилларда чет эл инвесторларини жалб қилиш йўли билан корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарор қабул қилди, унда қуйидаги муаммоларни ечиш кўзда тутилди:

– тендер ва биржа савдоси орқали бир гуруҳ корхоналарни эркин конвертация қилинадиган валютага (СКВ) сотиш;

– хорижий инвесторлар фойдасини чет элга чиқиб кетишига (репортисидия) рухсат бериш;

– якка хусусийлаштириладиган корхоналар рўйхатини аниқлаш;

– чет эл инвесторларига бевосита хусусий мулкка сотиладиган корхоналар рўйхатини ёки акциялар пакетини аниқлаш;

– йирик корхоналарни якка хусусийлаштириш сиёсатига асосан амалга ошириш;

– тасдиқланган рўйхатга биноан хорижий инвесторларга давлат корхоналарини тўлиқ хусусий мулкка сотиш.

– Республика Президенти ҳузурида ислоҳотлаштириш ва инвестициялар бўйича тормоқлараро мувофиқлаштириш Кенгашини ташкил қилиш;

– якка хусусийлаштиришни амалга оширишда халқаро консалтинг компанияларини жалб қилиш.

Кўриниб турибдики, республикада корхона, ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатини амалга оширишнинг учинчи босқичида асосий эътибор қуйидаги йўналишларга сафарбар этилган:

Биринчидан, республикадаги бир гуруҳ йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш.

Иккинчидан, йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқаришда, хусусийлаштиришда якка хусусийлаштириш шаклидан фойдаланиш.

Учинчидан, йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришда хорижий инвесторларни кенг миқёсда жалб қилиш.

Шу мақсада 400 дан ошиқ халқаро компаниялар республика давлат мулкини хусусийлаштиришда қатнашиш учун чақирилди.

Жаҳон тараққиёт ва ривожланиш банки, Европа тараққиёт ва ривожланиш банки, Халқаро валюта фонди, Осиё ривожланиш банки ва бошқа халқаро ташкилотлар билан музокаралар ўтказилди.

Республикада амалга оширилаётган якка хусусийлаштириш шаклининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– акциялар пакетини сотиш бўйича Давлат тендер комиссияси тайинланди;

– хусусийлаштириш тартиби Жаҳон тараққиёт ва ривожланиш банки билан келишилди;

– хусусийлаштириш жараёни кўп босқичли мулоҳаза, келишувлар орқали ўтказилади;

– инвестицион банклар тендер ўтказишда консультацион ёрдам кўрсатишади;

– хусусийлаштириладиган корхоналар бўйича олдиндан индустриал ва молиявий аудит ўтказилади.

– хусусийлаштириш бўйича тайёрланган ҳужжатлар потенциал сотиб олувчиларга тарқатилади;

– хусусийлаштириладиган корхоналар истиқболини эътиборга олувчи стратегик инвесторлар танланади;

– республикада якка хусусийлаштириш учун 18 та йирик корхоналар ажратилди.

Якка хусусийлаштириш шаклида бу корхоналар давлат тасарруфидан чиқарилмоқда, хусусийлаштирилмоқда.

2003 йили 26 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Паст рентабелли, зарар кўриб фаолият кечираётган, иқтисодий ночор давлат корхоналари ва объектларни хусусийлаштиришни янада жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорида республикада амалга оширилаётган хусусийлаштириш жараёнига, амалиётига янгилик киритилди. Унга биноан паст рентабелли, зарар кўриб фаолият кечираётган ва иқтисодий ночор давлат корхоналари ва объектларни инвесторлар томонидан бўйнига олган инвестицион мажбуриятлар эвазига уларга бепул бериш амалга оширила бошлади.

Корхона ва объектларни инвесторларга бепул бериш учун:

– инвесторлар томонидан тавсия қилинган инвестицион мажбуриятларнинг асосланганлиги конкурс ўтказиш йўли билан кўриб чиқилади;

– хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг кредиторлик қарзлари инвесторлар томонидан қопланиши лозим;

– инвестицион мажбуриятлар сифатида инвесторлар томонидан ўтказилаётган маблағлардан солиқ ва тўловлар олинмайди.

Бундай янгиликни киритишдан мақсад – республикада амалга оширилаётган хусусийлаштириш жараёнига ҳам хорижий, ҳам республикадаги инвесторларнинг маблағларини кенг миқёсда жалб қилишдан иборат.

Ундан ташқари бу хусусийлаштирилаётган корхоналар ва объектлар илгари барпо этилиб, уларнинг техникавий, моддий, ташкил қилиниш даражаси замон талабларига жавоб бермайди ва уларни тубдан соғломлаштириш учун республика ҳозирги пайтда тегишли имкониятларга эга бўлмаганлиги эътиборга олинди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йили 17 апрелда қабул қилинган «2003-2004 йилларда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш Дастури тўғри-

сида»ги қарорида давлат тасарруфидан чиқарилаётган, хусусийлаштирилаётган корхоналар тўрт гуруҳга бўлинган:

– хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг устав фондидаги давлат улуши ва жойлаштирилмаган акцияларни биржада ва биржадан ташқари бозорларда тўлиқ сотилиши лозим корхоналар;

– биржа ва биржадан ташқари бозорларда тўлиқ сотиладиган давлат корхоналари ва объектлари;

– хусусийлаштириладиган корхоналарнинг устав фондида давлат улуши 25 фоиздан 51 фоизгача сақланадиган корхоналар;

– стратегик аҳамиятга эга хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг устав фондида давлат улуши 51 фоиз ва ундан юқори даражада сақланадиган корхоналар.

Бу қарорга биноан, бозор муносабатларининг талабларидан келиб чиқиб, хусусийлаштирилаётган корхоналарни хусусийлаштириш жараёнига олдиндан тайёрлаш, уларни ишлаб чиқариш ва молиявий соғломлаштириш чора-тадбирлари кўтарилган.

Ундан ташқари инвесторларни рағбатлантириш мақсадида тендер савдоларни ўтказиш бўйича Давлат комиссиясининг қарорига биноан инвесторлар томонидан хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг техникавий даражасини кўтаришга, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга мўлжалланган инвестицион мажбуриятларини эътиборга олиб, сотилаётган корхона ва объектларнинг номинал нархи қисқартирилиши мумкин.

Шу қарорга биноан хусусийлаштирилаётган корхоналарда сақланаётган давлат активларидан фойдаланиш самарадорлигини кўтариш чора-тадбирлари ҳам кўзда тутилган.

2003 йил 11 декабрда қабул қилинган «Хусусий корхона тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида хусусий корхоналарнинг тарифи, уларнинг ташкил қилиниши, давлат рўйхатидан ўтказилиши, меҳнат муносабатлари, хусусий корхоналарнинг фаолияти эркинлигининг кафолатлари, хусусий корхоналарнинг бирлашуви ва тугатилишининг ҳуқуқий асослари ўз ифодасини топган.

2004 йил 5 майда қабул қилинган «Давлат мулкининг алоҳида объектларини бепул сотишни тезлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорида:

– конкурс асосида қабул қилинган инвестицион мажбуриятлар эвазига бепул сотиладиган корхона ва объектлар рўйхати тасдиқланди;

– бепул хусусийлаштиришга ажратилган корхона ва объектларни хусусийлаштириш жараёнига тайёрлаш максадида бу корхона ва объектларни ва улар жойлашган ер участкаларни реструктуризация қилиш, улардан йирикларини алоҳида кичик корхоналарга бўлиш ва бу корхоналарни хусусийлаштириш шарт-шароитларини тендер савдоларини ўтказувчи Давлат комиссияси орқали чет эл инвесторларига етказиш кўзда тутилди;

– бу ажратилган корхона ва объектларни ўз вақтида ва самарали хусусийлаштириш мақсадида тендер савдоларини ўтказувчи Давлат комиссиясига инвесторлар томонидан қабул қилинган инвестицион мажбуриятларнинг ўз вақтида амалга оширилиши, хусусийлаштириш тартибини амалга ошириш устидан мониторинг ташкил қилиш вазифалари топширилди;

– республика миқёсида 300 дан ошиқ корхоналар ва объектлар қабул қилинган инвестицион мажбуриятлар эвазига бепул хусусийлаштириш режалаштирилди.

2005 йил 14 июнда қабул қилинган «Бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш соҳасида устувор йўналишларни реализация қилишни тезлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонида республикада бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш, иқтисодиётни эркинлаштириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар маъқулланиб, бу жараённи янада жадаллаштириш мақсадида республикада тайёрланган янги 8 та Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, 13 та Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорлари ва Фармонлари, 9 та Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, 8 та идоралар меъёрий ҳужжатлари тасдиқланиши кўзда тутилди ва шу муносабат билан илгари қабул қилинган 15 та Республика Қонунлари, 3 та Республика Президенти Фармонлари, 11 та Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, 10 та идора меъёрий ҳужжатлари бекор қилинди ёки уларга ўзгартиришлар киритиш кўрсатилди.

Ундан ташқари бу Фармонда И.А. Каримовнинг 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида қилган маърузаларида кўтарилган муаммоларни бажариш мақсадида республикада қабул қилинган 14 та Республика Президенти Қарорлари ва Фармонлари, 5 та Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва

4 та идора меъёрий ҳужжатлари эътиборга олиниб, уларни амалга ошириш зарурияти кўрсатилди.

2006 йил 10 июлда қабул қилинган «2006-2008 йилларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорига биноан:

– хусусий мулкка сотиладиган давлат активлари жойлаштирилмаган корхона ва объектлар (117 та), 2006-2007 йилларда қабул қилинган инвестицион мажбуриятлар эвазига бепул сотиладиган корхона ва объектлар (105 та), 2006-2009 йилларда тендер савдолар ўтказиш Давлат комиссиясининг Қарорларига биноан давлат активлари жойлаштирилмаган, стратегик аҳамиятга эга бўлган хусусий мулкка сотиладиган корхона ва объектлар (121 та) рўйхатлари тасдиқланди.

– Республика ва йирик корхоналар касаба уюшмаларига топшириладиган ва тугатиладиган, биржалар орқали сотиладиган, болаларни соғломлаштириш лагерлари рўйхати тасдиқланди.

Қабул қилинган қонун, фармон, қарорларга биноан ва Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисида сўзлаган нутқларида қўйилган вазифалардан келиб чиқиб, республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, модернизациялаш, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада чуқурлаштиришга бағишланган Дастур тузилди ва у амалга оширилмоқда. Бу Дастурга биноан давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш учун 3728 йирик давлат корхоналари ва объектлари аниқланиб, улар беш гуруҳга ажратилди:

– илгари хусусийлаштирилган ва давлат улуши 25 фоиз ва ундан кам бўлган 1391 (37,3 фоиз) та корхоналарни хусусийлаштириш;

– давлат улуши 50 фоиз ёки ундан ортиқ бўлган 645 (17,3 фоиз) та корхона ва объектларни фонд биржаси ва иккиламчи бозор орқали хусусийлаштириш;

– давлат улуши 25-50 фоиз даражасида сақланган ҳолда 638 (18,3 фоиз) та корхоналарни хусуийлаштириш;

– 644 (17,3 фоиз) та иқтисодий стратегик корхоналарни индивидуал график асосида, авваламбор, хорижий инвесторларга, дав-

лат улуши 51 фоиздан ортиқ даражада сақлаб қолиш шарти билан хусусийлаштириш;

– охирги йилларда иқтисодий ночор ҳолатда фаолият кечираётган 365 (9,8 фоиз) та корхоналарни ноль қийматда хусусийлаштириш.

Бу Дастурни амалга ошириш борасидаги чора-тадбирларни ишлаб чиқиш мақсадида 2005 йил 14 июнда Республика Президентининг «Бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан қабул қилинган Дастурни амалга ошириш учун яна керакли қонун ҳужжатлари, норматив ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш, уларни тегишли тартибда тасдиқлаш ва уларни ижро этиш вазифалари аниқланди.

Бу вазифаларни бажариш борасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2006 йил 10 июлда «2006-2008 йилларда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш тўғрисида»ги Қарор қабул қилиб, унда:

– давлатнинг жойлаштирилмаган активлари тўлалигича хусусий мулк қилиб сотиладиган корхона ва объектлар аниқланди;

– давлатнинг жойлаштирилмаган активлари инвесторлар томонидан олинадиган инвестиция мажбуриятлари эвазига бепул бериладиган корхоналар ва объектлар тасдиқланди;

– устав жамғармасида жойлаштирилмаган давлат активлари Давлат тендер комиссияси қарори бўйича инвестиция мажбуриятларини қабул қилиш билан хусусий мулк қилиб сотиладиган стратегик аҳамиятга эга корхоналар аниқланди.

Ҳозирги пайтда бир гуруҳ йирик корхоналар, шу жумладан стратегик тармоқлар корхоналари давлат тасарруфидан чиқариладиган ва хусусийлаштириладиган экан, уларнинг республика иқтисодиётидаги ўрнини, хусусиятларини эътиборга олиш мақсадида 2007 йил 27 июнда Республика Президентининг «Иқтисодиётнинг стратегик тармоқлари корхоналарини хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ва республикада амалга оширилаётган корхоналарни хусусийлаштириш жараёнига хорижий инвесторларни янада кенгроқ жалб қилиш мақсадида 2007 йил 20 июнда Республика Президентининг «2007-2010 йилларда хусусийлаш-

тириш жараёнларини янада чуқурлаштириш ва хорижий инвесторларни фаол жалб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори қабул қилинди.

Шундай қилиб, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнидаги ўзгаришлар, қуйидагилардан иборат:

1. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини амалга ошириш суръатлари жадаллаштирилди.

2. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнига хорижий инвестицияларни жалб этиш кенгайтирилди.

3. Иқтисодий стратегик корхоналар индивидуал график асосида хорижий инвесторларга давлат улуши 50 фоиздан ортиқ даражада сақлаб қолиниши шарти билан хусусийлаштирилмоқда. Бу чора-тадбир республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиниши объектив зарурияглигидан келиб чиқиб, хорижий мамлакатлардан янги техника ва янги технологияларни стратегик тармоқларга кенг миқёсда келтириш ниятида амалга оширилмоқда.

4. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга мўлжалланган зарар кўриб фаолият кечираётган, иқтисодий ночорликка учраган корхоналарни олдиндан молиявий соғломлаштириб, оёққа қўйиб, кейин давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш. Бу борада И.А. Каримов 1995 йили таъкидлаган эдиларки: «Давлат иқтисодиётининг кўпинча иқтисодий жиҳатдан самарасиз бўлган, бироқ бутун мамлакатнинг иқтисодий тараққиётида муҳим рол ўйнайдиган айрим секторларини, айрим корхоналарни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларни сақлаб туриш ва маблағ билан таъминлаш вазифаларини ўз зиммасига олиши керак».[1] Ҳақиқатан ҳам ҳозирги пайтда давлат тасарруфидан чиқарилаётган, хусусийлаштирилаётган иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш мақсадида тегишли чора-тадбирлар кўрилмоқда, лекин бу чора-тадбирлар ҳали замон тажрибаси даражасида эмас.

5. Илгари давлат тасарруфидан чиқарилган, хусусийлаштирилган, акциядорлар жамиятларига айлантирилган корхоналарнинг акциялари таркибидаги давлат улушини камайтириш ва республика иқтисодиётида хусусий сектор салмоғини кўтариш. Шу мақсадда илгари хусусийлаштирилган ва давлат улуши 25 фоиз ёки ундан кам бўлган корхоналар, давлат улуши 50 фоиз ёки ундан кўп

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 44 б.

бўлган корхоналар, давлат улуши 25-50 фоиз даражасида сақланган ҳолда корхоналар, давлат улуши 51 фоиздан ортиқ даражада сақланиб қолиши шарти билан стратегик корхоналар ва иқтисодий ночор корхоналар хусусийлаштирилмоқда.

6. Маълумки, республикада ўз вақтида барпо этилган, ишлаб чиқариш ускуналари жисмоний ҳамда маънавий эскирган, жозибадорлик хусусиятига эга бўлмаган корхоналар кам эмас. Уларни модернизация қилиш, жозибадорлик даражасини кўтариш учун ҳозирги пайтда давлат маблағлари ва бошқа манбалар чегараланган. Бу корхона ва объектларни сақлаб қолиш ниятида уларни инвесторлар томонидан инвестиция мажбуриятларини қабул қилиш эвазига ноль қийматда хусусийлаштириш республика амалиётида биринчи марта амалга оширилмоқда.

7. Давлат тасарруфидан чиқарилаётган ва хусусийлаштирилаётган корхона ва объектларни салоҳиятли инвесторлар томонидан сотиб олишни рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси мол-мулк қўмитасига бу корхона ва объектларни бирламчи қийматда, бозорда сотиб олиш нархини камайтириб бериш ҳуқуқлари юкланган. Шу мақсадда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнида қатнашаётган инвесторларга нисбатан солиқ ва божхона муаммолари бўйича қўшимча преференциялар аниқланди ва хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар олдидаги ишончсиз қарзларини кечириш тўғрисида тегишли ёрдам кўрсатилмоқда.

8. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнида қатнашаётган инвесторга нисбатан юқорида қайд этилган шарт-шароит ва имтиёзлар билан бирга уларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари ҳам амалга оширилмоқда. Масалан, бу инвесторларда сотиб олинган корхоналарнинг истиқболи бўйича асосланиб тузилган Бизнес – режаларнинг борлиги ва олинган инвестицион мажбуриятларни ўз вақтида бажариш. Бу талабларни амалга ошириш мақсадида инвесторлар томонидан олинган инвестицион мажбуриятларни бажариш устидан мониторинг ташкил этилган.

Хорижий инвесторлардан самарали фойдаланиш тўғрисида гап борар экан, яна бир нарсага эттибор бериш лозим. Жалб қилинаётган инвесторлар икки турда бўлиши мумкин: «портфелли» ва «стратегик» инвесторлар.

«Портфелли» инвесторлар корхона акцияларини сотиб олиб, уларга ажратиладиган дивидендлар билан қаноатланади, корхона фаолиятида фаол қатнашмайди, «стратегик» инвесторлар корхона фаолиятида актив қатнашиб, унинг самарадорлигини кўтаришга ўзларининг ҳиссаларини қўшадилар.

Демак, республикада кенг равишда «стратегик» инвесторлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Кўриниб турибдики, реслубликада корхона ва ташкилотларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш иқтисодий ислоҳотларнинг алоҳида йўналиши бўлиб, у иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришда, республика иқтисодиётини эркинлаштиришда асосий омиллардан бирига айланди.

Иқтисодиётни эркинлаштириш давлатнинг хўжалик субъектлар фаолиятига аралашувини камайтириш орқали ҳам ўз ифодасини топади, амалга оширилади.

Давлатнинг аралашуви умумдавлат миқёсида, алоҳида тармоқлар – вазирликлар, идоралар миқёсида, алоҳида корхона, ташкилотларга нисбатан бўлиши мумкин.

Умумдавлат миқёсида давлат аралашувининг чегараланиши республикада икки йўлда амалга оширилмоқда.

1. Давлат вазифа, функцияларининг бир қисмини маҳаллий бошқарув органларларига йўналтириш.

2. Давлат вазифа, функцияларининг бир қисмини нодавлат, жамоа органларига йўналтириш.

Бу жараённинг табиийлигини таъкидлаб, И.А. Каримов шундай дейдилар: «Янги жамиятимиз ривожланган, юксак босқичларга кўтарилган сари давлатнинг кўпгина вазифалари, шу жумладан, назорат вазифаси ҳам, унинг роли, аҳамияти ҳам тобора камайиб, у ўз ўрнини жамоат ва нодавлат ташкилотларига, фуқаролар уюшмалари ва идораларига бериши, у жараён тўхтовсиз кучайиб бориши зарур»[1]

Республика иқтисодиётининг алоҳида тармоқлари: саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, социал соҳалари: халқ таълими, соғлиқни сақлаш бўйича бу тармоқ, соҳаларни ривожлаштириш, уларга бошқарувликни такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган қарорларда, тасдиқланган дастур ва концепцияларда бу тармоқлар корхоналарининг, бу соҳалар муассасаларининг фаолияти эркинлигини кенгайтириш, улар фаолиятига давлат органлари томонидан ўринсиз аралашувни чегаралаш чора-тадбирлари кўзда тутилган.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами, 10-жилд, Тошкент, 2002., 157 б.

Алоҳида корхона ва ташкилотларга нисбатан бошқарув тизимини такомиллаштириш, уларга нисбатан давлат аралашувини чегаралаш, демак, улар иқтисодий эркинлигини кенгайтириш мақсадида республикада чора-тадбирлар қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– янги ташкил қилинаётган хўжалик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказишни ташкил қилиш, бу жараённи доимо такомиллаштириш ва соддалаштириш;

– давлат мамлакатда асосий ислоҳотчи функциясини бажарар экан, хўжалик субъектлари томонидан республикада қабул қилинган қонун-қарорлар, меъёрий ҳужжатлар бажарилиши устидан назоратни ташкил килиш ва бу назорат тизимини доимо енгиллаштириб бориш;

– бозор муносабатлари даврида, умуман иқтисодиётга бошқарувликда давлат қўлидаги иқтисодий, сиёсий қуроллар пул-кредит, солиқ, молия ва нарх-наво сиёсати ҳисобланади;

– корхона ва ташкилотларнинг фаолиятига давлат банк фоизларини ўзгартириш, солиқ сиёсати орқали таъсир кўрсатади;

– бозор муносабатлари даврида маълумки, ишлаб чиқарилган маҳсулотларга, кўрсатилган хизматларга нарх-наволар давлат томонидан тасдиқланмасдан, асосан эркин равишда талаб ва таклифдан келиб чиқиб аниқланади. Лекин шунга қарамасдан бозор муносабатлари шароитида ҳам давлатнинг нарх-наво сиёсати аниқ бир шаклда сақланиши лозим ва бу сиёсат орқали давлатнинг корхона ва ташкилотлар фаолиятига таъсири табиийдир.

Хўжалик субъектлари томонидан солиқ тўлаш табиий ҳол, лекин давлат солиқ юкини тегишли даражада ушлаб туриб, солиқ сиёсати орқали давлат ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириши лозим.

Республика иқтисодиётини эркинлаштириш иқтисодиётда бошқарув тизимини такомиллаштириш орқали ҳам амалга оширилмоқда. Бу борада ҳам республикада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда, бошқарув органлари қисқартирилмоқда.

Фақат 2001-2005 йиллар мобайнида бошқарув ходимларининг умумий сони 75 минг кишига ёки 35,5 фоизга, шу жумладан республика органлари бўйича 21 фоиз, маҳаллий бошқарув органлари бўйича 63,5 фоиз, хўжалик бошқарув органлари бўйича 30,5 фоизга қисқартирилди.

Кўриниб турибдики, республикада бошқарув орқали давлат органлари томонидан хўжалик юритувчилар фаолиятига аралашувни камайтириш, такомиллаштириш кўп қиррали жараён бўлиб, бу борада республикада керакли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республикада қабул қилинган Президент Фармонлари, Қарорлари ва Вазирлар Маҳкамасининг Қарорларига биноан ташкил қилинаётган корхона ва ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш тизими такомиллашмоқда, шу мақсадда тайёрланадиган ҳужжатлар сони камайтирилмоқда, топшириладиган ҳужжатларни кўриб чиқиш муҳлати қисқартирилмоқда.

Республика корхона ва ташкилотларининг ташкил қилинишини бозор муносабатларига мослаш нуқтаи назардан республикада 1990 йили қабул қилинган «Корхоналар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни бекор қилиниб, 2003 йил 11 декабрда «Хусусий корхона тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди ва «Давлат корхонаси тўғрисидаги Низом» тасдиқланди. Бу ҳужжатлар давлат ва нодавлат корхоналарига нисбатан бошқарувни ташкил қилишда катта аҳамиятга эга.

Иқтисодий – ижтимоий ривожланишда умуман, бозор иқтисодиётида айниқса, хўжалик субъектлари фаолияти устидан давлат назоратининг бўлиши бу табиий ҳолат. Айниқса, бу ҳолат бозор муносабатларига ўтиш даврига тааллуқли. Чунки бу даврда жамият ривожланиши, бозор иқтисодиёти шаклланиши ҳуқуқий базаси аста-секин барпо этилади ва хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларининг онги ҳуқуқий базага нисбатан аста-секин мослашиб боради. Шу сабабли хўжалик субъектлари томонидан қабул қилинган Қонун, Фармон, Қарор ва бошқа меъёрий ҳужжатларни бажариш устидан назорат олиб бориш объектив зарурият ва катта аҳамиятга эга бўлади.

Республикада назорат тизимини замон талабларига жавобан шакллантириш мақсадида Республика Президентининг тегишли Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди, улар амалга оширилмоқда.

Маълумки, республикада назорат вазифасини бажарувчи ташкилотлар 40 тага яқин. Бу шароитда назорат жараёнини йўлга қўйиш, аниқ бир тизимга айлантириш жуда оғир масала. Лекин бу борада қилинган ишлар кам эмас. Йилдан-йилга текширишлар сони камаймоқда, улар республика, вилоятлар, соҳалар бўйича режалаштирилмоқда. Бутун текшириш жараёнини мувофиқлаштириш Ўзбе-

кистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитасига юклатилган. Амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамасдан назорат соҳасида давлат органларининг хўжалик субъектлари фаолиятига асоссиз аралашуви давом этмоқда.

«...давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини кескин камайтириш бўйича юқорида қўйилган мақсадларга эришишга давлат назорат органларининг корхоналар хўжалик фаолиятига ҳар қандай ноқонуний аралашувига тўла барҳам бериш муҳим аҳамиятга молик масала бўлиб қолмоқда...

Бизнинг асосий мақсадимиз шундан иборатки, ўз сармоясини аниқ бир ишга йўналтириб, ўзининг мулки ва маблағини ўртага қўяётган тадбиркор ҳар қандай даражадаги давлат амалдори, ҳеч қандай текширувчи унинг мулки ва бизнесига дахл қилишга ҳақи йўқлигига ишонч ҳосил қилиши керак»,[1] деб таъкидлайдилар И.А. Каримов.

2005 йили 2001 йилга нисбатан текширувлар сони 2.5 баробардан кўпроқ камайди. Хўжалик субъектлари томонидан топшириладиган давлат статистик ҳисоботларининг умумий сони икки баробар, ойлик ҳисоботлар сони 5 баробар қисқарди, рухсат бериш билан боғлиқ 12 та процедура бекор қилинди.

Ягона солиқ тўловларининг жорий этилиши муносабати билан солиқ идораларига тақдим этиладиган солиқ ҳисоб-китоблари бўйича ҳужжатлар сони 10 баробар қисқартирилиши лозим.[2]

Маълумки, илгари корхона ва ташкилотлар давлат режаларига биноан маҳсулот ишлаб чиқарганлар, ишлаб чиқарилган маҳсулот асосан давлат буюртмалари бўйича харид қилинган.

Бозор муносабатларига ўтиш муносабати билан бу ҳолат ўзгарди. Масалан, қишлоқ хўжалигида давлат буюртмалари фақат дон ва пахтага қисман сақланди. Бошқа маҳсулотларни ишлаб чиқариш эркин равишда аниқланиб, шу билан бирга давлат эҳтиёжлари эътиборга олинади. Демак, бу борада ҳам давлат органларининг аралашуви йилдан-йилга камаймоқда.

Юқорида таъкидланганидек, давлатнинг иқтисодиётни ривожлантиришга аралашуви маҳсулотларга нарх-наво сиёсати орқали ҳам амалга оширилмоқда.

Бу борада Ўзбекистоннинг бошқа ҳамдўстлик мамлакатларидан фарқи давлат томонидан тасдиқланадиган нарх-наво тизимидан

---

[1] Ўзбекистон овози газетаси, 13 февраль 2007 й.

[2] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 14-жилд. Тошкент. 2006. 165-167 б.

эркин, шартнома нархларга бир вақтда эмас, 1992-1994 йилларда аста-секин ўтилди.

Лекин ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг аксарият кўп қисми бўйича эркин – шартнома нархларга ўтилди.

Давлат томонидан иқтисодиётга таъсир кўрсатиш қуролларидан бири – бу пул-кредит сиёсатидир.

Мамлакатда банк сиёсати умуман давлат томонидан шакллантирилади. Лекин банк тизими орқали давлатнинг иқтисодиётга аралашуви банк ставкаси сиёсати орқали амалга оширилади.

Маълумки, банклардан олинган кредитларга кредит олувчилар аниқ даражада фоиз тўлайдилар. Лекин бу фоизлар давлат томонидан қайта молиялашга тасдикланган ставкаларга боғлиқ. Бу ставкалар юқори, паст бўлиши, ўзгариб туриши мумкин.

Қайта молиялаштириш фоизи давлат томонидан аниқланиб, банк тизими фаолияти йўналишини аниқлайди. Масалан, 1991-2008 йилларда республикада қайта молиялаштириш ставкаси 32 дан 14 фоизгача қискартирилди. Демак, шу даврда берилган кредитларга олинадиган фоизлар доимо камайиб борди ва хўжалик субъектлари кредитлардан кенг миқёсда фойдаланиш имкониятига эга бўлдилар. Бу тенденциянинг кейин хам давом этиши замон талабидир.

Пировардида давлатнинг мамлакат иқтисодиётига таъсири, аралашуви солиқ сиёсати орқали амалга оширилмокда ва давлат ўзининг солиқ сиёсатини доимо такомиллаштириб бориши натижасида корхоналар фаолиятига солиқ юки доимо камайиб бормокда, буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

4.2.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида солиқ юки (солиқ суммаси ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз хисобида)

йиллар	Солиқ юки даражаси	йиллар	Солиқ юки даражаси	Йиллар	Солиқ юки даражаси
1991	49,1	1998	31,0	2005	22,6
1992	31,6	1999	29,3	2006	21,3
1993	36,0	2000	28,0	2007	20,9
1994	29,2	2001	25,7	2008	23,2
1995	29,8	2002	25,0	2009	22,6
1996	34,3	2003	23,8	2010	21,8
1997	30,0	2004	22,6		

Кўриниб турибдики, 1991-2010 йилларда республикада солиқ юки – республикада йиғилаётган солиқларни республика ялпи ички маҳсулотига нисбати икки маротабадан кўпга қисқартирилди. Демак, республикада олиб борилаётган давлатнинг иқтисодиётга аралашувини камайтиришга доир сиёсати натижасида иқтисодиётга солиқ юкини камайтириш чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Бунда асосий эътибор ишлаб чиқаришни ривожлантириш, аҳоли даромадларини оширишга қаратилган.

Республикада солиқ юки даражасини камайтириш, солиқларни ҳисоблаш механизмларини такомиллаштириш, солиқларнинг фискал функцияларини қисқартириш ва солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини кучайтириш билан бирга амалга оширилмоқда.

Солиқ юкини камайтириш оқибатида корхона ва ташкилотларнинг пул жамғармалари тежалмоқда ва тежалган маблағлардан корхона ва ташкилотларнинг техникавий даражасини, фаоллигини кўтариш учун фойдаланилмоқда.

Солиқ юкини камайтириш натижасида 2005 йили корхоналар ихтиёрида 130 млрд. сўм, 2006 йилда 250 млрд. сўм маблағлар қолдирилди ва улар корхоналарнинг айланма маблағларини тўлдиришга ва бошқа эҳтиёжлар учун фойдаланилди. Бундай чора-тадбирлар кейинги йилларда ҳам амалга оширилди.

И.А. Каримов ўзларининг 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаларида таъкидладиларки: «Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш доирасида солиқ имтиёзлари ва преференциялар бериш ҳисобидан 500 миллиард сўмдан ортиқ маблағ хўжалик субъектлари тасарруфида қолдирилди. Бу маблағ уларнинг айланма маблағларини тўлдириш, ишлаб чиқаришни техник қайта жиҳозлаш, янги турдаги маҳсулотларни ўзлаштириш, ишчиларни моддий рағбатлантириш учун йўналтирилди».[1]

Республикада иқтисодий ислоҳотлар келгусида чуқурлаштирилар экан, демак, республиканинг солиқ сиёсати ҳам такомиллашиб боради. «Солиқ сиёсатини янада эркинлаштириш ва солиқ органлари фаолиятини такомиллаштириш борасидаги ишлар давом эттирилади» – дейди И.А. Каримов.[2]

Шу мақсадда 2005 йил 7 январда С-2108-сонли Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг янги таҳририни тайёрлаш тўғри-

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2010 йил, 30 январь.

[2] Ўзбекистон овози газетаси, 2007 йил 13 февраль.

сида Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг Фармони қабул қилинди, ва унга биноан республикада солиқ сиёсатини такомиллаштириш бўйича қуйидаги асосий йўналишлар аниқланди:

– солиқ тизимини шакллантиришда аниқ аҳамиятли текширилган тамойиллар ва ёндашувларни ишлаб чиқиш;

– солиқ юкини янада пасайтириш;

– солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини ошириш;

– самарасиз солиқ ва йиғимларни бекор қилиш;

– солиқ кодексининг тўғридан-тўғри амал қилинишини таъминлаш;

– солиқларни ҳисоблаш қоидалари ва тўлаш тартибини унификация қилиш йўли орқали солиқ тизимини соддалаштириш;

– солиқ тўловчилар учун солиққа тортиш шартларини тенглаштириш;

– солиқлар бўйича асоссиз имтиёзларни бекор қилиш;

– тадбиркорларга бизнесларини прогноз қила олиш имконини берадиган барқарор солиқ тизимини барпо қилиш;

– солиқ маъмуриятини такомиллаштириш;

– солиқларни йиғувчанлик даражасини ошириш;

– давлат бюджети ва бюджетдан ташқари фондларга тегишли солиқлар ва йиғимларнинг тўлиқ ҳажмда тушимини таъминлаш;

– солиққа тортишдан қочиш имкониятларини қисқартириш.

И.А. Каримов иқтисодиётни эркинлаштириш, давлат аралашувини камайтириш жараёни фақат ҳозирги эмас, келгуси даврнинг вазифаси эканлигини тасдиқлаб шундай дейдилар: «Иқтисодиётни эркинлаштиришдаги бош вазифа – энг аввало, давлатнинг назоратчилик ва бошқарувчилик вазифаларини – функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига биринчи галда хусусий бизнес фаолиятига, аралашувини чеклашдан иборат.

...Бунинг учун тегишли ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатларни яратишимиз керак».[1]

Кўриниб турибдики, республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш жараёнининг алоҳида йўналиши сифатида республика иқтисодиётини янада эркинлаштириш амалга оширилмоқда ва бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирлар 1999-2009 йилларда республикада макроиқтисодиёт барқарорлигини сақлаб қолиб, республика иқтисодиётини юқори суръатларда ривожлантиришни таъминламоқда.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 8-жилд. Тошкент, 2000, 337 б.

4.3. Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини тўлиқ шакллантириш

«Инфраструктура комплекси – иқтисодиётимизнинг бутун структураси таянадиган пойдеворидир» деб таъкидлайди И.А.Каримов.[1]

Шу сабабли бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари мустақиллик даврида ҳамма вақт республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келмоқда. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар, айниқса республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида кенг миқёсда, комплекс равишда амалга оширилмоқда.

Бу борада бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг асосий элементи бўлмиш республика банк тизимини янада такомиллаштириш иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштиришда асосий устувор йўналишга айланди.

Бозор муносабатларига мосланган банк тизимини шакллантириш мақсадида кенг миқёсда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилинишига қарамасдан республикада банк тизимини такомиллаштириш учун янги ҳуқуқий – меъёрий ҳужжатлар қабул қилинмоқда.

1999-2009 йилларда -- республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш даврида 2003 йил 5 мартда «Фукароларнинг банклардаги пул маблағларини кафолатлаш тўғрисида»ги, 2003 йил 11 декабрда «Валютани тартибга солиш тўғрисида» (янги таҳрири), 2002 йил 4 апрелда «Кредит уюшмалари тўғрисида»ги, 2006 йил 6 майда «Истеъмол кредити тўғрисида», 2006 йил 15 сентябрда «Микромолиялаш тўғрисида», 2006 йил 4 октябрда «Ипотека тўғрисида», 2008 йил 22 июлда «Қимматли қоғозлар бозори инфратузилмасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди ва уларни амалга ошириш йўналишларини аниқлаш мақсадида 2005 йил 15 апрелда «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2005 йил 6 майдан «Ипотека кредити беришни қўллаб-қувватлаш жамғармаси фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2005 йил 5 августда «Банклардаги

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 240 б.

депозит хисобваракларидан нақд пулдаги тўловларни узлуксиз таъминлаш кафолати тўғрисида», 2005 йил 15 апрелда «Нақд пул муомаласини такомиллаштириш ва банкдан ташқари айланмасини қисқартиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2006 йил 27 сентябрда «Қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 12 январда «Аҳоли ва хўжалик субъектларини банк тизимига ишончини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 12 июлда «Банкларнинг капиталлашувини янада ошириш ва иқтисодиётни модернизациялашдаги инвестиция жараёнларида уларнинг иштирокини фаоллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 7 ноябрда «Банк тизимини янада ривожлантириш ва бўш маблағларини банк айланмасига жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 11 январда «Давлат-тижорат халк банкининг капиталлашув даражасини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 20 февралда «Тижорат банкларида аҳоли омонатлари шартларини либераллаштириш ҳамда кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2008 йил 27 мартда «Нақд пул маблағларини жалб қилиш ва унга бўлган эҳтиёжни таъминлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2008 йил 13 августда «Ўзбекистон акциядорлик –тижорат саноат қурилиш банкининг капиталлашув даражасини янада ошириш чора-тадбирлар тўғрисида», 2008 йил 8 октябрда «Пахта-банк ва Ғалла – банк акциядорлик – тижорат банкларининг инвестициявий фаоллигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида, 2008 йил 31 октябрда «Аҳоли омонатларини жалб килиш бўйича республика тижорат банклари ўртасида танлов ўтказиш тўғрисида, 2008 йил 13 ноябрда «Асака давлат акциядорлик – тижорат банкининг инвестициявий фаоллигини янада ошириш чора-тадбирлар тўғрисида», 2009 йил 30 мартда «Қишлоқ қурилиш банк тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида», 2009 йил 30 мартда «Агробанк» акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари ва 2006 йил 25 апрелда «Микрокредитбанк» акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида», 2008 йил 28 ноябрда «Фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларидаги омонатларини ҳимоялаш кафолатларини таъминлашга оид чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 20 февралда «Тижорат банкларида аҳоли омонатларини либераллаштириш

ҳамда кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2008 йил 10 ноябрда «Микрокредитбанк акциядорлик тижорат банкнинг тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш борасидаги фаолиятини янада кенгайтириш чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари қабул қилинди. Уларни амалга ошириш механизмларини аниқлаш мақсадида 1999 йил 15 январда «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш тўғрисида», 2001 йил 22 январда «Нақд пул муомаласини кучайтириш ва тижорат банкларнинг жавобгарлигини кўтариш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2002 йил 7 ноябрда «Давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни молиялаштириш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2003 йил 4 февралда «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 24 сентябрда «Пластик карточкаларга асосланган ҳисоб-китоб тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йил 23 апрелда «Қарз олувчиларнинг кредит тарихи тўғрисидаги ахборотни ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида». 2005 йил 9 июлда «Банк тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 19 февралда «Микромолия хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 8 июнда «2010 йилгача Ўзбекистон Республикасида микромолиялаштиришни ривожлантириш дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Банк тизимини ислоҳотлаштиришнинг учинчи босқичи 1999 йилдан бошланиб, бу босқич Республика Президентининг «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳотлаштириш тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Банк тизимини ислоҳотлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори ва бу қарор билан тасдиқланган «2000-2003 йилларда банк тизимини ислоҳотлаштириш ҳукумат Дастури» билан боғлиқ.

Банк тизимининг бу босқичи йўналишлари, мазмуни, шу даврдаги республика ижтимоий-иқтисодий ривожланиши хусусиятлари билан аниқланди. Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат эди:

– бу давр республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш давридир;

– халқ хўжалигининг барқарорлашганлиги ва макроиқтисодиёт тараққиётининг таъминланганлиги;

– республикада ижтимоий йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётининг шаклланганлиги;

– бозор иқтисодиёти, банк тизими инфратузилмаларининг мавжудлиги;

– Ўзбекистон Республикасининг халқаро иқтисодий бирлашмасига, жаҳон бозор иқтисодиётига кириб борганлиги;

– Ўзбекистон Республикасининг халқаро молия-банк ташкилотлари билан ҳамкорлигининг кучайганлиги.

Республиканинг бу мавжуд хусусиятлари банк тизимини ислоҳотлаштиришни мураккаблаштиради ва банк тизими олдига янги вазифаларни қўяди.

Республика банк тизими ислоҳотларини чуқурлаштиришда қуйидаги вазифалар кўтарилган:

– банкларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва бу жараёнга хорижий инвесторларни кенг жалб қилиш билан амалга ошириш;

– тижорат банклар фаолиятида корпоратив бошқарув тизимини шакллантириш ва тижорат банкларининг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш;

– фоизлар ставкасини такомиллаштириш, тижорат банклари ликвидлигини тартибга солиш, қимматли қоғозлар бозори ликвидлигини қўллаб-қувватлаш мақсадида молиявий бозорни тартибга солиш, пул – кредит методларини такомиллаштириш;

– банклараро алоқаларни такомиллаштириб, банклараро рақобатни ривожлантиришга шарт – шароитлар яратиш;

– тижорат банкларининг фаолияти учун ахборот базасини шакллантириш ва тижорат банклар фаолияти очиқлигини таъминлаш;

– тижорат банкларининг кредит-инвестиция фаолиятини кучайтириш, улар фаолиятини универсациялаш, коммерсациялаш, ва кўрсатилаётган банк хизматлари турларини кенгайтириш;

– банклар фаолиятини такомиллаштириш ва банклар фаолиятида стратегик ва тактик дастурларни ишлаб чиқиб, амалга ошириш;

– республика банк тизимини такомиллаштириш дастурининг бажарилишини таъминлаш ва банк тизимининг республика иқтисодиётини ривожлантиришдаги таъсирини кучайтириш.

Республика банк тизимини ислоҳотлаштиришни мувофиқлаштириш, унинг йўналганлигини, асосий вазифаларини, муаммоларини ҳар томонлама асослаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 15 январда қабул қилинган «Банк тизимини янада ислоҳотлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига биноан банк тизимини ислоҳотлаштириш Республика Комиссияси ташкил этилди, бу комиссия ўз таркибига 14 та кичик (ёрдамчи) комиссияларни олган эди.

Булар:

1. Банк тизимини тартибга солиш ва банк назорати самадорлигини таъминлаш.

2. Тижорат банкларни тартибга солиш.

3. Банк рақобатини ривожлантириш ва мижозлар билан шериклик алоқаларини такомиллаштириш.

4. Тижорат банкларини давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш.

5. Иқтисодиётдаги ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи тармоқларни молиялаштиришда тижорат банклари ролини кучайтириш.

6. Банк операцияларининг суғурта қилиш тизимини ривожлантириш.

7. Банк тизимига хизмат қилувчи молиявий инфратузилмани ривожлантириш.

8. Тижорат банклари фаолиятини ҳуқуқий таъминлаш.

9. Банк тизимининг ахборот – компьютер инфратузилмасини ривожлантириш.

10. Банк ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш.

11. Минтақа банк муассасаларини ривожлантириш.

12. Банк тизими менеджментини такомиллаштириш ва банк соҳасининг институционал асосларини кучайтириш.

13. Экспорт – импорт операциялар ва халқаро корреспондентлик алоқаларини ривожлантириш.

14. Банклар валюта ликвидлигини кучайтириш.

Бу кичик комиссияларнинг вазифалари аниқланган.

Республика Президентининг 2000 йил 21 мартда қабул қилинган «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳотлаштириш тўғрисида»ги Фармонини амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 24 мартда 104-сонли «Банк тизимини ислоҳ қилишга доир қўшимча чора-

тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди ва бу қарорга биноан «2000-2003 йилларда Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш Дастури» тасдиқланди ва амалга оширилди.

Бу Дастурнинг амалга оширилишини эътиборга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 15 ноябрда «Республика банк кенгашини тузиш тўғрисида»ги Фармонига биноан тузилган Республика банк Кенгаши ўзининг 2003 йил 17 июндаги 2-сонли баённомаси билан тасдиқланган «2003-2004 йилларда банк тизимини ислоҳ қилишнинг навбатдаги дастурини ишлаб чиқиб, унда яна қўшимча чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилди. Бу чора-тадбирлар қуйидаги йўналишларда амалга оширилиши керак эди:

1. Пул-кредит сиёсати инструментларини янада такомиллаштириш ва нақд пулсиз ҳисоб-китобларни рағбатлантириш.

2. Банк томонидан чакана хизматлар кўрсатишни кенгайтириш ва истеъмол кредитлари тизимини ривожлантириш.

3. Банк назорат тизимини такомиллаштириш ва кредит институтлари фаолиятини тартибга солиш.

4. Корпоратив бошқарувни такомиллаштириш ва банк тизимининг шаффофлигини ошириш.

5. Молия тизимининг жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграциялашувини таъминлаш.

6. Тижорат банклари устав капиталларидаги давлатнинг бевосита ва билвосита улушини камайтириш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш.

7. Банклараро бозорни янада такомиллаштириш.

8. Банк – молия тадқикот институтлари фаолиятини, менежментини, банк соҳасида кадрлар тайёрлаш технологияларини такомиллаштириш.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти республика банк тизимини бозор муносабатларининг талабларига биноан шакллантиришга, унинг фаолияти самарадорлигини кўтаришга жуда кенг миқёсда эътибор ажратмоқда.

2000 йил 24 мартда «Банк тизимини ислоҳ қилишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинди. Бу қарорга биноан:

– тижорат банкларининг иқтисодий мустақиллиги кенгайтирилди;

– тижорат банкларининг хусусий капиталини кенгайтириш зарурияти тасдиқланди;

– тижорат банклар томонидан тадбиркорлик, йирик инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш жараёнини кенгайтириш вазифаси қўйилди;

– банкларга аҳоли жамғармаларини кенг миқёсда жалб қилиш мақсадида бу борада самарали фаолият олиб бораётган тижорат банкларига тегишли имтиёзлар аниқланди;

– 2000-2003 йилларда банк тизимини янада ислоҳ қилиш Дастури тасдиқланди ва бу Дастурда республика банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш йўналишлари, банкларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, аҳоли ва хусусий тадбиркорларни микрокредитлашни ривожлантириш, банк менежментини такомиллаштириш ва кадрлар тайёрлаш, банк назоратини кучайтириш ва янада ривожлантириш чора-тадбирлари ўз ифодасини топди.

2001 йил 22 июнда қабул қилинган «Нақд пул муомаласини кучайтириш ва тижорат банкларининг жавобгарлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорида республика пул муомаласида мавжуд камчиликлар, ечилмаган муаммолар келтирилди ва уларни ечишга бағишланган чора-тадбирлар аниқланиб, уларни амалга ошириш йўналишлари аниқланди.

Республика аҳолисининг ортиқча маблағларини банк тизимига жалб қилинишини рағбатлантириш мақсадида 2003 йил 5 апрелда «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоя қилиш кафолатлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди. Бу қонунга биноан республика банкларида фуқароларнинг омонатларини кафолатлаш фондини барпо этиш, унинг Кузатувчи кенгашини ташкил қилиш, банклар томонидан фондга мажбурий йўналтириладиган бадаллар, фонд олдида банкларнинг мажбуриятлари, фуқароларнинг банклардаги омонатларини қоплаш йўллари аниқланган.

Мазкур қонуннинг қабул қилиниши сабабли республика аҳолиси бошқа давлатлар амалиётида рўй берган ҳар хил «Пирамидалар» тизимидан сақланмоқда.

Республикада иқтисодий ислоҳотлар янада чуқурлаштирилиши ва банк тизимини такомиллаштириш, республика Марказий банки фаолиятини ташкил этиш даражаси ва самарадорлигини ошириш, республика тижорат банкларининг ривожланишига, ҳамда барқарор

фаолият кўрсатишига кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика Банк Кенгашини тузиш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан тасдиқланган Республика Банк Кенгаши олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича тегишли таклифлар ишлаб чиқиш;

– пул-кредит сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;

– миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш, пул тизимини мустаҳкамлаш;

– аҳолининг банк тизимига нисбатан ишончини мустаҳкамлаш, фуқаролар омонатларини ҳимоя этиш кафолатларининг кучли механизмини яратиш;

– тижорат банкларининг инвестиция жараёнида ва иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришларида иштирокини кенгайтириш;

– валюта сиёсатини янада эркинлаштириш, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш;

– банкларараро муносабатлар механизмини ривожлантириш, республика банкларининг халқаро молия-кредит тизимига кенг кўламда қўшилишини таъминлаш.

Республика банк тизими фаолиятини такомиллаштиришда валюта муносабатларининг тутган ўрни, ролидан келиб чиқиб 2003 йил 11 декабрда «Валютани тартибга солиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди.

Қонунда валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, валюта бойликлари, Ўзбекистон Республикасининг резидентлари ва норезидентлари, валюта операциялари, жорий халқаро операциялар, капитал ҳаракати билан боғлик валюта операциялари, чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган молиявий воситалар, Ўзбекистон Республикасининг валютани тартибга солувчи давлат органи, ваколатли банклар, валюта операцияларини амалга оширишга доир чекловлар, жисмоний шахсларнинг валюта бойликлари ва улардан фойдаланиши, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш, миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курси, резидентларнинг ҳисобвараклари, Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида норезидентларнинг ҳисобвараклари, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасида ҳисоб-китоблар ва тўловлар, нақд чет эл валютаси ва миллий

валютани олиб келиш ҳамда олиб чиқиш, валютани назорат қилувчи органлар, валюта операциялари бўйича ҳисобот низоларни ҳал қилиш, валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик масалалари ёритилган.

Ўзбекистон Республикаси миллий валютасини мустаҳкамлаш мақсадида 2004 йил 25 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси нақд миллий валютасини олиб кириш ҳамда олиб чиқишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди ва унга биноан 2004 йил 1 мартдан бошлаб жисмоний шахслар – резидентлар ва норезидентлар томонидан республикага олиб кирилаётган ҳамда республикадан олиб чиқилаётган республика нақд миллий валютанинг ҳажми республикада тасдиқланган бир ойлик минимал иш ҳақидан 50 мартадан кўп бўлиши мумкин эмаслиги аниқланди. Ундан кўп бўлган нақд миллий валюта фақат Марказий банкнинг рухсатига асосан республикадан олиб чиқилиши мумкин. Юридик шахслар томонидан республика нақд миллий валютаси республикадан ташқарига фақат Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ваколатли банклар рухсати билан амалга оширилади.

Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш, унинг барқарор ривожланишини таъминлаш, тижорат банклари фаолияти иш самарадорлигини ошириш, уларнинг капиталлашув даражасини кўтариш, инвестицион фаолиятини жадаллаштириш, иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришларида иштирокини кенгайтириш мақсадида 2005 йил 15 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди. Бу қарорга биноан:

– банк тизимидаги ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари аниқланди;

– 2005-2007 йилларда Банк секторини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш дастури тасдиқланди;

– янгидан ташкил қилинадиган банклар устав фондининг минимал миқдори аниқланди;

– тижорат банкларини капиталлаштириш даражасини кўтариш йўналишлари кўрсатилди;

– тижорат банклари активлари таркибида банкларнинг ўз капитали салмоғи 10 фоиздан кам бўлмаслиги тасдиқланди;

– тижорат банкларини хусусийлаштириш жараёнларидаги иштирокини кенгайтириш зарурияти ва амалга ошириш йўллари кўрсатилди;

– 2005-2006 йилларда «Асака» банкини ва 2005-2009 йилларда Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкини хусусийлаштириш жараёнини амалга ошириш аниқланди;

– тижорат банкларида инвестицион фаолиятни кучайтириш мақсадида хорижий банклар капиталини жалб қилиш ва бошқа чора-тадбирлар ўз ифодасини топди.

2005-2007 йилларда банк секторини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш дастурида пул-кредит сиёсати воситаларини янада такомиллаштириш ва самарали фаолият олиб борувчи пул бозорини ташкил қилиш, инвестицион жараёнларда, иқтисодиёт субъектларини кредитлаш ва давлат корхоналарини хусусийлаштиришда банклар иштирокини кенгайтириш, кичик бизнес субъектлари ва хусусий тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлашни янада кенгайтириш, банкларни молиявий мустаҳкамлаш ва капиталлаштириш даражасини кўтариш, хусусий ва хорижий капиталлар иштирокида янги банкларни ташкил қилиш, кредит ташкилотлари фаолияти устидан назорат тизимини ва тартибга солишни такомиллаштириш, банк тизими учун кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш ва илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш чора-тадбирлари кўзда тутилган.

2002 йил 4 апрелда қабул қилинган «Кредит уюшмалари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида кредит уюшмаларининг ҳуқуқий асоси, кредит уюшмаларининг мазмуни, уюшма аъзоларининг ҳуқуқлари ва жавобгарлиги, кредит уюшмасининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, кредит уюшмасининг устави, устав фонди, уюшмаларнинг кафолатланиши, кредит уюшмаси кенгаши, кредит бериш тартиби масалалари аниқланган. Қонунни қабул қилишдан мақсад-бу кредит уюшмаларини ташкил этиш, уларнинг фаолиятини тартибга солишдан иборат.

Республикада 2007 йили ташкил этилган кредит уюшмалари сони 27 га, ломбардлар сони эса 22 тага етди. Улар ўзларининг аъзоларидан депозитларни қабул килмоқда, истеъмол ва ипотека кредитлари беришда қатнашмоқда. Асосан кредитлар хусусий тадбиркорларга, микрокорхоналарга, бизнесни ривожлантириш ва савдо фаолиятини амалга ошириш учун берилмоқда.

2006 йил 6 майда қабул қилинган «Истеъмол кредити тўғрисида»ги Қонунда истеъмол кредитининг ҳуқуқий асослари, истеъмол кредитининг мазмуни, шакллари, молиявий ва товар истеъмол кредитнинг ташкил этилиши, берилиши, кредит берувчи ва кредит

олувчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари. истеъмол кредитини олиш тартиби, кредит олиш шартномаси ва уни амалга ошириш шарт-шароитлари аниқланган. Қонунни қабул қилишдан максад – истеъмол кредити беришни тартибга солишдан иборат.

2006 йил 5 майда қабул қилинган «Микрокредитбанк» акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида»ги Республика Президенти Фармонига биноан «Тадбиркор» акциядорлик тижорат банки негизида «Микрокредитбанк» акциядорлик тижорат банки ташкил этилди ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектларига кредитлар бериш ва бошқа хизматларни кўрсатиш;

– микрокредит бериш ва лизинг йўли билан микрофирмалар, оилавий бизнес ва касаначиликни ривожлантириш;

– кредит олувчиларнинг молиявий ҳолатини, улар томонидан тузилган бизнес-режаларни ҳар томонлама таҳлил қилиш йўли билан берилган кредитларнинг қайтарилишини таъминлаш;

– микрокредит бериш ва лизинг хизматларини кўрсатишда халқаро молиявий институтларнинг, хорижий банкларнинг имтиёзли кредитлари, инвестиция ва грантларини жалб қилиш;

– қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида кредит беришдан ташқари, уларга хизмат кўрсатувчи филиаллар, минибанкларни ташкил этиш;

– микрокредитни расмийлаштиришда бюрократизм ва расмиятчилик ҳолларига йўл қуймаслик.

«Микрокредитбанк» фаолиятини таъминлаш учун банк ресурс базасини шакллантириш манбалари аниқланган.

«Микрокредитбанк» фаолиятини самарали амалга ошириш борасида Республика Марказий банки томонидан ёрдам кўрсатиш йўналишлари аниқланди.

«Микрокредитбанк» 2011 йил 1 январгача даромад (фойда) солиғи тўлашдан, олиб келинадиган банк ускуналари ва технологиялари учун божхона тўловларидан, банк фойдасига ундирилган мулкни сотишдан қўшилган қиймат солиғи тўлашдан озод қилиниши кўзда тутилган.

«Фуқароларнинг банклардаги жамғармаларини ҳимоя қилиш кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига биноан Банклардаги жамғармаларни кафолатлаш фонди ташкил этилди ва бу фонд аъзоси қилиб республика ҳудудида фаолият олиб борувчи банклар тасдиқланди.

Тижорат банкларининг капиталланиш даражасини кўтариш мақсадида 2006 йил 19 декабрда 3831-сонли Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони қабул қилинди ва унга биноан 2007 йил 1 январдан 2010 йил 1 январгача юридик шахсларнинг тижорат банклари акциялари бўйича олинган дивидендлари солиққа тортишдан озод этилди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки янгидан барпо қилинаётган банклар учун устав фондининг минимал ҳажмларини тасдиқлади: хусусий банклар учун 2,5 млн.доллар, бошқа банклар учун – 5,0 млн. доллар.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг олтин – валюта захиралари ҳозирги пайтда халқаро Валюта Фонди томонидан аниқланган минимал талаблардан 5 марта ортиқ.

Кўриниб турибдики, республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика банк тизимини такомиллаштиришга республика раҳбарияти томонидан кенг миқёсда эътибор ажратилмоқда, тегишли қўшимча Қонунлар, Фармонлар, Қарорлар қабул қилинди ва улар амалга оширилмоқда.

Лекин бу эътибор, айниқса 2007-2009 йилларда кучайтирилди, чунки республика банк тизимини иқтисодиётнинг ҳақиқий локомотивига айлантириш ва банк тизимини республика иқтисодиётини ривожлантиришдаги таъсирини яна кучайтириш муаммоси ечилмоқда.

Бу даврда банк тизимини янада такомиллаштириш аниқ хусусиятларга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

– республика иқтисодиётининг ҳозирги замондаги тараққиётида қимматли қоғозлар бозорининг тутган ўрнини тубдан ўзгартириш. Шу мақсадда «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида» Республика Қонуни қабул қилинди. Бу бозорни янада ривожлантириш учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш мақсадида 2008 йил 22 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Қимматли қоғозлар бозори инфратузилмасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди;

– республика тижорат банкларининг фаоллик базасини кучайтириш мақсадида тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш. Шу мақсадда 2007 йил 12 июнда Республика Президентининг «Банкларнинг капиталлашувини янада ошириш ва иқтисодиётни модернизациялашдаги инвестиция жараёнларида уларнинг иштирокини фаоллаштириш чора-тадбирлар тўғрисида» ва Халқ

банки, Саноат-қурилиш банкининг капиталлашув даражасини ошириш тўғрисидаги Қарорлари қабул қилинди;

– тижорат банкларининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш. Шу мақсадда юқорида келтирилган Республика Президентининг бутун тижорат банкларига нисбатан қабул қилинган Қароридан ташқари Республика Президентининг махсус Қарорларига биноан Пахтабанк, Ғаллабанк ва Асакабанкларнинг инвестицион фаоллигини ошириш чора-тадбирлари аниқланди;

– республика иқтисодиёти эҳтиёжларидан келиб чиқиб, янги банкларни ташкил қилиш ва бошқа бир хил банкларнинг йўналтирилганлигини ўзгартириш. Шу мақсадда Республика Президентининг Қарорларига биноан «Қишлоқ қурилиш банки» ташкил этилди ва унинг олдига қишлоқда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш масаласи қўйилди, Пахтабанк асосида «Агробанк» ташкил этилди ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

1) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи фермер хўжаликларига кредит бериш ва бошқа хизматлар;

2) қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари, шу жумладан пахта ва пилла маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш, ташиш ва сотишга ихтисослашган корхоналарга кредит бериш;

3) ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга, агросаноат тармоғида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, замонавий техника, технологияларни жалб қилишга йўналтирилган инвестиция сиёсатини амалга ошириш, ички истеъмол бозорини маҳаллий озиқ-овқат товарлари билан тўлдириш;

4) банкнинг шахсий ресурсларини сафарбар қилиш, аҳоли ва корхоналар маблағларини жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш;

5) халқаро молия институтлари билан ҳамкорликда бўлиш, уларнинг инвестиция ва грантларига жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш;

– республика банкларига республикадаги нақд пул маблағларни янада кенгроқ жалб қилиш. Шу мақсадда Республика Президентининг нақд пул маблағларини банкларга жалб қилиш, унга бўлган эҳтиёжни таъминлаш ва аҳолининг, хўжалик субъектларининг банк тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлаш тўғрисида Қарорлари қабул қилинди;

– республика банкларидаги аҳоли омонатларини ҳимоялаш кафолатларини такомиллаштириш. Шу мақсадда фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисидаги Республика Қонунига ўзгартишлар киритилди ва тижорат банкларидаги аҳоли омонатларини либераллаштириш ва уларни кафолатлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича Республика Президентининг тегишли Қарорлари қабул қилинди;

– республикада кичик бизнес ва тадбиркорликни янада ривожлантириш ва бу борада тижорат банклари таъсирини кучайтириш. Шу мақсадда ўз вақтида «Тадбиркорбанк» «Микрокредитбанк»ига айлантирилди. 2007 йил 8 июнда 2010 йилгача Ўзбекистон Республикасида микромолиялаштиришни ривожлантириш дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори ва 2008 йил 10 ноябрда «Микрокредитбанк акциядорлик тижорат банкининг тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш борасидаги фаолиятини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Юқорида таъкидланган Президент Фармонлари, Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, тузилган Дастурлар амалга оширилди. Шубҳасиз амалга оширилган чора-тадбирлар республика банк тизимини янада такомиллаштиришга, республика банк тизимининг республика иқтисодиётини ривожлантиришга ижобий таъсирини кучайтирмоқда.

Шундай қилиб, республикада банк тизими шаклланди. Республика банк тизими 35 та банклардан иборат. Унинг таркибида 4 та давлат; давлат-тижорат; давлат – акциядорлик банклари, 11 та акциядорлик – тижорат, 13 та хусусий, битта шуъба, 6 та хорижий инвесторлар иштирокидаги банклар, шу жумладан хорижий инвесторлар маблағларининг 100 фоиз иштирокида – 2 та, 50 фоиздан 100 фоизгача иштирокида – 3 та ва 50 фоизгача иштирокида – 1 та қўшма банк фаолият олиб бормоқда. Улардан ташқари республикада чет эл банкларининг 13 та ваколатхоналари фаолият олиб бормоқда. Республикада мавжуд банкларнинг жойларда ташкил қилинган филиалларининг сони 800 дан ошди, минибанклар – 2161 та, махсус кассалар – 1411 та. Республикада нобанк кредит ташкилотлари сони 138 та, шу жумладан: кредит уюшмалар – 78 та, микрокредит ташкилотлари – 26 та, ломбардлар – 34 та.

Республика банклари ташкилий такомиллашиб бормоқда. Бир хил банклар ёпилмоқда, бошқалари бир-бири билан қўшилмоқда.

Натижада республикада 2006 йил апрель ойида қуйидаги 28 тижорат банклари фаолият олиб бормоқда. Улар қуйидагилардан иборат:

I. Давлат банклари:

1. Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолият миллий банки.

2. Ўзбекистон Республикаси давлат – акциядорлик халқ банки.

3. Давлат акциядорлик - тижорат «Асака» банки.

II. Акциядорлик – тижорат банклари:

4. «Агробанк» акциядорлик – тижорат банки.

5. Ўзбекистон акциядорлик – тижорат саноат қурилиш банки.

6. Акциядорлик – тижорат «Ипотека - банки».

7. Республика акциядорлик – тижорат «Ғаллабанки».

8. Акциядорлик – тижорат «Алоқа банки».

9. Акциядорлик – биржа «Трастбанки».

10. Акциядорлик – тижорат «Турон» банки.

11. Савдо ва тижоратни қўллаб-қувватлаш акциядорлик – тижорат «Савдогар» банки.

12. Акциядорлик – тижорат «Микрокредит» банк.

13. «Ипак йўли» акциядорлик инновация – тижорат банки.

14. Акциядорлик – тижорат «Хамкорбанки»

15. Акциядорлик – тижорат «Капиталбанки».

III. Хусусий акциядорлик банклари:

16. Хусусий очиқ акциядорлик – тижорат «Равнақ» банки.

17. Хусусий ёпиқ акциядорлик – тижорат «Давр» банки.

18. Хусусий ёпиқ акциядорлик – тижорат «Самарқанд» банки

19. Хусусий очиқ акциядорлик - тижорат - иновацион «Туркистон» банки

20. Хусусий очиқ акциядорлик – тижорат «Универсал» банк.

21. Хусусий очиқ акциядорлик - тижорат «Кредит – стандарт» банки.

22. Хусусий очиқ акциядорлик – тижорат «Ўктам» банки.

IV. Хорижий инвесторлар иштирокида ташкил этилган банклар:

23. Ўзбекистон миллий банкининг акциядорлар жамияти «АБН Амро» банки

24. Ёпиқ акциядорлар жамияти туридаги «ЎзДЭУ Банки».

25. Ёпиқ акциядорлар жамияти туридаги «Ўзбек – Турк» банки

26. Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳридаги Эрон Содерот шуъба банки.

Кўриниб турибдики, 2000-2009 йилларда банк тизими соҳасида иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш мақсадида кўп қиррали, ҳар томонлама асосланган қонун-қарорлар қабул қилинди ва улар республика банк тизимини янада такомиллаштиришда ва банк тизимининг республика иқтисодиётини ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатишда катта аҳамиятга эга бўлди.

Банк тизими соҳасида қабул қилинган меъёрий актлар, уларнинг амалга оширилиши республика банк тизимини янада такомиллаштиришга, ривожлантиришга, банк тизимининг республика иқтисодиёти тараққиётини тезлаштиришига ёрдам берди.

Республикада банк тизими билан бирга умуман кредит тизими шакллантирилмоқда. Кредит тизими банк тизимидан кенг, у ўз таркибига банклардан ташқари нобанк кредит ташкилотларни олади.

Нобанк кредит ташкилотлари мажмуаси мураккаб бўлиб, унинг таркибига қуйидагилар киради:

– Махсус молия-кредит муассасалари: жамғарма кредит уюшмалари. Улар жамғарма ҳисобвараклари очиш йўли билан маблағларни жалб қилиб, улар ҳисобидан аниқ мақсадга мўлжалланган гаровли кредитлар беради.

– Кредит уюшмалар – майда кредит муассасалари бўлиб, истеъмол кредитлари беради. Устав фонди – капитали аъзоларининг бадалларидан ташкил топади. Кредитлар уюшма аъзоларига берилади.

– Лизинг компаниялар – лизинг операцияларини олиб боради, ижара муносабатларини амалга оширади.

– Микрокредит ташкилотлари – микрокредит, микроқарз, микролизинг операцияларини амалга оширади. Улар юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатади, лекин уларнинг омонатларини қабул қилмайди.

– Инвестиция муассасалари – улар юридик шахслар бўлиб, акциялар чиқариш, уларни жойлаштириш ва инвесторлар маблағларини жалб қилиш билан шуғулланади.

Республика банк тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш банк тизимини ҳам миқдоран, ҳам мазмунан ривожлантириш имкониятини бермоқда, банк тизими фаолияти кенгайтирилмоқда, республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлашда банкларнинг фаоллиги кучайтирилмоқда. Бу ҳолатни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин:

4.3.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг айрим кўрсаткичлари[1]
(йил охирида, млн.сўм)

№	Кўрсаткичлар	1991	1992	1993	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2003	2004	2005	2007	2008	2009
1	Банклар сони:	16	21	22	32	30	31	35	35	38	33	31	29	28	30	30
	Филиаллар сони	345	465	661	727	773	792	796	790	803	805	799	788	799	800	810
	Минибанклар сони	–		–	–	–	–	–	–	286	795	1122	1450	2054	2161	2318
	Халк банкининг шахобчалари	1835	1879	1924	2156	2210	2299	2378	2477	2488	2523	2554	2569	2573	2593	2593
	Валюта алмаштириш шахобчалари сони	–		–	–	–	–	356	967	1021	1382	1558	1602	1650	1674	1686
	Кредит уюшмалари сони	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	20	24	55	78	103
	Ломбардлар сони		–	–	–		–	–		–		1	7	24	34	48
2	Банкларнинг															
	Умумий капитали	21	141	609	23598	32013	64851	123325	143750	502149	790615	824104	939908	1502633	2104321	3010360
	Устав капитали	12	78	341	13215	18487	33128	62873	89687	391090	532857	581806	647173	927775	1395701	1723776
	Жами активлар	209	1307	10194	216909	353235	482032	846303	952458	3198811	4416222	5004232	5630604	9276132	12064744	15705103
3	Банклар фаолияти															
	Акциядорлари сони	62	93	8736	54541	75413	78223	86323	126643	149573	174291	176627	185423	197251	217869	226575

[1] Жадвал маълумотлари бевосита Ўзбекистон Республикаси Марказий банкидан олинган

	Юридик мижозлар	99854	107856	120321	146236	187419	245482	313219	383112	441821	583971	656267	733158	951385	1027575	1101482
	Жисмоний мижозлар	912365	995632	1018745	1115893	1186874	1215874	1349625	1486882	2154863	5623958	8231541	11156321	15055460	15756215	16405166
	Хизматлар тури	12	12	13	13	14	15	17	20	21	30	35	41	45	46	48
	Омонатлар тури	5	16	22	65	75	93	129	174	198	266	289	301	351	379	415
	Берилган кредитлар миқдори	56	467	3798	58094	128594	348103	481300	608304	2205800	3161231	3595513	3876303	4777631	6374405	8558207
	Шу жумладан															
	Қисқа муддатли	43	355	2877	45183	94862	252047	285677	315555	747789	905308	693602	746899	1065069	1387191	1852807
	Узоқ муддатли	13	112	921	14911	33732	96056	195623	292749	1458011	2556925	2901911	3129404	3712622	4987214	6705399
	Кичик бизнесга ажратилган	-	-	-	-	-	-	49301	102900	205754	293866	353948	419908	743701	1250750	1851666
	Хорижий валютада	10	78	570	15685	36392	104431	204895	359256	1502712	2409525	2662554	2755514	2350631	2582273	3011787
	Муомаладаги пластик карточкалар сони	-		-	-	-	-	31885	77665	138905	405754	428820	2099688	3711021	4498784	6058890
	Ўрнатилган:															
	Терминаллар сони	-	-	-	-	-	-	512	605	872	2782	11187	11487	179222	24890	60631
	Банкоматлар сони	-	-	-	-	-	-	98	102	124	151	171	371	171	318	363
	Депозитлар	80	159	5423	75512	90054	106562	184208	252784	447055	990311	1272221	1688707	3829219	5771614	8763123
	Шу жумладан:															
	Юридик шахслар	70	135	5178	69201	82032	97531	170197	214578	355543	745588	949604	1239193	2806505	4047805	5788905
	Жисмоний шахслар	10	24	245	6111	8022	9031	14011	18206	91512	244723	322617	449514	1022714	1723809	2914218

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– Республика мустақиллиги даврида республика банклари сони деярли 2 марта, уларнинг филиаллари сони 2,4 марта кўпайган. 2001 йилдан бошлаб ташкил қилинган минибанклар сони 2001-2009 йилларда 286 тадан 2318 тага кўпайтирилган. Миллий валюта муомаласи билан боғлиқ валюта алмаштириш шохобчалари сони 1999 йилдан ташкил қилиниб. 1999-2009 йилларда 356 тадан 1686 тага кўпайтирилди. Бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб, ломбардлар 2004 йилдан бошлаб ташкил қилиниб, 2009 йили 48 тага етди.

– Республика банкларининг салоҳияти, иқтисодий кучи йилдан-йилга ривожланиб борди. Банкларнинг умумий капитали 1991-2009 йилларда 21 млн.сўмдан 3010360 млн.сўмга, устав капитали – 12 млн.сўмдан 1723776 млн. сўмга, жами активлари – 209 млн. сўмдан 15703103 млн. сўмга кўпайган. Банклар салоҳиятининг юқори суръатларда ривожланиши 2001-2009 йилларга, яъни республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш даврига ҳам тааллуқлидир.

– Демак, тасодифан эмаски, республика банкларининг фаолияти йилдан-йилга кучайтирилиб, ошиб борган. Банклар акциядорларининг сони, кўрсатиладиган хизматлар ва ташкил этиладиган омонатлар тури юқори суръатларда кенгайтирилган.

– Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида банкларга нисбатан аҳоли ва ташкилотлар ишончи тикланмоқда, ривожланмоқда. Республика банкларига жалб қилинган депозитлар йилдан-йилга ошиб бормоқда. 1991-2009 йилларда депозитларнинг умумий ҳажми 80 млн. сўмдан 8703123 млн. сўмга, шу жумладан юридик шахслар депозитлари – 70,0 млн. сўмдан 5788905 млн. сўмга, жисмоний шахслар депозитлари 10 млн. сўмдан 2914218 млн. сўмга кўпайтирилди.

– Республика банклари республика иқтисодий тараққиётида фаол қатнашмоқдалар. 1991-2009 йилларда банклар томонидан берилган кредитлар 56,6 млн. сўмдан 8558207 млн. сўмга ошган, шу жумладан қисқа муддатли кредитлар 43 млн. сўмдан 1852807 млн. сўмга, узоқ муддатли кредитлар 13 млн. сўмдан 6705399 млн. сўмга кўпайган. Бозор муносабатлари ва республика иқтисодиёти хусусиятларидан келиб чиқиб, республика банклари 2001 йилдан, яъни иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида узоқ муддатли кредитларни беришни кучайтирди. Агарда 2000 йили берилган

кредитлардан қисқа муддатли кредитлар 51,9 фоизни, узоқ муддатли кредитлар 48,1 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткичлар охирги йилларда 21,0 фоиз ва 79,0 фоизга ўзгартирилди.

– Республика иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш устувор йўналиш бўлиб ҳисобланар экан, республика банклари уни амалга оширишга тегишли эътибор ажратмоқдалар. 1998-2009 йилларда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришга ажратилган кредитлар 104 марта кўпайтирилган.

– Республика банклари нақд пулсиз операцияларни ривожлантиришга ҳам катта эътибор ажратмоқда. Муомалага киритилган пластик карточкалар сони 1999-2009 йилларда 31885 тадан 6058890 тага кўпайтирилди. Улар бўйича операцияларни амалга ошириш учун терминаллар сони 512 тадан 60631 тага, банкоматлар сони 98 тадан 363 тагача кўпайтирилди.

Келгусида ҳам республика банк тизими такомиллашиб, унинг республика иқтисодиётига ижобий таъсири кучайиб боради.

Кўриниб турибдики:

1. Ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика банк тизими янада ривожланиб борди. Минибанклар сони 10 марта кўпайди. Кредит уюшмалари барпо этилди. Банкларнинг устав фонди, капитали, активлари ўсиб борди.

Демак, республика тижорат банкларининг капиталлашув даражаси кўтарилмоқда.

Банклар томонидан республика иқтисодиётини ривожлантиришга йўналтирилган кредитлар ошиб борди.

Берилган кредитлар таркибида узоқ муддатга берилган кредитлар 80 фоиздан кўпини ташкил қилмоқда. Демак, банк тизими республика иқтисодиётининг узоқ муддатларга мўлжалланган дастур ва лойиҳаларининг амалга оширилишда фаол қатнашмоқда.

Банклар томонидан юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жалб қилиш ва уларни республика иқтисодиётини ривожлантиришга йўналтириш йилдан-йилга кучайиб бормоқда.

2. Республикада *умуман пул муаммосини тартибга солишда*, ривожлантиришда ҳам банк тизимининг, айниқса Марказий банкнинг ташкил қилиш, мувофиқлаштириш роли самарали амалга оширилмоқда.

Банк тизимининг монетар сиёсати – бу борада алоҳида эътиборга молик.

Маълумки, хорижий мамлакатларда уларнинг мавжуд объектив шарт-шароитларидан келиб чиқиб монетар коэффициенти-нақд пуллар ҳажмининг мамлакат ялпи ички маҳсулотига нисбати 60-70 фоизгача бўлади.

Ўзбекистонда эса унинг ҳозирги пайтдаги шарт-шароитларидан келиб чиқиб монетар коэффициенти 10 фоизгача қисқартирилган эди. Лекин охирги йилларда республика макроиқтисодиёти барқарорлиги, макроиқтисодиётни ривожлантириш суръатларининг юқорилигини ҳисобга олган ҳолда монетар коэффициенти республикада кўтарилмоқда. Агарда бу кўрсаткич 2003 йилда 11,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2005 йили у 14,2, 2008 йили 18,5 фоизгача оширилди. Бу тенденция келгусида, албатта яна босқичма-босқич давом этади.

Умуман пул муомаласини, кредит сиёсатини тартибга солишда Марказий банкнинг қайта молиялаштириш сиёсати ҳам катта аҳамиятга эга. Бу борада ҳам самарали чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Масалан, Марказий Банк томонидан аникланадиган қайта молиялаштириш ставкаси 2000 йили 25, 2003 йили 20 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2008 йилга келиб 14 фоизгача пасайтирилди. Демак, 2000-2008 йилларда қайта молиялаштириш ставкаси деярли икки маротаба камайтирилди. Бу ҳолат республикада тижорат банклари томонидан бериладиган кредитларга олинадиган фоизларни пасайтиришга ва кредитлар беришни кенгайтиришга ижобий таъсир кўрсатди.

Бу берилаётган кредитларнинг ўртача фоизи 2004-2008 йилларда 18 фоиздан 15 фоизгача қисқартирилди.

Нақд пулларнинг банк кассаларига қайтиш даражаси 1996-2002 йилларда 80-93 фоизни ташкил этган бўлса, 2008 йили бу кўрсаткич 96,3 фоизгача кўтарилди.

2003 йил 15 октябрда Халқаро Валюта фонди низомининг VIII моддасига имзо қўйилди ва Ўзбекистон Республикаси миллий валютаси – сўм ички конвертацияга эга бўлди.

Республиканинг олтин-валюта захиралари охирги йилларда ҳар йили 30-35 фоизга кўтарилиб, унинг ҳажми 2008 йили республиканинг 7 ойлик импортига тенг бўлди.

2004 йил 24 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори

қабул қилинди ва унга биноан 2005-2006 йилларда муомалага 2,3 млн.пластик карточкалар киритилди ва 11,0 минг терминаллар ишга туширилди.

2005 йили пластик карточкалар бўйича хизмат кўрсатувчи шохобчалар 4,5 марта ва улар орқали амалга оширилган операциялар ҳажми 3,0 марта кўпайди. Пластик карточкалардан фойдаланиш аҳоли жамғармаларини банкларга жалб қилишни кучайтирди ва натижада аҳолининг банклардаги жамғармалари деярли 450 млрд. сўмни ташкил этди.

3. 2000-2006 йилларда банк тизимини янада такомиллаштириш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида тижорат банкларининг иқтисодий мустақиллиги кенгайтирилди ва уларнинг фаолияти яхшиланди.

Тижорат банкларнинг капитали 2003-2005 йилларда 715 млрд. сўмдан 930 млрд. сўмгача кўпайтирилди. 2005 йили тижорат банклари томонидан берилган кредитлар 58 фоизга, шу жумладан узоқ муддатли кредитлар 81 фоизгача кўпайди.

Тижорат банкларининг инвестицион фаолияти кенгайтирилмоқда ва натижада тижорат банклари берилган кредитларга олинадиган фоизлар билан бирга инвестиция қилинган маблағларга фойда кўрмоқдалар.

Тижорат банклари халқаро лойиҳаларни амалга оширишда ва йирик кредит линияларни амалга оширишда фаол қатнашмоқдалар. Ундан ташқари йирик инвестицион лойиҳалар ва лизинг операцияларини ҳам амалга оширишда қатнашмоқдалар.

Республикада самарали инвестицион муҳит ташкил қилинганлиги натижасида тижорат банклари фаолияти орқали республикага хорижий инвестициялар кенг миқёсда жалб қилинмоқда. республикага жалб қилинган хорижий инвестициялар ҳажми 20 млрд. америка долларини ташкил этди ва улардан 2,5 млрд. доллари – тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

И.А. Каримов ўзининг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2007 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган «Янгилаш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш асосий вазифамиздир» номли маърузасида бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг асосий элементи республика

банк тизимини янада такомиллаштириш борасида қўлга киритилган ютуқлар сифатида қуйидагиларни таъкидлади:[1]

– жами банк капитали 1 триллион сўмдан ошди ва 2000 йилга нисбатан 7,4 марта ўсди;

– банк муассасалари тармоғи икки баробардан зиёд кўпайди;

– «Микрокредитбанк» ташкил этилди ва у ўтган қисқа давр ичида кичик бизнес субъектларига 25 млрд. сўмдан кўп микрокредит ажратди;

– минибанклар тармоғи жадал ривожланмокда, уларнинг сони 1800 дан ортди;

– факторинг ва лизинг хизматлари каби банк хизматларининг янги турлари ўзлаштирилмокда;

– аккредитивлар бўйича хизматлар кўрсатиш ривожланмокда;

– пластик карточкалар ёрдамида нақд пулсиз хисоб-китоблар амалга оширилмокда;

– истеъмол кредитларини ажратиш, омонатларнинг эътиборини тортадиган янги турларини жорий этиш амалга оширилмокда.

Шу билан бирга И.А. Каримов банк тизими фаолиятидаги камчиликларга тўхталиб, уларни бартараф этиш максадида қуйидаги вазифаларни амалга оширишни таъкидладилар:

– Банкларнинг капиталлашув даражасини кўтариш.

– Банклараро рақобат муҳитини барпо этиш.

– Банклар томонидан бериладиган кредитлар таркибида узоқ муддатли кредитларни янада кўпайтириш.

– Банкларнинг инвестицион фаолиятини кучайтириш.

– Банклар молия-саноат гуруҳлари ташкил этишнинг ташаббускори ва фаол иштирокчиси бўлиши.

– Банкларнинг ўз устав капиталини кўпайтириши.

– Умуман инвесторлар, шу жумладан, хорижий инвесторларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш.

– Тадбиркорлар банкларнинг ортидан эмас, аксинча, банклар бизнес вакиллари ва аҳоли орқасидан юрадиган бўлсин.

– Нақд пул маблағларининг банкдан ташқари айланишини янада қисқартириш бўйича амалий чоралар кўриш.

– Одамларнинг банкларга бўлган ишончини ошириш.

Бу вазифаларнинг бажарилиши республика иқтисодиётини ривожлантиришда банк тизимининг ижобий таъсирини кўтаради ва

[1] «Ўзбекистон овози» газетаси, 13 февраль, 2007 й.

республика иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланишини таъминлашга ёрдам беради.

Республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида қабул қилинган Қонун ва ҳуқуқий-норматив ҳужжатлардан, Республика Президенти И.А. Каримовнинг маърузаларида кўтарилган вазифалардан келиб чиқиб республика банк тизими фаоллигини кўтаришга қўшимча имкониятлар барпо этилмоқда ва натижада ҳақиқатан ҳам республика иқтисодиётининг ривожланишига банк тизимининг ижобий таъсири ошиб бормоқда. Бу вазиятни қуйидаги далиллар билан тасдиқлашимиз мумкин:

– Республика банк тизимининг моддий молиявий базаси мустаҳкамланмоқда. Маълумки, банкларнинг капиталлашув даражаси, яъни капитали ҳажми қанчалик юқори бўлса, уларнинг иқтисодиётни кредитлаш имкониятлари ҳам шунча юқори бўлади, рақобатбардошлик даражаси кучаяди, банклар учун дунё бозорига кенг йўл очилади.

Банкларнинг капиталлашув даражасини кўтариш республикада ҳар хил йўллар билан амалга оширилмоқда.

Биринчидан, жисмоний шахслар, хўжалик субъектлари ва инвесторларнинг бўш пулларини банкларга жалб қилишни рағбатлантириш. Корхоналар, ташкилотлар ёки аҳоли томонидан тижорат банкларининг акциялари сотиб олинса, улар ушбу акциялар бўйича дивиденд шаклида оладиган даромадларидан 2010 йил 1 январга қадар даромад солиғи тўламайдилар. Хўжалик субъектларининг даромад солиғи уларнинг банк акцияларини сотиб олиш учун йўналтирилган маблағлари миқдорида камайтирилади.

Банклардаги аҳоли омонатларига ҳисобланадиган фоизли даромадлар бўйича эса даромад солиғи тўланмаслиги Солиқ Кодексида белгилаб қўйилган.

Иккинчидан, тижорат банкларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Ушбу банкларнинг Устав капиталини кенгайтириш мақсадида давлат бюджетидан «Микрокредитбанк»ка 42 миллиард сўм, «Пахтабанк»ка 25 миллиард сўм, «Ипотекабанк»ка 25 миллиард сўм миқдоридаги маблағлар ажратилди.

Учинчидан, тижорат банклари томонидан муомалага қўшимча акциялар чиқариш. Шу мақсадда қисқа вақт мобайнида тижорат банклари томонидан муомалага қўшимча 400 миллиард сўмлик акциялар чиқарилди. Хусусан, «Ўзсаноатқурилишбанк» томонидан 100 миллиард сўм миқдорида, «Пахтабанк» томонидан 86,5 мил-

лиард сўм ва «Ипотекабанк» томонидан 56 миллиард сўмлик қўшимча акциялар чиқарилди.

Кўриниб турибдики, тижорат банкларининг капиталлашув даражасини кўтариш мақсадида республикада ташқи манбалардан-хорижий инвесторлар маблағларидан эмас, асосан ички имкониятлардан фойдаланилмоқда. Бу йўл, албатта, республика тижорат банкларини халқаро молиявий кризислардан сақлаб, уларнинг иқтисодий мустақиллигини таъминламоқда.

Тўртинчидан, тижорат банкларнинг республика иқтисодиётини ривожлантиришдаги иштироки кенгайтирилмоқда. Бу борада тижорат банкларининг 2007 йилдаги фаолияти алоҳида эътиборга сазовор. 2007 йили банклар томонидан, корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш мақсадларига жами 860 миллиард сўмлик, шу жумладан, ўз маблағлари ҳисобидан 624 миллиард сўмлик инвестицион кредитлар ажратилди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига жами 744 миллиард сўмлик, шу жумладан, тадбиркор аёлларга 90 миллиард сўмлик кредитлар ажратилди.

Шу билан бирга, деҳқон ва фермер хўжаликларига 839 миллиард сўмлик имтиёзли кредитлар ажратилиши натижасида улар томонидан 2007 йили 3 миллион 700 минг тоннадан ортиқ пахта ва 6 миллион 250 минг тонна ғалла ҳосили етиштирилди.

2007 йили тижорат банкларининг жами капитали 1 триллион сўмдан 1,5 триллион сўмга кўпайди ва аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг 500 миллиард сўмга яқин маблағлари тижорат банклар оборотига жалб этилди.

Бешинчидан, республика тижорат банкларининг ташкил қилиниш, фаолият олиб бориш даражаси халқаро талаблар даражасига кўтарилмоқда. Шу сабабли хорижий банклар республика банклари капиталида иштирок этмоқда. Ҳозирги даврда республикада чет эл сармояси иштирок этган 5 та банк фаолият кўрсатмоқда. Ундан ташқари республикада дунёнинг энг йирик банкларининг ваколатхоналари ҳам фаолият юритмоқда. Чет эл банкларининг республикамиздаги ваколатхоналари сони 13 тага етди. Жорий йилда «Пахтабанк» ва «Ҳамкорбанк» «Fitch Ratings» халқаро рейтинг компаниясининг тўлиқ халқаро рейтингини олди, «Томсон Файнэншл Банк Вотч» халқаро рейтинг компанияси томонидан Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ва «Асакабанк»ка қисқа муддатли рейтинглар берилди.

Демак, республика банк тизими такомиллаштирилмоқда, иқтисодиётнинг ривожланишига унинг таъсири кучаймоқда ва бу жараён келгусида ҳам давом этади.

2000-2008 йилларда амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида бозор иқтисодиётининг банк тизимидан ташқари инфратузилмасининг бошқа элементлари ҳам такомиллаштирилди, ривожлантирилди.

Бу борада авваламбор, «Тошкент» Республика фонд биржасининг олиб бораётган фаолияти катта эътиборга сазовор.

Фонд биржанинг айланмаси 2000-2006 йилларда 6,0 млрд. сўмдан 103,0 млрд. сўмга кўтарилди.

Умуман республика фонд бозорида айланма ҳажми 2000-2005 йилларда 17,0 млрд. сўмдан 143 млрд. сўмга, шу жумладан бирламчи қимматли қоғозлар бозорида 7,0 млрд. сўмдан 90 млрд. сўмга, иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида 12,0 млрд. сўмдан 53,0 млрд. сўмга кўпайтирилди.

Республикада ҳам биржа, ҳам биржадан ташқари қимматли қоғозлар бозори ривожланмоқда. 2000-2005 йилларда биржа айланмаси 6,0 млрд. сўмдан 43,0 млрд. сўмга, биржадан ташқари айланма 11,0 млрд. сўмдан 100,0 млрд. сўмга кўпайтирилди. Кўриниб турибдики, биржадан ташқари айланма биржа айланмасига нисбатан юқори суръатларда ривожланмоқда. Бу албатта ижобий ҳолат бўлиб ҳисобланади.

Республика фонд биржасида 322 малакали қатнашчилар фаолият олиб бормоқда, улардан 94 таси инвестиция воситачилари, 47 реестр ушловчилар, 25 та инвестиция маслаҳатчилари, 17 инвестиция фондлари, 15 та қимматли қоғозларнинг номинал эгалари, 12 та инвестиция компаниялари, 8 та хусусийлаштириш – инвестиция фондлари.

2005 йил 31 декабрга қимматли қоғозлар эгаларининг умумий сони 1029,4 минг кишидан иборат бўлиб, улардан жисмоний шахслар – 1001,8 минг, юридик шахслар – 27,6 минг, жисмоний шахсларда 77,1 млрд. сўмлик, юридик шахсларда 315,8 млрд. сўмлик қимматли қоғозлар мажуд.

Республика акциядорлар жамиятларининг 2787,3 млрд сўмлик акцияларидан:

– давлат улуши – 36,4 фоизи;

– акциядорлар жамиятлари, холдинг компаниялар устав фондларига ўтказилган давлат активларининг улуши –19,5 фоиз;

– сотилган давлат активлари ва мехнат коллективлари томонидан сотиб олинган акциялар улуши – 27,5 фоиз;

– ёпиқ акциядорлик жамиятлари улуши – 3,7 фоиз;

– нодавлат сектори улуши – 12,4 фоиз.

Нодавлат сектори – бу тижорат банклар, янгидан ташкил қилинган акциядорлик жамиятлари ва хусусийлаштирилган корхоналар.

Фонд биржасини, умуман қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш мақсадида 2006 йил 27 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди ва бу қарор Республика Президентининг 2006 йил 18 декабрдаги қарорига биноан ўзгартирилди. Бу қарорга биноан «2005-2007 йилларда қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш дастури» тасдиқланди.

Бу дастурда корхоналарни тўлиқ давлат тасарруфидан чиқариш ва янги акциядорлик жамиятларини ташкил қилиш ҳисобидан бирламчи қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, иккиламчи қимматли қоғозлар бозорини кенгайтириш ва ривожланишини янада тезлаштириш, акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш, фонд биржасининг замонавий инфратузилмасини шакллантириш ва унинг моддий-техника базасини кучайтириш, қимматли қоғозлар бозори учун кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни яхшилаш чора-тадбирларини амалга ошириш кўзда тутилган.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантиришда кўчмас мол-мулк бозорининг ривожланиши ҳам катта аҳамиятга эга. Бу бозор республикада 1994 йили ташкил этилиб республикада бозор муносабатлари талабларига жавобан шаклланмоқда.

Республика кўчмас мол-мулк биржасида ҳам биржа, ҳам биржадан ташқари сегмент иштирок этмоқда. Биржа сегментининг салмоғи 80 фоизни ташкил қилади.

2005 йилда мол-мулк олди-сотди операциялари савдо биржаларида 34,6 млрд. сўмни, биржадан ташқари савдо келишувлари 9,4 млрд. сўмни ташкил этди.

2005 йилда очиқ аукционлар орқали тендер ва биржа йўллари билан 85,0 млрд. сўмлик мол-мулк сотилди, улардан 30,0 млрд. сўмлиги давлатга тегишли мол-мулклардир.

2005 йилнинг якуни бўйича кўчмас мол-мулк биржасида юридик шахс мақомига эга бўлган, кўчмас мол-мулк бозорида юқори малакали фаолият олиб борувчи 215 та брокерлик компаниялари ҳаракатда бўлган.

2005 йил 1 январга Ўзбекистонда 570 та аудит ташкилотлари бўлиб, улардан 422 таси очиқ турдаги масъулияти чекланган компаниялар, 28 таси ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятлари, 120 таси хусусий аудит фирмаларидир.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг асосий элементларидан бўлмиш солиқ тизими, солиқ органлари ҳам такомиллаштирилмоқда ва унинг ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириш функцияси кучайиб бормоқда.

Шу мақсадда юқорида таъкидланганидек, ҳам юридик, ҳам жисмоний шахслар, хўжалик юритувчилар фаолиятига солиқ юки доимо пасайиб бормоқда. 2000-2006 йилларда республика ялпи ички маҳсулотига нисбатан солиқ юки 28,0 фоиздан – 21,3 фоизгача қисқартирилди. Умуман солиқ тизими, солиқлар ҳисоб-китоби йилдан-йилга оддийлаштирилмоқда.

1999-2007 йилларда республикада солиқ ва йиғимлар сони 17 дан 12 гача камайди, иш ҳақи фондидан ҳисобланадиган ягона ижтимоий тўлов ставкаси шу даврда 40 фоиздан 24 фоизгача қисқартирилди.

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида солиққа тортиш тизими такомиллаштирилмоқда, солиқларнинг рағбатлантириш роли кучайтирилмоқда, солиқларнинг адресли бўлиши такомиллаштирилмоқда.

Солиқлар юкини қисқартириш натижасида корхона ва ташкилотларнинг маблағлари тежалмоқда ва тежалган маблағлар инвестиция, айланма маблағларни тўлдириш ва меҳнатга ҳақ тўлашни кўтариш мақсадларига ишлатилмоқда.

Кўриниб турибдики, республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш даврида республикада шаклланаётган бозор иқтисодиёти инфратузилмасини янада ривожлантиришда, такомиллаштиришда тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда ва натижада бу инфратузилманинг республика иқтисодиётининг ривожланишига ижобий таъсири кучаймоқда.

Бу ҳолатни баҳолаб, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов шундай деган эдилар: «Сўнгги беш йилда суғурта хизматлари 5 марта, лизинг операциялари деярли 6 марта, ауди-

торлик хизмати кўрсатиш, пул билан ҳисобланганда таҳминан 9 марта ўсгани табиийки, салмоқли натижа сифатида баҳолашга арзийди...

Биржа савдоларидаги айланма маблағлар ҳажми 2001-2005 йиллар мобайнида 5,5 баробар ортди. Ҳозирги кунда улгуржи савдо айланмасининг учдан бир қисми биржа савдоси ҳиссасига тўғри келмоқда. Ваҳоланки, 2000 йилда бу кўрсаткич атиги 8,5 фоиздан иборат бўлган эди.»[1]

Республика иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш борасидаги амалга оширилган чора-тадбирларга қарамасдан бу инфратузилманинг янада ривожланиши замон талабидир. Шу сабабли Республика Президентининг «Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари қабул қилинди ва улар амалга оширилмоқда.

Шундай қилиб, республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврида республика бозор иқтисодиётининг инфратузилмаси янада такомиллаштирилмоқда, ривожлантирилмоқда ва бу вазият республика иқтисодиётини ривожлантиришда, бозор муносабатларини жадаллаштиришда асосий омиллардан бирига айланмоқда ва бу борада тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш келгусида ҳам давом эттирилади.

4.4. Ташқи иқтисодий алоқаларни такомиллаштириш

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш муаммолари ҳамма вақт республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келмоқда. Чунки ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши:

Биринчидан, республиканинг, умуман ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг натижаларидан биридир. Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш учун унга тегишли салоҳият мавжуд бўлиши зарур, бу салоҳиятдан самарали фойдаланиш ва халқаро миқёсда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш керак. Бу шарт-шароитлар фақат республика иқтисодиётини юқори суръатларда ривожлантириш натижасида бўлиши мумкин.

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 14-жилд. Тошкент, 2004, 157 ва 162 бетлар

Иккинчидан, ташқи иқтисодий алоқаларнинг самарали ривожланиши республика иқтисодиётини ривожлантириш суръатларини янада кўтаришга зарур имкониятларни барпо этади. Экспортдан тушган валюталар ҳисобидан республика реал иқтисодиётининг техникавий даражаси кўтарилади ва республика импортида республика ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун зарур бўлган янги техника ва янги технологиялар келтириши мумкин.

Шу сабабли республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришда ташқи иқтисодий алоқалар тараққиётини рағбатлантиришнинг ташкил этилишига тегишли эътибор ажратилмоқда.

Бу борада авваламбор, ташқи иқтисодий алоқаларнинг ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш амалга оширилмоқда.

Ташқи иқтисодий алоқалар стратегиясини янада такомиллаштириш мақсадида 2000 йил 26 майда «Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди.

Ташқи иқтисодий алоқаларни самарали ташкил этиш мақсадида 2005 йил 21 июлда «Ташқи иқтисодий ва савдо алоқалари, хорижий инвестицияларни жалб этиш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан Ўзбекистон Республикаси иқтисодий алоқалар агентлиги Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги этиб қайта ташкил қилинди ва бу вазирлик олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

– Ташқи иқтисодий фаолият, экспортни рағбатлантириш, хорижий инвестициялар жалб этиш, ташқи савдони эркинлаштириш, ташқи савдо алоқаларини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш соҳасида ягона давлат сиёсати ўтказилишини таъминлаш.

– Жаҳон товарлар (капиталлар, хизматлар) бозорларининг комплекс маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш, ички ва ташқи бозорлар истиқболларини ҳамда самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда уларнинг аҳволини чуқур таҳлил этиш ва ривожланишини прогноз қилиш, хорижий шериклар билан узоқ муддатли, барқарор савдо-иқтисодий муносабатларни ўрнатишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

– Иқтисодиётни ривожлантириш ва рақобатбардошлигини ошириш ҳамда унинг жаҳон иқтисодий тизимига интеграллашуви

бўйича амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, республиканинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш дастурларини руёбга чиқаришга кўмаклашиш, мамлакатимиз ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш.

– Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар, халқаро иқтисодий ва молиявий институтлар, бошқа халқаро ҳуқуқ субъектлари билан ўзаро манфаатли асосда иқтисодий ва молиявий ҳамкорлигини ривожлантиришни таъминлаш.

– Қулай инвестиция муҳитини шакллантиришга ва Республика иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этишга кўмаклашиш, инвестиция лойиҳалари рўёбга чиқарилиши мониторингини амалга ошириш, хорижий инвесторларга зарур ахборот ёрдами кўрсатиш.

– Ихтисослаштирилган ташқи савдо компаниялари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда улар фаолияти самарадорлигини ошириш.

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб республика иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилиш хисобланади. Бу борадаги чора-тадбирларни жадаллаштириш мақсадида 2001 йил 30 августда «Қимматли қоғозлар бозорида инвесторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 11 октябрда қабул қилинган «Қўшма корхоналарни ташкил этишда хорижий инвесторларни жалб этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2001 йил 13 мартда «Ташқи савдо фаолиятини тартибга солишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2005 йил 26 июлда «Ўзбекистон Республикаси ташқи алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида», 2003 йил 2 майда қабул қилинган «Чет эл инвесторларини ҳуқуқий ҳимоя қилишни кучайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида», 2005 йил 2 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақидаги, 2008 йил 31 декабрда «Экспорт қилувчи корхоналарни молиявий ва кредит йўли билан қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2009 йил 27 январда «Навоий» эркин индустриал-иқтисодий зонаси фаолиятини ташкил

этиш чора-тадбирлар тўғрисида», 2009 йил 29 январда «Мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ва 2003 йил 20 июнда «Чет эл инвесторлари иштирокидаги корхоналар томонидан тайёр истеъмол товарларини ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2005 йил 11 апрелда «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвесторлар инвестицияларини жалб қилишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2008 йил 2 декабрда «Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва 2008 йил 27 мартда «Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини янада тартибга солиш чора-тадбирлар тўғрисида» Республика Президентининг Қарори кабул қилинди ва улар иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга йўналтирилган эди.

Ҳукуматнинг охирги қарорида чет эл инвесторларига тасдиқланган кафолатларни сўзсиз бажариш зарурияти ва бу борадаги ҳукумат билан хорижий инвесторлар ўртасидаги келишувлар, шартномалар орқали тасдикланиши таъкидланган.

Ундан ташқари бу қарорда «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 4-моддасига мувофиқ чет эл инвесторлари деб қуйидагилар қабул қилинди:

– чет давлатлар, чет эл давлатларининг маъмурий ёки ҳудудий органлари;

– давлатлар ўртасидаги битимлар ёки бошқа шартномаларга мувофиқ ташкил топган ёки халқаро оммавий ҳуқуқ субъектлари бўлган халкаро ташкилотлар;

– чет эл давлатларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкил топган ва фаолият кўрсатиб келаётган юридик шахслар, бошқа ҳар қандай ширкатлар, ташкилотлар ёки уюшмалар;

– чет эл фукаролари бўлмиш жисмоний шахслар, фуқаролиги бўлмаган шахслар ва чет элларда доимий яшайдиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари.

Республикага жалб қилинаётган хорижий инвестицияларнинг йўналтирилганлигини аниклаш максадида 2004 йил декабрь ойида 2005-2007 йилларда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг минтақавий дастури тасдикланди.

Республика ташқи иқтисодий алоқаларининг яна бир асосий йўналиши бўлиб экспорт-импорт муносабатлари ҳисобланади.

Маълумки, республика экспорт-импорт муносабатларини ривожлантиришда сезиларли ютуқларга эга бўлмоқда, лекин бу борада тегишли чора-тадбирларни янада жадаллаштириш мақсадида бу борадаги иқтисодий ислоҳотлар янада чуқурлаштирилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 5 майда «Экспорт маҳсулотларини ишлаб чиқаришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 24 июнда «Импорт истеъмол молларини олиб келиш воситасини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил 19 июнда «Жисмоний шахсларнинг нақд хорижий валютасини олиб келиш ва олиб чиқиб кетишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2002 йил 19 июлда «Республикага истеъмол товарларини ноқонуний олиб келиш ва сотишга йўл қўймаслик чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йил 7 январда «Божхона тарифини тартибга солишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ва 2005 йили 11 мартда «Экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Бу қабул қилинган қонун-қарорларда республика ташқи иқтисодий алоқалари йўналишларини кенгайтириш, такомиллаштириш, экспорт ва импортни ривожлантириш суръатларини кўтариш, уларнинг таркибини янада такомиллаштириш, экспортга мўлжалланган ва импорт ўрнини олувчи республика маҳсулотлари рақобатбардошлигини кўтариш, хорижий инвестицияларни республика иқтисодиётини ривожлантиришга янада кўпрок жалб қилиш, хорижий инвесторларни бу борада янада рағбатлантириш, уларни устувор тармоқларни ривожлантиришга йўналтириш, экспортни импорт устидан устуворлигини янада кучайтириб, ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдосини янада ошириш ва унинг ҳисобидан республика олтин-валюта захираларини янада кўпайтириш ва умуман ташқи иқтисодий алоқаларни республика иқтисодиётининг янада ривожланишига ижобий таъсирини ошириш чора-тадбирлари кўзда тутилган ва улар кенг миқёсда амалга оширилмоқда.

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда республика миллий валютасини ташкил қилинишининг таъсири алохида аҳамиятга эга. Шу сабабли республика иқтисодий ислоҳотларини

янада чуқурлаштириш даврида миллий валюта муомаласига ҳам алоҳида эътибор ажратилди.

Бу эътиборнинг доимийлиги ва ҳар томонлама амалга оширилганлигини республикада 2000-2009 йилларда бу борада қабул қилинган қонун-қарорлар билан тасдиқлашимиз мумкин.

Авваламбор, 2003 йил 11 декабрда «Валютани тартибга солиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни (янги таҳрири) қабул қилинди.

Бу қонунда республикада валюта айланмаси билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий, ташкилий, маъмурий, иқтисодий муаммолар ўз ечимини топди. Қонунга биноан:

– юридик шахслар томонидан хорижий валютани сотиш ва сотиб олиш фақат ваколатли банклар орқали амалга оширилади;

– жисмоний шахслар томонидан хорижий валютани сотиш, сотиб олиш ваколатли банклар, уларнинг филиаллари ва алмаштириш пунктлари орқали амалга оширилади;

– жисмоний шахслар томонидан хорижий валютани Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келиш чегараланмайди;

– жисмоний шахслар хорижий валютани республикадан олиб чиқишни тегишли ҳужжатларни кўрсатмасдан, қонунчиликка биноан аниқланган ҳажмда амалга ошириши мумкин;

– бу кўрсатилган ҳажмдан ортиқ хорижий валютани резидентлар томонидан республикадан олиб чиқиш учун Марказий банкнинг ёки кафолатли банкларнинг рухсатига биноан амалга оширилиши мумкин;

– норезидентлар хорижий валютани республикадан олиб чиқиб кетишни республикага олиб келинган валюта ҳажмида амалга ошириши мумкин, ундан ортиғини олиб чиқиб кетиш учун Марказий банкнинг ёки ваколатли банкларнинг рухсати бўлиши керак.

Республика миллий валютасини тўлиқ шакллантириш, муомаласини тартибга солиш, қадрини кўтариш ва ички конвертациясини таъминлаш мақсадида 2001 йил 19 июнда «Жисмоний шахсларнинг нақд хорижий валютани олиб келиши ва олиб чиқиб кетишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил 25 октябрда «Ички валюта бозорида алмаштириш курсларини унификациялаш чора-тадбирлари тўғрисида». 2002 йил 27 июнда «Ўзбекистон Республикасида хорижий валюта муомаласини тартибга солиш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва 2000 йил 29 июнда «Биржа-

дан ташқари валюта бозорини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2000 йил 30 июнда «Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва валюта алмаштириш операцияларини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил 17 январда «Валюта алмаштириш операцияларини кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2001 йил 22 июнда «Валюта бозорини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил 22 июнда «Нақд пул муомаласини кучайтириш ва тижорат банкларининг масъулиятини кўтариш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2001 йил 8 июлда «Биржадан ташқари валюта бозорини эркинлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2002 йил 23 августда «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2004 йил 25 февралда «Ўзбекистон Республикаси нақд миллий валютасини четга олиб чиқишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Бу қабул қилинган қонун-қарорларнинг амалга оширилиши республика миллий валютаси муомаласини тартибга солиб, уни ички конвертациясини амалга оширишга, миллий валютанинг қадрини сақлашга, миллий валютанинг республика иқтисодиётини ривожлантириш суръатларини кўтаришга ёрдам бермоқда.

Кўриниб турибдики, республика ташқи иқтисодий алоқаларини янада ривожлантириш мақсадида бу борада иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилмоқда, такомиллаштирилмоқда ва бу вазият республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш мақсадини аниқлаб, И.А. Каримов шундай деганлар: «Бугун мана шу юксак минбардан туриб айтмоқчиман, давлатимиз ташқи сиёсатининг маъно-мазмуни ва мақсади битта-у ҳам бўлса, Ўзбекистон манфаати ва яна бир бор Ўзбекистон манфаатидир"[1], кейин яна таъкидладиларки: «Экспорт корхоналаримиз фаолиятининг энг муҳим йўналишига, бутун иқтисодиётимизнинг ривожланиш натижаларини баҳолаш мезонига айланди».[2]

---

[1] Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Тошкент, 2005. 58 б.

[2] «Ўзбекистон овози» газетаси, 2007. 13 февраль.

Шундай қилиб 1999-2008 йилларда иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш натижасида республика ташқи иқтисодий алоқалари янада ривожланди. Бу ютукларни қўлга киритишда республика миллий валютасининг ички конвертация қилиниши, албатта, катта аҳамиятга эга.

Келгусида ҳам ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш республика ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг асосий йўналишларидан, омилларидан бири бўлиб қолиши бу замон талабидир.

4.5. Агросаноат секторида иқтисодий ислоҳотларни ривожлантириш

Ўзбекистон Республикаси учун агросаноат сектори макроиқтисодиётнинг асосий тармоқларидан бири бўлиб қолар экан, унда иқтисодий ислоҳотларни бошқа тармоқларга нисбатан янада чуқурлаштириш табиий ҳолатдир.

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришдан мақсад:

– қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида хусусий секторнинг устуворлигини таъминлаш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарида хўжалик юритиш механизмини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалигида умуман, алоҳида қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятида бошқарув тизимини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалиги самарадорлигини кўтариш;

– қишлоқ хўжалиги соҳасида корхоналараро рақобат муҳитини яратиш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятида манфаатдорликка интилишни кучайтириш;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш секторини, алоҳида қишлоқ хўжалиги корхоналари экспорт салоҳиятини кенгайтириш;

– қишлоқ хўжалигига нисбатан давлат томонидан бошқарувни такомиллаштириш, молиявий қўллаб-қувватлаш, бевосита ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилиш;

– қишлоқ хўжалигининг иқтисодиёт мажмуасидаги ролини ривожлантириш йўналишларини мувофиқлаштириш;

– қишлоқ хўжалигини моддий техника ва кадрлар билан таъминлашни такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ўз вақтида харид қилишда, уларни қайта ишлашда тегишли ёрдам кўрсатиш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналари билан уларга ҳар хил хизматларни кўрсатувчи, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхона, ташкилотлар ўртасида шартномалар тузиш тизимини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалиги соҳасида нарх-наво, солиқ ва кредитлаш тизимларини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалигида бевосита ишлаб чиқарувчиларни мулкка, меҳнатга, унинг натижаларига бўлган муносабатларини такомиллаштириш;

– қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ва қайта ишлаб чиқаришни юқори суръатларда ривожлантириш ва пировардида қишлоқ меҳнат аҳлининг турмуш даражасини кўтариш.

Кўриниб турибдики, бу мақсадларга етишиш учун қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёни мураккаб, кўп қиррали ва ҳар томонлама асосланган бўлиши лозим. Бу талаб эътиборга олиниб, бунинг учун республикада аграр иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг ҳуқуқий базаси янада такомиллаштирилмоқда.

Республика қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш давридаги асосий хусусиятларидан бири – бу республика қишлоқ хўжалигини фермерлаштиришдир.

Маълумки, 1998 йили республикада «Фермер хўжалиги тўғрисида» Қонун қабул қилинган эди. Ўтган даврда республикада фермер хўжаликларини ташкил қилиш, шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини ҳар томонлама таҳлил қилиб, уни такомиллаштирилиб, 2004 йил 26 августда «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини янги таҳрири қабул қилинди.

Қишлоқ хўжалиги иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштиришдаги асосий вазифалар 2003 йил 24 мартда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ хўжалиги соҳасида ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармонида аниқланган.

Республикада илгари ташкил қилинган фермер хўжаликларини ривожлантириш, ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириб, уларни ташкил қилиб, ривожлантириш мақсадида

2002 йил 5 январда «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2003 йил 27 октябрда «2004-2006 йилларда «Фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида», 2007 йил 29 декабрда «Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари. 2004 йил 4 ноябрда «2005-2007 йилларда «Фермер хўжаликларини жадал ривожлантиришга қаратилган таклифлар бўйича махсус Комиссия тузиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармойиши, 2007 йил 31 октябрда «Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида», 2009 йил 26 январда «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» Давлат дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарорлари қабул қилинди ва 2002 йил 5 январда «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2003 йил 30 октябрда «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ва 2004 йил 24 декабрда «2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида». 2008 йил 7 майда «Мелиорация ва сув хўжалиги ишларини бажаришда ихтисослаштирилган давлат унитар корхоналарини ташкил этиш ҳамда уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 28 ноябрда «Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш дастурларини шакллантириш ва амалга оширишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди.

Охирги йилларда республикада суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар кенг миқёсда амалга оширилмоқда.

И.А. Каримов бу борада республикада қабул қилинган дастурларни амалга ошириш тўғрисида тўхталиб, ўзларининг 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаларида таъкидладиларки: «...ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш дастурини амалга ошириш доирасида 2009 йилда 840 километрлик

коллектор-дренаж тармоқлари, 250 та дренаж қудуқлар, 15 та мелиорация насос станциялари ва иншоотлари қурилди, ҳамда реконструкция қилинди. Ўтган йили ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш учун 130 миллиард сўм маблағ йўналтирилди.

Натижада 240 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди ва бу қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини, фермер хўжаликларининг даромадини ошириш имконини беради»[1].

Қишлоқ хўжалиги соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришда қишлоқ хўжалиги корхоналарида чорвачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор ажратилмоқда. Шу мақсадда 2006 йил 23 мартда «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида молларни кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори ва 2006 йил 21 апрелда «2006-2010 йиллар даврида шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллари, биринчи навбатда корамол сонини кўпайтиришни рағбатлантириш дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинди. Бу қарорга биноан:

– Қишлоқ жойлардаги кам таъминланган ва кўп болали оилаларга ҳомийлар, нодавлат хайрия ташкилотлари маблағлари ҳисобидан қарамолларни – (бир бош сигир) бепул бериш шартлари тўғрисида низом тасдиқланди ва бу низом талабларини амалга ошириш борасида тегишли чора-тадбирлар аниқланди.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун керакли шарт-шароитларни барпо этиш мақсадида 2000 йил 2 ноябрда «Лизинг асосида қишлоқни техника билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2001 йил 12 июлда «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларнинг хизмат кўрсатувчи ташкилотлар билан шартномалар тузиш ва уларни бажариш тартиби тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Маълумки, республика қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга йўналтирилган қонун, фармон, қарорлар ўтган даврда ва юқорида

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2010, 30 январь.

қайд қилинганлардан кўриниб турибдики, улар охирги йилларда ҳам қабул қилинмоқда. Умуман улар амалга оширилмоқда, лекин жойларда уларнинг ижросини таъминлаш ҳали замон талабларига жавоб бермайди. Бу ҳолатни ўзгартириш мақсадида 2004 йили 11 мартда «Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни амалга оширишга қаратилган қонунлар ижросини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонга биноан Бош прокуратура, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар прокуратуралари тузилмаларида қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунчиликни таъминлаш ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимларини ташкил қилиш кўзда тутилиб, улар олдига қуйидаги вазифалар қўйилган:

– қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришга оид қонун-қарорларда баён этилган талаб ва қоидалар ўз вақтида, тўлиқ ижро этилишини назорат қилиш;

– пахта ва ғалла экиладиган майдонлар мониторингини мунтазам ўтказиб туриш, маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича қабул қилинган ва тасдиқланган шартнома мажбуриятларининг мувофиқлигини таъминлаш;

– қишлоқ хўжалиги корхоналарига ер ажратиш борасида қонунчилик ҳамда меъёрий ҳужжатларда ўрнатилган тартиб бузилишининг олдини олиш;

– ерлардан қатъий равишда мақсадли фойдаланишни таъминлаш ва маҳсулот етиштириш бўйича қабул қилинган шартнома мажбуриятлари бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш;

– ерлардан мақсадли ва самарали фойдаланаётган фермер ва деҳқон хўжаликларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;

– сув, минерал ўғитлар, ёқилғи – мойлаш материалларидан, техника ва мелиорация иншоотларидан фойдаланишда хўжасизлик фактларининг олдини олиш;

– қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш мақсадида қонунчилик талабларини кенг кўламда тушунтириш.

Республикада қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқлари бўлмиш пахтачилик ва ғаллачиликни жадал ривожлантириш билан бирга республика аҳолиси истеъмол эҳтиёжлари билан бевосита боғлиқ

бўлган тармоқларни ҳам юқори суръатларда ривожлантириш мақсадида 2006 йил 11 январда «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Бу қарорга биноан:

– 2006 йили мева-сабзавотчилик ва узумчиликка ихтисослашган ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш ҳақидаги таклифлар тасдиқланди;

– фермер хўжаликларига айлантириладиган ширкат хўжаликлар ҳудудида бозор ва ишлаб чиқариш инфратузилмасининг объектларини ташкил этиш бўйича таклифлар маъқулланди;

– ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш жараёни қуйидаги талабларга жавоб бериши аниқланди:

а) ер участкаси ижараси ҳақидаги шартномада белгилаб қўйилган мавжуд ихтисослашувни сақлаб қолиш;

б) фермерларнинг шартномага асосан боғ ва узумзорлардан, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш мажбуриятини олиш;

в) боғ ва узумзорларни тугатилаётган хўжаликларнинг умумий йилғилиши қарорига биноан хусусийлаштириш фақат шу хўжаликлар пайчилари ва аъзолари ўртасида ўтказиладиган ёпиқ кимошди савдосида амалга оширилиши.

– ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантиришда танлов ва кимошди савдо орқали ҳаққонийлик, очиқлик ва адолатлилик принципларига риоя қилиб амалга ошириш;

– янгидан ташкил қилинаётган фермер хўжаликлари билан қайта ишлаш корхоналари ўртасида мева-сабзавот ва узум маҳсулотларини етказиб бериш тўғрисида шартномалар тузилиши ва уларда ишлаб чиқаришнинг камида 30 фоизи миқдорида аванс тўлашни амалга ошириш;

– тугатилаётган ширкат хўжаликларининг бўшайдиган аъзоларини иш билан таъминлаш масаласини ҳал қилиш;

– «Ўзмевасабзавотузумсаноат холдинг» акциядорлик компаниясининг «Ўзвиносаноат – холдинг» хиссадорлик компаниясига айлантирилиши;

– ташкил қилинаётган мева-боғдорчилик узумчилик, фермер хўжаликларга транспорт ва бошқа хизматларни ўз вақтида кўрсатиш, уларни ягона ер солиғини тўлашдан 5 йил муддатга озод қилиш;

– тугатилаётган ширкат хўжаликлар ҳудудида ташкил қилинаётган агросаноат фирмаларининг 3 йил мобайнида даромад солиғи, ер солиғи, мулк солиғи, қўшилган қиймат солиғи, ягона солиқ тўловларини тўлашдан озод қилиниши;

– солиқ солишдан бўшайдиган маблағларни мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарини ривожлантиришга, боғ ва узумзорларни янада кенгайтиришга йўналтириш ва бошқа чора-тадбирлар кўзда тутилган.

Фермер, деҳқон хўжаликлари, агрофирмалар ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган кичик корхоналарни минитехнологиялар ва ихчам ускуналар билан таъминлаш мақсадида 2006 йил 24 августда «Қишлоқ хўжалиги учун минитехнологиялар ва ихчам ускуналарнинг халқаро ихтисослаштирилган кўргазма савдосини ўтказишни ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди. Бу қарорга биноан Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Савдо-саноат палатаси ва Фермер хўжаликлари уюшмасининг «Ўзэкспомарказ МКК» ОАЖ ҳудудида фермер ва деҳқон хўжаликлари, агрофирмалар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган кичик корхоналар учун минитехнологиялар ва ихчам ускуналарнинг доимий ишлайдиган кўргазма – савдосини ташкил қилиш тўғрисидаги таклифлари кабул қилинди.

Халқаро ихтисослаштирилган кўргазма-савдода минитехникалар ва ихчам ускуналар ишлаб чиқарувчи етакчи хорижий компанияларни кенг кўламда жалб қилиш ва уларнинг иштирок этишлари учун қулай шарт-шароитлар яратиш кўзда тутилди.

Хорижий компаниялар томонидан кўргазма-савдога келтирилган минитехнологиялар, ихчам ускунларни фермер, деҳқон хўжаликларга, агрофирмалар ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган кичик корхоналар импорт шартномаларига асосан сотиш ёки лизинг шартномалари бўйича ўтказиш йўллари аниқланди.

Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрнидан, қишлоқ хўжалиги тараққиётининг, умуман республика иқтисодиётига, республика аҳолисининг турмуш даражасига таъсиридан келиб чиқиб, Республика Президенти И.А. Каримовнинг тавсияларига биноан 2009 йил «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» йили

деб аталиб, Республика Президентининг «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» Давлат дастури тўғрисида»ги Қарорига биноан ишлаб чиқилган дастур тасдиқланди ва унда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган:

– қишлоқ хўжалигининг манфаатларини яна ҳам тўлиқроқ таъминлаш;

– қишлоқ қиёфасини сифат жиҳатдан яхшилаш;

– ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантириш;

– мамлакатнинг ўзида қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш;

– қишлоқнинг мавжуд энергия ва газ таъминоти объектларини реконструкция килиш;

– қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни изчил чуқурлаштириб бориш;

– қишлоқда саноат ишлаб чиқариши ва қурилишни янада ривожлантириш;

– инсонлар саломатлиги муҳофаза қилинишини яхшилаш, қишлоқда умумий ва касб-ҳунар таълими тизимини янада ривожлантириш.

Бу вазифаларни бажариш мақсадида 100 дан ортиқ чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш давридаги ривожланишининг асосий хусусияти шундан иборатки, қишлоқ хўжалигида давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш жараёни кенг миқёсда давом эттириляпти, мавжуд ширкат хўжаликлари фермер хўжаликларига айлантириляпти, хусусий сектор янада ривожлантириляпти.

2003 йил 27 октябрида ПФ-3342-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2004-2006 йилларга фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида» Фармони қабул қилинди, 2003 йил 30 октябрида 476-сонли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори қабул қилинди.

Бу концепцияда Макроиқтисодиёт, Қишлоқ ва сув хўжалиги, Молия вазирликлари, Деҳқон ва фермер хўжаликлари Ассоциа-

цияси томонидан 2004-2006 йилларда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилди ва амалга оширилди:

– 1020 паст рентабелли ва истиқболсиз ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш;

– 954 машина-трактор парклари ни ташкил этиш;

– 925 сувдан фойдаланувчилар уюшмаларини ташкил қилиш;

– 889 ёқилғи билан таъминловчи ташкилотларни ташкил қилиш;

– 848 минерал ўғитлар билан таъминловчи пунктларни ташкил қилиш;

– 701 минибанкларни очиш;

– 249 қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини заготовка қилиш ташкилотларини ташкил қилиш;

– 216 зооветеринария пунктларини очиш;

– 160 ахборот марказларини ташкил қилиш.

2007 йилда фермер хўжаликлари улуши ер майдонларида 17 фоиздан 63 фоизга ошиши, маҳсулот ишлаб чиқаришда 25 фоизга кўтарилиши кўзда тутилган эди.

Концепция амалга оширилиши билан 2003-2006 йилларда қишлоқ хўжалигида:

– альтернатив машина-трактор парклари – 4,1 марта

– минерал сотиш пунктлар – 4,4 марта

– сувдан фойдаланувчилар уюшмалари – 4,6 марта

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини заготовка қилиш ташкилотлари – 1,8 марта

– ёқилғи сотиш пунктлари – 4,6 марта

– ахборот органлари – 1,9 марта

– минибанклар – 3,1 марта кўпайиши аниқланди,

– инфратизилма ташкилотларни сони – 8200 га етказилди.

Кўриниб турибдики, концепцияга биноан амалга ошириладиган чора-тадбирлар кенг хажмли, кўп қиррали бўлиб, уларни амалга ошириш фермер хўжаликлари, умуман қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда шубҳасиз катта аҳамиятга эга бўлди.

Республика фермер хўжаликларини ривожлантириш мақсадида уларга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектлари кенг миқёсда ташкил этилмокда.

4.5.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларининг ташкил этилиши

	2002	2003	2004	2005	2006	жами
Минибанклар	141	105	196	260	273	975
Муқобил МТПлар	129	168	282	402	553	1534
Минерал ўғитлар сотиш шохобчалари	128	135	208	168	243	882
Нефть маҳсулотлари сотиш шохобчалари	140	138	236	321	282	1117
Сувдан фойдаланувчилар уюшмалари	141	152	223	379	406	1301
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш шохобчалари	-	-	88	136	270	494
Чорва моллари сотиш ва зооветеринария хизмати кўрсатиш шохобчалари	-	-	91	116	130	337
Ахборот таъминоти ва консалтинг хизмати кўрсатиш шохобчалари	-	-	60	102	108	270
Транспорт хизмати кўрсатиш шохобчалари	-	-	-	-	68	68
Тара, идишлар ва қадоқлаш материаллари билан таъминлаш шохобчаси	-	-	-	-	72	72
Агрофирмалар	-	-	-	-	195	195

Республика қишлоқ хўжалиги фермерлаштирилаётган экан табиийки, фермер хўжаликларининг самарали фаолиятини таъминлаш учун уларга керакли шарт-шароитлар – тегишли инфратузилма яратиш лозим эди. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида бу масалага тегишли эътибор ажратилди – фермер хўжаликларининг инфратузилмаси кенг миқёсда ташкил этилди.

Фермер хўжаликларининг молиявий-иқтисодий муносабатларини олиб бориш учун 975 та минибанклар, буюртма асосида қишлоқ хўжалиги ишларини бажариш учун 1534 та машина-трактор парклари, минерал ўғит ва нефть маҳсулотлари билан таъминлаш учун 882 та минерал ўғитлар сотиш шохобчалари, 1117 та нефть маҳсулотлари сотиш шохобчалари ташкил топди.

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика қишлоқ хўжалигининг янада тараққиётини таъминлаш билан бирга қишлоқ хўжалиги ижтимоий-иқтисодий секторида кўп укладли бозор иқтисодиётини такомиллаштириш, умуман шакллантириш амалга оширилмоқда.

Шундай қилиб республика қишлоқ хўжалиги секторида иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилиб:

Биринчидан, қишлоқ хўжалигини фермерлаштириш жараёни якунланди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида хусусий секторнинг устуворлиги шаклланди.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида кўп укладли бозор иқтисодиёти шакллантирилди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш тараққиёти юқори суръатларда давом эттирилди.

Бешинчидан, фермер ва деҳқон хўжаликларида чорвачиликни янада ривожлантириш мақсадида қўшимча чора-тадбирлар амалга оширилди.

Келгусида бу тенденцияларни янада жадаллаштириш мақсадида тегишли чора-тадбирлар амалга оширилади.

4.6. Кичик бизнес ва тадбиркорликни янада рағбатлантириш

Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш жараёнида республика раҳбарияти нодавлат ишлаб чиқариш секторини ривожлантиришга айниқса, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга ҳамма вақт алоҳида эътибор ажратмоқда. Чунки халқаро миқёсда бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш даврида бу секторнинг тутган ўрни, ижобий роли ҳар томонлама тасдиқланган ва бу тажрибадан фойдаланиш Ўзбекистон Республикаси учун албатта, катта аҳамиятга эга.

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибасига кўра шу нарса тасдиқландики, бозор иқтисодиётини ривожлантириш даврида нодавлат ижтимоий-иқтисодий сектори тараққиёти алоҳида рол ўйнаган.

Нодавлат секторни ривожлантиришда бевосита рағбатлантирувчи куч, бевосита элемент бўлиб, кичик бизнес хизмат қилади.

Кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик фаолияти:

– маҳсулот ишлаб чиқаришни, хизмат кўрсатишни истеъмолчиларга яқинлаштиради;

– ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар номенклатураси, ассортиментини тез фурсатда ўзгартириб туриш имкониятини беради;

– амалиётда пайдо бўладиган рискларни тезроқ бартараф этиш имкониятини беради;

– ишлаб чиқаришга моддий ва молиявий ресурсларни, айниқса аҳоли жамғармаларини сафарбар қилишга шарт-шароитлар барпо этади;

– аҳолининг меҳнат билан бандлигини, демак турмуш даражасини кўтаради;

– йирик корхоналарнинг буюртмаларига биноан фаолият юритиб, демак замонавий техника ва технологияларга асосланган бўлиб, барқарорлик шароитида амалга оширилади;

– халқаро тажриба шуни кўрсатаяпдики, улар ўрта ва йирик корхоналарни ташкил қилишда асос бўлиб хизмат қилади Масалан, Японияниинг кўп йирик компаниялари кичик бизнесдан бошланган;

– ҳар битта ташкил қилинадиган қўшимча иш жойига йирик корхоналарга нисбатан кам сармоялар талаб этади;

– ташкил қилиниш учун сарф қилинган сармояларни қисқа муддатда оқлайди;

– мамлакат макроиқтисодиётини такомиллаштиришга ёрдам беради;

– ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни, кўрсатиладиган хизматларни кўлайтириб, жамият, истеъмолчилар эҳтиёжларини кўпроқ ва тез фурсатда қондириш имкониятини яратади;

– ишлаб чиқаришга, хизмат кўрсатишга, пенсионерларни, ногиронларни, ўқувчиларни, уй бекаларини меҳнат қобилиятига эга бўлганлардан бир қисмини уларнинг асосий иш фаолиятидан кейин сафарбар қилиш имкониятини яратади;

– маҳаллий хомашё ресурслардан фойдаланиб, маҳаллий маҳсулотларни ишлаб чиқариш жараёнини ривожлантиради;

– ишлаб чиқаришда ва маҳсулотларни сотишда рақобат муҳитини ташкил этишга ёрдам беради;

– аҳоли бандлигини кўтариб, давлат томонидан ишсизларга бериладиган нафақалар ҳажмини камайтириб, тежалган маблағларни бошқа мақсадлар учун сарф қилиш имконини яратади;

– умуман бозор иқтисодиёти самарадорлигини оширишга ёрдам кўрсатади.

Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда Япония тажрибаси ҳар томонлама эътиборга сазовор.

Ҳозирги пайтда Япония иқтисодиётида кичик ва ўрта бизнеснинг салмоғи уларнинг сони бўйича 99,7 фоизни, аҳоли бандлиги бўйича 69,5 фоизни, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти бўйича 80,0 фоизни ташкил этади.

Японияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришнинг асосий омили унинг тараққиётини таъминлашда мамлакат ҳукумати, бутун

жамият томонидан кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашдир. Бу фикрни тасдиқлаш учун Япония давлати, ҳукумати томонидан кичик ва ўрта корхоналарни шакллантириш, ривожлантиришга бағишланган қонун, қарорларнинг қабул қилинишини ифодалаш етарлидир.

Бу 1942 йили кичик ва ўрта бизнес соҳасида солиққа тортиш тизимини тартибга солиш, 1947 йили монополияга қарши қонун – ишлаб чиқаришни ҳаддан ташқари концентрация қилишини бартараф этиш ва иқтисодиётни эркинлаштириш тўғрисида қонуннинг қабул қилиниши, 1949 йили кичик ва ўрта корхоналарга маслаҳатлар бериш тизимини жорий қилиш, мамлакат молиявий ҳаёти миллий корпорациясини ташкил қилиш, кичик ва ўрта корхоналар ассоциациясини кооперациялаш тўғрисида қонуннинг қабул қилиниши, 1950 йил - кичик ва ўрта корхоналарни суғурталаш ва кредитлаш тўғрисида қонуннинг қабул қилиниши, 1952 йили – кичик ва ўрта корхоналар консультантларини расмий равишда рўйхатдан ўтказиш, 1953 йил – кичик ва ўрта корхоналар учун Япония молиялар корпорациясини ташкил қилиш, савдо-саноат палатаси тўғрисида ва кичик ва ўрта корхоналарни кредитлаш кафолатлари тўғрисидаги қонунларнинг қабул қилиниши, 1956 йил – кичик ва ўрта корхоналарга молиявий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қонуннинг қабул қилиниши, 1957 йил – кичик ва ўрта корхоналарни ташкил қилиш тўғрисида қонун, 1960 йил – савдо ва саноат ассоциацияси тўғрисида қонун, 1963 йил – кичик ва ўрта корхоналарга раҳбарлик қилиш тўғрисида қонун, кичик ва ўрта бизнесни модернизациялашга ёрдам бериш тўғрисида қонун, 1967 йил – кичик ва ўрта корхоналар томонидан ҳукуматнинг ва бошқа ташкилотларнинг буюртмаларини олиш тўғрисида қонун, кичик ва ўрта корхоналарга кўмаклашиш корпорациясини ташкил қилиш тўғрисида қонун, 1970 йил – йирик корхоналар томонидан кичик ва ўрта корхоналар меҳнатига ҳақ тўлашни кечиктирмаслик тўғрисида қонун, кичик ва ўрта корхоналар билан субподрад алоқаларни ривожлантириш тўғрисида қонун, 1980 йил – кичик ва ўрта корхоналарга бошқарувлик институтини ташкил қилиш ва кичик ва ўрта корхоналар учун ахборот марказларини очиш, 1995 йил – кичик ва ўрта корхоналарда ижодий, ишчанлик ҳаракатларини ривожлантириш тўғрисида қонун ва 1999 йили – кичик ва ўрта корхоналарга кўмаклашиш

ва уларни ривожлантириш тўғрисидаги қонуннинг янги вариантининг қабул қилиниши.

Кўриниб турибдики, кичик ва ўрта бизнесни ташкил қилиш, шакллантириш ва ривожлантириш масалалари ҳақиқатан Япония давлатининг эътибор марказида бўлган.

Япония кичик ва ўрта бизнес тараққиёти ўзига хос хусусиятларга эга бўлган бир қанча босқичларни босиб ўтган.

1944-1955 йиллар – иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда мамлакат халқ хўжалигини тиклаш билан Япония раҳбарияти томонидан кичик ва ўрта бизнесни барпо этиш асосларини шакллантириш, уни ривожлантириш учун тегишли шарт-шароитлар яратилди.

1955-1962 йиллар – Япония халқ хўжалиги тикланғандан сўнг кичик ва ўрта бизнес мақоми бутунлай аниқланди, кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришга раҳбарлик қилиш учун ҳукумат бошқарув тизими барпо этилди.

1963 йилдан бошлаб ҳозиргача – кичик ва ўрта бизнесни Япония иқтисодиётининг асосий элементига айлантириш, кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожлантирилиши умуман Япониянинг иқтисодиёти йирик корхоналарнинг тараққиёти билан боғланган ҳолда амалга оширилмоқда.

Японияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатган омиллардан бири – бу уларга раҳбарлик қилиш борасида махсус ҳукумат органлари ва банкларни ташкил қилишдан иборат. Бу кичик ва ўрта корхоналар учун Япония молиялари корпорацияси, молиялаштириш корпорацияси, кредитлаштириш кафолатлари корпорацияси, кичик ва ўрта корхоналарнинг Япония корпорацияси, банклардан савдо ва саноат учун марказий кооперация банки, шахсий бизнесни молиялаштириш корпорацияси, кичик ва ўрта бизнесни молиялаштириш Япония корпорацияси, уй-жойни кредитлаш Давлат корпорацияси, Давлат почта корпорацияси, кичик ва ўрта корхоналар кредитларини суғурталаш корпорацияси, Синкин банклар тизими.

Японияда қабул қилинган қонун-қарорлар ва барпо этилган шарт-шароитлар билан бирга амалиётда кичик ва ўрта корхоналар жамиятда ҳар томонлама ардоқланади ва натижада илгариги кичик корхоналар негизида Японияниг йирик компанияларидан «Тайото», «Панасоник» ва «Сони» компаниялари барпо этилган.

Демак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда Япония тажрибаси хар томонлама ўрганишга ва ундан фойдаланишга сўзсиз арзийди.

Ўзбекистон Республикасида ҳам мавжуд халқаро тажрибадан ва республиканинг тарихий, иқтисодий анъаналаридан келиб чиқиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожлантирилмоқда.

Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг янги босқичи республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даври билан боғлиқ.

Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида бу борада илгари қабул қилинган қонун-қарорларга қўшимчалар, янги қонун-қарорлар қабул қилинди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари хусусий корхона бўлиб, уларнинг ташкил қилиниш асослари, улар фаолиятида мехнат муносабатлари, эркинлик кафолатлари 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган «Хусусий корхона тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида аникланган.

Юқорида таъкидланганидек, республикада ташкил қилинаётган, ривожлантирилаётган фермер хўжаликлари кичик бизнес ва тадбиркорликнинг асосий элементларидан бири экан, уларга нисбатан иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришга йўналтирилган қўшимча қабул қилинган қонун-қарорлар тўғрисида юқорида фикр-мулоҳазалар келтирилган эди. Уларни эътиборга олган ҳолда, республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришга бағишланган яна бошқа қабул қилинган қонун-қарорлар амалга оширилмоқда.

Авваламбор, республика мустақиллиги даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил қилиш ва ривожлантириш борасида қўлга киритилган тажрибадан келиб чиқиб, бу корхоналарнинг ташкил қилинишини янада такомиллаштириш мақсадида 2000 йил 25 майда «Тадбиркорлар эркинлигининг кафолатлари тўғрисида», 2003 йил 11 декабрда «Хусусий корхона тўғрисида», 2004 йил 26 августда «Фермер хўжалиги тўғрисида», 2007 йил 3 январда «Нодавлат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва улар манфаатини ҳимоя қилиш мақсадида 2000 йил 4 мартда «Фер-

мерларни, хусусий тадбиркорликни ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2007 йил 19 январда «Микромолиявий хизматлар бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 1 июнда «Касаначиликни ташкил этишни такомиллаштириш ҳамда маҳалла ҳокимияти ва хўжалик бошқаруви органлари раҳбарларининг уни ривожлантириш параметрлари бажарилиши юзасидан жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, 2003 йил 24 январда «Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий сектор улушини кескин ошириш тўғрисида», 2003 йил 23 декабрда «Кичик тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш тўғрисида», 2005 йил 14 июнда «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2005 йил 20 июнда «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, 2008 йил 21 апрелда «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллари кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2009 йил 15 майда «Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Республика Президентининг Қарорлари қабул қилинди.

Республикада бозор муносабатларини янада жадаллаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш мақсадида бу корхоналарга нисбатан бошқарувликни ҳам такомиллаштириш лозим эди. Бу масалани ечиш мақсадида 2004 йил 3 декабрда «Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди, 2002 йил 6 июнда «Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланувчиларни тартибга солиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, 2004 йил 7 июнда Ўзбекистон савдо-саноат палатасини ташкил этиш тўғрисида», 2005 йил 5 октябрда «Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари қабул қилинди.

2004 йил 22 сентябрда «Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси фаолиятини ташкил қилишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси тўғрисидаги республика қонунида Палатанинг вазифалари, унинг давлат органлари билан ўзаро алоқалари, Палатанинг ташкил қилиниши, Палата фаолиятининг асослари, унинг ҳуқуқлари, мол-мулкининг шаклланиши аниқланган.

Палатанинг вазифалари сифатида қуйидагилар тасдиқланган:

– Ўзбекистон Республикасида умуман тадбиркорликни, биринчи галда кичик ва хусусий бизнесни ривожлантиришга кўмаклашиш;

– тадбиркорларга чет эллик ҳамкорлар билан ҳамкорлик алоқаларини кенгайтиришда ёрдам бериш;

– тадбиркорлар томонидан экспортга мосланган маҳсулотларни хорижий бозорларга йўналтириш;

– фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик корхоналарига рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун бу корхоналарда янги техникани жорий қилиш ва ишлаб чиқаришни янги техника билан жиҳозлаш мақсадида хорижий инвестицияларни жалб қилиш;

– хорижий мамлакатларнинг савдо-саноат Палаталари ва тадбиркорларнинг ижтимоий уюшмалари билан ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш;

– тадбиркорларга кенг миқёсда тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар, ҳамкорлар, тадбиркорлик фаолияти учун керакли янги техника тўғрисида тегишли ахборотларни етказиб туриш;

– тадбиркорликни ривожлантириш борасида қонун ва қарорларни такомиллаштириш, тадбиркорлик тараққиёти учун техникавий, иқтисодий ва ташкилий муҳитни барпо этиш;

– давлат бошқарув органлари билан муносабатларда тадбиркорларнинг ҳуқуқи ва манфаатларини ҳимоя қилиш;

– тадбиркорлик фаолияти учун керакли кадрларни тайёрлашда тегишли ёрдам кўрсатиш.

Савдо – саноат Палатаси нодавлат, нотижорат ташкилоти бўлиб, ихтиёрий равишда мамлакатдаги тадбиркорлик фаолияти би-

лан шуғулланувчи хўжалик субъектларини, шу жумладан микрофирмаларни, кичик, хусусий корхоналарни, шахсий тадбиркорларни ўз таркибига олади, уюштиради.

Кўриниб турибдики, республикада савдо-саноат Палатасининг ташкил этилиши, унинг олдига қўйилган вазифаларни амалга оширилиши республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришга сўзсиз ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонига биноан:

– 2005 йилнинг 1 июлидан бошлаб тадбиркорлик субъектларига нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини фақат суд орқали қўлланиш тартиби жорий этилди;

– тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини текшириш солиқ органлари томонидан, солиқ ва валютага оид жиноят аломатлари аниқланган тақдирда Республика Бош Прокуратураси ҳузуридаги солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши кураш департаменти томонидан амалга оширилади;

– назорат органларининг ходимлари тадбиркорлик субъектларини ўз ваколатлари ва назорат соҳаси доирасидан ташқари масалалар бўйича текширувлар ўтказганлиги учун жавобгарликка тортиладилар;

– ноқонуний текширувлар натижасида тадбиркорларга етказилган зарарларни унга айбдор назорат органларнинг ходимлари қоплаши тасдиқланди.

Шундай қилиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш борасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш, умуман республика иқтисодиётида хусусий секторни, айниқса, кичик ва хусусий бизнесни ривожлантиришда янги шарт-шароитлар барпо этилди ва бу ўз навбатида хусусий секторни республика иқтисодиётидаги тутган ўрнини янада кўтарди.

Кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш мақсадида амалга оширилган чора-тадбирлар бу соҳанинг республикада янада юқори суръатлар билан ривожланишига ёрдам берди.

4.6.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш кўрсаткичлари[1]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони, минг бирлик	142,9	170.8	208,7	255,9	277,4	308.7	384,1	392,0	398,6	422.9
Кичик бизнес субъектларига берилган кредитлар миқдори, млрд. сўм		171,5	265.0	282,3	353,7	464,0	607,2	744,0	1251,0	3207,0
Кичик бизнес ва тадбиркорлик маҳсулотининг республика ялпи ички маҳсулотидаги улуши, фоизда	31,0	33.8	34,6	35,0	35,6	38,2	42.1	45,5	48,2	50,1

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида кичик бизнес ва тадбиркорлик узлуксиз ривожланди. 2000-2009 йилларда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг сони 2,9 марта кўпайди.

– Республикада кичик бизнес ва тадбиркорликни ташкил этиш, уни ривожлантириш ҳар томонлама, шу жумладан молиявий қўллаб-қувватланди. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларига берилган кредитлар 2001-2009 йилларда 18,6 марта кўпайди.

– иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш борасидаги амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида кичик бизнес ва тадбиркорликнинг республика иқтисодиётидаги тутган ўрни йилдан-йилга ошиб борди. 2000-2009 йилларда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг Республика ялпи ички маҳсулот таркибидаги салмоғи 31,0 фоиздан 50,1 фоизга кўтарилди.

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент. 2009, 44,45,89

Маълумки, кичик бизнес ва тадбиркорлик республика иқтисодиётининг ҳамма тармоқ, соҳаларида ташкил этиляпти, ривожлантирилмоқда.

4.6.2-жадвал.

Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг алоҳида тармоқларидаги улуши, фоизда

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Саноат	14,0	14,5	15,9	10,9	10,1	9,4	10,0	13,2	13,9	16,9
Қишлоқ хўжалик	73,6	36,8	74,9	78,1	88,1	85,7	93,9	97,5	98,,7	97,9
Қурилиш	36,8	46,1	41,3	46,4	49,8	48,2	51,0	55,4	58,5	41,6
Чакана товар айланмаси	45,3	40,5	43,4	42,4	42,2	43,7	45,3	48,2	47,2	46,5
Аҳолига пуллик хизмат	37,9	51,8	41,3	45,4	47,9	52,5	50,8	50,1	49,1	48,7
	50,1	51,8	53,8	56,7	60,3	64,8	69,1	72,1	76,7	74,2

Кўриниб турибдики, иқтисодиётнинг алоҳида тармоқлари хусусиятларидан келиб чиқиб, кичик бизнес ва тадбиркорлик улушлари бўйича ҳар хил – саноатда нисбатан паст, қишлоқ хўжалигида – нисбатан юқори, чунки ўз вактида саноатда корхоналар қисман ўрта, лекин асосан йирик бўлган. Охирги пайтда вазият ўзгармоқда. Саноатда ҳам кичик бизнес охирги йилларда юқори суръатлар билан ривожлантирилмоқда. Бу борада касаначилик тизими ташкил қилиниб, ривожлантирилмоқда. Келгусида кичик бизнеснинг саноатдаги улушининг кўтарилиши шу йўналиш ёрдамида амалга оширилади, яъни кичик бизнес ва тадбиркорлик йирик саноат корхонаси билан кооперациялашиб, уларнинг буюртмалари асосида фаолият кечириши лозим. Масалан. Японияда кичик ва ўрта корхоналарнинг 65 фоизи йирик саноат компанияларининг буюртмасини бажариш билан шуғулланишади.

Қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва тадбиркорликнинг юқори улуши – бу қишлоқ хўжалигини фермерлаштириш ва деҳкон хўжаликларини жадал ривожлантириш билан боғлик.

Лекин қурилиш, чакана савдо айланмаси, аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш тармоқлари бўйича ҳам келгусида кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳаси улушининг ўсиб бориши – бу замон талаби, бозор иқтисодиётини шакллантириш талабидир.

Бунинг учун тегишли шарт-шароитлар барпо этилиб, керакли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда, улардан асосийлари қуйидагилар:

– кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарини солиққа тортишда қўшимча имтиёзлар яратиш;

– солиқлар қонунчилигини барқарорлаштириш;

– солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тизимини соддалаштириш;

– тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича шуғулланувчиларга рухсат беришни соддалаштириш;

– йирик корхоналарнинг буюртмалари асосида майда бутловчи қисмларни ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи кичик корхоналарни ташкил қилиш;

– хонадонларда майда хусусий цехларни очишни рағбатлантириш;

– кичик бизнесга моддий-техника таъминоти бўйича, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш бўйича керакли ёрдамни кўрсатиш;

– кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик корхоналар фаолиятига давлат органлари томонидан асоссиз аралашувни бартараф этиш;

– қабул қилинган қонун-қарорларга биноан кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик корхоналарини давлат органлари томонидан ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш.

Шу ва бошқа чора-тадбирларни амалга ошириш кичик бизнес ва умуман нодавлат ишлаб чиқариш секторининг республика иқтисодиётининг асосий ишлаб чиқариш секторига айланишини сўзсиз таъминлайди.

4.7. Кучли ижтимоий сиёсатни янада кенгайтириш

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида ижтимоий – йўналтирилган бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда ва республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг тамойилларидан бири сифатида республикада аҳолини бозор муносабатларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш мақсадида кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда.

Яна маълумки, республикада ҳақиқатан ҳам кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда, лекин бозор муносабатларини шакллантириш, бозор иқтисодиётини барпо этиш республикада давом этар экан, бу борадаги чора-тадбирлар жадаллаштирилмоқда, бу

соҳадаги иқтисодий ислоҳотлар янада чуқурлаштирилмоқда ва бунинг учун авваламбор, кучли ижтимоий сиёсатни янада кенгроқ миқёсда амалга ошириш ҳуқуқий базаси яратилмоқда.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг таклифига биноан 2007 йил «Ижтимоий ҳимоя йили» деб эълон қилинди ва 2006 йил 12 декабрда «Ижтимоий ҳимоя йили» Давлат Дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши қабул қилинди.

Бу Фармойишга биноан «Ижтимоий ҳимоя йили» Давлат Дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича Республика комиссияси аниқланиб, бу Дастурда қуйидаги масалалар, уларни ечиш чора-тадбирлари ифодаланиши зарурлиги тасдиқланди:

– ижтимоий ҳимоя тизимининг самарадорлигини ошириш;

– аҳолининг ижтимоий ночор қатламларига ёрдам кўрсатишда табақалашган ҳолда ёндашувни кучайтириш мақсадида янги зарур қонун ҳужжатлар рўйхатини аниқлаш;

– ёлғиз кекса фуқаролар, ногиронлар, боқувчисини йўқотган, балоғатга етмаган болаларга кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам нормалари ва ставкаларини мақбуллаштириш;

– аҳоли ночор қатламларининг турли тоифаларига ёрдам кўрсатувчи муассасаларини таъминлаш учун сарфланадиган норматив моддий харажатлар миқдорини мақбуллаштириш;

– 2 ёшгача болалари бўлган оилаларга, кўп болали ва кам таъминланган оилаларга маҳалла қўмиталари томонидан кўрсатиладиган моддий ёрдам ва ижтимоий нафақалар миқдорини қайта кўриб чиқиш;

– «Меҳрибонлик» уйлари ва махсус мактаб-интернатларнинг моддий-техника базасини кучайтириш;

– боқувсиз қолган болаларга эътиборни янада кучайтириш;

– аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини кучайтириш, уларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш;

– аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга оширишда маҳаллаларнинг ролини кучайтириш;

– жисмоний соғлом, маънавий бой авлодни шакллантириш чора-тадбирларини янада кучайтириш;

– оналик ва болалик тўғрисида ғамхўрликни кенгайтириш;

– «Меҳрибонлик», «Саховат», «Мурувват» уйларининг ижтимоий хизмат кўрсатиш тизими ходимлари меҳнатини рағбат-

лантириш ва муносиб баҳолаш механизмини янада такомиллаштириш;

– ёшларнинг ҳаётий манфаатларини таъминлаш, ёш оилаларни маънавий ва моддий рағбатлантириш;

– ҳурматли фахрийлар ва пенсионерларнинг соғлом ва сермазмун ҳаёт кечиришлари учун зарур шарт-шароитларни яратиш.

2007 йил 1 июлда «Ижтимоий ҳимоя йили» Давлат Дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди ва унда республика аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш билан боғлиқ бўлган 6 та Республика Қонунлари, 6 та Президент Фармонлари, Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорини тайёрлаш ва қабул қилиш, 4 та Республика Қонунларига, 6 та Вазирлар Маҳкамасининг Қарорларига ўзгартиришлар киритиш ва 100 дан ортиқ аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Республика аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилиш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирларни янада тартибга солиш мақсадида 2007 йил 22 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигини ташкил қилиш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Республика аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилиш республикада соғлиқни сақлаш, халқ таълимини ривожлантириш билан чамбарчас боғлиқ.

Бу боғланишдан келиб чиққан ҳолда 2007 йил 26 февралда «Халқ таълими муассасаларини молиялаштириш механизмини такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди. Бу Фармонга биноан Халқ таълими муассасаларининг харажатлари ҳисоб-китоби, таъминланиши ва бу жараён устидан назорат қилиш функциялари Халқ таълими органларидан молия органларига ўтказилди. Энди Халқ таълими муассасалари фаолиятини молиялаштириш бевосита ҳудудий молия органлари томонидан амалга оширилади.

Бу чора-тадбирлардан мақсад – Халқ таълимини ривожлантиришга ажратилаётган кенг миқёсдаги маблағлардан самарали фойдаланишдан иборат.

2007 йил 22 январда «Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш ишларининг боришини ўрганиш ва бу борадаги ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга доир чора-тадбирлар ишлаб чиқиш масалалари бўйича ишчи гуруҳни тасдиқлаш тўғрисида» Республика

Президентининг Фармойиши Қабул қилинди, унда ишчи гуруҳ таркиби тасдиқланди, 1998-2006 йилларда қилинган ишларни таҳлил қилиш ва ечилмаган муаммоларни ечиш мақсадида чора-тадбирлар ишлаб чиқиш вазифаси тасдиқланди.

Республика аҳолисини келгусида янада ҳар томонлама ижтимоий ҳимоя қилишнинг асосий йўналишларини аниқлаш мақсадида 2007 йил 19 мартда «Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида» Республика Президентининг Фармони қабул қилинди.

Маълумки, республика аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилиш, унинг фаровонлигини кўтариш республика иқтисодиётининг ижтимоий соҳаларини, аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш билан боғлиқ. Шу сабабли 2006 йил 17 апрелда «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Бу қарорда республикада хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришда амалга оширилган чора-тадбирлар, қўлга киритилган ютуқлар ижобий баҳоланди ва шу билан бирга бу борада мавжуд камчиликлар аниқланди ва уларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги йўналишлар бўйича чора-тадбирлар амалга оширилиши аниқланди:

– хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорларнинг фаоллигини янада кучайтириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

– 2010 йилга бориб кўрсатилган хизматлар улушини ялпи ички маҳсулот таркибида ҳозирги 38 фоиздан 49 фоизгача кўтариш;

– 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган аҳоли сонини 1,6 марта кўпайтириш;

– қишлоқ жойларда истиқомат қиладиган аҳолига кўрсатилаётган хизматларни янада кўпайтириш;

– хизмат кўрсатиш соҳалари учун кадрлар тайёрлаш;

– хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини 2006-2010 йилларда ривожлантириш Дастури тасдиқланди;

– Дастурда кўрсатилган чора-тадбирларни амалга ошириш билан боғлиқ харажатларни молиялаштириш манбалари аниқланди;

– хизмат кўрсатиш соҳаларининг 2006-2010 йилларда ривожланиш Дастурини республика ҳудудлари бўйича ишлаб чиқиш топширилди.

Республика иқтисодиётида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири бўлганлиги сабабли бу борада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштиришни амалга оширишда, кўриниб турибдики, ислоҳотларнинг тамойилларидан бири бўлмиш кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишга алоҳида эътибор ажратилиб, бу борада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Авваламбор, бу республика иқтисодиётининг ижтимоий соҳаларини янада ривожлантиришда ўз ифодасини топмоқда.

Республикада соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантириш концепцияси амалга оширилмоқда.

Республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш даврида соғлиқни сақлаш соҳасида ислоҳотларни чуқурлаштириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

– болалар туғилиши, келгусидаги соғлом авлодни тарбиялаш мақсадида оналик ва болалик масаласида янги концепция ва амалий ёндашувни амалга ошириш;

– бозор муносабатларига мосланган соғлиқни сақлаш тизимини барпо этишнинг янги ёндашувларини соғлиқни сақлаш соҳасида ҳам шаҳар, ҳам қишлоқ жойларда бирламчи тиббий ёрдамни олиш учун тегишли шарт-шароитларни яратиш;

– эски стернотип, шаблонлардан воз кечиб, соғлиқни сақлашни молиялаштиришда янги манбалардан, -- пуллик хизмат кўрсатиш ва хусусий тиббиётдан фойдаланиш;

– қимматга тушадиган касалхоналардаги паст самарали карават фондидан фойдаланиш ўрнига соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштиришни оптималлаштириш йўли билан бюджет маблағларини бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш учун йўналтириб, амбулатория-поликлиника тиббий хизматларини ривожлантириш;

- республиканинг бутун ҳудудларида аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш борасида шошилинч тиббий ёрдам кўрсатиш тизимини ташкил қилиш.

Республикада янги соғлиқни сақлаш тизимининг шаклланиши қуйидаги тамойилларга асосланган бўлиши лозим:

– инсон тараққиётини амалга ошириш мақсадида соғлиқни сақлаш тизимини ҳаммага тушунарлилигини, соддалигини таъмин-

лаш, айниқса бирламчи тиббий ёрдамнинг тушунарлилигини, текинлигини таъминлаш;

– қишлоқ жойларда яшовчиларга ҳам қишлоқ тиббий пунктларини ташкил қилиш йўли билан олий маълумотли тиббий ходимлар томонидан юқори малакали тиббий ёрдам кўрсатиш;

– республиканинг бутун ҳудудларида беморларга мутлақо пулсиз шошилинч тиббий ёрдам кўрсатилишини таъминлаш. Бунинг учун ҳамма ҳудудларда яхши жиҳозланган шошилинч тиббий ёрдам кўрсатиш муассасалари ташкил этилиши лозим;

– бюджет маблағлари ҳисобидан соғлиқни сақлашни молиялаштириш ҳар бир беморга нисбатан ҳисоб-китоб қилиниши лозим. Шу билан бирга ажратилган маблағлар ностационар тиббий хизмат кўрсатиш, профилактика, амбулатория-поликлиника тиббий ёрдамга йўналтирилиши керак;

– бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш билан бирга алоҳида касалликлар бўйича яхши жиҳозланган, юқори малакали мутахассислар билан таъминланган тиббий муассасалар ҳам ташкил этилиши лозим;

– хусусий соғлиқни сақлаш муассасаларини ривожлантириш аҳолига тушинарли, оддий тиббий ёрдам кўрсатишни таъминлашни чегараламай, тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини кўтаришга йўналтирилган бўлиши лозим.

Республика соғлиқни сақлаш соҳасини янада ривожлантириш учун тегишли маблағлар йилдан-йилга кўпайтириб ажратилмоқда.

Республикада соғлиқни сақлашни янада такомиллаштириш, ривожлантириш мақсадида амалга оширилаётган чора-тадбирларни янада жадаллаштириш учун 2007 йил 19 сентябрда «Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва уни ривожлантириш Давлат дастурини амалга оширишнинг асосий йўналишлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ва 2009 йил 2 октябрда «Республика тиббий муассасалари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Республика Президентининг Қарори қабул қилинди.

Республика иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика маориф соҳасида ҳам ислоҳотлар такомиллаштирилмоқда ва иқтисодиётнинг бу соҳасини ривожлантиришга ҳам тегишли эътибор ажратилмоқда ва кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республиканинг мустақиллиги даврида халқ таълимининг моҳияти ва уни ривожлантириш йўналишларини аниқлаш мақсадида «Таълим тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури» қабул қилинди. Уларга биноан республикада таълимни ривожлантириш миллий модели барпо этилди ва у уч босқичда амалга оширилмоқда:

Биринчи босқич – 1997-2001 йилларни ўз таркибига олиб, бу босқичда республика иқтисодий ислоҳотларини янада чуқурлаштириш даврининг бошланишида республикада узлуксиз таълим тизимини шакллантириш ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий, кадрлар, илмий-услубий, молиявий-моддий шарт-шароитларини барпо этиш вазифасини кўзда тутган.

Иккинчи босқич – 2001-2005 йилларни ўз таркибига олиб, бу босқичда таълим соҳасининг миллий дастурини, қўлга киритилган натижаларни эътиборга олиб, республикада меҳнат бозорини ва республиканинг умуман ижтимоий-иқтисодий шароитларини эътиборга олиб, миллий дастурни ҳар томонлама амалга ошириш вазифасини кўзда тутган.

Учинчи босқич – 2005 йилдан бошлаб кейинги йилларда республикада узлуксиз таълимни ривожлантиришда қўлга киритилган тажрибани ва республиканинг истиқболдаги тараққиётини таҳлил қилиб, узлуксиз таълимни такомиллаштириш ва янада ривожлантириш вазифаларини кўзда тутган.

Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизими ўз таркибига мактабгача бўлган таълимни (6-7 ёшгача), умумий ўрта таълимни (1 – 9 синфлар), уч йиллик ўрта махсус таълимни, олий таълимни, олий ўқув юртларидан кейинги таълимни, кадрларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш босқичларини олади.

Қабул қилинган қонун-қарорларга биноан иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврининг бошланишида таълим соҳасида қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилмоқда:

– халқ таълими соҳасида хорижий мамлакатларнинг тажрибасига биноан бакалавриат ва магистратура тизимлари қабул қилинди;

– таълим соҳасининг йўналтирилганлигини такомиллаштириш мақсадида ихтисослашган коллежлар ва академик лицейлар тизимларига ўтилди. Қабул қилинган миллий Дастурга асосан республикада 1611 коллежлар ташкил этилади. Улардан 796 мавжуд ўрта махсус ўқув юртларини реконструкция қилиш асосида ва 815 таси янгидан қурилади.

2004-2009 йилларга мўлжалланган Дастурда кўрсатилган 1611 коллеждан, 341 таси саноат, 285 таси қишлоқ хўжалиги, 289 таси хизмат кўрсатиш, 194 таси маҳсулотларни қайта ишлаш соҳаларида ташкил этилади. Бу коллежлар учун 100 минг ўқитувчи кадрлар тайёрланади, улардан 40 фоизи янгидан тайёрланади, 60 фоизи қайтадан тайёрланади.

Бу Дастурни амалга ошириш учун ажратилган маблағлар 1,2 млрд. америка долларини ёки 1,0 триллион 44 млрд. сўмни ташкил этади. Улардан 240 млн.доллари халқаро ташкилотлар томонидан сарф этилади;

– халқ таълимнинг ҳамма босқичларида илм бериш, тарбиялаш сифатини кўтариш ва 12 йиллик пулсиз таълим бериш тизимига ўтишни амалга ошириш;

– олий ва ўрта махсус ўқув юртларида кадрлар тайёрлаш мутахассисликларни кенгайтириш;

– хорижий мамлакатларининг олий ўқув юртларини республикада ташкил қилишни кенг миқёсда амалга ошириш;

– мактабдан ташқари таълим муассасаларини ривожлантириш.

Республикада мавжуд 541 мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолиятини яхшилаш, 373 спорт ва 311 мусиқа мактабларининг моддий базасини кучайтириб ривожлантириш;

– 2004-2009 йилларга мўлжалланган Дастурга биноан 1431 спорт иншоотларини қуриш, улардан 711 таси болалар спорти фонди маблағлари, 720 таси мактаб таълимини ривожлантириш фонди маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Ҳамма мактабдан ташқари таълим муассасаларига республика ёшларидан 4 миллиондан кўпи жалб этилиши лозим.

Республикада яшаётган миллат ва халқларнинг кўплигини эътиборга олиб таълим 7 тилда – ўзбек, рус, қорақалпоқ, қозоқ, қирғиз, туркман ва тожик тилларида амалга оширилмоқда.

Халқ таълимини ислоҳ қилишга республика раҳбариятининг эътибори, айниқса охирги йилларда кучайтирилди.

Бу фикрни тасдиқлаш учун охирги йилларда қабул қилинган меъёрий ҳужжатларни эсга олиш мақсадга мувофиқ: «Таълим тўғрисида»ги, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги республика Қонунларини амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 мартда ПФ-3227-сонли «2003 йилнинг 1 апрелидан бошлаб уй-жой коммунал хизматлар ҳақини тўлаш бўйича бериладиган имтиёзлар ўрнига компенсация

пул тўловларини жорий этиш тўғрисида», 2004 йил 21 майдан VII 3131-сонли «2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида»ги Фармонлари қабул қилинди.

Қабул қилинган Қонун ва Фармонларни амалга ошириш механизмларини барпо этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1999 йил 24 июндан 313-сонли «Мактабдан ташқари нодавлат муассасаларини ташкил қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 1999 йил 19 июлда 352-сонли «Умумтаълим мактабларининг ўқув биноларидан самарали фойдаланишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 1999 йил 3 сентябрида 414-сонли «Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги, 2004 йил 7 июнда 263-сонли «Бюджетдан ташқари мактаб таълим жамғармасини ташкил қилиш тадбирлари тўғрисида»ги, 2004 йил 2 июлда 309-сонли «Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича ягона тариф сеткасини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги, 2004 йил 2 июлда 310-сонли «Умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг меҳнатини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2004 йил 15 июлда 335-сонли «Ўқитувчилар меҳнатини қўшимча рағбатлантиришга доир эксперимент ўтказиш ва халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг тармоқ сеткасига ўтиш тўғрисида»ги, 2004 йил 9 июль 321-сонли «2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантиришнинг давлат умуммиллий дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2004 йил 29 августда 410-сонли «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги болалар спортини ривожлантириш жамғармаси фаолиятини ташкил қилиш тўғрисида»ги, 2004 йил 5 августда 372-сонли «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги, 2004 йил 21 октябрда 493-сонли «2004-2009 йилларда умумтаълим мактабларини мебеллар, замонавий ўқув-лаборатория ускуналари, компьютер техникаси ва спорт инвентарлари билан жиҳозлаш дастури тўғрисида»ги, 2004 йил 24 декабрь 313-сонли «Бюджетдан молиялаштириладиган мактабдан ташқари муассасаларда болаларни тарбиялаш учун ота-оналар томонидан бериладиган тўловлар ҳажми тўғрисида»ги, 2005 йил 21 декабрь 275-сонли «Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида», 2007 йил 30 мартда «Халқ таълими муассасаларининг молиявий-

иқтисодий таъминотини такомиллаштириш чора-тадбирларини янада ошириш тўғрисида»ги қарорлар қабул қилинди ва улар амалга оширилмоқда.

Демак, охирги йилларда республика раҳбарияти халқ таълимини ривожлантиришга кенгроқ эътибор ажратмоқда. Бунга сабаб шундаки, бу борада олдиндан ҳам, мустақиллик даврида ҳам амалга оширилган чора-тадбирларга қарамасдан 2004 йили Ўзбекистон Республикаси мактабларининг 40 фоизи эски биноларда, 9727 мактаблардан 680 таси авария ҳолатидаги биноларда жойлашган. Кўп мактабларда марказлаштирилган иситиш системаси йўқ, ичимлик сув ва газ билан таъминланмаган, ўқувчиларнинг 28 фоизи 2-3 сменада фаолият кечирадиган мактабларда тарбия олишади, мактабларнинг ўқув-лаборатория воситалари билан жиҳозланиши 29 фоизни, компьютерлаштириш даражаси 15 фоизни ташкил қилади.

Халқ таълими соҳасининг моддий базасини кучайтириш мақсадида 2004-2009 йилларда 325 та янги мактаблар қуриш, 2313 тасини мукаммал реконструкция қилиш, 3769 тасини мукаммал таъмирлаш ва 2069 тасини жорий таъмирлаш мўлжалланган. Ундан ташқари 533 та касб-ҳунар коллежлари, 54 академик лицейлар қуриш режалаштирилган.

Юқорида кўрсатилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида халқ таълимини ривожлантиришга йўналтирилган маблағлар йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. 1997-2004 йилларда халқ таълимини ривожлантиришга ажратилган маблағларнинг улуши ялпи ички маҳсулотга нисбатан 5,7 фоиздан 7,5 фоизга ошди, умумий бюджет харажатларига нисбатан 23 фоиздан 27 фоизгача кўтарилди.

Республикада мактаблар таълимини ривожлантириш дастурига мувофиқ 2006 йили 61 та янги мактаблар қурилди ва фойдаланишга топширилди, 385 та мактаб капитал реконструкция қилинди, 530 та мактаб эса таъмирланди.

Демак, республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика халқ таълими янада ривожлантирилмоқда.

Республикада халқ таълими соҳасидаги амалга оширилаётган чора-тадбирлар ҳажмини, йўналтирилганлигини ифодалаш учун республика олий таълим соҳасидаги сарф қилинаётган маблағлар алоҳида эътиборга сазовор.

2006 йилги Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги олий таълим муассасаларининг молиявий маб-

лағлари 102,0 млрд. сўмни ташкил қилиб 2005 йилга нисбатан 24,0 фоизга кўпайган. Бу маблағлардан 40,3 фоизи бюджет маблағлари, 55,3 фоизи талабаларнинг тўлов-контракт маблағлари, 4,3 фоизи тадбиркорликдан тушган маблағлар бўлган.

Кўриниб турибдики, республика олий таълим муассасалар фаолиятида бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлардан фойдаланилади.

Бюджет маблағлари 2006 йилда 2005 йилга нисбатан 24,1 фоизга, бюджетдан ташқари маблағлар эса деярли икки марта кўпайган.

Бюджет маблағлари таркибида давлат бюджети маблағларидан ташқари талабаларни тўлов – контракт шаклида ўқитишдан тушган маблағлар ва тадбиркорлик асосида ишлаб топилган маблағлардан ҳам фойдаланилган.

Республика халқ таълимининг олий таълим тизимини келгусида янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 12 февраль куни Вазирлар Маҳкамасида 2006 йил якунларига бағишланган йиғилишидаги маърузасидан келиб чиқадиган вазифаларни олий таълим тизимида амалга оширишнинг комплекс дастури қабул қилинди ва у амалга оширилмоқда.

Шундай қилиб, республика халқ таълими:

Биринчидан, юқори суръатларда ривожлантирилмоқда.

Иккинчидан, бозор муносабатлари талабларига мосланмоқда.

2000-2004 йилларда ижтимоий соҳаларни ривожлантира бориб, 105,8 минг ўқувчи ўринли мактаблар, 600 ўринли мактабгача тарбия муассасалари, 1000 ўринли маданий муассасалар қуриб ишга туширилди.

Республикада амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсатнинг мухим йўналиши бўлиб республикада демографик фаолиятни яхшилаб, аҳоли бандлигини ривожлантириш ҳисобланади.

Бу муаммони ечиш соҳасидаги вазифаларни аниқлаб И.А. Каримов шундай деган эдилар: «Бундай ҳолат аҳоли бандлиги муаммолари ҳали-бери ижтимоий сиёсатимизнинг зудлик билан ҳал қилиш талаб этадиган ўткир ва долзарб масаласи бўлиб қолаётганини кўрсатади ва бу соҳада давлат ва жамият ташкилотларини, аввало маҳаллий ҳокимиятлар томонидан амалга оширилаётган барча ҳаракатларимизни янада кучайтиришни талаб қилади»[1].

---

[1] «Ўзбекистон овози» газетаси, 13 февраль 2007 йил

Бу вазифанинг бажарилиш йўналишларини аниқлаш мақсадида 2007 йил 6 апрелда «Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаоллигини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Аҳолининг бандлик муаммоси республика учун ҳаддан ташқари долзарблигини тасдиқлаб, И.А. Каримов шундай деганлар: «Учинчи устувор йўналиш – аҳолини иш билан таъминлашни янада яхшилаш ва унинг фаровонлигин оширишнинг энг мухим йўналиши сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва касаначилик соҳаларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришни рағбатлантиришдан иборат»[1].

Қўйилган вазифани бажариш мақсадида республика аҳолиси бандлик даражасини кўтариш учун охирги йилларда ҳар томонлама эътибор ажратилмоқда. Масалан, 2007 йили 638,0 минг янги иш жойлари, 2008 йили 661,0 минг янги иш жойлари ташкил этилди, шу жумладан, кичик бизнес соҳасида қарийб 220 мингга, касаначилик ҳисобидан эса – 97 минг 800 та янги иш жойлари яратилди.

Ундан ташқари республика фуқароларининг хорижий давлатларда бандлигини эътиборга олиш мақсадида 2008 йил 15 майда «Меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элларга кетаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини хисобга олишни такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинди.

И.А. Каримов республикада меҳнатга лаёқатли аҳолини меҳнат билан таъминлаш муаммоси борлигини тасдиқлаб, уни ечиш объектив заруриятга айланганлигини, кўрсатиб шундай дейдилар: «Аммо бу йўналишда амалга оширилган ишларга қараганда, бугунги кунда мамлакатимизда вақтинчалик ишларда банд бўлганлар сони салкам 300 минг нафарни ташкил этганлигига, 560 мингдан зиёд киши, ёки меҳнатга лаёқатли фаол аҳолининг карийиб 5 фоизи ишга жойлашишга мухтож эканига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур».[2]

Демак, республикада ташкил қилинаётган янги иш жойлардан 70-80 фоизи янгидан ташкил қилинаётган кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига тўғри келади. Бу тажриба республикада яна давом эттирилмоқда.

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 9 февраль, 2008 йил

[2] «Ўзбекистон овози» газетаси, 13 февраль 2007 йил

Республика Президенти И.А. Каримовнинг кўрсатмаларидан келиб чиқиб, республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда янги йўналиш барпо этилмоқда. Бу йирик корхоналар ўзаро кооперация алоқасида бўлиб, уларнинг буюртмаларини бажариш учун кичик бизнес ва тадбиркорликни – касаначилик фаолиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Фақат 2006 йилда йирик корхоналарнинг буюртмаларини бажариш мақсадида касаначилик фаолияти бўйича 60 минг, 2008 йили 98 минг янги иш жойлари ташкил этилди.

Шундай қилиб, республикада кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишда республика аҳолисининг бандлик даражасини кўтариш алоҳида ўрин тутмоқда.

Бу борада келгусида янги меҳнат ресурсларини республика иқтисодиётини ривожлантиришга жалб қилиш билан бирга ривожланган мамлакатлар тажрибасидан, Хитой халқ республикаси, Туркия республикаси ва бошқа мамлакатлар тажрибасига биноан республика меҳнат ресурсларини хорижий мамлакатларга экспорт қилиш имкониятидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Маълумки, ҳозирги даврда ҳам республика меҳнат ресурсларидан бир қисми хорижий мамлакатларда фойдаланилмоқда, лекин бу иш ҳали ҳукумат миқёсида ташкил қилинаётгани йўқ.

Республика меҳнат ресурсларининг бир қисмини хорижий мамлакатларга экспорт қилиш республика аҳолисининг бандлик даражасини кўтариш билан бирга республикага хорижий валюталарни жалб қилишга ёрдам беради.

Бунинг учун республикада ортиқча меҳнат ресурслари махсус ишлаб чиқилган дастурларга асосан керакли мутахассисликларга ва тегишли чет тилларига ўргатиб, ҳукуматлараро, ташкилот – фирмалараро тузилган шартномаларга биноан хорижий мамлакатларга жўнатилиши лозим.

1980 йиллардан бошлаб Туркия Республикасининг меҳнат ресурсларидан (4 миллион киши) хорижий мамлакатларда фойдаланилмоқда, Хитой халқ республикасидан 30 миллион киши хорижий мамлакатларда ишлаш учун жўнатилган.

Республикада кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш йўналишларидан бири бўлиб республика аҳолисининг турмуш даражасини кўтариш ҳисобланади.

Аҳоли турмуш даражаси мураккаб жараён бўлиб, уни кўтариш йўналишлари кўп қиррали ва унга кенг миқёсдаги омиллар таъсир кўрсатади.

Шундай қилиб, республикада кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилиб, бу борада республика аҳолисининг турмуш даражаси кўтарилмоқда.

Кўриниб турибдики, жамиятнинг ижтимоий ривожланиши кўп қиррали жараён бўлиб, бу жараён кенг миқёсдаги кўрсаткичлар орқали ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Асосий мақсадимиз юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир» номли маърузасида республикада кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилаётганлиги тўғрисида тўхталиб таъкидладиларки: «Барчамизга маълумки, дунёда «ўзбек модели» деган ном билан тан олинган мустақил тараққиёт йўлимизнинг негизида турган машҳур беш тамойилдан бири кучли ижтимоий сиёсат олиб боришдан иборатдир.

Мустақилликнинг биринчи кунларидан бошлаб амалга оширилаётган бу сиёсатнинг амалий тасдиғи сифатида шуни таъкидлаш керакки, ижтимоий соҳага йўналтирилаётган маблағлар давлатимиз бюджетининг умумий харажатларига нисбатан 2006 йилда 51,9 фоизни, 2007 йилда 53,8 фоизни ташкил этди. 2008 йилда эса бу кўрсаткич 54,6 фоиз даражасида бўлиши белгилаб қўйилган.

Бундай кўрсаткичлар бошқа давлатлар тажрибасида камдан-кам учрайдиган ҳол, десак, бу айни ҳақиқатдир»[1]

Бу борада кенг миқёсда чора-тадбирларни амалга оширилганлиги, айниқса 2007 йилга тааллуқлидир.

2007 йил ижтимоий кучли сиёсатни давом эттириш, унинг самарадорлиги ва таъсирини ошириш, жамиятимизда инсонпарварлик, меҳр-оқибат ва саховат муҳитини янада мустаҳкамлаш мақсадида И.А. Каримовнинг ташаббускорлиги билан «Ижтимоий ҳимоя йили» деб тасдиқланди.

Бу йўналишни жорий этиш мақсадида махсус давлат дастури ишлаб чиқилди, тасдиқланди унда кўп қиррали чора-тадбирлар аниқланди ва улар тўлиқ амалга оширилди.

Авваламбор, 2007 йили кучли ижтимоий сиёсатни янада жадаллаштириш мақсадида унинг қонуний асослари такомиллаштирилди. Йил давомида 26 қонун ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул

[1] «Халқ сўзи» газетаси 2007 й. 8 декабрь.

қилинди. Улар қаторида «Ўзбекистон Республикасида ногиронларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида», «Болалар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида», «Ҳомийлик тўғрисида» ва «Йод танқислиги касалликларининг олдини олиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонунлари қабул қилинди. Бу қонунларни амалга ошириш йўналишларини, механизмларини аниқлаш мақсадида тегишли Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари қабул қилинди.

Ишлаб чиқилган чора-тадбирларни амалга ошириш учун барча маблағлар ҳисобидан жами 488 миллиард 600 миллион сўм, жумладан 213 миллиард 200 миллион сўм бюджет маблағлари, 270 миллиард 400 миллион сўм бюджетдан ташқари маблағлар сарфланди.

И.А. Каримовнинг маърузаларига биноан амалга оширилган чора-тадбирларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

– 15 та махсус мактаб-интернат ва «Меҳрибонлик уйларида» жами 4 миллиард 800 миллион сўмлик қурилиш-таъмирлаш, жиҳозлаш ишлари бажарилди;

– давлат бюджетидан 4 миллиард 600 миллион сўмга яқин маблағ сарфланиб, республикамиздаги 28 та «Меҳрибонлик уйи» ҳамда 86 та ихтисослаштирилган мактаб-интернатларга Самаркандда ишлаб чиқарилган 114 та замонавий автобус берилди;

– 50 мингдан зиёд оилага бепул қорамол берилди, 10 минг 580 та чорва моллари сотиб олиш учун тижорат банклар орқали 8,5 миллиард сўмга яқин имтиёзли кредитлардан фойдаланилди;

– *хомийлар ва оталик ташкилотлари* томонидан 3 миллион 100 минг нафар ёлғиз кекса, ногиронларга, кам таъминланган оилаларга қарийб 9 миллиард сўмлик ёрдам кўрсатилди;

– пойтахтдаги ихтисослаштирилган тиббий марказларда 2 минг 400 нафар фуқарога бепул тиббий хизмат кўрсатилди;

– ногирон шахсларга 8 мингга яқин протез-ортопедия жиҳозлари, 3000 та ногиронлар аравачаси, бир ярим минг дона эшитиш мосламаси, 5000 дона ҳасса ва қўлтиқтаёқ берилди;

– мактаб остонасига илк бор қадам қўйган 485 минг нафар болаларга 5 миллиард 157 миллион сўмлик ўқув анжомлари бепул берилди;

– кам таъминланган оилаларга мансуб 715 минг ўқувчи 17 миллиард 816 миллион сўмлик қишки кийим-бош билан таъминланди;

– 234 минг нафар болалар оромгоҳларда бепул дам олдилар;

– чора-тадбирларни амалга оширишда хорижий мамлакатлар, халқаро ташкилотлар ҳам фаол қатнашдилар;

– ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимида ишлаётган «Меҳрибонлик», «Саҳоват» ва «Мурувват» уйлари ходимлари меҳнатини рағбатлантириш ва муносиб баҳолаш бўйича ишлар бажарилди. Хусусан, «Мурувват» уйлари тарбиячи ва ходимларининг иш ҳақини ошириш учун 125 миллион сўмдан зиёд маблағ сарфланди ва ҳоказо.

«Юқорида келтирилган далил ва мисоллар, аввало, давлатимиз, эл-юртимизнинг ўтган давр мобайнида амалга оширилган улкан ишларини, шу йўлда қанча-қанча куч, маблағ ва имкониятлар сафарбар этганимизни яққол кўрсатиб турибди».[1]

Шундай қилиб, 2000-2008 йилларда амалга оширилган иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнида иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойили бўлмиш – республикада кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишга республика раҳбарияти янада кўпроқ эътибор ажратди ва бу сиёсат қуйидаги йўналишларда ўтказилди:

– меҳнатга лаёқатли аҳолини меҳнат билан бандлик даражасини кўтариш;

– аҳолининг умуман даромадларини кўпайтириш, шу жумладан ўртача иш ҳақи даражасини узлуксиз ошириш;

– аҳоли даромадларини нарх-наво кўтарилиши муносабати билан доимо индексация қилиш;

– инфляция жараёнини паст суръатларда ушлаб туриш;

– аҳолини уй-жой билан таъминлашни кўтариш;

– шаҳар ва қишлоқ жойларда уй-жойларнинг ободончилик даражасини кўтариш;

– қишлоқ жойларда томорқа-деҳқон хўжаликларини кенгайтириш ва уларни ривожлантириш учун янги шарт-шароитларни барпо этиш.

Республикада буларнинг ҳаммасининг асоси бўлмиш иқтисодий, сиёсий ва маънавий барқарорликни сақлаш.

4.8. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти таркибини янада такомиллаштириш

Республика иқтисодиёти таркибини ўзгартириш борасида мустақиллик даврида кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширил-

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2007 йил, 8 декабрь.

мокда. Реал иқтисодиёт ва ижтимоий соҳалар, иқтисодиёт ва унинг инфратузилмаси, реал иқтисодиёт тармоқлари такомиллаштирилмокда, устувор ишлаб чиқариш тармоқлари, экспортга йўналтирилган, импорт ўрнини босувчи тармоқлар юқори суръатларда ривожлантирилмокда. Лекин бу борада кўрилган чораларга қарамасдан иқтисодиёт таркибини янада такомиллаштириш муаммоси долзарб бўлиб колмокда, чунки республика иқтисодиётининг ҳозирги даврдаги таркиби ҳали юқори самарали бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ жавоб бермайди.

Шу сабабли иқтисодиёт таркибини такомиллаштиришга бағишланган иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилмокда.

Республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришда ҳукуматнинг инвестицион сиёсатининг йўналтирилганлиги катта аҳамиятга эга.

Республика инвестицион сиёсати асосий йўналишларини аниқлаш мақсадида 2006 йил 11 майда «Ўзбекистон Республикасининг тикланиш ва тараққиёт жамғармасини ташкил қилиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди. Бу Фармонга биноан «Ўзбекистон Республикасининг тикланиш ва тараққиёт жамғармаси» ташкил этилди ва унинг олдига қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш вазифалари қўйилди:

– давлат ва хўжалик юритувчи субъектлар, шу жумладан тижорат банклари, хорижий жамғарма ва инвесторлар ҳамда бошқа манфаатдор тузилмаларнинг молиявий маблағларини жамлаш;

– иқтисодиётни ривожлантириш, унинг таркибини ўзгартириш ва модернизация қилиш учун муҳим лойиҳаларни молиялаштириш;

– истиқболли, аммо етарлича ривожланмаган минтақаларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани шакллантириш бўйича миллий давлат дастурлари ва лойиҳаларни молиялаштириш;

– республиканинг халқаро коммуникациялар тармоғига интеграциялашуви учун транспорт ва телекоммуникация инфратузилмасини модернизациялаш ва ривожлантиришни молиялаштириш;

– халқаро молия институтлари, республика ва хорижий мамлакатларнинг кредит муассасалари билан лойиҳаларни қўшма молиялаштирилишини ташкил қилиш.

Фармонда Ўзбекистон Республикасининг тикланиш ва тараққиёт жамғармасини ташкил қилиш манбалари сифатида қуйидагилар аниқланди:

– стратегик ресурсларга жаҳон нархларининг қулай конъюнктураси натижасида олинган маблағлар. Давлат бюджетини тасдиқлаш чоғида белгиланган айрим солиқ ва тўлов турлари бўйича ҳосил бўладиган қўшимча тушумлар;

– ҳукуматнинг хорижий валютадаги активларининг бир қисми;

– давлат мулкини хорижий инвесторларга сотишдан Давлат бюджети даромадлари режасидан ортиқча тушадиган маблағлар;

– жамғарма активларни бошқаришдан олинадиган инвестиция даромадлари;

– Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа тушум ва даромадлар.

Фармонга биноан тикланиш ва тараққиёт жамғармасининг таъсисчилари сифатида Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, Акциядорлик тижорат «Асака» банки, Акциядорлик-тижорат «Ўзсаноатқурилиш» банки, Акциядорлик-тижорат «Ипотека-банки», Акциядорлик-тижорат «Пахта-банки» тасдиқланган. Лекин таъсисчи сифатида бошқа тижорат банклар, халқаро ва хорижий фондлар, инвесторлар ва бошқа манфаатдор структуралар ҳам иштирок этиши мумкин.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикасининг тикланиш ва тараққиёт жамғармаси олдига кўп қиррали мураккаб вазифалар қўйилган. Уларнинг амалга оширилиши, албатта, республика иқтисодиётини умуман ривожлантиришга, унинг таркибини такомиллаштиришга ижобий таъсир кўрсатади.

2006 йил 9 октябрда «Ўзбекистон Реслубликасининг 2007 йилги инвестиция дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Бу қарорда республикада ишлаб чиқилган Ўзбекистон Республикасининг 2007 йилги инвестиция дастурида қуйидагилар ўз ифодасини топди:

– давлат бюджети маблағлари ҳисобидан марказлаштирилган капитал қўйилмалар;

– бюджетдан ташқари Республика мактаб-таълими жамғармаси маблағлари ҳисобидан капитал қўйилмалар;

– Ўзбекистон Республикаси тараққиёт ва тикланиш жамғармаси маблағлари ҳисобидан амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари;

– корхоналар маблағлари ҳисобига амалга ошириладиган йирик инвестиция лойиҳалари;

– Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг кафолати билан хорижий кредитлар ҳисобига амалга ошириладиган лойиҳалар;

– хўжалик субъектлари ва Ўзбекистон Республикаси йўл жамғармаси маблағлари ҳисобидан касб-ҳунар коллежларини қуриш ва реконструкция қилиш;

– тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларни жалб этган ҳолда амалга ошириладиган лойиҳалар;

– Ўзбекистон Республикаси «Даваркитектқурилиш» билан биргаликда янги бошланадиган қурилишлар бўйича пудрат ишларининг танлов савдоларини ўтказиш;

– янгидан бошланадиган объектлар бўйича пудрат шартномаларини ва қурилишнинг титул рўйхатларини тузиш.

Кўриниб турибдики, Президент Қарорида бутун республика миқёсида инвестицион сиёсатни амалга ошириш мувофиқлаштирилган, конкретлаштирилган ва бу сиёсатни амалга ошириш йўналишлари, манбалари аниқланган.

Республика иқтисодиётини такомиллаштириш борасида ҳукумат инвестицион сиёсатига биноан мамлакатда фан ва техникани ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назардан 2006 йил 7 августда «Фан ва технологиялар ривожланишини мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори ҳар томонлама эътиборга сазовор.

Бу қарорда республика иқтисодиётидаги қўлга киритилган фан ва технологиялар даражаси принципиал баҳоланган, таъкидланганки, ҳозирги пайтда мамлакатда фундаментал, амалий тадқиқотлар ва инновация ишлари соҳасида 25 давлат илмий-техника дастури амалга оширилмоқда, илмий-техника соҳасида халқаро алоқалар жадал ривожланмоқда. Лекин шу билан бирга амалга оширилган ишларга қарамасдан илмий-техника салоҳиятининг ривожланиш даражаси ортиб бораётган талабларга, мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ва ижтимоий – сиёсий ислоҳотлар суръатларига тўлиқ жавоб бермайди.

Давлат илмий-техника дастурларини амалга оширишда тегишли идоралар фаол қатнашмаяпти, грант тизимидан самарали фойдаланилмаяпти, олий ўқув юртларида илмий текшириш ишлари керакли даражада ташкил қилинмаяпти.

Қарорда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишида фаннинг ролини кучайтириш, илмий-техника тараққиёти бошқарувини

эркинлаштириш, фан-технологиялар ривожланиш суръатларини кўтариш, улардан самарали фойдаланиш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган:

– Республика Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги илмий-техника тараққиётини мувофиқлаштириш кенгаши ва унинг ижрочи органлари – фан ва технологиялар маркази ҳамда йирик илмий ва инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш Кенгаши тугатилиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш Қўмитасининг ташкил этилиши ва бу қўмитанинг вазифалари сифатида қуйидагиларнинг аниқланиши;

– мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш мақсадида фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш;

– тегишли вазирликлар, идоралар ва ташкилотларнинг фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларини амалга ошириш бўйича фаолиятини мувофиқлаштиришни таъминлаш;

– фан ва технологиялар ривожланишининг натижаларини тегишли соҳаларда қўлланишини самарали мониторинг қилишни ташкил этиш;

– республикада фан ва технологияларни ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва республика илмий ташкилотлари, олимлар ва мутахассисларнинг халқаро дастурлар ва илмий лойиҳалар танловларида қатнашиши учун кўмаклашиш.

Қарорда фан ва технологияларни ривожлантиришга йўналтириладиган маблағларнинг манбалари, улардан самарали фойдаланиш йўналишлари, фан ва технологиялар ривожланишига бошқарувлик тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари кўрсатилган.

Қарорда қўйилган муаммоларнинг ечилиши, вазифаларнинг амалга оширилиши, фан ва техника тараққиётини республика иқтисодиёти ривожланишида асосий омилга айлантиради ва бу ўз навбатида республика ижтимоий-иқтисодий тараққиёти суръатларини янада кўтаришга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 7 августда қабул қилинган қарорида кўтарилган муаммоларнинг янада долзарблигини, зарурлигини тасдиқлаш мақсадида 2007 йил 14 мартда «Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди ва унда ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва

технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга йўналтирилган манбалардан мустақил фойдаланиш шарт-шароитлари ва бу жараённи амалга оширишдаги имтиёзлар таркибини янада кенгайтириш муаммолари кўрилган.

Республика иқтисодиёти таркибини янада такомиллаштириш жараёнини амалга оширишда умумиқтисодиёт дастурлари билан бирга алоҳида тармоқлар бўйича ишлаб чиқилган, амалга оширилаётган дастурлар ҳам катта аҳамиятга эга. Бу муаммо ҳам республикада керакли даражада ечилмоқда.

Шу мақсадда 2006 йил 13 ноябрда «2006-2008 йилларда тўқимачилик саноати корхоналарини модернизация қилиш ва техникавий қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Бу қарорга биноан:

– 2006-2008 йилларда тўқимачилик саноати корхоналарини модернизация қилиш ва техникавий қайта жиҳозлаш Дастури маъқулланди;

– Дастурга киритилган лойиҳаларни амалга ошириш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш кўзда тутилди;

– модернизация қилиш ва техникавий қайта жиҳозлашга оид барча лойиҳалар Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлигида экспертиза қилиниши тасдиқланди;

– модернизация қилинган ва техникавий қайта жиҳозланган корхоналарда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар рақобатбардош бўлиб, улардан 70-80 фоизи экспортга йўналтирилган бўлиши лозим;

– «Ўзбекенгилсаноат» давлат акциядорлик компанияси ҳузуридаги енгил саноат корхоналарини қуриш, қайта ихтисослаштириш ва модернизация қилиш бўйича таклифларни кўриб чиқадиган идоралараро экспертлар Кенгаши тугатилиб, Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳузурида Енгил саноат корхоналарини қуриш, қайта ихтисослаштириш ва модернизация қилиш бўйича таклифларни кўриб чиқадиган идоралараро экспертлар Кенгаши ташкил этилди;

– модернизация қилинган, қайта техникавий жиҳозланган корхоналарга нисбатан қўшимча солиқ имтиёзлари тасдиқланди ва уларга мувофиқ бўшайдиган маблағлар ишлаб чиқариш техникавий даражасини янада кўтаришга, айланма маблағларни тўлдириш учун фойдаланиши аниқланди.

Бу қарорнинг аҳамияти шундан иборатки, у республика иқтисодиётини келгусида ривожланиш глобал муаммоларидан бири – республика иқтисодиётида енгил саноат улушини тубдан кўтаришга йўналтирилган. Маълумки, республиканинг келгусидаги ижтимоий-иқтисодий тараққиётида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, енгил саноат тармоқларини ривожлантириш асосий тараққиёт йўналишига айланиши мақсадга мувофиқ.

Республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришда республикада яна бир долзарб масала – йирик корхоналарнинг умумий салоҳияти, моддий-техника базасидан ва ишлаб чиқаришни ташкил қилиш тажрибасидан самарали фойдланиш ва республикада аҳолини меҳнат билан бандлик муаммосини ечиш мақсадида 2006 йил 5 январда «Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди.

Бу Фармонда таъкидландики, республикада касаначиликнинг турли шаклларини йирик корхоналар билан кооперациялашган алоқада ривожлантиришга керакли эътибор ажратилмоқда. Касаначилик республика аҳолиси бандлигини кўтаришда, аҳолининг даромадларини кўпайтиришда ёрдам бермоқда.

Фармонга биноан иш билан банд бўлмаган аҳолини ишлаб чиқаришга жалб этиш, оила бюджети даромадларини кўпайтириш, уй меҳнатидан фойдаланган ҳолда бутловчи қисмлар, тайёр маҳсулотларнинг айрим турларини ишлаб чиқариш ва баъзи бир хизматлар кўрсатишни ташкил этиш орқали йирик саноат корхоналарининг ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги вазифаларни ечиш учун касаначилик фаолиятини ташкил қилиш ва ривожлантириш:

– аҳолини уй меҳнати фаолиятига кенг жалб қилиш учун қулай шарт-шароитларни яратиш;

– саноат корхоналари билан уларнинг буюртмалари асосида уйда маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқларида касаначилик билан шуғулланаётган фуқаролар ўртасида кооперацияни ривожлантириш;

– корхоналарнинг буюртмалари асосида уйда ишлаётган фуқароларга буюртмачилар томонидан хом ашё, материаллар ва ярим-фабрикатларни етказиб бериш ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишни кафолатлаш.

Касаначилар фаолияти йирик корхоналар ва касаначилар ўртасида тузиладиган шартномаларга асосан амалга оширилади.

Шундай қилиб, республика иқтисодиёти таркибини янада такомиллаштириш борасида иқтисодий ислоҳотлар янада чуқурлаштирилмоқда, таркибий ўзгаришларнинг ҳуқуқий базаси такомиллаштирилмоқда ва республика амалиётида иқтисодиёт таркиби тубдан ўзгармоқда, бу ўз навбатида республика ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтаришга ёрдам бермоқда.

Республикада юқорида таъкидланган қонун-қарорларга асосланиб, ишлаб чиқиб амалга оширилаётган таркибий сиёсат иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ҳам кенг миқёсда амалга оширилмоқда ва бу борадаги чора-тадбирлар республикада:

– макроиқтисодий барқарорликни таъминламоқда;

– устувор ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантирмоқда;

– республика иқтисодида хусусий ишлаб чиқариш сектори ролини кўтармоқда;

– реал иқтисодиёт билан ижтимоий соҳалар ўртасидаги нисбатни такомиллаштирмоқда;

– бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб, республикада маданийлашган, замонавий бозор иқтисодиёти шакллантирилмоқда;

– республика ижтимоий ишлаб чиқаришини келгусида янада ҳар томонлама тараққиёти ва республика аҳолиси турмуш даражасини кўтаришга янги зарурий имкониятлар яратмоқда.

Республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришнинг асосий манбаи – бу иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилиш ва бу инвестицияларнинг ўсиб бориш суръатларидир.

4.8.1-жадвал.

Республика иқтисодиёти асосий капиталига инвестицияларнинг жалб қилиниши ва ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари (фоизда)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Асосий капиталга инвестицияларни жалб қилиш суръатлари	100,9	104,0	103,8	104,5	105,2	107,0	111,4	123,0	128,3	120,9
Ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари	103,8	104,2	104,0	104,2	107,4	107,0	107,3	109,5	109,0	108,1

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар 2000-2009 йилларда доимо кўпайиб, уларнинг ўсиш суръатлари ҳам йилдан-йилга жадаллашиб борган.

Республика ялпи ички маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳам шу даврда йилдан-йилга ошиб борган.

Инвестицияларнинг иқтисодиёт таркибини ўзгаришига биринчидан уларнинг ҳажми орқали таъсир кўрсатади. иккинчидан бу таъсир инвестицияларнинг таркибий ўзгаришлари орқали ҳам таъсир кўрсатади.

4.8.2-жадвал.

Республика иқтисодиётига жалб қилинган инвестицияларнинг таркибий ўзгариши (фоизда)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами инвестициялар	100	100	100	100	100	10	100	100	100
Шу жумладан:									
Ички инвестициялар	78,3	75,5	79,6	80,7	75,5	80,8	76,7	70,0	67,8
Хорижий инвестициялар	21,7	24,5	20,4	19,3	24,5	19,2	23,3	30,0	32,2
Улардан:									
кредитлар	18,3	19,7	15,7	12,2	17,1	10,9	17,7	5,9	17,5
Тўғридан-тўғри инвестициялар	3,4	4,8	4,7	7,1	7,4	8,3	5,6	24,1	14,7

2001-2009 йилларда иқтисодиётга жалб қилинган ички ва ташқи инвестициялар ўртасидаги нисбат деярли ўзгармаган, демак уларнинг ўсиш суръатлари деярли бир хил даражада амалга оширилган. Фақат инвестициялар таркибида тўғридан-тўғри инвестицияларнинг салмоғи бироз кўтарилган ва бу албатта ижобий ҳолатдир.

Хорижий инвестицияларни янада кўпроқ жалб қилиш мақсадида 2008 йил 24 июлда «Хорижий инвестицияларни ва кредитларни жалб этиш ҳамда ўзлаштириш жараёнини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Республика Президентининг Қарори қабул қилинди.

Республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришнинг асоси – бу республика инвестицион сиёсатининг йўналтирилганлигида. Бу йўналтирилганлик иқтисодиётнинг алоҳида тармоқларини ривожлантириш, иқтисодиётнинг алоҳида ижтимоий-иқти-

содий секторларини ривожлантириш, республика экспорт салоҳиятини кўтариш, республикага импорт қилинадиган товарлар ўрнини олувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш, иқтисодиётга йўналтирилган маблағларнинг технологик таркибини такомиллаштириш ва бошқа муаммоларни ечиш билан боғликдир.

Маълумки, бозор муносабатларига ўтиш сабабли режалаштириладиган ижтимоий-иқтисодий тизимдан республикага меросга колган халқ хўжалигини тубдан ўзгартириш, реконструкция қилиш объектив зарурият эди. Бу борада авваламбор, реал иқтисодиётни – ишлаб чиқариш соҳаларини юқори суръатларда ривожлантириш лозим эди. Бунинг учун бу соҳаларга инвестицияларни устувор сифатда йўналтириш керак эди. Бу муаммо бутун республиканинг мустақиллик даврида, айниқса, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида амалга оширилмокда.

4.8.3-жадвал.

Ўзбекистон иқтисодиёти тармоқларига йўналтирилган инвестициялар таркиби (фоиз)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:										
Ишлаб чиқариш соҳалари	57,5	63,1	57,1	63,0	64,1	65,3	68,3	71,5	76,7	76,1
Ундан:										
Саноат	29,7	38,9	32,4	28,0	28,6	29,9	27,0	37,7	34,5	29,6
Қишлоқ хўжалиги	5,7	5,5	5,8	4,3	3,4	3,2	4,6	3,4	2,7	2,9
Қурилиш	0,5	0,6	0,4	0,5	0,4	0,8	1,3	2,4	1,9	2,7
Транспорт ва алоқа	16,7	14,0	10,0	20,3	23,1	20,2	20,7	21,6	25,1	30,1
Савдо ва умумий овқатланиш	4,3	1,5	2,6	3,3	1,3	1,3	2,1	2,2	2,7	3,4
Бошқа соҳалар	0,6	2,6	5,9	6,6	7,3	9,9	12,6	5,9	11,9	7,4
Ноишлаб чиқариш соҳалари	42,5	36,9	42,9	37,0	35,9	34,7	31,7	28,5	23,3	23,9

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, иқтисодиётга йўналтирилган инвестициялар таркибида бевосита ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш учун сарф этилаётган инвестициялар салмоғи 2000-2009 йилларда 57,5 фоиздан 76,1 фоизгача кўтарилди, ноишлаб чиқариш соҳаларига сарф қилинган сармоялар салмоғи 42,5 фоиздан 23,9 фоизгача қисқартирилди. Келгусида ноишлаб чиқариш соҳаларига ҳам инвестицияларни кўпроқ йўналтириш – бу табиий ҳолатдир.

Республика инвестицион сиёсатида иқтисодиёт секторлари ўртасидаги нисбат ҳам ўз ифодасини топмокда.

4.8.4-жадвал.

Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларнинг мулк шакллари бўйича йўналтирилганлиги (фоиз)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан мулкчилик шакллари бўйича:											
Давлат	63,3	63,9	47,0	40,8	36,4	39,7	30,9	33,1	27,3	23,3	22,7
Нодавлат	36,7	36,1	53,0	59,2	63,6	60,3	69,1	66,9	72,7	76,7	77,3
Улардан:											
Фуқаролар хусусий мулки	15,4	15,6	10,8	12,0	14,4	13,6	12,9	13,7	12,9	10,8	11,8
Ширкатлар	1,6	1,0	1,2	2,4	6,7	6,0	6,0	8,8	5,7	5,5	5,2
Хўжалик бирлашмалари	12,1	12,7	22,9	30,5	27,1	24,1	33,3	26,8	28,7	30,8	27,1
Қўшимча корхоналар, чет эл фуқаролари, ташкилотлари	7,0	6,5	16,7	12,5	14,8	16,3	16,6	17,5	25,3	29,4	32,1
Бошқа корхоналар	0,6	0,3	1,4	1,8	0,6	0,3	0,3	0,1	0,1	5,7	0,1

Кўриниб турибдики, иқтисодиётнинг асосий капиталига йўналтирилган инвестициялар таркибида давлат мулки, корхона, ташкилотларни ривожлантириш учун сарф қилинган инвестициялар 1995 йили 55,1 фоиздан, 1999 йили – 63,3 фоиздан 2009 йили 22,7 фоизгача қисқартирилди. Республика халқ хўжалигини барқарорлаш ва унинг тараққиётини таъминлаш, иқтисодий инқироздан чиқиш даврида – 1991-1995 йиллар, давлат мулки корхоналари, ташкилотларини ривожлантириш учун сарф қилинган инвестициялар салмоғи кўпайиб борди, лекин иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврида бу салмоқ қисқара бошлади ва нодавлат мулки таркибига кирган корхона ва ташкилотларни ривожлантиришга йўналтирилган инвестициялар салмоғи ошиб борди. Бу кўрсаткич 1995 йилда 44,9 фоиздан 1999 йилги 36,7 фоизга қисқартирилиб, кейин 2009 йилга келиб 77,3 фоизга кўтарилди.

1999-2009 йилларда иқтисодиётга киритилган инвестициялардан ширкатларни ривожлантириш учун сарф этилган инвестициялар деярли 3,2 марта, хўжалик бирлашмаларини ривожлантириш учун – 2,2 марта, қўшма корхоналарни ривожлантириш учун сарф этилган инвестициялар салмоғи 4,7 марта кўтарилди.

Республикада амалга оширилаётган инвестициялар республика иқтисодиёти технологик таркибини ўзгартиришга ҳам хизмат қилмоқда.

4.8.5-жадвал.

Асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг технологик таркиби (фоиз)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:											
Қурилиш-монтаж ишлари	58,0	58,1	48,2	49,4	46,2	43,7	48,7	49,6	55,1	42,2	50,8
Асбоб-ускуна, жиҳозлар	30,5	30,6	39,5	38,6	42,1	46,2	38,7	38,1	33,4	43,9	39,3
Бошқа капитал ишлар	11,5	11,3	12,3	12,0	11,7	10,1	12,6	12,3	11,5	13,9	9,9

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, республикада ишлаб чиқариш технологик таркиби такомиллаштирилмоқда.

Қурилиш-монтаж ишлари учун йўналтирилган инвестициялар салмоғи 1999 йили 58,0 фоиздан 2009 йили 50,8 фоизгача қисқарди, лекин шу даврда асбоб-ускуна ва жиҳозлар учун сарф қилинган инвестициялар салмоғи 30,5 фоиздан 39,3 фоизга кўтарилди. Демак, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ишлаб чиқариш соҳаларининг техника даражаси кўтарилмоқда.

Республикада амалга оширилаётган инвестициялар асосий капитални такрор ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш учун ҳам йўналтирилмоқда. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

4.8.6-жадвал.

Ўзбекистон иқтисодиётига йўналтирилган инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби (фоиз)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан											
Фаолият кўрсатаётган корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилиш	38,2	41,9	46,8	51,7	49,5	47,9	47,6	42,8	25,1	22,4	22,0

Фаолият кўрсатаётган корхоналарни кенгайтиришга	9,5	15,6	12,0	10,7	9,5	14,6	19,7	14,3	18,4	12,6	3,8
Янги қурилишга	51,8	42,0	40,9	37,1	39,3	35,7	31,9	41,8	42,2	49,3	60,0
Фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг айрим объектларига	0,5	0,5	0,3	0,5	1,7	1,8	0,8	1,1	14,3	15,7	14,2

Кўриниб турибдики, амалга оширилаётган инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби тубдан ўзгартирилмоқда.

Фаолият кўрсатаётган корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилишга йўналтирилган инвестициялар салмоғи 1999-2009 йилларда 38,2 фоиздан 22,0 фоизгача қисқарди. Янги қурилишларга сарф қилинаётган инвестициялар 51,8 фоиздан 60,0 фоизга кўпайтирилди.

Демак, республикада таркибий ўзгаришларнинг негизи бўлмиш инвестицион сиёсат кенг миқёсда амалга оширилмоқда ва бу чора-тадбирлар республика иқтисодиётини таркибий ўзгартиришга, такомиллаштиришга ёрдам бермоқда.

Мамлакат иқтисодиётининг асосий кўрсаткичи – ялпи ички маҳсулот бўйича бу ўзгаришлар қуйидаги маълумотларда ўз ифодасини топган:

4.8.7-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулотининг таркибий ўзгариш кўрсаткичлари (фоиз)

	1991	1996	1998	1999	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Республика ялпи ички маҳсулоти	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:												
Саноат маҳсулоти	11,0	17,8	14,9	13,9	14,2	14,5	15,8	20,7	22,1	21,0	22,3	23,6
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	37,1	22,4	26,6	29,0	29,9	30,1	28,5	25,0	24,1	23,2	19,4	18,2
Қурилиш маҳсулоти	10,4	8,3	7,5	6,7	5,8	4,9	4,5	4,9	5,1	5,9	5,6	7,4
Хизматлар	26,2	37,1	36,4	37,0	38,2	38,7	37,4	38,4	39,5	40,6	43,2	47,2
Ундан:												
Транспорт ва алоқа хизматлари	4,2	8,7	6,8	6,9	7,5	8,2	9,4	11,3	11,4	11,3	12,7	11,9
Савдо ва умумий овқатланиш айланмаси	3,9	7,0	8,4	9,0	10,4	9,9	9,4	9,2	9,5	9,4	9,1	9,1
Соф солиқлар ҳажми	0,3	14,4	14,4	13,4	11,9	12,6	13,7	11,0	9,2	10,1	9,3	6,7

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ялпи ички маҳсулот таркиби йилдан-йилга ўзгариб, такомиллашиб бормоқда;

– ялпи ички маҳсулот таркибида саноат маҳсулоти 11,0 фоиздан 23,6 фоизга кўтарилди, хизмат кўрсатув соҳалари маҳсулотининг улуши 26,2 фоиздан 47,2 фоизгача кўпайиб, соф солиқлар улуши 0,3 фоиздан 6,7 фоизга кўпайган.

Транспорт ва алоқа хизматлари улуши 4,2 фоиздан 11,9 фоизгача, савдо ва умумий овқатланиш хизматлари улуши 3,9 фоиздан 9,1 фоизгача кўтарилган. Келгусида, ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб республикада кўрсатилаётган хизматларнинг ички ялпи маҳсулот таркибидаги салмоғи яқин келажакда 55-60 фоизга кўтарилиши лозим.

Республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш давридаги амалга оширилаётган таркибий сиёсатни алоҳида ишлаб чиқариш тармоқлари, айниқса қишлоқ хўжалиги мисолида кўришимиз мумкин.

4.8.8-жадвал.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг таркибий ўзгаришлари (фоиз)

	Ширкат хўжаликлари	Фермер хўжаликлари	Деҳқон хўжаликлари
1.Ялпи ички маҳсулот			
1998	35,8	3,5	60,7
2003	23,5	14,1	62,4
2005	15,3	24,5	60,2
2006	6,3	31,4	62,3
2007	2,5	33,4	64,1
2008	2,3	32,6	65,1
2009	2,2	32,6	65,2
2.Ўсимликшунослик			
1998	46,4	9,7	43,9
2003	37,8	25,3	36,9
2005	22,6	37,5	39,9
2006	7,7	53,7	38,6
2007	1,5	57,3	41,2
2008	1,3	54,4	44,3
2009	1,3	57,7	41,0
3.Чорвачилик			
1998	9,0	1,3	87,9
2003	8,1	2,2	89,7
2005	4,6	2,2	93,2
2006	4,4	3,1	92,5

2007	3,8	3,6	92,6
2008	3,5	4,1	92,4
2009	3,4	3,7	92,9
4.Экин майдонлари			
1998	81,6	8,9	9,5
2003	51,9	36,9	11,5
2005	29,3	58,6	12,1
2006	13,0	74,5	12,5
2007	3,0	84,2	12,8
2008	2,7	84,4	12,9
2009	2,3	84,6	13,1
5.Аҳоли бандлиги			
1998	57,1	5,0	37,9
2003	41,1	19,0	39,9
2005	35,6	22,1	42,3
2006	13,0	38,2	48,8
2007	5,9	44,9	49,2
2008	5,4	44,3	50,3

Республика қишлоқ хўжалигидаги таркибий ўзгаришларнинг асосий йўналиши шундан иборатки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида жамоа-ширкат хўжаликларининг улуши камайиб бормоқда, кичик ва хусусий тадбиркорлик – фермер ва деҳқон хўжаликларининг улуши ортиб бормоқда.

1998-2009 йилларда ялпи ички маҳсулот етиштириш бўйича ширкат хўжаликларининг салмоғи деярли 5,7 марта, ўсимликшунослик маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича 36,0 маротаба, чорвачилик маҳсулотларини етиштириш бўйича 2,6 марта, экин майдонлари бўйича 30,0 мартадан кўп, аҳоли бандлиги бўйича деярли 10,6 марта камайган. Буларга асосий сабаб-ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш жараёнидир. Келгусида ширкат хўжаликларининг роли янада пасаяди, чунки уларнинг деярли ҳаммаси фермер хўжаликларига айлантирилади.

Фермер хўжаликларининг тутган ўрни йилдан-йилга ошиб боряпти.

1998-2009 йилларда уларнинг ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ҳиссаси 9,3 марта, ўсимликшунослик маҳсулотлари бўйича 5,6 марта, чорвачилик маҳсулоти бўйича 2,8 марта, ер майдонлари бўйича 9,4 марта, аҳоли бандлиги бўйича 8,6 мартадан кўпроқ миқдорда кўпайиб борган.

Деҳқон, хўжаликларига ўтсак, уларнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги тутган ўрни умуман юкори даражада бўлиб, бу даража 1998-2008 йилларда янада кўтарилган.

Республикада фермер ва деҳқон хўжаликларини янада ривожлантириш учун тегишли шарт-шароитларни барпо этиш мақсадида 2007 йил 8 майда «Фермерларни қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлашни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга йўналтирилаётган маблағлардан фойдаланишни янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори ва 2008 йил 21 апрелда «Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Республика қишлоқ хўжалигида амалга оширилган таркибий ўзгаришларнинг аҳамиятини тушуниш учун келтирилган маълумотларга қараб яна бир муҳим хулоса чиқаришимиз мумкин.

Маълумки, республика иқтисодиётининг келгуси ривожланишида енгил, озиқ-овқат саноати ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш тармоқлари тараққиёти алоҳида ўрин тутиши лозим ва бу республика иқтисодиётини таркибий такомиллаштириш олдига қўйилган муаммолардан биридир.

Шу мақсадда 2005 йил 27 январда «Республикада тўқимачилик тармоғига инвестициялар жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори қабул қилинди ва унда 2005-2008 йилларга мўлжалланган тармоқни ривожлантириш дастури тасдиқланди. Бу Қарор, Дастурга биноан қуйидаги вазифалар қўйилди:

1. Пахта толасини қайта ишлашда якунланган технологик жараёнларга эга бўлган замонавий ишлаб чиқаришни ташкил қилиш.

2. Юқори сифатли, рақобатбардош тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш.

3. Ишлаб чиқарилаётган тўқимачилик маҳсулотлари умумий ҳажмидан камида 80 фоизи экспорт қилинишини таъминлаш.

4. Тармоқ корхоналарини биринчи навбатда юқори даражада иш билан банд бўлмаган, меҳнат ресурслари мавжуд бўлган минтақаларда жойлаштириш.

Дастурда ишлаб чикилган чора-тадбирларни амалга ошириш учун 94 та лойиҳалар бўйича 1,2 млрд. доллар сармоялар сарф этилади.

Жами пахта толасини қайта ишлаш ҳажми 517,4 минг тонна, материаллар ишлаб чиқариш 144,4 минг погонометр, трикотаж полотноси 34,8 минг тонна, трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқаришни 311,0 миллион донага кўпайтирилиши кўзда тутилган.

Қайта ишлаш тармоқларининг юқори самарага эгалигини эътиборга олиш учун қуйидаги маълумотлардан фойдаланишимиз мумкин.

Бир килограмм пахта толасидан, агарда калава-ип ишлаб чиқарилса, 2,0 долларли маҳсулот, трикотаж материаллар ишлаб чиқарилса, 2,2 долларли, эркаклар футболкалари ишлаб чиқарилса, 12,5 долларли маҳсулот олиш мумкин. Маҳсулотлар ҳажмининг кўпайиши билан олинадиган фойданинг ҳажми ошиб боради.

Республика иқтисодиётини таркибий ўзгартириш борасида чет эл инвестицияларини жалб қилиш катта аҳамиятга эга, шу сабабли бу муаммо республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келмоқда.

Республикада «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» Қонун кабул қилинган ва унга кўра:

– республикада хорижий инвесторларининг ҳуқуқлари ва мол-мулки дахлсизлиги ва ҳимоя қилиниши таъминланади;

– хорижий сармояларга нисбатан инвестиция қилинган кундан бошлаб 10 йил мобайнида инвестиция киритилган вақтгача амалда бўлган қонунчилик қўлланилади;

– хорижий инвесторлар янги қонунчиликдан ўз сармояси учун фойдали бўлган қоидаларни хоҳишига қараб қўллаши мумкин.

Маълумки, 2003 йил 15 октябрда Ўзбекистон Республикаси халқаро валюта жамғармасининг VIII-моддасига имзо қўйди ва республика миллий валютаси чекловсиз ички конвертация қилинмоқда.

Бу албатта, хорижий инвестицияларни жалб қилишда, республика иқтисодиётини модернизациялаш ва экспортни рағбатлантириш учун алоҳида аҳамиятга эга.

Республика мустақиллиги даврида республикага жалб қилинган сармоялар 20 млрд. америка долларидан ошди, жалб қилинган инвестициялардан 2,5 млрд. доллари – бу тўғридан-тўғри инвестициялардир.

Хорижий инвестициялар иштирокида республикада ташкил қилинган қўшма корхоналар сони 3500 дан ошди. Хорижий сармоялар

иштирокида 5 та банк, 10 га яқин халқаро суғурта, аудиторлик компаниялари ташкил этилди.

Охирги 3 йил мобайнида республикага жалб қилинган тўғридан-тўғри сармоялар ҳажми 4 баробар ошди. Бу ҳолат республикада мавжуд сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг натижасидир.

Республикада иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш борасида республикадаги юқори ривожланмаган ҳудудларни ривожланиш даражасини кўтариш, янги, замонавий ишлаб чиқаришларни ташкил қилиш, янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, экспортга мўлжалланган маҳсулотларни кўплаб ишлаб чиқариш, миллий маҳсулотларни, умуман миллий иқтисодиётни рақобатбардошлигини кўтариш ва бошқа йўналишлар бўйича тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириб республика иқтисодиётини таркибий такомиллаштириш чора-тадбирларини амалга оширишда охирги йилларда республика раҳбарияти иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантиришга, такомиллаштиришга ҳар томонлама эътибор ажратмоқда.

Шу мақсадда 2008 йил 18 ноябрда «Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2008 йил 28 ноябрда «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарорлигини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, 2009 йил 12 мартда «2009-2014 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича энг муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Республика Президентининг Қарори қабул қилинди ва 2009 йил 31 декабрда «Иқтисодиётнинг реал сектори соҳасида корхоналарни ва инвестицион фаолликни кредит йўли билан қўллаб-қувватлашни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида», 2009 йил 9 июнда «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Бу Фармон ва Қарорлар республика иқтисодиёти таркибини янада такомиллаштириш билан бирга республиканинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг республика иқтисодиётига салбий таъсирларини юмшатиш чора-тадбирларидан биридир.

Шундай қилиб, республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш жараёнида республика иқтисодиёти таркибини такомиллаштиришга ҳам тегишли эътибор ажратилмоқда ва бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирлар республика иқтисодиётини ривожлантириш суръатларини кўтаришга ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Маълумки, иқтисодиёт тараққиётининг асосий кўрсаткичи бўлиб ялпи ички маҳсулотнинг ўзгариши ҳисобланади. Бу кўрсаткич бўйича, юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистон Республикаси ҳамдўстлик мамлакатлар таркибида 2001 йили биринчи бўлиб ялпи ички маҳсулотнинг ҳажми бўйича 1990 йил даражасига кўтарилди ва бу ривожланиш давом этмоқда.

Демак, республика ижтимоий ишлаб чиқариши тараққиёти республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш даврига тўғри келмоқда ва буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

4.8.9-жадвал.

МДҲ мамлакатларида ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши (1991 йилга нисбатан фоизда)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ўзбекистон	98,6	102,7	106,8	111,3	119,8	128,2	137,4	150,4	163,9	177,2
Белоруссия	89,7	93,0	97,7	104,3	115,8	126,4	141,4	152,9	168,2	162,9
Қозоғистон	78,0	88,5	97,2	106,3	115,9	126,6	141,3	153,3	158,1	160,0
Озарбайжон	59,3	65,2	72,1	80,2	88,3	111,6	150,1	187,6	207,9	227,2
Россия	70,8	74,4	77,9	83,6	89,5	95,3	101,7	109,9	118,5	107,3
Қирғизистон	72,2	76,1	76,1	81,2	86,9	86,4	89,3	96,6	103,9	105,5
Грузия	47,6	49,8	52,5	58,4	63,3	68,2	-	83,0	-	-
Украина	47,4	51,7	54,4	59,5	66,7	68,3	73,5	78,9	80,6	68,4
Тожикистон	41,0	44,7	49,0	54,0	59,7	63,7	69,1	74,5	80,4	-
Молдова	42,0	45,0	48,0	51,2	55,0	59,6	-	64,2	-	64,5

Кўриниб турибдики:

Биринчидан, ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича 1991 йил даражасига Ўзбекистон 2001 йили, Белоруссия ва Қозоғистон 2003 йили, Озарбайжон республикаси 2005 йили, Россия 2006 йили кўтарилди.

Иккинчидан, мустақиллик даврининг 18 йиллигига қарамасдан ялпи ички маҳсулотни ҳажми бўйича 1991 йил даражасига кўтари-

лиш учун бу маҳсулотни ишлаб чиқаришни Украинада 31,6 фоизга, Молдова республикасида 34,5 фоизга кўпайтиришлари лозим.

Шундай қилиб, республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштиришда иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш унинг йўналишларидан бири бўлиб, бу борада амалга оширилган чора-тадбирлар республика ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатларини жадаллаштириш омилларидан бири бўлиб, келгусида ҳам шундай бўлиши мақсадга мувофиқ.

V боб. ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ НАТИЖАЛАРИ

5.1. Республика ислоҳотларининг ижтимоий-сиёсий натижалари

Маълумки, Ўзбекистон 1991 йил 1 сентябрдан бутун дунёга ўзининг мустақиллигини эълон қилди, бозор муносабатларига ўтиш мақсадида ўзининг шахсий ижтимоий-иқтисодий тараққиёт йўлини танлади, ва иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказишда, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришда ижобий натижаларни қўлга киритмоқда. Чунки республика иқтисодий ислоҳотлари ҳар томонлама асосланган бўлиб чиқди ва амалиётда ўзини оқлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов республика иқтисодиётининг иқтисодий инқироздан чиқиш арафасидаёқ, яъни 1995 йили таъкидладиларки: «Ишлаб чиқилган тамойиллар ҳаёт синовидан ўтди. Амалий иш жараёнида уларнинг тўғрилиги ва таъсирчанлиги тасдиқланди, энг муҳими, халқимизнинг ўзи уларни қабул қилди ва қўллаб-қувватлади. Ҳозирги вақтда мазкур тамойилларни амалга ошириб Республикада ижтимоий – сиёсий барқарорлик, энг муҳими – бозор муносабатларини жорий этиш сари босқичма – босқич илгарилаб боришимиз таъминланмоқда. Шу боис биз бундан буён ҳам ушбу тамойилларга амал қилаверамиз»[1].

И.А. Каримовнинг бу фикр-мулоҳазалари тарихан ўзини оқлади, республиканинг бундан буён ижтимоий-иқтисодий ривожланишида амалга оширилаётган ислоҳотлар янада жадаллаштирилди ва улар кенг миқёсда ижобий натижаларни қўлга киритиш имконини берди.

Республика ислоҳотларининг ижобий натижалари қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топди:

– ижтимоий –сиёсий натижалар;

– ижтимоий-иқтисодий натижалар.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 10 бет.

Республика иқтисодий ислоҳотлари натижалари кўрилар экан, қўлланманинг бу бобида республика ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг асосан 1991-2009 йиллардаги натижалари таҳлил қилинган.

Республика ислоҳотларининг ижтимоий-сиёсий натижалари республика жамиятини демократлаш ва республикада бозор муносабатларига мосланган янги давлатчилик тизимини шакллантиришда ўз ифодасини топмоқда.

Тарихий кўп укладли бозор иқтисодиётига асосланган жамият ижтимоий ҳаётни демократлашни кўзда тутади. Шундан келиб чиқиб, республика раҳбарияти республика мустақиллигининг биринчи давридан бошлаб республиканинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида демократик принципларни ишлаб чиқишга ва уларни амалга оширишга тегишли эътибор ажратди.

Ўзбекистон «Инсон ҳуқуқи Декларация»сини қўллаб-қувватлади, қабул қилди ва республика кўпчилик инсон ҳуқуқи тўғрисида халқаро миқёсида, шу жумладан Европада хафвсизлик ва ҳамкорлик (ОБСЕ) тўғрисида қабул қилинган шартномаларни имзолади.

Республикада ижтимоий ҳаётни демократлаш қуйидаги принципларга асосланди:

– жамиятни демократлаштириш борасида мавжуд халқаро тажрибани синчиклаб ўрганиш;

– жамиятни демократлаштиришда республикада жойлашган халқлар менталитетини ва ривожланиш хусусиятларини эътиборга олиш. Маълумки, ғарбий мамлакатларда шахспарастлик-индивидуализм, яъни шахсий манфаатларини жамият манфаатларидан юқори қўйиш фалсафаси ва халқ оммасини ҳаддан ташқари сиёсатлаштириш кенг тарқалган. Ўзбекистонда эса шарқий мамлакатларда тарқалган коллективчилик фалсафаси ва ижтимоий фикрнинг устуворлиги кенг тарқалган;

– ижтимоий ҳаётни демократлаштиришнинг адолатли шаклларини қуриш ва жамиятни ҳаддан ташқари бой ва камбағалларга қатламланишига йўл қўймаслик;

– республикада демократлаштиришнинг асосий йўналиши сифатида фуқаролар жамиятини қуриш, амалга ошириш;

– жамиятни демократлаштиришнинг олдинги босқичларида давлатнинг кучли ҳукмронлиги сақланади ва келгусида бу ҳукмронлик аста-секин пасайтирилиб, маҳаллий, ўзини-ўзи бошқарув органларига ўтказилади.

Республикада «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Бу қонунга биноан сиёсий партиялар Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг бирлашмалари фикр-мулоҳазалар, манфаатлар ва мақсадларнинг умумийлигига асосланган бўлиб, давлат ҳукмронлиги шаклланишида жамиятнинг аниқ бир қисмининг эркинлигини амалга оширишга интилувчи ва давлатни бошқаришда, ижтимоий ишларни олиб боришда ўзларининг вакиллари орқали иштирок этувчилардир.

Республикада тўртта сиёсий партиялар ўз фаолиятини олиб бормоқдалар. Бу «Халқ-демократик партияси», «Адолат», «Миллий тикланиш» ва «Либерал-демократик» партияси, уларнинг вакиллари Республика Олий Кенгашида бўлиб, унда фракцияларга эгалар.

1996 йил 31 октябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонига биноан инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий Маркази ташкил этилган ва унинг олдига қуйидаги вазифалар қўйилган:

– инсон ҳуқуқлари бўйича республика конституцияси, қонунлари ва умуман қабул қилинган халқаро ҳуқуқлар бўйича кўрсатмаларини амалга ошириш мақсадида республика стратегияси ва ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш;

– инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси билан халқаро ташкилотлар, хорижий мамлакатларнинг миллий ташкилотлари билан ҳамкорликни ривожлантириш;

– инсон ҳуқуқлари бўйича Давлат ва бошқарув органлари томонидан маслаҳатлар бериш вазифасини амалга ошириш;

– инсон ҳуқуқлари бўйича давлат органларининг кадрларини ўқитиш, пропаганда қилиш, ўқув-услубий адабиётлар чиқариш фаолиятини ташкил қилишни амалга ошириш;

– инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат органлари фаолиятини такомиллаштириш мақсадида тавсиялар ишлаб чиқиш;

– инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, рағбатлантириш масалалари бўйича илмий текшириш ишларини ташкил қилиш, амалга ошириш.

Миллий Марказ «Ўзбекистонда демократлаш ва инсон ҳуқуқлари» журналини чоп этади.

1996 йили 3 декабрда мамлакатда демократлаш ислоҳотларини чуқурлаштириш, бу борада республика конуниятларини халқаро меъёрларга мослаштириш, инсон ҳуқуқларини амалга ошириш

устидан назорат олиб бориб, унинг мониторингини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида республика амалиётидаги қонуниятлар мониторинги институтини ташкил қилиш тўғрисида Республика Олий Мажлисининг Қарори қабул қилинди.

Республика Президенти И.А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маърузасида таъкидладики: «Биз одамларнинг эскича психологиясини ўзгартириб, уларда янги ҳуқуқий онгни шакллантирмоғимиз лозим. Шундай бўлсинки, ҳар бир киши инсон эркинликлари – айни вақтда муайян бурч, мажбурият ва масъулият эканлигини чуқур ҳис этиб турсин[1].

Республикада давлатчиликни шакллантириш ва унинг фаолиятини ташкил қилиш мақсадида республикада тегишли қонунлар қабул қилинди. «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида». «Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида», «Жойларда давлат ҳокимияти тўғрисида», «Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида» ва бошқалар шулар жумласидандир.

Республикада янги давлатчиликни шакллантиришда қуйидаги кардинал вазифалар ечилди:

– Мустақил Ўзбекистоннинг Конституциясини қабул қилиш.

– Халқаро муносабатларда Ўзбекистоннинг тенг ҳуқуқли субъект эканлигининг ҳуқуқий меъёрларини барпо этиш.

– Конституцион ўзгаришларни амалга ошириб республикада янги хўжалик юритиш тизимини шакллантириш учун керакли шарт-шароитларни барпо этиш.

– Давлат ижтимоий фаолияти йўналтирилганлигини ўзгартириб, унинг адреслигини таъминлаш.

– Республика ва маҳаллий даражаларда давлатнинг бошқарув функцияларини чегаралаш.

– Республика давлат, ижро этувчи ва суд органлари функцияларини чегаралаш.

– Маъмурий бошқарув тизимини бартараф этиб, демократик, иқтисодий методларга асосланган давлат бошқарув органларини шакллантириш.

– Республикада жойлашган халқлар, миллатлар, элатлар мустақиллигини таъминлаш;

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. 5-жилд. Тошкент, 1997. 120 б.

– Ҳар хил шаклдаги мулкларни, ижтимоий-иқтисодий укладларни, республика халқ хўжалигидаги плюрализмни тасдиқлаш.

– Ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи мустақиллигига ва фуқаролар эркинлигига асосланган фуқаролар жамиятини барпо этиш.

– Инсон ҳуқуқларини Конституцион таъминлаш ва аҳолини кафолатлаш қонуний асосларини шакллантириш.

– Республика ижтимоий, демократик институт ва муассасаларини шакллантириш;

– Кўп партияликни, ҳар хил шаклда бўлган ижтимоий ҳаракатларни шакллантириш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов ўзларининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаларида республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириб, бозор муносабатларига мосланган давлатчиликни шакллантириш жараёнини ҳар томонлама таҳлил қилиб, бу борада қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширилганлигини таъкидлаб бердилар[1]:

– тарихан жуда қисқа муддатда республиканинг асосий қонуни – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Бу ҳужжатда республикада давлат ва жамият қурилишининг асосий тамойиллари бўлмиш давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига бўлиниши, инсон ҳуқуқларининг давлат манфаатларидан, умум-эътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг эса миллий ҳуқуқий меъёрлардан устунлиги, ҳеч қандай мафкуранинг давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги, ижтимоий-сиёсий ҳаёт сиёсий институтларнинг ранг-баранглиги, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллигига асосланиши белгилаб берилди;

– бозор муносабатларига ўтиш даврида қабул қилинган қонунларнинг амалда бажарилишини таъминлай оладиган, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишга қодир бўлган ижро ҳокимиятининг самарали тизими ва тузилмалари шакллантирилди. Марказлашган режалаштириш ва тақсимлаш органлари ва кўплаб тармоқ вазирликлари тугатилди, маҳаллий ҳокимият органлари ташкил этилди;

---

[1] «Адолат» газетаси, 2007 йил, 31 август.

– суд органларини жазоловчи ва фақат давлат манфаатларини ҳимоя қилувчи органдан қонун устуворлигини ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи органга айлантирилди. Олий суд, умумий юрисдикция судлари, хўжалик судлари ташкил этилди;

– мамлакатимиз мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини, конституциявий тизимни ишончли ҳимоя қиладиган, жамоат тартибини таъминлайдиган, халқаро терроризм, экстремизм ва наркоагрессия каби кучайиб бораётган хавф-хатарларга қарши курашадиган миллий хавфсизлик органлари тизими шакллантирилди.

И.А. Каримов республикада миллий давлатчиликни шакллантиришга бағишланган, амалга оширилган чора-тадбирларни якунлаб шундай дейдилар: «Мамлакатимизни 1991-2000 йиллар давомида ислоҳ қилиш ва янгилаш борасида қўлга киритилган натижаларни сарҳисоб қилар эканмиз, бугун ушбу босқич миллий давлатчиликни шакллантириш ва республикамизни барқарор ривожлантиришда мустаҳкам замин бўлди, деб айтишга асосларимиз бор».[1]

Кўриниб турибдики, республикада амалга оширлаётган ислоҳотларнинг ижтимоий-сиёсий натижалари сифатида республика жамияти демократлашмоқда ва бозор муносабатларига мосланган янги давлатчилик тизими шаклланмоқда ва улар республиканинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида асосий омилларга айланмоқда.

Лекин келгусида ҳам республика жамиятини янада демократлаш ва республикада тўлиқ фуқаролар жамиятини шакллантириш жараёнини янада такомиллаштириш зарурияти мавжудлигини таъкидлаб, И.А. Каримов шундай дейдилар: «Парламентнинг мамлакатимизда кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган демократик янгиланишлар, либерал ислоҳотлар тарғиботчисига айланишига эришиш энг асосий вазифа бўлмоғи зарур.

Мазмун-моҳиятига кўра, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ислоҳотларни биз танлаган давлат ва жамият қурилиши моделини татбиқ этиш жараёнида фуқароларнинг мамлакат бошқарувидаги ролини ошириб боришни асосий ўринга қўядиган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» дастурини

[1] «Адолат» газетаси. 2007 йил. 21 август

амалга ошириш бўйича ишларни янада фаоллаштириш масаласини бугун ҳаётнинг ўзи кун тартибига тобора қатъий қилиб қўймоқда[1].

Республика ислоҳотларининг ижобий натижалари ижтимоий-сиёсий натижалардан ташқари, албатта, тегишли ижтимоий-иқтисодий натижаларга ҳам эга.

Республика ислоҳотларининг ижобий ижтимоий-иқтисодий натижалари қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топмоқда:

– Ўзбекистон иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланиши.

– Нефть ва дон истеъмоли бўйича республиканинг мустақилликка эришганлиги.

– Республика макроиқтисодиёти молиявий ҳолатининг яхшиланганлиги.

– Республика аҳолиси турмуш даражасининг муҳофаза қилинганлиги.

– Республика ташқи иқтисодий алоқаларининг ривожланганлиги.

– Республикада ижтимоий-йўналтирилган кўп укладли бозор иқтисодиётининг шакллантирилганлиги.

– Республика иқтисодиётининг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига бардош бераётганлиги.

– Ўзбекистон Республикасининг жаҳон бозор иқтисодиётига кириб бориши ва бозор муносабатларига ўтишдаги «Ўзбек моделининг» жаҳон миқёсида тан олинганлиги.

Шундай қилиб, республика ислоҳотларини амалга оширишда республика мустақиллик даврида ижтимоий-сиёсий натижаларга эга бўлди ва шу билан бирга тегишли ижтимоий-иқтисодий натижаларни ҳам қўлга киритди.

5.2. Республика иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланиши

Маълумки, 80-йилларнинг охирида собиқ иттифоқ иқтисодиётида оғир, мураккаб вазият пайдо бўлди. Ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатлари ҳаддан ташқари пасайиб кетди ва мамлакат иқтисодиёти иқтисодий инқирозга учради.

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2010 йил, 30 январь.

Собиқ иттифоқ иқтисодиёти 1990 йили, Ўзбекистон иқтисодиёти эса 1991 йилдан бошлаб иқтисодий инқирозга дучор бўлди. Лекин мамлакатда рўй берган иқтисодий инқироз иқтисодий назарияда қабул қилинган иқтисодий инқироздан тубдан бошқа хусусиятга эга бўлди.

Иқтисодий назарияда қабул қилинган иқтисодий инқирознинг келиб чиқишига асосий сабаб – мамлакатда унинг эҳтиёжидан ортиқча маҳсулотларни ишлаб чиқаришдан иборат бўлган бўлса, иттифоқ иқтисодиётида пайдо бўлган иқтисодий инқирознинг сабаби – ижтимоий ишлаб чиқаришни ҳаддан ташқари юқори суръатларда ривожлантиришда эмас, аксинча, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг орқага кетиши, ишлаб чиқариш ҳажмининг камайиши натижасида рўй берди. Бу иқтисодий инқирозга учраш умуман иттифоққа ва унинг таркибидаги ҳамма иттифоқдош республикаларга тааллуқли бўлди. Бу жараён иттифоқ тарқатилиши билан, собиқ иттифоқдош республикаларнинг мустақил давлатларга айлантирилиши билан тезлаштирилди, мураккаблашди. Чунки иттифоқ тарқатилиши билан иттифоқ республикалараро иқтисодий алоқалар қисман тўхтатилди, бузилди, тубдан ўзгарди. Шу сабабли ҳамма собиқ иттифоқ республикалар иқтисодиёти иқтисодий инқирозга учради, ижтимоий ишлаб чиқариш орқага кета бошлади, ҳар йили ўтган йилга нисбатан кам маҳсулот ишлаб чиқарила бошлади.

Собиқ иттифоқдош республикалар ҳар хил шароитда ривожланганлиги, ҳар хил ижтимоий-иқтисодий хусусиятларга эга бўлганлиги, ҳар хил йўлларни танлаб бозор муносабатларига ўтишганлари сабабли уларда иқтисодий инқироз ҳар хил даражада бўлган, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг орқага кетиши ҳар хил суръатларда бўлиб, бу иқтисодий инқироздан чиқиш табиий ҳолда ҳар хил даврларда амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов бу вазиятни таҳлил қилиш мақсадида Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил ижтимоий-иқтисодий якунлари ва 1996 йил вазифаларига бағишланган мажлисида қилган маърузасида 1990-1995 йилларда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида асосий ишлаб чиқариш тармоқларида ишлаб чиқаришни орқага кетаётганини таъкидлаб қуйидаги жадвал маълумотларни келтирдилар.[1]

---

[1] «Экономика ва статистика», журнали 1996, № 3-4 , 3 б.

5.2.1-жадвал.

1990 – 1995 йилларда МДҲ мамлакатларида маҳсулот ишлаб чиқариш динамикаси (1995 йил 1990 йилга нисбатан, %)

Мамлакатлар	Ялпи ички маҳсулот	Қишлоқ хжалик маҳсулоти	Саноат маҳсулоти
Ўзбекистон	81,1	89,0	99,0
Россия	62,2	67,0	50,0
Белоруссия	60,5	79,0	61,0
Қирғизистон	50,3	57,0	35,0
Қозоғистон	45,4	54,0	48,0
Украина	44,4	61,0	53,0

1991-1995 йиллар Ўзбекистон Республикаси учун иқтисодий инқироз йиллари ҳисобланади. Юқорида айтилганидек, Ўзбекистон иқтисодий инқирозга 1991 йили учради, иқтисодий инқирознинг охирги йили бўлиб 1995 йил ҳисобланади, чунки 1996 йилдан бошлаб ялпи ички маҳсулотни ишлаб чиқариш кўпая бошлади ва республика иқтисодий инқироздан чиқа бошлади.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда 1990-1995 йилларда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш динамикаси 81,1 фоизни ташкил этиб, ялпи ички маҳсулотнинг камайиши 18,9 фоизни ташкил этган. Шу даврда юқорида келтирилган бошқа МДҲ мамлакатларида бу камайиш 37,2 –55,6 фоизни ташкил этиб, орқага кетиш Ўзбекистонга нисбатан 2-3 маротаба кўп бўлган.

Жадвалда келтирилган ҳамма давлатлар учун қишлоқ хўжалиги тармоғини ривожлантириш катта аҳамиятга эга. Бу тармоқда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг камайиши Ўзбекистонда ҳаммаси бўлиб 11,0 фоизни ташкил этган бўлса, бошқа ҳамдўстлик мамлакатларида бу кўрсаткич 33,0 –46,0 фоизни ташкил этиб, демак қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг камайиш суръатлари Ўзбекистонга нисбатан 3-4 маротаба юқори бўлган.

Яна шуни таъкидлаш керакки, Ўзбекистонда 1990-1995 йилларда чорвачиликда моллар сонининг, деҳқончиликда экин майдонларининг камайишига йўл қўйилмади, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг республикада камайиши ўтиш даври қийинчиликларидан келиб чиқиб, экин маҳсулотларининг ҳосилдорлиги, чорвачилик маҳсулдорлигининг пасайиши ҳисобидан бўлди.

Саноат маҳсулотини оладиган бўлсак, Ўзбекистонда уни ишлаб чиқариш ҳаммаси бўлиб бир фоизга камайди, бошқа ҳамдўстлик

мамлакатларида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг камайиш суръатлари 47 –65 фоизни ташкил этди.

Юқорида келтирилган жадвал маълумотлари Москвада чоп этиладиган «Независимая газета»да ҳам берилган. Ундан ташқари бу газетада қуйидаги маълумотлар ҳам чоп этилган[1].

5.2.2-жадвал.

1990-1996 йилларда МДҲ мамлакатларида саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш динамикаси (1996 йил 1990 йилга нисбатан ,%)

Ўзбекистан	106,0
Туркманистон	84,0
Украина	55,0
Қозоғистон	48,0
Арманистон	48,0
Россия	47,0
Молдова	43,0
Озарбайжон	41,0
Қирғизистон	39,0
Тожикистон	36,0
Грузия	18,0

Илгари «Независимая газета» Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, жамиятни демократлаш жараёни бўйича фақат салбий, танқидий маълумотларни чоп этган, лекин бу гал, мажбуран Ўзбекистонда саноат тараққиёти бўйича ижобий маълумотларни чоп этди.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, 1990-1996 йилларда Ўзбекистонда саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш 6,0 фоизга ошган. Шу даврда саноат маҳсулоти Туркманистонда 16 фоизга, Белоруссияда – 37 фоизга, бошқа давлатларда 2-3 маротаба, Грузияда эса 5 маротабадан кўпга камайган.

Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш маълумотларини таҳлил қилар эканмиз қуйидаги жадвалда келтирилган саноат маҳсулоти бир гуруҳ турларининг 1991-1995 йилларда ишлаб чиқарилиши тўғрисидаги маълумотлар алоҳида эътиборга молик.

[1] «Независимая газета». 22 ноябрь 1996 г.

5.2.3-жадвал.

1991-1995 йилларда МДҲ мамлакатларида алоҳида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш[1]

	Электро-энергия млрд. кв. соат		Нефть млн. тонна		Газ млрд. куб м		Кўмир млн.тонн		Газлама млн. кв.м.		Пойафзал млн.жуфт	
	1991	1995	1991	1995	1991	1995	1991	1995	1991	1995	1991	1995
Ўзбекистон	64,2	47,2	2,8	7,7	41,9	48,0	5,9	3,1	665	558	45,4	5,7
Озарбайжон	23,5	17,0	11,7	7,0	8,6	4,6			140	57,6	10,3	0,7
Арманистон	9,6	5,2							36,7	0,9	11,3	0,7
Белоруссия	38,7	24,9	2,1	1,9	0,3	0,3	-	-	46,6	23,0	45,6	12,1
Грузия	13,4	6,8	0,2	0,1	0,04	0,02	0,7	0,03	66,4	3,5	12,2	0,3
Қозоғистон	86,0	65,7	26,6	20,5	7,9	5,9	130,0	83,2	249	30,5	34,1	2,1
Қирғизистон	14,2	12,3	0,1	0,1	0,1	0,04	3,5	0,5	143	23,2	9,5	0,7
Молдова	13,2	4,1	-	-	-	-	-	-	228	0,6	20,8	1,4
Россия	1068	862	462	307	643	585	353	262	7619	1797	336	52,5
Туркманистон	15	10,5	5,4	4,1	84,3	55,6	-	-	49,2	33,1	4,2	1,8
Тожикистон	17,7	14,8	0,1	0,03	0,1	0,04	0,1	0,03	183	41,2	8,6	0,6
Украина	279	182	4,9	4,0	24,3	18,1	136	83,6	1031	468	177	19,7

Жадвал маълумотларидан қуйидаги хулосалар келиб чиқади:

Биринчидан, Ўзбекистон – яккаю ягона давлатки, бу давлатда жадвалда келтирилган 6 та саноат тармоқларидан катта аҳамиятга эга бўлган иккитасида – нефть ва газ ишлаб чиқариш тармоқларида ишлаб чиқариш камаймасдан, ривожланиш давом этган, бошқа ҳамма ҳамдўстлик мамлакатларида 6 та тармоқлар бўйича ишлаб чиқариш камайиб кетган. Ўзбекистонда нефть қазиб олиш 2,8 миллион тоннадан 7,7 млн. тоннага кўтарилган, табиий газ ишлаб чиқариш – 41,9 миллиард кубометрдан 48,9 млрд. кубометрга ошган.

Иккинчидан, Ўзбекистонда 1991-1995 йилларда саноат ишлаб чиқариш суръатларининг камайиши бошқа давлатларга нисбатан анча паст бўлган. Масалан, электроэнергия ишлаб чиқариш Ўзбекистонда 13 фоизга камайган, шу даврда Россияда – 20 фоизга, Украинада – 31 фоизга, Белоруссияда 35 фоизга камайган, газлама ишлаб чиқариш Ўзбекистонда – 12,1 фоизга, Украинада – 86,8 фоизга, Қозоғистонда – 81,8 фоизга камайган ва ҳоказо. Худди шундай вазият кўмир қазиб олиш бўйича ҳам бўлган, демак республикада бошқа мамлакатларга нисбатан ишлаб чиқариш паст суръатларда камайган.

Учинчидан, Ўзбекистонда фақат пойабзал ишлаб чиқариш хаддан ташқари камайиб кетган. Бунга сабаб, иттифоқ республикаларо иқтисодий алоқаларининг бузилиб кетишидир. Республи-

[1] «Частная собственность» газетаси. № 6, 1996 г., февраль.

када пойабзал ишлаб чиқариш бутунлай бошқа республикалардан олинадиган хом ашё ва ярим фабрикатларга асосланган эди.

Булардан ташқари яна шуни таъкидлаш керакки, Ўзбекистонда 1990-1995 йилларда машинасозлик маҳсулотлари 57,3 фоизга, ёқилғи саноати маҳсулотлари – 11,3 фоизга, ёғочларни қайта ишлаш саноати маҳсулотлари – 45,5 фоизга, ўрмон маҳсулотлари – 29,8 фоизга, озиқ-овқат маҳсулотлари 8,3 фоизга, халқ истеъмоли моллари 22,2 фоизга, кўпайган.

Телевизорлар ишлаб чиқариш 0,1 мингдан 58,7 минггача, видеоаппаратлар, магнитофонлар ишлаб чиқариш 2,1 мингдан 25,3 минггача етказилди.

Ўзбекистон Республикаси учун иқтисодий инқироз даври бўлган 1991-1995 йиллардан кейинги даврда ҳам республика иқтисодиёти бошқа ҳамдўстлик мамлакатларига нисбатан юқори суръатларда ривожланишда давом этди ва республика ҳамдўстлик мамлакатлар таркибида биринчи бўлиб 2001 йилда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича 1990 йил даражасига кўтарилди.

5.2.4-жадвал.

1991 – 2001 йилларда МДҲ мамлакатларида ялпи ички маҳсулот ва саноат маҳсулотлари динамикаси (фоизда)

	Ялпи ички маҳсулот	Саноат маҳсулоти
Ўзбекистон	102,7	131,0
Россия	74,4	59,0
Белоруссия	94,0	108,0
Қирғизистон	76,1	44,0
Қозоғистон	88,5	67,0,
Украина	51,5	69,0
Арманистон	84,2	59,0
Озарбайжон	65,1	37,0
Молдова	45,0	44,0
Грузия	48,8	23,0
Тожикистон	45,0	48,0

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– 1991-2001 йилларда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича Ўзбекистон Республикасидан ташқари ҳамдўстлик мамлакатларидан бирортаси ҳам ўз иқтисодиётини 1991 йил даражасига кўтаргани йўқ.

– Украина, Молдова, Грузия, Тожикистон 2001 йилда 1991 йилда ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулотнинг ярмисини ишлаб чиқарганлар.

– Ҳамдўстлик мамлакатлараро ижтимоий – иқтисодий тараққиётнинг ҳар хил даражадалигини саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш кўрсаткичларидан кўришимиз мумкин.

– 1991-2001 йилларда фақат Ўзбекистон ва Белоруссияда саноат ишлаб чиқариш бўйича 1991 йилги даражадан кўтарилди – Ўзбекистонда – 31,0 фоизга, Белоруссияда – 8,0 фоизга кўтарилди.

– Бошқа ҳамдўстлик мамлакатларида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича 1991 йил даражасига 2001 йили етишилгани йўқ.

– Қирғизистон, Озарбайжон, Молдова, Грузия ва Тожикистонда 1991 йил даражасининг 50 фоизига ҳам етишилгани йўқ.

– Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, юқори суръатларда ривожланаётган мамлакатларда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш суръатлари 1991-2001 йилларда саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш суръатларига нисбатан юқори бўлган. Демак, бу мамлакатларда иқтисодиётни ривожлантириш унинг асосий тармоғи-саноатни ривожлантириш ҳисобидан эмас, бошқа ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш ҳисобидан амалга оширилмоқда. Ўзбекистонда иқтисодиётни ривожлантириш аввалламбор, саноатни ривожлантириш ҳисобидан амалга оширилмоқда.

– 1991-2008 йилларда ҳамдўстлик мамлакатларида ялпи ички маҳсулот, қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотининг динамик ўзгариши қуйидаги жадвалда келтирилган.

5.2.5-жадвал маълумотларига биноан, ҳамдўстлик мамлакатларининг мустақиллик давридаги ривожланиш суръатларини таққослаб шуни таъкидлаш лозимки:

– Ўзбекистон иқтисодиёти мамлакатда рўй берган иқтисодий инқироз даврида собиқ иттифоқдош республикалар таркибида ўз иқтисодиётининг ҳаддан ташқари орқага кетишига йўл қўймади.

5.2.5-жадвал.

Ҳамдўстлик мамлакатларида асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси

	1991	1992	1993	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2003	2004	2005	2007	2008	2009
Ўзбекистон															
Ялпи ички махсулот	100	88,9	86,9	81,6	83,0	87,3	95,0	98,6	102,7	111,5	120,1	128,5	150,3	163,8	177,2
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	100	93,6	94,8	89,8	84,8	89,7	98,6	101,8	106,4	119,5	131,6	139,7	155,6	162,6	171,8
Саноат махсулоти	100	93,3	96,7	98,3	100,9	105,0	115,0	122,9	132,2	152,4	166,7	178,9	219,0	246,9	257,0
Белоруссия															
Ялпи ички махсулот	100	90,4	83,5	66,1	67,9	75,7	84,8	89,7	94,0	105,6	117,6	128,4	152,8	168,1	162,9
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	100	91,5	94,9	77,4	79,3	75,4	68,6	75,0	76,4	2,0	92,3	93,9	101,2	110,2	11,6
Саноат махсулоти	100	90,8	82,3	62,0	64,2	76,3	94,6	101,9	108,0	120,8	140,0	154,7	184,7	204,8	199,3
Қозоғистон															
Ялпи ички махсулот	100	94,7	86,0	69,0	69,3	70,5	71,0	78,0	88,5	106,3	116,5	127,5	153,3	158,1	160,0
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	100	128,7	119,8	71,6	68,0	67,4	70,0	67,1	78,7	82,5	82,1	88,1	103,4	97,6	111,0
Саноат махсулоти	100	86,2	73,4	48,5	48,6	50,6	50,7	58,5	66,6	80,3	88,7	92,9	103,1	105,3	107,1
Россия															
Ялпи ички махсулот	100	85,5	78,1	65,4	63,0	63,9	64,4	70,8	74,4	83,6	89,6	95,4	109,9	116,5	107,3
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	100	90,6	86,6	70,1	66,5	67,5	61,0	65,7	70,7	72,7	74,9	76,4	82,1	91,0	92,1
Саноат махсулоти	100	84,0	72,5	54,2	50,1	50,6	52,5	57,0	58,7	65,9	71,3	74,2	88,7	90,6	89,9
Қирғизистон															
Ялпи ички махсулот	100	86,1	72,8	55,0	58,9	64,7	68,5	72,2	76,1	81,4	87,1	86,6	96,6	103,1	105,5
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	100	94,5	85,2	68,1	78,5	88,1	98,1	100,6	108,0	114,9	119,6	114,5	120,4	121,2	130,1
Саноат махсулоти	100	74,2	57,1	27,0	28,0	39,2	39,5	41,9	44,1	46,0	48,1	42,3	49,6	57,0	50,5
Арманистон															
Ялпи ички махсулот	100	58,2	53,1	59,8	63,3	65,4	72,5	76,8	84,2	108,6	120,0	136,8	176,1	188,1	159,8

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	100	102,2	97,2	105,0	106,9	100,6	115,3	112,4	125,4	136,6	156,4	173,9	208,2	210,9	210,7
Саноат маҳсулоти	100	51,8	46,5	49,7	50,4	50,9	52,4	55,8	58,7	77,5	79,3	85,4	87,8	89,6	82,6
Озарбайжон															
Ялпи ички маҳсулот	100	77,4	59,5	42,2	42,7	45,2	53,4	59,3	65,2	80,2	88,3	111,6	187,6	207,9	227,2
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	100	76,2	64,4	52,2	53,8	50,5	57,4	64,4	71,5	80,4	84,1	90,4	101,1	106,9	110,6
Саноат маҳсулоти	100	69,6	55,9	33,1	30,9	31,0	32,8	35,0	36,8	40,5	42,8	57,1	115,3	122,2	132,7
Украина															
Ялпи ички маҳсулот	100	90,1	77,3	52,3	47,1	45,7	44,7	47,4	51,7	59,6	66,9	68,6	78,9	80,5	68,4
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	100	91,7	93,1	74,9	67,8	66,6	56,0	61,5	67,8	61,1	73,1	73,0	70,8	83,2	83,3
Саноат маҳсулоти	100	93,6	86,1	55,1	52,3	52,1	53,7	60,3	68,9	85,4	96,0	99,0	110,2	96,9	87,5
Грузия															
Ялпи ички маҳсулот	100	55,1	39,0	35,8	39,8	44,0	46,7	47,5	49,8	58,4	61,8	67,6	-	-	-
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	100	86,6	76,3	96,5	102,3	106,2	106,1	93,3	101,0	109,6	101,8	114,2	-	-	-
Саноат маҳсулоти	100	54,2	34,3	18,1	19,3	20,9	22,0	24,4	23,2	28,5	30,9	36,0	-	-	-
Молдова															
Ялпи ички маҳсулот	100	71,0	70,3	47,9	45,1	45,8	41,4	42,2	44,8	51,5	55,3	59,2	64,2	69,0	64,5
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	100	83,8	92,2	71,7	62,4	69,7	56,7	54,8	58,3	52,1	63,0	63,6	50,0	70,0	63,0
Саноат маҳсулоти	100	72,9	73,1	50,8	47,5	47,5	35,7	38,4	43,7	56,0	60,6	64,4	56,4	56,8	44,0

– Ўзбекистон ҳамдўстлик мамлакатлари таркибида биринчи бўлиб ўз халқ хўжалигини барқарорлади, иқтисодий инқироздан чиқди.

– Иқтисодий инқироздан кейинги йилларда республика иқтисодиётининг ривожланиш суръатлари жадаллаша бориб, биринчи бўлиб ўз иқтисодиётини 1990 йилдаги даражага кўтарди.

– Ўзбекистон ялпи ички маҳсулот бўйича 2000 йили, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти бўйича 1999 йили, саноат маҳсулоти бўйича 1996 йили 1990 йилги даражага кўтарилди.

– Ҳамдўстлик мамлакатлари таркибида нисбатан юқори суръатларда ривожланаётган Белоруссия 1990 йилдаги даражага ялпи ички маҳсулот бўйича 2002 йили, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти бўйича 2007 йили, саноат маҳсулоти бўйича 2000 йили эришди. Арманистон Республикаси 1990 йил даражасига ялпи ички маҳсулот бўйича 2003 йили, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти бўйича 1994 йили етишди, лекин саноат маҳсулоти бўйича ҳозиргача етишгани йўқ.

– Таҳлил учун маълумотлар мавжуд 9 та ҳамдўстлик мамлакатларидан 2008 йилга келиб ялпи ички маҳсулот бўйича 1990 йил даражасига кўтарилганлар 7 та, Украина ва Молдова ҳали у даражага кўтарилганлари йўқ.

– Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, умуман 1991-2005 йилларда иқтисодий ривожланишда энг юқори суръатлар Ўзбекистонда бўлган. Шу даврда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш динамикаси Ўзбекистонда энг юқори – 128.5 фоиз бўлган, лекин охирги йилларда Белоруссия ва Арманистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари Ўзбекистонга нисбатан юқори бўлиб, 1991-2009 йилларда ялпи ички маҳсулот ўсишининг умумий динамикаси Белоруссияда 162,8 фоиз, Арманистонда 159,8 фоиз, Ўзбекистонда эса 177,2 фоизга тенг бўлган.

– Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг барқарорлиги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози (2008-2009) йиллари ҳам ўзини оқлади. Шу йилларда республика ялпи ички маҳсулотининг ўсиш суръати 9,0-8,0 фоизни ташкил этди.

1991-2009 йилларда ҳамдўстлик мамлакатларда иқтисодиётнинг асосий кўрсаткичларидан бўлмиш ялпи ички маҳсулот, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг алоҳида йиллар бўйича ўсиш суръатлари ҳам диққатга сазовор.

5.2.6-жадвал.

Ҳамдўстлик мамлакатларида асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари (ўтган йилга нисбатан)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ўзбекистон																			
Ялпи ички маҳсулот	98,9	88,9	97,7	94,8	99,1	101,7	105,2	104,3	104,3	103,8	104,2	104,0	104,2	107,4	107,0	107,5	109,5	109,0	108,1
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	98,9	93,6	101,3	92,7	102,2	94,4	105,8	104,1	105,6	103,1	104,2	106,0	107,3	108,9	105,4	106,7	106,1	104,5	105,7
Саноат маҳсулоти	101,5	93,3	103,6	101,6	100,1	102,6	104,1	103,6	105,7	106,9	107,6	108,5	106,0	109,4	107,2	110,8	112,1	112,7	104,1
Белоруссия																			
Ялпи ички маҳсулот		90,4	92,4	88,3	89,6	102,8	111,4	108,4	103,4	105,8	104,7	105,0	107,0	111,4	109,4	110,0	108,6	110,0	100,2
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти		91,5	103,7	85,6	95,3	102,4	95,1	99,3	91,7	109,3	101,8	100,7	106,6	112,6	101,7	106,0	104,0	109,0	101,3
Саноат маҳсулоти		90,8	90,6	85,4	88,3	103,5	118,8	112,4	110,3	107,8	105,9	104,5	107,1	115,9	110,05	111,0	109,0	111,0	97,2
Қозоғистон																			
Ялпи ички маҳсулот		94,7	90,8	87,4	91,8	100,5	101,7	98,1	102,7	109,8	113,5	109,8	109,3	109,6	109,7	110,7	108,9*	103,3	101,2
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти		128,7	93,1	79,0	75,6	95,0	99,2	81,1	128,0	95,8	117,3	103,4	101,4	99,5	107,3	106,0	109,0	94,0	113,8
Саноат маҳсулоти		86,2	85,2	71,9	91,8	100,3	104,0	97,6	102,7	115,5	113,8	110,5	109,1	110,4	104,8	107,0	105,0	102,0	101,7
Россия																			
Ялпи ички маҳсулот		85,5	91,3	87,3	95,9	96,4	101,4	94,7	106,4	110,0	105,1	104,7	107,3	107,2	106,4	107,7	108,1	105,6	92,1
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти		90,6	95,6	88,0	92,0	94,9	101,5	86,8	104,1	107,7	107,5	101,5	101,3	103,1	102,0	104,0	103,0	111,0	101,2

Саноат маҳсулоти	84.0	86,3	78,4	95,4	92.4	101.0	95,2	108,9	108.7	102,9	103.1	108,9	108.3	104.0	104.0	106,0	102,0	99,2
Қирғизистон																		
Ялпи ички маҳсулот	86,1	84,5	79,9	94,6	107,1	109,9	102 1	103,7	105,4	105,3	100,0	107,0	107,0	99,8	103,1	108,5	107,6	102,3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	94,5	96,2	81,5	98,0	115,3	112,2	102,9	108,2	102,6	107,3	103,1	105,2	104,1	95,8	102,0	102,0	100,8	107,4
Саноат маҳсулоти	74,2	77,0	65,0	75,0	103,9	139,7	105,3	95 7	106,0	105,4	89 1	117 0	104,6	87,9	90,0	107,0	115,0	93,6
Арманистон																		
Ялпи ички маҳсулот	58,2	91,2	105,4	106,9	105,9	105,3	107,3	103,3	105,9	109,6	113,2	114,0	110,5	114,0	113,3	113,8	106,8	85,6
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	102,2	95,1	105,2	104,7	101,8	94,1	113,1	101,3	97,5	111,6	104,4	104,3	114,5	111,2	100,4	110,0	101,0	99,9
Саноат маҳсулоти	51,8	89,7	105,3	101,5	101,4	101,0	97,9	105,3	106,4	105,3	114,6	115,1	102,4	107,6	99,1	103,0	102,0	92,2
Озарбайжон																		
Ялпи ички маҳсулот	77,4	76,9	80,3	88,2	101,3	105,8	110,0	107,4	111,1	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	76,2	84,5	87,2	93,0	103,0	93,9	106,2	107,1	112,1	111,1	106,4	105,6	104,6	107,5	100,9	104,0	106,0	103,5
Саноат маҳсулоти	69,6	80,3	75,3	78,6	98,3	100,3	102,2	103,6	106,9	105,1	103,6	106,1	105,7	133,5	137,7	124,0	106,0	108,6
Украина																		
Ялпи ички маҳсулот	90,1	85,8	77,1	87,8	90,0	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,1	85,5
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	91,7	101,5	83,5	96,4	90,5	98,2	90,4	93,1	109,8	110,2	101,2	89,0	119,7	99,9	103,0	94,0	117,0	100,1
Саноат маҳсулоти	93,6	92,0	72,7	88,0	94,9	99,7	99,0	104,0	112,4	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,0	110,0	97,0	78,1

Грузия																		
Ялпи ички маҳсулот		55,1	70,7	89,6	102,6	111,2	110,5	103,1	102,9	101,8	104,8	105,5	111,1	105,9	109,3	109,4	112,3	102,1	-
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти		86,6	88,1	111,5	113,4	106,0	103,9	93,4	106,9	88,0	108,2	98,6	110,1	92,8	112,2	-	-	-	-
Саноат маҳсулоти		54,2	63,3	60,9	86,5	106,8	108,2	98,2	107,4	110,8	95,0	107,0	114,8	108,6	116,4	-	-	-	-
Молдова																		
Ялпи ички маҳсулот		71,0	99,0	69,1	98,6	94,1	101,6	93,5	96,6	102,1	106,1	107,8	106,6	107,4	107,1	104,0	103,0	107,2	93,6
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти		83,8	110,0	75,7	102,7	87,1	111,7	88,4	92,0	96,7	106,4	103,4	86,4	120,8	101,0	99,0	77,0	132,0	90,1
Саноат маҳсулоти		72,9	100,3	72,3	96,1	93,5	100,0	85,0	88,4	107,7	113,7	110,8	115,6	108,2	107,0	95,0	99,0	101,0	77,8

Жадвал маълумотларига асосан 1990-2009 йилларда ҳамдўстлик мамлакатларнинг макроиқтисодиёти, унинг асосий тармоқлари – қишлоқ хўжалиги ва саноатнинг ривожланишидан келиб чиқиб, алоҳида мамлакатлар тўғрисида қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

Ўзбекистон Республикасида 1990-2009 йиллардан 4 йил мобайнида ялпи ички маҳсулот камайган, бошқа йилларда уни кўпайиши таъминланган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти 4 йил мобайнида камайган. Саноат маҳсулоти фақат бир йил – 1992 йили камайган, бошқа йилларда унинг кўпайиб бориши таъминланган.

Белоруссия Республикасида 18 йилда ялпи ички маҳсулот 4 йил мобайнида камайган, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти фақат 6 йил мобайнида, саноат маҳсулоти 4 йил мобайнида камайтирилган.

Қозоғистон Республикаси 18 йилда ялпи ички маҳсулот 5 йил мобайнида, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти 8 йил мобайнида, саноат маҳсулоти 5 йил мобайнида камайтирилган.

Россия Федерациясида ялпи ички маҳсулот 6 йил, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти – 6 йил, саноат маҳсулоти – 6 йил мобайнида камайтирилган.

Қирғизистон Республикасида 18 йилда ялпи ички маҳсулот – 5, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти – 5, саноат маҳсулоти 7 йил мобайнида камайтирилган.

Арманистон Республикасининг мустақиллик давридаги иқтисодий ривожланиши алоҳида хусусиятларга эга. Республика баркарорликка ялпи ички маҳсулот бўйича 2001 йилда, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти бўйича 1994 йили эришган. Лекин 18 йилдан ялпи ички маҳсулот 3 йил, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти 4 йил, саноат маҳсулоти 4 йил мобайнида камайган. Лекин шунга қарамасдан, республика 2001 йили ялпи ички маҳсулот ва саноат маҳсулоти бўйича 1991 йил даражасига кўтарилгани йўқ, чунки республика 1991-1993 йилларда ялпи ички ва саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни ҳаддан ташқари – икки маротаба камайтирган эди.

Озарбайжон Республикасида ялпи ички маҳсулот 4 йил, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти 5 йил ва саноат маҳсулоти 5 йил мобайнида камайтирилган.

5.2.7-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси асосий ижтимоий-иктисодий кўрсаткичларининг ўсиш суръатлари (ўтган йилга нисбатан фоиз хисобида)

	1991	1992	1993	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2003	2004	2005	2007	2008	2009
Ялпи ички махсулот	99,5	88,9	97,7	99,1	101,7	105,2	104,3	103,8	104,2	104,2	107,4	107,0	109,5	109,0	108,
Саноат махсулоти	101,5	93,3	103,6	100,1	102,6	104,1	105,7	105,9	107,6	106,0	109,4	107,2	112,1	112,7	109,0
Истеъмол моллари	104,3	99,3	112,0	102,8	108,1	115,4	108,4	106,2	107,6	108,5	113,5	116,6	118,8	117,7	113,9
Қишлоқ хўжалиги махсулоти	98,9	93,6	101,3	102,2	94,4	105,8	105,6	103,1	104,2	107,3	108,9	105,4	106,1	104,5	105,7
қурилиш ишлари	–	–	–	95,8	100,9	102,4	103,7	103,0	103,4	103,7	104,3	–	115,7	108,3	133,1
Чакана савдо	82,3	59,0	127,5	95,7	122,2	112,6	109,5	107,6	109,6	104,2	105,2	105,1	121,0	117,2	116,6
Пуллик хизмат	84,2	57,4	69,4	73,0	109,8	121,4	113,0	115,7	114,7	109,5	113,8	116,3	120,6	120,6	112,9
Ташки савдо айланмаси	60,2	216,0	102,2	124,8	140,8	95,7	93,1	97,9	101,5	117,3	129,6	109,6	140,7	121,4	100,1
Шу жумладан:															
Экспорт	65,5	345,0	102,7	138,3	123,4	95,6	91,7	100,9	97,1	124,6	130,3	111,5	140,7	128,7	102,4
Импорт	57,9	153,0	101,7	110,9	163,2	95,8	94,6	94,8	106,4	109,3	128,7	107,2	140,7	111,5	97,3
Асосий капиталга киритилган сармоялар	105,0	68,0	95,0	104,0	107,0	117,0	102,0	101,0	104,0	104,5	107,3	108,5	122,9	128,3	124,8

Ўзбекистон Республикаси тез фурсатда ўз халқ хўжалигини барқарорлаб, иқтисодий инқироздан чиқиб, ўз ижтимоий-иқтисодий ривожланишини узлуксиз ва юкори суръатларда амалга оширмокда. Буни республика иқтисодиётининг асосий тармоқларининг тараққиёти маълумотларидан яна бир бор кўришимиз мумкин.

Жадвалда умуман иқтисодиёт ва унинг алоҳида тармокларининг 1991-2009 йилларда ҳар йили ўтган йилга нисбатан ривожланиш суръатлари келтирилган, уларга асосланиб қуйидаги хулосаларга келшимиз мумкин:

– умуман иқтисодиёт ялпи ички маҳсулот кўрсаткичи орқали 1996 йилдан барқарорлашди, саноат, истеъмол моллари ишлаб чиқариш, республика қишлоқ хўжалиги, асосий капиталга киритилган инвестициялар 1995 йилда барқарорлашди ва уларнинг тараққиёти бошланди;

– қурилиш соҳаси, чакана савдо айланмаси, аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш тармоқлари ҳам 1996 йилдан барқарорлашди;

– республиканинг ташқи савдо алоқалари иқтисодий инқироз даврида ҳам юқори суръатларда ривожланиб борди;

– республика макроиқтисодиёти барқарорлашгандан кейинги йилларда ялпи ички маҳсулот тўхтовсиз кўпайиб борди ва ривожланиш суръатлари кўтарилди;

– таҳлил қилинаётган даврда – республика макроиқтисодиёти барқарорлашгандан кейин фақат республика экспорти 1999-2002 йилларда, импорти 2002 йили камайди, бошқа ишлаб чиқариш тармоқлари таракқий этиб борди.

Республика макроиқтисодиёти ва унинг алоҳида тармоқларида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг динамикаси қуйидаги жадвалда ўз ифодасини топган.

5.2.8-Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, республика иқтисодий инқироздан чиқиб, ялпи ички маҳсулот бўйича 2001 йили, саноат маҳсулоти бўйича 1996 йили, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти бўйича 2000 йили, чакана савдо айланмаси бўйича 2001 йили 1990 йил даражасига кўтарилди. Фақат аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш, иқтисодиётга капитал қўйилмалар бўйича 2001 йили ҳам 1990 йил даражасига кўтарилмаган эди. Лекин кейинги йилларда бу муаммолар ҳам республикада ўз ечимни топди.

5.2.8-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари динамикаси
(1990 йилга нисбатан фоиз ҳисобида)

	1991	1992	1993	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2003	2004	2005	2007	2008	2009
Ялпи ички маҳсулот	98,9	87,9	85,9	80,7	82,1	86,3	93,9	97,5	101,6	110,1	118,2	126,5	148,9	162,3	176,4
Саноат маҳсулоти	101,5	94,7	98,1	99,8	102,4	106,6	116,7	124,8	134,2	154,1	168,6	180,7	224,5	253,0	273,4
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	98,9	92,6	93,8	88,8	83,9	88,7	97,5	100,6	104,8	119,2	129,8	136,8	154,9	161,8	171,1
Истеъмол моллари	104,3	103,6	116,0	116,5	125,9	145,3	169,8	180,4	194,1	228,3	259,1	302,1	432,4	509,0	579,7
Чакана савдо	82,3	48,6	61,9	53,6	65,5	73,7	92,2	99,2	108,7	115,6	121,6	127,8	169,4	200,5	229,2
Пуллик хизмат	84,2	48,3	33,5	18,8	20,6	25,0	31,2	36,1	41,4	49,2	56,0	65,1	93,8	117,0	126,7
Капитал қўйилмалар	105,0	71,4	67,8	55,0	58,9	68,9	80,8	81,6	84,9	92,1	98,9	104,5	143,7	192,7	233,0
Ташқи савдо айланмаси	60,2	130,0	132,9	193,0	271,8	260,1	185,3	181,4	184,1	195,2	253,0	277,3	458,8	618,5	618,7
Шу жумладан															
Экспорт	65,5	226,0	232,1	359,8	444,0	424,5	312,9	315,8	306,6	360,2	469,8	523,8	870,3	1112,3	1138,6
Импорт	57,9	88,6	90,1	121,0	197,5	189,2	130,1	123,3	131,2	124,1	159,7	171,2	281,5	406,0	394,2

1990-2009 йилларда республика ялпи ички маҳсулоти динамикаси 176,4 га етди, бу кўрсаткич саноат маҳсулоти бўйича 273,4, қишлоқ хўжалик маҳсулоти бўйича – 171,1, истеъмол моллари бўйича – 579,7, чакана савдо бўйича – 239,2, пуллик хизматлар бўйича 126,7, капитал қўйилмалар бўйича 233,0, ташқи савдо айланмаси бўйича – 618,7, шу жумладан экспорт бўйича 1138,6 ва импорт бўйича – 394,2 фоизни ташкил этди.

Шундай қилиб, 1990-2009 йиллар мобайнида республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг ижобий натижаларидан бири – бу республика иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланишидир.

Келгуси йилларда республикада иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилиб, республика иқтисодиётида барқарорлик сақланиб, ижтимоий ишлаб чиқариш тараққиёти давом эттирилди.

5.3. Нефть ва дон бўйича республиканинг мустақилликка эришганлиги

Маълумки, Иттифоқ даврида мамлакат иттифоқдош республикалар ягона мажмуаси бўлиб, иттифоқдош республикалараро ижтимоий меҳнат тақсимотига биноан иттифоқдош республикалар ўзларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини амалга оширганлар.

Мамлакат миқёсида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ҳаддан ташқари марказлаштирилган, режалаштириш принципларига асосланган бўлиб, унда марказнинг эҳтиёжлари, умумиттифоқ эҳтиёжлар кўзда тутилиб, алоҳида иттифоқдош республикаларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари тўлиқ эътиборга олинмас эди.

«Марказда ишлаб чиқилган дастурлар ва ислоҳга оид чора-тадбирларда, – деди И.А. Каримов, – федерация субъектлари бўлмиш республикаларнинг манфаатлари эътиборга олинмай келинди»[1]

Иттифоқдош республикаларда аниқ маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун бу маҳсулотларга нисбатан уларнинг эҳтиёжини қоплашга тегишли шарт-шароитлар, имкониятлар борлигига қарамасдан бу эҳтиёжларни четдан олиб келтириладиган маҳсулотлар билан қоплаш режалаштирилиб, амалга оширилар эди.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. – Т., 1993, 13 б.

Натижада иттифоқ миқёсида бир гуруҳ республикалар индустриал ривожланган мамлакатларга айлантирилди – Россия Федерацияси, Болтиқбўйи республикалари ва бошқа республикалар иттифоқнинг хом ашё базасига айлантирилди.

Бу вазиятни тубдан ўзгартириш учун республикаларнинг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш лозим эди.

Бу мақсадга етишиш учун иттифоқдош республикалар таркибида мустақиликка эришиш ҳаракати бошланди. Бу ҳаракат икки йўналишда амалга оширилди:

Биринчидан, иттифоқни сақлаб қолиб, унинг таркибида бўла туриб, иттифоқдош республикаларнинг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш.

Иккинчидан, иттифоқ тарқатилиши муносабати билан иттифоқдош республикаларнинг сиёсий мустақиллигига етишиши.

Биринчи йўл Болтиқбўйи республикалари томонидан кўтарилган эди. Бу йўлга биноан иттифоқдош республикалар иттифоқ таркибида бўлатуриб, уларнинг фаолияти хўжалик ҳисоби принципларига асосланган бўлиши кўзда тутилган эди. Яъни иттифоқдош республикалар иқтисодиёти хўжалик ҳисобига-регионал хўжалик ҳисобига ўтказилиши керак эди. Бу шароитда иттифоқдош республикалар ўз иқтисодиётини ривожлантиришда кўп иқтисодий муаммоларни мустақил равишда ечиши мумкин эди. Лекин иттифоқ тарқатилиши билан бу мақсад табиий равишда амалга оширилди.

Маълумки, иттифоқ тарқатилиши муносабати билан собиқ иттифоқдош республикалар сиёсий мустақилликка эга бўлдилар.

Сиёсий мустақилликка эга бўлиш бир вақт мобайнида амалга ошириладиган чора-тадбир эди.

Иқтисодий мустақилликка эришиш ҳуқуқий нуқтаи назардан эмас, амалий нуқтаи назардан мураккаб жараён бўлиб, уни амалга ошириш учун вақт талаб этилар эди. Бу муаммо иттифоқдош республикалар томонидан мақсад қилиб қўйилди, амалга оширилди, амалга оширилмоқда.

Назарий нуқтаи назардан, халқаро амалиётдан келиб чиқиб, алоҳида давлатларнинг мутлақ мустақил фаолият олиб бориши мумкин эмас.

Ҳозирги тараққиёт шароитида ҳамма давлатлар бир-бири билан алоқадор ва бу алоқалар келгусида янада ривожланиб боради.

Масалан, Иттифоқ даврида Ўзбекистон иқтисодиётининг 70 фоизи иттифоқдош республикалар, бошқа давлатлар муносабатлари билан боғланган эди.

Ўзбекистоннинг мустақиллиги эълон қилиниши, иттифоқ тарқатилиши билан сиёсий мустақиллик муаммоси ечилиб, кун тартибига иқтисодий мустақилликка етишиш муаммоси қўйилди.

Иқтисодий мустақилликка эришиш икки шаклда амалга оширилиши мумкин эди.

Биринчидан, ички ва ташқи иқтисодий сиёсатни мустақил равишда амалга ошириш.

Иккинчидан, алоҳида маҳсулотлар бўйича мамлакат эҳтиёжини ўзида ишлаб чиқаришни ташкил қилиш йўли билан қондириш.

Юқорида таъкидланганидек, мамлакатнинг бутун маҳсулотларга бўлган эҳтиёжини ўзидаги ишлаб чиқариш билан қоплаш бу албатта, нисбий интилишдир.

Алоҳида давлатлар учун алоҳида маҳсулотларга нисбатан эҳтиёжлар одатда, бошқа давлатлар билан алоқалар орқали қопланилган ва келгусида ҳам шундай бўлиши бу объектив заруриятдир.

Чунки ҳар бир мамлакатда эҳтиёжга керакли ҳамма маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун ёки табиий ёки ишлаб чиқариш имкониятлари мавжуд бўлмаслиги мумкин.

Лекин алоҳида маҳсулотларни тегишли харажатлар билан ишлаб чиқариш учун ҳам табиий, ҳам ишлаб чиқариш имкониятлари бўлиши мумкин. Бундай шароитларда бу маҳсулотларни давлат миқёсида ишлаб чиқариш, албатта, самаралидир.

Иттифоқ даврида иттифоқдош республикалар шундай шароитларга эга бўлсаларда, улардан фойдаланиш имконига эга бўлмаганлар.

И.А. Каримов 1992 йили таъкидлаган эдиларки: «Ўзбекистон Республиканинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини ҳимоя қилиш имкониятини берадиган етарли потенциалга эга»[1], лекин «Республика айрим хом ашё турларини, ёқилғи, асбоб-ускуналар ва технологияларгина эмас, балки, ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотларини, халқ истеъмол молларини четдан келтиришга мажбурдир»[2].

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин бу муаммолар кун тартибига қўйилди ва ечила бошлади. Жумладан, республика

---

[1] Каримов И.А., Ўзбекистоннинг ўз истиқлол-тараққиёт йўли. Тошкент, 1992 й. 14 б.

[2] Шу манба, 41 б

авваламбор нефть ва истеъмол дони бўйича ўзини-ўзи таъминлаш имкониятларига эга бўлиб, улар амалга оширилди.

И.А. Каримов 1993 йили таъкидлаган эдиларки: «Республика нефть ва бошқа энергетика манбалари билан ўзини-ўзи таъминлаш бўйича катта имкониятларга эга» [1].

Лекин Иттифоқ даврида бу имкониятлардан фойдаланиш илож бўлмаган, бунга рухсат бўлмаган. Ҳаддан ташқари марказлаштирилган режалаштириш тизимига биноан республиканинг нефтга бўлган эҳтиёжи республикалараро ижтимоий меҳнатни тақсимлаш принципларидан келиб чиқиб, нефть ишлаб чиқаришга ихтисослашган республикалар иқтисодиётини қўллаб-қувватлаш мақсадида асосан четдан келтирилган нефть ҳисобидан қондирилган.

Маълумки, республика халқ хўжалигининг нефтга бўлган йиллик эҳтиёжи 8 миллион тоннани ташкил этган, ундан 3 млн. тоннага яқини республикада қазиб олинган, қолгани ташқаридан келтирилган. 1990 йили республиканинг ўзида қазиб олинган нефть 2,8 млн. тоннани ташкил этган.

Четдан келтирилган нефть Иттифоқ даврида республикалараро иқтисодий алоқаларга биноан, марказнинг лимитларига асосан олинарди.

Иттифоқ тарқатилиши билан, собиқ иттифоқдош республикалараро иқтисодий алоқаларнинг бузилиши, мураккаблашиши билан ҳамма республикалар ўзларининг миллий валюталарига эга бўлишлари, ўзбек сўмининг конвертацияга эга бўлмаганлиги муносабати билан четдан нефть сотиб олиш учун республика валюта захираларидан, олтин захираларидан харажат қилиши лозим эди.

Республика раҳбарияти бу йўл билан юрмади. Республика олдига тез фурсатда нефть бўйича мустақилликка эришиш муаммоси қўйилди, ва бу муаммо самарали ечилди.

Бунинг учун республика табиий имкониятларидан фойдаланилди. Ҳозирги пайтгача тасдиқланган маълумотларга биноан республикада аниқланган нефть захиралари 350 млн. тоннадан ошиқдир.

Республикада нефть бўйича мустақилликка етишиш жараёни жадвал маълумотларида ўз ифодасини топган.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, 1995 й., 17 б.

5.3.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасининг нефть ва дон ишлаб чикариш бўйича мустакилликка эришиш кўрсаткичлари

	1990	1991	1992	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2008	2009
Нефть ишлаб чикариш, минг т.	2811	2832	3292	7622	7891	8210	7536	7213	7234	6580,4	5449,3	5412	4807,4	4455,2
Ўсиш суръати – ўтган йилга нисбатан, фоиз	100	100.7	116,2	100,5	103,5	104	75.4	95.7	100.3	92,3	82,8	99,3	97,6	92,7
1990 йилга нисбатан,%	100	100,7	117.1	271.1	280.7	292.1	268.1	256.6	257.3	234.1	193.9	192.5	171.0	158,5
Дон ишлаб чикариш, минг т.	1899	1908	2257	3562	3776	4148	3929	4072	5551	5869	6401,8	2546,7	6621,2	7391,5
Ўсиш суръати – ўтган йилга нисбатан, фоиз	100	100,4	118,3	110,8	106,0	109,9	90,7	103,6	136,3	96,2	109,1	39,8	99,6	111,6
Унинг ишлаб чикариш динамикаси	100	100,4	118.7	187.3	198.5	218,2	206,6	214,0	291.7	308,4	336,4	133,8	347,9	388,4
Дон экин майдонлари, минг га.	1008	1080	1212	1741	1838	1687	1614	1394	1533	1667	1615,2	1616,5	1559,5	1610.5
Ўсиш суръати – ўтган йилга нисбатан, фоиз	100	107,1	112.2	105,1	105,5	91,8	93,8	86,4	110	93,1	96,9	100,1	101,5	103,3

Унинг ўсиш динамикаси	100	107.1	120,2	172,6	182,1	167,2	159,9	138,2	152	165,4	160,3	160,4	154,7	159.8
Пахта етиштириш, минг т.	4878	4645,8	4128,3	3350,1	3645,6	3206,2	3002,4	3264.6	3122,4	3536,8	3728,4	3600.6	3400,5	3401,5
Ўсиш суръати – ўтган йилга нисбатан, фоиз	100	92,2	88,8	85,3	108,8	87,9	83,4	108,7	95,6	126.2	105,4	96,6	92.3	100
Ўсиш динамикаси	100	92,2	81.9	66,5	72.4	63.6	59,5	64.6	61.8	70.0	73.8	71,3	67,4	67,4
Пахта майдонлари, минг га.	1830	1745	1665	1487	1513	1537	1445	1452	1421	1456	1472	1448	1452	1347
Ўсиш суръати – ўтган йилга нисбатан, фоиз	100	95,4	95,4	99,6	101,7	101,6	95,3	100,5	97,9	104,5	101,1	98,4	100,3	92,8
Ўсиш динамикаси	100	95,4	91.0	81,3	83,5	84.0	79,2	79,6	77,9	79,8	80,7	79,4	79,6	73,8

И.А. Каримовнинг тасдикларига биноан 1998 йилдан бошлаб Ўзбекистон нефтни хорижий давлатларга экспорт қилмоқда.

Охирги йилларда республикада нефть қазиб олиш камайиш тенденциясига эга. Бу вазиятдан чиқиш мақсадида Ўзбекистон Республикасида Россия Федерацияси «Лукойл» нефть компанияси ва бошқа компаниялар билан шартномалар тузиб, фаолият кечираётган нефть қазиб олиш корхоналари ишини яхшилаш ва янги нефть қазиб олиш қўшма корхоналарини ташкил қилиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилди.Уларни амалга ошириш республикада нефть ишлаб чиқариш тармоғини янада ривожлантириш гаровидир.

Нефть билан бирга республикада истеъмол дон бўйича ҳам мустақилликка эришиш муаммоси кўтарилди ва у самарали ечилди.

Республикада дон ишлаб чикариш учун бутун табиий ва ишлаб чиқариш шарт-шароитлари мавжудлигига карамасдан республиканинг донга бўлган эҳтиёжи ҳам асосан четдан келтирилган дон ҳисобидан қондирилар эди.

Республиканинг истеъмол донига бўлган йиллик эҳтиёжи 4 млн. тоннани ташкил этган. Иттифоқ даврининг охирги йилларида республикада етиштирилган дон 1,5–2,0 млн. тоннани ташкил этган, қолгани республикалараро иқтисодий алоқаларга биноан улардан келтириларди ва хорижий мамлакатлардан сотиб олинар эди.

Бунга сабаб, республикалараро ижтимоий меҳнатнинг тақсимланганлиги ва унинг натижасида Ўзбекистонда пахта якка ҳукмронлиги мавжуд эди.

Дон экиш учун ажратилган экин майдонлари ҳамма вақт чегараланган бўлиб, экин майдонларининг асосий қисми ҳам ўзлаштирилаётган янги ерлар ҳам асосан пахта билан банд эди.

Республика учун истеъмол дон муаммоси икки йўл билан ечилиши мумкин эди.

Биринчидан, экин майдонлари структурасини ўзгартирмасдан, пахта ҳукмронлигини сақлаб қолиб, пахта толасини сотишдан тушган маблағлар ҳисобидан четдан дон сотиб олиш ва республиканинг донга бўлган эҳтиёжини қоплаш.

Бу йўналишнинг асоси шундан иборатки, пахта якка ҳукумрон бўлсада, у донга нисбатан ҳар бир гектар ердан олинадиган маҳсулотга нисбатан 5-6 марта кўпроқ даромад келтирарди. Демак, пахтадан олинган даромадлар ҳисобидан донга бўлган республика эҳтиёжини четдан дон сотиб олиш ҳисобидан қоплаш мумкин эди.

Иккинчидан, республика экинзор майдони структурасини ўзгартириб, бошқа экинлар, айниқса, пахта майдонларини қисқартириб, дон экинзорларини кенгайтириш йўли билан дон ишлаб чиқаришни кўпайтириб, бунинг ҳисобидан донга бўлган республика эҳтиёжини қоплаш.

Бу йўл жамиятда олинадиган даромадларни қисқартиришга олиб келади. Шунга қарамасдан Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти, шахсан Республика Президенти И.А. Каримовнинг тавсиясига биноан республика иккинчи йўл билан бориб, дон бўйича мустақилликка эришди.

Бу мақсадга етишиш учун республика экинзорлар майдонлари мустақиллик даврида тубдан ўзгартирилди.

5.3.2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

Биринчидан, мустақиллик даврида экинзорлар таркиби тубдан ўзгартирилди.

Иккинчидан, экинзорлар таркибида пахтанинг якка ҳукмронлиги бартараф этилди.

Учинчидан, пахта билан банд майдонлар 1990-2008 йилларда 483 минг гектарга қисқартирилди.

Тўртинчидан, дон экинзорлар эса шу даврда 603 минг гектарга кенгайтирилди.

Бешинчидан, шу даврда озиқа экинлар майдонлари 737 минг гектарга қисқартирилди.

Олтинчидан, демак дон экинзорларининг кенгайтирилиши фақат пахта майдонларини қисқартириш ҳисобидан эмас, озиқа экинлар майдонини қисқартириш ҳисобидан ҳам амалга оширилган.

Маълумки, озиқа экинзорлар суғориладиган ерларнинг ҳосилдорлигига ижобий таъсир кўрсатувчи асосий омиллардан биридир. Кўриниб турибдики, 1990–2008 йилларда умумий экинзорлар таркибида озиқа экинлари салмоғи 24 фоиздан 8,4 фоизгача камайди, демак республикада алмашлаб экиш тизими деярли бузилди. Бу ҳолат фақат вақтинча бўлиши мумкин ва бу ҳолатни ўзгартириш объектив заруриятдир.

Келгусида республикада дон муаммоси ечилган экан, республикада алмашлаб экиш тизимини тиклаш замон талабидир.

Республикада истеъмол дон бўйича мустақилликка эришиш жараёнини юқорида келтирилган жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.3.2-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалик экинлари майдони таркиби

	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Барча экин майдон-лари, минг га.	4194	4222	4241	4165	4007	4141	4030	4020	3778	3445	3541	3790	3696	3646	3634	3561	3609	3606
Фоиз хисобида	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан																		
Дон экиндари	1008	1212	1522	1657	1741	1838	1687	1721	1614	1394	1533	1791	1667	1615	1617	1536	1560	1611
Фоиз хисобида	24	28,7	35,9	39,8	43,4	44,4	41,9	42,8	42,7	40,5	43,3	47,3	45,1	44,3	44,5	43,1	43,2	44,7
Пахта	1830	1665	1539	1493	1487	1513	1532	1517	1445	1452	1421	1393	1456	1472	1448	1448	1452	1347
Фоиз хисобида	43,6	39,4	36,3	35,4	37,1	36,5	38	37,7	38,2	42,1	40	36,8	39,4	40,4	39,8	40,7	40,2	37,4
Озика экинлар	1040	1004	650	732	522	508	498	453	429	331	329	317	284	290	296	296	290	303
Фоиз хисобида	24,8	23,8	15,3	17,6	13	12,3	12,3	11,3	11,4	9,6	9,3	8,4	7,7	8,0	8,1	8,3	8,0	8,4
Бошка экинлар	316	341	530	300	254	282	313	329	290	268	258	289	289	268	274	278	308	348
Фоиз хисобида	7,6	8,1	12,5	7,2	6,5	6,8	7,8	8,2	7,7	7,8	7,3	7,6	7,8	7,4	7,5	7,8	8,5	9,7

1990-1998 йилларда дон етиштириш 1899 минг тоннадан 4148 минг тоннага кўпайтирилди.

Шу даврда дон етиштириш йилдан-йилга ошиб борди. Бир хил йилларда бу ўсиш суръати 30-35 фоизни ташкил этди.

Дон етиштиришнинг ошиб бориши икки йўналишда амалга оширилди:

1) дон экин майдонлари 60 фоизга кенгайтирилди. Шу даврда пахта билан банд майдонлар 26,4 фоизга қисқартирилди.

2) дон экинлари билан банд майдонлар ҳосилдорлигини ошириш йўли билан.

Кўриниб турибдики, республикада етиштирилган дон маҳсулотлари 1998 йили 4,0 млн. тоннадан ошди, демак республика 1998 йили истеъмол дон бўйича мустақилликка эришди, кейинги йилларда қишлоқ аҳолиси республика эҳтиёжидан кўп дон етиштирмоқда, демак республика дон маҳсулотларини ҳам экспорт қилмоқда.

Демак, республика қишлоқ хўжалигининг келгусидаги ривожланишида донга бўлган мустақилликни дон экинлари ҳосилдорлигини кўтариш ҳисобидан сақлаб қолиб, республика қишлоқ хўжалигида алмашиб экиш тизимини тўлиқ тиклаш замон талаби ва мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий ижобий натижаларидан бири бўлиб, республика истеъмол дон бўйича мустақилликка эришиш экан, бу ўз навбатида республикада аҳоли турмуш даражасини ўтиш даврининг қийинчиликларига карамасдан, ҳаддан ташқари орқага кетишига, пасайишига йул қўймасликда асосий омиллардан бири бўлди ва келгусида ҳам шундай бўлиши лозим.

5.4. Иқтисодиётнинг молиявий ҳолати

Халқ хўжалигининг молиявий ҳолати ҳамма жамиятларда катта аҳамиятга эга бўлган. Лекин бозор муносабатлари даврида иқтисодиётнинг молиявий ҳолати энг долзарб муаммога айланади. Чунки бозор муносабатларининг мақсадларига биноан корхона ва ташкилотларнинг, умуман иқтисодиётнинг молиявий ҳолати, улар фаолиятининг энг асосий кўрсаткичларига айланади.

Молиявий ҳолат тўғрисида гап кетар экан, унинг икки шаклини эътиборга олиш лозим.

Биринчидан, иқтисодиётнинг ажралмас қисмлари бўлмиш корхона ва ташкилотларнинг молиявий ҳолати. Бу ҳолат, маълумки, корхона ва ташкилотларнинг фойдага эгалиги ва рентабеллик даражаси билан аниқланади.

Иккинчидан, мамлакат иқтисодиётининг молиявий ҳолати кенгроқ, мураккаброқ бўлиб, у қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топади:

– мамлакат иқтисодиётининг фойдага эгалиги ва рентабеллик даражаси;

– давлат бюджетининг танқислилик даражаси;

– иқтисодиётда инфляция даражаси.

Маълумки, фойда кўриш ишлаб чиқаришнинг ҳамма жамиятлардаги талабларидан биридир.

Фойда ва фойда кўриш умуминсоний иқтисодиёт категорияларидан бири бўлиб, у қуйидаги объектив заруриятлардан келиб чиқади:

– Бу кўп жамиятларда ҳаракатда бўлган қиймат қонунининг талабларидан биридир. Қиймат қонуни ишлаб чиқарувчилар олдига шундай вазифани қўйганки, улар маҳсулотларни ижтимоий – зарурий даражадаги, ундан камроқ даражадаги харажатлар билан барпо этишлари лозим. Харажатлар ижтимоий – зарурий даражада бўлса, меъёрдаги фойдага эга бўладилар, агарда уларнинг харажатлари ижтимоий – зарурий харажатлардан паст бўлса, улар ўрта меъёрли фойдадан юқори фойдага эга бўладилар.

Демак, қиймат қонунининг асосий талаби – корхоналар ва ташкилотлар ишлаб чиқариш фаолияти натижасида фойдага, яъни ижобий молиявий ҳолатга эга бўлишлари лозим. Бу талаб, айниқса, бозор муносабатлари даврида, энг долзарб муаммога айланади.

– Маълумки, ҳозирги пайтда ишлаб чиқариш кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш принципларига асосланган бўлиши керак. Ишлаб чиқаришни тўхтовсиз кенгайтириб туриш учун тегишли қўшимча маблағлар бўлиши лозим. Бунинг учун корхоналар тегишли фойдага, ижобий молиявий ҳолатга эга бўлишлари керак.

– Бозор муносабатлари рақобат принципларига асосланган. Демак, корхоналар рақобат талабларига жавоб бериш учун мав-

жуд ишлаб чиқаришни доимо модернизациялаб, унинг технологик ва техникавий даражасини кўтариб, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлик даражасини кўтариб туриши лозим ва бунинг учун ҳам қўшимча молиявий ресурсларга эга бўлиши керак.

– Бозор иқтисодиёти бутун жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, ижтимоий йўналтирилган ишлаб чиқаришга айланмоқда. Бу бозор иқтисодиётининг талабларига жавоб бериш мақсадида корхоналар бевосита ишлаб чиқариш қатнашчиларини рағбатлантириш учун кенг миқёсда ижтимоий чора-тадбирларни амалга ошириб туришлари лозим. Бунинг учун ҳам улар тегишли даражадаги молиявий ҳолатга эга бўлишлари объектив заруриятдир.

Буларни эътиборга олган ҳолда, Ўзбекистонда иқтисодиётни ривожлантиришда унинг молиявий ҳолатини яхшилашга керакли даражада эътибор ажратилди.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий инқироз давридаги қийинчиликларига қарамасдан 1990-1995 йилларда халқ хўжалигида олинган фойда 5 маротаба кўпайди ва шу даврда зарар кўриб фаолият кечираётган корхоналарнинг сони 10 марта камайди.

Лекин савол туғилиши мумкин, халқ хўжалиги молиявий ҳолатининг бундай яхшиланиши нарх-навонинг кўтарилиши натижаси эмасми?

Биринчидан, иқтисодиётнинг, корхона, ташкилотларнинг молиявий ҳолати ҳамма вақт шаклланган жорий нарх-наволарда аниқланади.

Иккинчидан, нарх-наволарнинг шаклланиши табиий ҳолат. Айниқса, бозор муносабатлари даврида нарх-наволар асосан талаб ва таклиф ўртасидаги тафовут билан аниқланади. Маълумки, Ўзбекистонда 1992 йилдан бошлаб давлат томонидан тасдиқланган нарх-наволардан умуман эркин ва шартномалар билан аниқланадиган нархларга ўтилди. Демак, республика халқ хўжалигида, макроиқтисодиётда қўлга киритилган молиявий ҳолат – бу табиий жараён бўлиб, у ҳақиқатни ифодалайди.

Халқ хўжалигининг, макроиқтисодиётнинг молиявий ҳолати республиканинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг, иқтисодий инқироздан кейинги даврда ҳам республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келди. Бу сиёсатнинг натижалари қуйидаги жадвал маълумотларида ўз ифодасини топган:

5.4.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси макроиқтисодиётининг молиявий ҳолати кўрсаткичлари

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1. Иқтисодиёт тармоқларида олинган фойда (млрд. сўм) жами:	73.7	85.7	95.1	124.1	161.8	283.3	449.8	585.4	657.7	932.6	1837.2	1837.4	3202.4	4557.7	6055.7
Шу жумладан:															
Саноат	42.4	56.8	52.3	71.0	69.6	84.4	117.3	277.8	354.5	549.8	1246.7	1063.3	2178.6	2969.1	3820.6
Қишлоқ хўжалиги	3,7	-16.3	-12.5	-18.0	-3.4	18.6	121.4	-22.7	-30.6	-16.4	-48.9	-2.4	23.1	21.1	13,6
Қурилиш	7.0	10.9	12.1	12.0	15.7	16.0	22,3	26.6	30.7	36,2	43.6	61.2	70.8	43.6	64.2
Савдо ва умум-овқатланиш	2.6	6,2	11,6	11.7	18,1	28.4	36.7	55,9	60,6	54,4	40.2	73.7	144.9	242.5	218,1
2. Ялпи ички махсулотнинг ўсиш суръати, фоиз	-0,9	1.7	5.2	4,3	4.4	4,8	4,2	4.0	4.2	7,7	7,0	7,3	9,5	9,0	8,1
3. Йиллик инфляция даражаси, фоиз		76.8	25.2	22.8	26	24	24	19,2	3.6	3,6	3,3	3.2	6.8	7.8	7.4
4. Давлат бюджети танқислиги, фоиз	-4,1	-7,3	-2,2	-1,8	-1.8	-1,0	-1,0	-0.8	-0,4	-0,4	+0,1	+0.5	+1,1	+1,5	+0,2

1995-2008 йилларда иқтисодиётда олинган фойда 62,0 марта кўпайди.

Иқтисодиёт самарадорлигининг ошиб бориши, молиявий ҳолатининг яхшиланиши макроиқтисодиётнинг асосий тармоқлари бўлмиш саноат, қурилиш, савдо ва умумий овқатланиш тармоқларга тааллуқли.

1995-2009 йилларда республика иқтисодиётида олинган фойда 82 марта, саноатида олинган фойда 90 марта, қурилишда олинган фойда 92 марта, савдо ва умумий овқатланишдан тушган фойда – 84,0 марта кўпайган.

Маълумки, республика бюджетининг тақчиллиги 1994 йили 12 фоизни ташкил этган, лекин ундан кейинги йилларда бюджетнинг тақчиллиги даражаси тубдан қисқартирилди ва охирги йилларда давлат бюджетининг бажарилиши профицит билан якунланмоқда, яъни давлатнинг даромадлари унинг харажатларидан ортмоқда.

Иқтисодиётнинг молиявий ҳолатини ифодаловчи инфляция кўрсаткичи ҳам яхшиланмоқда. Агарда унинг йиллик даражаси 1992-1994 йилларда 800-1200 фоизни ташкил этган бўлса, охирги 6 йил мобайнида инфляция даражаси 7-8 фоизни ташкил этмоқда.

Шу билан бирга қишлоқ хўжалик корхоналарининг молиявий фаолияти кўп йилларда зарар кўриш билан якунланмоқда. Лекин 2007-2009 йилларда қишлоқ хўжалиги ҳам фойда келтириш билан фаолият олиб бормоқда.

Маълумки, иқтисодиёт ва унинг алоҳида тармоқларининг молиявий ҳолатини ифодаловчи кўрсаткич бўлиб рентабеллик даражаси ҳисобланади.

Республика иқтисодиёти ва унинг алоҳида тармоқларининг рентабеллик даражаси қуйидаги жадвал маълумотларида ўз ифодасини топган.

5.4.2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

Республика иқтисодиёти ва унинг алоҳида тармоқлари ижобий молиявий ҳолатга – рентабелликка эга.

Солиқ тўлангунга қадар фойданинг сотилган маҳсулот таннархига нисбати билан аниқланган рентабеллик кўрсаткичи 1996-2008 йилларда, яъни республика иқтисодиётининг барқарорлиги йилларида 8-10 фоиздан 15-17 фоизга кўтарилди.

5.4.2-жавол.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ва унинг алоҳида тармоқларининг рентабеллик даражаси

(солик тўлангунга кадар фойда(-зарар)нинг сотилган маҳсулот таннархига нисбати, %да)

	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Иқтисодиёт бўйича	29,6	38,9	11,9	8,1	8,2	10,1	10,2	9,2	8,4	9,8	13,5	11,1	15,4	17,3
Шу жумладан:														
Саноат	39,9	49,6	20,5	11,1	8,7	7,5	6,7	9,7	9,1	10,4	16,6	10,2	17,0	18,8
Қишлоқ хўжалиги	22,3	14,1	-7,5	-0,8	-1,4	5,3	21,0	-2,8	-3,3	-1,8	-5,8	-0,4	4,8	4,1
Ундан:														
Деҳқончилик	-	-	-9,7	-3,4	-3,6	4,1	23,5	-6,9	-7,1	-4,0	-1,5	-9,0	8	17,5
Чорвачилик	-	-	-9,2	-1,4	6,8	10,6	22,7	9,8	6,5	1,6	1,4	6,9	6,1	5,5
Қурилиш	12,4	25,9	15,6	10,4	10,6	7,3	6,9	7,0	8,2	9,4	8,7	10,3	8,7	4,1
Транспорт	10,5	37,2	20,6	16,8	13,3	35,0	18,8	23,9	16,6	18,6	23,6	24,1	24,6	33,8
Алоқа	29,8	70,2	33,5	54,0	41,4	70,3	53,1	27,6	18,1	37,0	38,7	45,9	38,1	23,2
Савдо ва умумий овқатланиш	26,8	45,4	8,1	7,6	7,9	7,7	6,1	9,1	7,7	5,5	2,0	4,2	5,7	6,6

Саноат тармоғи ҳамма вақт ижобий молиявий ҳолатга эга бўлиб, охирги йилларда унинг рентабеллик даражаси 7,0 фоиздан деярли 19,0 фоизга кўтарилган.

Молиявий ҳолатни кўтаришда транспорт тармоғи катта аҳамиятга эга. Унинг рентабеллик даражаси мустақиллик даврида узлуксиз кўтарилиб борган.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятида 1996-2006 йилларда зарарли кўрсаткичи 17,5 фоиздан 0,4 фоизгача қисқартирилган ва 2007-2008 йилларда республика кишлоқ хўжалиги рентабелликка эга бўлди.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятида 1995-2006 йилларда деҳқончиликнинг зарарли даражаси 19,7 фоиздан 9,0 фоизгача қисқартирилди, 2007-2008 йилларда рентабелликка эришди, чорвачилик эса 1999 йилдан бошлаб молиявий ҳолати яхшиланиб, рентабелликка эга бўлди.

Рентабеллик даражаси қурилиш, алоқа тармоқларида кўтарилиш, савдо ва умумий овқатланиш тармоғида пасайиш тенденциясига эга.

Республика иқтисодиётининг асосий соҳаларидан бири бўлмиш саноат тармоқларининг молиявий ҳолати ҳам тегишли эътиборга сазовор.

5.4.3-жадвал маълумотларидан келиб чиқиб қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

– Республика саноати, унинг алоҳида тармоқлари ижобий молиявий ҳолатга – рентабелликка эга.

– Маҳсулот сотишдан тушган ялпи фойданинг сотилган маҳсулот таннархига нисбатан аниқланган рентабеллик даражаси республика саноатида, умуман мустақиллик даврида, шу жумладан республика иқтисодиётининг барқарорлиги даврида кўтарилиб борган.

– Рентабелликни кўтарилиш тенденцияси қазиб чиқарувчи, ёқилғи, металлургия, кимё ва нефть-кимё, қурилиш материаллари, озиқ-овқат ишлаб чиқариш тармоқларига тааллуқли.

– Шу билан бирга кайта ишловчи, электроэнергетика, кора металлургия, машинасозлик ва металлга ишлов бериш, енгил саноат тармоқларида рентабеллик даражаси пасайган.

5.4.3-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси саноат тармокларида рентабеллик кўрсаткичлари*

(махсулот сотишдан тушган ялпи фойданинг сотилган махсулот таннархига нисбати. %да)

	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Бутун саноат	37,1	36,7	32,1	31,9	30,3	33,3	31,6	30,9	30,2	33,6	42,1	43,1	45	42,2	43,9
Шу жумладан:															
казиб чикарувчи	-	-	48,6	82,6	81,3	97,0	87,9	86,7	81,2	82,4	138,6	165,2	126	109,4	133,9
кайта ишловчи	-	-	29,5	25,4	24,0	24,6	23,4	22,3	21,4	26,1	26,4	25,0	31,8	30,9	29,5
Саноат тармоклари бўйича															
Электроэнергетика	19,1	35,6	57,1	23,4	24,8	5,3	5,8	4,5	13,6	17,0	27,4	23,2	19,5	17,5	25,0
Ёкилғи	44,1	44,2	61,7	71,7	54,0	71,4	79,6	97,7	72,1	89,3	105,5	96,1	109	122,3	141,8
Кора металлургия	46,9	50,1	32,5	48,9	39,4	42,0	51,0	45,2	40,9	41,7	35,1	35,5	41,3	34,9	28,9
Рангли металлургия	76,8	114,0	29,6	43,9	55,3	71,2	63,0	71,8	72,0	80,2	109,2	140,6	102,7	63,9	72,4
Кимё ва нефть-кимё	60,6	46,7	29,0	21,1	26,7	27,1	22,7	29,7	25,6	22,1	27,2	31,5	27,6	39	28,1
Машинасозлик ва металлга ишлов бериш	45,5	64,3	39,2	38,2	42,3	38,2	36,8	31,7	28,7	28,9	15,8	18,6	26,8	23,4	23,3
Курилиш материаллари	27,7	30,8	39,2	37,0	35,8	31,7	32,7	32,0	33,2	44,	47,5	72,0	125,8	109,5	83,8
Енгил	24,4	32,3	13,8	14,6	15,3	17,4	15,6	13,2	12,1	12,1	10,8	11,5	11,4	13,2	13,5
Озик-овкат	30,0	17,7	22,6	22,2	25,0	26,	24,4	21,8	22,7	23,0	23,9	30,8	40,1	41,6	40,9

* Бюджет, суғурта ташкилотлари, банклар, кичик корхона ва микрофирмалар, чет эл инвестициялари катнашган корхоналар, фермер ва дехкон хўжаликлари кирмаган.

– Саноат тармоқларида рентабеллик даражаси 2009 йили енгил саноатда 13,5 фоиз, машинасозлик ва металлга ишлов бериш – 23,3 фоиз, қайта ишловчи саноатда – 29,5 фоиз, рангли металлургияда – 72,4 фоиз, қазиб чиқарувчи саноатда 133,9 – фоизни, электроэнергетикада – 141,8 фоизни ташкил этган[1].

– Бу ҳолат алоҳида саноат тармоқларида ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, техникавий даража ҳар хил бўлиши ва нарх-наво сиёсатини амалга ошириш ҳар хил эканлигидан далолат беради.

Шундай қилиб, мустақиллик даврида ишлаб чиқаришнинг молиявий ҳолатини ифодаловчи асосий кўрсаткич - рентабеллик умуман ошиб бормоқда. Шу билан бирга алоҳида тармоқларда рентабелликка эришиш, унинг даражасини кўтариш ва тармоқлараро рентабеллик кўрсаткичини мувофиқлаштириш республика ишлаб чиқаришининг келгусидаги долзарб вазифаларидан биридир.

Республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш натижасида макроиқтисодиёт тараққиёти республика давлат бюджети танқислигини пасайтиришга, охирги йилларда уни умуман бартараф қилишга олиб келди.

Бюджет танқислиги – бу давлат харажатларининг давлат даромадларидан кўплигида ўз ифодасини топади ва республика иқтисодиётини баҳоловчи кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Давлат бюджет танқислиги муаммоси назарий нуқтаи назардан инглиз иқтисодчи олимларидан Дж.Кейнс томонидан тадқиқ этилган. У ўзининг «Бандлик, фоиз ва пулнинг умумий назарияси» (1933 й.) номли асарида бюджетдаги танқисликнинг бўлишлигини тасдиқлаб берди.

Бу назарияга биноан давлат бюджетининг танқислиги бу давлат сиёсати бўйича давлат харажатларининг олдиндан, атайлабдан

---

[1] Охирги иккита жадвалларда республика саноатининг рентабеллиги соликкача бўлган фойда ва сотилган маҳсулотлардан олинган фойда кўрсаткичларига асосан аниқланган ва бир-биридан тубдан фарқ қиладиган даражада чиққан. Саноат рентабеллиги, масалан, 2008 йили сотилган маҳсулотдан олинган фойда бўйича 42,2 фоизни, солиқ тўлангунга қадар фойда бўйича 18,8 фоизни ташкил қилган.

Бунга сабаб, солиқ тўлангунга қадар фойдани аниқлаш учун сотилган маҳсулотдан олинган фойдадан «давр харажатлари» олиб ташланган. Масалан, 2008 йили сотилган маҳсулотдан олинган 6137 млн. сўмлик фойдадан 4280 млн. сўмлик давр харажатлари олиб ташланган, чунки бу харажатлар маҳсулот таннархига киритилмасдан харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан корхоналарда олинган фойда ҳисобидан копланади.

режалаштирилган мақсад бўйича харажатлар давлат даромадларидан кўплигидир. Демак, давлат томонидан режалаштирилган харажатлар бевосита давлат даромадлари билан қопланмайди ва бу даромадлар билан қопланмаган харажатлар қисми давлат бюджетининг танқислиги ҳисобланади.

Лекин давлат бюджетининг танқислиги табиий ҳол, чунки жамиятнинг ривожланишида шундай давр бўлиши мумкинки, давлат бюджетининг танқислигисиз жамият аниқ бир шароитларда фаолият кечира олмайди. Бу ҳолат айниқса, жамиятнинг иқтисодий инқирози даврида, алоҳида мамлакатларнинг бир ижтимоий-иқтисодий тизимдан иккинчи ижтимоий-иқтисодий тизимга ўтиш даврида бўлиши мумкин. Масалан, иқтисодий инқирозга тўғри келган 1975 йили АҚШда давлат бюджетининг танқислиги 42 млрд. доллардан 64,4 млрд. долларга кўтарилди, Японияда – 600 млрд. иендан 6800 млрд. иенга кўтарилди.

Демак, давлат бюджети танқислиги ривожланган давлатларга ҳам тааллуқлидир.

Ундан ташқари давлат бюджети танқислиги бу мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда давлат аралашуви, тартибга солувчи ролининг шаклларидан биридир.

Давлат бюджети танқислиги, давлат харажатларининг устуворлиги мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда аниқ рол ўйнайди, давлат эҳтиёжларини кенгайтиради, давлат харажатлари орқали янги иш жойлари барпо этилади, аҳолининг меҳнат билан бандлиги кўтарилади.

Лекин шу билан бирга давлат бюджети танқислигининг борлиги, унинг доимийлиги, ўсиб бориши:

биринчидан давлат қарзининг кўпайиб боришига;

иккинчидан, инфляция даражасининг кўтарилишига;

учинчидан, аҳолининг реал даромадларининг камайишига олиб келади;

тўртинчидан, иқтисодиётнинг ривожланишини чегаралайди, чунки давлат бюджети танқислигини қоплаш учун ҳозирги давр даромадларини харажат қилишга тўғри келади;

бешинчидан, демак давлат бюджети танқислиги – бу келгуси авлодлар эҳтиёжини қоплашни қисқартириш, улар ҳисобидан фаолият кечириш демакдир.

Шу билан бирга давлат бюджети танқислигининг камайиб кетиши ва ундан умуман фойдаланмаслик салбий натижаларга олиб

келиши, масалан, ишсизлик даражасининг кўтарилишига, узоқ муддатга мўлжалланган демографик вазифаларни ечишни қийинлаштиришга олиб келиши мумкин.

Бюджет танқислиги ҳам давлат ҳам маҳаллий бюджетларда бўлиши мумкин.

Давлат бюджети танқислиги икки манба ҳисобидан қопланиши мумкин:

– нақд пулни эмиссия қилиш йўли билан;

– давлат қарзини кўпайтириш йўли билан.

Нақд пул эмиссияси нарх-навонинг, инфляция даражасининг кўтарилишига, аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келиши мумкин.

Ўз навбатида давлат қарзини кўпайтириш қуйидаги манбалардан фойдаланиш йўли билан амалга оширилади:

– марказий банкдан қарз олиш;

– тижорат банклардан қарз олиш;

– мамлакат ичкарисидаги нобанк ташкилотлардан қарз олиш;

– мамлакат валюта захираларидан ишлатиш;

– хориж давлат ва ташкилотлардан қарз олиш;

– давлат мулкини сотишдан тушган маблағлардан ва бошқа ноинфляцион манбалардан фойдаланиш;

– қисқа муддатли давлат облигацияларини чиқариш, тарқатиш йўли билан.

Давлат бюджети танқислиги бозор муносабатларининг шаклланиши, ривожланиши маҳсулидир.

Ўзбекистон Республикасида ҳам давлат бюджети танқислиги мавжуд.

Бу танқислик мустақилликка эришилгандан кейинги биринчи даврда – иқтисодий инқирозга учраган даврда катта муаммога айланган эди. Лекин кейинчалик, тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида республикада бу муаммо ечилди.

Юқорида қайд этилганидек, бозор муносабатлари шароитида давлат бюджетининг танқислиги табиий вазият бўлиб, у ҳам ривожланган, ҳам ривожланаётган давлатлар учун тааллуқли.

Бюджет танқислиги бир хил давлатларда юқорироқ, бир хил давлатларда пастроқ, бир хил давлатларда вақтинча бўлмаслиги ҳам мумкин.

Бозор муносабатлари учун бюджет танқислиги табиий ҳол экан, демак унинг меъёрий даражаси бўлиши лозим.

Халқаро миқёсда қабул қилинган бюджет танқислигининг меъёрий даражаси ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан иборат бўлиб, бу кўрсаткич Европа барқарорлик тўғрисидаги Пактда аниқланган.

Бу тасдиқланган меъёрий даражадан юқори давлат бюджетининг танқислиги айниқса, иқтисодий инқироз даврига тааллуқли. Масалан, 21-аср бошланишидаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида 2008 йили 27 Европа Ҳамкорлик давлатларидан 20 тасида давлат бюджетининг камомади 3 фоиздан кўп бўлган. АҚШ давлат бюджетининг камомади 2008 йили 1,409 трилион доллар бўлиб, мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 9.9 фоизини ташкил этган, яъни меъёрий даражага нисбатан 3 мартадан юқори бўлган.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг биринчи йилларида республикада давлат бюджетининг танқислик даражаси меъёрий даражага нисбатан 3-4 – маротаба кўп бўлган.

Бу вазиятни табиий ҳол деб тушуниш лозим. Чунки мустақилликнинг бошланғич даврида иқтисодий алоқаларнинг мураккаблашиб кетганлиги, давлатнинг иқтисодий имкониятлари камайиб кетганлиги сабабли, республика раҳбарияти республикада мавжуд иқтисодиётни сақлаб қолиш, уни ҳаддан ташқари орқага кетишига йўл қуймаслик мақсадида давлат бюджетининг танқислик даражасини кўтаришга мажбур бўлган.

Республика иқтисодий инқироздан чиқиши муносабати билан 1997 йилдан бошлаб давлат бюджети танқислик даражаси оптималлаштирилди, тубдан қисқартирилди.

1991-1997 йилларда бюджет танқислигини камайтириш Марказий банк маблағлари ҳисобидан, кейинчалик давлат облигациялари ва ноинфляцион манбалар ҳисобидан қопланди.

Давлат бюджети танқислигини камайтириш ҳам давлат даромадларини кўпайтириш, ҳам кам самарали давлат харажатларини камайтириш ҳисобидан амалга оширилди.

Давлат даромадларини кўпайтириш республика халқ хўжалигини барқарорлаш ва республика иқтисодиётини ривожлантириш ҳисобидан амалга оширилди.

Давлат бюджети танқислигини қисқартириш ва уни умуман бартараф этиш республика халқ хўжалигининг молиявий ҳолатини яхшилашда асосий омиллардан бирига айланди.

Келгусида давлат бюджети танқислигига йўл қўймаслик, ёки унинг паст, меъёрли даражада бўлишини таъминлаш учун давлат харажатлари қисқартирилиши ҳисобидан эмас, давлат даромадларини кўпайтириш ҳисобидан амалга оширилиши лозим.

Халқ хўжалиги барқарорлигини сақлаб қолиб, республика иқтисодиёти тараққиётини таъминлашда давлат бюджети танқислигини меъёрий даражада ушлаб туриш ва унинг даражаси кўпаймаслигини сақлаб қолиш келгусида республика иқтисодиёти молиявий ҳолатини яхшилашда асосий омиллардан бирига айлантирилиши лозим.

Республика мустақиллиги даврида халқ хўжалиги молиявий ҳолатининг яхшиланиши республикада инфляция даражасини пасайтиришда ҳам ўз ифодасини топди.

Инфляция бозор муносабатлари давринининг кўп қиррали мураккаб иқтисодий муаммоларидан, вазиятларидан биридир. Инфляция бу:

– пул бирлигининг кадрсизланиши;

– нарх-навонинг ошиб кетиши;

– муомаладаги нақд пулларнинг кўпайиб кетиши;

– товар-маҳсулотларга бўлган талабнинг таклифдан ошиб кетиши;

– классик иқтисодий назарияга биноан муомалага йўналтирилган нақд пулларнинг кўпайиб кетиши натижасида ўртача нархларнинг кўтарилиб кетиши.

– замонавий иқтисодий назарияга биноан инфляция фақат муомаладаги нақд пулларнинг кўпайиши натижаси эмас, ундан бошқа омилларнинг таъсири натижасидир;

Инфляциянинг келиб чиқиш сабаблари:

– корхоналараро тўловларнинг ўз вақтида амалга оширилмаслиги;

– иқтисодиёт таркибини яхши асосланмаган дастур бўйича такомиллаштириш;

– нарх-наво сиёсатини эркинлаштириш;

– мамлакат иқтисодиётини очиқ иқтисодиёт деб эълон қилиниши;

– миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига кириб бориши;

– ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайиши;

– маҳсулотларга талабнинг ошиши, таклифнинг камайиши;

– муомаладаги маҳсулотларга нисбатан нақд пулларнинг кўпроқ чиқарилганлиги;

– мамлакат миллий валютаси реал қийматининг пасайиши;

– давлат харажатларини қоплаш учун нақд пул эмиссиясидан фойдаланиш;

– ишлаб чиқаришнинг қисқартирилиши;

– валюта захираларининг қадрсизланиши ва натижада уларга сотиб олинадиган импорт товарларнинг камайиши;

– мамлакат ресурсларини уларга нисбатан талабдан камлиги.

Инфляция даражасига ҳар хил омиллар таъсир кўрсатади, улардан асосийлари қуйидагилар:

– талаб ва таклиф ўртасидаги нисбат;

– талаб ва таклиф ҳажми ва таркибининг асосланганлиги;

– давлат томонидан нарх-наво сиёсатини тартибга солиш;

– давлат томонидан иш ҳаки ва нархларни бир даражада ушлаб туриш;

– давлатнинг монетар сиёсати;

– давлатнинг инвестицион сиёсати;

– мамлакатдаги кредит тизими;

– муомаладаги нақд пулларни тартибга солиш;

– давлат бюджети танқислиги ва уни қоплаш йўллари;

– чет эл инвестицияларининг мамлакатга жалб этилиши.

Кўриниб турибдики, инфляция мураккаб жараён бўлиб, у ҳар хил турларда шаклланади, амалга оширилади.

Инфляция ўзининг мазмуни ва амалга ошириш даражаси бўйича қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

– ўрмаловчи шаклда – нархлар меъёрий суръатларда кўтарилади;

– йўрғаловчи шаклда – нархлар тез фурсатда ошади;

– гиперинфляция шаклда – нархлар ҳаддан ташқари юқори суръатларда кўтарилади. Масалан, Германияда 1922 йили инфляция 5470 фоизни ташкил этган. 1993 йили инфляция Украинада 10155 фоиз, Арманистонда – 10896 фоиз, Туркманистонда 9750 фоиз, Тожикистонда – 7344 фоизни ташкил этган.

Инфляция кутилган, кутилмаган, кўриниб турган, кўринмаган, сирғанувчан ва тезлаштирилган бўлиши мумкин:

– талаб инфляцияси шаклида – талабнинг таклифдан кўплиги;

– таклиф инфляцияси шаклида – таклифнинг талабга нисбатан камлиги;

– эркин инфляция шаклида – нархлар давлат аралашувисиз кўтарилади;

– бостирилган инфляция шаклида – давлат маъмурий йўллар билан нархлар ўсишини чегаралаб туради.

Инфляция халқаро миқёсда тарқалган вазият. Масалан, 90-йилларда Жаҳон валюта фонди маълумотларига биноан 182 та мамлакатдан 58 тасида ўртача йиллик инфляция даражаси 28 фоизни, 82 тасида – 10 фоиздан ошиқни ташкил этган.

Жаҳонда инфляцияни жиловга солиш мақсадида ҳар хил методлардан фойдаланилмоқда:

– Япониянинг илгариги ривожланишидаги модели – иқтисодиётни юқори суръатлар билан ривожлантириш, иқтисодиётнинг юқори самарадорлиги шароитида инфляцияни паст суръатларда амалга ошириш;

– иттифоқ тарқатилишидан кейинги даврда собиқ иттифоқ республикалар модели – иқтисодиётни паст суръатларда ва паст самарадорликда ривожлантириб, инфляцияни юқори суръатларда амалга ошириш.

– Юқори ривожланган мамлакатлар, шу жумладан, Япониянинг ҳозирги давр модели – иқтисодиётни паст суръатларда, лекин юқори самарадорликда ривожлантириб, инфляцияни паст суръатларда амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси учун энг интилишга сазовор модел бўлиб, биринчи модел ҳисобланиши лозим. Мақсадимиз иқтисодиётни юқори суръатларда ва юқори самарадорликда ривожлантириб, инфляцияни паст суръатларда амалга ошириш.

Инфляция жараёни бозор иқтисодиётини шакллантиришда, ривожлантиришда табиий бўлиб, у ҳам ижобий, ҳам салбий хусусиятларга эга.

Инфляциянинг салбий таъсирлари – бу аҳолининг реал даромадларининг камайтирилиши, аҳоли омонатларининг қадрсизланиши, янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришда товар ишлаб

чиқарувчилар томонидан зиён кўрилиши, кам таъминланган аҳоли табақалари турмуш даражасининг пасайиши, фуқаролар ва инвесторлар томонидан эртанги кунга ишонмаслик.

Демак, жамиятнинг ривожланишида инфляцияни тартибга солиб туриш объектив заруриятдир. Инфляция даражасини иложи борича пасайтириб, уни меъёрий даражада ушлаб туриш лозим.

Инфляцияни пасайтириш ва унинг даражасини тегишли меъёрда ушлаб туриш учун ишлаб чиқариш тегишли суръатларда ривожлантирилиб, у юқори самарага эга бўлиши, самарали инвестицион сиёсат амалга оширилиши, самарали валюта тизимини ташкил этиш лозим.

Инвестиция даражаси ўртача нархларнинг ўзгариши билан аниқланади. Ўзбекистон Республикасида Жаҳон банкининг тавсияларига биноан ўртача нархларнинг индекслари 1994 йилдан бошлаб илгари 260, кейинчалик 300 товар-маҳсулотлар бўйича 4050 оилаларнинг маълумотларига асосан аниқланади. Хорижий мамлакатларда бундай товар-маҳсулотларнинг сони 1500 гача боради.

Демак, инфляция даражаси қуйидаги йўл билан аниқланади:

$$\frac{У_1^{а} - У_0^{п}}{У_1^{п}}$$

$У_1^{а}$ – жорий даврда товар-маҳсулотларнинг ўртача нархи;

$У_0^{п}$ - ўтган даврда товар-маҳсулотларнинг ўртача нархи.

Инфляция даражаси бир йилга ёки ойлар бўйича аниқланиши мумкин. Инфляция йўналишини тартибга солиш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

– реструктив кредит-пул сиёсатини амалга ошириш;

– солиққа тортишни прогрессив шакллар ёрдамида даромадларни чегаралаш;

– давлат харажатларини тартибга солиш;

– эркин валюта бозорини татбиқ этиш;

– тасдиқланган валюта курсларидан воз кечиш;

– марказий давлат субсидияларини қисқартириш;

– солиқлар бўйича имтиёзларни камайтириш;

– нархлар устидан давлат назоратини пасайтириш.

Республикада макроиқтисодиёт баркарорлашиши билан инфляция даражаси тубдан қисқартирилди ва охирги йилларда инфляциянинг йиллик даражаси 7-8 фоизни ташкил қилмоқда.

Шундай қилиб, республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг ижобий натижаларидан бир шакли – бу республика макроиқтисодиёти молиявий ҳолатининг яхшиланишида ўз ифодасини топган.

Демак, макроиқтисодиёт молиявий ҳолатининг яхшиланиши иқтисодиётда олинган фойда йилдан-йилга кўпайиб боришида, рентабеллик даражасини кўтаришда, давлат бюджети танқислигининг пасайишида, оптималлаштиришда, умуман бартараф қилишда, иқтисодиётда инфляция даражасини пасайтиришда ўз ифодасини топади.

Республиканинг келгуси тараққиётида бу жараён янада жадаллаштирилиши лозим.

5.5. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши

Юқорида таъкидланганидек, республика иқтисодий ислоҳотларини амалга оширишда, уларни янада чуқурлаштиришда асосий йўналишлардан бири республика ташқи иқтисодий алоқалар тараққиётини таъминлаш бўлган. Шу мақсадда республикада:

– ташқи иқтисодий алоқалар ривожланиш йўналишларини аниқловчи ҳуқуқий база барпо этилган – тегишли республика Қонунлари, Республика Президентининг Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

– Республиканинг табиий-ишлаб чиқариш салоҳиятига асосланиб, республика иқтисоднётини бозор муносабатларига мослаш заруриятидан келиб чиқиб, республика ташқи иқтисодий алоқалар сиёсати ишлаб чиқилди.

– Ишлаб чиқилган ташқи иқтисодий алоқалар сиёсатидан келиб чиқиб, республикада ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга йўналтирилган кўп қиррали чора-тадбирлар амалга оширилди ва улар, албатта, ижобий натижалар берди.

Ташқи иқтисодий алоқалар тараққиётининг асосий йўналиши бўлиб республика ташқи савдо алоқаларини ривожлантириш ҳисобланади.

5.5.1-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо фаолияти кўрсаткичлари (миллион АҚШ доллари)

	1992	1993	1994	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2008	2009
Ташқи савдо айланмаси, хаммаси	4456,4	4554,6	5299,4	9311,3	8910,5	6816,9	6212,1	6307,3	5700,4	2669,0	9500,1	11171,4	19077,0	21209,0
Шу жумладан: -Мустакил давлатлар хамдўстлиги	2623,9	2630,2	3062,4	2568,3	2776,8	1832,6	2297,8	2258,7	1823,8	3002,6	3403,4	4746,1	7014,5	8006,2
-бошка мамлакатлар	1832,5	1924,4	2237,0	6743,0	6133,7	4984,3	3914,3	4048,6	3876,6	5666,4	6096,7	6425,3	11862,5	13202,8
Экспорт, хаммаси	2336,8	2399,6	2689,9	4590,2	4387,5	3528,2	3264,7	3170,4	2988,4	4853,0	5408,8	6389,8	11572,9	11771,3
Шу жумладан: -МДҲ	1446,9	1466,6	1660,3	1050,6	1508,6	917,1	1172,2	1090,6	823,5	1528,4	1722,6	2685,5	4010,8	3921,3
-бошка мамлакатлар	889,9	933,0	1029,6	3539,6	2878,9	2611,1	2092,5	2079,8	2164,9	3324,6	3686,2	3704,3	7562,1	7850,0
Импорт, хаммаси	2119,6	2155,0	2609,5	4721,1	4523,0	3288,7	2947,4	3136,9	2712,0	3816,0	4091,3	4781,6	7504,1	9438,3
Шу жумладан: -МДҲ	1177,0	1163,6	1402,1	1517,7	1268,2	915,5	1125,6	1168,1	1000,3	1474,2	1680,8	2060,6	3203,7	4084,9
-бошка мамлакатлар	942,0	991,4	1207,4	3203,4	3254,8	2373,2	1821,8	1968,8	1711,7	2341,8	2410,5	2721,0	4300,4	5353,4
Экспорт-импорт сальдоси, хаммаси	+217,2	+244,6	+80,4	-130,9	-135,5	+239,5	+317,3	+33,5	+276,4	1031,0	1317,5	1608,2	4068,8	2333,0
Шу жумладан: -МДҲ	+269,9	+303,0	+258,2	-467,1	+240,4	+1,6	+46,6	-77,5	-176,8	+54,2	+41,8	+624,9	807,1	-163,6
- бошка мамлакатлар	-52,7	+58,4	-177,8	-336,2	-375,9	+237,9	+270,7	+111,	459,2	982,8	1275,7	983,3	3261,7	2494,6

5.5.1-жадвал маълумотлари кўрсатяптики:

– Республика ташқи савдо бўйича ҳамма кўрсаткичлар 1992-2009 йилларда ошиб борган.

– 1992-2009 йилларда республика савдо айланмаси 4,8 марта, шу жумладан, республика экспорти – 5,8 марта, импорт – 4,5 марта кўпайди;

– Республика ташқи савдоси МДҲ ва бошқа хорижий мамлакатлар билан ҳар хил суръатларда олиб борилган.

– МДҲ мамлакатлари билан савдо алоқалар бошқа хорижий мамлакатларга қараганда юқорироқ суръатларда амалга оширилган.

1992-2009 йилларда республика экспортида МДҲ мамлакатларининг улуши 61,9 фоиздан 33,3, импортида 55,5 фоиздан 43,3 фоизга қисқарди ва бошқа хорижий мамлакатларнинг улуши ошиб борди.

1992-2009 йилларда ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдоси 1996 ва 1997 йиллардан ташқари даврда таъминланди. Шу даврда бу ижобий сальдонинг ҳажми 11,0 марта кўпайган ва 2008 йили унинг ҳажми 4,0, 2009 йили 2,3 млрд. америка долларидан ошиб кетган.

Лекин ташқи савдонинг ижобий сальдоси асосан бошқа хорижий мамлакатлар билан савдо алоқалари ҳисобидан амалга оширилган.

Демак, иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврида ташқи савдо алоқаларининг ривожланиши таъминланган ва унинг самараси ошиб борган.

Республикада амалга оширилаётган инвестицияларнинг ҳажми ошиб борган ва шу билан бирга уларнинг таркиби ҳам бозор муносабатларининг талабларидан келиб чиқиб – такомиллашиб бормоқда.

Республика ташқи савдо айланмасини, умуман, республика экспорти ва импорти самараси кўтарилганлиги республика экспорти ва импорти таркиби ўзгаришида ўз ифодасини топган.

5.5.2-жадвалдан кўриниб турибдики, 1992-2009 йилларда республика экспорти таркиби тубдан ўзгартирилди.

5.5.2-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси экспорти таркиби (фоизда)

	1992	1995	1197	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Республика экспорти	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:														
Пахта толаси	62,8	48,4	36.0	27,3	27,5	22,0	22,4	19,8	18,1	19,1	17,2	12,5	9,2	8,6
Озик-овқатлар	2.6	1,7	3,7	6,4	5,4	3,9	3,5	2,7	3,8	3,8	3,8	8,5	4,4	6,0
Кимё маҳсулотлари,	6,1	2,5	1,7	3,1	2,9	2,7	3,0	3,1	4,7	5,3	5.6	6,8	5,6	5,0
Энергия маҳсулотлари	6,7	1,2	12,0	11,5	10,3	10,2	8,1	9,8	12,4	11,5	13,1	20,2	25,2	34,2
Рангли ва қора металлар	9,2	4,7	4,6	4,3	6,6	7,0	6,4	6,4	8.6	9,2	12.9	11.5	7,0	5,0
Машина ва асбоб-ускуналар	7,0	2,0	6,3	3,3	3,4	3,9	3,9	5,9	7,4	8,4	10,1	10,4	7,5	2,9
Хизматлар	3,0	7,7	8,2	9,5	13,7	14,6	15,9	14,4	11,8	12,2	12,1	10,7	10,4	8,8
Бошқа маҳсулотлар	2,6	21,3	27,4	34,7	30,2	35,7	36,8	37,9	33,2	30,5	21,1	19,4	30,7	29,5

Республика экспорти таркиби ўзгаришининг энг ижобий томони – бу республика экспорти таркибида пахта толаси улушининг камайиб боришидир. 1992-2009 йилларда бу улуш 62,8 фоиздан 8,6 фоизга камайди. Демак, республикада етиштирилган пахтани республиканинг ўзида қайта ишлаб, ундан тегишли ярим-фабрикатлар, тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш жадаллаштирилмоқда.

Бу борада яна эътиборга сазовор ютуқлардан бири-бу республика экспортида рангли ва қора металлар, машина ва ускуналар улушининг ошиб боришидир. Келгусида бу кўрсаткични янада кўтариш учун республикада ишлаб чиқариш салоҳияти етарлидир.

Ўзбекистон Республикасининг импорти таркиби ҳам такомиллашиб бормоқда.

Республика импорти таркибини такомиллаштиришнинг асосий натижалари қуйидагилардир:

Биринчидан, 1991-2009 йилларда республика импортида озиқ-овқатларнинг улуши 46,4 фоиздан 11,1 фоизга камайтирилди. Юқорида қайд қилинганидек, мустақилликка эришишимиздан олдинги даврда республика импортида озиқ-овқат маҳсулотлари 86 фоизни ташкил этган эди. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун хом ашёларнинг республикада мавжудлигига қарамасдан, уларнинг асосий қисми четдан келтирилар эди. Мустақиллик даврида амалга оширилган чора-тадбирларга биноан бу муаммо республикада ечилмоқда.

Иккинчидан, республика импортининг асосий қисмини республикага келтирилаётган янги асбоб-ускуналар, янги техника ва янги технологиялар эгалламоқда. Уларнинг республика импортидаги улуши 1991-2009 йилларда 5,2 фоиздан 56,6 фоизга кўтарилди.

5.5 3-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси импортининг таркиби (фоизда)

	1991	1995	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Республика импорти	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:														
Озик-овкат махсулотлари	46,4	18,2	19,3	13,1	12,3	10,8	12,5	9,9	9,5	7,0	8,1	7,2	8,1	9,0
Кимё махсулотлари ва пластика	5,7	9,3	12,5	11,7	13,6	12,7	15,1	12,8	12,5	13,6	15,0	13,1	13,0	11,1
Энергия махсулотлари	13,3	1,9	0,6	2,1	3,8	1,9	1,3	2,7	2,1	2,5	4,3	3,5	2,1	3,5
Кора ва рангли металлар	8,8	5,7	7,5	7,9	8,6	10,9	8,0	7,9	10,3	10,4	9,1	7,5	6,8	6,3
Машина ва ускуналар	5,2	47,9	45,9	44,8	35,4	41,2	41,4	44,4	46,0	43,3	40,3	49,6	53,3	56,5
Хизматлар	6,6	5,0	7,5	8,7	8,5	10,3	10,6	10,2	11,1	10,4	9,1	5,8	5,7	4,4
Бошка махсулотлар	14,0	12,0	6,7	11,7	17,8	12,2	11,1	12,1	11,2	12,9	12,8	13,3	11,0	9,2

Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг катта аҳамиятга эга бўлган йўналишларидан бири бўлиб республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобланади.

5.5.4-жадвал.

Ўзбекистон Республикасига чет эл инвестицияларининг жалб қилиниши (млрд. сўм)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Асосий капиталга киритилган чет эл инвестициялари	122,0	369,6	172,4	306,2	479,5	605,8	687,0	748,3	975,7	1772,1	4394,9
Фоиз ҳисобида	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан, мулкчилик шакллари бўйича:											
Давлат	62,8	35,6	69,1	31,7	40,1	48,4	21,3	23,6	27,3	23,3	9,5
Фуқаролар хусусий мулки	1,2	0,3	3,0	0,1	0,1	0,0	0,3	-	12,9	10,8	-
Хўжалик бирлашмалари	15,0	19,2	10,9	25,7	21,9	14,9	26,4	11,0	28,7	30,8	6,3
Қўшма корхоналар, чет эл фуқаролари, ташкилотлари	20,9	43,7	16,9	35,0	33,8	36,3	51,8	65,4	25,3	29,4	84,2
Бошқалар	0,1	1,2	0,1	7,5	4,1	0,5	0,2	0,0	5,8	5,7	-

1999-2009 йилларда асосий капиталга йўналтирилган чет эл инвестициялари 36,0 марта кўпайган. Улардан давлат корхоналарига киритилган инвестицияларнинг салмоғи 62,8 фоиздан 9,5 фоизга камайган, фуқаролар хусусий мулк объектларига киритилган инвестициялар салмоғи деярли 10 марта, хўжалик бирлашмалари объектларига киритилган инвестициялар икки марта кўпайиб, 2009 йили тубдан камайган.

Шу даврда қўшма корхоналар орқали киритилган инвестициялар 4 марта кўпайган.

Кўриниб турибдики, республикага жалб қилинаётган чет эл инвестициялари йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бунга сабаб хорижий инвестицияларни республикага жалб қилиш учун бутун шарт-

шароитлар барпо этилмоқда. Бу республика мустақилликка эришган даврдан бошлаб республикада сиёсий барқарорликнинг, 1996 йилдан бошлаб иқтисодий барқарорликнинг таъминланганлиги ва чет эл инвестицияларини кенг жалб қилиш мақсадида хорижий инвесторларга нисбатан имтиёзларнинг кенг миқёсда тасдиқланганлигидир.

Бу вазиятни таъкидлаб, Республика Президенти И.А. Каримов айтадиларки: «...юртимизда яратилган қулай имтиёз ва преференциялар тизими туфайли 2006 йил ҳолатига иқтисодиётимизга жами 20 млрд. АҚШ долларидан зиёд миқдордаги хорижий инвестиция жалб этилди. Тўғридан-тўғри жалб қилинган хорижий инвестициялар ҳажми эса фақатгина 2000–2006 йиллар мабайнида 9,3 марта ошди ва 2,5 млрд. АҚШ долларини ташкил этди».[1]

Маълумки, чет элдан жалб қилинаётган инвестициялар икки шаклда бўлиши мумкин:

1. Давлат кафолати остида жалб қилинган инвестициялар.

2. Тўғридан-тўғри хорижий инвесторлар томонидан республикага йўналтирилган инвестициялар.

Республика учун самарали инвестициялар – бу тўғридан-тўғри инвестициялардир.

Лекин хорижий инвестицияларни республикага жалб қилиш бу мураккаб жараён бўлиб, уни амалга ошириш учун тегишли муҳит, шарт-шароитлар барпо этилиши лозим. Бу республикада – ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий барқарорлик, бозор инфратузилмасининг шаклланганлиги, бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган банк, солиқ, молия сиёсати. Бу шарт-шароитларни барпо этиш учун кўп вақт талаб этилади. Шу сабабли хорижий инвестицияларни республикага жалб қилиш учун давлат кафолати тизимидан фойдаланишга тўғри келади. Маълумки, давлат кафолати остидаги инвестициялар давлат ташқи қарзига таъсир кўрсатади, уни кўпайтиради.

Ўзбекистонга жалб қилинган чет эл инвестициялари илгари асосан давлат кафолати остидаги инвестициялар бўлган, лекин иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида тўғридан-тўғри инвестицияларнинг улуши йилдан-йилга ошиб бормоқда.

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2007 йил 13 февраль.

5.5.5-жадвал.

Ўзбекистон Республикасига жалб қилинган чет эл инвестициялари таркиби (фоизда)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Хорижий инвестициялар	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:										
Давлат кафолати остида жалб қилинган инвестициялар	85,5	83,0	76,8	71,4	59,1	31,5	27,7	16,0	17,0	13,7
Тўғридан-тўғри инвестициялар	14,5	17,0	23,2	28,6	40,9	68,5	72,3	84,0	83,0	86,3

И.А. Каримов республикага хорижий инвестицияларни жалб қилишда тўғридан-тўғри инвестицияларни кўпроқ жалб қилиш зарурлигини тасдиқлаб 2000 йили шундай деган эдилар: «Бугунги кунда чет эл инвестицияларининг асосий қисми бевосита ҳукумат кафолати остида мамлакатимизга киритилаётгани бизни қониқтирмайди»[1].

Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, Республика Президентининг бу кўрсатмаси эътиборга олиниб, чет эл инвестицияларининг таркиби тубдан ўзгартирилди.

2009 йили республикага жалб қилинган чет эл инвестицияларидан 13,7 фоизи давлат кафолати остидаги, 86,3 фоизи эса – тўғридан-тўғри инвестициялар бўлди ва бу кўрсаткичлар 2000 йили 85,5 ва 14,5 фоизларни ташкил этган эди.

Умуман олганда республикада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврида республиканинг инвестицион сиёсати тубдан ўзгарди, чет эл инвестицияларини республикага жалб қилиш жадаллаштирилди.

Ташқи иқтисодий алоқаларнинг бевосита яна бир йўналиши бўлиб, қўшма корхоналарни ташкил қилиш ҳисобланади.

Хорижий инвесторлар иштирокида ташкил қилинадиган қўшма корхоналарнинг объектив зарурлиги, самарадорлиги қуйидагилар билан аниқланади:

– қўшма корхоналар ташкил қилишда республикага хорижий инвестициялар жалб қилинади;

– ташкил қилинаётган қўшма корхоналар рақобатбардош бўлиши учун уларга янги техника ва янги технологиялар келтирилади;

[1] «Ўзбекистон овози» газетаси 2007, 13 февраль.

– ташкил қилинаётган қўшма корхоналарда ишлаб чиқаришни, меҳнатни ташкил килиш учун энг замонавий методлардан фойдаланилади;

– одатда қўшма корхоналарнинг фаолияти ишлаб чиқарилган маҳсулотларни экспорт қилишга йўналтирилган бўлади, демак, улар орқали республикага хорижий валюта келади;

– тузиладиган шартномаларга биноан қўшма корхоналар республика иқтисодиёти учун зарур, устувор тармоқларда ташкил этилади.

Шу сабабли қўшма корхоналарни ташкил қилиш умуман ва айниқса, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида республика раҳбарияти эътибор марказида бўлиб келмоқда ва бу борада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Республикада бу муаммонинг ечилишини қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.5.6-жадвал.

Ўзбекистонда ташкил қилинган қўшма корхоналар фаолиятининг асосий кўрсаткичлари

	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2007	2008	2009
Фаолият кўрсатаётган корхоналар	1910	1795	2087	2209	2412	2627	3579	3995	4124,1
Ишлаб чиқарилган маҳсулот, млрд. сўм	266,6	386,7	1044,2	1437,2	1958,4	2523,9	5786,3	9230,0	11928,7
Экспорт, млн. АҚШ доллари	371,5	451,6	443,0	564,4	785,2	823,1	2063,4	2863,2	3264,3
Импорт, млн. АҚШ доллари	1027,8	760,5	704,8	858,4	1165,7	1592,9	3134,6	4426,8	4836,1
Ходимлар сони, минг киши	88,7	91,1	94,0	101,4	112,4	131,3	149,5	156,7	158,0
Қўшма корхоналарнинг улуши, фоиз:									
Республика ташқи савдо айланмасида		19,5	20,1	21,9	26,6	25,4	33,1	34,4	38,2
Экспортда		13,8	14,8	14,6	15,8	15,2	22,9	24,9	27,7
Импортда		25,8	25,9	28,9	40,6	41,9	46,6	45,6	51,2

Республикада ташкил этилган қўшма корхоналар сони 4,5 мингдан ошди, лекин улардан 4124 таси фаолият олиб боряпти (2009), қолганлари ташкилий масалаларни ечиш даражасида.

Қўшма корхоналар таркибида 400 га яқини Россия Федерацияси, 350 га яқини АҚШ, 300 га яқини Туркия Республикаси, 160 дан кўпи Буюк Британия, 130 дан кўпи Корея, 100 дан кўпи Германия инвесторлари билан биргаликда ташкил этилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида қўшма корхоналар сони 2,1 марта, уларда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми 44,7 марта кўпайган.

Қўшма корхоналар фаолиятининг асосий хусусияти шундан иборатки, улар экспорт ва импорт операцияларини кенг миқёсда амалга оширмоқдалар. Таҳлил қилинаётган даврда экспорт 8,8 марта, импорт 4,7 марта кўпайган. Қўшма корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг асосий қисми экспорт қилинмоқда ва бу кўрсаткич йилдан-йилга ошиб бормоқда. Масалан, 2000 йили экспорт қилинган маҳсулот умумий ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг 37,3 фоизини ташкил этган бўлса, 2009 йили бу кўрсаткич 39,3 фоизгача кўтарилди.

Қўшма корхоналарнинг республика ташқи савдо алоқаларидаги ўрни йилдан-йилига ошиб бормоқда. Уларнинг улуши республика савдо айланмасида 2000-2009 йилларда 19,5 фоиздан 38,2 фоизгача, республика экспортида 13,8 фоиздан 27,7 фоизгача, республика импорти 25,8 фоиздан 50,1 фоизгача ошди. Бу тенденция келгусида ҳам давом этиши лозим.

Республикада ташкил қилинган қўшма корхоналарнинг фаолиятида ҳам ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда ва бу ўзгаришлар авваламбор, қўшма корхоналарнинг экспорти ва импортининг таркибий ўзгаришида ўз ифодасини топган.

5.5.7-жадвал.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг экспорт таркиби (млн. долл.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Экспорт жами	451,6	416,9	443,0	564,4	785,2	823,1	1133,5	2063,4	2863,2	3264,3
Фоиз ҳисобида	100	100	100	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100	100
Пахта толаси, ҳажми	21,8	10,0	4,4	18,6	18,6	8,4	52,0	71,4	64,8	32,2
Фоиз ҳисобида	4,8	2,4	1,0	3,3	2,3	1,0	4,7	3,5	2,2	1,0
Озиқ-овқатлар, ҳажми	33,4	18,4	18,2	27,3	30,6	37,4	45,0	61,9	69,5	103,9
Фоиз ҳисобида	7,4	4,4	4,1	4,2	3,9	4,5	4,0	3,0	2,4	3,2
Кимё маҳсулотлари, ҳажми	6,6	11,0	9,2	13,6	20,4	34,7	16,7	50,9	72,5	100,0

Фоиз ҳисобида	1,5	2,6	2,1	2,3	2,6	4,2	1,5	2,5	2,5	3,0
Энергетика маҳсулотлари, ҳажми	16,6	19,4	12,8	18,6	28,3	29,1	31,2	563,6	1332,6	2176,5
Фоиз ҳисобида	3,7	4,7	2,9	3,3	3,6	3,6	2,8	27,3	46,6	66,7
Қора ва рангли металл. ҳажми	1,4	0,8	2,3	4,5	5,5	10,0	32,4	33,4	41,8	35,3
Фоиз ҳисобида	0,3	0,2	0,5	0,8	0,7	1,2	2,8	1,6	1,5	1,1
Машина ва ускуналар, млндол	72,1	87,9	73,2	109,5	28,3	356,4	587,7	825,4	789,6	283,9
Фоиз ҳисобида	16,0	21,1	16,5	19,5	28,4	43,3	51,8	40,0	27,6	8,7
Хизматлар, ҳажми	17,7	18,5	16,8	24,8	39,3	40,4	60,7	90,9	123,5	156,6
Фоиз ҳисобида	3,9	4,4	3,8	4,4	5,0	4,9	5,4	4,4	4,3	4,7
Бошқа маҳсулот, ҳажми	282,0	250,9	306,1	351,6	420,1	306,7	306,9	365,9	369,6	379,9

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, қўшма корхоналар ҳар хил маҳсулотлар бўйича республика экспортида қатнашмоқдалар ва қўшма корхоналарнинг экспорт таркиби йилдан-йилга такомиллаштирилмоқда. Бу ўзгаришда энг асосий ижобий натижа шундан иборатки, экспорт таркибида машина ва ускуналарнинг салмоғи 2003-2009 йилларда 16,0 фоиздан 2006 йили 51,8 фоизгача кўтарилди, лекин кейинги йилларда қисқартирилди.

Худди шундай ижобий ўзгаришлар қўшма корхоналарнинг импорти таркибий ўзгаришларида ҳам амалга оширилмоқда. Уларнинг импорти таркибида ярмидан кўпини машина ва ускуналар салмоғи ташкил этмоқда. Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида қўшма корхоналарни ташкил қилиш, уларнинг фаолиятини такомиллаштиришга республикада тегишли эътибор ажратилмоқда ва қўшма корхоналар фаолияти республика ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда асосий омиллардан бирига айланмоқда.

Республика ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда республика иқтисодиётининг умуман тараққиёти асосий омил бўлиб, уни амалга оширишда республикада қабул қилинган инвестицион сиёсат катта аҳамиятга эга бўлди.

Республика иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш даврига нисбатан жадвал маълумотларидан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

– республикада асосий капиталига киритилаётган инвестициялар умуман ва алоҳида манбалари бўйича йилдан-йилга ошиб

бормокда. 2001-2009 йилларда амалга оширилган инвестициялар хажми умуман 10 марта, шу жумладан, марказлашган манбалар бўйича 4 марта, марказлашмаган манбалар бўйича 17 марта кўпайган.

5.5.8-жадвал.

Ўзбекистонда асосий капиталга киритилган инвестицияларни молиялаштириш манбалари

	2001		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	Млрд. сум	%	Млрд. сум	Млрд. сум	Млрд. сум	Млрд. сум	Млрд. Сум	Млрд. сум	Млрд. сум	Млрд. сум
Жами инвестициялар	1320,9	100	1526,6	1867,4	2473,2	3012,9	3838,3	5479,7	8483,7	13660,6
Шу жумладан:										
1.Марказлашган инвестициялар	669,5	50,7	594,5	696,5	786,5	705,0	864,5	1099,7	1717,0	2688,5
Ундан										
Бюджет маблағлари	284,1	21,5	365,0	330,5	368,5	382,6	409,5	492,9	761,8	1019,8
Бюджетдан ташқари фондлар	1,5	0,1	3,8	7,5	59,4	141,6	264,5	334,8	533,6	1068,7
Давлат кафолати остидаги инвестициялар ва кредитлар	305,8	23,2	225,7	358,5	358,6	181,0	190,5	272,0	421,6	600,0
2.Марказлашмаган инвестициялар	651,4	49,3	932,1	1170,9	1686,7	2300,0	2973,8	4380,0	6766,7	10972,1
Ундан										
Корхоналарнинг ўз маблағлари	410,1	31,0	629,2	780,0	1068,4	1461,3	1854,0	2610,0	3741,1	5034,0
Тижорат банкларининг кредитлари	41,4	3,1	49,1	50,4	64,3	93,4	131,8	172,4	425,5	789,6
Тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари ва кредитлари.	63,7	4,8	80,5	132,6	247,0	397,7	539,9	975,7	1772,1	3794,6
Аҳоли манбалари	136,2	10,3	173,3	207,3	307,0	347,6	448,1	621,9	828,0	1333,6

– Шу даврда инвестицияларнинг алоҳида манбаларининг роли ўзгарган. Масалан, кўрилаётган даврда марказлашган манбаларнинг

улуши 50,7 фоиздан 19,7 фоизгача камайган, марказлашмаган манбаларнинг улуши 49,3 фоиздан 80,3 фоизга кўтарилган. Бу ўзгариш бозор муносабатларига тааллуқли вазият. Бозор муносабатлари шаклланиши шароитида мамлакат иқтисодиётида давлат секторининг улуши камайиб боради, давлат корхона ва ташкилотлари ҳам тижоратлаштирилиб, уларни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш камайиб боради.

– Ўз навбатида марказлашган ва марказлашмаган инвестиция манбаларининг таркиби ҳам такомиллашиб боради. Кўриниб турибдики, марказлашган инвестиция манбалари таркибида давлат бюджети маблағларининг улуши, давлат кафолати остидаги инвестициялар ва кредитлар улуши камайиб, бюджетдан ташқари фондларнинг улуши кўтарилган. Шу билан бирга марказлашмаган инвестиция манбаларининг улуши ошиб бориб, бу ошиб бориш марказлашмаган инвестиция манбаларининг ҳаммасининг улуши кўтарилиши – яъни корхоналарнинг маблағлари ҳисобидан, тижорат банкларининг кредитлари ва тўғридан-тўғри чет эл инвестицияси ҳисобидан амалга оширилган. Келгусида ҳам бу тенденция давом эттирилиб, айниқса тижорат банкларининг инвестицион фаолиятини кучайтириш йўли билан амалга оширилиши лозим.

Шундай қилиб, республика мустақиллиги даврида республика ташқи иқтисодий алоқалари – хорижий инвестицияларни жалб қилиш, қўшма корхоналарни ривожлантириш, ташқи савдо алоқаларини ривожлантириш, республика экспорти ва импорти таркибини такомиллаштириш борасида тегишли ижобий натижаларни қўлга киритди ва бу алоқалар келгусида ҳам юқори суръатларда амалга оширилиши лозим.

5.6. Республика аҳолиси турмуш даражасининг муҳофаза қилиниши

Маълумки, бозор муносабатларига ўтиш даврида жамият иқтисодий инқирозга учрайди, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида табиий равишда кийинчиликлар пайдо бўлади.

Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг орқага кетиши, корхона, ташкилотлар молиявий ҳолатининг оғирлашиши муносабати билан республика аҳолиси турмуш даражаси барқарорлигини сақлаб қолиш, унинг даражасини кўтариш учун жамиятнинг, давлатнинг

молиявий имкониятлари камаяди. Бу вазиятда, агарда тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмаса, бозор муносабатларининг салбий таъсири остида аҳолининг турмуш даражаси ҳаддан ташқари пасайиб кетиши мумкин.

Республика аҳолисининг турмуш даражасини ўтиш даврининг қийинчиликларидан сақлаб қолиш мақсадида республикада, авваламбор, бу жараённинг ҳуқуқий базаси яратилди. Шу мақсадда фуқароларни пенсия билан таъминлаш, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш, ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш, меҳнатни сақлаш, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш, фуқаролар сиҳат-саломатлигини муҳофаза қилиш, давлат уй-жой сиёсати асослари, таълим, аҳолининг бандлиги, бюджет тизими, фуқароларнинг жамғармаларини кафолатлаш тўғрисида Республика Қонунлари қабул қилинди ва уларни ҳаётга татбиқ қилиш учун Республика Президентининг тегишли Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди, улар амалга оширилди.

Бунга сабаб – бозор муносабатларига ўтиш борасидаги иқтисодий ислоҳотларнинг асосий тамойилларидан бири – бу бозор муносабатларининг салбий таъсирларидан республика аҳолисини ҳимоя қилиш мақсадида республикада комплекс равишда кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш қабул қилинган эди.

Ҳақиқатан ҳам республикада кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда ва натижада республика аҳолиси турмуш даражаси муҳофаза қилинмоқда. Буни қуйидагилар билан исботлашимиз мумкин.

5.6.1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– ўтиш даврнинг қийинчиликларига қарамасдан республика аҳолиси йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Аҳолининг йиллик ўсиш суръатлари 1,5-1,2 фоизни ташкил этмоқда. 1995-2009 йилларида республика аҳолиси 21,7 фоизга кўпайди.

– республика аҳолисининг таркиби ўзгариб, республика ижтимоий ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун объектив негизни барпо этмоқда. Масалан республика аҳолиси таркибида меҳнатга лаёқатли аҳолининг салмоғи 1995 йили 49,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2009 йил бу кўрсаткич 60,5 фоизга кўтарилди.

5.6.1-жадвал.

Ўзбекистон аҳолиси турмуш даражасининг умумий кўрсаткичлари

	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Аҳоли сони, минг киши	23001.6	23443.7	24230.6	24582,8	24908.2	25210.8	25523.0	25802.0	26312,7	26663,8	27072.2	27533,4	28001.4
Иқтисодиётда банд бўлган аҳоли, минг киши	8449,2	8561,0	8800.0	8895,0	8983.0	9136.0	9333.0	9589,0	10196,3	10367,0	10735,4	11035,7	11328,1
Уларнинг доимий аҳолидаги салмоғи %	36,7	36,6	36,3	36,0	35,9	36,2	36,6	37,2	38,8	38,9	39,6	40,1	40,7
Аҳоли пул даромадлари, млрд. сўм	145,6	319.6	935.2	1505.3	2327.4	3605,6	5196.7	6490.4	9728,6	12845.9	15250.0	18615.0	31212.6
Ҳар бир кишига, минг сўм	6,3	13,6	38,6	61,2	93,5	143,1	203,8	251.6	369,7	481.8	586,5	687,6	1124,1
Фойдаланишга топширилган уй-жой майдони млн. $м^2$	5,0	6,1	9,0	7,8	8,0	7,1	7,6	6,8	6,1	6,5	7,0	7,2	7,3
Доимий аҳолининг ўсиш сурьати %	101,9	101,9	101,5	101,5	101,3	101,2	101,2	101,1	101,1	101,3	101,5	101,7	101,7
Иқтисодиётда банд аҳолининг ўсиш сурьати %	100,8	101,3	101,4	101,0	101,1	101,7	102,2	102,7	102,9	102,7	102,6	102,8	118,7

Аҳоли пул даромадларининг ўсиш суръати %	3.3 р.	2,2 р.	148,1	161.0	157,9	151,7	144,1	124,9	125,0	132,0	130,2	130,0	136.3
Меҳнатга лаёқатли аҳоли, минг киши	11357.3	11656,4	12359.5	12740,1	13142,9	13564,8	13991,3	14436,5	15241,4	15663,9	16101,9	15458,7	16951.6
Унинг доимий аҳолидаги салмоғи, %	49,4	49,7	51.0	51.8	52,8	54.2	54,8	55,9	54,2	54,8	59,5	56,1	60.5
Умумий бандлик %	74,4	73,4	71.2	69,7	68,3	66,9	66,7	66,4	70,5	70,6	65,1	66,7	66,8
Аҳолининг табиий кўпайиши, минг киши	532,6	490,0	413,2	414,3	392,0	380,4	395,5	372,5	392,9	416,3	471,5	507,3	517,7
1000 аҳолига нисбатан %:													
Туғилганлар	29,8	27,3	23,0	22,3	21,3	20,4	21,0	19,8	20,3	20,9	22,6	23,6	23,4
Вафот этганлар	6,4	6,2	5,8	5,3	5,5	5,3	5,4	5,3	5,4	5,3	5,1	5,0	4,8
Табиий ўсиш	23,6	21,1	17,2	17,0	15,8	15,1	15,6	14,5	14,9	15,6	17,5	18,6	18,6
Расмий ишсизлар, минг киши	25,4	27,5	33,3	39,1	35,4	37,5	34,8	32,2	27,7	25,5	23,2	16,9	17,5
Улардан нафака олганлар	12,5	13,8	20,6	21,8	20,2	21,2	19,3	17,9	15,7	13,8	11,4	6,6	6,5
Иқтисодиётда ишга жойлаштирилган минг киши	153,4	178,8	207,9	246,4	280,6	318,1	322,2	317,4	325,1	320,7	486,5	546,6	566,3

– Республика иқтисодиёти тегишли меҳнат ресурслари билан таъминланмоқда. 1995-2009 йилларда республика аҳолиси 21,7 фоизга ёки 4999 минг кишига кўпайган бўлса, республика меҳнат ресурслари 5596 минг кишига кўпайган. Республика иқтисодиётида банд аҳолининг салмоғи аҳолининг умумий таркибида 1995 йили 36,7 фоиздан 2009 йили 40,4 фоизга кўтарилди.

– Республика аҳолисининг умумий таркибидаги меҳнат билан банд бўлган аҳоли салмоғининг ошишига қарамасдан республикада меҳнатга лаёқатли аҳолининг умумий бандлик даражаси пасайиш тенденциясига эга. Шу сабабли охирги йилларда республика раҳбарияти республика аҳолиси бандлигини кўтаришга кенг миқёсда эътибор бермоқда. Шу мақсадда 2008 йили 915 минг, 2009 йили 940 минг янги иш жойлари ташкил этилди. 2010 йили бу кўрсаткич 950 мингни ташкил этиши керак.

Аҳоли турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири – бу аҳоли пул даромадлари ва уларнинг таркибий ўзгаришидир. Бу ҳолатни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.6.2-жадвалда келтирилган маълумотларига асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

Биринчидан, аҳоли даромадлари йилдан-йилга кўпайиб бориб, 1995-2009 йилларда 214,4 маротаба кўпайган. Ҳар бир кишига нисбатан шу даврда пул даромадлари 93,6 маротаба кўпайган. Маълумки, пул даромадлардан ташқари республика аҳолиси натура шаклдаги даромадлар билан ҳам таъминланган, улар ҳам йилдан-йилга ошиб борган.

Иккинчидан, таҳлил қилинаётган даврда пул даромадларининг алоҳида шакллари ҳам кўпайиб борган ва пул даромадлари таркиби бозор муносабатларининг талабларига биноан ўзгариб борган. 1995-2009 йилларда меҳнатга ҳақ тўлов 169,1 маротаба кўпайиб, уларнинг пул даромадлари таркибидаги салмоғи 46,8 фоиздан 36,9 фоизгача камайган, ижтимоий трансфертлар – 192,5 маротаба кўпайиб, уларнинг салмоғи 17,9 фоиздан 16,0 фоизгача камайган ва мол-мулк, тадбиркорликдан олинган пул даромадлари – 285,5 маротаба кўпайиб, уларнинг салмоғи 35,3 фоиздан 47,0 фоизгача кўтарилган.

Учинчидан, аҳоли турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири аҳолининг банклардаги жамғармаси шу даврда 77,0 маротаба кўпайган.

5.6.2-жадвал.

Ўзбекистон ахолиси пул даромадлари ва уларнинг таркибий ўзгариши

	1995	1996	1998	1999	2001	2002	2004	2005	2007	2008	2009
Пул даромадлари, млрд. сўм	145,6	319,6	935,2	1505,3	3605,6	5196,7	7781,6	9728,6	16872,7	22894,1	31212,6
Ҳар бир кишига, бир ойда, сўм	525	1333	3216	5100	11925	16983	24841	30808	52382,2	69880,0	93673,0
Ҳар бир кишига, фоиз ҳисобида даромадлар таркиби:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Меҳнатга ҳақ тўлаш, млрд. сўм	68,2	139,5	317,2	481,7	987,6	1358,9	2100,2	2733,7	5360,7	8882,5	11532,1
Фоиз ҳисобида	46,8	43,7	33,9	32,0	27,4	26,1	27,0	28,1	31,8	38,8	37,0
Ижтимоий трансфертлар, млрд. сўм	26,0	58,2	132,5	207,1	441,9	639,2	1059,0	1507,9	2666,2	3645,5	5006,6
Фоиз ҳисобида	17,9	18,2	14,2	13,8	12,2	12,3	13,6	15,5	15,8	15,9	16,0
Мол-мулк, тадбиркорлик даромадлари ва бошқалар. млрд. сўм	51,4	121,9	485,5	816,5	2176,1	3198,6	4622,4	5486,9	8843,8	10366,8	14673,9
Фоиз ҳисобида	35,3	38,1	51,9	54,2	60,4	61,6	59,4	56,4	52,4	45,3	47,0
Банклардаги аҳоли жамғармалари, млн. сўм	5900,0	6960,7	11281,0	16244,4	84706,7	273304	313445	402150			
Нафақахўрлар сони, минг киши	2773,1	2859,1	2971,7	3034,5	3203,8	3236,7	3224,8	3220,0	3286,3	3327,6	3304,7
Ўртача ойлик нафақа, сўм	780	1472	2992	4876	10909	14428	22100	31710,5	67257,5	102084,0	136597,0
Умуман нафақа олувчилар, минг киши	291,8	303,6	317,5	330,5	350,3	360,9	373,5	395,0	247,5	245,8	243,9
Ижтимоий нафақаларнинг ўртача миқдори, сўм	555,5	994,0	1938,2	3132,4	6437,0	8546,0	12402,0	17909,2	35696,8	53810,8	72441,6

Тўртинчидан, кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг йўналишларидан бири бу республика аҳолисини нафақа билан таъминлашдан иборат. Республикада 1995-2009 йилларда нафақахўрлар сони 19 фоизга кўпайган, ўртача ойлик нафақа 175,0 марта, умуман нафақаларнинг ўртача ойлик миқдори 130,0 марта кўпайган.

Республика аҳолисининг турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири бўлиб уй-жой шароитларини яхшилаш, аҳолини уй-жой билан таъминлаш ҳисобланади.

5.6.3-жадвалда кўриниб турибдики, ўтиш даврнинг қийинчиликларига қарамасдан республика мустақиллиги даврида республикада уй-жой қурилиши тўхтатилмасдан, камайтирилмасдан доимо ривожлантириб борилди.

1995-2009 йилларда республикада кенг миқёсда уй-жой майдонлари қурилиб эксплуатацияга топширилди. Ҳар-бир кишига нисбатан уй-жой майдони 12,9 $м^2$дан 15,0 $м^2$ га кўтарилди.

Уй-жой фондини ободонлаштириш даражаси водопровод бўйича 42,0 фоиздан 58,0 фоизгача, канализация бўйича 23,9 фоиздан 32,0 фоизга, марказий иситиш бўйича 25,3 фоиздан 41,0 фоизгача кўтарилди. Бу кўрсаткичлар ҳам шаҳар, ҳам қишлоқ жойларда кўтарилиш тенденциясига эга.

Республикада корхона, ташкилотларни, давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш уй-жой соҳасида ҳам амалга оширилди ва натижада республика фуқаролари хусусий уй-жой мулкига эга бўлдилар.

1995-2008 йилларда деярли бутун уй-жой фонди давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди. Бундай уй-жой фонди 80562 уй-жойларни ташкил этди.

Республикада қабул қилинган давлат мулкини давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш сиёсатига биноан уй-жой фондини хусусийлаштириш икки йўналишда амалга оширилди:

Биринчидан, хусусийлаштирилаётган давлат уй-жой фонди аҳолига сотилди. Лекин уй-жойга олинадиган тўловлар ҳақиқатан ҳам паст ставкаларда амалга оширилди. Аҳоли томонидан бу жараён ҳеч қандай қийинчиликларсиз амалга оширилди.

5.6.3-жадвал.

Ўзбекистон ахолиси уй-жой шароити кўрсаткичлари

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Республика уй-жой фонди, минг м²	291,8	303,6	309,5	317,5	330,3	339,9	350,3	360,2	365,7	373,5	379,3	386,9	393,3	405222,7	412722,1
Бир киши хисобига м²	12,9	13,1	13,1	13,3	13,6	13,8	14,0	14,3	14,3	14,4	14,5	14,6	14,6	14,8	14,9
Шаҳар уй-жой фонди минг м²	122,4	123,1	124,6	128,2	131,4	134,1	136,0	140,1	139,8	142,1	142,9	146,0	147,2	153024,3	215719,3
Бир киши хисобига м²	14,0	14,0	14,0	14,2	14,4	14,6	14,7	15,0	14,9	15,1	15,1	15,3	15,3	14,8	15,0
Қишлоқ уй-жой фонди минг м²	196,4	180,5	184,9	189,3	198,9	205,8	214,3	220,8	225,9	231,4	236,4	240,9	246,1	252198,4	197002,8
Бир киши хисобига м²	12,1	12,6	12,6	12,7	13,1	13,3	13,6	13,8	14,0	14,1	14,2	14,2	14,3	14,9	14,7
Уй-жой фондини ободонлаштириш. фоиз хисобида:															
водопровод	42,0	42,4	51,9	51,5	52,0	55,0	55,1	57,8	68,5	59,1	61,4	61,9	62,8	81,8	88,0
канализация	23,9	2,5	27,7	27,9	27,4	27,9	27,3	27,7	28,4	29,0	31,0	31,3	31,5	27,0	32,0
Марказий иситиш	25,3	25,0	24,2	29,5	31,9	33,3	30,2	27,8	36,7	37,0	37,4	37,9	38,4	36,5	41,0
Табиий газ	83,0	68,1	69,0	69,9	71,8	74,2	73,5	74,3	78,3	79,1	79,4	80,1	80,7	82,8	82,0
Шаҳар уй-жой фонди минг м²															
водопровод	69,5	73,4	75,5	76,9	77,9	79,8	81,2	81,1	82,9	81,8	84,2	83,9	84,5	83,4	82,0
канализация	53,4	55,3	53,9	53,1	55,6	55,8	56,2	56,3	59,8	59,1	60,0	60,6	61,0	56,7	58,0
Марказий иситиш	62,9	59,8	58,3	60,5	64,0	68,2	62,4	61,8	63,7	64,7	65,3	65,3	65,6	61,4	67,0
Табиий газ	90,4	83,9	88,7	87,8	88,1	90,3	91,1	90,8	90,7	91,0	91,2	91,4	92,2	87,2	88,0
Қишлоқ уй-жой фонди минг м²															
водопровод	25,5	23,9	36,8	36,9	37,2	40,6	40,4	44,7	47,0	41,5	44,1	45,1	46,3	50,6	52,0
канализация	5,1	3,0	12,4	12,8	11,2	11,7	11,0	11,6	10,6	8,6	8,7	9,0	9,1	9,0	10,0
Марказий иситиш	2,8	4,3	4,2	11,0	19,5	13,0	12,1	15,4	19,2	15,6	16,1	17,0	17,7	18,4	19,9
Табиий газ	78,6	58,6	57,5	59,2	62,5	64,8	63,7	64,4	63,7	69,9	70,4	71,4	72,0	73,8	74,0

Иккинчидан, давлат уй-жой фондининг бир қисми республика аҳолисига бепул хусусийлаштирилиб, улар аҳолига хусусий мулкка айлантириб берилди.

1995-2008 йилларда республикада хусусийлаштирилган 80562 уй-жойлардан 22560 уй-жойлар республика аҳолисига бепул берилди.

5.6.4-жадвалда келтирилган маълумотларидан кўриниб турибдики, 1995-2008 йилларда хусусийлаштирилган уй-жой фондидан сони бўйича 25,2 фоизи, майдони бўйича 26,6 фоизи республика аҳолисига бепул берилди.

Республикада аҳоли турмуш даражасини муҳофаза килишни таъминлаган яна бир йўналишлардан бири бўлиб республика қишлоқ жойларда томорқа – деҳқон хўжаликларини ривожлантириш ҳисобланади.

Юқорида таҳлил этилганидек, бу борада республикада юқори баҳога сазовор чора-тадбирлар амалга оширилди.

1990 йили республикада томорқалар учун ажратиб берилган ерлар ҳаммаси бўлиб 200 минг гектарни, яъни республика суғориладиган умумий ер майдонларининг 5 фоизини ташкил этган эди.

Республикада томорқа хўжаликларини тубдан ривожлантириш объектив заруриятлигини тушунган ҳолда бу муаммо республикада унинг мустақилликка етишмасдан олдинги даврдан бошлаб кун тартибига қўйилди ва амалга оширилди.

1989 йилдан бошлаб мустақилликка етишилган кунгача республикада бевосита қабул қилинган қарорларга биноан томорқа хўжаликларини ривожлантириш учун 360 минг гектар, мустақилликка етишилгандан кейин яна 140 минг гектар ерлар ажратилди ва бўлиб берилди.

Демак, уч йил мобайнида қўшимча 500 минг гектар ерлар ажратилди ва томорқаларни ривожлантириш учун бўлиб берилди.

Натижада янгидан 600 минг томорқа хўжаликлари ташкил этилди. Томорқаларнинг ўртача майдони 8 сотикдан 25 сотиккача кенгайтирилди, қишлоқ аҳолисидан 9 млн. киши турмуш даражаси кўтарилди.

5.6.4-жадвал.

Ўзбекистон аҳолиси томонидан хусусийлаштирилган уй-жойлар

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Хусусийлаштирилган уй-жойлар сони, бирлик, минг	14990	16038	9162	9025	9948	5926	4584	3220	3331	1498	4861	1590	1700	1200	900
Улардан аҳолига бепул берилган:															
сони	3436	3019	2332	3232	2614	1242	1019	1276	961	429	2519	549	500	200	100
фоиз	23,0	18,8	15,5	35,8	26,3	21,0	22,2	39,6	28,9	28,6	51,8	34,5	27,8	17,4	10,1
Хусусийлаштирилган уй-жойлар майдони															
минг $м^2$	842,3	913,8	529,4	487,0	665,2	384,4	218,9	249,0	219,4	81,4	80,1	79,0	78,2	59,3	45.7
Улардан аҳолига бепул берилган:															
минг $м^2$	217,7	179,7	141,2	201,2	170,1	81,9	56,0	75,3	67,6	25.9	24,1	22,0	23,4	8,5	5,6
фоиз	25,8	19,7	26,7	41,3	25,6	21,3	25,6	30,2	30,8	31.8	30,0	27,9	29,9	14,3	12,4

Республика аҳолисининг турмуш даражаси республикада таълим кўрсаткичларида ҳам ўз ифодасини топади. Бу борада ҳам ўтиш даврнинг қийинчиликларига қарамасдан республикада таълим соҳаси мустақиллик даврида доимо ривожланиб борди (5.6.5-жадвал).

5.6.5-жадвал.

Ўзбекистон халқ таълими тизимининг ривожланиши

Йиллар	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Доимий ишлайдиган мактабгача тарбия муассасалар	6911	6742	6704	6805	6899	6746	6603	6495	6413	6370	6318
Умумтаълим мактаблар	9860	9849	9802	9788	9799	9834	9835	9826	9816	9792	9792
Академик лицейлар	15	30	46	47	51	54	65	77	99	119	128
Касб-ҳунар коллежлар	20	120	241	303	414	533	827	878	953	1073	1206
Ҳунар-техника билим юртлари	448	374	316	274	227	159	-	-	-	-	-
Ўрта махсус билим юртлари	250	224	194	181	141	95	-	-	-	-	-
Олий ўқув юртлари	60	61	61	61	61	62	63	62	62	62	62

1990-2008 йилларда умумтаълим мактабларининг сони 8500 дан 9792 гача кўпайди, олий ўқув юртлар сони 52 дан 62 гача кўпайди, 1998-2009 йилларда академик лицейлар сони 15 дан 128 гача, касб-ҳунар коллежлари сони 20 дан 1206 гача кўпайди.

5.6.6-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– республикада таълим соҳаси йилдан-йилга ривожланиб бормоқда.

– Республикада умуман таълим олувчилар сони 1995-2009 йилларда 6170 мингдан 7214,0 мингга кўпайган. Шу жумладан, олий ўқув юртлари студентлари сони 192 мингдан 286 минггача кўпайган.

– Республика таълим соҳасида бозор муносабатлари билан боғлиқ ўқув юртлар ташкил этилди. Бу академлик лицейлар, уларда таълим олувчилар 1998–2009 йилларда 1,8 мингдан 106,3 мингга кўпайган, касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларининг сони шу даврда 3,8 мингдан 1404,5 мингга етган.

5.6.6-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида таълим турлари бўйича ўкувчилар сони (минг киши)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами таълим олганлар	6170,8	6316,0	6473,2	6703,1	6833,4	7075,0	7154,2	7463,0	7529,0	7515,5	7457,0	7416,9	7214.0		
Шу жумладан:															
Умумтаълим мактабларида	5145,2	5293,5	5496.4	5686,0	5820,9	6037,4	6076,4	6329,1	6263,1	6151,4	5961,3	5715,1	5394.1	5141.1	4909,1
Академик лицейлар	-	-	-	1,8	7,3	9,8	17,5	20,5	26,2	30,5	37,3	53,1	75,6	93,9	106,3
Касб-хунар коллежларида	-	-	-	3,8	30,9	59,5	216,8	366,9	531,6	757,6	853,3	1021,9	1119,7	1286,6	1404,5
Хунар-техника билим юртларида	221,5	219,9	227,4	236,9	232,8	208,5	105,0	63,7	4,4	6,1	-	-	-	-	-
Ўрта-махсус билим юртларида	194,8	197,2	224,8	249,1	266,8	254,8	211,9	158,2	126,2	-	-	-	-	-	-
Олий ўқув юртларида	192,1	165,6	158,2	158,7	166,5	183,6	207,2	292,3	254,4	263,6	278,7	286,3	296,6	297,9	286,2
Янги касб-хунарга ўкитилар ва ўз малакасини оширганлар, бошка таълим турлари билан камраб олинганлар	417,2	439,7	366,4	366,8	308,2	321,4	319,4	297,0	323,1	306,3	326,4	340,5	328,0	327,5	326,3

Республика таълим соҳасини ривожлантириш келгусида ҳам республика аҳолиси турмуш даражасини ифодаловчи омиллардан бири бўлиб қолаверади. демак бу соҳа тараққиётини таъминлаш республика учун келгусида ҳам асосий муаммолардан бири бўлиб қолаверади.

Республика аҳолисининг турмуш даражасини ифодалайдиган омиллардан, йўналишлардан бири – бу соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантиришдир. Бу масала ҳам мустақиллик даврида республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб келди.

5.6.7-жадвал.

Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш учун ажратилган маблағлар (млрд. сўм)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Бюджет маблағлари	41,7	59,7	81,9	125,6	180,6	234,2	277,4	361,9
Пуллик хизматлар	1,7	2,5	4,4	8,1	12,3	16,9	27,1	34,7
Ҳомийлик ёрдами	0,1	1,1	1,2	2,5	1,6	3,0	2,4	2,2
Стационарда пуллик овқат	0,6	0,8	0,7	0,9	1,2	1,57	1,3	1,7
Жами:	43,9	63,8	87,4	134,7	195,73	256,3	308,1	393,3
Бюджетдан ташқари маблағ	5	6,4	6,3	6,7	7,7	8,6	10,0	8,6

1998-2005 йилларда давлат бюджети ҳисобидан соғлиқни сақлашга йўналтирилган маблағлар 41,7 млрд. сўмдан 361,9 млрд. сўмга, яъни 8,8 марта кўпайтирилди.

Бозор муносабатларининг ривожланиши билан бу борада пуллик хизматлар кўрсатиш ҳам 1,7 млрд. сўмдан 34,7 млрд. сўмга ортди.

Республика аҳолиси сиҳат-саломатлигини кўтариш мақсадида халқаро ташкилотлар, хорижий мамлакатлар ва республика тадбиркорлари томонидан ажратилаётган маблағлар 2,5 марта кўпайди.

Умуман 1998-2005 йилларда республика соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантиришга сарф қилинган маблағлар 9,0 марта ошди.

Соғлиқни сақлаш соҳасида аҳолига кўрсатилаётган пуллик хизматлар ҳам давлат, ҳам хусусий соғлиқни сақлаш муассасаларида амалга оширилмоқда.

5.6.8-жадвал.

Соғлиқни сақлаш муассасаларида кўрсатилаётган пуллик хизматлар

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Пуллик хизматлар-нинг умумий ҳажми (млн.сўм)	3619,0	5552,0	12349,0	16905,0	27088,0	34658,2	56734,7	75536,2	112526,0
Шу жумладан (%)									
а) давлат секторида	63,9	65,4	51,1	49,5	41,0	41,5	40,9	43,6	41,1
б) нодавлат секторида	36,1	34,6	48,9	50,5	59,0	58,5	59,1	56,4	58,9

2000-2008 йилларда соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилаётган пуллик хизматлар 3,6 млрд. сўмдан 112,6 млрд. сўмга, яъни 31,0 марта кўпайди. Бозор муносабатларидан келиб чиқиб, ўтган даврда давлат соғлиқни сақлаш муассасаларида кўрсатилаётган пуллик хизматлар салмоғи 63.9 фоиздан 41.1 фоизгача қисқартирилди, нодавлат соғлиқни сақлаш муассасаларида кўрсатилаётган пуллик хизматлар салмоғи 36.1 фоиздан 58.9 фоизга кўтарилди.

Демак, республикада давлатга тегишли соғликни сақлаш муассасалари билан бирга нодавлат соғликни сақлаш муассасалари ҳам керакли даражада ривожлантирилмокда.

5.6.9-жадвал.

Ўзбекистонда хусусий соғликни сақлаш муассасаларининг ривожланиши

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1.Хусусий касалхона-лар сони	89	96	113	136	141	144	173	196	237	280
2.Улардаги ўринлар сони (минг)	2,1	2,2	2,5	2,8	3,0	2,6	4,1	4,4	4,2	4,7
3.Амбула-тория-поликлини-калар сони	145	1089	1159	1188	1220	1142	1107	1360	1422	1513
4.Улардаги катновлар сони (минг)	1997,9	1719,1	1898,2	1982,2	1919,7	1017,0	1272,4	1310,4	1489,4	1606,9

Кўриниб турибдики, соғликни сақлаш соҳасида ҳам бозор муносабатлари ривожланиб бормокда, республикада кўп укладли соғликни сақлаш сектори шаклланмокда.

2000-2009 йилларда хусусий касалхоналар сони 3,1 марта, хусусий амбулатория-поликлиникалар сони 10,4 марта кўпайган.

Маълумки, республикада республика аҳолисини соғломлаштиришда касалхоналар ва амбулатория-поликлиника муассасаларининг ривожланиши ўртасидаги нисбат такомиллашиб бормоқда. Амбулатория-поликлиника муассасалари томонидан кўрсатилаётган хизматлар касалхона муассасалари томонидан кўрсатилаётган хизматларга нисбатан юқори суръатларда амалга оширилмоқда. Бу ҳолатни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.6.10-жадвал.

Давлат бюджетининг соғлиқни сақлашга йўналтирилган харажатлари таркиби (фоиз)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Стационар ёрдам	72,0	68,4	46,4	45,7	46,8	46,0	45,3	43,6
Амбулатория-поликлиника ёрдами	20,3	23,7	42,8	44,8	43,7	43,2	44,2	45,3
Профилактика иши	4,2	4,8	4,9	4,9	5,0	4,9	4,9	5,1
Эпидемия иши	0,6	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
Бошқа харажатлар	2,9	2,4	5,5	4,2	4,1	5,5	5,2	5,5

Кўриниб турибдики, 1998-2005 йилларда касалхоналарда аҳолига кўрсатиладиган стационар ёрдам салмоғи амалга оширилган харажатлар ҳажми бўйича 72,0 фоиздан 43,6 фоизга қисқартирилган, амбулатория-поликлиника ёрдами эса 20,3 фоиздан 45,3 фоизга, яъни 2,2 марта кўпайтирилди.

Демак, республикада кўп укладли соғлиқни сақлаш тизими шакллантирилмоқда. Мустақиллик даврида 1075-соғлиқни сақлаш давлат муассасалари давлат тасарруфидан чиқарилди ва хусусийлаштирилди.

Шу жумладан:

– қишлоқ- участка касалхоналари – 31 та;

– қишлоқ тиббиёт амбулаториялари – 39 та;

– фельдшер-акушерлик пунктлари – 146 та;

– хўжалик ҳисобидаги поликлиникалар, уларнинг бўлимлари – 84 та;

– стоматология поликлиникалари – 439 та;

– физико-терапия соғломлаштириш муассасалари – 30 та;

– бўш ётган соғлиқни сақлаш бинолари – 207 та;

– болалар сут ошхоналари – 55 та.

Республикада амалга оширилаётган соғлиқни сақлаш соҳасидаги чора-тадбирлар ва улар сифатини яхшилаш натижасида республика аҳолиси соғломлаштирилмоқда.

5.6.11-жадвал.

Ўзбекистон аҳолисини соғломлаштириш кўрсаткичлари

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Аҳолининг умумий ўлим коэффициенти (1000 кишига нисбатан)	5,5	5,5	5,4	5,3	5,0	5,4	5,3	5,1	5,1	4,8
Гўдакларнинг ўлим коэффициенти (1000 болага нисбатан)	20,2	19,2	18,4	16,4	15,2	14,9	14,5	13,6	12,5	11,7
Оналар ўлими коэффициенти (1000 оналарга нисбатан)	38,8	41,9	26,6	25,0	22,9	29,2	24,8	23,5	22,4	30,4
Ўртача яшаш муддати	70,8	71,3	71,2	71,6	72,5	71,8	72,5	72,7	72,9	72,9

Жадвалда келтирилган кўрсаткичлар – аҳолининг умумий ўлим коэффициенти, бир ёшгача ва беш ёшгача бўлган гўдакларнинг ўлим коэффициенти ва оналарнинг ўлим коэффициенти камайиб, ўртача яшаш муддати йилдан-йилга ошиб бормоқда ва бу кўрсаткичлар республика аҳолисининг соғломлаштирилишини ҳар томонлама ва яққол ифодалайди.

Республикада иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш даврида республика соғлиқни сақлаш соҳаси ривожланишининг натижалари қуйидагилардан иборат:

Мустақиллик даврида ўтиш шароитининг қийинчиликларига қарамасдан республикада соғлиқни сақлаш соҳаси ривожланиши давом этди. Эски тиббий муассасалар реконструкция қилинди, янгилари қурилди, фойдаланишга топширилди, тиббий ходимларнинг сони ўсиб борди.

5.6.12-жадвал.

Республика соғлиқни сақлаш соҳасининг ривожланиш кўрсаткичлари

	1991	1995	1997	1999	2001	2005	2006	2007	2008	2009
Олий ўқув юртларини битирганлар (киши)	3262	4807	4989	3080	2139	2949	3145	3464	3814	3707
Ўрта махсус ўқув юртларини битирганлар	20703	21569	18240	19830	21673	36819	37650	44752	48282	51124
Жами шифокорлар (минг киши)	75,0	76,2	81,6	81,2	81,4	76,5	75,8	76,9	77,1	80,4
Улар 10000 аҳолига (киши)	35,5	32,6	34,3	33,2	32,4	29,1	28,4	28,4	28,0	28,7
Жами ўрта тиббий ходимлар (мин. киши)	242,2	249,6	256,4	256,9	263,1	271,0	274,4	280,3	287,3	301,6
Улар 10000 аҳолига (киши)	114,7	108,3	107,9	104,9	104,7	103,0	102,9	103,5	104,3	107,7
Касалхона муассасалар сони	1388	1357	1230	1178	1159	1149	1150	1133	1086	1132
Касалхоналардаги ўринлар сони (минг)	258,8	177,8	155,3	138,1	140,1	142,4	143,6	138,8	137,5	139,6
Улар 10000 аҳолига	125,5	79,0	65,3	56,4	55,8	54,1	53,9	51,3	49,9	49,8
Аҳолига амбулатория-поликлиника ёрдами кўрсатувчи муассасалар	3027	3410	4074	4643	5047	5507	5352	5810	5754	5869
Уларнинг қуввати, бир сменада қатновчилар сони (минг)	282,2	315,3	353,5	380,3	402,9	401,7	408,5	414,5	413,6	415,5
Ўткир ичак касалликлари (минг)	127,5	400,2	358,9	238,3	170,0	36,6	35,5	32,5	33,4	32,7
Гиёҳвандлик ва токсикомания	3,2	30,8	38,4	49,5	73,6	9,4	10,1	9,5	9,2	8,3

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– Ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамасдан республика соғлиқни сақлаш тизими доимо ривожланиб келди.

– 1991-2009 йилларда бу соҳада ўқув юртларини битирганлар 3262 дан 3707 га кўпайди, ўрта махсус ўқув юртларини битирганлар – 20703 дан 51124 гача кўпайди.

– Шу даврда фаолият олиб бораётган ўрта тиббий ходимлар сони 242,5 мингдан 301,6 мингга ошди, жами шифокорлар сони 75,0 мингдан 80,4 мингга ошди.

– Республикада мавжуд касалхоналар сони 1388 дан 1132 га камайди, лекин шу даврда аҳолига амбулатория-поликлиника ёрда-

ми кўрсатувчи муассасалар сони 3027 дан 5869 га кўпайди, чунки республикада қабул қилинган дастурларга биноан стационар даволашдан асосан амбулатория даволанишига ўтилмоқда.

– Республика тиббий муассасаларининг моддий техника базаси йилдан-йилга ривожланиб бормоқда.

Лекин республикада шаклланган соғлиқни сақлаш тизими ҳали замон талабларига тўлиқ жавоб бермайди. 10 минг аҳолига тўғри келадиган шифокорлар, ўрта тиббий ходимлар сони камаймоқда.

Бир хил кассалликлар бўйича – ичкилик ва ичкиликбозлик, руҳий касаллик, сил касаллиги, гиёҳвандлик ва токсикомания касалликларига чалиниш кенгаймоқда ва бу борада вазият оғирлашмоқда.

Демак, республикада соғлиқни сақлаш соҳасини янада ривожлантириш, такомиллаштириш замон талабидир ва бу вазият эътиборга олиниб, тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республикада аҳоли турмуш даражасининг ҳалдан ташқари орқага кетмаганлиги чора-тадбирларидан бири бу аҳоли жамғармалари, иш ҳақи, пенсия, нафақа стипендияларни индексация қилиб, уларни нарх-наво кўтарилишидан, инфляциядан сақлаб қолишдир.

Мустақиллик даврида иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендияни индексация қилиш мақсадида Республика Президентининг 30 дан ортиқ Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари қабул қилинди.

Ундан ташқари кам таъминланган оилаларга нафақа бериш ташкил қилинди ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, республикада бозор муносабатлари шаклланиши даврида уларнинг республика аҳолисининг турмуш даражасига салбий таъсирини чегаралаш мақсадида республикада тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди ва натижада республика аҳолиси турмуш даражасининг ҳаддан ташқари пасайишига йўл қўймасдан, унинг ошиб бориши амалга оширилмоқда.

Шундай қилиб, республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг ижобий натижаларидан бири бу республика аҳолиси турмуш даражасини бозор муносабатларига ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамасдан уни ҳар томонлама муҳофаза қилиш, кўтариш мақсадида тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда, аҳоли турмуш даражаси кўтарилиб бормоқда.

Республика бозор муносабатларини шакллантиришдан мақсад аҳоли фаровонлигини таъминлашдан иборат экан, республикада иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш дастурида ҳам республика аҳолиси турмуш даражасини кўтариш республика раҳбариятининг эътибор марказида бўлиб қолаверади.

5.7. Республикада кўп укладли бозор иқтисодиётининг шаклланиши

Республикада бозор муносабатлари шаклланар экан, кўп укладли бозор иқтисодиёти барпо этилиши лозим эди. Шундан келиб чиқиб, республика иқтисодий ислоҳотларини амалга оширишда қўйилган мақсадлардан бири бу республикада ижтимоий йўналтирилган, кўп укладли бозор иқтисодиётини қуришдан иборат эди.

Бунинг учун республика корхона ва ташкилотлари давлат тасарруфидан чиқарилди, хусусийлаштирилди, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожлантирилди, деҳқон хўжаликлари ривожлантирилди, қўшма корхоналар барпо этилди.

Натижада республикада кўп укладли бозор иқтисодиёти шаклланиб, республика иқтисодиётининг таркиби такомиллашиб бормоқда.

5.7.1-жадвал.

Республика иқтисодиётида таркибий ўзгаришлар (фоиз)

	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2006	2007	2008	2009
Ялпи ички маҳсулот, жами	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан												
Давлат сектори	46,1	43,6	32,7	30,8	27,4	25,6	23,9	24,3	22,8	21,7	20,6	18,7
Нодавлат сектори	58,4	56,4	67,3	69,2	72,6	74,4	76,1	75,7	77,2	78,3	79,4	81,3
Иқтисодиётда аҳоли бандлиги	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан												
Давлат секторида	31,0	28,6	25,8	25,1	24,1	23,4	23,2	23,1	22,4	22,0	21,3	21,0
Нодавлат секторида	69,0	71,4	74,2	74,9	75,9	76,6	76,8	76,9	77,6	78,0	78,7	79,0

Республикада ҳам ялпи ички маҳсулот, ҳам аҳолининг меҳнат билан бандлиги бўйича кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш жадвал маълумотларидан кўриниб турибди. 1995-2009 йилларда республика иқтисодиётида банд аҳоли давлат секторида 31,0 фоиздан 21.0 фоизгача қисқариб, нодавлат секторида банд аҳолининг салмоғи 69,0 фоиздан 79.0 фоизгача кўтарилган ва натижада республика ялпи ички маҳсулотида давлат сектори корхоналари салмоғи 46.5 фоиздан 18.7 фоизгача камайган, нодавлат корхоналари маҳсулотининг салмоғи 58,4 фоиздан 81.3 фоизгача кўпайган.

Республика кичик бизнес корхоналарининг ривожланиш йўналишлари республика иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш даврида қуйидаги жадвалда келтирилган маълумотларда ўз ифодасини топган.

5.7.2-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнесининг ривожланиш кўрсаткичлари

	1999	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Рўйхатга олинган корхоналар минг	118.0	170,8	208,7	255,9	308.7	384.1	422,3	435,8	503,4
Уларда банд ходимлар, минг киши	4162,5	4842,5	4911,8	5436,7	6679,0	7234.1	7743,1	8071,1	8370
Банд ходимларнинг умумий аҳоли бандлигидаги улуши, фоиз	49,3	53,0	55,0	56,1	65.5	69.1	72,3	72.7	74.2
Кичик бизнесининг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи, фоиз	29,1	33,8	34,6	35,5	38,2	42.1	45,7	48.2	50,1
Шу жумладан:									
Кичик корхона ва микрофирмалар	12,6	14.8	15,7	16,4	21.5	23.5	27.4	29.5	31,2
Якка тадбиркорлар	16,5	19,0	18,9	19,1	16,7	18.6	18,3	18,7	18,9
Кичик бизнесда яратилган янги иш жойлари, минг	145,0	372,0	369,3	375,4	434,2	425,5	344,2	374,3	391,8

Жадвал маълумотларига асосланиб қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

– 1999-2008 йилларда кичик бизнес корхоналари сони 3,7 марта кўпайган;

– кичик корхоналарда банд ходимларнинг сони 4162,5 мингдан 8071,1 мингга ошган, яъни икки марта кўпайган;

– кичик корхоналарда банд ходимларнинг умумий республика аҳолиси бандлигидаги салмоғи 49,3 фоиздан 74,2 фоизгача кўтарилган. Демак, кичик бизнеснинг ривожланиши республикадаги меҳнат қобилиятига эга аҳолининг меҳнат билан бандлигини таъминлашда катта рол ўйнамоқда.

– 1999-2009 йилларда кичик бизнесни ривожлантириш йўли билан 3925,0 минг янги иш жойлари барпо этилди. Демак, кичик бизнесни ривожлантириш республика аҳолиси турмуш даражасини кўтаришда ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда.

– кичик бизнес корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар республика ялпи ички маҳсулоти таркибида 29,1 фоиздан 50,1 фоизгача кўтарилди.

Демак, республика иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ҳам республикада кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик корхоналарини ташкил этиш, улар фаолиятини ривожлантириш давом эттирилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар тегишли ишлаб чиқариш тармоқлари маҳсулотлари таркибида ошиб борди.

5.7.3-жадвал.

Республика иқтисодиёти тармоқлари маҳсулотида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши (фоиз)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Саноат	11,3	14,5	14,5	16,6	10,1	9,0	10,0	12,9	13,9	16,9
Қишлоқ хўжалиги	72,4	75,6	76,4	76,8	81,1	84,7	93,9	97,5	97,8	97,9
Чакана товар айирбошлаш	45,9	45,8	43,8	45,0	42,2	44,0	45,7	48,3	47,2	46,5
Пуллик хизмат кўрсатиш	37,0	39,9	41,3	45,0	47,9	52,0	50,8	50,2	49,1	48,7

Маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, асосан қишлоқ хўжалиги ва аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш со-

ҳаларида ривожланмоқда. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулотдан 2000 йили 72,4 фоизи, 2008 йили 97,8 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига – фермер ва деҳқон хўжаликларига, пуллик хизмат кўрсатиш бўйича 2000 йилга 37,9 фоизи, 2008 йилга 49,1 фоизи тўғри келади.

Лекин республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш вазифаси қўйилган.

Хорижий мамлакатларда кичик ва ўрта корхоналарнинг иқтисодиётда тутган ўрни Ўзбекистонга нисбатан юқори ва республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожланиши – бу замон талабидир ва бу вазифа ушбу соҳадаги иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш кун тартибига қўйилган.

Республикада кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга кўпроқ эътибор қаратилмоқда, чунки қишлоқ хўжалиги республика иқтисодиётининг асосий ишлаб чиқариш тармоғи ҳисобланади. Натижада республика қишлоқ хўжалиги узлуксиз ривожланмоқда.

Республика иқтисодий ислоҳотларини амалга ошириш даврида республика қишлоқ хўжалигида уч турдаги хўжалик субъектлари ривожлантирилмоқда – қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер хўжаликлари ва деҳқон хўжаликлари. Улар тегишли хусусиятларга эга бўлиб, уларнинг ривожланиши табиий равишда ҳар хил суръатларда амалга оширилмоқда.

Бозор муносабатларига ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамасдан республика қишлоқ хўжалиги орқага кетмади ва охирги ўн йиллар мобайнида йилдан – йилга ривожланиб бормоқда.

5.7.4-жадвал маълумотлари тасдиқлаяпдики, республика қишлоқ хўжалигининг ривожланиши фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш ҳисобидан амалга оширилмоқда. Фермер хўжаликларининг йиллик ривожланиш суръатлари ҳар йили 50-30-10 фоиздан кам бўлаётгани йўқ. Деҳқон хўжаликларининг ривожланиш суръатлари ҳар йили 8-10 фоизни ташкил этмоқда.

5.7.4-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг хўжалик юритиш шакллари бўйича ўсиш суръатлари (олдинги йилга нисбатан, фоиз)

	1991	1992	1994	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами қишлоқ хўжалиги бўйича	98.9	93.6	92 7	102.2	94.4	105.8	105 6	103.1	104 2	106.0	107 3	108.9	105 4	106.7	106,1	104,5	105,7
Шу жумладан																	
Қишлоқ хўжалиги корхоналари	91,0	89,3	98,1	99,5	86,6	101,5	105,2	94,3	102,7	99,5	87,8	92,6	80,6	47,1	44,5	94,7	90,6
Фермер хўжаликлари		125,6	404,9	149,5	125,6	119,7	151,3	110,7	119,7	151,7	140,1	139,8	130,7	146,6	117,8	100.4	107,8
Деҳқон хўжаликлари	119,2	102,1	95,3	104,2	100,2	108,8	103,7	107,2	103,6	103,5	110,0	107,2	105,5	104,5	106,3	107,0	104,6

Республика қишлоқ хўжалигидаги ўзгаришлар республикада кўп укладли иқтисодиётни барпо этишга кўмаклашиш билан бирга қишлоқ хўжалигининг ўзида ҳам кўп укладли аграр иқтисодиётни барпо этишга олиб келяпти. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.7.5-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги таркиби

	1991	1993	1995	1997	1999	2001	2005	2006	2007	2008	2009
Маҳсулотининг мулк шакллари бўйича таркиби (фоиз)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан											
Давлат мулки	34,0	12,0	2,4	1,4	1,1	0,9	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1
Нодавлат мулки	66,0	88,0	97,6	98,6	98,9	99,1	99,7	99,7	99,8	99,8	99,1
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркиби (фоиз), барча тоифадаги хўжаликлар	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Шу жумладан:											
қишлоқ хўжалиги корхоналари	69,7	57,2	48,1	35,0	32,9	27,3	14,0	6,1	2,5	2,2	2,2
Деҳқон хўжаликлари	30,2	42,1	49,3	61,3	62,5	65,4	61,7	61,6	64,1	65,2	63,3
Фермер хўжаликлари	0,1	0,6	2,6	2,8	4,6	7,3	24,3	32,3	33,4	32,6	34,5

Кўриниб турибдики, 1991-2008 йилларда давлат мулкидаги корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар 34,0 фоиздан 0,1 фоизгача камайди, нодавлат мулкидаги корхоналарнинг маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича улуши 66,0 фоиздан 99,9 фоизгача кўтарилди, демак, қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти умуман нодавлат иқтисодий секторига айлантирилди.

Нодавлат аграр сектори таркибида маҳсулот етказиш бўйича қишлоқ хўжалиги корхоналар салмоғи 69,7 фоиздан 2,2 фоизгача қисқарди, деҳқон хўжаликлари салмоғи 30,2 фоиздан 63,3 фоизга, фермер хўжаликлари салмоғи 0,1 фоиздан 34,5 фоизга ошди.

5.7.6-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

– фермер хўжаликлари сони йилдан-йилга ошиб бормоқда;

– фермер хўжаликларига биркитилган ерлар кенгайтирилмоқда;

– фермер хўжаликларида банд ходимлар сони ошиб бормоқда;

– ҳамма қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фермер хўжаликлари иштироки ошиб бормоқда;

– фермер хўжаликлари республика қишлоқ хўжалигида асосий хўжалик субъектларига айланмоқда;

– республика фермер хўжаликлари йириклаштирилмоқда.

5.7.6-жадвал.

Республика фермер хўжаликлари кўрсаткичлари (йил охиригача)

	1991	1993	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Фермер хўжаликлари сони, минг га	1.9	7.6	18.8	21.4	23.0	31.1	45.8	55.4	72.4	103.9	125.7	189.2	217.1	218.4	80.6
Уларга бириктирилган ер майдони, минг га	13.7	70.6	351.6	413.3	446.5	665.7	889,7	1054.7	1591,7	2935.4	3775.3	4953.2	5787.8	5896.0	5828,5
Бир фермер хўжаликка тўғри келадиган ер, га	7.3	9.4	18.7	19.3	19.4	21.4	20.3	19.0	22.0	28.2	30.0	26.2	26.7	27.0	72.3
Ишлаб чиқарилган маҳсулот, млрд. сўм	0.036	12.6	5.4	11.2	19.2	41.2	76,4	154.2	325.6	857.7	1453,5	2367,5	3111,0	3686.0	4366.7
Экин майдони минг га	5.3	27.3	207.4	261.8	346.3	482.5	632.2	696.3	991,6	1762.6	2140.7	2710.6	2996,8	3045.2	3053.3
Алоҳида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, минг тонна:															
Пахта	0.05	6.4	158,1	235,8	352,0	509.4	549.0	709,3	896,7	1825.1	932,0	1181.5	3645,3	3371,0	3375,9
Дон	1,8	17,2	166,0	22.4	319,5	435.6	568.9	744,7	1480,0	2717.7	1034.5	1280.1	5404,2	5327,5	6016,3
Картошка	-	4.2	9,6	16.9	19,8	22.5	30,8	30,6	29.9	44,5	45.9	108.3	178,2	226.6	277.0
Сабзавот	-	9.5	52.8	63.9	77.4	148.1	129.4	180,6	218,6	389,7	480.3	1305,4	1552,1	1717,8	1997.3
Полиз экинлари	2.1	6,7	27,6	26,0	46,0	62,1	50,5	56,2	78,9	174,1	205.7	325.7	415,4	461.9	536.5
Гўшт	-	4.5	10.8	6,7	6,3	6,2	6,6	7,3	10,2	22,6	22.7	24,2	38,7	44,2	51,1
Сут	-	24,9	56,1	49,2	51,1	51,1	54,1	57,9	81,6	88,8	94.7	111,1	125,4	151,6	190,9
Тухум минг дона	-	2,6	4.8	4,1	7,2	7,8	12.0	41.4	46,1	77,4	71,6	76.7	88776	157293	228115
Жун тонна	-	-	183,0	137,0	141,0	161,0	180,0	193,0	259,0	395,0	415	428	1152	1285	1439
Чорвачилик кўрсаткичлари (минг бош)															
Қорамол	22,4	67,9	214,4	198,4	179,2	171,2	174,8	198,1	220,5	311,9	332,3	375,6	375,6	421,1	496,7
Чўчқа	2,4	2,5	4,8	3,5	4,2	5,7	8,6	9,1	9,5	15,1	13,0	15.0	15,0	15,9	10,0
Қўй ва эчкилар	8,5	67,9	221,2	220,7	181,8	169,2	171,4	195,8	234,0	419,5	501,1	649.4	649.4	872,3	1097,7
Парранда	-	78.7	132,3	135,1	112,2	194,1	228.5	423,7	546,8	767,9	787,8	795.0	875,8	1333,3	3475,3
Отлар	0,3	1,8	9.1	9.5	8,6	8,4	7,7	8.0	7,8	10,0	10,7	10.8	13.8	16,3	17,7

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида ҳам илгаригидек, республика раҳбарияти деҳқон хўжаликларига катта эътибор бермоқда.

5.7.7-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида деҳқон хўжаликларининг фаолият кўрсаткичлари

	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Етиштирилган маҳсулот, амалиётдаги нархларда, млрд. сум	557,1	925,5	2087,3	2559,5	2869,8	3689,4	4507,1	5959,7	7367,3	7997,6
Экин майдонлари, минг га	394,0	401,5	404,1	421,2	433,3	441,4	454,8	458,0	466,7	472,8
Шу жумладан:										
Дон экинлари	192,7	195,4	188,6	198,5	200,0	208,2	215,8	217,4	222,2	222,3
Техника экинлари	8,3	7,0	7,1	7,8	10,4	10,1	9,7			
Картошка, сабзавот, полиз экинлари	139,8	143,0	149,4	153,5	157,9	160,4	165,7	168,7	173,4	177,6
Алохида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, минг тонн:										
Дон	782,4	758,6	878,5	973,8	1020,8	1118,5	1175,6	1248,4	1316,0	1283,9
Картошка	534,1	585,5	688,2	751,2	803,5	850,8	898,1	1004,4	1166,8	1241,2
Сабзавот	1750,0	1982,7	2229,7	2321,9	2577,9	2716,0	2818,0	3081,4	3470,0	3669,2
Полиз экинлари	283,4	286,8	306,0	331,7	351,3	376,5	392,7	411,3	506,0	517,5
Гўшт	436,3	458,4	479,0	525,7	562,6	598,0	643,9	687,7	728,9	776,0
Тухум, минг дона	714,9	751,8	763,5	873,1	1000,6	1165,8	1278,0	1383,3	1500,8	1657,0
Жун, тонна	11,2	11,8	12,5	13,5	14,7	16,0	17,3	18,5	19,7	20,7

Кўриниб турибдики, 1999–2009 йилларда республика деҳқон хўжаликларида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириладиган экин майдонлари 394,0 минг гектардан 472,8 минг гектарга, яъни 12,0 фоизга кенгайтирилди, шу жумладан, дон экин майдонлари 11,5 фоиздан кўпга кенгайтирилди. Демак, деҳқон хўжаликлари дон бўйича республика мустақиллигини таъминлашда бевосита қатнашмоқдалар.

1999–2009 йилларда республика деҳқон хўжаликларида дон етиштириш 1,7, картошка етиштириш 2,2 марта, сабзавот 2,0 марта, полиз маҳсулотлари етиштириш 1,8 мартага оширилди.

5.7.8-жадвал.

Маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича республика деҳқон хўжаликларининг ривожланиш суръатлари (олдинги йилга нисбатан, фоиз)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жами маҳсулот бўйича	119,2	102.1	106.3	95,3	104,2	100,2	108,8	106.8	103,7	107.2	103.6	103,5	110.0	107,2	105.5	104,5	106,3	107.0	104,6
Шу жумладан																			
Деҳқончилик	117.7	106.1	97.3	100,8	102.6	105.5	107,2	115.3	105,2	113.0	105.5	106.7	106.1	109.9	108.2	101.6	109,7	109.8	103.3
Чорвачилик	119.7	100.6	109.6	93,5	104.8	98,0	109.7	103.7	103,0	104.0	102.6	102.0	111.8	106.1	104.4	106.0	104,5	105.4	105.0

Деҳқон хўжаликларида етиштирилган маҳсулот йилдан-йилга купайиб борган ва маҳсулотнинг кўпайиши бир хил йилларда 10 фоиздан ҳам юқори бўлган. Бу албатта катта аҳамиятга эга бўлган ижобий натижадир. Шу билан биргаликда деҳқон хўжаликларида ҳам деҳкончилик, ҳам чорвачилик тармоқлари шу тарзда ривожланган.

Деҳқон хўжаликларида етиштирилган маҳсулотларнинг кўпайиши қишлоқ хўжалиги экинлари маҳсулдорлигини ошириш йўли билан амалга оширилган.

Республика мустақиллиги даврида деҳқон хўжаликларини ривожлантиришга бўлган эътибор натижасида деҳқон хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришдаги салмоги йилдан-йилга ошиб борди. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.7.9-жадвал

Республика қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда деҳқон хўжаликларининг ҳиссаси (фоиз)

	Дон	Картошка	Сабзавот	Гўшт	Сут	Тухум
1991 й	8,6	47,8	53,4	59,1	71,0	37,2
1992 й	9,0	51,9	55,9	65,1	75,7	49,1
1993 й	10,4	43,2	62,6	68,1	75,8	55,1
1994 й	11,2	55,4	62,6	73,2	76,3	58,1
1995 й	11,2	66,3	63,5	75,4	80,8	65,6
1996 й	13,7	66,7	68,7	80,1	87,7	69,0
1997 й	17,2	68,9	70,1	87,5	90,9	69,5
1998 й	17,9	76,0	69,8	90,6	91,7	64,5
1999 й	18,1	81,2	65,6	90,7	92,6	57,7
2000 й	19,3	80,1	75,0	91,4	93,6	59,9
2001 й	18,8	85,1	74,5	91,6	94,8	60,3
2002 й	15,7	88,6	76,9	93,1	95,2	55,8
2003 й	15,9	90,0	70,3	93,7	95,9	53,5
2004 й	17,4	89,7	77,3	93,9	96,4	53,8
2005 й	17,5	92,1	77,2	94,5	96,8	59,3
2006 й	18,0	88,0	65,6	94,6	97,0	60,1
2007 й	18,4	84,5	65,7	94,9	97,1	62,3
2008 й	19,5	83,4	66,5	95,0	96,8	61,7
2009 й	17,4	81,1	64,3	95,0	96,2	60,0

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалигининг ҳамма маҳсулотлари бўйича деҳқон хўжаликларининг

салмоғи йилдан-йилга ошиб борган. 1991-2009 йилларда дон етиштириш бўйича бу салмоғ- 8,6 фоиздан 17,4 фоизга, картошка бўйича – 47,8 фоиздан 81,1 фоизга, сабзавот маҳсулотлари бўйича – 53,9 фоиздан 64,3 фоизга, гўшт етиштириш бўйича- 59,1 фоиздан 95,0 фоизга, сут ишлаб чиқариш бўйича 71,0 фоиздан 96,2 фоизга, тухум етиштириш бўйича 37,2 фоиздан 60,0 фоизгача кўтарилган. Демак, бир гуруҳ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бўйича деҳқон хўжаликлари қишлоқ хўжалигида асосий хўжалик субъектларига айланмоқда.

Деҳқон хўжаликлари республика қишлоқ хўжалигининг асосий ишлаб чиқариш укладига айланмоқда. Деҳқон хўжаликларининг ривожланиш жараёни қуйидаги маълумотлардан кўриниб турибди.

Мустақиллик йилларида деҳқон хўжаликлари учун ажратилган экин майдонлари кенгайиб бориб, уларда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар йилдан-йилга кўпайиб борди ва деҳқон хўжаликларининг маҳсулотлари ҳисобидан қишлоқ аҳлининг маҳсулотларга бўлган эҳтиёжи қопланмоқда ва деҳқон хўжаликлари деҳқон бозорлари фаолиятида фаол қатнашмоқдалар.

1991-2009 йилларда деҳқон хўжаликлари сони 2,2 миллиондан 4,7 миллионга кўпайди, улардаги экин майдонлар 293 минг гектардан 472 минг гектарга кенгайтирилди, шу жумладан дон майдонлари 4,0 марта, картошка майдонлари 2,5 марта кўпайди.

Шу даврда деҳқон хўжаликларида етиштирилган дон маҳсулотлари 7,9 марта, картошка – 6,9 марта, сут – 2,2 марта, тухум етиштириш 1,9 марта кўпайтирилди.

Қуйида таъкидланганидек, мустақиллик даврида деҳқон хўжаликларини ривожлантиришга нисбатан ҳукумат сиёсати тубдан ўзгарди, деҳқон хўжаликлари юқори суръатларда ривожлантирилди ва ҳозирги пайтда деҳқон хўжаликлари республика қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг 65 фоизини етиштирмоқда.

Келгусида деҳқон хўжаликларини ривожлантириш республика иқтисодиётини ривожлантириш шарт-шароитларидан бири бўлиш билан бирга, у қишлоқ аҳолиси турмуш даражасини кўтариш омилидир.

5.7.10-жадвал.

Республика деҳқон хўжаликлари кўрсаткичлари

	1991	1992	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Деҳқон хўжалик-лари сони	2210430	2579542	2833221	2855432	2931410	3090063	3243602	3312345	4177619	454420	4631675	4703433	4673410	4759174
Улардаги экин майдони. минг га	292,7	341,4	387.4	391.0	392.3	401,5	386.8	404.1	421.2	441.9	454.8	458.0	466 7	472.8
Шу жумладан:														
Дон	54,1	75,6	151,9	189,5	188,2	195,4	180,2	188,6	198,5	208,2	215,8	217,4	222,2	222,3
Картошка	18,0	20,3	31,9	40,4	39,5	40,8	41,8	42,3	43,6	45,0	46,7	47,4	49,6	51,4
Сабзавот	85,1	93,1	92,0	85,9	85,8	86,7	90,1	91,2	94,0	99,4	102,9	104,7	105,0	105,9
Полиз	21,4	24,5	18,7	14,2	14,8	15,5	13,8	15,8	15,8	15,8	16,1	16,6	18,8	20,3
Маҳсулот ишлаб чиқариш:														
Амалдаги нархларда. млрд. сўм	9,0	840,7	93,8	245,0	345,6	925,5	1375,9	2087,3	2577,4	3689,4	4698,6	5959,7	7367,3	7997,6
Натура шаклида минг тонна:														
Дон	164,7	223,0	487,0	649,9	742,5	758,6	766,8	873,5	973,8	1118,5	1175,6	1248,4	1316,0	1283,9
Картошка	167,7	204,2	342,4	477,1	528,0	585,5	633,3	688,2	751,2	850,8	898,1	1004,4	1166,8	1241,2
Сабзавот	1788,3	1902,4	1715,5	1671,4	1677,1	1982,7	2070,0	2229,7	2321,9	2716,0	2818,0	3081,4	3470,0	3667,2
Полиз	400,3	436,8	319,8	217,1	247,1	286,8	290,3	306,0	331,7	376,5	392,7	411,3	306,0	517,5
Гўшт. сўйилган вазнда	290,7	343,2	369,4	410,6	428,0	458,4	466,1	479,0	525,7	598,0	643,9	687,7	728 9	776,0
Сут	2366,2	2853,8	2982,9	3094,1	3206,9	3401,9	3476,5	3544,4	3865,7	4409,2	4709,1	4949,7	5250,2	5582,2
Тухум, млн дона	873,6	985,7	730 0	747,7	751,1	751,8	776,2	763,5	873,1	1165,8	1278,0	1383,3	1500,8	1657,0
Жун	17,1	18,9	11,8	11 1	11,2	11,8	12,3	12,5	13,5	16 0	17,3	18,5	19,7	20,7

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, республика мустақиллиги даврида қишлоқ хўжалиги тармоқларини, уларда фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантиришга катта эътибор ажратилмоқда ва бу борада аграр иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштирилмоқда. Натижада республиканинг аграр сектори узлуксиз тараққий этмоқда. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

5.7.11-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики:

Биринчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти йилдан-йилга кўпайиб бормоқда, айниқса охирги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўсиш суръатлари ошиб бормоқда.

Иккинчидан, республика 1998 йили ғалла бўйича мустақилликка эришиши билан ғалла етиштириш йилдан-йилга янада кучайиб борди.

Учинчидан, ғалла етиштиришни кўпайтириш 1998 йилгача, яъни ғалла бўйича мустақилликка эришишгача асосан унинг экин майдонларини кенгайтириш ҳисобидан олиб борилган бўлса, 1999 йилдан бошлаб экин майдонларини бир-оз қисқартириб, ҳосилдорликни ошириш йўли билан амалга оширилди.

Тўртинчидан, маълумки республикада ғалла бўйича мустақилликка эришиш асосан пахта экин майдонларини камайтириб, унинг ҳисобидан ғалла майдонларини кенгайтириш ҳисобига амалга оширилди. Бу чора-тадбир ҳам республиканинг бозор муносабатларига ўтиш давридаги хусусиятларидан биридир.

Бешинчидан, 1999 – 2009 йилларда пахта экин майдонлари камайиб борди, лекин пахта етиштиришни амалга ошириш, уни бироз кўпайтириб туриш пахта ҳосилдорлигини ошириш ҳисобидан қўлга киритилмоқда.

Олтинчидан, қишлоқ хўжалиги бошқа маҳсулотларини кўпайтириш асосан улар бўйича ҳосилдорликни ошириш, чорвачиликда унинг маҳсулдорлигини ошириш йўли билан амалга оширилмоқда.

5.7.11-жадвал.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ривожланишининг асосий кўрсаткичлари

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1 Маҳсулот ҳажми (млрд. сум, амалдаги нархларда)	891,5	1387,2	2104,8	3255,3	4083,3	4615,8	5978,3	7314,0	9304.9	11310,7	12642,6
2 Маҳсулотнинг ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан, фоизда)	105,6	103,1	104,2	105,0	107,3	108,9	129,5	122,3	106,1	104,5	105.7
3 Деҳқончилик маҳсулоти галла (минг тонна)	4331,2	3929,4	4072,4	5550,8	6103,1	5868,8	6401,8	6546,7	6643,1	6621,6	7394,8
Унлан: буғдой (минг тонна)	3601,8	3532,0	3689,8	4967,4	5436,8	5377.5	5927,8	5996,3	61150,0	6149,1	6639,8
Пахта (минг тонна)	3600,0	3002,4	3264,5	3122,4	2803,3	3536,8	3728,4	3600,6	3683.4	3400,5	3401,9
Картошка (минг тн)	657,8	731,1	744,4	777,2	834,4	895,7	924,2	1021,0	1189,0	1398,7	1530,9
Сабзавот (минг тонна)	2680,0	2644,7	2778,8	2935,6	3301,4	3336,1	3517,5	4294,1	4691,9	5221,3	5710,3
Полиз экинлари (минг тонна)	517,5	451,1	466,1	479,1	587,3	572,5	615,3	744,1	840,9	981,3	1071,3
4 Чорвачилик маҳсулоти (минг тонна)											
Гўшт	481.0	501,8	507,6	519,1	561,3	998,3	1061,2	1139,6	1299.6	1381,3	1484,0
Сут	3543,0	3632,5	3635,2	3721,3	4031,1	4280,5	4554,9	4855,6	5097.5	5426,3	5802,5
Тухум (млн.дона)	1239,6	1234,4	1287,8	1368,9	1632,4	1860,3	1966,7	2128.1	2220,4	2431,5	2760,8
Жун	15,7	15,8	16,0	16,6	17,8	19,0	20,1	21,4	22,5	23,8	25
Қоракўл тери (минг дона)	712,0	747,6	728,8	688,1	690,8	674,8	688,8	726,8	781,0	897,0	897,4

Республика қишлоқ хўжалигининг узлуксиз ривожланиши билан бирга унинг республика ялпи ички маҳсулоти, аҳоли банд-лигидаги улуши камайиб бормоқда. Бу вазиятни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин:

5.7.12-жадвал.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни (хақиқий нархларда, млрд. сўм)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Республика ялпи ички маҳсулоти	4925,3	7450,2	9844,0	12261,0	15923,4	21124,9	28190,0	37759,4	48097,0
Шу жумладан:									
Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	1476,4	2244,2	2801,8	3242,3	3801,6	7314,0	6109,1	7134,6	12642,6
Унинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи (%)	30,0	30,1	28,4	26,4	26,3	25,1	23,2	19,7	18,2
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	1320,9	1526,6	1978,1	26290,0	3165,2	3898,3	5479,7	8483,7	13660,6
Шу жумладан қишлоқ хўжалигига	71,8	102,2	98,5	113,6	137,9	164,2	200,6	260,7	402,8
Унинг салмоғи (%)	5,5	6,7	5,0	4,3	44,4	4,6	3,7	3,0	2,9
Республика иқтисодиётида банд бўлган аҳоли (минг киши)	9136,0	9333,0	9589,0	9910,0	10196,3	10467,0	10735,4	11035,4	11328,1
Унда қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар (минг киши)	3054,0	3038,3	3055,0	3035,0	2961,1	2928,8	2990,9	3029,7	2891,8
Унинг салмоғи (%)	33,4	32,6	31,9	30,6	29,1	28,3	27,9	27,5	25,5

Кўриниб турибдики, иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш даврида, уларнинг ижобий таъсири остида республика қишлоқ хўжалиги янада ривожланмоқда.

Жадвал маълумотлари яна шу нарсани тасдиклаяпдики:

Биринчидан, республикада иқтисодиётни индустриялаш жараёни давом этаяпти, республика иқтисодиётидаги ижтимоий тармоқлар юкори суръатлар билан ривожланяпти ва натижада республика ялпи ички маҳсулоти таркибида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти салмоғи камайиб бормоқда.

Иккинчидан, жаҳон тажрибасидан, ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалигида банд аҳолидан бир қисмини бу соҳада ишлаб чиқаришни механизациялаш, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш методларини такомиллаштириш ва пировардида меҳнат унумдорлигини кўтариш йўли билан тежаб уни бошқа ишлаб чиқариш тармоқларига ўтказиш жараёни амалга оширилмоқда. Шу сабабли 2001-2009 йилларда қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли салмоғи 33,4 фоиздан 27,5 фоизгача қисқарди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг республика ялпи ички маҳсулоти таркибидаги салмоғи шу даврда 30,0 фоиздан 18,2 фоизга камайтирилди. Бу ижобий тенденция келгусида ҳам давом эттирилиши лозим.

Шундай қилиб, республика мустақиллиги даврида иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» амалга оширилди ва жараённинг ижобий натижаларидан бири, бу республикада кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантириш бўлди. Келгусида бу шаклланган бозор иқтисодиёти яна ривожланиб, такомиллашиб бориши лозим.

5.8. Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг жаҳон миқёсида тан олинганлиги

Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш борасида режалаштириладиган ижтимоий-иқтисодий тизимдан воз кечиб, кўп укладли ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиб, хорижий мамлакатлар билан сиёсий, иқтисодий, маданий алоқаларни ривожлантириб, жаҳон бозор иқтисодиётига, жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига кириб бормоқда. Демак, республика замонавий цивилизация, маданий йўналишда ўз ижтимоий тараққиётини амалга оширмоқда.

Республика амалиётида бу муаммо қуйидаги йўллар орқали амалга оширилмоқда:

– бозор иқтисодиётини шакллантиришда унинг асосий талабларини эътиборга олган ҳолда мамлакат иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишни ҳар томонлама асосланган «Ўзбек модели»га биноан амалга ошириб, мамлакатда ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий барқарорликни таъминлаш;

– республиканинг умумий салоҳияти ва бозор муносабатларига ўтиш борасида унинг фаол ҳаракатига асосланиб, республиканинг бутун халқаро сиёсий – иқтисодий-ижтимоий ташкилотларга аъзо бўлиш ва улар билан ҳамкорликда бўлиш;

– хорижий давлатлар билан иқтисодий – сиёсий – маданий алоқаларни ҳар томонлама, узлуксиз ва юқори суръатларда амалга ошириш;

– республиканинг жаҳонда жуғрофий жойлашганлигидан, унинг жаҳон, Марказий Осиёда тутган ўрни, ҳозирги замондаги имкониятларидан фойдаланган ҳолда республикани кўп муаммоларни ечиш марказига, кўп халқаро йиғилишларни ўтказиш марказига айлантириш;

– республиканинг, унинг раҳбариятининг кўп халқаро муаммоларни кўтаришда, ечишда ташвиқотчилигини амалга ошириш.

Юқорида таъкидланганидек, республикада ишлаб чиқилган «Ўзбек модели»га асосланиб, республикада ҳам иқтисодий ҳам ижтимоий нуқтаи назардан замон талабларига жавоб беридиган бозор иқтисодиёти шакллантирилди.

Республикада шакллантирилган бозор иқтисодиётининг ижобий хусусиятлари шулардан иборатки:

Биринчидан, бозор муносабатларига ўтиш давридаги иқтисодий инқирозда республикада ижтимоий ишлаб чиқариш ҳаддан ташқари орқага кетмади.

Иккинчидан, ҳамдўстлик давлатлар таркибида Ўзбекистон биринчи бўлиб ўзининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида 1990 йил даражасига кўтарилди.

Учинчидан, Ўзбекистон биринчилар қаторида макроиқтисодиётини барқарорлади ва уни узлуксиз, тўхтовсиз тараққиётини таъминламоқда.

Тўртинчидан, республикада мавжуд макроиқтисодиётнинг таркиби тубдан ўзгартирилган, республикадаги хом ашё етиштиришга йўналтирилган иқтисодиёт тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётга айлантирилмоқда.

Республиканинг ижтимоий тараққиётида унинг фақатгина иқтисодий ижобий натижалари, ютуқларидан ташқари унинг ижтимоий натижалари, ютуқлари ҳам тасдикланмоқда, тан олинмоқда.

Маълумки, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тавсияларига биноан мамлакатлар ривожланишининг ижтимоий натижалари баҳоланганда улар аҳолисининг ижтимоий фаровонлик даражаси аниқланади, бунинг учун ижтимоий фаровонлик индекси ҳисобланади. Бу кўрсаткич комплекс характерга эга бўлиб, у ўзида ижтимоий ривожланишнинг бир қанча натижаларини ифодалайди.

Бу кўрсаткични умумлаштириб «Социал фаровонлик индекси»-ни аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлар гуруҳи бўйича маълумотлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тавсияларига биноан таҳлил этилади:

1. Демография ва сиҳат-саломатлик, умр кўриш даражаси, болалар ва оналар ўлими ва умумий ўлим даражаси.

2. Таълим: саводлилик даражаси, аҳолини асосий таълимга жалб этиш.

3. Ҳаётни (тирикликни) таъминлаш: ичимлик сув билан таъминланганлик, санитар шарт-шароитлари.

4. Оила институтининг ривожланганлиги: никоҳсиз болалар туғилиши даражаси, оиладан ташқарида тарбияланаётган болалар ва никоҳланганларни ажралиш даражаси.

5. Ҳаёт даражаси: аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулот.

6. Бандлик: ишсизлик даражаси.

7. Озиқ-овқат билан таъминланганлик хавфсизлиги: мамлакатнинг умумий истеъмолида импорт қилинган товарларнинг улуши.

8. Жиноятчилик: аҳоли таркибида жиноятчилик даражаси.

9. ВИЧ-СПИДнинг тарқалганлиги.

10. Иқтисодий хавфсизлик: мамлакат миллий даромадига нисбатан унинг ташқи қарзининг улуши.

11. Асосий ижтимоий эҳтиёжларга харажатлар: бюджетдан соғлиқни сақлашга, таълимга ажратилган харажатларни мамлакат ялпи ички маҳсулотига нисбатан улуши.

12. Даромадлар бўйича аҳолининг табақалаштирилганлиги: 20 фоиз энг кам таъминланган аҳоли қатламларини мамлакат аҳолисининг умумий даромадларидаги улуши.

Юқорида келтирилган кўрсаткичлар бўйича 2003 йил учун «Социал мониторинг», UNICEF, 2003, Жаҳон банки «Жаҳон тараққиёти тўғрисида маъруза» 2002, маълумотларидан келиб чиқиб, ҳамдўстлик мамлакатлари бўйича ҳисоб-китоблар қилиниб қуйидаги натижалар аниқланди.

5.8.1-жадвал.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида ижтимоий фаровонлик индекси

Давлатлар	Социал фаровонлик индекси (умумий кўрсаткич)	Рейтинг
Ўзбекистон	0,736	1
Белоруссия	0.719	2
Озарбайжон	0,717	3
Қозоғистон	0,667	4
Туркманистон	0.652	5
Россия	0,626	6
Украина	0,622	7
Тожикистон	0,619	8
Грузия	0,601	9
Қирғизистон	0,598	10
Арманистон	0.585	11
Молдова	0,580	12

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси юқорида келтирилган кўрсаткичлар эътиборга олинса, ижтимоий ривожланиш бўйича мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари орасида энг юқори даражада деб тасдиқланган.

Ҳақиқатан ҳам республика мустақиллиги даврида янги иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириб, кенг миқёсда иқтисодий ва ижтимоий чора-тадбирлар амалга оширилди ва натижада:

– давлат бюджети танқислиги, инфляция даражалари замон талабларига жавоб берадиган даражаларга туширилди;

– республиканинг ташқи қарзи кам даражада бўлиб, республика ялпи ички маҳсулотига нисбатан 13,0 фоизни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич Қирғизистонда 80,0 фоизни, Россияда 100 фоизни, Қозоғистонда 90 фоизни ташкил этган;

– республикадаги мавжуд хом ашё ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиёт тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётга айлантирилмоқда, ҳозирги пайтда республика экспортида тайёр маҳсулотлар 50 фоизгача кўтарилди ва бу кўрсаткич илгари 2 фоизни ташкил этган эди;

– республика истеъмол товарлар билан ўзини таъминлаш бўйича ҳам ижобий кўрсаткичларга эришди. Агарда илгари республика импортида истеъмол товарлар 86 фоизни ташкил этган бўлса, ҳозир бу кўрсаткич 9 фоизга туширилди, қолган истеъмол товарлари республиканинг ўзида ишлаб чиқарилмоқда;

– республика бюджети маблағларининг деярли ярмиси мамлакатнинг ижтимоий тараққиёти ва республика аҳолисини ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилмоқда ва 80 фоизидан ортиғи таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий соҳаларни ривожлантиришга сарф этилмоқда;

– республика мустақиллиги даврида республика аҳолисини табиий газ билан таъминлаш 19 фоиздан 75 фоизга ва ичимлик сув билан таъминланиш 55 фоиздан 75 фоизга кўтарилди;

– республика мустақиллиги даврида меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳолини иш жойлари билан таъминлаш мақсадида 4,0 миллиондан кўп янги иш жойлари ташкил этилди ва республикада ишсизлик муаммоси ечилмоқда;

– республикада кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожлантирилмоқда ва улар ишлаб чиқарган маҳсулот 2009 йили республика ялпи маҳсулотининг 50 фоизидан ошиб кетди.

Бу ва бошқа ижтимоий-иқтисодий натижалар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Халқаро мустақил хорижий илмий марказлар томонидан тан олинмоқда ва халқаро миқёсида Ўзбекистон Республикасининг тутган ўрни, обрўйи ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятига, халқаро бозор иқтисодиётига кириб боришини тасдиқловчи омил – бу республиканинг ҳозирги пайтда фаолият юритаётган бутун халқаро иқтисодий, молиявий, ижтимоий ташкилотларга аъзо бўлиб киришидир.

Ўзбекистон Республикаси:

– Бирлашган миллатлар ташкилотига.

– Шимолий атлантик ҳамкорлик кенгашида.

– Пахта бўйича халқаро консультатив қўмитасига.

– Жаҳон интеллектуал мулк ташкилотига.

– Жаҳон парламентлараро кенгашга.

– Халқаро тараққиёт ассоциациясига.

– Инвестицияларни кафолатлаш бўйича халқаро агентлигига.

– Халқаро меҳнат ташкилотига.

– Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотига.

– Жаҳон банкига.

– Жаҳон тикланиш ва тараққиёт банкига.

– Халқаро молия ассоциациясига.

– Халқаро валюта фондига.

– Европа – Осиё фондига.

– Европада хавфсизликни, ҳамкорликни ташкил қилиш кенгашига (ОБСС).

– Европа кенгашининг Европа ҳамкорлик сессиясига.

– Жаҳон тарифлар ва савдо Бош Битимига аъзо қилиб қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси қуйидаги халқаро ташкилотлар фаолиятида фаол қатнашмоқда:

– Патент кооперацияси тўғрисидаги халқаро шартномада.

– Саноат мулкини ҳимоя қилиш бўйича Париж конвенциясида.

– Савдо белгиларини халқаро қайд қилиш тўғрисидаги Мадрид шартномасида.

– НАТОнинг «Тинчлик учун ҳамкорлик Дастури»да.

Ўзбекистон Республикаси қуйидаги халқаро Дастурларни амалга оширишда қатнашмоқда:

– Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Марказий Осиёда иқтисодий ислоҳотлар лойиҳаси» (ПРОН)да.

– Оғир мухитли мамлакатларда ва чўл зонасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кўпайтириш халқаро институти Дастурида.

– Ўзбекистон Республикаси телекоммуникация тармоғини 2010 йилгача ривожлантириш ва модернизация қилиш миллий Дастурида.

– Европа ТАСИС комиссияси Дастурида.

Юқорида келтирилган халқаро ташкилотларга аъзо бўлиш, халқаро ташкилотларнинг фаолиятида фаол қатнашиш, халқаро ташкилотларнинг дастурларини республикада амалга ошириш республика учун жуда самарали бўлиб, улар орқали Ўзбекистон жаҳон бозор иқтисодиётига, жаҳон ҳамжамиятига кириб бормоқда ва

ундан ташқари республика халқаро ташкилотларининг тажриба ва молиявий имкониятларидан фойдаланиб, бозор муносабатларига ўтиш жараёнини, кўп укладли бозор иқтисодиётини қуришни жадаллаштирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиб, суверен давлатга айланғандан кейин, юқорида таъкидланганидек, ҳар томонлама асосланган ташқи сиёсатини ишлаб чиқиб, уни амалга ошириш борасида хорижий мамлакатлар – яқин ва узоқ хорижий мамлакатлар, собиқ социалистик мамлакатлар ва собиқ иттифоқдош республикалар, ривожланган капиталистик мамлакатлар билан умуман иқтисодий, савдо алоқаларини юқори суръатларда амалга оширмоқда.

Республиканинг халқаро миқёсда тутган ўрни, жуғрофий жойлашганлиги, иқтисодий – ижтимоий салоҳияти эътиборга олиниб, Ўзбекистон, унинг маркази Тошкент халқаро учрашув, келишув, баҳслашув марказига айланди.

1991-2005 йилларда Тошкентда бозор муносабатларига ўтиш, минтақаларни ривожлантириш, хавфсизлик, ҳамкорлик ва сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маданий муаммолар бўйича ўнлаб анжуманлар, симпозиумлар, семинарлар, форумлар, икки томонлама, кўп томонлама учрашувлар ўтказилди.

Юқорида қайд этилган фикр-мулоҳазалар, амалга оширилган чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикасининг ўз олдига қўйган стратегик мақсадлардан бирини амалга оширишга йўналтирилган эди.

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов 1995 йили «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асарида айтган эдиларки: «Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олишга интилмоқда, эшикларимиз дунё учун очиқ ва дунё эшиклари ҳам биз учун очиқ бўлишига ҳаракат киляпмиз»[1]

Ўтган даврда республика жаҳон жамиятида ўзига муносиб ўринга эга бўлди ва дунё эшиклари, хорижий мамлакатлар эшиклари республика билан ҳамкорлик учун очилди.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги 170 дан ошиқ мамлакатлар томонидан тан олинди, улардан 130 тадан ошиғи билан

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995. 119 б.

ҳамкорлик алоқалари, 100 тадан ошиғи билан савдо алоқалари олиб борилмоқда.

Қўлга киритилган бу вазиятга етишишда республика раҳбариятининг шахсан Республика Президентининг қўшган ҳиссаси таъкидлашга сазовор.

Биринчидан, И.А. Каримов, таъкидлаш жоизки, иқтисодий алоқаларни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш мақсадида республика ташқи сиёсатини ишлаб чиқиш, уни амалга оширишда фаол қатнашмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов 350 тадан ортиқ хорижий мамлакатлар вазирлиги, халқаро ташкилотлар, хорижий мамлакатлар – компаниялари, фирмалари раҳбарлари билан учрашиб, тегишли муаммолар муҳокамасини ўтказди. Юзга яқин хорижий мамлакатлар делегацияларини қабул қилди, 150 дан кўп марта хорижий мамлакатларда бўлди, 100 дан ортиқ хорижий мамлакатлар давлат ва ҳукумат раҳбарлари билан учрашди, 120 дан кўп марта хорижий мамлакатлар фавқулоддаги элчилари билан учрашди, 15 та хорижий, халқаро журнал ва рўзномалар раҳбарларининг саволларига жавоб берди, интервью ўтказди, кўп халқаро форум ва йиғилишларда иштирок этди ва уларда хорижий мамлакатларни республика билан алоқалар ўрнатишга чақириб республика имкониятларини ҳавола қилди, унинг манфаатларини ёритиб берди ва бир қанча халқаро муаммоларни кўтариб, уларни ечиш борасида ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор этди.

Иккинчидан, И.А.Каримов давлат арбоби, сиёсий раҳбар сифатида бир қанча глобал масалаларни ишлаб чиқиб, уларни халқаро миқёсда муҳокамага тавсия этди, уларни ечиш борасида фаол хизматда бўлди.

Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 48-Бош ассамблеясида Тошкентда Ўрта Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг доимо ҳаракатда бўлувчи семинар-йиғилишини ташкил қилиш ва Орол денгизи муаммосини глобал халқаро муаммолардан бири сифатида қабул қилиш бўйича ўз тавсияларини билдирдилар ва бу тавсиялар кейинчалик амалга оширилди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 50-сессиясида И.А. Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг вако-

латларини кенгайтириш, Афғонистонда урушни тўхтатиш ва бу мамлакатга қурол-аслаҳалар жўнатиш устидан мониторинг ташкил қилиш тўғрисида тавсиялар киритдилар. Улар ҳам эътиборга олинди.

Марказий Осиёни ядро қуролидан холи зона деб эълон қилиш тўғрисидаги таклифлари ҳам тўлиқ амалга оширилди.

Ундан ташқари И.А. Каримов халқаро форум ва учрашувларда халқаро терроризмга қарши, нарко-бизнес, қора дори савдо-сотиғига қарши кураш бўйича халқаро ва минтакалар миқёсида хавфсизликни сақлаш ва бир қанча бошқа муаммолар бўйича ўз фикр-мулоҳозаларини, тавсияларини изҳор этди ва улар халқаро миқёсда эътиборга сазовор бўлди.

Демак, республикада амалга оширилган умуман ислоҳотлар, айниқса, иқтисодий ислоҳотларнинг натижаларидан бири – бу Ўзбекистон Республикасининг жаҳон бозор иқтисодиётига, жаҳон ҳамжамиятига кириб боришидир.

Шундай қилиб қўлланманинг ушбу бобида республикада амалга оширилган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар, чора-тадбирлар кўп қиррали ижобий натижалар ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон Республикаси томонидан бозор муносабатларига ўтиш йўлининг тўғрилиги, бозор мунособатларига ўтиш мақсадида республикада ишлаб чиқилган «ўзбек модели»нинг асосланганлиги, халқаро миқёсда иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичидаёқ тан олинган эди. Буни таъкидлаб, И.А. Каримов 1995 йили шундай деган эдилар: «Ҳозирги кунда МДҲдаги кўпгина мамлакатларда бизнинг янгиланиш ва тараққиёт йўлимизни ғоят диққат билан кузатиб бормоқдалар, ислоҳотларни, аҳолини ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилган кучли тадбирлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўтказиш усулини чуқур ўрганмоқдалар».[1]

Республикада 1996 йилдан бошлаб амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг янги босқичи танлаб олинган йўлнинг тўғрилигини, бозор муносабатларига ўтиш усулларини ҳар томонлама асосланганлигини янада жаҳонга намойиш этди. «Кейинги йиллар давомида – дейди И.А. Каримов – юртимизда амалга оширилаётган

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995, 164 б.

туб ўзгариш ва ислоҳотлар натижасида иқтисодиётимиз тез ва барқарор суръатлар билан ўсиб бораётганини, сўнгги беш-олти йил мобайнида макроиқтисодий барқарорликка эришганимизни кўпгина нуфузли халқаро иқтисодчи ва кузатувчилар ҳам эътироф этмоқда».[1]

Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг асосланганлиги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ҳам ўзини кўрсатди.

2009 йил май ойида Тошкентда ўтказилган «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари» халқаро илмий-амалий конференцияда иштирок этган 60 хорижий давлатлар вакиллари томонидан иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг асосланганлиги тан олинди.

Бу вазиятни тасдиқлаб, И.А. Каримов шундай дейдилар: «Биз қўлга киритаётган улкан натижаларнинг яна бир муҳим омили – Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин биз ҳеч кимдан нусха олмасдан, жаҳонда ўзини оқлаган тажрибани инкор этмасдан туриб, «ўзбек модели» деб ном олган ва машҳур беш принципга асосланган ўзимизга хос, ўзимизга мос тадрижий тараққиёт йўлини ҳаётимизда жорий этиб келаётганимиз ва айни шу модель бугунги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ҳам ўзининг тўғрилигини ва ҳаётбахш кучини исботлаб бораётганида, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз»[2]

Шундай қилиб, иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг асосланганлиги юқорида келтирилган республика иқтисодий ислоҳотларининг ижобий натижаларида ўз ифодасини топди ва унинг ҳақиқатан ҳам асосланганлиги халқаро миқёсда тан олинди. Келгусида ҳам бу модель янада чуқурлаштирилиб амалга оширилади. Шу нуқтаи назардан республика истиқболини аниқлаб И.А. Каримов шундай дейдилар:

«Мухтасар қилиб айтганда, Ватанимиз ва халқимиз тарихида муҳим ўрин тутган ушбу даврда том маънода туб ўзгаришлар амалга оширилди, халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъек-

---

[1] Каримов И.А. Асарлар тўплами. Тошкент, 13-жилд, 106-107 б

[2] Президент Ислом Каримовнинг Тошкент шаҳрининг 2200 йиллигига бағишланган тантанали мажлисидаги нутқи. «Халқ сўзи» газетаси. 2 сентябрь 2009.

тига айланган, жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ва мустаҳкам ўрнига эга бўлган – Ўзбекистон деб аталган янги демократик давлат барпо этилди. Бугун ана шу мустаҳкам пойдевор асосида мамлакатимизни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг янги даври – миллий тараққиётимизнинг кейинги мантиқий босқичи изчил давом этмоқда»[1].

Республикада ишлаб чиқилган иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг ҳар томонлама асосланганлиги ва уни амалиётда самарали амалга оширилаётганлиги илгари ҳам халқаро миқёсда тан олинган эди.

Лекин Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиш давридаги социал-иқтисодий тараққиётига юқори баҳо бериш яна бир бор расмий равишда Тошкентда бўлиб ўтган «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари», «Инқирозга қарши чоралар дастурининг самарадорлигини ва инқироздан кейинги ривожланишнинг устувор йўналишлари (Ўзбекистон мисолида) мавзуларидаги халқаро илмий-амалий конференцияларда ва Осиё тараққиёт банки Бошқарувчилар Кенгашининг 43 йиллик мажлисида тасдиқланди.

Бу конференциялар, Кенгаш мажлиси иштирокчилари иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»ни тўғри ишлаб чиқилганлиги, уни самарали амалга оширилаётганлиги, бошқа давлатлардан фарқли равишда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг Ўзбекистон иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсатмаганлиги ва бу моделдан бошқа давлатларда фойдаланиш зарурияти ва имконияти борлиги тўғрисида ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор этдилар.

«Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган машҳур беш тамойилга асосланган тараққиёт модели жаҳонда кўпчиликда катта қизиқиш уйғотмоқда ва ҳақли равишда эътиборга сазовор бўлмоқда, – дейди Хитой Халқ Республикаси ташқи ишлар вазирининг Европа ва Марказий Осиё Масалалари Департаменти директорининг ўринбосари Чжан-Хань-Хуэ. Ўзбекистоннинг ўз ривожланиш йўли нақадар тўғри танлангани ва пухта

[1] И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. «Адолат» газетаси, 31 август 2007.

ишлаб чиқилгани жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида янада яққолроқ намоён бўлмоқда.

Бу ютуқларнинг бош омили менимча, иқтисодий ривожланиш йўлининг Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб ишлаб чиқилгани ва уни амалга оширишнинг пухта ташкилий-ҳуқуқий тизими яратилгани ҳамда ислоҳотларни тадрижий босқичма-босқич, изчил амалга оширилаётганидир. Қисқа муддат ичида Ўзбекистонда саноатнинг янги-янги тармоқларига асос солинди, инфратузилмаларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Инқирозга қарамай Ўзбекистон жаҳондаги кам сонли давлатлар қаторида юқори иқтисодий ўсишга эришгани таҳсинга сазовордир[1].

«Кўплаб давлатлар глобал инқироздан азият чеккан бир пайтда Ўзбекистон иқтисодий ўсишга эришди, – деб таъкидлайди Жанубий Корея Президенти Ли Мён Пак... Инқирозга қарши чоралар борасида Ўзбекистон, ўйлайманки, кўплаб мамлакатлар учун ўрнак бўлиши мумкин.[2]

Франция сенатидаги Франция-Марказий Осиё дўстлик гуруҳи раиси, сенатор А.Дюле таъкидлайдики: «Ўз миллийлиги ва урф-одатларини сақлаган ҳолда, Ўзбекистон барча йўналишларда ривожланишни давом эттирмоқда. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози боис Марказий Осиёдаги иқтисодий вазият ҳам ўзгарди. Бироқ Ўзбекистон ўзининг ҳар томонлама ўйланган иқтисодий, ижтимоий ва банк сиёсати туфайли муаммони катта талофатсиз енгиб ўтмоқда. Кўплаб халқаро кузатувчилар иқтисодий ривожланишнинг «ўзбек модели» ни катта қизиқиш билан ўрганмоқда. Молиявий-иқтисодий инқирозни енгиб чиқиш учун кўплаб мамлакатлар Ўзбекистондан ўрнак олса арзийди.[3]

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг айрим давлатлардан қолган ҳар хил сиёсий ва иқтисодий қарамликларни четлаб ўтиш борасидаги оқилона қарори, – дейди Малайзиянинг Тадбиркор хотин-қизлар ассоциацияси президенти Норазита Борхон Хонум, – энг юқори баҳога муносибдир. Бундай давлатлардан фарқли ўлароқ, Ўзбекистон табиий заҳираларини гаровга тикмади ва уларнинг нархлар коти-

---

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2010 йил, 2 февраль.

[2] «Халқ сўзи» газетаси, 2010 йил, 27 февраль.

[3] «Халқ сўзи» газетаси, 2009 йил, 11 август

ровкаси гаровида қолмади, балки аксинча, халқаро молиявий ташкилотлар ва хорижий сармоялар воситаларидан фойдаланиш, шунингдек, табиий ва стратегик ресурсларни тақсимлаш масаласига оқилона ёндашилди.[1]

Кўриниб турибдики, иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг асосланганлиги, улар асосида республикада ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларни самарали амалга оширилиши шуни тасдиқлаяптики, Ўзбекистон Республикаси келгусида ҳам ўз социал-иқтисодий тараққиётини юқори суръатларда амалга ошириш салоҳиятига эга ва бу салоҳиятдан самарали фойдаланиш гарови – бу иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели» дир.

[1] «Халқ сўзи» газетаси, 2009 йил, 15 сентябрь.

VI боб. ЖАҲОН МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ИНҚИРОЗИ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ҲОЛАТИ

6.1. Иқтисодий инқирозлар ижтимоий ишлаб чиқариш тараққиётида

Ўзбекистон собиқ иттифоқнинг тарқалиши муносабати билан марказлаштирилган маъмурий бошқарув тизимига асосланган, режалаштирилган иқтисодий тизимдан воз кечиб, бозор муносабатларига ўтишнинг «Ўзбек моделини» ишлаб чиқди ва ўзининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида юқори натижаларга эришди. Жумладан, Ўзбекистон ҳамдўстлик мамлакатлари ичида биринчи бўлиб 2000 йилда ўз иқтисодий тараққиётини 1990 йил даражасига кўтарди ва барқарор иқтисодий ўсиш таъминлаб келинди.

Ҳозирги жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози рўй бериб турган шароитда Президентимиз И.А. Каримов қайд қилиб ўтганларидек: «Бугунги куннинг энг долзарб муаммоси бу 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, унинг таъсири ва салбий оқибатлари. ва юзага келаётган вазиятдан чиқиш йўлларини излашдан иборат»[1].

И.А. Каримовнинг бу кўрсатмаларидан келиб чиқиб, ҳозирги замон молиявий иқтисодий инқироз мазмуни, унинг келиб чиқиш сабабларини, мамлакатлар иқтисодиётига таъсирини аниқлаш, ундан чиқиш чора-тадбирларини белгилаш, инқироз даврида Ўзбекистон иқтисодиётининг тараққиёти хусусиятларини очиб бериш катта аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Бу масалаларга назарий ва амалий жавоб топиш учун биринчи манба бўлиб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари «асари ҳисобланади.

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Тошкент, 2009 й. 4 бет.

Маълумки, биринчи жаҳон иқтисодий инқирози 1857 йилда бўлиб ўтган. Бу инқироз АҚШ темир йўллари компанияларининг банкротга учраши ва акция бозорларининг барбод бўлиши билан боғланган. Шу йили инқироз Англия ва Европа давлатларини қамраб олган.

Инқироз даврида АҚШда темир рудаси ишлаб чиқариш 20%га, пахта толаси истеъмол қилиш 27%га камайди. Буюк Британияда кораблар ишлаб чиқариш 26%га, Германияда темир рудаси истъемоли 25%га, Францияда уни ишлаб чиқариш 14%га камайган.

20-асрнинг охири ва 21-асрнинг бошларида, кўпчилик дунёнинг ривожланган мамлакатларида ижтимоий ишлаб чиқариш, реал иқтисодиёт билан бирга хизмат кўрсатиш соҳалари, айниқса, банкмолия тизимлари юқори суръатларда ривожлана бошлади. Айрим мамлакатларда ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда давлат аралашувини кучайтириш билан бирга халқаро миқёсда иқтисодий тараққиётни мувофиқлаштириш зарурияти келиб чиқиб, уни амалга ошириш учун Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Жаҳон савдо ташкилотлари ташкил этилди.

Бироқ бу ўзгаришлар жамият тараққиётига хос иқтисодий инқирозларни бартараф қилишга олиб келмади, аксинча мазкур иқтисодий тўфонлар яна қайтарилиб, уларни бартараф қилиш мураккаблашиб борди.

1914 йили биринчи жаҳон уруши бошланиши муносабати билан АҚШ, Буюк Британия, Франция ва Германия ҳукуматлари чет эл эмитентларининг акцияларини ҳарбий харажатларини қоплаш мақсадида кенг миқёсда сота бошлади ва бу жаҳон молиявий инқирозига олиб келди, ҳамда товар ва пул бозорларида номувофиқликлар кучайди.

1920-1922 йилларда Дания, Италия, Финляндия, Голландия, Норвегия, АҚШ ва Буюк Британияда банк ва валюта тизимларининг инқирози бўлиб ўтди.

Дунёнинг ривожланган мамлакатлари ишлаб чиқаришига энг даҳшатли ва қамровли таъсир кўрсатган инқироз бу 1929-1933 йилларда бўлиб ўтган, «Буюк депрессия» номига эга бўлган жаҳон иқтисодий инқирози ҳисобланади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин 1957-1958 йилларда АҚШ, Буюк Британия, Канада , Бельгия, Нидерландия ва бошқа бир гуруҳ

давлатларда иқтисодий инқироз бўлиб ўтди, уларда ишлаб чиқариш ҳажми кескин қисқарди.

1973 йили АҚШ да бошланган иқтисодий инқироз бошқа давлатларга тарқалди. Саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш АҚШ да 13%га, Японияда 20%га, Германияда 22%га, Буюк Британияда 10%га, Францияда 13%га, Италияда 14%га камайди. Акцияларнинг курси АҚШ да 33%га, Италияда 28%га пасайди ва ишсизлар сони 15 млн. кишига етди.

Иқтисодий инқирозлар жараёни мураккаблашиб бориши билан бирга, унга қарши курашиш, улардан чиқиш йўллари ва усуллари ўзгариб борди.

XIX аср ва XX асрнинг бошланишида истеъмолга нисбатан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш тан олиниб, инқироз даврида, ортиқча товарларни йўқотиш методларидан кенг фойдаланилди.

XX асрда инқироз шароитида ортиқча ишлаб чиқарилган маҳсулотларни жойлаштириш мақсадида капитални экспорт қилиш, янги бозорларни ўзлаштиришдан фойдаланилди.

XX асрнинг охирида ва XXI асрнинг бошланишидан Жаҳон савдо ташкилоти ва Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки иштирокида капитал экспорти, жаҳон молия тизимини тартибга солиш амалиётидан фойдаланиш бошланди.

6.2. 1929–1933 йилларда бўлиб ўтган жаҳон иқтисодий инқирози – «Буюк депрессия»

Инқирозларнинг келиб чиқиш сабабларини, унинг мамлакатлар иқтисодиётига таъсири, ундан чиқиш чора-тадбирларини тушуниб олиш учун халқаро миқёсда 1929-1933 йилларда бўлиб ўтган энг даҳшатли «Буюк депрессия» деб номланган халқаро иқтисодий инқироз тўғрисида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу жаҳон инқирозининг келиб чиқиш сабабларини, оқибатларини ва унга қарши белгиланган чора-тадбирларини ўрганиш ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини яққолроқ тушунишга ёрдам беради.

1929-1933 йиллардаги инқироз фақат иқтисодиётни эмас, балки банк, молия соҳаларини қамраб олди ва мамлакатлар иқтисодиётига салбий таъсирлари бўйича инсоният тараққиётида

энг даҳшатли инқироз бўлиб, тасодифан эмаски унга «Буюк депрессия « деб ном берилди.

«Буюк депрессия»нинг мамлакатлар иқтисодиётига салбий таъсирини қуйидаги маълумотлардан билишимиз мумкин:

– 1929 йил 27 октябрь, «Қора пайшанба»да Нью-Йорк фонд биржасида қимматли қоғозларнинг ўртача қиймати 60-70 фоизга қисқарди ва кўрилган зарар 40 млрд. долларни ташкил этган;

– иқтисодий инқироз даврида АҚШ саноат компаниялари акцияларининг курси 87%га пасайди ва акция эгаларининг умумий зарари 60 млрд. долларни ташкил этган;

– саноат компаниялари акциялари курси Буюк Британияда-48, Германияда-64, Францияда-60 фоизга пасайди;

– 1929-1933 йилларда саноат маҳсулотининг ҳажми АҚШда-46, Францияда-32, Буюк Британияда-24, Германияда-41 фоизга камайди;

– АҚШнинг ялпи ички маҳсулоти 830 млрд. доллардан 640 млрд. долларга қисқарди;

– АҚШда 1929-1933 йилларда очарчиликдан 2 миллион киши вафот этди. Шу даврда ҳар куни 4 та банк ўз фаолиятини тўхтатган, ҳар ойда ишсизлар сони 200 минг кишига кўпайган;

– фонд бозоридаги инқироз 25 миллион кишининг ҳаётига салбий таъсир кўрсатган;

– АҚШда 130 минг савдо ва саноат фирмалари, 19та темир йўл компаниялари, 5760дан кўп банклар банкротга учраб, миллионлаб омонатчилар хонавайрон бўлишган;

– Америка давлатининг қарзи 13 триллионга етган;

– 32 йирик мамлакатларда ишсизлар сони 30 миллионга, АҚШда эса 14 миллионга етган;

«Буюк депрессия»дан чиқишда турли мамлакатлар тегишли чора-тадбирларни амалга оширган бўлсада, бу борада АҚШнинг тажрибаси эътиборга сазовор.

Мазкур чора-тадбирлар натижасида давлат ва хусусий корпорациялар манфаати уйғунлашиб «давлат-монополистик капитализм» деб номланувчи иқтисодий тизим шаклланди.

АҚШ Президенти Франклин Рузвельтнинг давлат аралашувига асосланган «Янги курси» ишлаб чиқилди ва уни амалга ошириш натижасида АҚШ «Буюк депрессия»дан чикиб кета олди. Бунда АҚШ давлатининг инқироздан чиқиш чора-тадбирлари қуйдагилардан иборат бўлган:

– АҚШ президенти Франклин Рузвельт декретига (1933 йил 5 мартда эълон қилинган) биноан Америка долларининг олтинга нисбатан курси икки марта камайтирилди;

– шу декретга биноан Америка аҳолиси ўзида мавжуд олтин қуймалар, буюмлар ва тангаларни давлатга топшириш мажбурияти тасдиқланди;

– банклар фаолиятида танаффуслар эълон қилинди ва бу пайтда омонатлар берилиши тўхтатилди;

– бир қанча банклар миллийлаштирилди;

– тадбиркорларнинг даромадларига нисбатан солиқ ставкалари кўтарилди;

– иш ҳақи, пенсия даражаси оширилди;

– аҳоли бандлигини кўтариш мақсадида кенг миқёсда давлат ишлари амалга оширилди. Улар ҳисобидан умумий йўллардан 10, янги мактаблардан 35, шаҳар бошқарма биноларидан 65 фоизи қурилди.

Кўриниб турибдики, АҚШ Президенти Франклин Рузвельт иқтисодий инқироздан чиқиш мақсадида кўп қиррали ва муҳим аҳамиятга эга бўлган иқтисодий сиёсатни амалга оширди.

6.3. Ҳозирги жаҳон молиявий – иқтисодий инқирозининг келиб чиқиш сабаблари

1929-1933 йиллардан кейин ҳам бир қатор жаҳон ва минтақавий миқёсдаги иқтисодий инқирозлар бўлиб турди.

Лекин улар ичида 2007 йилда бошланган жаҳон иқтисодий инқирози ўзининг келиб чиқиш сабаблари, мураккаблилиги, кўп қирралиги ва салбий таъсири бўйича алоҳида аҳамиятга ва тарихий ўрингa эга.

Янги жаҳон иқтисодий инқирозининг келиб чиқиш сабаблари, сифатида қуйдагиларни кўрсатиш мумкин:

– иқтисодий инқирозларнинг анъанавий асосий сабабини – ишлаб чиқариш салоҳиятининг жамият ишлаб чиқариш ва жисмоний эҳтиёждан ортиқчалигининг сақлаб қолиниши ва унинг янада жадаллаштирилиши;

– инсоният тараққиётининг глобаллашуви, миллий ва халқаро ташкилотлар ва корпорациялар иштирокида халқаро бизнесни

ривожлантириш натижасида алоҳида мамлакатлар миқёсида ҳукуматлар томонидан иқтисодиётни тартибга солишнинг мураккаблашуви ва миллий иқтисодиётни мувофиқлаштириш имкониятининг пасайиши;

– Жаҳон савдо ташкилоти, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки томонидан умумжаҳон иқтисодий, молиявий алоқаларни тўлиқ тартибга солишнинг чекланганлиги;

– Халқаро валюта фонди ва Америка Федерация Захира тизими томонидан асоссиз ва кўп миқдорда долларларнинг эмиссия қилиниши;

– кредит бериш тизимининг ҳаддан ташқари ривожланганлиги ва асоссиз, кафолатсиз берилган кредитларнинг кўпайиб бориши. Масалан, АҚШда 2002-2006 йилларда бундай кредитларни салмоғи 6 фоиздан 20 фоизгача кўтарилган;

– ипотека кредитининг ҳаддан ташқари ривожланганлиги. АҚШда 2004-2007 йилларда берилган ипотека кредитлар ҳажми 8 триллион доллардан 46 триллион долларга ошган;

– қимматли қоғозлар бозорининг ҳаддан ташқари ривожланиши. Халқаро миқёсда чиқарилган қимматли қоғозлар ҳажми уларнинг реал асосига нисбатан 10 маротаба кўплиги;

– мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланишида реал сектор устуворлигининг йўқотилиши. АҚШда 70-йилларда тузилган шартномалардан 90 фоизи иқтисодиётнинг реал секторига тааллуқли ва узоқ муддатли бўлган бўлса, XXI аср бошланишида 90 фоиз тузилган шартномалар олди-сотди, қисқа муддатли ва молиявий операциялар бўйича бўлган;

– кўпчилик мамлакатлар иқтисодиётининг Америкага боғлиқлиги ортиши. 1971 йилдан бошлаб Америка доллари жаҳон захира валютасига айланди. Американинг доллар сиёсати бошқа давлатлар манфаатини эътиборга олиб эмас, балки фақат Америка давлати мафаатини ҳисобга олиб амалга оширилмоқда. Маълумки, АҚШ жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 20 фоизини ишлаб чиқаради, 40 фоизини истеъмол қилади. Демак, Америка импортининг ўзгариши экспортёр давлатларнинг иқтисодиётига таъсир кўрсатиши табиийдир;

– давлат томонидан иқтисодиётни назорат қилиш, уни тартибга солишдаги камчиликлар. Давлат органлари ўз эътиборларини реал иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтириб, нореал соҳалар,

хизмат кўрсатиш ва молия-банк алоқаларини мувофиқлаштириш, бозор муносабатларини такомиллаштиришга тегишли эътибор қаратилмади;

– Давлат ва корпоратив қарзларнинг ҳаддан ташқари ошиб бориши. Қарзга ҳаёт кечириш ҳар кунги одатга айланди. АҚШ аҳолисининг Америка Федератив Захира тизими олдидаги қарзи 35 триллион долларни ташкил этиб, улар бўйича ҳар йили тўланадиган фоиз 700 млрд. долларни, ёки ялпи ички маҳсулотига нисбатан 7 фоизни ташкил этмоқда.Бу вазиятнинг келиб чиқиш сабабларидан бири-бу олинадиган қарзларга бериладиган фоиз ставкаларининг камайтирилганлигида. Масалан, кўп мамлакатларда қарзлар сиёсатини аниқловчи қайта молиялаштириш фоиз ставкалари 5-6 фоиздан 1 фоизгача кисқартирилди ва натижада «қарзга яшаш» тизими ривожланиб кетди;

– АҚШ давлат бюджетининг танқислиги 2007-2008 йилларда 161 млрд. доллардан, 407 млрд. долларга кўтарилди;

– миллий ишлаб чиқаришни ривожлантиришда табиий ресурлардан ўйламай фойдаланиб хом ашё ҳолида экспортга йўналтирилган тармоқларни устувор сифатида ривожлантириш. Бу вазиятда жаҳон бозорларида табиий ресурсларга шакллантирилаётган нарх-наволарнинг ҳаддан ташқари ўзгариб туриши бу йўналишда ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига катта таъсир кўрсатмоқда;

– янги молиявий-иқтисодий инқирознинг келиб чиқиш сабабларидан яна бири – бу бир гуруҳ давлат арбоблари, олимларининг янги жаҳон иқтисодий инқирозининг келиб чиқиши мумкинлиги тўғрисидаги фикр мулоҳазаларини эътиборга олинмаганлиги. Шундай фикр – мулоҳазалар ўз вақтида Рим Папаси Бенедикт 16, Америка Федератив захира тизимининг раҳбари Алан Гриненен, Россия Федерацияси давлат арбобларидан Егор Гайдар ва Анатолий Чубайслар томонидан айтилган эди.

Кўриниб турибдики XXI аср бошланишидаги иқтисодий инқирознинг сабаблари мураккаб, кўп киррали бўлиб, комплекс характерга эга, у ҳам иқтисодий ҳам молиявий ва ижтимоий соҳаларни қамраб олиб,унинг мамлакатлар иқтисодиётини ривожланишига салбий таъсири ҳаддан ташқари кучли бўлмоқда. Буни АҚШ ва Россия мисолида кўришимиз мумкин.

6.4. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг оқибатлари

а) АҚШ иқтисодиёти мисолида: инқироз оқибатлари, унга қарши чора-тадбирлар.

– 2798 та компанияларнинг акциялари муомалада бўлувчи Нью-Йорк фонд биржасида акцияларнинг ўртача қиймати 30% га пасайди ва бир йиллик кўрилган зарарлар ҳажми 5 триллион долларни ташкил этди;

– автомобиль ишлаб чиқариш 6 миллиондан 5 миллионга қисқартирилиши оқибатида бу тармоқ билан алоқадор соҳаларда ҳам ишлаб чиқариш қисқарди. Форд компаниясининг икки йил ичида инқироздан кўрган зарари 20 млрд. долларни ташкил этди;

– АҚШ фонд бозорларида акциялар қийматининг пасайиши компаниялар активлари қийматини 10 триллион долларга камайишига олиб келди;

– ишсизлар сони 2 млн.га кўпайиб, 10 фоиздан юқори бўлди. Фақатгина 2008 йилда млн. ишдан бўшатилганларнинг сони молиявий тизимда 111, машинасозлик тармоғида 95, транспорт 62, чакана савдода 51, коммуникация соҳасида 28 минг кишини ташкил этди.2007-2009 йилларда АҚШда ишсизлар даражаси 4,6 фоиздан 10,2 фоизга, Японияда 3,8 фоиздан 4,4 физга, Буюк Британияда 5,5 фоиздан 6,4, Германияда 7 фоиздан 9,2 фоизга кўтарилди;

– 300 млн. аҳолидан 14 фоизи қашшоқликда, 27 фоизи қамбағалликда ҳаёт кечирмоқда;

– 2003 йил сентябрдан кейинги ўтган даврларда долларнинг бошқа валюталарга нисбатан қиймати 25 фоизга пасайди ва бу Америка савдо айланмасининг қисқариши ва давлат қарзларининг кўпайиши оқибатидир;

– йиллик инфляция даражаси 15 фоиздан ошиб кетди;

– Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг Америка иқтисодиётига салбий таъсири янада даҳшатли бўлиши мумкин эди, лекин жаҳон социалистик тизимнинг емирилиши, собиқ СССР давлатининг тарқатилиши АҚШ нинг умумий ривожланишига, унинг дунё иқтисодиётига таъсирини кучайтиришга янги имкониятлар яратди.

– 2007-2009 йилларда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари АҚШ да 2 фоиздан 0,05 фоизга, Японияда

2 фоиздан 0,4 фоизга камайди. Буюк Британияда эса 2007-2008 йилларда бу кўрсаткич 3 фоиздан 0,9 фоизга пасайиб, 2009 йил ишлаб чиқариш ҳажми 2008 йилга нисбатан 0,1 фоизга камайди. Германияда ишлаб чиқаришнинг ривожланиши 2007-2008 йилларда 2,5 фоиздан 0,58 фоизга пасайиб, 2009 йили 2008 йилга нисбатан 0,5 фоизга камайди.

Кўриниб тарибдики, АҚШ ипотека тизимида бошланиб, бошқа соҳаларни қамраб олган янги жаҳон иқтисодий инқирози, кейинчалик бошқа мамлакатларга тарқалиб, улар иқтисодиётига кенг миқёсда салбий таъсир кўрсатмоқда.

АҚШ ҳукуматининг чора-тадбирлари

– АҚШ молия вазири Генри Полсон томонидан 219 бетдан иборат инқирозга қарши чора-тадбирлар лойиҳаси ишлаб чиқилди ва уни амалга ошириш мақсадида 700 млрд. доллар ажратиш режалаштирилди.

– Терроризмга (2001 йил 11 сентябрь воқеаси) ва атом қуролига эга янги мамлакатлар пайдо бўлишига қарши курашиш мақсадида ҳарбий саноат комплекси ривожлантирилмоқда ва бу чора-тадбир мамлакатдаги ишлаб чиқариш кучларидан фойдаланиб, ишлаб чиқаришни ривожлантириб, аҳоли бандлигини кўтариб, мамлакатда ишлаб чиқариш ва шахсий истеъмол жараёнини кенгайтирмоқда.

– Америка давлати оғир аҳволга тушиб қолган компания, банк, қурилиш ва суғурта ташкилотларини миллийлаштирмоқда.

– 2003-2008 йилларда Америка доллари курси 25% га қисқартирилди ва бу ўз навбатида мамлакатга товарлар импорт қилинишини камайтириб, экспортни кенгайтириб, қўшимча ишлаб чиқарилган маҳсулотларни реализация қилиш имкониятини бермоқда.

– Мамлакатда кенг миқёсда ижтимоий лойиҳалар – иш ҳақини ошириш, ишдан бўшатилганларга кўп вақт мобайнида нафақа сифатида иш ҳақи тўлаб туриш, солиққа тортиш бўйича янги имтиёзлар бериш, ижтимоий ишлар амалга оширилмоқда.

– Мамлакатда ишсизларни иш жойлари билан таъминлаш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш. Қабул қилинган лойиҳаларга биноан янги 3 миллионга яқин иш жойларини барпо этиш

режалаштирилган. Ўз вақтида бўлиб ўтган «Буюк депрессия» жаҳон инқирозидан чиқиш учун фойдаланилган тажрибадан келиб чиқиб, бу гал ҳам давлат харажатлари тизимидан фойдаланилмоқда, яъни давлат маблағлари ҳисобидан мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш, аҳоли бандлигини кўтариш ва товар-хизматларга бўлган ички талабни кучайтириш чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Лекин бу инқирозга қарши чора бўлиб, шу билан бирга у давлат қарзларининг кўпайишига олиб келмоқда. Ҳозирги даврда Америка давлатининг қарзи 13 триллиондан ошиб кетди.

– Молия тизимини монополлаштириш амалга оширилмоқда, яъни мамлакат миқёсида молия тизими органлари фаолиятини мувофиқлаштириш АҚШ Федерал Захира тизими зиммасига топширилмоқда.

– АҚШ конгрессининг қарорига биноан мамлакатдаги энг йирик ипотека компанияларидан бўлган FANNIE MAE ва FREDDIC MAC ларни сақлаб қолиш учун 200 млрд. доллар маблағ ажратилди.

Америка Молия вазирлиги Федерал ипотека ассоциацияси ва Уй-жой ипотека кредити Федерал Корпорациялари устидан раҳбарликни ўз зиммасига олди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида бу компанияларнинг капитализацияси 62 млрд. доллардан 10,9 млрд. долларга камайди. Бу компаниялар мамлакатдаги ипотека операцияларидан 70 фоизини амалга ошираётган эди.

– Америка ҳукуматининг қарорига биноан жаҳонга машҳур бўлган ALG суғурта компанияси банкрот бўлиш арафасига тушиб қолганлиги сабабли давлат суғурта ташкилотига айлантирилди.

– АҚШда жаҳон инқирозига қарши амалга оширилаётган чора-тадбирлар мамлакатга Барак Обама Президент лавозимига сайланиши муносабати билан янада кенгайтирилмоқда.

Барака Обама сайловдан олдинги дастурига биноан жаҳон инқирозига қарши чора-тадбирларга 825 млрд. доллар ажратмоқчи эди. Ундан 550 млрд. долларни мамлакатни инфратузилмасини ривожлантиришга, 275 млрд. долларини солиқ юкини камайтиришга ва янги иш жойларини ташкил этишга режалаштирилган эди. Сайлов ўтгандан сўнг АҚШ конгресининг қарорига биноан

инқирозга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш учун 787 млрд. доллар ажратилди.

Ажратилган маблағлар ижтимоий соҳалар бўйича таълим, соғлиқни сақлашни ривожлантиришга, ишсизликни камайтиришга, иқтисодиёт соҳа бўйича энергетика, транспорт тармоқларини, қишлоқ хўжалигида йўл хўжалигини ривожлантиришга, кичик бизнесга кафолатланган кредитлар беришга ва бошқа чора-тадбирларни амалга оширишга мўлжалланган.

Америка ҳукуматининг бу чора-тадбирларини амалга ошириш хозирни ўзидаёқ ижобий натижаларга олиб келмоқда демак бу гал ҳам «Буюк депрессия» давридек АҚШ жаҳон молиявий – иқтисодий инқироздан чиқиш имкониятига эга.

Россия Федерацияси иқтисодиёти мисолида: инқироз окибатлари ва унга қарши чора-тадбирлар

– 2008 йил 19 майдан 25 ноябргача Россиянинг фонд бозорларида акцияларнинг курси 72 фоизга пасайди ва умумий кўрилган зарарлар 1 триллион долларни ташкил қилди;

– фонд бозорларида акцияларнинг курси пасайиши натижасида Россия олигархларининг капиталлари 70 фоизга камайди;

– Россия олигархларидан Олег Дерибаскийнинг капитали 18 млрд. долларга, Владимир Лисиннинг капитали 75% га, Дмитрий Далбачевнинг капитали 90% га камайди;

– 25 та йирик Россия компанияларининг инқироздан кўрган зиёни 230 млрд. долларни ташкил этди;

– 2008 йил февралидан 2009 йил февралигача автомобил ишлаб чиқариш 35% га камайди;

– Россиянинг экспорти қисқармоқда, чунки улар сотадиган рангли металларга нарх-наво 2 марта, алюминийга 60% га, никельга 75% га, бир баррель нефтга 2008 йил июндаги 147 доллардан 2008 йил декабрда 39 долларга пасайди;

– маълумки қайта молиялаш ставкаси ўртача Россияда 12%, хорижий мамлакатларда 2% атрофида. Шу сабабли Россия банклари, компаниялари кредитларни кўпроқ хорижий мамлакатлардан олмоқдалар. Уларнинг ҳажми 400 млрд. доллардан ошиб кетди;

– Россиянинг 60 та банклари банкротликка учради, кўплаб корхоналар ўз фаолиятини тўхтатди;

– ишсизлар сони 2 миллионга кўпайди, уларнинг даражаси 10% дан ошиб кетди, бу кўрсаткичнинг халқаро қабул қилинган меъёр даражаси 5-6% дир.

– ўтган йилларда Россия давлат бюджети профицит билан якунланаётган эди, лекин жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсири билан давлат бюджети яна танқисликка учраб, унинг даражаси 10% дан ошиб кетди. Бу кўрсаткич бўйича қабул қилинган халқаро меъёр 3% ни ташкил этади;

– ипотека кредити ҳаддан ташқари ривожлантирилди. Асоссиз берилган кедитлар кўплиги ва кредитларга юқори бўлмаган фоизлар белгиланганлиги. Кейинчалик бу фоизлар кўтарилди, бериладиган кредитлар камайди, уй-жойга нарх-наво пасайди, кредит олганлар кредитларини ўз вақтида қайтариб бериш қобилиятига эга эмас.

Янги молиявий-иқтисодий инқироз АҚШ ва Росссиядан ташқари бошқа мамлакатлар иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда.

Бу инқироздан бутун жаҳонда кўрилган зарар бугунги кунга келиб 2 триллион долларни ташкил этди, лекин уларнинг ҳажми 5 триллион долларга етиб бориш эҳтимоли бор.

Кўриниб турибдики XXI аср бошланишига тааллуқли жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг оқибатлари кўп қиррали ва оғир, лекин тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмаса бу натижалар янада оғирлашиш эҳтимоли бор. Бунга жавобан АҚШ, Россия ва бошқа мамлакатларда тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмокда.

Россия ҳукуматининг чора-тадбирлари

– 55 моддадан иборат жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозга қарши чора-тадбирлар дастури тузилган, тасдиқланган, унда реал секторга ёрдам кўрсатиш, давлат буюртмаларини амалга ошириш ва ипотекани молиялаштириш кўзда тутилган;

– Россия Федерацияси молиявий тизимини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги Қонун қабул қилинган. Унга биноан Ташқи иқтисодиёт банкига Россия ташкилотлари томонидан 2008 йил сентябргача хорижий ташкилотлардан олинган кредитларни қайтариб бериш учун хорижий валютада кредит бериш ҳуқуқи аниқланган;

– Россия иқтисодиётининг 2020 йилгача ривожланиш дастури тузилган ва тасдикланган;

– солик юкини камайтириш, алохида тармок, корхоналарнинг жаҳон инқирозининг салбий таъсиридан сақлаб қолиш учун 50 млрд. рубль, кичик бизнесни қуллаб-қувватлаш учун 10,5 млрд. рубль, ташқи иқтисодиёт банкига ёрдам сифатида 30 млрд. рубль ажратилди;

– қурилиш даражаси юқори бўлган уй-жой объектларини давлат томонидан адолатли бозор нархларида сотиб олиш;

– умумий иш ҳақи фондини 30 фоизга, минимал иш ҳақини 2300 рублдан 4330 рублга, ишсизлик бўйича нафақани 4900 рублгача, пенсияни 34 фоизгача кўтариш;

– Роснефть компаниясига 3 млрд. доллар, Лукойлга 2 млрд. доллар, Газпромга 1 млрд. доллар миқдорида ёрдам кўрсатиш;

– Россия банкларига муддати 10 йиллик 1 трл. рубль ҳажмида субординация қилинган кредит ажратилди;

– банклар банкрот бўлса давлат томонидан омонатчиларнинг омонатларини беришни кафолатлаш;

– мамлакатда мавжуд меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш йўли билан хорижий иш кучига Россиянинг талабини 3 млн. кишидан 1,5 кишига камайтириш;

– ҳукумат захира фондидан жаҳон инқирози шароитида қўллаб-қувватлаш учун пенсия фондига, мажбурий тиббиёт суғурта фондига ва ижтимоий суғурта фондига 500 млрд. рубль ажратилди;

– мамлакат экспорти ва импорти ўртасидаги муносабатни такомиллаштириб, мамлакат ички талаби ривожини рағбатлантириш режалаштирилди;

– юқори технологик ва юқори самарали тармоқларни юқори суръатларда ривожлантириш;

– Меҳнат қобилиятига эга аҳолини меҳнат билан бандлик даражасини кўтариш мақсадида давлат маблағлари ҳисобидан меҳнат ресурлари малакасини ошириш ва уларни янги мутахассисликларга тайёрлаш.

Мамлакат фонд бозорини қўллаб-қувватлаш учун 500 млрд. рубль ажратиш ва умуман инқирозга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш учун 1,5 триллион рубль ажратиш.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз бутун дунё мамлакатларига таъсир кўрсатмоқда. Бунга жавобан ҳамма мамлакатлар,

албатта, инқирозга қарши чора-тадбирларга тегишли маблағларни ажратмоқдалар.

Масалан, дунёдаги йирик мамлакатлар инқирозга қарши лойиҳалар, чора-тадбирларни амалга ошириш учун 9,4 триллион доллар ҳажмида маблағ ажратганлар.

Давлатларнинг ташқи қарзлари салмоғи 2005-2008 йилларда ялпи ички маҳсулотга нисбатан Россияда 33 фоиздан 38 фоизгача, Қозоғистонда 58 фоиздан 100 фоизга. АҚШ да 80 фоиздан 85 фоизгача, Украинада 42 фоиздан 62 фоизга кўпайган. Шу даврда Ўзбекистон Республикасида бу кўрсаткич 31,3 фоиздан 13,3 фоизга пасайтирилган. Демак, Республика иқтисодиётининг хорижий мамлакатларга қарамлиги йилдан-йилга пасайиб бормоқда.

Юқорида келтирилганидек, янги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози Россия Федерацияси иқтисодиётига фожеали таъсир кўрсатмоқда. Лекин мамлакатда инқирозга қарши амалга оширилаётган чора-тадбирлар ижобий натижаларни бера бошлади. 2008 йили Россия банкларига аҳоли томонидан қўйилган омонатлар 180 млрд. рублга кўпайиб, уларнинг умумий ҳажми 5,7 трлн. рублдан ошиб кетди. Шу йилги Россия иқтисодиётига йўналтирилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 2007 йилга нисбатан 3 марта кўпайди.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини жаҳондаги энг йирик давлатлардан бўлмиш АҚШ ва Россия Федерацияси иқтисодиёти мисолида кўриб чиқиш бизни шундай хулосага олиб келдики. XXI аср бошланишидаги жаҳон молияивй-иқтисодий инқирози «Буюк депрессия»га нисбатан ҳам кўп қиррали, чуқур, мураккаб ва кенг кўламли, салбий таъсирли бўлиб чиқмоқда. Бу хулосадан келиб чиқиб ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг хусусиятлари фикримизча қуйидагилардан иборат:

– классиклар таълимотининг ҳаққонийлиги тасдиқланди. Улар бундан 150 йил олдин иқтисодий инқирозлар жамиятнинг, унинг йўлдоши эканлиги ва Уолл-Стритни қўллашини тасдиқлаб берган эдилар;

– жамият эҳтиёжига нисбатан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш, жамиятнинг пул маблағларига бўлган эҳтиёжига нисбатан кўпроқ пуллар, қимматли қоғозлар ишлаб чиқариш билан бирга амалга оширилмоқда;

– иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтирилган инвестицияларнинг асосий қисми реал иқтисодиётни эмас, хизмат кўрсатиш соҳаларини банк-молия тизимларини ривожлантириш учун ажратилганлиги;

– даромад даражаси бўйича аҳолининг ҳаддан ташқари табақалашганлиги. Масалан, АҚШ да 1 фоиз аҳоли мамлакатнинг 45 фоиз молиявий ресурсларига эгалик қилади;

– жаҳон иқтисодиётининг Америка иқтисодиёти билан чамбарчас боғланганлиги. Америка доллари жаҳон захира валютаси ҳисобланади. Америка долларининг 10 фоизи миллий валюта, 90 фоизи эса жаҳон валютаси сифатида фойдаланилади;

– жаҳонда ижтимоий ишлаб чиқариш глобаллашмоқда ва натижада алоҳида давлатлар раҳбарияти ўз мамлакатлари миқёсида у ёқда турсин, халқаро ташкилотлар Жаҳон савдо ташкилоти, Жаҳон банки, Халқаро валюта фондлари ҳам халқаро миқёсда иқтисодий ривожланишни мувофиқлаштириш имкониятига эга бўлмаяптилар;

– ижтимоий меҳнат тақсимотига биноан алоҳида мамлакатлар хом ашё ресурсларини ишлаб чиқаришга ихтисослашмоқда (нефть, газ, олтин ва ҳоказо) ва уларга жаҳон бозорида нарх-наво ҳаддан ташқари кўтарилиб, ёки қисқариб бориши салбий таъсир кўрсатмоқда;

– Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози барча мамлакатлар иқтисодиётига таъсир кўрсатмоқда. Бу вазиятда Ўзбекистон республикаси иқтисодиётига бу инқироз таъсирини баҳолаш ва бу инқироз шароитида республика иқтисодиёти ҳолатини таҳлил қилиш долзарб муаммога айланди.

6.5. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти

а) И.А. Каримовнинг «Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асарида ҳозирги замон молиявий-иқтисодий инқирозга берилган тавсиф.

Ўзбекистон Республикаси сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эришиб, ўз иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказиш мақсадида «Ўзбек модели»ни ишлаб чиқиб, уни кенг миқёсда амалга

ошириб, ўзининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида ижобий натижаларни қўлга киритмоқда. Шу билан бирга Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларни юқори суръатларда ривожлантирмоқда, жаҳон бозор иқтисодиётига фаол кириб бормоқда.

Жаҳондаги ишлаб чиқариш тараққиёти ҳозирги пайтда: биринчидан, алоҳида мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш натижасидир, иккинчидан, жаҳон мамлакатларида интеграциялашув жараёнининг ривожланиб бориши ва учинчидан, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув асосида ҳар томонлама ривожланиши натижасидадир.

Ҳозирги даврда жаҳон иқтисодиётининг тараққиётида халқаро, миллий иқтисодиётлардан устун турадиган иқтисодий йўналишлар кескин амалга оширилмоқда.

Натижада алоҳида, айниқса иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар ва жаҳон иқтисодиётида барпо бўлаётган жиддий ўзгаришлар халқаро жараёнлар орқали бутун дунё мамлакатлари иқтисодиётига кескин ва бевосита таъсир кўрсатмоқда.

Шундай салбий жараёнлардан бири, албатта, ҳозирги даврда юз бераётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидир.

Шу боисдан табиийки савол туғилади, янги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига таъсир кўрсатяптими, бу таъсир қандай даражада ва бу инқирознинг салбий таъсирларини пасайтириш, инқироздан чиқиб кетиш учун қандай чора-тадбирларни амалга ошириш лозим?

Бу саволларга жавоб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгиланишни изчил давом эттириш-давр талаби» мавзусидаги ва «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарида батафсил жавоблар берилди.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти жаҳон иқтисодиёти, алоҳида мамлакатлар иқтисодиёти билан чамбарчас боғланган.

Жаҳон миқёсида, алоҳида мамлакатлар иқтисодиётида бўлаётган иқтисодий ўзгаришларни Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири табиий. Бу вазият ҳозирги замон жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози даврига тааллуқли.

Бу вазиятни аниқлаш учун биринчи манба бўлиб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг асарлари «Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асари ҳисобланади.

И.А. Каримов ўз асарида ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг моҳияти, келиб чиқиш сабаблари, унинг мамлакатлар иқтисодиётига таъсири, инқироз шароитида Ўзбекистон иқтисодиётининг ҳолати ва республикада инқирозга қарши амалга оширилаётган чора-тадбирлар ёритилган.

И.А. Каримов таъкидлайдики: «Бу инқироз Америка Қўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланди. Сўнгра бу жараённинг миқёси кенгайиб, йирик банклар ва молиявий тузилмаларнинг ликвидлик, яъни тўлов қобилияти заифлашиб, молиявий инқирозга айланиб кетди. Дунёнинг етакчи фонд бозорларида энг йирик компаниялар индекслари ва акцияларнинг бозор қиймати халокатли даражада тушиб кетди. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, кўплаб мамлакатларда ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқ ишсизлик ва бошқа салбий оқибатларни келтириб чиқарди»[1]

И.А. Каримов жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози асосий сабабини ва унинг оқибатларини аниқлаб шундай дейдилар: «Молия-банк тизимидаги инқироз жараёнлари деярли бутун дунёни қамраб олаётгани, рецессия ва иқтисодий пасайишнинг муқаррарлиги, инвестициявий фаоллик қўламининг чекланиши, талаб ва халқаро савдо ҳажмининг камайиши, шунингдек, жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига таъсир кўрсатадиган жиддий ижтимоий талофатлар содир бўлиши мумкинлиги ўз тасдиғини топмоқда» ва «...авж олиб бораётган глобал молиявий инқироз жаҳон молия – банк тизимида жиддий нуқсонлар мавжудлиги ва ушбу тизимни тубдан ислоҳ қилиш зарурлигини кўрсатди. Айни вақтда бу инқироз асосан ўз корпоратив манфаатларини кўзлаб

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий - иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари . Тошкент 2009, 4 бет.

иш юритиб келган, кредит ва қимматли қоғозлар бозорларида турли спекулятив амалиётларга берилиб кетган банклар фаолияти устидан етарли даражада назорат йўқлигини ҳам тасдиқлади.»[1]

Дунё мамлакатлари ўзларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳар хил даражада бўлганлиги ва улар ўз ижтимоий тараққиётида ҳар хил тизимлардан, методлардан фойдалангани сабабли, уларнинг иқтисодиётига жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳар хил таъсир қилиши мумкинлигини кўзда тутиб, И.А. Каримов шундай дейди: «...молиявий-иқтисодий инқирознинг ҳар қайси давлатдаги миқёси, қўлами ва оқибатлари қандай бўлиши кўп жиҳатдан бир қанча омиллардан келиб чиқади. Яъни бу аввало, ана шу давлатнинг молия – валюта тизими нечоғлик мустаҳкам эканига, миллий кредит институтларининг қай даражада капиталлашуви, ликвидлиги, уларнинг чет эл ва корпоратив банк тузилмаларига қанчалик қарам эканлигига, шунингдек, олтин валюта захирасининг ҳажми, хорижий кредитларни қайтариш қобилияти ва пировард – натижада – мамлакат иқтисодиётининг барқарорлик, диверсификация ва рақобатбардошлик даражасига боғлиқ».[2] Бу фикр-мулоҳазаларнинг асосланганлиги Ўзбекистон ва бошқа мамлакатлар мисолида тўлиқ тасдиқланмоқда.

Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирозидан чиқиш шарт-шароитларида тўхталиб И.А. Каримов тасдиқлайдиларки: «...жаҳон молиявий инқирозидан имкон қадар тез чиқиш, унинг оқибатларини енгиллаштириш кўп жиҳатдан ҳар қайси давлат доирасида ва умуман, дунё ҳамжамияти миқёсида қабул қилинаётган чора-тадбирларнинг қанчалик самарадорлигига, уларнинг бир-бири билан уйғунлигига боғлиқ»[3].

И.А. Каримов ўз асарида жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози шароитида республика иқтисодиёти ҳолатини баҳолаб, инқирознинг республика иқтисодиётига салбий таъсирини енгиллаштириш ва ундан чиқиш йўлларини кўрсатиб бердилар.

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари . Тошкент 2009, 5 бет.

[2] Ўша жойда 5 - 6 бетлар.

[3] Ўша жойда, 6 бет.

И.А. Каримов жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мазмун-моҳиятига тўхталиб унинг қуйидаги хусусиятларга эга эканлигини кўрсатиб бердилар:

– инқироз бутун дунё мамлакатларини қамраб олмоқда;

– инқироз инвестицион фаолликни чеклаб, ишлаб чиқаришни қисқартирмоқда;

– мавжуд молия-банк тизимида жиддий нуқсонлар борлиги ва бу тизимни ислоҳ қилиш зарурлиги ;

– корпоратив манфаатларни кўзлаб, спекулятив амалиётларга берилиб кетган банклар фаолияти устидан тегишли даражадаги назоратнинг йўқлиги;

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мамлакатлар иқтисодиётига салбий таъсирининг даражаси, уларда мавжуд молия-банк тизимининг мустаҳкамлик даражаси, олтин-валюта захираларининг ҳажми, кредит институтларининг капиталлашув, ликвидлик даражаси ва мамлакат иқтисодиётининг барқарорлиги билан боғлиқлиги;

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан чиқиш алоҳида мамлакатларда ва халқаро миқёсда амалга ошириладиган чора-тадбирлар билан боғлиқлиги;

– эндиликда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини олдини олиш эмас, балки унинг салбий таъсирларини юмшатиш, уларни бартараф этиб, инқироздан чиқиш чора-тадбирларни амалга ошириш.

И.А. Каримов жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг келиб чиқиш сабаблари тўғрисида тўхталиб, улар сифатида инқирознинг мазмун-моҳияти, хусусиятларидан келиб чиқиб қуйидагиларни кўрсатдилар:

– ҳозирги замон банк тизимининг такомиллашмаганлиги;

– жаҳон валюта тизимини ташкил қилишдаги камчиликларнинг мавжудлиги;

– миллий кредит институтлари капиталлашув даражасининг пастлиги;

– миллий банкларнинг хорижий банкларга қарамлиги;

– мамлакатларда олтин-валюта захираларининг етишмаслиги;

– кўп қарздорларнинг олинган миллий ва хорижий кредитларни қайтариш қобилиятига эга эмаслиги;

– иқтисодиёти нобарқарорлик хусусиятига эга бўлган мамлакатларнинг мавжудлиги.

б). Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида республика иқтисодиёти ҳолати, уни аниқловчи омиллар.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига таъсири тўғрисида И. А. Каримов таъкидлайдиларки: «Тобора чуқурлашиб бораётган жаҳон молияви-иқтисодий инқирози мамлакатимизга таъсир кўрсатмайди, бизни четлаб ўтади, деган хулоса чиқармаслик керак. Масалани бундай тушуниш ўта соддалик, айтиш мумкинки, кечириб бўлмайдиган хато бўлар эди.

Барчамиз бир ҳақиқатни англаб етишимиз лозим – Ўзбекистон бугун халқаро ҳамжамиятнинг ва глобал молиявий иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.... Шу боис глобал молиявий инқироз ва биринчи навбатда унинг оқибатлари иқтисодиётимизнинг ривожланиши ва самарадорлик ҳолатларига таъсир этаётганидан кўз юмиб бўлмайди».[1]

Лекин бу таъсир бир қанча бошқа мамлакатларга ўхшаб ҳаддан ташқари эмас. Жаҳон бозорида Ўзбекистон экспорт қиладиган қимматбаҳо ва рангли металлар, пахта, уран, нефть маҳсулотлари, минерал ўғитлар ва бошқа маҳсулотларнинг нархи пасайиб бормоқда. Бу вазият республика экспортига, бу маҳсулотларни ишлаб чиқариш суръатлари ва улар билан боғлиқ бошқа ишлаб чиқариш тармоқларининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатади.

Шунга қарамасдан Республика иқтисодиёти, унинг мустақиллик йилларида, айниқса жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг асосий даври бўлмиш 2008 йилда бошқа мамлакатларга нисбатан юқори ижобий суратларда ривожланди.

2008 йилда республика ялпи ички маҳсулоти 9% га, саноат маҳсулоти 12,7%, истеъмол товарлар ишлаб чиқариш 17,7% га, хизмат кўрсатиш 21,3% кўпайди.

Давлат бюджетининг тақчиллиги бартараф этилиб, профицит даражаси 1,5% ни ташкил этди. Йиллик инфляция даражаси 7,8% да сақлаб қолинди.

Ўртача иш ҳақи бюджет ташкилотларида 50% га, бутун иқтисодиёт бўйича 40% га кўтарилди.

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари . Тошкент 2009, 11 – 12 бетлар.

Инқирознинг салбий таъсирига қарамасдан 2008 йилда Республика савдо айланмаси 21,4% га, экспорти 28,7% га кўпайди. Республика экспорти ва импортининг таркиби такомиллаштирилмоқда.

Республика иқтисодиётига йўналтирилган хорижий инвестициялар 46% га кўпайтирилди. Шу жумладан тўғридан-тўғри инвестициялар 74%га ошди.

Меҳнатга лаёқатли республика аҳолисининг бандлик даражасини кўтариш мақсадида 661 мингга яқин, шу жумладан кичик бизнес соҳасида 374 минг, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида 220 минг, касаначилик ҳисобидан эса 97 800 та янги иш жойлари яратилди.

Мамлакат банкларининг жами капитали 40% га кўпайди.

Республика Президентининг Фармонига биноан фуқароларнинг банклар депозитларидаги омонатлари, уларнинг миқдоридан қатъий назар, давлат томонидан тўла кафолатланди.

2009 йилнинг 1 январигача Ўзбекистон Республикасининг жами ташқи қарзи республика ялпи ички маҳсулотига нисбатан 13,3% ни ташкил этади, ва бу кўрсаткич халқаро мезонлар бўйича «ҳар жиҳатдан мақбул ҳолат» деб ҳисобланади.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон иқтисодиёти жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида ҳам юқори суръатлар билан ривожланмоқда.

Республика Президенти И. А. Каримов Республиканинг 2008 йилги ижтимоий-иқтисодий тараққиётини баҳолаб шундай дейдилар: «Мухтасар қилиб айтганда 2008 йил биз учун биринчи навбатда мамлакатимиз меҳнаткашлари учун, ғоят мураккаб ва оғир йил бўлди. Лекин юзага келган барча муаммо ва қийинчиликларга карамай, халқимизнинг фидокорона меҳнати ва амалга оширилган тадбирлар эвазига 2008 йилда иқтисодиётимизнинг нафақат барқарор фаолият кўрсатишига, балки унинг юқори ўсиш суръатларини изчил таъминлашга эришдик»[1].

Табиийки, савол туғилади, бунга сабаб нимада? Бунга сабаб – Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиш борасидаги хусусиятлари ва Президентимиз И.А. Каримов томонидан асосланган ва амалга оширилаётган бозор муносабатларига

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент 2009, 14-15 бет.

ўтишнинг «ўзбек модели» ва уни амалга оширилиши натижасидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлайдиларки. «Ўзбекистонда қабул қилинган ўзига хос ислоҳот ва модернизациялаш модели орқали биз ўз олдимизга узоқ ва давомли миллий манфаатларимизни амалга ошириш вазифасини қўяр эканмиз, энг аввало «шок терапия» деб аталган усулларни бизга четдан туриб жорий этишга қаратилган уринишлардан, бозор иқтисодиёти ўзини-ўзи тартибга солади, деган ўта жўн ва алдамчи тасаввурлардан воз кечдик»...

«Биз истиқлолнинг дастлабки йилларида қабул қилган, машҳур беш тамойилга асосланган ижтимоий йўналтирилган эркин бозор иқтисодиётига ўтиш модели йилдан-йилга илгарилаб борганимиз сари ўзини амалда оқлаб нақадар тўғри ва пухта эканлигини исботламоқда, деб айтиш учун бугун барча асосларимиз бор»[1].

Ҳақиқатдан ҳам бозор муносабатларига ўтишнинг «ўзбек модели» ҳамма тамойиллари бўйича жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозига қарши чора-тадбирлар сифатида чиқди.

Жумладан иқтисодиётнинг мафкурадан холи бўлиши, иқтисодиётни сиёсатдан устувор бўлиши тамойилини амалга оширишда, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт йўналишини аниқлашда Республика раҳбарияти томонидан эътибор марказида авваламбор, реал иқтисодиётни ривожлантириш муаммосига эътибор қаратилди ва у амалга оширилмоқда.

Давлатнинг асосий ислоҳотчилиги тамойили асосида Республикада бозор муносабатларига ўтиш учун иқтисодий ислоҳотлари концепцияси ишлаб чиқилди, ва амалга оширила бошланди ҳамда бу борада ҳар-хил иқтисодий-социал-ижтимоий зиддиятларга олиб келувчи ҳаракатларга йўл қўйилмаяпти. Бу вазиятни тасдиқлаб И. А. Каримов таъкидлайдиларки: «Мамлакатимизнинг узоқ ва давомли манфаатларини тақозо этган ҳолатларида ва кескин вазиятлардан чиқиш, улар туғдирадиган муаммоларни ҳал этиш зарур бўлганда иқтисодиётда давлат томонидан бошқарув усуллари қўлланилди ва бундай ёндашув охир-оқибатда ўзини оқлади»[2].

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент 2009, 7, 30-31 бет.

[2] Ўша жойда, 8 бет.

Қонуннинг устуворлиги тамойил асосида бутун жамиятнинг ривожланишида айниқса, банк-молия тизимида, ноқонуний фаолиятларни амалга оширишга йўл қўйилмаяпти. Жумладан банк тизимида, кафолатсиз кредитлар берилишига йўл қўйилмади. Бундай кредитлар Америкада барча берилган кредитлар таркибини 20% ни ташкил этган.

Кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш тамойилига асосланиб республикада кенг миқёсда аҳолини меҳнат билан бандлик даражасини ошириш ва республика аҳолисининг турмуш даражасини кўтариш борасида чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этиш «шок терапия» йўли билан эмас эволюцион тарзда аста-секинлик билан, бозор иқтисодиётини шакллантириш жараёнида аҳолининг даромадлар бўйича ҳаддан ташқари табақаланишига йўл қўймасдан, ижтимоий зиддиятларни кучайтирмасдан амалга оширилмоқда.

Республикадаги бу вазиятни баҳолаб И.А. Каримов айтадиларки: «Бугунги кунда мамлакатимизни, аввало иқтисодиётимизни ислоҳ этиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида амалга оширилаётган ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат бизни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ айтиш мумкинки, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратди»[1]

в) Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қарши республикада амалга оширилаётган чора –тадбирлар.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг Ўзбекистон иқтисодиётига ҳаддан ташкари кучли салбий таъсир кўрсатмаганлигининг яна бир сабаби бу – ўз вактида республикада инқироз бошланганлигини сезиб, унинг хавфлилигини эътиборга олиб, тегишли чора-тадбирлар амалга оширила бошланганлигидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банкларнинг капиталлашуви ва уларни иқтисодиётни модернизациялаш бўйича инвестициялаш жараёнларида фаол қатнашувини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори қабул қилинди. Унга биноан давлат

[1] Каримов И. А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент 2009. 31 бет.

бюджетига ўтказиладиган Марказий банк фойдасидан Микрокредитбанк Устав фондини 32 млрд. сўмга, Пахта банк, Ипотека банк Устав фондларини 15 млрд. сўмга кўпайтириш учун маблағлар ажратилди.

2008 йил 28 ноябрда «Иқтисодиётнинг реал секторидаги корхоналарнинг барқарорлик фаолияти ва экспорт салоҳиятини қўллаб-қувватлаш бўйича» Республика Президентининг Фармони қабул қилинди. Бу Фармонга биноан қуйидаги муаммоларнинг ечилиши кўзда тутилди:

– иқтисодиётнинг реал сектори корхона ва компанияларини модернизациялаш, техникавий ва технологик қайта қуроллантириш;

– экспортга йўналтирилган, импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқариш тармоқларини юкори суръатларда ривожлантириш;

– маҳсулот ишлаб чиқаришда сифатни бузмаган ҳолда сарф-харажатларни камайтириш;

– республикада ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар рақобатбардошлигини кўтариш;

– республика аҳолиси эҳтиёжларини кондирувчи маҳсулотларни мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқариш.

Ундан ташқари жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қарши курашиш ва ундан самарали чиқиш мақсадида республикада бир қатор қарорлар: Ўзбекистон Республикаси Президентининг: «Реал секторни кредитлашни кенгайтириш ва корхоналарнинг экспорт салоҳиятини кўтариш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, «2009-2013 йилларда электроэнергетикани модернизациялаш, энергия харажатларини қисқартириш, энергияни тежаш тизимини жорий қилиш дастури тўғрисида»ги, «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг инвестиция фаолиятини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, «Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг: «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини кредит билан таъминланганлик ва инвестицион фаоллигини қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги, «Республика ишлаб чиқарувчилар маҳсулотлари рақобатбардошлигини кўтариш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорлари қабул қилинди.

Демак, Республикада жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қарши, унинг салбий оқибатларини юмшатиш ва ундан чиқиш мақсадида кенг миқёсда чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Кўриниб турибдики, бу чора-тадбирлар республика иқтисодиётини жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларидан ҳимоя қилишга йўналтирилган.

Республикадаги бу вазиятни ифодалаб, И.А. Каримов шундай дейдилар. «Интеграциялашган глобал иқтисодий маконнинг узвий бир қисми сифатида Ўзбекистон жаҳон иқтисодий инқирозининг тобора кучайиб бораётган салбий оқибатларини ҳис этаётган ва бундан кейин ҳам ҳис этишини биз яхши тасаввур қиламиз. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз иқтисодиётимиздаги реал аҳвол ва шароитларни ҳисобга олиб, 2008 йилнинг иккинчи ярмидаёқ инқирозга қарши чоралар дастурини ишлаб чиқишга киришган эдик...

Мухтасар айтганда инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш бошлаб юборилди ва 2009 йилнинг январь ойи якунлари бу дастур ижроси ўзининг дастлабки, аммо ишончли натижаларини бераётганини кўрсатмоқда».[1]

2009-2012 йилларга мўлжалланган республиканинг инқирозга қарши Дастури 2008 йил 2 декабрда қабул қилинди.

Демак, Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш даврида ўзининг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти натижасида жаҳон бозор иқтисодиётига кира бораётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларини ўз вақтида енгиб ўтган давлатлардан биридир.

Шундай экан, республика иқтисодиёти шу даврда қандай ҳолат, хусусият ва кўрсаткичлар билан тавсифланади? – деган савол туғилади.

1991-1995 йилларда Ўзбекистон Республикаси ички иқтисодий инқирозга учраган йиллар, яъни ижтимоий ишлаб чиқариш орқага кетган йиллар ялпи ички маҳсулот 18,9% га камайган бошқа ҳамдўстлик мамлакатларида бу кўрсаткич 35-55 % ни ташкил этган.

1996 йилдан бошлаб Ўзбекистон ҳамдўстлик мамлакатлари таркибида биринчи бўлиб иқтисодий инқироздан чиққан. 1996

---

[1] Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. «Ўзбекистон овози» газетаси, 14 февраль 2009 йил.

йилдан бошлаб ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш олдинги даврга таққосланганда кўпая бошлаган. Олдин бу кўпайиш 2-5 % ни ташкил қилган бўлса, охирги 5 йил мобайнида бу кўрсаткич 8-9 % ни ташкил этмоқда.

2001 йилда Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланиш натижалари бўйича даражаси 1990 йил даражасига кўтарилди, яъни республика барча ҳамдўстлик давлатлари орасида яна биринчи бўлиб ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича мустақилликдан олдинги даражага кўтарилди. 2001-2009 йилларда ҳамдўстлик мамлакатлардан яна 8 таси бу ютуқни қўлга киритдилар ва мазкур мамакатлардан қолган 3 тасида иқтисодиёт даржаси 1990 йилги даражасига эришилгани йўқ.

Республикада иқтисодиётни саноатлаштириш жараёни жадаллаштирилмоқда. 2001-2008 йилларда республикада ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулот таркибида саноат маҳсулотининг салмоғи 14,2% дан 22,3% га кўтарилди.

Бу иқтисодий тараққиёт республиканинг асосий капиталига йўналтирилган инвестициялар натижасидир. Мустақиллик йилларида республика асосий капиталига киритилган инвестициялар ҳар йили олдинги 5-10% ўрнига, кейинги йилларда 10-30% га ошиб бормоқда.

Республика аҳолисининг турмуш даражаси ҳам ошиб бормоқда. Масалан, бюджет соҳасида фаолият юритувчи ходимларнинг иш ҳақи ҳажми ўсиши ҳар йили 20-30% ни ташкил этган бўлса, охирги йилларда 40-50% га кўтарилиб бормоқда.

Республика ташқи савдо айланмаси, экспорти, импорти мустақиллик даврида доимо ривожланиб бориб, уларнинг ҳар йилги ўсиш суръатлари 20-30% ни ташкил этмоқда. Республика 1994 йилдан бошлаб ташқи савдо айланмаси бўйича ижобий сальдога эга ва бу сальдо 1994 йили 80,4 млн. доллар, 2007 йили 2,3 млрд. доллар, 2008 йили 4,1 млрд. долларни ташкил этди.

Республика қишлоқ хўжалиги ҳам юқори суръатларда ривожлантирилмоқда. Қишлоқ хўжалигида фермерлаштириш сиёсати амалга оширилмоқда. Ҳозирги пайтда фермер хўжаликлар республикада етиштирилаётган пахтанинг 99,1% ини, ғаллани 79,2% ини ишлаб чиқармоқда.

Ўзбекистон банк тизими янада такомиллаштирилмоқда ва ривожлантирилмоқда. Республика тижорат банкларининг умумий

капитали 2004-2008 йилларда 824,1 млрд. сўмдан, 2104,3 млрд. сўмга кўпайди.

Республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка ажратилган кредитлар ҳажми 2001-2008 йилларда 171,5 млрд. сўмдан 1251,0 млрд. сўмга кўпайди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик республика иқтисодиётининг асосий ишлаб чиқариш секторига айлантирилмоқда. 2000-2008 йилларда фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сони 142,9 мингдан 308,6 мингга етказилди. Улар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот республика ялпи ички маҳсулот таркибида 2000-2008 йилларда 31% дан 48,2 % га кўтарилди.

Республикада хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Хизмат кўрсатиш корхона ва ташкилотлари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг республика ялпи ички маҳсулот таркибидаги салмоғи 2000-2008 йилларда 37,2% дан 45,3% га кўтарилди.

Республикада банк тизимини такомиллаштиришга, ривожлантиришга алоҳида эътибор ажратилмоқда. 2000-2008 йилларда республика банкларининг ялпи капитали 1 триллион сўмдан 2,1 триллион сўмга ошди, активлари 1,8 триллиондан 12 триллионга, жалб қилинган депозитлар 0,2 триллиондан 4,5 триллионга, берилган кредитлар 1 триллиондан 6,2 триллион сўмга кўпайди.

Республикада амалга оширилаётган чора-тадбирлар, тамойиллардан келиб чиқиб, 2009 йилда ҳам мамлакатнинг ижтимоий иқтисодий тараққиёти бўйича нисбатан юқори даражадаги кўрсаткичлар режалаштирилган. 2009 йилда республикада ялпи ички маҳсулот 8,0, бюджет даромадлари ялпи ички маҳсулотга нисбатан 22,2, саноат маҳсулоти 9,3, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти 5,0 ва асосий капиталга киритиладиган инвестициялар 18% га ўсиши лозим. Давлат бюджетининг профицит даражаси 1% ни, йиллик инфляция даражаси 7-9% ни ташкил этади.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон ўзининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида бозор муносабатларига ўтиш мақсадида «Ўзбек модели» ни ишлаб чиқиб уни амалиётга жалб этиб, кенг миқёсда ижобий натижаларни қўлга киритмоқда. Лекин Ўзбекистон жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида хорижий мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларда бўлар экан, жаҳонда юз бераётган молиявий-

иқтисодий инқироз жараёнини четлаб ўтиб кетолмайди. Шу сабабли республикада инқирозга қарши чора-тадбирлар келгусида ҳам иқтисодий тараққиёт талабларини ҳисобга олиб кенг миқёсда амалга оширилиши лозим.

Республика Президенти И.А. Каримовнинг, 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг устувор йўналишларига бағишланган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш давр талаби» маърузасида унинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» рисоласида Республиканинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирига қарши курашиш ва келгусида бу инқироздан чиқиш чора-тадбирларининг асосий йўналишлари кўрсатиб берилган ва улар қуйдагилардан иборат:

– ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник янгилаш ва диверсификация қилиш, инновацион технологияларни кенг жорий қилиш;

– экспортёр-корхоналарнинг ҳаддан ташқари ёмонлашаётган жорий конъюнктура шароитида хорижий бозорларда рақобатбардошлигини кўтариш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга ошириш;

– ишлаб чиқариш харажатлари, маҳсулот таннархини пасайтиришни такомиллаштириш;

– электроэнергетика соҳасини модернизациялаш, энергия харажатларини камайтириш, корхона ва ташкилотларни энергия билан таъминлашда самарадор тизимни жорий этиш;

– халқаро бозорларда товарларга талабнинг қисқариши муносабати билан миллий ишлб чиқарувчиларни рағбатлантириб, республика ички талабини ривожлантириш;

– республика инвестицион сиёсатини ривожлантириш, кенг миқёсда инновацион лойиҳаларни амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган карор ва дастурларга биноан республикада инқирозга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш учун 24,5 млрд. доллар инвестициялар қилиниши кўзда тутилган. Улардан: 18,5 млрд. доллари янги стратегик лойиҳаларга, 6 млрд. доллари ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва ускуналарни янгилаш учун ажратилади.

Бундан ташқари якин йилларда республика иқтисодиётини ривожлантириш учун, ривожланиш ва реконструкциялаш фондининг 2,5 млрд. долларли кредити ва 13,5 млрд. долларли хорижий инвестициялар ва кредитлар сарф этилади:

– республикада бошланган таркибий ўзгаришларни янада жадаллаштириб республика иқтисодиётини диверсификациялаш;

– республика қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни, чуқурлаштириб тегишли қонун-қарорларни такомиллаштириш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, қишлоқ аҳли турмуш даражасини кўтариш;

– республика иқтисодиётининг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаларини янада ривожлантириш;

– республика банк тизимини янада такомиллаштириб, банкларнинг инвестицион фаолиятини ривожлантириб, аҳоли омонатларини банкларга жойлаштиришни янада кенгайтириш.

«Инқирозга қарши чоралар дастурида кўзда тутилган тадбирларни изчиллик билан амалга ошириш жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таҳдид ва хатарларига муносиб қарши туриш, унинг иқтисодиётимизга салбий таъсирининг олдини олиш имконини берди» дейдилар И.А. Каримов.[1]

Халқаро нуфузли экспертларнинг фикрига кўра янги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг 2010 йилда ҳам давом этиш эҳтимоли бор.

«Шундан келиб чиққан ҳолда – дейдилар И.А. Каримов, – ўзўзидан аёнки, мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган инқирозга қарши чоралар дастури Ўзбекистонни 2009 йилда ижтимоий иқтисодий ривожланишининг энг устувор йўналиши бўлиб қолади».[2]

«Айни пайтда бу дастур инқироздан сўнг, Ўзбекистон иқтисодиётининг янада кучли, барқарор ва мутаносиб ривожланган ҳолда майдонга чиқиш, жаҳон бозоридаги ўзимизнинг мустаҳкам ўрнимизни эгаллаш, шулар асосида изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент 2009, 54 бет.

[2] Ўша жойда 30 бет

ошириш бўйича олдимизда турган устувор вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун ишончли замин яратади» деб якунлайдилар И.А. Каримов ўзларининг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асарларида.[1]

Кўриниб турибдики, ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, шу давргача бўлиб ўтган инқирозлардан фарқланиб, иқтисодиётнинг барча соҳаларини, тармоқларини қамраб олиб, кенг миқёсдаги салбий оқибатларга эга бўлиб, уни бартараф этиш учун алоҳида давлатларнинг чора-тадбирлари билан бирга жаҳон миқёсида ҳам тегишли чора-тадбирлар амалга оширилиши лозимлигини кўрсатади. Бу чора-тадбирлар, фикримизча, қуйидаги йўналишларда бўлиши мақсадга мувофиқ:

1. Ижтимоий ишлаб чиқариш истиқболини прогнозлаштиришда йирик мамлакатлар фақат ўзларининг хусусий манфаатларини кўзламасдан жаҳон миқёсида атрофни муҳофаза қилиш, аҳоли бандлигини ва унинг турмуш даражасини кўтаришга эътибор бермоқлари лозим.

2. Бирлашган миллатлар ташкилоти раҳбарлигида Жаҳон савдо ташкилоти, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди ёрдамида ривожланган, ривожланаётган, қолоқ мамлакатлар ривожланиш иқтисодиёти мувофиқлаштирилиб, уларга моддий ёрдам кўрсатиш зарур.

3. Жаҳон ижтимоий-иқтисодий тараққиётида молиявий механизмни тартибга солиш мақсадида халқаро, миллатлараро, қитъалараро бошқарув тизими ташкил этилиб, жаҳон тараққиётини умуминсоний манфаатлардан келиб чиқиб аниқланиши лозим.

4. Жаҳон иқтисодиёти тараққиётида иқтисодий қонунларнинг объектив талабларидан келиб чиқиб, такрор ишлаб чиқариш босқичлари ўртасидаги, реал ва молиявий иқтисодиёт соҳалари ўртасидаги, маҳсулот ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва бошқалар ўртасидаги оптимал нисбатларни асосли аниқлаш мақсадга мувофиқ.

5. Жаҳон иқтисодиётида ягона стандартларни ишлаб чиқиш, жаҳон молиявий бозорлар фаолияти тамойилларини унификация қилиш, регион захира валюталарини шакллантириб бериш лозим.

---

[1] Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент 2009, 54 бет.

6. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувида алоҳида мамлакатларнинг миллий иқтисодиёти билан чегараланмасдан, аксинча жаҳон хўжалиги даражасида янада ривожланиб бориш йўллари амалга оширилиши керак.

7. Инсонийлик тамойилларидан келиб чиқиб, бозор иқтисодиёти талаблари ҳисобга олиниб мамлакатларда ижтимоий йўналтирилган жамият қурилиши лозим.

8. Ҳозирги замон иқтисодий тараққиёти шуни тасдиқладики, бозор иқтисодиёти ўзини-ўзи бошқарадиган тизим бўлолмас экан, демак, бозор иқтисодиётининг ривожланишида уни давлат томонидан тартибга солиб туриш замон талабидир.

Алоҳида мамлакатлар иқтисодиёти миқёсида

1. Давлат томонидан иқтисодиётни тартибга солиш тизимини такомиллаштириб, авваламбор, алоҳида хўжалик субъекти, компаниялар манфаатларини эмас, макроиқтисодиёт манфаатини амалга ошириш.

2. Умумиқтисодий, умумдавлат манфаатларини амалга оширишда хўжалик субъектлари раҳбарларининг шахсий жавобгарлигини ошириш.

3. Хусусий мулкдорлар, тадбиркорлар томонидан ўзлаштирилган фойдалар асосан шахсий самолётлар, виллалар, спорт клублари ва ҳоказоларни сотиб олиш учун эмас, тегишли соҳаларни ривожлантириш, жамият ижтимоий тараққиёти учун сарф этилишини таъминлаш лозим.

4. Ҳозирги замон ишлаб чиқаришининг асосини – фан-техника тараққиёти ва фан-техника тараққиётини барпо этувчи инсон омили эгаллар экан, демак, келгусида инсон омилини ардоқлашга, уни тарбиялашга, мутахассисликларга ўқитишга, унинг малакасини оширишга, қайта тайёрлаш ва меҳнат билан таъминлашга эътибор юқори бўлиши зарур.

5. Бозор иқтисодиётининг асоси тижорат принциплари экан, лекин бу принципларни амалга ошириш алоҳида коллективларни, умуман жамиятнинг ижтимоий тараққиёти билан бирга амалга оширилиши лозим.

6. Социал йўналтирилган бозор иқтисодиёти шакллантирилар экан, уни амалга ошириш учун зарур бўлган, (10-20 йилга) умумий

ва соҳавий ижтимоий-иқтисодий тараққиёт дастурлари тузилиб, амалга оширилиши керак.

7. Макроиқтисодиёт таркибини янада такомиллаштириб, мамлакатнинг иқтисодиёт тараққиётида реал иқтисодиёт, унинг инфратузилмаси ва хизмат кўрсатиш соҳаларини мувофиқлаштириб ривожлантириш йўналишларини ҳар томонлама аниқлаб туриши зарур.

8. Давлат раҳбарлигида бозор иқтисодиёти инфратузилмаси, айниқса банк, молия, биржалар тизимларининг самарали фаолияти таъминланиши лозим.

9. Рақобат бозор иқтисодиётини ривожлантириш механизмларидан бири экан, миллий иқтисодиётни ривожлантиришда умуман миллий иқтисодиётни, ишлаб чиқарилаётган алоҳида маҳсулотлар рақобатбардошлигини доимо ошириб бориш мақсадга мувофиқ.

Юқорида келтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш ҳозирда рўй бераётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирини юмшатиш, унинг оқибатларини бартараф этиш ва ундан чиқиб кетиш имкониятини беради.

Шундай қилиб, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мазмуни, моҳияти, келиб чиқиш сабаблари, унинг салбий оқибатлари ва инқироз шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг ривожланиш ҳолатининг таҳлили қуйидаги хулосаларни чиқаришга олиб келди:

– иқтисодий инқирозлар ҳар қандай жамиятнинг қонуний йўлдоши эканлиги яна тасдиқланди;

– иқтисодий инқирозларнинг келиб чиқишининг бирламчи сабаби – жамият эҳтиёжига нисбатан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш ўз кучида қолмоқда;

– иқтисодий инқирозлар кенгайиб, мураккаблашиб, баъзи ҳолатларда жаҳон инқирозларига айланиб, фалокатли салбий оқибатларга олиб келмоқда;

– жаҳон иқтисодиёти тараққиётида, 1929-1933 йиллардаги «Буюк депрессия» номи билан машҳур бўлган жаҳон иқтисодий инқирозидан кейин ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози алоҳида салбий оқибатларни қолдирмоқда;

– ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози келиб чиқиш сабабларига кўра кенг қамровли бўлиб, у иқтисодиёт, молия, банк, биржа, суғурта, ижтимоий соҳаларни қамраб олди;

– ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамма мамлакатлар иқтисодиётига салбий таъсир кўрсатмоқда, ишлаб чиқаришлар қисқартирилмоқда, кўплаб йирик компаниялар, банк, молия, суғурта ташкилотлари банкрот бўлмоқда, ишсизлар сони кўпаймоқда;

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Ўзбекистон Республикаси нисбатан юқори суръатларда ривожланмоқда. Бунга сабаб республикада ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган бозор муносабатларига ўтиш борасидаги «Ўзбек модели» мазмунан иқтисодий инқирозларга қарши йўналтирилган бўлиб, ундан ташқари республикада инқироз хавфини сезиб ўз вақтида тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиб, амалга оширилмоқда, натижада жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг республика иқтисодиётига таъсири унчалик кучли эмас;

– жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг барча мамлакатлар иқтисодиётига, шу жумладан, республикамиз иқтисодиётига салбий таъсири табиий экан, демак унинг таъсирини юмшатиш ва ундан чиқиш мақсадида тегишли чора-тадбирлар амалга оширилиши лозим.

Бу муаммони ечиш йўллари Республика Президенти И.А. Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарида ҳар томонлама кўрсатиб берилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, 1992 й.

2. Каримов И.А. Янги валютага ўтиш инқилоб билан баробардир. Тошкент, 1993 й.

3. Каримов И.А. Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, 1993 й.

4. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари, Тошкент, 1993 й.

5. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, 1995 й.

6. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995 й.

7. Каримов И.А. Ислоҳотларни амалга оширишда қатъиятли бўлайлик. Тошкент, 1995 й.

8. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, 1997 й.

9. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Тошкент, 1997 й.

10. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштириш энг муҳим вазифамиз. Тошкент, 2000 й.

11. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш-фаровонлик пойдевори. Тошкент, 2000 й.

12. Каримов И.А. Ислоҳотлар стратегияси-мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир. Тошкент, 2003 й.

13. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Тошкент, 2005 й.

14. Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор. Тошкент, 2006 й.

15. Каримов И.А.Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Тошкент, 2007 й.

16. Каримов И.А. Асосий мақсадимиз-юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. Тошкент, 2008 й.

17. Каримов И.А. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш-барча ислоҳот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Тошкент, 2008 й.

18. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Тошкент, 2009.

Э.А. Акрамов:

19. Узбекистан на пути к рынку: теоретические основы, условия и практика перехода. Ташкент, 1993 год.

20. Экономические реформы Республики Узбекистан. Москва, 1998 год.

21. Главные рычаги повышения эффективности сельскохозяйственного производства журнал «Жизнь и экономика», 1992, №11.

22. Турецкая модель социально-экономического развития. Журнал «Экономика и статистика», 1993 год № 4 и 5 вып.

23. Туркия Республикаси (ёки унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўли). «Иқтисод ва ҳисобот» журнали, 1993 й. 4-5 сонлар.

24. Путь, которым идет нам. Журнал «Экономика и статистика», 1994 г. 4-5 вып.

25. Бозор муносабатларига ўтиш. «Иқтисод ва ҳисобот» журнали, 1994 й. 7-8, 9-12.

26. Ислоҳотларимизни жаҳон тан олмоқда. «Иқтисод ва ҳисобот» журнали, 1996 й. 9-сон.

27. Верным курсом. Журнал «Экономика и статистика», 1996 г. 10-вып.

28. Экономические реформы в АПК. журнал «Экономика и статистика». 1997 г. 2-вып.

29. Янгилашиш ва тараққиёт. «Бозор, пул ва кредит» журнали, 1998 й. 2-сон.

30. Ислоҳот натижалари. «Иқтисод ва ҳисобот» журнали, 1998 й. 3-сон

31. Аҳоли манфаатларини кўзлаб. Мақола, «Иқтисод ва ҳисобот» журнали, 1998 й. 3-сон.

32. Независимость ход экономических реформ. Журнал «Экономика и статистика». 1998 г. 4,5,6-вып.

33. Иқтисодиёт соҳасидаги ютуқлар. Мақолалар тўплами, «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиш академияси. Тошкент, 2000 й.

34. О некоторых аспектах аудиторской деятельности в Республике Узбекистан. Журнал «Обзор финансового рынка». 2000 г. 4-вып.

Цикл статей по проблеме «Реформирование сельского хозяйства Узбекистана» (соавтор Кудратов Г.):

35. Задачи, принципы и основные направления реформ. Законодательная основа землепользования и земледелия. Журнал «Сельское хозяйство Узбекистана», 2000 г. 6-вып.

36. Фермерские (дехканские) хозяйства. Журнал «Сельское хозяйство Узбекистана», 2001 г. 2-вып.

37. Личные подсобные хозяйства. Журнал «Сельское хозяйство Узбекистана», 2001 г. 3-вып.

38. Структура управления сельским и водным хозяйством. Журнал «Сельское хозяйство Узбекистана», 2001 г. 5-вып.

39. Создание кооперативов. Журнал «Сельское хозяйство Узбекистана», 2001 г. 6-вып.

40. Экономические реформы Республики Узбекистана. Статья, журнал «Реформа», Киргизская Республика, Бишкек, 2002 г. 3-вып.

41. Важнейшие результаты экономических реформ в Узбекистане. Журнал «Экономический вестник Узбекистана», 2002 г. 3-вып.

42. Банковская система Японии. Журнал «Рынок, деньги и кредит» 2003 г. №12.

43. Роль финансовой системы в развитии экономики Японии. Журнал «Рынок, деньги и кредит». 2004 г. №3

44. Проблемы финансирования сельского хозяйства Каракалпакистана. Журнал «Рынок, деньги и кредит». 2004 г. №4.

45. Из опыта Республики Узбекистан по переходу на рыночные отношения. Доклад. Материалы научно-теоретической конференции. Институт политологии и управления. Ташкент. 1992 г.

46. Ўзбекистон ташқи иқтисодий сиёсати хусусиятлари. Маъруза «Миллий иқтисодиёт ислоҳотлари даврида маркетинг» Халқаро конференция материаллари. ТДИУ. Тошкент, 1998 йил.

47. Проблемы дальнейшего развития ценных бумаг Узбекистана. Доклад. Материалы Междунароной научно-практической конференции «Применение международного опыта в процессе институционального развития банковско-финансовой системы Республики Узбекистан», БФА, Ташкент, 2002.

48. Новый этап реформирования банковской системы Республики Узбекистан. Доклад, Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы углубления реформирования банковско-финансовой системы Узбекистана и усиление её воздействия на развитие экономики», БФА Республики Узбекистан, Ташкент, июль 2003 г.

49. Основные принципы и направления оценки эффективности деятельности коммерческих банков. Доклад, Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы повышения эффективности финансово-кредитных механизмов в обеспечении экономического роста Республики Узбекистан», БФА РУ. Ташкент, июль 2004.

50. Сильная социальная политика Республики Узбекистан. Доклад. Материалы Международной научно-практической конференции «Социально-экономические проблемы переходной экономики», ТФИ, Ташкент, май 2005.

51. Проблемы и перспективы конкурентоспособности национальной экономики Узбекистана. Доклад, Материалы Научного семинара института Экономики АН РУз. «Конкурентоспособность национальной экономики Узбекистан», Ташкент, май 2005.

52. Проблемы повышения роли банковской деятельности в развитии экономики Узбекистана. Доклад. Материалы Международной научно-практической конференции «Дальнейшее углубление реформ в банкоско-финансовой системе Узбекистана, 2007 год, БФА, Ташкент 2006.

53. Ўзбекистон Республикаси инвестицион сиёсати ва уни такомиллаштириш муаммолари. Маъруза. Халқаро илмий-амалий конференция «Инвестицион ва инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш, самарадорлигини баҳолаш ва уларни амалга ошириш». ТМИ. Тошкент. 2006 й.

54. Повышение роли банковской деятельности в реформировании экономики Узбекистана. Доклад. Материалы Международной научно-практической конференции «Развитие банковско-финансовой системы Республики Узбекистан», БФА, Ташкент, 2006 г.

55. Инвестиционная политика Республики Узбекистан и пути её совершенствования. Доклад. Материалы Международной научно-практической конференции «Разработка, оценка эффективности и реализации инвестиционных и инновационных проектов». ТМИ. ноябрь, 2006.

56. Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўналишлари. Маъруза . Республика илмий-амалий конференция «Ўзбекистон 15 йил мустақил тараққиёт йўлида: эришилган ютуқлар ва муаммолар», Тошкент, 2007 й.

57. Особенности и проблемы развития современной экономики Республики Узбекистан. Доклад. Материалы Международной научно-практической конференции «Совершенствование финансового механизма развития экономики республики Казахстан как фактор конкурентоспособности». Международный Казахско-Турецкий университет им. Х.А.Яссавий. Шимкентский институт. Шимкент, 2007.

58. Эволюция теории социально-экономического развития общества и особенности её проявления в Республике Узбекистан. Доклад, Материалы Международной научно-практической конференции «Илм фан ва замонавий тафаккур ижтимоий иқтисодий тараққиёт гаровидир», май 2007, ТМИ, Тошкент 2007.

59. Стратегия дальнейших преобразования. Статья, газета «Частная собственность», №8, 1998 год.

60. Как повысить привлекательность акции. Статья, газета «Частная собственность», №28, 1999 год.

61. Дело всего общества, дело каждого из нас. Статья, газета «Народное слово», 31 октября 2001 года.

62. Ўзбекистон барқарорлик ва тараққиёт йўлида. «Деловой партнер» газетаси, 2002 йил. 7 февраль, 21 февраль, 7 март.

63. Реформирование банковской системы. Статья, газета «Деловой партнер» 5 июня 2002 г.

64. Формирование и развитие рынка ценных бумаг. Статья, газета «Деловой партнер» 10 января 2002 г.

65. Важнейшие результаты реформирования Республики Узбекистан. Статья, газета «Деловой партнер». 5 июня 2002 г.

66. Абдуллаев Ё. Бозор иқтисодиёти асослари. Тошкент, 1997 й.

67. Абдурахмонов К.Х., Холмуминов Ш.Р., Хаитов А.Б. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш асослари. Тошкент, 2007 й.

68. Бекмурадов А.Ш., Ғафуров У.В. Ўзбекистонда иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш: натижалар ва устувор йўналишлар. Тошкент, 2007 й.

69. Беркинов Б.Б., Тошматов Р.Х. Ўзбекистонда фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни ривожлантириш йўналишлари. Тошкент, 2007 й.

70. Беркинов Б.Б., Пўлатов Н.Ф. Акциядорлик жамияти. Тошкент, 2007 й.

71. Бутиков И.Л. Қимматли қоғозлар бозори. Тошкент, 2001 й.

72. Бутиков И.Л. Рынок ценных бумаг Узбекистана: проблемы формирования и развития, Ташкент, 2008.

73. Вахабов А.В., Абдуллаев Ё.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма, «Иқтисод-молия», Тошкент, 2009.

74. Ғуломов С.С. Ўзбекистон Республикаси: бозор иқтисодиётига ўтиш йўли. Тошкент, 1996 й.

75. Ғуломов С.С. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти. Тошкент, 1997 й.

76. Ғуломов С.С., Убайдуллаева Р., Ахмедов Э. Мустақил Ўзбекистон. Тошкент, 2001 й.

77. Газибеков Д.Г., Носиров Э. Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилиш. Тошкент, 2007 й.

78. «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари». Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2009 йил 5 май, Тошкент, 2009.

79. Жумаев Н.Х. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: моҳияти, сабаб-оқибатлари ва Ўзбекистонга таъсири, Тошкент, 2009.

80. Кудратов Г. Экономические проблемы малого бизнеса в аграрном секторе. Ташкент, 2007 г.

81. Кудрин А. Мировой финансовый кризис и его влияние на Россию. Ж. Вопросы экономики, 2009. № 6.

82. Каримов И. Банк тизими, кредит, инвестиция ва молиявий баркарорлик тўғрисида. Тошкент, 2006 й.

83. Каримова Г. Политико-экономические реформы в Узбекистане: реалы и перспективы. Ташкент, 1995.

84. Маликов Т. Солиқ юки оғирлигини кескин камайтириш керакми? Тошкент, 2006 й.

85. Мау В. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису. Ж. Вопросы экономики, 2009, № 2.

86. Муаллифлар. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. Тошкент, 2006 й.

87. Рашидов О.Ю., Тожиев Р.Р. Ўзбекистон Республикасида микрокредитлаш тизими ва уни ривожлантириш йўллари. Тошкент. 2007 й.

88. Солимов Б.Т., Абдуганиев А., Юсупов М. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўллари. Тошкент, 2007 й.

89. Смирнов А. Кредитный «пузырь» и перлокация финансового кризиса. Ж. Вопросы экономики, 2009, № 10.

90. Тухлиев Б., Азизов О. Солиқ юкини камайтириш-иқтисодиётни юксалтириш омили. Тошкент. 2007 й.

91. Ўлмасов А., Шарифхаджаев М. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент, 1995 й.

92. Ўлмасов А. Иқтисодиёт асослари. Тошкент, 1997 й.

93.Фаттахов А.А. Тижорат-воситачи ташкилотлар иқтисодиёти, Тошкент, 2000 й.

94. Гафарли М.С., Касаев А.Г. «Узбекская модель» развития: мир и стабильность – основы прогресса. – М., 2000.

95. Гафарли М.С., Касаев А.Г. Ривожланишнинг «ўзбек модели»: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. – Т., 2001.

96. Ходиев Б.Ю., Бекмурадов А.Ш., Ғопуров У.В., Тухлиев Б.К. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009.

97. Хошимова Д.П., Назарова Ф.Э., Гимранова О.Б. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асарини ўрганиш бўйича таълим технологияси, «Иқтисодиёт», Тошкент, 2009.

98. Чжен В.А. Основы приватизации. Тошкент, 1996 год.

99. Шарифходжаев М.М. Формирование открытого гражданского общества в Узбекистане. Ташкент, 2002 г.

100. Шарифходжаев М.М. Годы, равные векам. Ташкент, 2002 г.

101. Юсупова Н. Макроэкономические вопросы разгосударствления и приватизации. Ташкент, 2000 г.

102. «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани илмий мақолалар тўплами. Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2009.

103. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2009.

104. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент молия институти, 2009.

МУНДАРИЖА

КИРИШ 3

I боб. БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ РОЛИ 7

1.1 Бозор муносабатларининг назарий асослари ва иқтисодий йўналтирилганлиги 7
1.2. Бозор муносабатларидан фойдаланишда жаҳон тажрибаси 13
1.3. Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтишнинг объектив зарурлиги 30

II боб. И.А.КАРИМОВ ТОМОНИДАН ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИНГ ИШЛАБ ЧИҚИЛГАНЛИГИ 36

2.1. «Ўзбек модели»нинг шаклланиш асослари 36
2.2. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги 43
2.3. Давлат асосий ислоҳотчи 46
2.4. Қонун устуворлиги 51
2.5. Кучли ижтимоий сиёсат 55
2.6. Бозор муносабатларига ўтишни босқичма-босқич амалга ошириш 60
2.7. «Ўзбек модели»нинг устувор муаммолари 63
2.8. «Ўзбек модели»нинг шаклланиш босқичлари 88

III боб. ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ 103

3.1 Бозор муносабатларига ўтишда «ўзбек модели»ни амалга ошириш босқичлари 103
3.2. Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини барпо этиш 110
3.3. Бозор муносабатларига мослашган бошқарув тизимини шакллантириш 122
3.4. Кучли социал сиёсатни амалга ошириш 132
3.5. Кўп укладли бозор иқтисодиётини барпо этиш 147
3.6. Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш 176
3.7. Макроиқтисодиёт таркибини такомиллаштириш 222
3.8. Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш 230
3.9. Миллий валютани барпо этиш ва унинг конвертациясини таъминлаш 240

IV боб. РЕСПУБЛИКА ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРИНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ 263

4.1. Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш асослари 263
4.2. Республика иқтисодиётини янада *эркинлаштириш* 269
4.3. Бозор иқтисодиёти инфратузилмасини тўлиқ шакллантириш 288
4.4. Банк-молия соҳасини такомиллаштириш 316
4.5. Хусусийлаштириш ва *хусусий* тадбиркорликни янада рағбатлантириш 323
4.6. Аграр соҳани ислоҳ қилиш ва деҳқончиликни янада рағбатлантириш 333
4.7. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий *жиҳатдан* янада кенгайтириш 343
4.8. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти таркибини янада *такомиллаштириш* 358

V боб. ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ НАТИЖАЛАРИ 378

5.1. Республика ислоҳотларининг ижтимоий-сиёсий натижалари 378
5.2. Республика иқтисодиётининг *юқори* суръатларда ривожланиши 384
5.3. Нефть ва газни сўнгги республиканинг мустақилликка эришганлиги 400
5.4. Иқтисодиётнинг молиявий ҳолати 409
5.5. Банк-молия соҳаларининг ривожланиши 425
5.6. Республика аҳолисининг турмуш даражасининг муҳофаза қилиниши 438
5.7. Республикада кўп укладли бозор иқтисодиётининг шаклланиши 456
5.8. Иқтисодий тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг жаҳон тажрибасида тан олиниши 471

VI боб. ЖАҲОН МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ИНҚИРОЗИ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ҲОЛАТИ 484

6.1. Иқтисодий инқирозлар ижтимоий ишлаб чиқариш тараққиётида 484
6.2. 1929-1933 йилларда бўлиб ўтган жаҳон иқтисодий инқирози – «Буюк депрессия» 486
6.3. Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий *инқирозининг* келиб чиқиш сабаблари 488
6.4. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг оқибатлари 491
6.5. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти 498
Адабиётлар рўйхати 517
Мундарижа 525

Эргаш Акрамович АКРАМОВ

ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ» АМАЛДА

(Ўқув қўлланма)

Муҳаррир Б. Азамова
Бадиий муҳаррир М. Одилов
Компьютерда саҳифаловчи А. Шафиулина

Нашр лиц. АI № 174, 11.06.2010. Теришга 11.04.2011да берилди.
Босишга рухсат 23.06.2011да берилди. Бичими 60×84 1/16
Офсет қоғози №2. Таймс гарнитураси.
Шартли б.т. 30,4. Нашр-ҳисоб т. 33,0. Адади 300 дона.
Буюртма № 18

«IQTISOD-MOLIYA» нашриётида тайёрланди.
100084. Тошкент. Кичик ҳалқа йўли. 7-уй

«HUMOYUNBEK-ISTIQLOL MO'JIZASI» босмахонаси
100003. Тошкент. Олмазор. 171-уй

Эргаш Акрамович Акрамов 1931 йили Тошкентда туғилган. 1949 йили Тошкент Молия – кредит техникуми, 1953 йили Ленинград молия иқтисод институтининг педагогика факультетини битирган, 1956 йили шу институтнинг аспирантурасида ўқиган, 1956 йилдан бошлаб Тошкент Молия институти, кейинчалик Тошкент халқ хўжалиги институти Статистика кафедрасида ассистент, катта ўқитувчи, доцент, кафедра мудири лавозимларида ишлаган. 1973-1981 йилларда Тошкент халқ хўжалиги институтида илмий ишлар бўйича ректор муовини, 1982-1984 йилларда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида давлат инспекцияси бўлими бошлиғи, 1985-1991 йилларда Тошкент олий партия мактабида кафедра мудири, илмий ишлар бўйича декан, 1992-2002 йилларда Тошкент молия институти ҳузуридаги Молия – банк ходимлари малакасини ошириш тармоқлараро институтида кафедра мудири, 2003-2005 йиллар Банк – молия академиясида илмий марказ раҳбари, 2005-2010 йилларда яна Молия – банк ходимлари малакасини ошириш институтида кафедра мудири ва 2011 йил январдан бошлаб Тошкент Молия институти "Молиявий таҳлил" кафедраси профессори.

Э.А. Акрамов 1958 йилдан иқтисод фанлари номзоди, доцент, 1976 йилдан иқтисод фанлари доктори, профессор, 1981 йилдан Ўзбекистон Республикасида Хизмат кўрсатган фан арбоби, 2010 йилдан ANTIQVE WORLD халқаро фанлар академияси академиги.

Акрамов Э.А.нинг бевосита раҳбарлигида 25 нафар иқтисод фанлари номзоди, 10 га яқин иқтисод фанлари докторлари тайёрланган.

Республика мустақиллиги даврида республика тараққиётининг «Ўзбек модели» (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг асарлари асосида) муаммолари ва корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили соҳасида илмий тадқиқот ишлари олиб борди ва шу даврда бу муаммолар бўйича илмий конференцияларда 25 дан ортиқ маърузалар қилди. Республика журналларида 20 дан ортиқ илмий мақолалари эълон қилинди ва нашриётларда «Узбекистан на пути к рынку», «Экономические реформы Республики Узбекистан» номли монографиялари ва «Иқтисодий тараққиётнинг «Ўзбек модели» амалда» номли ўқув қўлланмалари чоп этилди.

ISBN 978-9943-13-329-7